QU. SEPT. FLOR. TERTULLIANI

O P E R A.

AD

OPTIMORUM LIBRORUM FIDEM EXPRESSA

CURANTE

E. F. LEOPOLD

PH. D. AA. M. IN GYMNASIO ANNABERGENSI PRAECEPTOR ORDIN.

PARS I.

LIBRI APOLOGETICI.

LIPSIAE

SUMTIBUS ET TYPIS BERNH. TAUCHNITZ JUN.

1839.

PRAEFATIO.

Quum ante tria propemodum lustra eo consilio, ut ccuratiorem ex ipsis fontibus rerum Christianarum cogni-ionem haurirem, Tertulliani scripta legere coepissem, ici non potest, quam molestum mihi visum fuerit orationis enus obscurum ac barbarismis et soloecismis refertum, uo usus est Tertullianus*). Et tamen quum mecum repu-arem, quantum ille inter aequales ac postea potuerit in di-endo atque effecerit, librosque singulos relegerem, taedium uo antea affectus eram, in tantam scriptoris admiratio-em conversum est, ut et ingenii ubertate et doctrinae opia plane singulari, qua ceteris excellit, mirifice captus de eo accuratius pertractando cogitarem. Sed quod de edendis Tertulliani scriptis cepi consilium, omni librorum manu scriptorum, qui perpauci in bibliothecis a patriae finibus longissime remotis asservantur, ope destitutus, et ut inceptis secundus responderet eventus magnopere veritus, iampridem abieceram, quum, ut denuo susciperem susceptumque strenue exsequerer, auctor mihi exstitit gravissimus, qui hac ipsa bibliotheca patrum ecclesiasticorum latinorum curanda de studiis theologorum promovendis iam optime meruit. — In repetendis autem Tertulliani libris, quae inde a Rhenano usque ad Semlerum et Ritterum allata sunt subsidia critica, sedulo adhibui, quo in pristinam, quantum fieri poterat, integritatem restituerentur loci aut librorum incuria aut nimia editorum, Rigaltii inprimis coniiciendi cupiditate multum depravati; deinde in interpunctione, quam vocant, ad dicendi leges attemperanda, qua singulis sententiis plurimum lucis afferri constat, praecipuam curam posui; denique ne quid deesset quod ad veras scriptoris sententias constituendas recte posset desiderari, potiorem lectionum varietatem an-

*) Copiosius de his a me disputatum est in dissertatione: *Ueber die Ursachen der verdorbenen Latinität bei den Schriftstellern nach dem Zeitalter d. K. Augustus, hauptsächlich bei den Kirchenvätern, mit besonderer Berücksichtigung des Tertullian*, inserta *V. S. V. Illgenii Zeitschrift f. d. histor. Theol. Vol. VIII. p. 12 sqq. (Lips. 1839.)*

.otavi. In definiendo singulorum librorum ordine quum a Pamelio usque ad Semlerum multum inter se discrepuerint editores fere omnes, secutus sum Augustum Neandrum, virum in rerum sacrarum historia peritissimum, quocum praestabit errare, quam cum omnibus discedere in alia omnia. Is enim in libro, qui Antignosticus) inscribitur, tum rerum, quas tractavit Tertullianus, similitudinem cognationemque, tum temporum, quibus videtur singula scripta confecisse, ordinem seriemque tam idonea ratione disiunxit et constituit, ut in quibus literis et causis ille elaboraverit et in quantum animo paullatim mutato novum sentiendi morem induerit, haud difficulter queat intelligi. Primum igitur locum tenebunt libri, quibus Tertullianus, ut ab acerbis Romanorum iniuriis Christianos defenderet atque fidem eorum constantiamque corroboraret, omnem impendit operam; secundum, quibus animos moresque eorum legibus divinis convenienter conformare studuit atque ipsos ad cultum veri dei recte instituendum adhortatus est; tertium, in quibus doctrinam proposuit paulo insolentiorem suasque sententias de rebus divinis, in quas sensim abductus erat, a contrariis adversariorum opinionibus ut fortiter tueretur elaboravit. Has tres classes Aug. Neander, V. S. V., iussit in binas distribui partes, quarum altera contineantur libri a superstitiosis Montanistarum commentis alieni, altera iis levius imbuti vel penitus infecti; quamquam ipse non dissimulavit, in nonnullis libellis inter utramque partem fluctuante animo haesisse Tertullianum. Quae si recte atque ordine iudicavit Aug. Neander, non est, quod ab eius exemplo discedamus; quam apta vero sit haec singulorum librorum dispositio ad scriptorem commode utiliterque cognoscendum, ut iam ex hoc primo volumine intelligatur, magnopere optamus. Quae supersunt typis exprimenda, in eo est, ut praelum subeant, atque intra paucos menses insequentur.*

Scr Cal. Iunii A Chr. MDCCCXXXIX.

---

*) *Antignosticus, Geist des Tertullianus und Einleitung in dessen Schriften, mit archäologischen u. dogmenhistorischen Untersuchungen, von Dr. August Neander. Berl.* 1825. 8.

LIBRI APOLOGETICI.

AD

MARTYRES.

1. Inter carnis alimenta, benedicti martyres designati, quae vobis et domina mater ecclesia de uberibus suis et singuli fratres de opibus suis propriis in carcerem subministrant, capite aliquid et a nobis quod faciat ad spiritum quoque educandum. Carnem enim saginari et spiritum esurire non prodest: imo si quod infirmum est curatur, aeque quod infirmius[1]) est negligi non debet. Nec tantus ego sum, ut vos alloquar; veruntamen et gladiatores perfectissimos non tantum magistri et praepositi sui, sed etiam idiotae et supervacue quique adhortantur de longinquo, ut saepe de ipso populo dictata suggesta profuerint. Inprimis ergo, benedicti, nolite contristare spiritum sanctum[2]), qui vobiscum introiit carcerem. Si enim non vobiscum nunc introisset, nec vos illic hodie fuissetis. Et ideo date operam, ut illic vobiscum perseveret: ita vos inde perducat ad dominum. Domus quidem diaboli est et carcer, in qua familiam suam continet. Sed vos ideo in carcerem pervenistis, ut illum etiam in domo sua conculcetis: iam enim foris congressi conculcaveratis. Non ergo dicat: In meo sunt, tentabo illos vilibus inediis, defectionibus[3]) aut inter se dissensionibus. Fugiat conspectum vestrum, et in ima sua delitescat contractus et torpens, tanquam coluber excantatus aut effumigatus. Nec illi tam bene sit in suo regno, ut vos committat: sed inveniat mu-

---

1) Aug. Neander emendat: firmius. 2) Eph. 4, 30. 3) Sic leg. in ed. Rhenani. In codd. Vaticanis: odiis, affectionibus. In cod. Divionensi: aediis, defectionibus, quo auctore scidiis, affectionibus scripsit Rigaltius, quem secutus est Semler

nitos et concordia armatos, quia pax vestra bellum est illi. Quam pacem quidam in ecclesia non habentes, a martyribus in carcere exorare consueverunt. Et ideo eam etiam propterea in vobis habere et fovere et custodire debetis, ut si forte et aliis praestare possitis.

2. Cetera aeque animi impedimenta usque ad limen carceris deduxerint vos, quousque et parentes vestri. Exinde segregati estis ab ipso mundo; quanto magis a seculo rebusque eius? Nec hoc vos consternet, quod segregati estis a mundo [1]. Si enim recogitemus ipsum magis mundum carcerem esse, exisse vos e carcere, quam in carcerem introisse, intelligemus. Maiores tenebras habet mundus, quae hominum praecordia excaecant. Graviores catenas induit mundus, quae ipsas animas hominum constringunt; peiores immunditias exspirat mundus, libidines hominum; plures postremo mundus reos continet, scilicet universum hominum genus; iudicia denique non proconsulis, sed dei sustinet. Quo vos benedicti de carcere in custodiarium si forte translatos existimetis. Habet tenebras, sed lumen [2] estis ipsi; habet vincula, sed vos soluti deo estis. Triste illic exspirat, sed vos odor estis suavitatis. Iudex exspectatur, sed vos estis de iudicibus ipsis iudicaturi. Contristetur illic, qui fructum seculi suspirat. Christianus etiam extra carcerem seculo renuntiavit, in carcere autem etiam carceri. Nihil interest, ubi sitis in seculo, qui extra seculum estis. Et si aliqua amisistis vitae gaudia, negotiatio est aliquid amittere, ut maiora lucreris. Nihil adhuc dico de praemio, ad quod deus martyres invitat. Ipsam interim conversationem seculi et carceris comparemus, si non plus in carcere spiritus acquirit, quam caro amittit; imo et quae iusta sunt caro non amittit per curam ecclesiae et agapen fratrum, et insuper quae semper utilia fidei, spiritus adipiscitur. Non vides alienos deos, non imaginibus eorum incurris, non sollennes nationum dies ipsa commixtione participas, non nidoribus spurcis verberaris, non clamoribus spectaculorum, atrocitate vel furore vel impudicitia celebrantium caederis, non in loca libidinum publicarum oculi tui impingunt: vacas a scan-

---

1) Verba: quanto magis — estis a mundo desunt in ed. Rigaltii. 2) Rigaltius: lumen vos ipsi.

dalis, a tentationibus, a recordationibus malis, iam et a persecutione. Hoc praestat carcer Christiano, quod eremus Prophetis. Ipse dominus in secessu frequentius agebat, ut liberius oraret, ut seculo cederet. Gloriam denique suam discipulis in solitudine demonstravit. Auferamus carceris nomen, secessum vocemus. Etsi corpus includitur, etsi caro detinetur, omnia spiritui patent. Vagare spiritu, spatiare spiritu, et non stadia opaca aut porticus longas proponens tibi, sed illam viam, quae ad deum ducit. Quotiens eam spiritu deambulaveris, totiens in carcere non eris. Nihil crus sentit in nervo, cum animus in coelo est. Totum hominem animus circumfert, et quo velit, transfert. Ubi autem erit cor tuum, illic erit et thesaurus tuus [1]). Ibi ergo sit cor nostrum, ubi volumus habere thesaurum.

3. Sit nunc, benedicti, carcer etiam Christianis molestus? Vocati sumus ad militiam dei vivi iam tunc, cum in sacramenti verba respondimus. Nemo miles ad bellum cum deliciis venit, nec de cubiculo ad aciem procedit, sed de papilionibus expeditis et substrictis, ubi omnis duritia et inbonitas et insuavitas constitit. Etiam in pace labore et incommodis bellum pati iam ediscunt: in armis deambulando, campum decurrendo, fossam moliendo, testudinem densando [2]). Sudore omnia constant, ne corpora atque animi expavescant: de umbra ad solem, de sole ad coelum [3]), de tunica ad loricam, de silentio ad clamorem, de quiete ad tumultum. Proinde vos, benedicti, quodcunque hoc durum est, ad exercitationem virtutum animi et corporis deputate. Bonum agonem subituri estis, in quo agonothetes deus vivus est, xystarches spiritus sanctus, corona aeternitatis, brabium angelicae substantiae, politia in coelis, gloria in secula seculorum. Itaque epistates vester Christus Iesus, qui vos spiritu unxit et ad hoc scamma produxit, voluit vos ante diem agonis ad duriorem tractationem a liberiore conditione seponere, ut vires corroborarentur in vobis. Nempe enim et athletae segregantur ad strictiorem disciplinam, ut robori aedificando vacent; continentur a

---

1) Matth. 6, 21. 2) Rhenanus: desiccando, la Cerda: densitando, alii: desidendo vel desudando. 3) Rhenanus: et sole ad coelum, Latinius: de sole ad gelu, Fr. Iunius: de sole ad gelum.

luxuria, a cibis laetioribus, a potu iucundiore; coguntur, cruciantur, fatigantur: quanto plus in exercitationibus laboraverint, tanto plus de victoria sperant. Et illi, inquit Apostolus [1]), ut coronam corruptibilem consequantur: nos aeternam consecuturi. Carcerem nobis pro palaestra interpretemur, ut ad stadium tribunalis, bene exercitati incommodis omnibus producamur, quia virtus duritia exstruitur, mollitia vero destruitur.

4. Scimus ex dominico praecepto, quod caro infirma sit, spiritus promptus [2]). Non ergo nobis blandiamur, quia dominus consensit, carnem infirmam esse. Propterea enim praedixit spiritum promptum, ut ostenderet, quid cui debeat esse subiectum, scilicet ut caro serviat spiritui, infirmior fortiori, ut ab eo etiam ipsa fortitudinem assumat. Colloquatur spiritus cum carne de communi salute, nec iam de incommodis carceris, sed de ipso agone et praelio cogitans. Timebit forsitan caro gladium gravem, et crucem excelsam, et rabiem bestiarum, et summam ignium poenam, et omne carnificis ingenium in tormentis. Sed spiritus contra ponat sibi et carni, acerba licet ista, a multis tamen aequo animo excepta, imo et ultro appetita, famae et gloriae caussa: nec a viris tantum, sed etiam a feminis, ut vos quoque benedictae sexui vestro respondeatis. Longum est, si enumerem singulos, qui se gladio confecerint animo suo ducti. De feminis ad manum est Lucretia, quae vim stupri passa cultrum sibi adegit in conspectu propinquorum, ut gloriam castitati suae pareret. Mucius manum suam dexteram in ara cremavit, ut hoc factum eius fama haberet. Minus fecerunt philosophi: Heraclitus, qui se bubulo stercore oblitum exussit; item Empedocles, qui in ignes Aetnaei montis dissiluit; et Peregrinus, qui non olim se rogo immisit, cum feminae quoque contempserint ignes; Dido, ne post virum dilectissimum nubere cogeretur; item Asdrubalis uxor, quae iam ardente Carthagine, cum maritum suum supplicem Scipionis videret, cum filiis suis in incendium patriae devolavit. Regulus, dux Romanorum, captus a Carthaginiensibus, cum se unum pro multis captivis Carthaginiensibus compensari noluisset, maluit hostibus reddi et in arcae genus stipatus, undique

1) I Cor. 9, 25. 2) Matth. 26, 41.

extrinsecus clavis transfixus, tot cruces sensit. Bestias femina libens appetiit, et utique aspides, serpentes tauro vel urso horridiores, quas Cleopatra immisit sibi, ne in manus inimici perveniret. Sed mortis metus non tantus est, quantus tormentorum. Itaque cessit carnifici meretrix Atheniensis, quae conscia coniurationis, cum propterea torqueretur a tyranno, et non prodidit coniuratos et novissime linguam suam commestam in faciem tyranni exspuit, ut nihil agere se scirent tormenta, etsi ultra perseverarent. Nam quod hodie apud Lacedaemonas sollemnitas maxima est, διαμαστίγωσις, id est, flagellatio, non latet. In quo sacro ante aram nobiles quique adolescentes flagellis affliguntur, astantibus parentibus et propinquis et uti perseverent adhortantibus. Ornamentum enim et gloria deputabitur maiore quidem titulo, si anima potius cesserit plagis, quam corpus. Igitur, si tantum terrenae gloriae licet de corporis et animi vigore, ut gladium, ignem, crucem, bestias, tormenta contemnant sub praemio laudis humanae, possum dicere: modicae sunt istae passiones ad consecutionem gloriae coelestis et divinae mercedis. Si tanti vitrum, quanti margaritum? Quis ergo non libentissime tantum pro vero habeat erogare, quantum alii pro falso?

5. Omitto nunc gloriae caussam. Eadem omnia saevitiae et cruciatus certamina iam apud homines affectatio quoque et morbus quidam animi conculcavit. Quot otiosos affectatio armorum ad gladium locat? Certe ad feras ipsas affectatione descendunt, et de morsibus et de cicatricibus formosiores sibi videntur. Iam et ad ignes quidam se auctoraverunt, ut certum spatium in tunica ardente conficerent. Alii inter venatorum taureas scapulis patientissimis inambulaverunt. Haec, benedicti, non sine caussa dominus in seculum admisit; sed ad nos et nunc exhortandos et in illo die confundendos, si reformidaverimus pati pro veritate in salutem, quae alii affectaverunt pro vanitate in perditionem.

6. Sed haec exempla constantiae omittamus de affectatione venientis. Convertamur ad ipsam conditionis humanae contemplationem, ut et illa nos instruant, si qua constanter adeunda sint, quae et invitis evenire consueverunt. Quotiens enim incendia vivos cremaverunt? quotiens ferae et in silvis suis et in mediis civitatibus elapsae caveis homines devoraverunt? quot a latronibus ferro, ab hostibus

etiam cruce extincti sunt, torti prius, imo et omni contumelia expuncti? Nemo non etiam hominis caussa pati potest, quod in caussa dei pati dubitat. Ad hoc quidem vel praesentia nobis tempora documenta sint, quantae qualesque personae inopinatos natalibus et dignitatibus et corporibus et aetatibus suis exitus referunt, hominis caussa: aut ab ipso, si contra eum fecerint, aut ab adversariis eius, si pro eo steterint.

DE SPECTACULIS.

1. Qui status fidei, quae ratio veritatis, quod praescriptum disciplinae inter cetera secularium errorum etiam spectaculorum voluptates adimat, dei servi, cognoscite, qui cum maxime ad deum acceditis; recognoscite, qui iam accessisse vos testificati et confessi estis, ne aut ignorando aut dissimulando quis peccet. Tanta est enim vis voluptatum, ut et ignorantiam protelet in occasionem et conscientiam corrumpat in dissimulationem. Ad utrumque adhuc forsan alicui opiniones ethnicorum blandiuntur, qui in ista caussa adversus nos ita argumentari consueverunt: Nihil obstrepere religioni in animo et conscientia tanta solatia extrinsecus oculorum vel aurium, nec vero deum offendi oblectatione hominis, qua salvo erga deum metu et honore suo in tempore et suo in loco frui scelus non sit. Atquin hoc cum maxime paramus demonstrare, quemadmodum isthaec non competant verae religioni et vero obsequio erga deum verum. Sunt qui existiment Christianos, expeditum morti genus, ad hanc obstinationem abdicatione voluptatum erudiri, quo facilius vitam contemnant amputatis quasi retinaculis eius, ne desiderent, quam iam supervacuam sibi fecerint: ut hoc consilio potius et humano prospectu, non divino praescripto definitum existimetur. Pigebat scilicet etiam perseverantes in tantis voluptatibus propter deum

mori: quamquam, etsi ita esset, tam apto consilio, tantae obstinatio disciplinae [1]) debebat obsequium.

2. Iam vero nemo est, qui non hoc quoque praetendat, omnia a deo instituta et homini attributa, sicut praedicamus, et utique bona omnia ut boni auctoris: inter haec deputari universa ista, ex quibus spectacula instruuntur, circum [2]) verbi gratia et leonem et vires corporis et vocis suavitates. Igitur neque alienum videri posse neque inimicum dei, quod de conditione constet ipsius, neque cultoribus dei deputandum [3]), quod dei non sit inimicum, quia nec alienum. Plane et ipsae exstructiones locorum, quod saxa, quod caementa, quod marmora, quod columnae, dei res sunt, qui ea ad instrumentum terrae dedit; sed et ipsi actus sub coelo dei transiguntur. Quam sapiens argumentatrix sibi videtur ignorantia humana, praesertim cum aliquid eiusmodi de gaudiis et de fructibus seculi metuit amittere. Plures denique invenias, quos magis periculum voluptatis, quam vitae, avocet ab hac secta. Nam mortem etiam stultus ut debitam non extimescit, voluptatem etiam sapiens ut tantam non contemnit, cum alia non sit et stulto et sapienti vitae gratia, nisi voluptas. Nemo negat, quia nemo ignorat quod ultro natura suggerit, deum esse universitatis conditorem, eamque universitatem tam bonam, quam homini mancipatam. Sed quia non penitus deum norunt, nisi naturali iure, non etiam familiari, de longinquo, non de proximo: necesse est ignorent, qualiter administrari aut iubeat aut prohibeat quae instituit, simul quis sit aemulus ex diverso, adulterandis usibus divinae conditionis [4]), quia neque voluntatem neque adversarium noveris eius, quem minus noveris. Non ergo hoc solum respiciendum est, a quo omnia sint instituta, sed a quo conversa. Ita enim apparebit, cuius vi sint instituta, si

---

1) Sic legitur in edd. omnibus; sed scribendum: tantae ad obstinationem (i. e. constantiam) disciplinae. 2) equum Rigalt. 3) neque cultoribus dei putandum, Rhenanus et ed. Paris. — n. c. dei vitandum, ed. Franeker. et Semler. — neque culpae deputandum, Rigaltius. 4) administrari iubeat cum instituit: simul quae vis aemula ex adverso adulterandis u. d. c., Rigaltius. — simul quae sit aemula ex diverso adult. u. d. c., Rhenanus.

appareat, cuius non sint[1]). Multum interest inter corruptelam et integritatem, quia multum est inter institutorem et interpolatorem. Ceterum omnes species malorum, quae etiam ethnici indubitate et prohibent et defendunt, ex operibus dei constant. Vis homicidium ferro, veneno, magicis devinctionibus perfici: tam ferrum dei res est, quam herbae, quam angeli. Numquid tamen in hominis necem auctor ista providit? Atquin omnem homicidii speciem uno et principali praecepto interemit: Non occides[2]). Proinde aurum, aes, argentum, ebur, lignum, et quaecunque fabricandis idolis materia captatur, quis in seculo posuit, nisi seculi auctor deus? Numquid tamen ut haec adversus ipsum adorentur? Atquin summa offensa penes illum idololatria est. Quid non dei est, quod deum offendit? sed cum offendit, dei esse desiit, et cum desiit, offendit. Ipse homo, omnium flagitiorum actor, non tantum opus dei, verum etiam imago est: et tamen et corpore et spiritu descivit a suo institutore. Neque enim oculos ad concupiscentias sumsimus, neque linguam ad maliloquium, et aures ad exceptaculum maliloquii, et gulam ad gulae crimen, et ventrem ad gulae satietatem[3]), et genitalia ad excessus impudicitiae, et manus ad vim, et gressus ad vagam vitam; aut spiritus ideo insitus corpori, ut insidiarum et fraudum et iniquitatum cogitatorium fieret? non opinor. Nam si omnem malignitatem et si tantam malitiam excogitatam deus exactor innocentiae odit, indubitate, quaecunque condidit, non in exitum operum constat condidisse quae damnat, licet eadem opera per ea quae condidit administrentur, quando haec sit tota ratio damnationis, perversa administratio conditionis a conditis[4]). Nos igitur, qui deo cognito etiam aemulum eius inspeximus, qui institutore comperto etiam interpolatorem una deprehendimus, neque mirari neque dubitare oportet, quum ipsum hominem, opus et imaginem dei, totius universitatis possessorem, illa vis interpolatoris et aemulatoris angeli ab initio de integritate deiecerit, quin universam substantiam eius, pariter cum ipso integritati institutam, pariter

---

1) cui usui sint instituta, si appareat, cui non. Rigaltius. 2) Exod. 20, 13. 3) societatem Fr. Iunius ex MS. et Rigaltius. 4) a conditis deest in edit. Rigalt.

cum ipso in perversitatem demutarit adversus institutorem[1]): ut quam doluerat homini concessam, non sibi, in ea ipsa et hominem reum deo faceret, et suam dominationem collocaret.

3. Hac conscientia instructi adversus opinionem ethnicorum, convertamur magis ad nostrorum retractatus. Quorundam enim fides aut simplicior aut scrupulosior ad hanc abdicationem spectaculorum de scripturis auctoritatem exposcit, et se in incertum constituit, quod non significanter neque nominatim denuntietur servis dei abstinentia eiusmodi. Plane nusquam invenimus, quemadmodum aperte positum est: Non occides, non idolum coles, non adulterium, non fraudem admittes[2]). Ita exserte definitum: Non in circum ibis, non in theatrum; agonem, munus non spectabis. Sed invenimus ad hanc quoque speciem pertinere illam primam vocem David, Felix, inquit[3]), qui non abiit in concilium impiorum, et in via peccatorum non stetit, et in cathedra pestium non sedit. Nam etsi iustum illum videtur praedicasse, quod in concilio et in consessu Iudaeorum de deo denegando[4]) consultantium non communicavit; late tamen semper scriptura divina dividitur, ubicunque secundum praesentis rei sensum etiam disciplina munitur, ut hic quoque non sit aliena vox a spectaculorum interdictione. Si enim pauculos tunc Iudaeos impiorum concilium vocavit, quanto magis tantum conventum ethnici populi? impii ethnici[5]) minus peccatores, minus hostes Christi, quam tunc Iudaei? Quo et cetera congruunt. Nam apud spectacula et in via statur; vias enim vocant cardines balteorum per ambitum, et discrimina popularium per proclivum; cathedra quoque nominatur ipse in anfractu ad consessum situs. Itaque e contrario infelix qui in quodcunque concilium im-

---

1) Est haec scriptura in cod. Fulvii Ursini. In cod. Agobardi: dubitare oportet. Cum ipsum hominem — deiecerit, universam — demutavit adversus institutorem.

2) Exod. 20, 14 sq. 3) Ps. 1, 1. 4) De necando domino, Rigaltius, qui haec pertinere opinatus est ad Iosephum Arimathaeensem (Luc. 23, 50—53.), quasi Davides futuram eius pietatem vaticinatus esset. 5) populi: ni pii ethnici — Iudaei, quo et cetera congruunt. Rhenanus et Semler. — populi? minus impii ethnici — Iudaei? Quid quod et c. c., Rigaltius. — ethnici populi? impii, minus peccatores — Iudaei, quid? non et c. c., Wouwer.

piorum abierit, et in quacunque via peccatorum steterit, et in quacunque cathedra pestium sederit. Generaliter dictum intelligamus, cum quid etiam specialiter interpretari capit. Nam et specialiter quaedam pronuntiata, generaliter sapiunt. Cum deus Israelitas admonet disciplinae vel obiurgat, utique ad omnes habet: cum Aegypto et Aethiopiae exitium comminatur[1]), in omnem gentem peccatricem praeiudicat. Sic omnis gens peccatrix vocatur Aegyptus et Aethiopia, a specie ad genus. Quemadmodum etiam de origine spectaculorum omne spectaculum concilium vocat impiorum, a genere ad speciem.

4. Ne quis argumentari nos putet, ad principalem auctoritatem convertar ipsius signaculi nostri. Cum aquam ingressi Christianam fidem in legis suae verba profitemur, renuntiasse nos diabolo et pompae et angelis eius ore nostro contestamur. Quid erit summum ac praecipuum, in quo diabolus et pompae et angeli eius censeantur, quam idololatria? ex qua omnis immundus et nequam spiritus, ut ita dixerim, quia nec diutius de hoc. Igitur si ex idololatria universam spectaculorum paraturam constare constiterit, indubitate praeiudicatum erit etiam ad spectacula pertinere renuntiationis nostrae testimonium in lavacro, quae diabolo et pompae et angelis eius sint mancipata, scilicet per idololatriam. Commemorabimus origines singulorum, quibus in cunabulis in seculo adoleverint: exinde titulos quorundam, quibus nominibus nuncupentur, exinde apparatus, quibus superstitionibus instruantur: tum loca, quibus Praesidibus dicentur: tum artes, quibus auctoribus deputentur. Si quid ex his non ad idolum pertinuerit, id neque ad idololatriam, neque ad nostram eierationem pertinebit.

5. De originibus quidem ut secretioribus et ignotis penes plures nostrorum altius[2]) nec aliunde investigandum fuit, quam de instrumentis ethnicarum literarum. Exstant auctores multi, qui super ista re commentarios ediderunt. Ab his ludorum origo sic traditur. Lydos ex Asia transvenas in Hetruria consedisse, ut Timaeus refert, duce Tyrrheno, qui fratri suo cesserat regni contentione. Igitur in Hetruria inter ceteros ritus superstitionum suarum specta-

1) Exod. 12, 12. 2) In cod. Agobardi: artis.

cula quoque religionis nomine instituunt. Inde Romani accersitos artifices mutuantur, tempus, enuntiationem, ut ludi a Lydis vocarentur. Sed etsi Varro ludos a ludo, id est a lusu interpretatur, sicut et Lupercos ludos appellabant, quod ludendo discurrant: tamen eum lusum iuvenum et diebus festis et templis et religionibus reputat. Nihil iam de caussa vocabuli, cum rei caussa idololatria sit. Nam et cum promiscue ludi Liberalia vocarentur, honorem Liberi patris manifeste sonabant. Libero enim a rusticis primo fiebant ob beneficium quod ei adscribunt pro demonstrata gratia vini. Exinde ludi Consualia dicti, qui initio Neptunum honorabant. Eundem enim et Consum vocabant. Dehinc Equiria Marti Romulus dixit; quamquam et Consualia Romulo defendunt, quod ea Conso dicaverit deo, ut volunt, consilii, eius scilicet, quo tunc Sabinarum virginum rapinam militibus suis in matrimonia excogitavit. Probum plane consilium et nunc quoque apud ipsos Romanos iustum et licitum, ne dixerim, penes deum. Facit etenim ad originis maculam, ne bonum existimes, quod initium a malo accepit, ab impudenti, a violenti, ab alio deo[1]), a fratricida institutore, a filio Martis: et nunc ara Conso illi in circo defossa est ad primas metas sub terra, cum inscriptione huiusmodi: CONSUS CONSILIO MARS DUELLO LARES COMITIO[2]) POTENTES. Sacrificant apud eam nonis Iuliis sacerdotes publici, XII. Kalend. Septembres[3]) flamen Quirinalis et virgines. Dehinc idem Romulus Iovi Feretrio ludos instituit in Tarpeio, quos Tarpeios dictos et Capitolinos Piso tradidit; post hunc Numa Pompilius Marti et Robigini [fecit] (nam et Robiginis[4]) deam finxerunt); dehinc Tullus Hostilius, dehinc Ancus Martius et ceteri, qui quotque per ordinem[5]) et quibus idolis ludos instituerint, positum est apud Suetonium Tranquillum, vel a quibus

---

1) Antiquam codicum scripturam retinuit Rhenanus: a malo accepit, ab impudentia violentiae alio deo. — Ed. Franeker. a Malo accepit, ab impudentis violentiae alio deo. — Rigaltius et Semler: a Malo accepit, ab impudentia, a violentia, ab odio. 2) COILLO, Rigaltius. 3) XV Kalend. Septembris Fr. Iunius. 4) Robiginem, Wouwer. e MS. et Rigaltius. 5) et ceteri quoque per ordinem. Et quibus idolis, Rhenanus et ed. Franeker.

Tranquillus accepit. Sed haec satis erunt ad originis de idololatria reatum.

6. Accedit ad testimonium antiquitatis subsecuta posteritas, formam originis de titulis huius quoque temporis praeferens, per quos signatum est, cui idolo et cui superstitioni utriusque[1]) generis ludi notarentur. Megalenses et Apollinares, item Cereales et Neptunales et Latiares et Florales in commune celebrantur; reliqui ludorum de natalibus et sollemnitatibus regum et publicis prosperitatibus et municipalibus fastis superstitiosis caussas originis habent[2]). Inter quos etiam privatorum memoriis legatariae editiones parentant; id quoque secundum institutionis antiquitatem. Nam et a primordio bifariam ludi censebantur, sacri et funebres, id est diis nationum et mortuis. Sed de idololatria nihil differt apud nos, sub quo nomine et titulo, dum ad eosdem spiritus perveniat, quibus renuntiamus, licet mortuis, licet diis suis faciant. Proinde mortuis suis ut diis faciant[3]): una conditio partis utriusque est, una idololatria, una renuntiatio nostra adversus idololatriam.

7. Communis igitur origo ludorum utriusque generis, communes et tituli, ut de communibus caussis, proinde apparatus communes habeant necesse est de reatu generali[4]) idololatriae conditricis suae. Sed circensium paulo pompatior suggestus, quibus proprie hoc nomen pompa: praecedit, quorum sit in semetipsa probans[5]) de simulacrorum serie, de imaginum agmine, de curribus, de thensis, de armamaxis, de sedibus, de coronis, de exuviis. Quanta praeterea sacra, quanta sacrificia praecedant, intercedant, succedant, quot collegia, quot sacerdotia, quot officia moveantur, sciunt homines illius urbis, in qua daemoniorum conventus consedit. Ea si minore cura per provincias pro minoribus viribus administrantur, tamen omnes ubique cir-

---

1) uniuscuiusque alii; sed contra codicum fidem nihil est mutandum, quum ludi scenici et circenses notentur. 2) Rhenanus: fastis superstitionibusque c. o. h. — Rigaltius: et solemnibus regum — festis superstitionis caussas habent. Semler: fastis superstitionis caussas originis habent. Una litera in v. *superstitionis* mutata locus videtur satis emendatus. 3) mortuis. Licebit diis suis faciant, proinde mortuis faciunt, Rigaltius. 4) genitali, Fr. Iunius e MS. 5) nomen, pompa praecedens — probat Rigaltius.

censes illuc deputandi, unde et petuntur, inde inquinantur, unde sumuntur. Nam et rivulus tenuis ex suo fonte et surculus modicus ex sua fronde qualitatem originis continet. Viderit ambitio sive frugalitas eius, quod deum offendit qualiscunque pompa circi: etsi pauca simulacra circumferat, in uno idololatria est; etsi unam thensam trahat, Iovis tamen plaustrum est; quaevis idololatria sordide instructa vel modice locuples, splendida est censu criminis sui.

8. Ut et de locis, secundum propositum exsequar, circus Soli principaliter consecratur: cuius aedes medio spatio et effigies de fastigio aedis emicat, quod non putaverunt sub tecto consecrandum, quem in aperto habent. Quod spectaculum primum a Circe [habent.] Soli patri suo, ut volunt, editum affirmant: ab ea et circi appellationem argumentantur. Plane venefica eis utique negotium gessit hoc nomine quorum sacerdos erat, daemoniis et angelis scilicet. Quot igitur in habitu loci ipsius idololatrias recognoscis? singula ornamenta circi singula templa sunt. Ova honori Castorum adscribunt, qui illos ovo editos credendo de cygno Iove non erubescunt. Delphinos Neptuno vovent, columnas[1]) Sesias a sementationibus, Messias a messibus, Tutelinas a tutelis fructuum sustinent: ante has tres arae trinis diis parent, magnis, potentibus, valentibus. Eosdem Samothracas existimant. Obelisci enormitas, ut Hermateles affirmat, Soli prostituta: scriptura eius unde et census, de Aegypto superstitio est. Frigebat daemonum concilium sine sua matre magna; ea itaque illic praesidet euripo. Consus, ut diximus, apud metas sub terra delitescit. Murtias quoque idolum fecit[2]); Murtiam enim deam amoris volunt, cui in illa parte aedem vovere. Animadverte Christiane, quot nomina immunda possederint circum. Aliena est tibi religio, quam tot diaboli spiritus occupaverunt, de locis quidem locus est retractandi ad praeveniendam quorundam interrogationem. Quid enim, inquis, si alio in tempore circum adiero, periclitabor de inquinamento? Nulla est praescriptio de locis. Nam non sola ista conciliabula spectaculorum, sed etiam templa ipsa sine periculo disciplinae adire servus dei potest, urgente caussa simplici

---

1) Delphinos Neptuno vomunt columnae: Sessias, Rigaltius. 2) delitescit Murcias. Has quoque, Rigaltius.

duntaxat, quae non pertineat ad proprium eius loci negotium vel officium. Ceterum et plateae et forum et balneae et stabula et ipsae domus nostrae sine idolis omnino non sunt; totum seculum satanas et angeli eius repleverunt. Non tamen quod in seculo sumus, a deo excidimus, sed si quid de seculi criminibus attigerimus. Proinde si Capitolium, si Serapeum sacrificator et adorator intravero, a deo excidam: quemadmodum circum vel theatrum spectator. Loca nos non contaminant per se, sed quae in locis fiunt, a quibus et ipsa loca contaminari altercati sumus: de contaminatis contaminamur. Propterea autem commemoramus, quibus eiusmodi loca dicentur, ut eorum demonstremus esse, quae in his locis fiunt, quibus ipsa loca dicantur.

9. Nunc de artificio quo Circenses exhibentur. Res equestris retro simplex de dorso agebatur, et utique communis usus reus non erat. Sed cum ad ludos coactus est, transiit a dei munere ad daemoniorum officia. Itaque Castori et Polluci deputatur haec species, quibus equos a Mercurio distributos Stesichorus docet. Sed et Neptunus equestris est, quem Graeci *ἵππιον* appellant. De iugo vero quadrigas soli, bigas lunae sanxerunt. Sed et [1])

Primus Erichthonius currus et quatuor ausus
Iungere equos rapidusque rotis insistere victor [2]).

Erichthonius, Minervae et Vulcani filius, et quidem de caduca in terram libidine, portentum est daemonicum, imo diabolus ipse, non coluber. Si vero Trochilus [3]) Argivus auctor est currus: patriae [4]) Iunoni id opus suum dedicavit. Si Romae Romulus quadrigam primus ostendit: puto, et ipse inter idola conscriptus est, si idem est Quirinus. Talibus auctoribus quadrigae productae, merito et aurigas coloribus idololatriae vestierunt [5]), et ab initio duo soli fuerunt [6]), albus et russeus. Albus hiemi ob nives candidas, russeus aestati ob solis ruborem voti erant. Sed

---

1) Sane Rigaltius. Fortasse scribendum: Sed est. 2) Virgilii Georg. III, 113 sq. 3) Acrophilus Rhenanus et ed. Paris. 4) Hanc scripturam e MS. dedit Wouwerius, assentiente Latinio et Rigaltio. Rhenanus: primae. Pamelius et Semler: primo. 5) Sic locum emendavit Wouwerius. Semler: aurigis coloribus idololatriam vestierunt. 6) et ab initio equi duo soli fuerunt, Wouwer. nam equi initio duo soli fuerunt. Rigaltius.

postea, tam voluptate quam superstitione provecta, russeum alii Marti, alii album Zephyris consecraverunt, prasinum vero Terrae matri vel verno, venetum Coelo et Mari vel autumno. Cum autem omnis species idololatriae damnata sit a deo, utique etiam illa damnatur, quae elementis mundialibus profanatur.

10. Transeamus ad scenicas res, quarum et originem communem et titulos pares secundum ipsam ab initio ludorum appellationem et administrationem coniunctam cum re equestri iam ostendimus. Apparatus etiam ex ea parte consortes, quae ad scenam spectat: nam a templis et aris, et illa infelicitate thuris et sanguinis inter tibias et tubas itur, duobus inquinatissimis arbitris, funerum et sacrorum designatore et haruspice. Ita cum de originibus ludorum ad circenses transimus, inde nunc ad scenicos ludos dirigimus. A loci initio 1) theatrum proprie sacrarium Veneris est. Hoc denique modo id genus operis in seculo evasit. Nam saepe censores renascentia cum maxime theatra destruebant, moribus consulentes, quorum scilicet periculum ingens de lascivia providebant, ut iam hinc ethnicis in testimonium cedat sententia ipsorum nobiscum faciens, et nobis in exaggerationem disciplinae etiam humanae praerogativa. Itaque Pompeius Magnus solo theatro suo minor, cum illam arcem omnium turpitudinum exstruxisset, veritus quandoque memoriae suae censoriam animadversionem, Veneris aedem superposuit, et ad dedicationem edicto populum vocans, non theatrum, sed Veneris templum nuncupavit, cui subiecimus, inquit, gradus spectaculorum. Ita damnatum et damnandum opus templi titulo praetexuit, et disciplinam superstitione delusit. Sed Veneri et Libero convenit. Duo ista daemonia conspirata et coniurata inter se sunt ebrietatis et libidinis. Itaque theatrum Veneris Liberi quoque domus est. Nam et alios ludos scenicos Liberalia proprie vocabant, praeterquam Libero devotos, quod sunt Dionysia penes Graecos, etiam a Libero institutos. Et est plane in artibus quoque scenicis Liberi et Veneris patrocinium. Quae enim privata et propria sunt scenae, de

---

1) Suasit hanc emendationem Fr. Iunius. Rhenanus et Semler: dirigimus, a loci vitio. Theatrum etc. Rigaltius: a loci initio. Theatrum etc.

gestu et corporis flexu mollitiam Veneri et Libero immolant, illi per sexum, illi per flexum dissoluti [1]). Quae vero voce et modis et organis et lyris [2]) transiguntur, Apollines et Musas et Minervas et Mercurios mancipes habent. Oderis, Christiane, quorum auctores non potes non odisse. Iam nunc volumus suggerere de artibus, et de his, quorum auctores in nominibus exsecramur. Scimus nihil esse nomina mortuorum, sicut nec ipsa simulacra eorum: sed non ignoramus, qui sub istis nominibus et institutis simulacris operentur et gaudeant et divinitatem mentiantur, nequam spiritus scilicet daemones. Videmus igitur etiam artes eorum honoribus dicatas esse, qui nomina incolunt auctorum earum, nec ab idololatria vacare, quarum institutores etiam propterea dii habentur. Imo quod ad artes pertinet, altius praescripsisse debemus, daemonas, ab initio prospicientes sibi inter cetera idololatriae etiam spectaculorum inquinamenta, quibus hominem a deo avocarent et suo honori obligarent, eiusmodi quoque artium ingenia inspirasse. Neque enim ab aliis praeoccupatum [3]) fuisset, quod ad illos perventurum esset. Nec per alios tunc homines edidissent, quam per ipsos, in quorum nominibus et imaginibus et historiis fallaciam consecrationis sibi negotium acturae [4]) constituerant.

11. Ut ordo peragatur, ineamus etiam agonum retractatum. Origo istis de ludorum propinquitate est. Inde et ipsi sacri vel funebres instituti aut diis nationum aut mortuis fiunt: proinde [tituli:] [5]) Olympia Iovi, quae sunt Romae Capitolina, item Herculi Nemea, Neptuno Isthmia, ceteri mortuorum varii agones [6]). Quid ergo mirum, si apparatus agonum idololatria conspurcat de coronis

---

1) Rhenanus: patrocinium, quae — scenae. De — per fluxum dissolutis. Rigaltius: patrocinium. Quae — mollitiae Veneris et Liberi — per fluxum dissolutis. Wouwer e MS. per luxum diss. Ed. Franek. et Semler: patrocinium, quae — corporis fluxu. Nam mollitiam Veneri et Libero immolabant: illi — fluxum dissoluti. Quae recepimus, propius accedunt ad codicum scripturam, uno verbo addito, quod facile potuit a librario omitti. 2) literis, Rhenanus, ed. Paris., Fr. Iunius. 3) procuratum, Rigaltius. 4) acturi, Rigaltius. 5) tituli abest in ed. Rhenani et Paris. 6) Rhenanus et Rigaltius: ceteri mortuarii agones.

profanis, de sacerdotalibus praesidibus, de collegiariis ministris, de ipso postremo boum sanguine? Ut de loco suppleam, et de loco communi pro collegio artium Musicarum et Minervalium et Apollinarium, etiam Martialium per duellum, per tubam in stadio circum aemulantur[1]), quod utique templum est et ipsum eius idoli, cuius sollemnitates agit. Sed et gymnicas artes Castorum et Herculum et Mercuriorum disciplinae prodiderunt.

12. Superest illius insignissimi spectaculi atque acceptissimi recognitio[2]). Munus dictum est ab officio, quoniam officium etiam muneris nomen est. Officium autem mortuis hoc spectaculo facere se veteres arbitrabantur, posteaquam illud humaniore atrocitate temperaverunt. Nam olim quoniam animas defunctorum humano sanguine propitiari creditum erat, captivos vel malo ingenio servos mercati in exsequiis immolabant. Postea placuit impietatem voluptate adumbrare. Itaque quos paraverant armis, quibus tunc et qualiter poterant eruditos, tantum ut occidi discerent, mox edicto die inferiarum apud tumulos erogabant. Ita mortem homicidiis consolabantur. Haec muneris origo, sed paulatim provecti ad tantam gratiam, ad quantam et crudelitatem, quia ferrum voluptati satis non faciebat[3]), nisi et feris humana corpora dissiparentur. Quod ergo mortuis litabatur, utique parentationi deputabatur. Quae species proinde idololatria est, quoniam et idololatria parentationis est species. Tam haec quam illa mortuis ministrat. In mortuorum autem idolis daemonia consistunt, ut et titulos consideremus; licet transierit hoc genus editionis ab honoribus mortuorum ad honores viventium, quaesturas dico et magistratus, et flaminia et sacerdotia: cum

---

1) Locus corruptus, cui coniectura medendum erat; Rhenanus: sanguine, ut de loco suppleam. Ut de loco — tubam, ut stadio circum aemulentur. Rigaltius: sanguine. Ut de l. s., ac de loco — tubam, stadio circum aemulantur. Fr. Iunius: sanguine. Ut de loco, et loco communi — et stadio circum aemulantur. Semler: sanguine, ut de loco suppleam, ut de loco — ut stadio circum aemulentur. 2) In codd. insignissimis spectaculi acceptissimi recognitio. In plerisque edd. insignissimi sp. acceptissimi rec. Rigaltius coniecit: ac septissimi. Fr. Iunius: indignissimi sp., sed acceptissimi rec. 3) In cod. Agobardi: ferarum voluptati satis non fiebat.

tamen nominis dignitas idololatriae crimine teneatur, necesse est, quidquid dignitatis nomine administratur, communicet etiam maculas eius, a qua habet caussas. Idem de apparatibus interpretabimur in ipsorum honorum suggestu deputandis, quod purpurae, quod fasciae, quod vittae, quod coronae, quod denique conciones et edicta, et pultes pridianae sine pompa diaboli, sine invitatione daemonum non sunt. Quid ergo de horrido loco perorem, quem nec periuria sustinent? pluribus enim et asperioribus numinibus amphitheatrum consecratur, quam Capitolium: omnium daemonum templum est. Tot illic immundi spiritus considunt, quot homines capit. Ut et de artibus concludam, Martem et Dianam utriusque ludi praesides novimus.

13. Satis, opinor, implevimus ordinem, quot et quibus modis spectacula idololatriam committant, de originibus, de titulis, de apparatibus, de locis, de sacrificiis: quo [1]) certi sumus, nulla ex parte competere nobis ea, qui bis idolis renunciavimus: non quod idolum sit aliquid, ut apostolus ait [2]), sed quod quae faciunt, daemoniis faciunt, consistentibus scilicet in consecrationibus idolorum sive mortuorum, sive, ut putant, deorum. Propterea igitur, quoniam utraque species idolorum conditionis unius est, dum mortui et dii unum sunt, utraque idololatria abstinemus, nec minus templa quam monumenta despuimus; neutram aram novimus, neutram effigiem adoramus, non sacrificamus, non parentamus, sed neque de sacrificato et parentato edimus, quia non possumus coenam dei edere et coenam daemoniorum [3]). Si ergo gulam et ventrem ab inquinamentis liberamus, quanto magis augustiora nostra, oculos et aures, ab idolothytis et necrothytis voluptatibus abstinemus, quae non intestinis transiguntur, sed in ipso spiritu et anima digeruntur, quorum munditia magis ad deum pertinet, quam intestinorum.

14. Nunc interposito nomine idololatriae, quod solum subiectum sufficere deberet ad abdicationem spectaculorum, alia iam ratione tractemus ex abundanti: propter eos maxime qui sibi blandiuntur, quod non nominatim abstinentia ista

---

1) Rigaltius et Semler: de locis. De sacrificiis quidem certi sumus etc. Fr. Iunius coni. de artificiis. 2) 1 Cor. 8, 4. 10, 19. 20. 3) 1 Cor. 10, 21.

praescripta sit, quasi parum etiam de spectaculis pronuntietur[1]), cum concupiscentiae seculi damnantur. Nam sicut pecuniae vel dignitatis vel gulae vel libidinis vel gloriae, ita et voluptatis concupiscentia est; species autem voluptatis etiam spectacula. Opinor, generaliter nominatae concupiscentiae continent in se et voluptates; aeque generaliter intellectae voluptates specialiter et in spectacula disseruntur. Ceterum retulimus supra de locorum conditione, quod non per semetipsa nos inquinent, sed per ea quae illic geruntur, per quae simul inquinamentum combiberint, tunc et in alteros respuunt[2]).

15. Viderit ergo, ut diximus, principalis titulus idololatriae, reliquas ipsarum rerum qualitates contra dei[3]) omnes feramus. Deus praecepit[4]) spiritum sanctum, utpote pro naturae suae bono, tenerum et delicatum tranquillitate et lenitate et quiete et pace tractare, non furore, non bile, non ira, non dolore inquietare. Huic quomodo cum spectaculis poterit convenire? Omne enim spectaculum sine concussione spiritus non est. Ubi enim voluptas, ibi et studium, per quod scilicet voluptas sapit; ubi studium, ibi et aemulatio, per quam studium sapit. Porro et ubi aemulatio, ibi et furor et bilis et ira et dolor et cetera ex his, quae cum his non competunt disciplinae. Nam etsi quis modeste et probe spectaculis fruitur pro dignitatis vel aetatis vel etiam naturae suae conditione, non tamen immobilis animi est sine tacita spiritus passione. Nemo ad voluptatem venit sine affectu, nemo affectum sine casibus suis patitur. Ipsi casus incitamenta sunt affectus. Ceterum si cessat affectus, nulla est voluptas, et est reus iam ille vanitatis eo conveniens, ubi nihil consequitur. Puto autem, etiam vanitas extranea est nobis. Quid, quod et ipse se iudicat inter eos positus, quorum se similem nolens utique detestatorem confitetur? Nobis satis non est, si ipsi nihil tale faciamus, nisi et talia facientibus non conferamur. Si

---

1) Rhenanus et ed. Paris. de literis pronuntietur. Rigaltius: de spectaculis pronuntiemus. 2) Cod. Agobardi: et tum altero respuunt. 3) Sic locum e cod. Agobardi restituit Rigaltius, praeterquam quod scripsit: idololatria. In cet. edd. contrariis omnes feramus. Sed vel contrarias dei, vel contra res dei scribendum est. 4) Eph. 4, 30.

furem, inquit[1]), videbas, concurrebas cum eo. Utinam ne in seculo quidem simul cum illis moraremur: sed tamen in secularibus separamur, quia seculum dei est, secularia autem diaboli.

16. Cum ergo furor interdicitur nobis, ab omni spectaculo auferimur, etiam a circo, ubi proprie furor praesidet. Adspice populum ad spectaculum iam cum furore venientem, iam tumultuosum, iam caecum, iam de sponsionibus concitatum. Tardus est illi praetor, semper oculi in urna eius cum sortibus volutantur. Dehinc ad signum anxii pendent, unius dementiae una vox est. Cognosce dementiam de vanitate. Misit, dicunt, et nuntiant invicem, quod simul ab omnibus visum est. Teneo testimonium caecitatis, non vident missum quid sit, mappam putant: sed est diaboli ab alto praecipitati figura[2]). Ex eo itaque itur in furias et animos et discordias, et quidquid non licet sacerdotibus pacis. Inde maledicta, convicia sine iustitia odii, etiam suffragia sine merito amoris. Quid enim consecuturi suum illic agunt, qui sui non sunt? nisi forte hoc solum, per quod sui non sunt: de aliena infelicitate contristantur, de aliena felicitate laetantur. Quidquid optant, quidquid abominantur, extraneum ab illis est, ita et amor apud illos otiosus et odium iniustum. At forsitan sine caussa amare liceat, quam sine caussa odisse. Deus certe etiam cum caussa prohibet odisse, qui inimicos diligi iubet; deus etiam cum caussa maledicere non sinit, qui maledicentes benedici praecipit. Sed circo quid amarius, ubi ne principibus quidem aut civibus suis parcunt? Si quid horum, quibus circus furit, alicubi competit sanctis, etiam in circo licebit; si vero nusquam, ideo nec in circo.

17. Similiter impudicitiam omnem amoliri iubemur[3]). Hoc igitur modo etiam a theatro separamur, quod est privatum consistorium impudicitiae, ubi nihil probatur, quam quod alibi non probatur. Ita summa gratia eius de spurcitia plurimum concinnata est, quam Atellanus gesticulator, quam mimus etiam per mulieres repraesentat, sexum pudoris exterminans, ut facilius domi quam in scena

1) Ps. 49, 18. 2) Ed. Paris. et Fr. Iunius: praecitati figura. Rigaltius e MS. praecipitati gula. 3) Rigaltius e MS. Similiter nec impudicitiam omnem amare iubemur.

erubescant; quam denique pantomimus a pueritia patitur in corpore, ut artifex esse possit. Ipsa etiam prostibula, publicae libidinis hostiae, in scena proferuntur, plus miserae in praesentia feminarum, quibus solis latebant, perque omnis aetatis, omnis dignitatis ora transducuntur; locus, stipes, elogium, etiam quibus opus non est, praedicatur. Taceo de reliquis, ea quae in tenebris et in speluncis suis delitescere decebat, ne diem contaminarent. Erubescat senatus, erubescant ordines omnes. Ipsae illae pudoris sui interemtrices, de gestibus suis ad lucem et populum expavescentes, semel anno erubescunt. Quodsi nobis omnis impudicitia exsecranda est, cur liceat audire quae loqui non licet? Cum etiam scurrilitatem et omne vanum verbum iudicatum a deo sciamus, cur aeque liceat videre, quae facere flagitium est? Cur quae ore prolata communicant hominem, ea per oculos et aures admissa non videantur hominem communicare? Cum spiritui appareant aures et oculi, nec possit mundus praestari, cuius apparitores inquinantur. Habes igitur et theatri interdictionem de interdictione impudicitiae.

18. Sin et doctrinam secularis litteraturae, ut stultitiae apud deum deputatam, aspernamur, satis praescribitur nobis et de illis speciebus spectaculorum, quae seculari litteratura lusoriam vel agonisticam scenam dispungunt. Quodsi tragoediae et comoediae scelerum et libidinum auctrices cruentae et lascivae, impiae et prodigae: nullius rei aut atrocis aut vilis commemoratio melior est. Quod in facto reiicitur, etiam in dicto non est recipiendum. Quodsi et stadium contendas in scripturis nominari, sane obtinebis. Sed quae in stadio geruntur, indigna conspectui tuo non negabis, pugnos et calces et colaphos et omnem petulantiam manus, et quamcunque humani oris, id est, divinae imaginis depugnationem. Non probabis usquam vanos cursus et iaculatus et saltus vaniores; nusquam tibi vires aut iniuriosae aut vanae placebunt, sed nec cura factitii corporis, ut plasticam dei supergressa. Et propter otium Graeciae altiles homines oderis. Et palaestrica diaboli negotium est. Primos homines diabolus elisit. Ipse gestus colubrina vis, est tenax ad occupandum, tortuosa ad obligandum, liquida ad elabendum. Nullus tibi coronarum usus est, quid de coronis voluptates aucuparis?

19. Exspectabimus nunc et amphitheatri repudium de scripturis [1]). Si saevitiam, si impietatem, si feritatem permissam nobis contendere possumus, eamus in amphitheatrum. Si tales sumus, quales dicimur, delectemur sanguine humano. Bonum est, cum puniuntur nocentes. Quis hoc nisi nocens negabit? Et tamen innocens de supplicio alterius laetari non potest, cum magis competat innocenti dolere, quod homo par eius tam nocens factus est, ut tam crudeliter impendatur. Quis autem mihi sponsor est, nocentes semper vel ad bestias vel ad quodcunque supplicium decerni, ut non innocentia quoque inferatur aut ultione iudicantis aut infirmitate defendentis aut instantia quaestionis. Quam melius ergo est nescire cum mali puniuntur, ne sciam et quum boni pereunt, si tamen bonum sapiunt. Certe quidem gladiatores innocentes in ludum veniunt, ut publicae voluptatis hostiae fiant. Etiam qui damnantur in ludum, quale est, ut de leviore delicto in homicidas emendatione proficiant? Sed haec ethnicis respondi. Ceterum absit, ut de istius spectaculi aversione diutius discat Christianus; quamquam nemo haec omnia plenius exprimere potest, nisi qui adhuc spectat malo non implere, quam meminisse.

20. Quam vana igitur, imo desperata argumentatio eorum, qui sine dubio tergiversationem admittendae voluptatis [2]) obtendunt, nullam eius abstinentiae mentionem specialiter [vel localiter] [3]) in scripturis determinari, quae directo prohibeat eiusmodi conventibus interesse servum dei. Novam proxime defensionem suaviludii cuiusdam audivi. Sol, inquit, imo etiam ipse deus de coelo spectat, nec contaminatur. Sane sol et in cloacam radios suos defert [4]), nec inquinatur. Utinam autem deus nulla flagitia hominum spectaret, ut omnes iudicium evaderemus. Sed spectat et latrocinia, spectat et falsa et adulteria et fraudes et idololatrias et spectacula ipsa. Idcirco ergo nos non spectabimus, ne videamur ab illo qui omnia spectat. Com-

---

1) Ed. Franeker. et Fr. Iunius: Expectabimus nunc, ut et amph. rep. de scr. petamus? 2) Rigaltius: tergiversatione amittendae voluptatis. 3) Verba uncis inclusa in ed. Franek. et Rhenana exstant. 4) Rigaltius: Sane sol etc. In ceteris edd. Plane. Pro defert Fr. Iunius e MS. deflexit.

pares, homo, reum et iudicem: reum, qui, quia videtur, reus est: iudicem, qui, quia videt, iudex est. Numquid ergo et extra limites circi furori studemus, et extra cardines theatri impudicitiae intendimus, et insolentiae extra stadium, et immisericordiae extra amphitheatrum, quod deus etiam extra cameras et gradus et apulias[1]) oculos habet. Erramus, nusquam et nunquam excusatur quod deus damnat. Nusquam et nunquam licet, quod semper et ubique non licet. Haec est veritatis integritas, et quae ei debetur disciplinae plenitudo et aequalitas timoris et fides obsequii, non immutare sententiam nec variare iudicium. Non potest aliud esse, quod vere quidem est bonum seu malum. Omnia autem penes veritatem dei fixa sunt.

21. Ethnici, quos penes nulla est veritatis plenitudo, quia nec doctor veritatis deus, malum ac bonum pro arbitrio ac libidine interpretantur, alibi bonum quod alibi malum, et alibi malum quod alibi bonum. Sic ergo evenit, ut qui in publico vix necessitate vesicae tunicam levet, idem in circo aliter non exsultet[2]), nisi totum pudorem in faciem omnium intentet; et qui filiae virginis ab omni spurco verbo aures tuetur, ipse eam in theatrum ad illas voces gesticulationesque deducat; et qui in plateis litem manu agentem aut compescit aut detestatur, idem in stadio gravioribus pugnis suffragium ferat; et qui ad cadaver hominis communi lege defuncti exhorret, idem in amphitheatro derosa et dissipata et in suo sanguine squalentia corpora patientissimis oculis desuper incumbat; imo qui propter homicidae poenam probandam ad spectaculum veniat, idem gladiatorem ad homicidium flagellis et virgis compellat invitum; et qui insigniori cuique homicidae leonem poscit, idem gladiatori atroci petat rudem et pileum praemium conferat; illum vero confectum etiam oris spectaculo repetat[3]), libentius recognoscens de proximo, quem voluit occidere de longinquo, tanto durior si noluit[4]).

22. Quid mirum inaequata ista hominum miscentium

---

1) *ἐπαυλίας* Wouwerus correxit probavitque Fr. Iunius. 2) Wouwer. e MS. exuat. 3) Rigaltius: et pileum, illum vero conf. etiam oris spect. rep. Rhenanus et ed. Franek. etiam amoris spect. 4) Wouwer. e MS. quem noluit occ. — si voluit. Rigaltius e MS. si non voluit.

et commutantium statum boni et mali per inconstantiam sensus et iudicii varietate? Etenim ipsi auctores et administratores spectaculorum quadrigarios, scenicos, xysticos, arenarios illos amantissimos, quibus viles animas [1]) feminae, aut illi etiam, corpora sua substernunt, propter quos in ea committunt, quae reprehendunt, ex eadem arte, qua magnifaciunt, deponunt [et deminuunt] [2]), imo manifeste damnant ignominia et capitis minutione, arcentes curia, rostris, senatu, equite, ceterisque honoribus omnibus simul atque ornamentis quibusdam. Quanta perversitas! Amant quos mulctant, depretiant quos probant; artem magnificant, artificem notant. Quale iudicium est, ut ob ea quis offuscetur, per quae promeretur? Imo quanta confessio est malae rei, cuius auctores, cum acceptissimi sint, sine nota non sunt!

23. Quum igitur humana recordatio etiam obstrepente gratia voluptatis damnandos eos censeat, ademtis bonis dignitatum in quendam scopulum famositatis, quanto magis divina iustitia in eiusmodi artifices animadvertit? An deo placebit auriga ille tot animarum inquietator, tot furiarum minister, tot statuum, ut sacerdos coronatus, vel coloratus ut leno, quem curru rapiendum diabolus adversus Heliam exornavit? Placebit et ille, qui vultus suos novacula mutat? infidelis erga faciem suam, quam non contentus Saturno et Isidi et Libero proximam facere, insuper contumeliis alaparum sic obiicit, quasi de praecepto domini ludat? Docet scilicet et diabolus verberandam maxillam patienter offerre. Sic et tragoedos cothurnis extulit, quia nemo potest adiicere cubitum unum ad staturam suam, mendacem facere vult Christum. Iam vero ipsum opus personarum, quaero, an deo placeat, qui omnem similitudinem vetat fieri, quanto magis imaginis suae. Non amat falsum auctor veritatis; adulterium est apud illum omne quod fingitur. Proinde vocem, sexus, aetates mentientem, amores, iras, gemitus, lacrimas adseverantem non pro-

---

1) Rigaltius: amentissimos, quibus viri animas; feminae etc. Sed amantissimos et viles in ed. Rhenani et Franeker., Wouwer. e MS. amatissimos. 2) Rhenanus et ed. Franeker. ex eadem parte, quam magnif., deponunt et deminuunt. Rigaltius recte: arte, qua — deponunt, omissis vv. et deminuunt.

abit, qui omnem hypocrisin damnat. Ceterum cum in ege[1]) praescribit, maledictum esse, qui muliebribus vetiatur, quid de pantomimo iudicabit, qui etiam muliebribus tatur[2])? Sane et ille artifex pugnorum impunitus ibit? 'ales enim cicatrices caestuum et callos pugnorum et auium fungos a deo cum suo plasmate accepit. Ideo illi culos deus plasmavit[3]), ut vapulando deficiant. Taceo de lo, qui hominem leoni prae se opponit, ne parum sit hoicida, quam qui eundem postmodum iugulat.

24. Quot adhuc modis perorabimus, nihil ex his quae pectaculis deputantur, placitum deo esse aut congruens ei servis, quod domino placitum non sit. Si omnia propter iabolum instituta et ex diaboli rebus instructa monstraimus (nihil enim non diaboli est, quicquid dei non est vel eo displicet): hoc erit pompa diaboli, adversus quam in ignaculo fidei ieramus. Quod autem eieramus, neque acto neque dicto neque visu neque prospectu participare ebemus. Ceterum nonne eieramus et rescindimus signaulum rescindendo testationem eius? Numquid ergo superest, ut ab ipsis ethnicis responsum flagitemus? Illi iam obis renuntient, an liceat Christianis spectaculo uti. Atuin hinc vel maxime intelligunt factum Christianum de reudio spectaculorum. Itaque negat manifeste, qui, per uod agnoscitur, tollit. Quid autem spei superest in huiusnodi homine? Nemo in castra hostium transit, nisi proectis armis suis, nisi destitutis signis et sacramentis prinipis sui, nisi pactus simul perire.

25. An ille recogitabit eo tempore de deo, positus llic, ubi nihil est de deo? Pacem, opinor, habebit in inimo contendens pro auriga, pudicitiam ediscet attonitus n mimos. Imo in omni spectaculo nullum magis scandalum occurret, quam ipse ille mulierum et virorum accuratior cultus: ipsa consensio, ipsa in favoribus aut conspiratio aut dissensio inter se de commercio scintillas libidinum conflabellant. Nemo denique in spectaculo ineundo prius cogitat, nisi videri et videre. Sed tragoedo vociferante exclamationes ille alicuius prophetae retractabit? et inter

1) Deut. 22, 5. 2) Wouwer. e MS. utatur, ceteri curatur. 3) Rigaltius: a deo cum plasmaretur accepit. Ideo illos oculos deus commendavit etc.

effeminati histrionis modos Psalmum secum comminiscetur et cum athletae agent, ille dicturus est repercutiendum non esse? poterit et [de] misericordia moveri defixus in morsus ursorum et spongias retiariorum? Avertat deus a suis tantam voluptatis exitiosae cupiditatem. Quale est enim de ecclesia dei in diaboli ecclesiam tendere, de coelo, quod aiunt, in coenum? illas manus quas ad dominum extuleris, postmodum laudando histrionem fatigare? ex ore quo Amen in Sanctum protuleris, gladiatori testimonium reddere, *εἰς αἰῶνας ἀπ᾽ αἰῶνος* alii omnino dicere, nisi deo et Christo?[1])

26. Cur ergo non eiusmodi etiam daemoniis penetrabiles fiant? Nam et exemplum accidit, domino teste, eius mulieris quae theatrum adiit et inde cum daemonio rediit. Itaque in exorcismo cum oneraretur immundus spiritus, quod ausus esset fidelem adgredi, constanter et iustissime quidem, inquit, feci, in meo eam inveni. Constat et alii linteum in somnis ostensum eius diei nocte, qua tragoedum audierat, cum exprobratione nominato tragoedo, nec ultra quintum diem eam mulierem in seculo fuisse. Quot utique et alia documenta cesserunt de his, qui cum diabolo apud spectacula communicando a domino exciderunt. Nemo enim potest duobus dominis servire[2]). Quid luci cum tenebris, quid vitae et morti?[3])

27. Odisse debemus istos conventus et coetus ethnicorum, vel quod illic nomen dei blasphematur, illic quotidiani in nos leones expostulantur, inde persecutiones decernuntur, inde tentationes emittuntur. Quid facies in illo suffragiorum impiorum aestuario deprehensus? non quasi aliquid illic pati possis ab hominibus: nemo te cognoscit Christianum; sed recogita, quid de te fiat in coelo. Dubitas enim illo momento, quo in diaboli ecclesia fueris[4]) omnes angelos prospicere de coelo et singulos denotare, quis blasphemiam dixerit, quis audierit, quis linguam, quis aures diabolo adversus deum administraverit? Non ergo fugies sedilia hostium Christi, illam cathedram pestilentiae

1) Sic scripsit Rigaltius. Rhenanus: *εἰς αἰῶνας* alii o. d. Deo Christo. In cod. Agobardi: *εἰς ἀπ᾽ αἰῶνος*. 2) Matth. 6, 24. 3) 2 Cor. 6, 14. 4) Rigaltius et cod. Wouweri: quo diabolus in ecclesiam furit.

tiarum, ipsumque aërem, qui desuper incubat, scelestis vocibus constupratum? Sint dulcia licet et grata et simplicia, etiam honesta quaedam. Nemo venenum temperat felle et helleboro, sed conditis pulmentis et bene saporatis, et plurimum dulcibus id mali iniicit. Ita et diabolus letale, quod conficit, rebus dei gratissimis et acceptissimis imbuit. Omnia illic seu fortia, seu honesta, seu sonora, seu canora, seu subtilia, proinde habe, ac [si] stillicidia mellis de ranunculo [1]) venenato; nec tanti gulam facias voluptatis, quanti periculum per suavitatem.

28. Saginentur eiusmodi dulcibus convivae sui, et loca et tempora et invitator ipsorum est. Nostrae coenae, nostrae nuptiae nondum sunt, non possumus cum illis discumbere, quia nec illi nobiscum. Vicibus disposita res est. Nunc illi laetantur, nos conflictamur. Seculum, inquit [2]), gaudebit, vos tristes eritis. Lugeamus ergo dum ethnici gaudent, ut quum lugere coeperint, gaudeamus, ne pariter nunc gaudentes, tunc quoque pariter lugeamus. Delicatus es Christiane, si et in seculo voluptatem concupiscis, imo nimium stultus, si hoc existimas voluptatem. Philosophi quidam hoc nomen quieti et tranquillitati dederunt, in ea gaudent, in ea avocantur, in ea etiam gloriantur. Tu mihi metas et scenas et pulverem et arenas suspiras. Dicas velim. Non possumus vivere sine voluptate, qui mori cum voluptate debebimus? Nam quod est aliud votum nostrum, quam quod et apostoli, exire de seculo et recipi apud dominum? [3]) Hic voluptas, ubi et votum.

29. Iam nunc si putas delectamentis exigere spatium hoc, cur tam ingratus es, ut tot et tales voluptates a deo contributas tibi satis non habeas neque recognoscas? Quid enim iucundius, quam dei patris et domini reconciliatio, quam veritatis revelatio, quam errorum recognitio, quam tantorum retro criminum venia? Quae maior voluptas, quam fastidium ipsius voluptatis, quam seculi totius contemtus, quam vera libertas, quam conscientia integra, quam vita sufficiens, quam mortis timor nullus; quod calcas deos nationum, quod daemonia expellis, quod medicinas facis, quod revelationes petis, quod

---

1) Sic Rigaltius et Wouwer. e MS., ed. Franeker. libacunculo, Fr. Iunius: lucunculo. 2) Ioan. 16, 20. 3) Philipp. 1, 23.

deo vivis? Hae voluptates, haec spectacula Christianorum sancta, perpetua, gratuita; in his tibi ludos circenses interpretare, cursus seculi intuere, tempora labentia, spatia dinumera, metas consummationis exspecta, societates ecclesiarum defende, ad signum dei suscitare, ad tubam angeli erigere, ad martyrii palmas gloriare. Si scenicae doctrinae delectant, satis nobis litterarum est, satis versuum [est], satis sententiarum, satis etiam canticorum, satis vocum, nec fabulae, sed veritates, nec strophae, sed simplicitates. Vis et pugillatus et luctatus? praesto sunt, non parva, sed multa[1]). Adspice impudicitiam deiectam a castitate, perfidiam caesam a fide, saevitiam a misericordia contusam, petulantiam a modestia obumbratam, et tales sunt apud nos agones, in quibus ipsi coronamur. Vis autem et sanguinis aliquid? habes Christi.

30. Quale autem spectaculum in proximo est adventus domini iam indubitati, iam superbi, iam triumphantis! quae illa exsultatio angelorum, quae gloria resurgentium sanctorum! quale regnum exinde iustorum! qualis civitas nova Hierusalem! At enim supersunt alia spectacula, ille ultimus et perpetuus iudicii dies, ille nationibus insperatus, ille derisus, cum tanta seculi vetustas et tot eius nativitates uno igne haurientur. Quae tunc spectaculi latitudo! quid admirer? quid rideam? ubi gaudeam, ubi exsultem, spectans tot ac tantos reges, qui in coelum recepti nuntiabantur, cum ipso Iove et ipsis suis testibus in imis tenebris congemiscentes? item praesides, persecutores dominici nominis saevioribus flammis, quam ipsi saevierunt insultantibus contra Christianos, liquescentes? praeterea sapientes illos philosophos coram discipulis suis una conflagrantibus erubescentes, quibus nihil ad deum pertinere suadebant, quibus animas aut nullas aut non in pristina corpora redituras affirmabant? etiam poetas non ad Rhadamanti, nec ad Minois, sed ad inopinati Christi tribunal palpitantes? Tunc magis tragoedi audiendi, magis scilicet vocales in sua propria calamitate; tunc histriones cognoscendi solutiores multo per ignem; tunc spectandus auriga in flammea rota totus rubens; tunc xystici contemplandi non in gymnasiis, sed in igne iaculati, nisi quod nec tunc quidem illos velim visos, ut qui

---

1) Rigaltius: praesto sunt non pauca simul.

ualim ad eos potius conspectum insatiabilem conferre, qui n dominum desaevierunt. Hic est ille, dicam, fabri aut]uaestuariae filius, sabbati destructor, Samarites et daemoiium habens. Hic est, quem a Iuda redemistis, hic est lle arundine et colaphis diverberatus, sputamentis dede:oratus, felle et aceto potatus. Hic est, quem clam discences subripuerunt, ut resurrexisse dicatur, vel hortulanus letraxit, ne lactucae suae frequentia commeantium laelerentur. Ut talia spectes, ut talibus exsultes, quis tibi,)raetor aut consul, aut quaestor, aut sacerdos, de sua li)eralitate praestabit? Et tamen haec iam quodammodo ha)emus per fidem spiritu imaginante repraesentata. Ceterum]ualia illa sunt, quae nec oculus vidit, nec auris audivit, iec in cor hominis ascenderunt? Credo, circo et utraque :avea et omni stadio gratiora.

DE

IDOLOLATRIA.

1. Principale crimen generis humani, summus seculi reatus, tota caussa iudicii idololatria. Nam etsi suam speciem tenet unumquodque delictum, etsi suo quodque [1]) nomine iudicio destinatur, in idololatriae tamen crimine expungitur. Omitte titulos, operas recognosce, idololatres idem homicida est. Quaeris quem occiderit? si quid ad elogii ambitionem facit, non extraneum, nec inimicum, sed seipsum. Quibus insidiis? erroris sui. Quo telo? offensa dei. Quot plagis? quotquot idololatriis. Qui negat idololatren perisse, is negabit idololatren homicidium fecisse. Proinde adulterium et stuprum in eodem recognoscas; nam qui falsis deis servit, sine dubio adulter est veritatis, quia omne falsum adulterium est. Sic et in stupro mergitur. Quis enim, immundis spiritibus operatus, non conspurcatus et constupratus incedit? Atque adeo scripturae

1) Edd. excepta Iun. ed. omnes quoque.

sanctae stupri vocabulo utuntur in idololatriae exprobratione. Fraudis conditio ea est opinor, si quis alienum rapiat aut alii debitum deneget, et utique erga hominem admissa fraus maximi criminis nomen est. At enim idololatria fraudem deo facit, honores illi suos denegans et conferens aliis, ut fraudi etiam contumeliam coniungat. Quodsi tam fraus quam stuprum atque adulterium mortem afferunt, iam in his aeque idololatria de homicidii reatu non liberatur. Post talia crimina, tam exitiosa, tam devoratoria salutis, cetera quoque aliquem ad modum et seorsum proinde disposita, in idololatria conditionem suam repraesentant. In illa et concupiscentiae seculi; quae enim idololatriae sollemnitas sine ambitione cultus et ornatus? In illa lasciviae et ebrietates, cum plurimum victus et ventris et libidinis caussa frequententur. In illa iniustitia; quid enim iniustius ea, quae iustitiae patrem nescit? In illa etiam vanitas, quum tota eius ratio vana sit. In illa mendacium, quum tota substantia eius mendax sit. Ita fit, ut omnia in idololatria et in omnibus idololatria deprehendatur. Sed et alias quum universa delicta adversus deum sapiant, nihil autem, quod adversus deum [1]) sapiat, non daemoniis et immundis spiritibus deputetur, quibus idola mancipantur: sine dubio idololatriam admittit, quicunque delinquit; id enim facit quod ad idolorum mancipes pertinet.

2. Sed universa nomina criminum discedant in operum suorum proprietates, remaneat idololatria in eo quod ipsa est: sufficit sibi tam inimicum deo nomen, tam locuples substantia criminis, quae tot ramos porrigit, tot venas diffundit, ut de hoc cum maxime materia suscepta sit, quot modis nobis praecavenda sit idololatriae latitudo, quoniam multifariam servos dei nec tantum ignorata, sed etiam dissimulata subvertit. Plerique idololatriam simpliciter existimant his solis modis interpretandam: si quis aut incendat aut immolet aut polluceat aut sacris aliquibus aut sacerdotiis obligetur; quemadmodum si quis existimet adulterium in osculis et in amplexibus et in ipsa carnis congressione censendum, aut homicidium in sola sanguinis profusione et in animae ereptione reputandum. At enim dominus quam

1) Rigaltius: deum sapiant — deum sapiat, ceteri: dominum s — dominum sapiat.

xtensius ista disponat, certi sumus, cum adulterium etiam n concupiscentia designat, si oculum quis impegerit libiinose et animam commoverit impudice; cum homicidium tiam in verbo maledicti vel convicii iudicat et in omni mpetu irae et in negligentia charitatis in fratrem [1]). Sicut oannes [2]) docet homicidam esse qui oderit fratrem. Alioquin in modico consisteret et diaboli ingenium de malitia et dei dominium [3]) de disciplina, qua nos adversus diaboli ltitudines [4]) munit, si in his tantum delictis iudicaremur, quae etiam nationes decreverunt vindicanda. Quomodo abundabit iustitia nostra super Scribas et Pharisaeos, ut dominus praescripsit, nisi abundantiam adversariae eius, id est iniustitiae, perspexerimus? Quod si caput iniustitiae idololatria est, prius est, uti adversus abundantiam idololatriae praemuniamur, dum illam non solum in manifestis recognoscimus.

3. Idolum aliquamdiu retro non erat. Priusquam huius monstri artifices ebullissent, sola templa et vacuae aedes erant, sicut in hodiernum quibusdam locis vetustatis vestigia permanent. Tamen idololatria agebatur, non in isto nomine, sed in isto opere. Nam et hodie extra templum et sine idolo agi potest. At ubi artifices statuarum et imaginum et omnis generis simulacrorum diabolus seculo intulit, rude illud negotium humanae calamitatis et nomen de idolis consequutum est et profectum. Exinde iam caput facta est idololatriae ars omnis, quae idolum quoquomodo edit. Neque enim interest, an plastes effingat, an caelator exsculpat, an phrygio detexat; quia nec de materia refert, an gypso, an coloribus, an lapide, an aere, an argento, an filo formetur idolum. Quando enim et sine idolo idololatria fiat: utique, cum adest idolum, nihil interest, quale sit, qua de materia, qua de effigie, ne quis putet id solum idolum habendum, quod humana effigie sit consecratum. Ad hoc necessaria est vocabuli interpretatio: *εἶδος* graece formam sonat, ab eo per deminutionem *εἴδωλον* deductum aeque apud nos formulam fecit. Igitur omnis forma vel formula idolum se dici exposcit. Inde idololatria omnis circa

---

1) Matth. 5, 22 sq. 28. 2) 1 Io. 3, 15. 3) Sic emendavit Fr. Iunius; ceteri: dei domini. 4) Rigaltius et Wouwer. e MS. latitudines; sed cf. Apocal. 2, 24. *τὰ βαθέα τοῦ σατανᾶ.*

omne idolum famulatus et servitus; inde et omnis idoli artifex eiusdem et unius est criminis, nisi parum idololatriam populus admisit, quia simulacrum vituli et non hominis sibi consecravit.

4. Idolum tam fieri quam coli deus prohibet. Quanto praecedit, ut fiat quod coli possit, tanto prius est, ne fiat, si coli non licet. Propter hanc caussam, ad eradicandam scilicet materiam idololatriae, lex divina proclamat: Ne feceritis idolum; et coniungens, neque similitudinem eorum quae in coelo sunt, et quae in terra, et quae in mari [1]). Toto mundo eiusmodi artibus interdixit servis dei. Antecesserat enim Enoch praedicens [2]), omnia elementa, omnem mundi sensum, quae coelo, quae mari, quae terra continentur, in idololatriam versuros daemonas et spiritus desertorum angelorum, ut pro deo adversus dominum consecrarentur. Omnia igitur colit humanus error praeter ipsum omnium conditorem. Eorum imagines idola, imaginum consecratio idololatria. Quicquid idololatria committit, in artificem quemcunque et cuiuscunque idoli deputetur necesse est. Denique idem Enoch simul et cultores idoli et fabricatores in comminatione praedamnat. Et rursus [3]): Iuro vobis peccatores, quod in diem sanguinis [4]) perditionis poenitentia parata est. Qui servitis lapidibus, et qui imagines facitis aureas et argenteas et ligneas et lapideas et fictiles, et servitis phantasmatibus et daemoniis et spiritibus insanis [5]) et omnibus erroribus non secundum scientiam, nullum ab iis invenietis auxilium. Esaias vero, testes, ait [6]), vos estis, si est deus absque me. Et non erant tunc qui fingunt et exsculpunt, omnes vani, qui faciunt libita sibi, quae illis non proderunt. Et deinceps tota illa pronuntiatio, qua in artifices, qua in cultores [7]) detestatur, cuius clausula est [8]): Cognoscite, quod cinis sit cor illorum

---

1) Lev. 26, 1. Exod. 20, 3. Deut. 5, 8. 2) Rhenanus: Antecesserat enim hoc praedicens, omnia etc. Ed. Franeker. Antec. enim hoc praedicens Enoch. Rigaltius: Antec. Enoch praedicens. In sequ. Ciaconius, Latinius et Fr. Iunius: mundi censum. 3) Fr. Iunius: praedamnat prorsus: Iuro. 4) Fr. Iunius: sanguinis et perditionis. Rig. perditionis iustitia. 5) Codd. Ursini et Wouweri: insanis; cod. Agobardi: infamis, et ita Rhenanus; ceteri: infamibus. 6) Ies. 44, 8. 7) Rig.: quam artifices, quam cultores. 8) Ies. 44, 20.

et terra[1]), et nemo animam suam liberare possit. Uti[2]) neque David[3]), et[4]) tales fiant, inquit, qui faciunt ea. Et quid ego modicae memoriae homo? ultra quid suggeram? quid recolam de scripturis? quasi aut non sufficiat vox spiritus sancti, aut ultra deliberandum sit, an maledixerit atque damnaverit dominus ipsos prius artifices eorum, quorum cultores maledicit et damnat?

5. Plane impensius respondebimus ad excusationes huiusmodi artificum, quos nunquam in domum dei admitti oportet, si quis eam disciplinam norit. Iam illa obiici solita vox: Non habeo aliud quo vivam, districtius repercuti potest: vivere ergo habes. Quid tibi cum deo est, si tuis legibus[5])? Tum quod et de scripturis audent argumentari, dixisse apostolum[6]): ut quisque fuerit inventus, ita et perseveret: possumus igitur omnes in peccatis perseverare ex ista interpretatione. Nec enim quisquam nostrum non peccator inventus est, cum Christus non alia ex caussa descenderit, quam peccatorum liberandorum. Item eundem praecepisse[7]) dicunt secundum suum exemplum, ut manibus unusquisque operetur ad victum. Si hoc praeceptum ab omnibus manibus defendatur, credo et fures balnearios manibus suis vivere, et ipsos latrones manibus agere quo vivant; item falsarios utique non pedibus, sed manibus operari malas litteras; histriones vero non manibus solis, sed totis membris victum elaborare. Pateat igitur ecclesia omnibus, qui manibus et suo opere tolerantur, si nulla exceptio est artium, quas dei disciplina non recipit. Sed ait quidam adversus similitudinis interdictae propositionem: Cur ergo Moses in eremo simulacrum serpentis ex aere fecit? Seorsum figurae, quae dispositioni alicui arcanae praestruebantur, non ad derogationem[8]) legis, sed ad exemplarium caussae suae. Alioquin si haec ut adversarii legis interpretemur, numquid et nos, quod et Marcionitae, inconstantiam adscribimus omnipotenti, quem illi hoc modo destruunt ut mutabilem, dum alibi vetat, alibi mandat? Si

1) Pamelius et ed. Franek. et errant, quod recepit Semler. 2) Uti Fr. Iunius, ceteri: Ubi. 3) Ps. 115, 8. 4) Rhen., Rig. et Fr. Iunius: Et factores tales etc. 5) Cod. Wouweri: sit vis tuis legibus, Fulvii Ursini: fit vis etc. 6) 1 Cor. 7, 20. 7) 1 Thess. 4, 11. 8) Rig. derogationem; ceteri: erogationem.

quis autem dissimulat illam effigiem aerei serpentis suspensi in modum, figuram designasse dominicae crucis, a serpentibus, id est ab angelis diaboli, liberaturae nos, dum per semetipsam diabolum, id est serpentem interfectum, suspendit, sive quae alia figurae istius expositio dignioribus revelata est, dummodo apostolus affirmet omnia tunc figurate populo accidisse: bene, quod idem deus, qui lege vetuit similitudinem fieri, extraordinario praecepto serpentis similitudinem indixit[1]). Si eundem deum observas, habes legem eius, ne feceris similitudinem[2]). Si et praeceptum factae postea similitudinis respicis, et tu imitare Moysen, ne facias adversus legem simulacrum aliquod, nisi et tibi deus iusserit.

6. Si nulla lex dei prohibuisset idola fieri a nobis, si nulla vox spiritus sancti fabricatoribus idololorum non minus quam cultoribus comminaretur: de ipso sacramento nostro interpretaremur nobis adversas esse fidei eiusmodi artes. Quomodo enim renuntiavimus diabolo et angelis eius, si eos facimus? Quod repudium diximus iis, non dico cum quibus, sed de quibus vivimus? Quam discordiam suscepimus in eos, quibus exhibitionis nostrae gratia obligati sumus? Potes lingua negasse, quod manu confiteris? verbo destruere, quod facto struis? unum deum praedicare, qui tantos efficis? verum deum praedicare, qui falsos facis? Facio, ait quidam, sed non colo: quasi ob aliquam caussam colere non audeat, nisi ob quam et facere non debeat, scilicet ob dei offensam utrobique. Imo tu colis, qui facis, ut coli possint. Colis autem non spiritu vilissimi nidoris alicuius, sed tuo proprio; nec anima pecudis impensa, sed anima tua. Illis ingenium tuum immolas, illis sudorem tuum libas, illis prudentiam tuam accendis. Plus es illis, quam sacerdos, cum per te habeant sacerdotem. Diligentia tua nomen[3]) illorum est. Negas te quod facis colere? Sed illi non negant, quibus hanc saginatiorem et auratiorem et maiorem hostiam caedis, salutem tuam.

7. Tota die ad hanc partem zelus fidei perorabit, ingemens Christianum ab idolis in ecclesiam venire, [de ad-

---

1) Rhenanus et ed. Franek. interdixit, Fr. Iunius: interduxit, Latinius: fieri iussit. Rigaltius et Semler: indixit.
2) Exod. 20, 4. 3) Rig. e MS. nomen; ceteri: numen.

versaria officina in domum dei venire] attollere ad deum patrem manus matres idolorum, his manibus adorare, quae foris adversus deum adorantur, eas manus admovere corpori domini, quae daemoniis corpora conferunt. Nec hoc sufficit. Parum sit, si ab aliis manibus accipiant quod contaminent, sed etiam ipsi[1]) tradunt aliis quod contaminaverunt. Alleguntur in ordinem ecclesiasticum artifices idolorum. Pro scelus! Semel Iudaei Christo manus intulerunt, isti quotidie corpus eius lacessunt. O manus praecidendae! Viderint iam, an per similitudinem dictum sit: Si te manus tua scandalizat, amputa eam[2]). Quae magis amputandae, quam in quibus domini corpus scandalizatur?

8. Sunt et aliae complurium artium species, quae etsi non contingunt idolorum fabricationem, tamen ea, sine quibus idola nil possunt, eodem crimine expediunt. Nec enim differt, an exstruas vel exornes, si templum, si aram, si aediculam eius instruxeris, si bracteam expresseris, aut insignia aut etiam domum fabricaveris. Maior est eiusmodi opera, quae non effigiem confert, sed auctoritatem. Si ita necessitas exhibitionis obtenditur[3]), habent et alias species, quae sine exorbitatione disciplinae, id est sine idoli confectura, opem victus praestent. Scit albarius tector et tecta sarcire, et tectoria inducere, et cisternam liare, et cymatia distendere, et multa alia ornamenta praeter simulacra parietibus incrustare[4]). Scit et pictor et marmorarius et aerarius et quicunque caelator latitudines suas utique multo faciliores. Nam qui signum describit, quanto facilius abacum linit? Qui de tilia Martem exsculpsit, quanto citius armarium compingit? Nulla ars non alterius artis aut mater aut propinqua est; nihil alterius vacat. Tot sunt artium venae, quot hominum concupiscentiae. Sed de mercedibus et manus pretiis interest; proinde interest et de labore. Minor merces frequentiore actu repensatur. Quot parietes signa desiderant? Quot templa et aedes idolis aedificantur? Domus vero et praetoria et balnea et insulae quantae? Soccus et baxa quotidie deaurantur, Mercurius et Serapis non quotidie.

---

1) Rhen. et ed. Fran.: ipsae. 2) Matth. 18, 8. 3) Sic Rigaltius et Wouwer e MS.; Rhen. et Semler: extenditur. 4) Rhen. Pamel., Rig. et Fr. Iunius: incrispare.

Sufficiat ad quaestum artificiorum frequentior [est][1] omni superstitione luxuria et ambitio. Lances et scyphos facilius ambitio, quam superstitio desiderabit. Coronas quoque magis luxuria, quam sollemnitas erogat. Qum igitur ad haec artificiorum genera cohortemur, quae idolum quidem et quae idolo competunt non attingant, sint autem et hominibus communia saepe quae et idolis: hoc quoque cavere debemus, ne quid scientibus nobis ab aliquibus de manibus nostris in rem idolorum postuletur. Quodsi concesserimus et non remediis tam usitatis egerimus, non puto nos a contagio idololatriae vacare, quorum manus non ignorantium in officio vel in honore et usu daemoniorum deprehenduntur.

9. Animadvertimus inter artes etiam professiones quasdam obnoxias idololatriae. De astrologis ne loquendum quidem est. Sed quoniam quidam istis diebus provocavit defendens sibi perseverantiam professionis istius, paucis utar. Non allego, quod idola honoret, quorum nomina coelo inscripsit, quibus omnem dei potestatem addixit; quod propterea homines non putant deum requirendum, praesumentes stellarum nos immutabili arbitrio agi. Unum propono, angelos esse illos desertores dei, amatores feminarum[2]), proditores etiam huius curiositatis, propterea quoque damnatos a deo. O divina sententia usque ad terram pertinax, cui etiam ignorantes testimonium reddunt! Expelluntur mathematici, sicut angeli eorum. Urbs et Italia interdicitur mathematicis, sicut coelum angelis eorum. Eadem poena est exilii discipulis et magistris. Sed magi et astrologi ab oriente venerunt[3]). Scimus magiae et astrologiae inter se societatem. Primi igitur stellarum interpretes natum Christum annuntiaverunt, primi muneraverunt. Hoc nomine Christum, opinor, sibi obligaverunt. Quid tum? Ideo nunc et mathematicis patrocinabitur illorum magorum religio? De Christo scilicet est mathesis hodie; stellas[4]) Christi, non Saturni et Martis et cuiusque ex eodem ordine mortuorum, observat et praedicat. At enim scientia ista usque ad evangelium fuit concessa, ut Christo edito nemo exinde nativitatem alicuius de coelo interpre-

---

1) Ed. Franek.: Sufficiant — frequentiores omni etc.
2) Gen. 6, 2. 3) Matth. 2. 4) Rigalt. et Wouwer e MS. stellam.

etur. Nam et thus illud et myrrham et aurum ideo infanti tunc domino obtulerunt, quasi clausulam sacrificationis et gloriae secularis, quam Christus erat ademturus. Quod igitur iisdem magis somnium sine dubio ex dei voluntate suggessit, ut irent in sua, sed alia, non qua venerant, via, id est, ne pristina secta sua incederent, non, ne[1]) illos Herodes persequeretur, qui nec persecutus est, etiam ignorans alia via digressos, quoniam et qua venerant ignorabat. Adeo viam rectam et disciplinam intelligere debemus. Itaque magis praeceptum, ut exinde aliter incederent. Sic et alia illa species magiae, quae miraculis operatur, etiam adversus Moysen aemulata, patientiam dei traxit ad evangelium usque. Nam exinde et Simon Magus iam fidelis, quoniam aliquid adhuc de circulatoria secta cogitaret, ut scilicet inter miracula professionis suae etiam spiritum sanctum per manuum impositionem enundinaret, maledictus ab apostolis de fide eiectus est[2]): et alter magus qui cum Sergio Paulo, quoniam iisdem adversabatur apostolis, luminum amissione mulctatus est[3]). Hoc et astrologi retulissent, credo, si qui in apostolos incidissent. Attamèn cum magia punitur, cuius est species astrologia, utique et species in genere damnatur. Post evangelium nusquam invenias aut sophistas, aut Chaldaeos, aut incantatores, aut coniectores, aut magos, nisi plane punitos. Ubi sapiens, ubi litterator, ubi conquisitor huius aevi? Nonne infatuavit deus sapientiam huius seculi[4])? Nihil scis, mathematice, si nesciebas te futurum Christianum. Sin sciebas, hoc quoque scire debueras, nihil tibi futurum cum ista professione. Ipsa te de periculo suo instrueret, quae aliorum climacterica praecanit, non est tibi pars neque sors in ista ratione[5]). Non potest regna coelorum sperare, cuius digitus aut radius abutitur coelo.

10. Quaerendum autem est etiam de ludimagistris et de ceteris professoribus litterarum; imo non dubitandum affines illos esse multimodae idololatriae. Primum quibus necesse est deos nationum praedicare, nomina, genealogias, fabulas, ornamenta honorifica quaeque eorum enun-

---

1) Sic in edd. Rhen. et Rigaltii e cod. Agobardi; ed. Fran. et Semler: incederent: ne illos etc. 2) Act. App. 8, 18 sqq. 3) Act. App. 13, 6 sqq. 4) 1 Cor. 1, 20. 5) Act. App. 8, 21.

tiare, tum sollemnia festaque eorundem observare, ut quibus vestigalià sua suppetant. Quis ludimagister, sine tabula septem idolorum, quinquatria tamen frequentabit[1])? Ipsam primam novi discipuli stipem Minervae et honori et nomini consecrat, ut, etsi non profanatus alicui idolo, verbotenus de idolothyto esse dicatur, pro idololatra vitetur. Quid minus est inquinamenti eo, quod praestat quaestus et nominibus et honoribus idolo nuncupatus? tam Minervalia Minervae, quam Saturnalia Saturni, quae etiam serviculis sub tempore Saturnalium celebrari necesse est. Etiam strenae captandae, et septimontium et brumae et carae cognationis honoraria exigenda omnia; Florae scholae coronandae; flaminicae et aediles sacrificant, creatis[2]) schola honoratur feriis. Idem fit idoli natali, omnis diaboli pompa frequentatur. Quis haec competere Christiano existimabit, nisi qui putabit convenire etiam non magistro? Scimus dici posse: si docere litteras dei servis non licet, etiam nec discere licebit. Et quomodo quis institueretur ad prudentiam interim humanam, vel ad quemcunque sensum vel actum, cum instrumentum sit ad omnem vitam litteratura? Quomodo repudiamus secularia studia, sine quibus divina non possunt? Videamus igitur necessitatem litteratoriae eruditionis, respiciamus ex parte eam admitti non posse, ex parte vitari. Fideles magis discere quam docere litteras capit; diversa est enim ratio discendi et docendi. Si fidelis litteras doceat inserta idolorum praedicatione, sine dubio, dum docet, commendat, dum tradit, affirmat, dum commemorat, testimonium dicit. Deos ipsos hoc nomine obsignat, cum lex[3]) prohibeat, ut diximus, deos pronuntiari et nomen hoc in vano collocari. Hinc prima diabolo fides aedificatur ab initiis eruditionis. Quaere, an idololatriam committat, qui de idolis catechizat. At cum fidelis haec discit; si iam sapit qui sit, neque recipit neque admittit, multo magis si dudum[4]) sapit. Aut ubi coeperit

---

1) Sic scriptum est in cod. Agobardi. Rhen.: Quis ludimagister, si non tabularia idolorum, quinquatria tamen frequentabit? Rigaltius: tamen non frequentabit? Sed ante sine videtur voc. etsi excidisse. 2) Rhenanus: flore scholae coronandae. Flaminicae et aed. sacr. Cereri, sch. h. f. 3) Exod. 23, 13. 4) Rhen. et ed. Fran. nondum.

sapere, prius sapiat oportet, quod prius didicit, id est, de deo et fide: proinde illa respuet nec recipiet. Et erit tam tutus, quam qui sciens venenum ab ignaro accipit, nec bibit. Huic necessitas ad excusationem deputatur, quia aliter discere non potest. Tanto autem facilius est litteras non docere, quam non discere, quanto et reliqua scholarum de publicis ac propriis sollemnitatibus inquinamenta facilius discipulus fidelis non adibit, quam magister non frequentabit.

11. De negotiationibus[1]), si cetera delictorum recogitemus, inprimis cupiditatem, radicem omnium malorum, qua quidam irretiti, circa fidem naufragium sunt passi (quamvis et idololatria ab eodem apostolo dicta sit cupiditas), tum mendacium, cupiditatis ministrum (taceo de periurio, quando ne iurare quidem liceat) — negotiatio servo dei apta est? Ceterum si cupiditas abscedat, quae est caussa acquirendi? cessante caussa acquirendi, non erit necessitas negotiandi. Sit nunc aliqua iustitia quaestus, secura de cupiditatis et mendacii observatione, in crimen offendere idololatriae eam opinor, quae ad ipsam idolorum animam et spiritum pertinet, quae omne daemonium saginat. Sane an non illa principalis idololatria? Viderint, si eaedem merces, thura dico et cetera peregrinitatis ad sacrificium idolorum, etiam hominibus ad pigmenta medicinalia, nobis quoque insuper ad solatia sepulturae usui sunt. Certe cum pompae, cum sacerdotia, cum sacrificia idolorum de periculis, de damnis, de incommodis, de cogitationibus, de discursibus negotiationibusve instruuntur, quid aliud quam procurator idolorum demonstraris? Nemo contendat posse hoc modo omnibus negotiationibus controversiam fieri. Graviora delicta quaeque pro magnitudine periculi diligentiam extendunt observationis, ut non ab his tantum abscedamus, sed et ab iis per quae fiunt. Licet enim ab aliis fiat, non interest, si per me. In nullo necessarius esse debeo alii, cum facit quod

---

1) Degenerabimus ed. Fran. De generationibus Rhen. et Iunius. De gravioribus, Lat. De negotiatione vero, si cetera etc. Wouw. e MS. De negotiationibus cetera delictorum etc. Rigalt. — Auctore Iunio verba aliter, ac Semlerus, distinximus.

mihi non licet. Ex hoc, quod vetor facere, intelligere debeo, curandum mihi esse, ne fiat per me. Denique in alia caussa non levioris reatus praeiudicium istud observo. Nam quod mihi de stupro interdictum sit, aliis ad eam rem nihil aut operae aut conscientiae exhibeo. Nam quod ipsam carnem meam a lupanaribus segregavi, agnosco me neque lenocinium neque id genus lucrum alterius caussa exercere posse. Sic et homicidii interdictio ostendit mihi lanistam quoque ab ecclesia arceri; nec per se non faciet, quod faciendum aliis subministrat. Ecce magis proximum praeiudicium. Si publicarum victimarum redemtor ad fidem accedat, permittes ei in eo negotio permanere? Aut si iam fidelis id agere susceperit, retinendum in ecclesia putabis? Non opinor, nisi si quis et de thurario dissimulabit; scilicet ad alios pervenit procuratio sanguinis, ad alios odorum. Si, antequam idola in seculo essent, his mercibus adhuc informis idololatria transigebatur, si et nunc fere sine idolo opus idololatriae incendiis odorum perpetratur, ecquid maioris operae et erga daemonia thurarius [1])? nam facilius sine idolo idololatria, quam sine thurarii merce. Ipsius fidei conscientiam perrogemus. Quo ore Christianus thurarius per templa transibit, fumantes aras despuet et exsufflabit, quibus ipse prospexit? Qua constantia exorcizabit alumnos suos, quibus domum suam cellariam praestat? Ille quidem si excluserit daemonium, non sibi placeat de fide. Neque enim inimicum exclusit. Facile debuit de eo impetrare, quem quotidie pascit. Nulla igitur ars, nulla professio, nulla negotiatio, quae quid aut instruendis aut formandis idolis administrat, carere poterit titulo idololatriae; nisi si aliud omnino interpretemur idololatriam quam famulatum idolorum colendorum.

12. Male nobis de necessitatibus humanae exhibitioni supplaudimus, si post fidem obsignatam dicimus: non habe[o] quo vivam. Iam hic enim plenius illi abruptae proposition[i] respondebo: sero dicitur. Ante enim fuit deliberandum ex similitudine providentissimi aedificis illius, qui priu[s] sumtus operis cum viribus suis supputat, ne, ubi ceperit defectus postea erubescat. Sed et nunc habes dicta domin[i]

1) Nescio an sit scribendum: ecquid maioris operae es[t] erga daemonia, quam thurarius?

et exempla adimentia tibi omnem caussationem. Quid enim dicis? Egebo. Sed felices egenos dominus appellat[1]. Victum non habebo: sed nolite, inquit, cogitare de victu; et vestitus habemus exemplum lilia[2]. Substantia mihi opus erat: atquin omnia vendenda sunt et egentibus dividenda[3]. Sed filiis et posteritati providendum: nemo aratro manum imponens et retro spectans aptus est operi[4]. Sed conditionalis eram: nemo duobus dominis servire potest[5]. Si vis domini discipulus esse, crucem tuam tollas et dominum sequaris necesse est[6], id est, angustias et cruciatus tuos, vel corpus solum, quod in modum crucis est; parentes, coniuges, liberi propter deum relinquendi erunt. De artibus et negotiationibus, et de professionibus etiam liberorum et parentum caussa dubitas? Iam tunc demonstratum est nobis et pignora et artificia et negotia propter dominum derelinquenda, cum Iacobus et Ioannes vocati a domino et patrem navemque derelinquunt[7]; cum Matthaeus de teloneo suscitatur[8]; cum etiam sepelire patrem tardum fuit fidei[9]. Nemo eorum, quos dominus allegit, non habeo, dixit, quo vivam. Fides famem non timet; scit etiam famem non minus sibi contemnendam propter deum, quam omne mortis genus. Didicit non respicere vitam, quanto magis victum? Quotusquisque haec adimplevit? Sed quae penes homines difficilia, penes deum facilia[10].

13. Sic tamen nobis de mansuetudine et clementia dei blandiamur, ut non usque ad idololatriae affinitates necessitatibus largiamur; sed omnem afflatum eius vice pestis etiam de longinquo devitemus, non his tantum quae praemisimus, sed in universa serie humanae superstitionis, sive deis suis, sive defunctis, sive regibus mancipatae, ut ad eosdem spiritus immundos pertinentis, modo per sacrificia et sacerdotia, modo per spectacula et hoc genus, modo per festos dies. Sed de sacrificiis et de sacerdotiis quid loquar? De spectaculis autem et voluptatibus eiusmodi suum iam volumen implevimus. Hoc loco retractari oportet de festis diebus, et aliis extraordinariis sollemnitatibus,

---

1) Matth. 5, 3. 2) Matth. 6, 25. 28. 3) Luc. 18, 22. 4) Luc. 9, 62. 5) Matth. 6, 24. 6) Matth. 16, 24. 7) Matth. 4, 21. 22. 8) Matth. 9, 9. 9) Matth. 8, 21 sq. Luc. 9, 59 sq. 10) Luc. 18, 26. 27.

quas interdum lasciviae, interdum timiditati nostrae subscribimus, adversus fidei disciplinam communicantes nationibus in idolicis rebus. De hoc quidem primo consistam an cum ipsis quoque nationibus communicare in huiusmod servus dei debeat, sive habitu, sive victu, vel quo alic genere laetitiae earum. Gaudere cum gaudentibus et lugere cum lugentibus, de fratribus dictum est ab apostolo [1] ad unanimitatem cohortante. Ceterum ad haec nihil communionis est lumini et tenebris, vitae et morti [2]): aut scindimus quod est scriptum: seculum gaudebit, vos vero lugebitis [3]). Si cum seculo gaudemus, verendum est, ne cum seculo et lugeamus. Seculo autem gaudente lugeamus, et seculo postea lugente gaudebimus. Sic et Lazarus [4]) apud inferos in sinu Abrahae refrigerium consecutus, contra dives in tormento ignis constitutus, alternas malorum et bonorum vices aemula retributione compensant. Sunt quidam dies munerum, quae apud alios honoris titulum, apud alios mercedis debitum expungunt. Nunc ergo, inquis, recipiam meum, vel rependam alienum. Si hunc morem sibi homines de superstitione consecraverunt, tu extraneus ab omni eorum vanitate, quid participas idolothyta sollemnia, quasi tibi quoque praescriptum sit de die, quominus id, quod homini debes vel tibi ab homine debetur, citra diei observationem luas vel recipias. Da formam, in quam velis agi tecum. Cur enim et lateas, cum ignorantia alterius tuam conscientiam contamines? Non, si [5]) ignoraris quod sis Christianus, tentaris et contra conscientiam alterius agis tanquam non Christianus? Enimvero etsi dissimulaveris, tentatus, addictus es. Certe sive hac sive illac, reus es confusionis in deo. Qui autem confusus super me fuerit penes homines, et ego confundar super illo, inquit, penes patrem meum, qui est in coelis [6]).

14. Sed enim plerique iam induxerunt animo, ignoscendum esse, si quando, quae ethnici, faciunt, ne nomen blasphemetur. Porro blasphemia, quae nobis omnino devitanda est, haec opinor est: si quis nostrum ad iustam

---

1) Rom. 12, 15. 2) 2 Cor. 6, 14. 3) Ioan. 16, 20. 4) **Eleazar** alii, atque ita, non **Lazarus** ubique in cod. Agobardi scriptum est. 5) Sic locum emendavit Havercampus; ceteri: **si non ign.** 6) Matth. 10, 32 sq. Luc. 9, 26.

lasphemiam ethnicum deducat aut fraude aut iniuria aut ontumelia aliave materia dignae querelae, in qua nomen ıerito percutitur, ut merito irascatur ei dominus [1]). Ceerum si de omni blasphemia dictum est: vestra [2]) caussa ıomen meum blasphematur [3]), perimus universi, cum totus ircus scelestis suffragiis nullo merito nomen lacessit. Deinamus, et non blasphemabitur. Imo blasphemetur, dum umus in observatione, non in exorbitatione disciplinae, lum probamur, non dum reprobamur. O blasphemiam nartyrii affinem, quae tunc me testatur Christianum, cum propter eam detestatur, benedictio est nominis, maledictio custoditae disciplinae. Si hominibus, inquit, vellem placere, servus Christi non essem [4]). Sed idem alibi iubet: omnibus placere curemus. Quemadmodum ego, inquit, omnibus per omnia placeo [5]). Nimirum Saturnalia et Kalendas Ianuarias celebrans hominibus placebat? an modestia et patientia, an gravitate, an humanitate, an integritate? Proinde cum dicit: Omnia omnibus factus sum, ut omnes lucrifaciam [6]), numquid idololatris idololatres, numquid ethnicis ethnicus, numquid secularibus secularis? Sed etsi non prohibet nos conversari cum idololatris et adulteris et ceteris criminosis, dicens [7]): ceterum de mundo exiretis [8]); non utique eas habenas conversationis immutat, ut quoniam necesse sit et convivere nos et commisceri cum peccatoribus, ideo et cum eis peccare possimus [9]). Ibi est commercium vitae, quod apostolus concedit: hic peccare, quod nemo permittit. Licet convivere cum ethnicis, commori non licet. Convivamus cum omnibus, conlaetemur ex communione naturae, non superstitionis. Pares anima sumus, non disciplina, compossessores mundi, non erroris. Quod si nobis nullum ius est communionis in eiusmodi cum extraneis, quanto scelestius est, haec inter fratres frequentare. Quis hoc sustinere aut defendere potest? Iudaeis dies suos festos exprobrat spiritus sanctus. Sabbata, in-

1) Edd. omnes: irascatur et dominus. 2) Rhen.: vae, cuius caussa etc. Rig. et Semler: vestri caussa. 3) Rom. 2, 24. Ies. 52, 5. Ezech. 36, 20. 4) Gal. 1, 10. 5) 1 Cor. 10, 33. 6) 1 Cor. 9, 22. 7) 1 Cor. 5, 10. 8) Semler: exissetis, sed Rhen. et Rigalt.: exiretis. 9) In cod. Agob.: idem et compeccare possimus, quae vv. recepit Rigalt.

quit, vestra et neomenias et ceremonias odit anima mea [1]. Nobis, quibus sabbata extranea sunt, et neomeniae et feriae a deo aliquando dilectae, Saturnalia et Ianuariae et Brumae et Matronales frequentantur, munera commeant, strenae consonant, lusus, convivia constrepunt. O melior fides nationum in suam sectam, quae nullam sollemnitatem Christianorum sibi vindicat; non dominicum diem, non pentecosten, etiamsi nossent, nobiscum communicassent; timerent enim, ne Christiani viderentur. Nos ne ethnici pronuntiemur, non veremur. Si quid et carni indulgendum est, habes, non dicam tuos dies tantum, sed et plures [2]. Nam ethnicis semel annuus dies quisque festus est, tibi octavus quisque dies. Excerpe singulas sollemnitates nationum, et in ordinem texe, pentecosten implere non poterunt.

15. Sed luceant, inquit, opera vestra [3]. At nunc lucent tabernae et ianuae nostrae; plures iam invenies ethnicorum fores sine lucernis et laureis, quam Christianorum. De ista quoque specie quid videtur? Si idoli honor est, sine dubio idoli honor idololatria est. Si hominis caussa est, recogitemus omnem idololatriam in hominis caussam esse. Recogitemus omnem idololatriam in homines esse culturam, cum ipsos deos nationum homines retro fuisse etiam apud suos constet. Itaque nihil interest, superioris an huius seculi viris superstitio ista praestetur. Idololatria non propter personas quae apponuntur [4], sed propter officia ista damnata est, quae ad daemones pertinent. Reddenda sunt caesari quae sunt caesaris: bene quod apposuit: et quae sunt dei deo [5]. Quae ergo sunt caesaris? scilicet de quibus tunc consultatio movebatur, praestandusne esset census caesari, an non. Ideo et monetam ostendi sibi dominus postulavit, et de imagine, cuius esset, requisivit. Et cum audisset, caesaris, reddite, ait, quae sunt caesaris caesari, et quae sunt dei deo, id est imaginem caesaris caesari, quae in nummo est, et imaginem dei deo, quae in homine est; ut caesari quidem pecuniam

---

1) Ies. 1, 14. 2) Sic Rhenanus scripsit; Rigaltius: habes. Non tamen dies tantum, sed et plures. Ciacc. et Iunius: non dicam suos d. t., Latin.: duos dies. In sequ. pro texe Rig. exsere. 3) Matth. 5, 16. 4) Sic Rigaltius, Lat. et Fr. Iunius; ceteri: opponuntur. 5) Matth. 22, 21. Luc. 20, 25.

reddas, deo temetipsum. Alioquin, quid erit dei, si omnia caesaris? Ergo, inquis, honor dei est, lucernae pro foribus et laurus in postibus? Non utique quod dei honor est, sed quod eius qui pro deo huiusmodi officiis honoratur, quantum in manifesto est, salva operatione, quae est in occulto, ad daemonia perveniens. Certi enim esse debemus, si quos latet per ignorantiam litteraturae secularis, etiam ostiorum deos apud Romanos, Cardeam a cardinibus appellatam, et Forculum[1]) a foribus, et Limentinum a limine, et ipsum Ianum a ianua: et utique scimus, licet nomina inania atque conficta sint, cum tamen in superstitionem deducuntur, rapere ad se daemonia et omnem spiritum immundum per consecrationis obligamentum. Alioquin daemonia nullum habent nomen singulatim, sed ibi nomen inveniunt, ubi et pignus. Etiam apud Graecos Apollinem *θυραῖον* et Antelios daemonas ostiorum praesides legimus. Haec igitur ab initio praevidens spiritus sanctus, etiam ostia in superstitionem ventura praececinit per antiquissimum propheten Enoch. Nam et alia ostia in balneis adorari videmus. Si autem eorum sunt, quae in ostiis adorentur, ad eos et lucernae et laureae pertinebunt. Idolo feceris, quicquid ostio feceris. Hoc in loco ex auctoritate quoque dei contestor, quia nec tutum est subtrahere, quodcunque uni fuerit ostensum utique omnium caussa. Scio fratrem per visionem eadem nocte castigatum graviter, quod ianuam eius subito annuntiatis gaudiis publicis servi coronassent. Et tamen non ipse coronaverat aut praeceperat, nam ante processerat, et regressus reprehenderat factum: adeo apud deum in huiusmodi etiam disciplina familiae nostrae aestimamur[2]). Igitur quod attinet ad honores regum vel imperatorum, satis praescriptum habemus, in omni obsequio esse nos oportere, secundum apostoli[3]) praeceptum, subditos magistratibus et principibus et potestatibus; sed intra limites disciplinae, quousque ab idololatria separamur. Propterea enim et illud exemplum trium fratrum[4]) praecucurrit, qui alias obsequentes erga regem Nabuchodonosor, honorem imaginis eius constantissime re-

---

1) In Rigaltii codd. scriptum est: Foriculum aut Foreculum.
2) Praeter Rigaltium ceteri: apud dominum — aestimatur
3) Rom. 13, 7. 4) Dan. 3, 12 sqq.

spuerunt, probantes idololatriam esse, quicquid ultra humani honoris modum ad instar divinae sublimitatis extollitur. Sic et Daniel cetera Dario subnixus, tamdiu fuit in officio, quamdiu a periculo disciplinae vacaret[1]). Nam id ne subiret, non magis leones regios timuit, quam illi regios ignes. Accendant igitur quotidie lucernas, quibus lux nulla est; affigant postibus lauros postmodum arsuras, quibus ignes imminent: illis competunt et testimonia tenebrarum et auspicia poenarum. Tu lumen es mundi et arbor virens semper: si templis renuntiasti, ne feceris templum ianuam tuam. Minus dixi: si lupanaribus renuntiasti, ne indueris domi tuae faciem novi lupanaris.

16. Circa officia vero privatarum et communium sollemnitatum, ut togae purae, ut sponsalium, ut nuptialium, ut nominalium, nullum putem periculum observari de flatu idololatriae, quae intervenit: caussae enim sunt considerandae, quibus praestatur officium. Eas mundas esse opinor per semetipsas, quia neque vestitus virilis neque annulus aut coniunctio maritalis de alicuius idoli honore descendit. Nullum denique cultum a deo maledictum invenio, nisi muliebrem in viro. Maledictus enim, inquit[2]), omnis qui muliebribus induitur. Toga vero etiam appellatione virilis est. Nuptias quoque celebrari non magis deus prohibet, quam nomen imponi. Sed his accommodantur sacrificia. Si in vocatu, nec in sacrificiis, sit titulus officii et operae meae expunctio: quid tum? si libet[3]). Utinam quidem nec videre possimus, quae facere nobis nefas est. Sed quoniam ita malus circumdedit seculum idololatria, licebit adesse in quibusdam, quae nos homini, non idolo, officiosos habent. Plane ad sacerdotium et sacrificium vocatus non ibo (proprium enim idoli officium est), [sed] neque consilio neque sumptu aliave opera in eiusmodi fungar. Si propter sacrificium vocatus adsistam, ero particeps idololatriae: s

---

1) Dan. 6, 5 sqq. 2) Deut. 22, 5. 3) Haec verba, uti a Rhenano sunt edita, et opponuntur sententiae priori et sequenti respondent optime. Rigaltius, novum vocabulum Tertulliano obtrudens e cod. Agobardi locum sic emendavit: Sim vocatus: nec adsacrificii sit titulus officii et operae meae expunctio, quantum sibi libet. Utinam quantum sibi quidem; nec videre possemus etc. Semler: Sim vocatus nec adsacrificii sit etc.

me alia caussa coniungit sacrificanti, ero tantum spectator sacrificii.

17. Ceterum quid facient servi vel liberi fideles, item officiales sacrificantibus dominis vel patronis vel praesidibus suis adhaerentes? Sed si merum quis sacrificanti tradiderit, imo si verbo quoque aliquo sacrificio necessario adiuverit, minister habebitur idololatriae. Huius regulae memores etiam magistratibus et potestatibus officium possumus reddere secundum patriarchas et ceteros maiores, qui regibus idololatris usque ad finem idololatriae apparuerunt. Hinc proxime disputatio suborta est, an servus dei alicuius dignitatis aut potestatis administrationem capiat, si ab omni specie idololatriae intactum se aut gratia aliqua aut astutia etiam praestare possit: secundum quod et Ioseph et Daniel mundi ab idololatria et dignitatem et potestatem administraverunt, et in ornamento et purpura exstitere totius Aegypti sive Babyloniae. Credamus itaque succedere alicui posse, ut in quoquo honore [ut] in solo honoris nomine incedat, neque sacrificet, neque sacrificiis auctoritatem suam accommodet, non hostias locet, non curas templorum deleget, non vectigalia eorum procuret, non spectacula edat de suo aut de publico aut edendis praesit, nihil sollemne pronuntiet vel edicat, ne iuret quidem; iam vero, quae sunt potestatis, neque iudicet de capite alicuius vel pudore (feras enim de pecunia) neque damnet neque praedamnet [1]), neminem vinciat, neminem recludat aut torqueat; si haec credibile est fieri posse:

18. iam vero de solo suggestu et apparatu honoris retractandum. Proprius habitus uniuscuiusque est, tam ad usum quotidianum, quam ad honorem et dignitatem. Igitur purpura illa et aurum cervicis ornamentum eodem more apud Aegyptios et Babylonios insignia erant dignitatis, quo more nunc praetextae vel trabeae vel palmatae et coronae aureae sacerdotum provincialium, sed non eadem conditione. Tantum enim honoris nomine conferebantur his, qui familiaritatem regum merebantur. Unde et purpurati re-

---

1) Fr. Iunius: neque iudicia de c. a. v. p. ferat, etiam de pecunia neque d. n. pr. Quae coniectura etsi non displicet, tamen scribendum videtur: neque iudicia — ferat, neminem etc.

gum vocabantur a purpura, sicut apud nos a toga candid candidati; sed non ut suggestus ille sacerdotiis quoque au aliquibus idolorum officiis adstringeretur. Nam si ita esset utique tantae sanctitatis et constantiae viri statim habitu inquinatos recusassent, statimque apparuisset, Danieler idolis non deservisse nec Belem nec draconem colere, quo multo postea apparuit. Simplex igitur purpura illa nec iar dignitatis erat, sed ingenuitatis apud barbaros insigne Quemadmodum enim et Ioseph, qui servus fuerat, et Da niel, qui per captivitatem statum verterat, civitatem Baby loniam et Aegyptiam sunt consecuti per habitum barbarica ingenuitatis: sic penes nos quoque fideles, si necess fuerit, poterit et pueris praetexta concedi et puellis [1]) stola nativitatis insignia, non potestatis, generis, non honoris ordinis, non superstitionis. Ceterum purpura vel ceter insignia dignitatum et potestatum, insertae dignitati et po testatibus idololatriae ab initio dicata, habent profanationi suae maculam: cum praeterea ipsis etiam idolis induantu praetextae et trabeae et laticlavi; fasces quoque et virga praeferantur, et merito. Nam daemonia magistratus sun seculi, huius collegii insignia fasces et purpuras gestant Quid ergo proficies, si suggestu quidem utaris, opera ver eius non administres? Nemo in immundis mundus vide potest. Tunicam si induas inquinatam per se, poterit for sitan illa non inquinari per te, sed tu per illam mundu esse non poteris. Iam nunc qui de Ioseph et Daniel ar gumentaris, scito, non semper comparanda esse vetera e nova, rudia et polita, coepta et explicita, servilia et li beralia. Nam illi etiam servi conditione erant: tu vero nullius servus, in quantum solius Christi, qui te etiam ca ptivitate seculi liberavit, ex forma dominica agere debebis Ille dominus in humilitate et ignobilitate incessit domicili incertus: nam filius, inquit, hominis non habet ubi capu suum collocet [2]); vestitu incultus, neque enim dixisset ecce qui teneris vestiuntur, in domibus regum sunt [3]) vultu denique et aspectu inglorius, sicut et Esaias [4]) pro nuntiaverat. Si potestatem quoque nullam ne in suo

---

1) Rigalt. penes nos quoque fideli — puerilis prae texta concedi et puerilis stola. 2) Luc. 9, 58. 3) Matth 11, 8. 4) Es. 53, 2.

quidem exercuit, quibus sordido ministerio functus est; si regem se denique fieri, conscius sui regni, refugit: plenissime dedit formam suis derigendo omni fastigio et suggestu tam dignitatis quam potestatis. Quis enim magis his usus fuisset, quam dei filius? quales et quanti eum[1]) fasces producerent, qualis purpura de humeris eius floreret, quale aurum de capite radiaret, nisi gloriam seculi alienam et sibi et suis iudicasset? Igitur quae noluit, reiecit; quae reiecit, damnavit; quae damnavit, in pompa diaboli deputavit. Non enim damnasset, nisi non sua: alterius autem esse non possunt, nisi diaboli, quae dei non sunt. Tu si diaboli pompam eierasti, quicquid ex ea attigeris, id scias esse idololatriam; vel hoc te commonefaciat: omnes huius seculi potestates et dignitates non solum alienas, verum et inimicas dei esse, quod per illas adversus dei servos supplicia consulta sunt, per illas et poenae ad impios paratae irrogantur[2]). Sed et nativitas et substantia tua molestae tibi sunt adversus idololatriam. Ad evitandum remedia deesse non possunt; cum etsi defuerint, supersit unicum illud, quo felicior factus non in terris magistratus, sed in coelis.

19. Possit in isto capitulo etiam de militia definitum videri, quae inter dignitatem et potestatem est. At nunc de isto quaeritur, an fidelis ad militiam converti possit, et an militia ad fidem admitti, etiam caligata vel inferior quoque, cui non sit necessitas immolationum vel capitalium iudiciorum. Non convenit sacramento divino et humano, signo Christi et signo diaboli, castris lucis et castris tenebrarum; non potest una anima duobus deberi, deo et caesari. Et virgam portavit Moyses; fibulam et Aaron; cingitur loro et Ioannes; agmen agit et Iesus Nave; bellavit et populus, si placet ludere. Quomodo autem bellabit? imo quomodo etiam in pace militabit sine gladio, quem dominus abstulit? Nam etsi adierant milites ad Ioannem et formam observationis acceperant, si etiam centurio crediderat; omnem postea militem dominus in Petro exarmando discinxit: nullus habitus licitus est apud nos illicito actui adscriptus.

---

1) Scribendum fortasse: quales ante eum. 2) In cod. Agob. et ed. Rhenani: ignorantur.

20. Sed enim cum conversatio divinae disciplinae non factis tantum, verum etiam verbis periclitetur, (nam sicut scriptum est: ecce homo et facta eius, ita[1]): ex ore tuo iustificaberis) meminisse debemus esse in verbis quoque idololatriae incursum praecavendum aut de consuetudinis vitio aut timiditatis. Deos nationum nominari lex[2]) prohibet, non utique, ne nomina eorum pronuntiemus, quae nobis ut dicamus conversatio extorquet. Nam id plerumque dicendum est: in templo Aesculapii illum habes, et in vico Isidis habito, et sacerdos Iovis factus est, et multa alia in hunc modum, quando et hominibus hoc genus nomina inducuntur. Neque enim Saturnum honoro, si quem ita vocavero suo nomine; tam non honoro, quam Marcum, si vocavero Marcum. Sed ait[3]): Nomen aliorum deorum ne commemoremini[4]), neque audiatur de ore tuo. Hoc praecepit, ne deos vocemus illos. Nam et in prima parte legis[5]), non sumes, inquit, nomen domini dei tui in vano id est, idolo. Cecidit igitur in idololatriam, qui idolum nomine dei honoraverit. Quodsi deos dicendum erit, adiiciendum est aliquid, quo appareat, quia non ego illos deo dico. Nam et scriptura deos nominat; sed adiicit suos ve nationum; sicut David, cum deos nominasset, ubi ait[6]) dei autem nationum daemonia. Sed hoc mihi ad sequenti magis praestructum est. Ceterum consuetudinis vitium es Mehercule dicere, me Dius fidius, accedente ignoranti quorundam, qui ignorant iusiurandum esse per Herculem Porro quid erit deieratio per eos quos eierasti, quam prae varicatio fidei cum idololatria? quis enim, per quos deiera non honorat?

21. Timiditatis est autem, cum te alius per deos suo obligat iuratione vel aliqua testificatione, et tu, ne intelli garis, quiescis. Nam aeque quiescendo confirmas maiesta tem eorum, cuius caussa videberis obligatus. Quid refer deos nationum dicendo deos an audiendo confirmes? iure per idola, an ab alio adiuratus acquiescas? Cur non agno scamus versutias satanae, qui quod ore nostro perficer non potest, id agit, ut suorum ore perficiat per aures i

---

1) Matth. 12, 37. 2) Exod. 23, 13. 3) Exod. 23, 1
4) Wouwer e MS. commemorabitur. 5) Exod. 20,
6) Ps. 115, 4.

'erens nobis idololatriam? Certe quisquis ille est, aut amica ıut inimica congressione adstringit: si inimica, iam ad ›ugnam vocaris, et scis tibi dimicandum esse; si amica, [uanto securius in dominum transferes responsionem tuam, ıt dissolvas obligationem eius, per quem te malus honori dolorum, id est, idololatriae quaerebat annectere. Omnis ›atientia eiusmodi idololatria. Honoras eos, quibus impo-;itis obsequium praestitisti. Scio quendam, cui dominus gnoscat, quum illi in publico per litem dictum esset: Iu-›iter tibi sit iratus, respondisse: imo tibi. Quid aliter fe-:isset ethnicus, qui Iovem deum credidit? etiamsi non per ›undem retorsisset maledictum, nec per ullum Iovis simi-lem, confirmaverat Iovem deum, per quem se maledictum ndigne tulisse demonstraverat remaledicens. Ad quid enim indigneris per eum maledictus, quem scis nihil esse? Nam si insanis, iam esse confirmas, et erit idololatria pro-fessio timoris tui; quanto magis cum per ipsum remale-dicis, eodem Iovi honorem facis, quo et ille, qui te pro-vocavit? Fidelis autem in eiusmodi ridere debet, non in-sanire, imo secundum praeceptum, ne per deum quidem remaledicere, sed plane benedicere per deum, ut et idola destruas et deum praedices et adimpleas disciplinam.

22. Aeque benedici per deos nationum Christo ini-tiatus non sustinebit, ut semper reiiciat immundam bene-dictionem, et eam sibi in deum convertens emundet. Be-nedici per deos nationum, maledici est per deum. Si cui dedero eleemosynam vel aliquid praestitero beneficii, et ille mihi deos suos vel coloniae genium propitios impre-cetur, iam oblatio mea vel operatio idolorum honor erit, per quae benedictionis gratiam compensat. Cur autem non sciat me dei caussa fecisse, ut et deus potius glorificetur et daemonia non honorentur in eo, quod propter deum feci? Sed deus videt, quoniam propter ipsum feci; pariter videt, quoniam propter ipsum fecisse me nolui ostendere, et praeceptum eius idolothytum quodammodo feci. Multi dicunt: nemo se debet promulgare; puto autem nec negare: negat enim, quicunque dissimulat in quacunque caussa pro ethnico habitus. Et utique omnis negatio idololatria est, sicut omnis idololatria negatio, sive in factis sive in verbis.

23. Sed est quaedam eiusmodi species in facto et in

verbo bis [1]) acuta et infesta utrinque, licet tibi blandiatur, quasi vacet in utroque, dum factum non videtur, quia dictum non tenetur. Pecuniam de ethnicis mutuantes sub pignoribus fiduciati, iurati cavent et sic negant. Scire volunt scilicet tempus persecutionis et locum tribunalis et personam praesidis. Praescribit Christus, non esse iurandum. Scripsi, inquit, sed nihil dixi: lingua, non litter- occidit. Hic ego naturam et conscientiam advoco: naturam, quia nihil potest manus scribere, etiamsi lingua in dictitando cessat immobilis et quieta, quod non anima dictaverit, quamquam et ipsi linguae anima dictaverit aut a se conceptum aut ab alio traditum. Iam ne dicatur: alius dictavit, hic conscientiam appello, an, quod alius dictavit, anima suscipiat et sive comitante sive residente lingua ad manum transmittat. Et bene, quod in animo et conscientia delinqui dominus dixit. Si, inquit [2]), concupiscentia vel malitia in cor hominis ascenderit, pro facto teneris [3]). Cavisti igitur, quod in cor tuum plane ascendit, quod neque ignorasse te contendere potes neque noluisse. Nam cum caveres, scisti; cum scires, utique voluisti, et es tam in facto quam in cogitatu, nec potes leviore crimine maius [4]) excludere, ut dicas, falsum plane effici cavendo, quod non facis. Tamen non negavi, quia non iuravi. Imo etsi nihil tale fecisses, tamen dicereris deierare, si consenseris. Non valet tacita vox in stilo, et mutus in litteris sonus. At enim Zacharias temporali vocis orbatione mulctatus, cum animo collocutus linguam irritam transit, manibus suis a corde dictat et nomen filii sine ore pronuntiat: loquitur in stilo, auditur in cera manus omni sono clarior, littera omni ore vocalior. Quaere, an dixerit, qui dixisse compertus est. Dominum oremus, ne qua nos eiusmodi contractus necessitas circumsistat. Et si ita evenerit, det fratribus operandi copiam vel nobis abrumpendae omnis necessitatis constantiam, ne illae litterae negatrices vicariae oris nostri in die iudicii adversus nos proferantur signatae signis, non iam advocatorum, sed angelorum.

24. Inter hos scopulos et sinus, inter haec vada e

---

1) Rigaltius: in facto et in verbis, acute etc. 2) Matth 5, 28. 3) Wouwer e MS. teneri. 4) Rhenanus, ed. Franek et Semler: manus, Latinius et Rigalt.: maius.

freta idololatriae velificata spiritu dei fides navigat, tuta si cauta, secura si attonita[1]). Ceterum inenatabile excussis profundum est, inextricabile impactis naufragium est, irrespirabile devoratis hypobrychium in idololatria: quicunque fluctus eius offocant, omnis vertex eius ad inferos desorbet. Nemo dicat, quis tam tuto praecavebit? Exeundum de seculo erit, quasi non tanti sit exire, quam idololatren in seculo stare. Nihil esse facilius potest, quam cautio idololatriae, si timor eius in capite sit: quaecunque necessitas minor est periculo tanto comparata. Propterea spiritus sanctus consultantibus tunc apostolis vinculum et iugum nobis relaxavit, ut idololatriae devitandae vacaremus. Haec erit lex nostra, quo expedita, hoc plenius administranda, propria Christianorum, per quam ab ethnicis agnoscimur et examinamur: haec accedentibus ad fidem proponenda, et ingredientibus in fidem inculcanda est, ut accedentes deliberent, observantes perseverent, non observantes[2]) renuntient sibi. Viderimus enim, si secundum arcae typum et corvus et milvus et lupus et canis et serpens in ecclesia erit, certe idololatres in arcae typo[3]) non habetur nec ullum animal in idololatren figuratum est: quod in arca non fuit, in ecclesia non sit.

APOLOGETICUS

ADVERSUS GENTES PRO CHRISTIANIS.

1. Si non licet vobis, Romani imperii antistites, in aperto et edito ipso fere vertice civitatis praesidentibus ad iudicandum, palam dispicere et coram examinare, quid sit

1) Quae sequuntur, desunt in cod. Agobardi, sed reperiuntur in cod. F. Ursini atque in ed. Rhenani et all. 2) Vocabula perseverent, non observantes desunt in ed. Rigaltii. 3) Ed Franek. secundum archetypum — in archetypo etc. In sequ. correximus: habetur nec ullum etc.; licet in omnibus edd. scriptum sit: habetur. Nullum etc.

liquido in caussa Christianorum; si ad hanc solam speciem auctoritas vestra de iustitiae diligentia in publico aut timet aut erubescit inquirere: si denique, quod proxime accidit, domesticis iudiciis[1]) nimis operata sectae huius infestatio obstruit viam[2]) defensioni: liceat veritati vel occulta via tacitarum litterarum ad aures vestras pervenire. Nihil illa de caussa sua deprecatur, quia nec de conditione miratur. Scit se peregrinam in terris agere, inter extraneos facile inimicos invenire, ceterum genus, sedem, spem, gratiam, dignitatem in coelis habere. Unum gestit interdum, ne ignorata damnetur. Quid hinc deperit legibus in suo regno dominantibus, si audiatur? An hoc magis gloriabitur potestas earum, quod etiam auditam[3]) damnabunt veritatem? Ceterum inauditam si damnent, praeter invidiam iniquitatis etiam suspicionem merebuntur alicuius conscientiae, nolentes audire, quod auditum damnare non possint. Hanc itaque primam caussam apud vos collocamus iniquitatis odii erga nomen Christianorum. Quam iniquitatem idem titulus et onerat et revincit, qui videtur excusare, ignorantia scilicet. Quid enim iniquius, quam ut oderint homines, quod ignorant, etiamsi res meretur[4]) odium? Tunc etenim meretur[5]), cum cognoscitur, an mereatur. Vacante autem meriti notitia, unde odii iustitia defenditur quae non de eventu, sed de conscientia probanda est? Cum ergo propterea oderint homines, quia ignorant, quale sit quod oderunt, cur non liceat eiusmodi illud esse, quod non debeant odisse? Ita utrumque ex alterutro redarguimus, et ignorare illos, dum oderunt, et iniuste odisse, dum ignorant. Testimonium ignorantiae est, quae iniquitatem, dum excusat, condemnat; cum omnes, qui retro oderant, quia ignorabant, [quale esset quod oderant,] simul ut desinunt ignorare, cessent et odisse. Ex his fiunt Christiani, utique de comperto et incipiunt odisse quod fuerant, et profiteri

---

1) Vett. edd. et cod. Fuldensis: indiciis: Des. Heraldus, Rigalt., Havercampus e codd. iudiciis. 2) viam delent Fr. Iunius, Heraldus, Rig. et Haverc. ex MS.; obstruit os defensioni MS. Fuld. 3) Rhen., Pamelius et La Cerda: quo etiam inauditam; Cod. Fuld. quod inauditam; codd. Puteani, Iac. Bongarsii et Lugd.: quo etiam auditam, quod rec. Heraldus et Rig.; Havercampus scribere maluit: At — earum, quod — veritatem. 4) Pamel., ed. Fran. et Semler. utroque loco: mereretur, ceteri: meretur.

quod oderant, et sunt tanti, quanti et denotamur [1]). Obsessam vociferantur civitatem, in agris, in castellis, in insulis Christianos; omnem sexum, aetatem, conditionem, etiam dignitatem transgredi ad hoc nomen quasi detrimento moerent. Nec tamen hoc ipso modo ad aestimationem alicuius latentis boni promovent animos; non licet rectius suspicari, non libet propius experiri. Hic tantum humana [2]) curiositas torpescit, amant ignorare, cum alii gaudeant cognovisse. Quanto magis hos Anacharsis denotasset imprudentes de prudentibus iudicantes, quam immusicos de musicis! Malunt nescire, quia iam oderunt; adeo quod nesciunt, praeiudicant id esse, quod, si sciant, odisse non poterant; quando si nullum odii debitum deprehendatur, optimum utique sit desinere iniuste odisse; si vero de merito constet, non modo nihil odii detrahatur, sed amplius acquiratur ad perseverantiam, etiam iustitiae ipsius auctoritate. Sed non ideo, inquit, bonum, quia multos convertit. Quanti enim ad malum praeformantur [3]), quanti transfugae in perversum? Quis negat? tamen quod vere malum est, ne ipsi quidem, quos rapit, defendere pro bono audent. Omne malum aut timore aut pudore natura perfudit. Denique malefici gestiunt latere, devitant apparere, trepidant deprehensi, negant accusati, ne torti quidem facile aut semper confitentur; certe condemnati moerent; dinumerant in semetipsos, mentis malae impetus [4]) vel fato vel astris imputant; nolunt enim suum esse, quod malum agnoscunt. Christianos vero, nihil simile [5]); neminem pudet, neminem poenitet, nisi plane retro non fuisse. Si denotatur, gloriatur; si accusatur, non defendit; interrogatus vel ultro confitetur; damnatus gratias agit. Quid hoc mali est, quod naturam [6]) mali non habet, timorem, pudorem, tergiversationem, poenitentiam, deplorationem?

---

1) Gangnaeus et Gelenius: denotantur. 2) Rhen.: Hic. t. urbana, al. Sic t. urbana. 3) Rhen., Herald., Rigalt. et Haverc. e codd. Put., Bong. et Lugd. performantur; cod. Fuld. reformantur; Pamel. et Barraeus: praeformantur. 4) Cod. Fuld. mentis m. ignaviam. 5) Pamel., Semler, all.: Christianus v. quid simile? Rhenanus in ed. I. Christianis v. quid s. Cod. Lugd. B. Christianorum v. q. s. Sed recte statuit Havercampus cod. Fuld. scripturam restituendam esse; nec repugnant quae sequuntur. 6) Al. naturalia mali.

Quid hoc mali est, cuius reus gaudet? cuius accusatio votum est, et poena felicitas [1])? Non potes dementiam dicere, qui revinceris ignorare.

2. Si certum est denique nos nocentissimos esse, cur a vobis ipsis aliter tractamur, quam pares nostri, id est ceteri nocentes? cum eiusdem noxae eadem tractatio deberet intervenire. Quodcunque dicimur, cum alii dicuntur, et proprio ore et mercenaria advocatione utuntur ad innocentiae suae commendationem. Respondendi, altercandi facultas patet, quando nec liceat indefensos et inauditos omnino damnari. Sed Christianis solis nihil permittitur loqui, quod caussam purget, quod veritatem defendat, quod iudicem non faciat iniustum. Sed illud solum exspectatur [2]), quod odio publico necessarium est, confessio nominis, non examinatio criminis: quando si de aliquo nocente cognoscitis, non statim confesso eo nomen homicidae, vel sacrilegi, vel incesti, vel publici hostis (ut de nostris [3]) elogiis loquar) contenti sitis ad pronuntiandum, nisi et consequentia exigatis, qualitatem facti, numerum, locum, modum, tempus, conscios, socios. De nobis nihil tale, cum aeque extorqueri oporteret, quodcunque falso iactatur, quot quisque iam infanticidia degustasset, quot incesta contenebrasset [4]), qui coci, qui canes affuissent. O quanta illius praesidis gloria, si eruisset aliquem, qui centum iam infantes comedisset! Atquin invenimus inquisitionem quoque in nos prohibitam. Plinius enim Secundus cum provinciam regeret, damnatis quibusdam Christianis, quibusdam gradu pulsis, ipsa tamen multitudine perturbatus, quid de cetero ageret, consuluit [tunc] Traianum imperatorem, allegans praeter obstinationem non sacrificandi, nihil aliud se de sacramentis [5]) eorum comperisse, quam coetus antelucanos ad canendum Christo ut [6]) deo et ad confoederandam disciplinam, homicidium, adulterium, fraudem, perfidiam, et cetera scelera prohibentes. Tunc Traianus rescripsit, hoc genus inquirendos quidem non esse, oblatos vero puniri oportere.

---

1) Cod. Fuld. poena victoria. 2) spectatur corrigit Haverc. 3) Semler aliique: vestris. 4) Rhenanus in ed. I. et Gelenius: concelebrasset. 5) Heraldus e MS. et Haverc. e cod. Fuld. sacramentis; Semler all.: sacris. Cf. Plinii epp. 10, 96. 6) Ita cod. Fuld.; Rhen. et Ch. et deo; alii: Ch. et deo.

O sententiam necessitate confusam! Negat inquirendos ut innocentes, et mandat puniendos ut nocentes. Parcit et saevit, dissimulat et animadvertit. Quid temetipsum[1]) censura circumvenis? si damnas, cur non et inquiris? si non inquiris, cur non et absolvis? Latronibus vestigandis per universas provincias militaris statio sortitur; in reos maiestatis et publicos hostes omnis homo miles est, ad socios, ad conscios usque inquisitio extenditur. Solum Christianum inquiri non licet, offerri licet, quasi aliud esset actura inquisitio, quam oblationem. Damnatis ergo oblatum, quem nemo voluit requisitum, qui, puto, iam non ideo meruit poenam, quia nocens est, sed quia, non requirendus, inventus est. Itaque nec in illo ex forma malorum iudicandorum agitis erga nos, quod ceteris negantibus adhibetis tormenta ad confitendum, solis Christianis ad negandum; cum, si malum esset, nos quidem negaremus, vos vero confiteri tormentis compelleretis. Neque enim ideo putaretis non requirenda quaestionibus scelera, quia certi essetis admitti ea ex nominis confessione, qui hodie de confesso homicida, scientes homicidium quid sit, nihilominus ordinem extorquetis admissi: quo perversius, cum praesumatis de sceleribus nostris ex nominis confessione, cogitis tormentis de confessione decedere, ut negantes nomen pariter utique negemus et scelera, de quibus ex confessione nominis praesumpseratis. Sed, opinor, non vultis nos perire, quos pessimos creditis. Sic enim soletis dicere homicidae: nega; laniari iubere sacrilegum, si confiteri perseveraverit. Si non ita agitis circa nos nocentes, ergo nos innocentissimos iudicatis, cum quasi innocentissimos non vultis in ea confessione perseverare, quam necessitate, non iustitia damnandam a vobis sciatis. Vociferatur homo: Christianus sum. Quod est dicit; tu vis audire, quod non est. Veritatis extorquendae praesides, de nobis solis mendacium elaboratis audire. Hoc sum, inquit, quod quaeris, an sim; quid me torques in perversum? confiteor, et torques; quid faceres, si negarem? Plane aliis negantibus non facile fidem accommodatis; nobis, si negaverimus, statim creditis. Suspecta sit vobis[2]) ista perversitas, ne qua vis lateat in oc-

1) Wouw., Rig. et Haverc. temetipsam. 2) Barraeus: sit nobis, Pamel. et Semler: fit nobis, ceteri omnes: sit vobis; legendum fortasse: sit in vobis.

culto, quae vos adversus formam, adversus naturam iudicandi, contra ipsas quoque leges ministret. Nisi enim fallor, leges malos erui iubent, non abscondi; confessos damnari praescribunt, non absolvi. Hoc senatusconsulta, hoc principum mandata definiunt, hoc imperium, cuius ministri estis. Civilis, non tyrannica dominatio [vestra] est. Apud tyrannos enim tormenta etiam pro poena adhibentur; apud vos soli quaestioni temperantur. Vestram illis servate legem usque ad confessionem; et si[1]) confessione praeveniantur, vacabunt. Sententia opus est; debito poenae nocens expungendus est, non eximendus. Denique illum nemo gestit absolvere; non licet hoc velle; ideo nec cogitur quisquam negare. Christianum hominem omnium scelerum reum, deorum, imperatorum, legum, morum, naturae totius inimicum existimas, et cogis negare, ut absolvas, quem non poteris absolvere, nisi negaverit. Praevaricaris in leges. Vis ergo neget se nocentem, ut eum facias innocentem, et quidem invitum iam, nec de praeterito reum. Unde ista perversitas? ut etiam illud non recogitetis, sponte confesso magis credendum esse, quam per vim neganti; vel ne compulsus negare, non ex fide negarit; et absolutus ibidem post tribunal de vestra rideat aemulatione, iterum Christianus. Cum igitur in omnibus nos aliter disponatis, quam ceteros nocentes[2]), id unum contendendo, ut de eo nomine excludamur (excludimur enim, si facimus, quae faciunt non Christiani), intelligere potestis non scelus aliquod in caussa esse, sed nomen, quod quaedam ratio aemulae operationis insequitur, hoc primum agens, ut homines nolint scire pro certo, quod se nescire pro certo sciunt. Ideo et credunt de nobis quae non probantur, et nolunt inquiri, ne probentur non esse, quae malunt credi esse, ut nomen illius aemulae rationis inimicum, praesumptis, non probatis criminibus, de sua sola confessione damnetur. Ideo torquemur confitentes, et punimur perseverantes, et absolvimur negantes, quia nominis proelium est. Denique quid de tabella recitatis illum

---

1) Al. ad conf. necessariam; et iam si conf. etc.

2) Semler aliique: in nos aliter disponitis (Rhen. disponatis), quam in cet. Sed tuenda est scriptura cod. Fuld., respondet enim voc. disponere gr. *διατίθεσθαι*.

Christianum, cur non et homicidam? Si homicida Christianus, cur non et incestus? vel quodcunque aliud nos esse creditis? In nobis solis pudet aut piget ipsis nominibus scelerum pronuntiare? Christianus si nullius criminis reus est, nomen valde infestum, si solius nominis crimen est[1]).

3. Quid? quod ita plerique clausis oculis in odium eius impingunt, ut bonum alicui testimonium ferentes admisceant nominis exprobrationem: Bonus vir Caius Seius, tantum quod Christianus. Item alius: Ego miror[2]) Lucium sapientem virum repente factum Christianum. Nemo retractat: Nonne ideo bonus Caius, et prudens Lucius, quia Christianus? aut ideo Christianus, quia prudens et bonus? Laudant quae sciunt, vituperant quae ignorant, et id quod sciunt, eo quod ignorant, corrumpunt; cum sit iustius occulta de manifestis praeiudicare, quam manifesta de occultis praedamnare. Alii, quos retro ante hoc nomen vagos, viles, improbos noverant, ex ipso denotant, quo laudant; caecitate odii in suffragium impingunt. Quae mulier! quam lasciva, quam festiva! Qui iuvenis! quam lascivus[3]), quam amasius! Facti sunt Christiani. Ita nomen emendationi imputatur. Nonnulli etiam de utilitatibus suis cum odio isto paciscuntur, contenti iniuria, dum ne domi habeant, quod oderunt. Uxorem iam pudicam maritus iam non zelotypus eiecit, filium iam subiectum pater retro patiens abdicavit, servum iam fidelem dominus olim mitis ab oculis relegavit: ut quisque hoc nomine emendatur, offendit. Tanti non est bonum, quanti est odium Christianorum. Nunc igitur, si nominis odium est, quis nominum reatus? Quae accusatio vocabulorum, nisi si aut barbarum sonat aliqua vox nominis, aut infaustum, aut maledicum, aut impudicum? Chri-

---

1) Haec est lect. vulg.; Rhen. si nullius criminis nomine reus est, valde infestum etc. Cod. Fuld. Chr. si nullius criminis nomen est, valde ineptum; (codd. Put. et Bong. incestum, codd. Agobardi et Lugd. ineptum incestus) si sol. nom. crimen est. Recepit hanc lect. Haverc. additis in fine verbis: valde infestum, eumque secutus est Ios. Ign. Ritter. 2) Rigalt. et Haverc. e cod. Fuld. Ego miror Luc. etc.; ceteri: Ego Lucium — Chr. defero, quod v. in plurimis codd. non magis desideratur, quam v. miror. Sed cf. ad nat. c. 4. 3) Codd. plerique: Lucius s. Lutius s. Lusius; codd. Ursini et Scriverii: lascivus.

stianus vero, quantum interpretatio est, de unctione deducitur. Sed et cum perperam Christianus pronuntiatur a vobis (nam nec nominis certa est notitia penes vos), de suavitate vel benignitate compositum est. Oditur ergo in hominibus innocuis etiam nomen innocuum. At enim secta oditur in nomine utique sui auctoris. Quid novi, si aliqua disciplina de magistro cognomentum sectatoribus suis inducit? Nonne philosophi de auctoribus suis nuncupantur Platonici, Epicurei, Pythagorici? etiam a locis conventiculorum et stationum suarum Stoici, Academici? atque medici ab Erasistrato, et grammatici ab Aristarcho, coci etiam ab Apicio? Nec tamen quemquam offendit professio nominis, cum institutione transmissa ab institutore. Plane si qui probet malam sectam et ita malum auctorem, is probabit et nomen malum dignum odio de reatu sectae et auctoris. Ideoque ante odium nominis competebat prius de auctore sectam recognoscere, vel auctorem de secta. At nunc utriusque inquisitione et agnitione neglecta nomen detinetur, nomen expugnatur, et ignotam sectam, ignotum et auctorem vox sola praedamnat, quia nominantur, non quia revincuntur.

4. Atque adeo quasi praefatus haec ad suggillandam odii erga nos publici iniquitatem, iam de caussa innocentiae consistam, nec tantum refutabo, quae nobis obiiciuntur, sed etiam in ipsos retorquebo, qui obiiciunt; ut ex hoc quoque sciant omnes in Christianis non esse quae in se non nesciunt esse, simul uti erubescant accusantes, non dico pessimi optimos, sed iam, ut volunt, compares suos. Respondebimus ad singula, quae in occulto admittere dicimur, quae illos palam admittentes invenimus, in quibus scelesti, in quibus vani, in quibus damnandi, in quibus irridendi deputamur. Sed quoniam, cum ad omnia occurrit veritas nostra, postremo legum obstruitur auctoritas adversus eam, ut aut nihil dicatur retractandum esse post leges, aut ingratis necessitas obsequii praeferatur veritati: de legibus prius concurram vobiscum ut cum tutoribus legum. Iam primum quam dure [1]) definitis dicendo: Non licet esse vos! Et hoc sine ullo retractatu humaniore praescribitis; vim profitemini et iniquam ex arce dominationem, si ideo

1) Al. cum dure; Rhen., Fr. Iunius et Wouwer quam dure; Havercamp. cum iure.

negatis licere, quia vultis, non quia debuit, non licere. Quodsi quia non debet, ideo non vultis licere, sine dubio id non debet licere, quod male fit, et utique hoc ipso praeiudicatur licere, quod bene fit. Si bonum invenero esse, quod lex tua prohibuit, nonne ex illo praeiudicio prohibere me non potest[1]), quod si malum esset, iure prohiberet? Si lex tua erravit, puto, ab homine concepta est; neque enim de coelo ruit. Miramini hominem aut errare potuisse in lege condenda, aut resipuisse in reprobanda? Nonne et ipsius Lycurgi leges a Lacedaemoniis emendatae, tantum auctori suo doloris incusserunt, ut in secessu inedia de semetipso iudicarit? Nonne et vos quotidie experimentis illuminantibus tenebras antiquitatis totam illam veterem et squalentem silvam legum novis principalium rescriptorum et edictorum securibus truncatis[2]) et caeditis? Nonne vanissimas Papias leges, quae ante liberos suscipi cogunt, quam Iuliae[3]) matrimonium contrahi, post tantae auctoritatis senectutem heri Severus constantissimus principum exclusit? Sed et iudicatos retro in partes secari a creditoribus leges erant; consensu tamen publico crudelitas postea erasa est et in pudoris notam capitis poena conversa; bonorum adhibita proscriptio suffundere maluit hominis sanguinem, quam effundere. Quot adhuc vobis repurgandae leges latent, quas neque annorum numerus, neque conditorum dignitas commendat, sed aequitas sola? et ideo cum iniquae recognoscuntur, merito damnantur, licet damnent. Quomodo iniquas dicimus? imo, si nomen puniunt, etiam stultas. Si vero facta, cur in nobis de solo nomine puniunt facta, quae in aliis de admisso, non de nomine probata defendunt[4])? Incestus sum, cur non requirunt? infanticida, cur non extorquent? in deos, in caesares aliquid committo, cur non audior, qui habeo, quo purger? Nulla lex vetat discuti, quod prohibet admitti; quia neque iudex iuste ulciscitur, nisi cognoscat

1) Sic cod. Lugd., Herald. et Seml.; Gelenius: prohibuit nomen, ex illo prohibere me non potest; Rigalt. et Haverc.: n. e. i. praeiudico prohibere eam non posse. 2) Pamel., Heraldus aliique: truncatis; Scaliger et Scriver.: runcatis; Rigalt. rustatis; Haverc. ruscatis. 3) Wouwer. e MS. quam Iuliae permittunt matr. etc. 4) Wouwer. et Rigalt.: probanda definiunt, Haverc.: probanda defendunt, Heraldus: probata defendunt.

admissum esse quod non licet; neque civis fideliter legi obsequitur, ignorans, quale sit, quod ulciscitur. Nulla lex sibi soli conscientiam iustitiae suae debet, sed eis, a quibus obsequium exspectat. Ceterum suspecta lex est, quae probari se non vult, improba autem, si non probata dominetur.

5. Ut de origine aliquid retractemus eiusmodi legum, vetus erat decretum, ne qui deus ab imperatore consecraretur, nisi a senatu probatus. Scit[1]) M. Aemilius de deo suo Alburno. Facit et hoc ad caussam nostram, quod apud vos de humano arbitratu divinitas pensitatur. Nisi homini deus placuerit, deus non erit; homo iam deo propitius esse debebit. Tiberius ergo, cuius tempore nomen Christianum in seculum introivit, annuntiatum sibi ex Syria Palaestina, quod illic veritatem illius divinitatis revelaverat[2]), detulit ad senatum cum praerogativa suffragii sui. Senatus, quia non ipse probaverat, respuit; Caesar in sententia mansit, comminatus periculum accusatoribus Christianorum. Consulite commentarios vestros; illic reperietis primum Neronem in hanc sectam cum maxime Romae orientem Caesariano gladio ferocisse. Sed tali dedicatore damnationis nostrae etiam gloriamur. Qui enim scit illum, intelligere potest, non nisi grande aliquod bonum a Nerone damnatum. Tentaverat et Domitianus, portio Neronis de crudelitate; sed qua et homo, facile coeptum repressit, restitutis etiam quos relegaverat. Tales semper nobis insecutores, iniusti, impii, turpes, quos et ipsi damnare consuestis, et a quibus damnatos restituere soliti estis. Ceterum de tot exinde principibus, [usque] ad hodiernum divinum humanumque sapientibus, edite aliquem debellatorem Christianorum. At nos e contrario edimus protectorem, si litterae M. Aurelii gravissimi imperatoris requirantur, quibus illam Germanicam sitim Christianorum forte militum precationibus impetrato imbri discussam contestatur. Qui sicut non palam ab eiusmodi hominibus poenam dimovit, ita alio modo palam dispersit, adiecta etiam

---

1) Heraldus et Haverc. Scit; Pamel. et Seml.: Ut; Rhen.: Ut — Alburno fecit; Gangnaeus: Ut — Alburno facit. Et etc.
2) Heraldus: annuntiatum — quae — revelarat; Rig. et Haverc.: annuntiata — quae — revelarant.

accusatoribus damnatione, et quidem tetriore. Quales ergo leges istae, quas adversus nos soli exsequuntur impii, iniusti, turpes, truces, vani, dementes? quas Traianus ex parte frustratus est vetando inquiri Christianos; quas nullus Hadrianus, quamquam curiositatum omnium explorator, nullus Vespasianus, quamquam Iudaeorum debellator, nullus Pius, nullus Verus impressit. Facilius utique pessimi ab optimis quibusque, ut ab aemulis, quam a suis sociis eradicandi iudicarentur.

6. Nunc religiosissimi legum et paternorum institutorum protectores et ultores [1]) respondeant velim de sua fide et honore et obsequio erga maiorum consulta, si a nullo desciverunt, si in nullo exorbitaverunt, si non necessaria et aptissima quaeque disciplinae oblitteraverunt. Quonam illae leges abierunt sumptum et ambitionem comprimentes? quae centum aera non amplius in coenam subscribi iubebant, nec amplius quam unam inferri gallinam, et eam non saginatam; quae patricium, quod decem pondo argenti habuisset, pro magno titulo ambitionis senatu summovebant; quae theatra stuprandis moribus orientia statim destruebant; quae dignitatum et honestorum natalium insignia non temere nec impune usurpari sinebant? Video enim et centenarias coenas, a centenis iam sestertiis dicendas, et in lances (parum est [enim] si senatorum et non libertinorum vel adhuc flagra rumpentium) argentaria metalla producta. Video et theatra nec singula satis esse, nec nuda. Nam ne vel hieme voluptas impudica frigeret, primi Lacedaemonii odium penulae ludis [2]) excogitaverunt. Video et inter matronas atque prostibulas nullum de habitu discrimen relictum. Circa feminas quidem etiam illa maiorum instituta ceciderunt, quae modestiae, quae sobrietati patrocinabantur, cum aurum nulla norat, praeter unico digito [3]), quem sponsus oppignerasset pronubo annulo; cum mulieres usque adeo a vino abstinerent, ut matronam ob resignatos cellae vinariae loculos sui inedia necarint. Sub Romulo vero quae vinum

---

1) Herald., Rig., Haverc.: cultores; codd. Fuld., Agob. et Lugd.: ultores. 2) Sic Rig. et Hav. e cod. Fuld.; Her., Seml. aliique: Lacedaemonii penulam etc.; Rhen. penulam nudis etc. 3) Rhenanus: cum aurum nulla membra norant praeter unicum digitum, quem etc.

attigerat, impune a Mecenio marito trucidata est. Iccirco et oscula propinquis offerre necessitas erat, ut spiritu iudicarentur. Ubi est illa felicitas matrimoniorum de moribus utique prosperata, qua per annos ferme sexcentos ab urbe condita nulla repudium domus scripsit? At nunc in feminis prae auro nullum leve est membrum; prae vino nullum liberum est osculum; repudium vero iam et votum est, quasi matrimonii fructus. Etiam circa ipsos deos vestros quae perspecte[1]) decreverant patres vestri, iidem vos obsequentissimi rescidistis. Liberum patrem cum mysteriis suis consules senatus auctoritate non modo urbe, sed universa Italia eliminaverunt. Serapidem et Isidem et Harpocratem cum suo cynocephalo, Capitolio prohibitos [inferri], id est curia deorum pulsos, Piso et Gabinius consules, non utique Christiani, eversis etiam aris eorum abdicaverunt, turpium et otiosarum superstitionum vitia cohibentes. His vos restitutis summam maiestatem contulistis. Ubi religio, ubi veneratio maioribus debita a vobis? Habitu, victu, instructu, sensu[2]), ipso denique sermone proavis renuntiastis. Laudatis semper antiquitatem, et nove de die vivitis. Per quod ostenditur, dum a bonis maiorum institutis deceditis, ea vos retinere et custodire, quae non debuistis, cum quae debuistis non custodistis. Ipsum adhuc quod videmini fidelissime tueri a patribus traditum, in quo principaliter reos transgressionis Christianos destinatis, studium dico deorum colendorum, de quo maxime erravit antiquitas, licet Serapidi iam Romano aras restruxeritis, licet Baccho iam Italico furias vestras immolaveritis, suo loco ostendam proinde despici et negligi et destrui a vobis adversus maiorum auctoritatem. Nunc enim ad illam occultorum facinorum infamiam respondebo, ut viam mihi ad manifestiora purgem[3]).

7. Dicimur sceleratissimi de sacramento infanticidii, et pabulo inde[4]), et post convivium incesto, quod eversores luminum canes, lenones scilicet, tenebrarum et libidinum impiarum inverecundia procurent[5]). Dicimur tamen

---

1) Rhen.: perspecte, Rig., Hav., Seml.: prospecte, cod Fuld. specte. 2) Sic libri mss. omnes, Rig.: censu. 3) Ita e codd. locum restituerunt Herald., Rig., Hav. all. Edd. vett.: ut iam inde ad manifestiora pergam. 4) Rhen.: pabulo crudae 5) Rigalt. e MS. emendavit: tenebras, tum et libidinum impiarum inverecundiam procurent.

semper, nec vos quod tam diu dicimur eruere curatis. Ergo aut eruite, si creditis, aut nolite credere, qui non eruistis. De vestra vobis dissimulatione praescribitur, non esse, quod nec ipsi audetis eruere. Longe aliud munus carnifici in Christianos imperatis, non ut dicant quae faciunt, sed ut negent quod sunt. Census istius disciplinae, ut iam edidimus, a Tiberio est. Cum odio sui coepit veritas, simul atque apparuit, inimica esse. Tot hostes eius, quot extranei, et quidem proprii ex aemulatione Iudaei, ex concussione milites, ex natura ipsi etiam domestici nostri. Quotidie obsidemur, quotidie prodimur, in ipsis plurimum coetibus et congregationibus nostris opprimimur. Quis unquam taliter vagienti infanti supervenit? quis cruenta, ut invenerat, Cyclopum et Sirenum ora iudici reseravit[1])? Quis vel in uxoribus aliqua immunda vestigia deprehendit? quis talia facinora, cum invenisset, celavit, aut vendidit ipsos trahens homines? Si semper latemus, quando proditum est, quod admittimus? imo a quibus prodi potuit? Ab ipsis enim reis non utique, cum vel ex forma omnibus mysteriis silentii fides debeatur. Samothracia et Eleusinia reticentur: quanto magis talia, quae prodita interim etiam humanam animadversionem provocabunt, dum divina servatur? Si ergo non ipsi proditores sui, sequitur ut extranei. Et unde extraneis notitia? cum semper etiam piae initiationes arceant profanos et ab arbitris caveant, nisi si impii minus metuunt? Natura famae omnibus nota est. Vestrum est: Fama malum, quo non aliud velocius ullum[2]). Cur malum fama? quia velox? quia index? an quia plurimum mendax? quae ne tunc quidem, quum aliquid veri affert, sine mendacii vitio est, detrahens, adiiciens, demutans de veritate. Quid? quod ea illi conditio est, ut non nisi quum mentitur perseveret, et tamdiu vivit, quamdiu non probat. Siquidem ubi probavit, cessat esse, et quasi officio nuntiandi functa, rem tradit, et exinde res tenetur, res nominatur. Nec quisquam dicit verbi gratia: Hoc Romae aiunt factum; aut: Fama est, illum provinciam sortitum; sed: Sortitus est ille provinciam, et: Hoc factum est Romae. Fama, nomen in-

---

1) Codd. Agob. et Lugd. iudicium reservavit; Her., Rig. et Hav. iudici reservavit; Rhen. indicium reservavit; Gangnacus et Seml. iudici reseravit. 2) Virg. Aen. 4, 174.

certi, locum non habet, ubi certum est. An vero fama credat, nisi inconsideratus? Qui est sapiens, non credi incerto [1]). Omnium est aestimare, quantacunque illa ambitione diffusa sit, quantacunque asseveratione constructa Quod ab uno aliquando principe exorta sit, necesse es exinde in traduces linguarum et aurium serpat. Et ita modici seminis vitium cetera rumoris obscurat, ut nemo re cogitet, ne primum illud os mendacium seminaverit, quo saepe fit aut ingenio aemulationis, aut arbitrio suspicionis aut non nova, sed ingenita quibusdam mentiendi voluptate Bene autem, quod omnia tempus revelat, testibus etian vestris proverbiis atque sententiis, ex dispositione naturae quae ita ordinavit, ut nihil diu lateat, etiam quod fama non distulit. Merito igitur fama tamdiu conscia sola es scelerum Christianorum. Hanc indicem adversus nos profertis, quae, quod aliquando iactavit tantoque temporis spati in opinionem corroboravit, usque adhuc probare non valuit

8. Ut fidem naturae ipsius appellem adversus eos, qu talia credenda esse praesumunt, ecce proponimus horum facinorum mercedem; vitam aeternam repromittunt. Credite interim. De hoc enim quaero, an et qui credideris tanti habeas ad eam tali conscientia pervenire. Veni, demerge ferrum in infantem nullius inimicum, nullius reum omnium filium; vel si alterius officium est, tu modo assiste morienti homini antequam vixit; fugientem animam novan exspecta; excipe rudem sanguinem, eo panem tuum satia vescere libenter. Interea discumbens dinumera loca, ub mater, ubi soror; nota diligenter, ut, quum tenebrae ceciderint caninae, non erres. Piaculum enim admiseris nisi incestum feceris. Talia initiatus et consignatus vivis in aevum. Cupio respondeas, si tanti aeternitas, aut s non, ideo nec credenda. Etiamsi credideris, nego te velle. etiamsi volueris, nego te posse. Cur ergo alii possint, s vos non potestis? cur non possitis, si alii possunt? Alia nos, opinor, natura; cynopaene aut sciapodes? alii ordines dentium, alii ad incestam libidinem nervi? Qui ista credis de homine, potes et facere. Homo es et ipse, quod et Christianus. Qui non potes facere, non debes credere. Homo est enim et

1) Ita hunc locum emendavit Haverc.; alii: quia sapiens non credit incerto.

Christianus, et quod et tu. Sed ignorantibus subiicitur et imponitur. Nihil enim tale de Christianis asseverari sciebant, observandum utique sibi et omni vigilantia investigandum. Atquin volentibus initiari moris est, opinor, prius patrem illum sacrorum adire, quae praeparanda sint describere. Tum ille: infans tibi necessarius, adhuc tener, qui nesciat mortem, qui sub cultro tuo rideat; item panis, quo sanguinis iurulentiam[1]) colligas; praeterea candelabra et lucernae, et canes aliqui et offulae, quae illos ad eversionem luminum extendant; ante omnia cum matre et sorore tua venire debebis. Quid, si noluerint, vel nullae fuerint? quid denique singulares Christiani? Non erit, opinor, legitimus Christianus, nisi frater aut filius. Quid nunc, etsi ista omnia ignaris praeparantur? Certe postea cognoscunt et sustinent et ignoscunt. Timent plecti, qui si proclament, defendi merebuntur, qui etiam ultro perire malint, quam sub tali conscientia vivere. Age nunc timeant, cur etiam perseverant? Sequitur enim, ne ultra velis id te esse, quod si prius scisses, non fuisses.

9. Haec quo magis refutaverim, a vobis fieri ostendam partim in aperto, partim in occulto, per quod forsitan et de nobis credidistis. Infantes penes Africam Saturno immolabantur palam usque ad proconsulatum Tiberii, qui ipsos sacerdotes in eisdem arboribus templi sui obumbratricibus scelerum votivis crucibus[2]) exposuit, teste militia patriae nostrae, quae id ipsum munus illi proconsuli functa est. Sed et nunc in occulto perseverat hoc sacrum facinus. Non soli vos contemnunt Christiani, nec ullum scelus in perpetuum eradicatur, aut mores suos aliqui deus mutat. Cum propriis filiis Saturnus non pepercit, extraneis utique non parcendo perseverabat, quos quidem ipsi parentes sui offerebant, et libentes respondebant[3]), et infantibus blandiebantur, ne lacrimantes immolarentur. Et tamen multum homicidio parricidium differt. Maior aetas apud Gallos Mercurio prosecabatur. Remitto Tauricas fabulas theatris

1) Rhen., Barraeus et cod. Agob. virulentiam. 2) vivos addit Haverc. e cod. Fuld. 3) Vocem in rebus sacris sollemnem habent codd. Put., Bong., Fuld., Lugd., edd. Rhen., Pam. et Seml.: exponebant. Sed in cod. Agob. et in altero Lugd. desunt vv.: et libentes resp. et inf. blandiebantur.

suis. Ecce in illa religiosissima urbe Aeneadarum piorum est Iupiter quidam, quem ludis suis humano proluunt sanguine. Sed bestiarii, inquitis. Hoc, opinor, minus quam hominis. An hoc turpius, quod mali hominis? Certe tamen de homicidio funditur. O Iovem Christianum et solum patris filium de crudelitate! Sed quoniam de infanticidio nihil interest, sacro an arbitrio perpetretur (licet parricidium homicidio 1) intersit) convertar ad populum. Quot vultis ex his circumstantibus et in Christianorum sanguinem hiantibus, ex ipsis etiam vobis iustissimis et severissimis in nos praesidibus apud conscientias pulsem, qui natos sibi liberos enecent? Siquidem et de gènere necis 2) differt, utique crudelius in aqua spiritum extorquetis, aut frigori et fami et canibus exponitis; ferro enim mori aetas quoque maior optaverit. Nobis vero, homicidio semel interdicto, etiam conceptum utero, dum adhuc sanguis in hominem delibatur, dissolvere non licet. Homicidii festinatio est prohibere nasci; nec refert natam quis eripiat animam, an nascentem disturbet: homo est, et qui est futurus; etiam fructus omnis iam in semine est. De sanguinis pabulo et eiusmodi tragicis ferculis legite, nuncubi relatum sit 3), [est apud Herodotum, opinor] defusum brachiis sanguinem ex alterutro degustatum nationes quasdam foederi comparasse. Nescio quid et sub Catilina tale degustatum est. Aiunt et apud quosdam gentiles Scytharum defunctum quemque a suis comedi. Longe excurro. Hodie istic Bellonae sacratos sanguis de femore proscisso parmula exceptus et suis datus signat 4). Item illi, qui munere in

---

1) Sic ed. Rhen., Her., Seml.; cod. Agob. homicidium parricidio, Rig. et Hav. licet de parricidio intersit. Sed tota sententia videtur non a Tertull. profecta esse. 2) Haverc. e collatione Modiana: Si quid et de genere necis? Differt. Utique etc. Quam scripturam servato eodem ordine verborum Semlerus quoque praetulit ceterorum librorum auctoritati. 3) Edd. omnes: legite necubi rel. sit (cod. Agob. et Lugd. est), praeter unum Scriverium, qui recte habet: nuncubi. Verba uncis inclusa, quae desunt in Rhenani ed., nescio an debeantur manui librarii male sedulae. Ritum autem istum Scytharum describit Herodot. 4, 70. 4) Cod. Lugd. Hodie istic Bellonae sacratus sanguis de fem. proscisso in palmulam exceptus et sui datus signat. Cod. Fuld. Hodie i. B. secator s. de f. pr. palmula exceptus et usui datus signat. Cod. Put. et Bong. exceptus et sui datus signat. Rhen.: parmula.

arena noxiorum iugulatorum sanguinem recentem [de iugulo decurrentem exceptum] avida siti comitiali morbo medentes hauserunt, ubi sunt? item illi, qui de arena ferinis obsoniis coenant, qui de apro, qui de cervo petunt? Aper ille, quem cruentavit, colluctando detersit; cervus ille in gladiatoris sanguine se iactavit. Ipsorum ursorum alvei appetuntur cruditantes adhuc de visceribus humanis. Ructatur proinde ab homine caro pasta de homine. Haec qui editis, quantum abestis a conviviis Christianorum? Minus autem et illi faciunt, qui libidine fera humanis membris inhiant, quia vivos vorant? minus humano sanguine ad spurcitiam consecrantur, quia futurum sanguinem lambunt? non edunt infantes plane, sed magis puberes. Erubescat error vester Christianis, qui ne animalium quidem sanguinem in epulis esculentis habemus, qui propterea suffocatis quoque et morticinis abstinemus, ne quo sanguine contaminemur vel intra viscera sepulto. Denique inter tentamenta Christianorum botulos etiam cruore distentos admovetis, certissimi scilicet, illicitum esse penes illos, per quod exorbitare eos vultis. Porro quale est, ut quos sanguinem pecoris horrere confiditis, humano inhiare credatis, nisi forte suaviorem eum experti? Quem quidem et ipsum proinde examinatorem Christianorum adhiberi ut foculum, ut acerram oportebat. Proinde enim probarentur sanguinem humanum appetendo, quemadmodum sacrificium respuendo; alioquin necandi si gustassent, quemadmodum si non immolassent[1]). Et utique non deesset vobis in auditione custodiarum et damnatione sanguis humanus. Proinde incesti qui magis, quam quos ipse Iupiter docuit? Persas cum suis matribus misceri Ctesias refert. Sed et Macedones suspecti, quia quum primum Oedipum tragoediam audissent, ridentes incesti dolorem, *ἤλαυνε*, dicebant, *εἰς τὴν μητέρα*[2]). Iam nunc recogitate, quantum liceat erroribus ad incesta miscenda, suppeditante materias passivitate

---

1) Sic Her., Wouw., Rig., Hav. e MS.; Cod. Fuld. necandi (Pamel. aliique: negandi) si non gustassent, qu. si immolassent. 2) In codd. *μέμηνε, ἔμινε, ἔμηνε* vel *ἔμεεν* dic. *εἰς τὴν μητέρα*; emene, eltine dic. eis tena ligera; Gothofredus in lib. ad nat. I, 16. *ἤλαυνε* dic. *τὴν μητέρα*, et ita Hav., Seml., Ritt. Sed v. *εἰς* non est delendum.

luxuriae[1]). Inprimis filios exponitis suscipiendos ab aliqua praetereunte misericordia extranea, vel adoptandos melioribus parentibus emancipatis. Alienati generis necesse est quandoque memoriam dissipari; et semel error impegerit, exinde iam tradux proficiet incesti, serpente genere cum scelere. Tunc deinde quocunque in loco, domi, peregre, trans freta, comes est libido, cuius ubique saltus facile possunt alicubi ignaris filios pangere vel ex aliqua seminis portione[2]; ut ita sparsum genus per commercia humana concurrat in memorias suas, neque eas coetus incesti sanguinis agnoscat. Nos ab isto eventu diligentissima et fidelissima castitas sepsit, quantumque ab stupris et ab omni post matrimonium excessu, tantum et ab incesti casu tuti sumus. Quidam multo securiores totam vim huius erroris virgine continentia depellunt, senes pueri. Haec in vobis esse si consideraretis, proinde in Christianis non esse perspiceretis. Iidem oculi renuntiassent utrumque. Sed caecitatis duae species facile concurrunt, ut qui non vident quae sunt, videre videantur quae non sunt. Sic per omnia ostendam. Nunc de manifestioribus dicam[3]).

10. Deos, inquitis, non colitis, et pro imperatoribus sacrificia non impenditis. Sequitur ut eadem ratione pro aliis non sacrificemus, quia nec pro nobis ipsis, semel deos non colendo. Itaque sacrilegii et maiestatis rei convenimur. Summa haec caussa, imo tota est, et utique digna cognosci, si non praesumptio aut iniquitas iudicet, altera quae desperat, altera quae recusat veritatem. Deos vestros colere desinimus, ex quo illos non esse cognoscimus. Hoc igitur exigere debetis, uti probemus non esse illos deos, et iccirco non colendos, quia tunc demum coli debuissent, si dii fuissent. Tunc et Christiani puniendi, si quos non colerent, quia putarent non esse, constaret illos deos esse. Sed nobis inquitis, dii sunt. Appellamus et provocamus a vobis ipsis ad conscientiam vestram, illa nos iudicet, illa nos condemnet, si poterit negare omnes istos deos vestros

---

1) Rhen.: suppeditare materias passim invitante luxuria. 2) Rig. et Hav. pangere, velut ex al. sem. sparsione etc. 3) Vv. Sic per omnia ostendam desunt in ed. Rhenani, et quae sequuntur: Nunc de manifestioribus dicam, cap. X. adscripta. Rig. et Hav. Nunc de manifestis.

homines fuisse. Sed et ipsa inficias si ierit, de suis antiquitatum instrumentis revincetur, de quibus eos didicit, testimonium perhibentibus ad hodiernum et civitatibus, in quibus nati sunt, et regionibus, in quibus aliquid operati vestigia reliquerunt, in quibus etiam sepulti demonstrantur. Nec ego per singulos decurram, tot ac tantos, novos, veteres, barbaros, Graecos, Romanos, peregrinos, captivos, adoptivos, proprios, communes, masculos, feminas, rusticos, urbanos, nauticos, militares; otiosum est etiam titulos persequi, ut colligam in compendium, et hoc non quo cognoscatis, sed recognoscatis; certe enim oblitos agitis. Ante Saturnum deus penes vos nemo est, ab illo census totius vel potioris vel notioris divinitatis. Itaque quod de origine constiterit, id de posteritate conveniet. Saturnum itaque, si quantum [1]) litterae docent, neque Diodorus Graecus, aut Thallus, neque Cassius Severus, aut Cornelius Nepos, neque ullus commentator eiuscemodi antiquitatum aliud quam hominem promulgaverunt; si quantum rerum argumenta, nusquam invenio fideliora, quam apud ipsam Italiam, in qua Saturnus post multas expeditiones postque Attica hospitia consedit, exceptus a Iano, vel Iane, ut Salii volunt. Mons, quem incoluerat, Saturnius dictus; civitas, quam depalaverat, Saturnia usque nunc est; tota denique Italia, post Oenotriam, Saturnia cognominabatur [2]). Ab ipso primum tabulae et imagine signatus numus, et inde aerario praesidet. Tamen si homo Saturnus, utique ex homine, et quia ab homine, non utique de coelo et terra. Sed cuius parentes ignoti erant, facile fuit eorum filium dici, quorum et omnes possumus videri. Quis enim non coelum et terram matrem et patrem venerationis et honoris gratia appellet, vel ex consuetudine humana, qua ignoti vel ex inopinato apparentes de coelo supervenisse dicuntur? Proinde Saturno repentino [3]) ubique coelitem contigit dici. Nam et terrae filios vulgus vocat,

---

1) Cod. Lugd. si quantum, ceteri: quantum; atque in altera periodi parte pro eo, quod Gelenius aliique substituerant: si quaeras rer. arg., e codd. Herald. et Rig. restituerunt: si quantum rer. argumenta etc. 2) Rhen. et Gelen.: Mons quem coluerat Saturnius dictus, civitas quam debellaverat Saturnia cognominabatur. 3) Ita Her. et Hav. e codd. Wouw.: Saturno de repentino adventu.

quorum genus incertum est. Taceo quod ita rudes tunc[1]) homines agebant, ut cuiuslibet novi viri adspectu quasi divino commoverentur, quum hodie iam politi, quos ante paucos dies luctu publico mortuos sint confessi, in deos consecrent. Satis iam de Saturno, licet paucis. Etiam Iovem ostendemus tam hominem quam ex homine, et deinceps totum generis examen tam mortale quam seminis sui par.

11. Et quoniam, sicut illos homines fuisse non audetis negare, ita post mortem deos factos instituistis asseverare, caussas quae hoc exegerint retractemus. Inprimis quidem necesse est concedatis esse aliquem sublimiorem deum et mancipem quendam divinitatis, qui ex hominibus deos fecerit. Nam neque sibi illi potuissent sumere divinitatem, quam non habebant, nec alius praestare eam non habentibus, nisi qui proprie possidebat. Ceterum si nemo esset, qui deos faceret, frustra praesumitis deos factos auferendo factorem. Certe quidem si ipsi se facere potuissent, nunquam homines fuissent, possidentes apud se scilicet melioris conditionis potestatem. Igitur si est qui faciat deos, revertor ad caussas examinandas faciendorum ex hominibus deorum, nec ullas invenio, nisi si ministeria et auxilia officiis divinis desideravit ille magnus deus. Primo indignum est, ut alicuius opera indigeret, et quidem mortui, quum dignius ab initio deum aliquem fecisset, qui mortui erat operam desideraturus. Sed nec operae locum video. Totum enim hoc mundi corpus sive innatum et infectum secundum Pythagoram, sive natum et factum secundum Platonem, semel utique in ista constructione dispositum et instructum et ordinatum cum omnis rationis gubernaculo inventum est. Imperfectum non potuit esse, quod perfecit omnia. Nihil Saturnum et Saturniam gentem exspectabat. Vani erunt homines, nisi certi sint, a primordio et pluvias de coelo ruisse, et sidera radiasse, et lumina floruisse, et tonitrua mugisse et ipsum Iovem, quae in manu eius ponitis, fulmina timuisse[2]); item omnem frugem ante Liberum et Cererem et Minervam, imo ante illum aliquem principem hominem de terra exuberasse, quia nihil continendo et sustinendo homini prospectum

1) Cod. Fuld. tunc; cf. ad Nat. 2, 12. Ceteri: adhuc. 2) In ed. Rhen. et Gelenii desunt vv. et ipsum — timuisse.

post hominem potuit inferri. Denique invenisse dicuntur
aecessaria ista vitae, non instituisse. Quod autem inve-
ıitur, fuit; et quod fuit, non eius deputabitur, qui invenit,
sed eius qui instituit. Erat enim, antequam inveniretur.
Ceterum si propterea Liber deus, quod vitem demonstra-
rit, male cum Lucullo actum est, qui primus cerasa ex
Ponto Italiae promulgavit, quod non est propterea conse-
ratus, ut novae frugis auctor, quia inventor et ostensor.
Quamobrem si ab initio et instructa et certis exercendorum
fficiorum suorum rationibus dispensata universitas constitit,
vacat ex hac parte caussa allegendae humanitatis in divi-
ıitatem, quia quas illis stationes et potestates distribuistis,
am fuerunt ab initio, quam et fuissent, etiamsi deos istos
ıon creassetis. Sed convertimini ad caussam aliam, respon-
lentes collationem divinitatis meritorum remunerandorum
uisse rationem. Et hinc concedetis, opinor, illum deum
leificum iustitia praecellere, qui nec temere, nec indigne
ıec prodige tantum praemium dispensarit. Volo igitur
nerita recensere, an eiusmodi sint, ut illos in coelum
extulerint, et non potius in imum tartarum demerserint,
quem carcerem poenarum infernarum cum multis affirmatis.
llluc enim abstrudi solent impii quique in parentes, et in
sorores incesti, et maritarum adulteri, et virginum raptores
et puerorum contaminatores, et qui saeviunt, et qui occi-
dunt, et qui furantur, et qui decipiunt, et quicunque simi-
es sunt alicuius dei vestri, quem neminem [1]) integrum a
crimine aut vitio probare poteritis, nisi hominem negaveri-
is. Atquin ut illos homines fuisse non potestis negare,
etiam istae notae accedunt, quae nec deos postea factos
credi permittunt. Si enim talibus vos puniendis praeside-
is, si commercium, colloquium, convictum malorum et
urpium probi quique respuitis, horum autem pares deus
lle maiestatis suae consortio ascivit, quid ergo damnatis,
quorum collegas adoratis? Suggillatio est in coelo [2])
vestra iustitia. Deos facite criminosissimos quosque, ut
placeatis diis vestris. Illorum est honor consecratio coae-
qualium. Sed ut omittam huius indignitatis retractatum,
probi et integri et boni fuerint. Quot tamen potiores viros

1) Rhen. et Gelen.: Quem hominem — negaveritis?
2) Cod. Fuld. et Hav.: in coelum.

apud inferos reliquistis? aliquem de sapientia Socratem, de iustitia Aristidem, de militia Themistoclem, de sublimitate Alexandrum, de felicitate Polycratem, de copia Croesum de eloquentia Demosthenem. Quis ex illis diis vestris gravior et sapientior Catone, iustior et militarior Scipione quis sublimior Pompeio, felicior Sylla, copiosior Crasso eloquentior Tullio? Quanto dignius istos deos ille assumendos expectasset, praescius utique potiorum? Properavit, opinor, et coelum semel clusit, et nunc utique meliori ribus apud inferos mussitantibus erubescit.

12. Cesso iam de istis, ut qui sciam me ex ipsa veritate demonstraturum quid non sint, quum ostendero qui sint. Quantum igitur de diis vestris, nomina solummod video quorundam veterum mortuorum et fabulas audio, e sacra de fabulis recognosco; quantum autem de simulacri ipsis, nihil aliud deprehendo, quam materias [1]) sorore esse vasculorum instrumentorumque communium, vel e iisdem vasculis et instrumentis quasi fatum consecration mutantes, licentia artis transfigurante, et quidem contume liosissime et in ipso opere sacrilege, ut revera nobis ma xime, qui propter deos ipsos plectimur, solatium poenaru esse possit, quod eadem et ipsi patiuntur, ut fiant. Cru cibus et stipitibus imponitis Christianos: quod simulacru non prius argilla deformat cruci et stipiti superstructa In patibulo primum corpus dei vestri dedicatur. Ungul deraditis latera Christianorum; at in deos vestros per omn membra validius incumbunt asciae et runcinae et scobina Cervices ponimus: ante plumbum et glutinum et gomph sine capite sunt dii vestri. Ad bestias impellimur, cer quas Libero et Cybele et Coelesti [2]) applicatis. Ignib urimur: hoc et illi a prima quidem massa. In metal damnamur: inde censentur dii vestri. In insulas releg mur: solet et in insulis aliquis deus vester aut nasci a mori. Si per haec constat divinitas aliqua, ergo q puniuntur consecrantur, et numina erunt dicenda supplici Sed plane non sentiunt has iniurias et contumelias su fabricationis dii vestri, sicut nec obsequia. O impi

1) Her. et Rig.: materias sorores, Haverc. ex uno cod. Al matres sorores, Seml.: matre sorores. 2) Rhen. et Sem Cereri.

ces, o sacrilega convicia! infrendite, inspumate! iidem tis, qui Senecam aliquem pluribus et amarioribus de stra superstitione perorantem reprehendistis [1]). Igitur statuas et imagines frigidas mortuorum suorum simillias non adoramus, quas milvi et mures et araneae intellint, nonne laudem magis, quam poenam, merebatur repuum agniti erroris? Possumus enim videri laedere eos, ios certi sumus omnino non esse? Quod non est, nihil ullo patitur, quia non est.

13. Sed nobis dei sunt, inquitis. Et quomodo vos e ntrario impii et sacrilegi et irreligiosi erga deos vestros prehendimini, qui quos praesumitis esse, negligatis, quos netis, destruatis, quos etiam vindicatis, illudatis? Regnoscite, si mentiar. Primo quidem, cum alii alios litis, utique quos non colitis, offenditis. Praelatio alteus sine contumelia alterius non potest procedere, quia c electio sine reprobatione. Iam ergo contemnitis, quos probatis, quos reprobando offendere non timetis. Nam supra perstrinximus, status dei cuiusque in senatus aestiatione pendebat. Deus non erat, quem homo consultus luisset et nolendo damnasset. Domesticos deos, quos res dicitis, domestica potestate tractatis pignerando, ventando, demutando, aliquando in cacabulum de Saturno [2]), iquando in trullam de Minerva, ut quisque contritus atque ntusus est, dum diu colitur, ut quisque dominus sanctiom expertus est domesticam necessitatem. Publicos aeque ublico iure foedatis, quos in hastario vectigales habetis. ic Capitolium, sic olitorium forum petitur; sub eadem ce praeconis, sub eadem hasta, sub eadem annotatione uaestoris divinitas addicta conducitur. Sed enim agri ibuto onusti viliores, hominum capita stipendio censa nobiliora; nam hae sunt notae captivitatis. Dii vero, ui magis tributarii, magis sancti, imo qui magis sancti,

---

1) Herald. e codd. Put. et Borg.: quam pluribus et amaioribus — reprehendistis. Wouwer. e codd. Pithoei et F. rsini: non reprehendistis. Cod. Lugd., ed. Rhen. et Ald.: lur. et a maioribus — reprehendistis vel reprehendiis. Cod. Fuld.: perorantem probetis. Rig. et Haverc.: aliuem — peror. probatis. 2) In edd. Rhen. et Gelenii desunt v. aliquando in cac. de Saturno. Codd. Fuld. et Lugd.: accabulum.

magis tributarii. Maiestas quaestuaria efficitur. Circuit cauponas religio mendicans. Exigitis mercedem pro solo templi, pro aditu sacri; non licet deos nosse gratis, venales sunt. Quid omnino ad honorandos eos facitis, quod non etiam mortuis vestris conferatis? aedes proinde, aras proinde. Idem habitus et insignia in statuis. Ut aetas, ut ars, ut negotium mortui fuit, ita deus est. Quo differt ab epulo Iovis silicernium? a simpulo [1]) obba? ab haruspice pollinctor? nam et haruspex mortuis apparet. Sed digne imperatoribus defunctis honorem divinitatis dicatis, quibus et viventibus eum addicitis. Accepto ferent dii vestri, imo gratulabuntur, quod pares eis fiant domini sui. Sed quum Larentinam [2]) publicum scortum, velim saltem Laidem aut Phrynen, inter Iunones et Cereres ac Dianas adoratis; quum Simonem Magum statua et inscriptione sancti dei inauguratis; quum de paedagogiis aulicis nescio quem synodi deum facitis: licet non nobiliores dii veteres tamen contumeliam a vobis deputabunt, hoc et aliis licuisse, quod solis antiquitas contulit [3]).

14. Nolo [4]) et ritus vestros recensere; non dico quales sitis in sacrificando, cum enecta et tabidosa et scabiosa quaeque mactatis; cum de opimis et integris supervacua quaeque truncatis capitula et ungulas, quae domi quoque pueris vel canibus destinassetis; cum de decima Herculis nec tertiam partem in aram eius imponitis. Laudo magis sapientiam, quod de perdito aliquid eripitis. Sed conversus ad litteras vestras, quibus informamini ad prudentiam, et ad liberalia officia, quanta invenio ludibria deos inter se propter Troianos et Achivos ut gladiatorum paria congressos depugnasse; Venerem humana sagitta sauciatam, quod filium suum Aenean paene interfectum ab eodem Diomede rapere vellet [5]); Martem tredecim mensibus in vinculis paene consumptum; Iovem, ne eandem

1) Rhen. et Gelen.: simpuvio. 2) Rhen., Ald., Scaliger Larentiam. Cf. Minucii Fel. Oct. c. 25. 3) Hav. e cod. Fuld. quod soli ab antiquitate praeceperant. Rig.: perceperant. 4) Codd. excepto Lugd. omnes: Volo; illam Lugd. scripturam Nolo Haverc. auctore probarunt Semler et Ritter. 5) Cod Fuld. cum filium suum Aeneam, ne interimeretur, rapere voluisset. Quae scripturae diversitas movit Rigaltium, u ista verba prorsus deleret.

m a ceteris coelitibus experiretur, opera cuiusdam mon-ri liberatum, et nunc flentem Sarpedonis casum, nunc ede subantem in sororem sub commemoratione non ita elictarum iampridem amicarum. Exinde quis non poëta c auctoritate principis sui dedecorator invenitur deorum? ic Apollinem Admeto regi pascendis pecoribus addicit, le Neptuni structorias operas Laomedonti locat. Est et le de lyricis (Pindarum dico) qui Aesculapium canit ava-tiae merito, qua medicinam nocenter exercebat, fulmine ndicatum [1]). Malus Iupiter, si fulmen illius est, impius ı nepotem, invidus in artificem. Haec neque vera prodi, eque falsa confingi apud religiosissimos oportebat. Nec agici quidem aut comici parcunt, ut non aerumnas vel rrores domus alicuius dei praefentur. Taceo de philo-ophis, Socrate contentus, qui in contumeliam deorum uercum et hircum et canem deierabat. Sed propterea amnatus est Socrates, quia deos destruebat. Plane olim, l est semper, veritas odio est. Tamen cum poenitentia ententiae Athenienses et criminatores Socratis postea affli-erint [2]), et imaginem eius auream in templo collocarint, escissa damnatio testimonium Socrati reddidit. Sed et iogenes nescio quid in Herculem ludit, et Romanus Cy-icus Varro trecentos Ioves, sive Iupiteres dicendum, sine apitibus introducit.

15. Cetera lasciviae ingenia etiam voluptatibus vestris er deorum dedecus operantur. Dispicite Lentulorum et ostiliorum venustates, utrum mimos an deos vestros in ocis et strophis rideatis: moechum Anubim, et masculum unam, et Dianam flagellatam, et Iovis mortui testamen-im recitatum, et tres Hercules famelicos irrisos. Sed et istrionum litterae [3]) omnem foeditatem eorum designant. ıuget Sol filium iactatum de coelo laetantibus vobis, et ybele pastorem suspirat fastidiosum, non erubescentibus obis. Et sustinetis Iovis elogia cantari, et Iunonem, 'enerem, Minervam a pastore iudicari. Quid, quod imago

---

1) Rig. et Hav. e cod. Fuld.: iudicatum (i. e. punitum).) Cod. Fuld. Tamen cum poenitet sententiae Athenien-es, ut criminatores Socr. efflixerint, et — rescissa amnatione test. Socr. reddiderunt. 3) Rhen.: latera; ed cf. ad Natt. I, 10.

dei vestri ignominiosum caput et famosum vestit? quod corpus impurum et ad istam artem effeminatione productum Minervam aliquam vel Herculem repraesentat? Nonne violatur maiestas et divinitas constupratur plaudentibus vobis? Plane religiosiores estis in cavea, ubi super sanguinem humanum, super inquinamenta poenarum proinde saltant dii vestri, argumenta et historias noxiis ministrantes, nisi quod et ipsos deos vestros saepe noxii induunt. Vidimus aliquando castratum Atyn, illum deum ex Pessinunte, et qui vivus ardebat, Herculem induerat. Risimus et inter ludicras meridianorum crudelitates Mercurium mortuos cauterio examinantem. Vidimus et Iovis fratrem gladiatorum cadavera cum malleo deducentem. Singula ista quaeque adhuc investigare quis possit? Si honorem inquietant divinitatis, si maiestatis vestigia obsoletant[1], de contemtu utique censentur, tam eorum qui eiusmod factitant, quam eorum quibus factitant. Sed ludicra ista sunt. Ceterum si adiiciam, quae non minus conscientiae omnium recognoscent, in templis adulteria componi, inter aras lenocinia tractari, in ipsis plerumque aedituorum et sacerdotum tabernaculis, sub iisdem vittis et apicibus et purpuris, thure flagrante libidinem expungi: nescio, plusne de vobis dii vestri, quam de Christianis querantur. Certe sacrilegi de vestris semper apprehenduntur. Christiani enim templa nec interdiu norunt; spoliarent forsitan ea et ipsi, si et ipsi ea adorarent. Quid ergo colunt, qui talia non colunt? Iam quidem intelligi subiacet veritatis esse cultores, qui mendacii non sint: nec errare amplius in eo in quo errasse se recognoscendo cessaverint. Hoc prius capite, et omnem hinc sacramenti nostri ordinem haurite repercussis ante tamen opinionibus falsis.

16. Nam, ut quidam, somniastis caput asininum esse deum nostrum. Hanc Cornelius Tacitus suspicionem eius modi inseruit[2]. Is enim in quinta historiarum suarum

---

1) Rig. et Hav. e cod. Fuld.: maiestatis fastigium adsolant, uti etiam scriptum est in lib. I. ad Natt. c. 10 extr. 2) Rhen Ald., Barraeus, Gangnaeus: Nam quidam etc.; Gelen., Fr. Iunius la Cerda: Iam ut quidam; Her. et Rig.: Nam et quidam (ed a. 1754. Nam et quidem). Haverc. Nam, ut quidam somniastis, caput — nostrum, hanc — eiusmodi inserui Fr. Iunius: Ludaismo inseruit. Sed antiquiorem verborum di

bellum Iudaicum exorsus ab origine gentis, etiam de ipsa tam origine, quam de nomine et religione gentis quae voluit argumentatus, Iudaeos refert Aegypto expeditos, sive, ut putavit, extorres, in vastis Arabiae locis aquarum egentissimis, cum siti macerarentur, onagris, qui forte de pastu potum petituri aestimabantur, indicibus fontis usos ob eam gratiam consimilis bestiae superficiem consecrasse. Atque ita inde, opinor, praesumptum, nos quoque ut Iudaicae religionis propinquos, eidem simulacro initiari. At enim idem Cornelius Tacitus, sane ille mendaciorum loquacissimus, in eadem historia refert Cnaeum Pompeium, cum Hierusalem cepisset, proptereaque templum adiisset speculandis Iudaicae religionis arcanis, nullum illic reperisse simulacrum. Et utique si id colebatur, quod aliqua effigie repraesentabatur, nusquam magis quam in sacrario suo exhiberetur, eo magis, quia nec verebatur extraneos arbitros quamquam vana cultura. Solis enim sacerdotibus adire licitum, et conspectus ceterorum velo oppanso interdicebatur. Vos tamen non negabitis, et iumenta omnia et totos cantherios cum sua Epona[1]) coli a vobis. Hoc forsitan improbamur, quod inter cultores omnium pecudum bestiarumque asinarii tantum sumus. Sed et qui crucis nos religiosos putat, consecraneus noster erit. Cum lignum aliquod propitiatur, viderit habitus, dum materiae qualitas eadem sit; viderit forma dum id ipsum dei corpus sit. Et tamen quanto distinguitur a crucis stipite Pallas Attica, et Ceres Pharia[2]), quae sine effigie rudi palo et informi ligno prostat? Pars crucis est omne robur, quod erecta statione defigitur; nos, si forte, integrum et totum deum colimus. Diximus originem deorum vestrorum a plastis de cruce induci. Sed et Victorias adoratis, cum in tropaeis cruces intestina sint tropaeorum[3]). Religio Romanorum

---

stinctionem retinuimus, quo facto v. hanc non delendum est, ut voluerunt Heinrichius et Ritter, sed insevit pro inseruit scribendum.

1) Rhen. aliique: Hippona; cf. ad Natt. I, 11. 2) Rhen., Her. et Semler: farrea; Rig. et Hav. Pharia, nam in codd. Faria, Fariam, Farina. 3) Haverc. emend. cum in eis cruces int. sed tr. Sed maluerim singula vocabula ita transponere, ut legatur: Sed et vict. ador. in tropaeis, cum cruces int. s. tropaeorum.

tota castrensis signa veneratur, signa iurat, signa omnibus diis praeponit. Omnes illi imaginum suggestus in signis monilia crucum sunt. Siphara[1]) illa vexillorum et cantabrorum stolae crucum sunt. Laudo diligentiam, noluistis nudas et incultas cruces consecrare. Alii plane humanius et verisimilius Solem credunt deum nostrum. Ad Persas, si forte, deputabimur (licet solem non in linteo depictum adoremus) habentes ipsum ubique in suo clypeo. Denique inde suspicio, quod innotuerit nos ad orientis regionem precari. Sed et plerique vestrum affectatione aliquando et coelestia adorandi ad solis ortum labia vibratis. Aeque si diem solis laetitiae indulgemus, alia longe ratione quam de religione solis, secundo loco ab eis sumus, qui diem Saturni otio et victui decernunt, exorbitantes et ipsi a Iudaico more, quem ignorant. Sed nova iam dei nostri in ista civitate proxime editio publicata est, ex quo quidam in frustrandis bestiis mercenarius noxius picturam proposuit cum eiusmodi inscriptione: DEUS CHRISTIANORUM *ONOKOITHΣ*[2]). Is erat auribus asininis, altero pede ungulatus, librum gestans, et togatus. Risimus et nomen et formam. Sed illi debebant adorare statim biforme numen, quia et canino et leonino capite commistos, et de capro et de ariete cornutos, et a lumbis hircos, et a cruribus serpentes, et planta vel tergo alites deos receperunt. Haec ex abundanti, ne quid rumoris irrepercussum quasi de conscientia praeterissemus. Quae omnia, conversi iam ad demonstrationem religionis nostrae, repurgavimus.

17. Quod colimus [nos], deus unus est; qui totam molem istam cum omni instrumento elementorum, corporum, spirituum, verbo, quo iussit, ratione, qua disposuit, virtute, qua potuit, de nihilo expressit, in ornamentum maiestatis suae: unde et Graeci nomen mundo *κόσμον* accommodaverunt. Invisibilis est, etsi videatur; incomprehensibilis, etsi per gratiam repraesentetur; inaestimabilis, etsi humanis sensibus aestimetur; ideo verus et tantus

---

1) Rhen.: Sypara illa vex. et candelabrorum etc.
2) Rhen., Her., Gangnaeus: Ononychites; codd. Bong. et Lugd.: Onochotasis; cod. Vatic.: Onochorsites; codd. Agob., Put., Fuld. et Lugd. alter: Onochoitis; Rig.: Onochoetes; Hav.: Onokoitis.

st. Ceterum quod videri communiter, quod comprehendi, uod aestimari potest, minus est et oculis quibus occupaur, et manibus quibus contaminatur, et sensibus quibus nvenitur. Quod vero immensum est, soli sibi notum est. Ioc est quod deum aestimari facit, dum aestimari non apit. Ita eum vis magnitudinis et notum hominibus obiicit t ignotum. Et haec est summa delicti nolentium recognocere, quem ignorare non possunt. Vultis ex operibus psius tot ac talibus, quibus continemur, quibus sustinemur, uibus oblectamur, etiam quibus exterremur, vultis ex nimae ipsius testimonio comprobemus? Quae licet carcere orporis pressa, licet institutionibus pravis circumscripta, icet libidinibus ac concupiscentiis evigorata, licet falsis liis exancillata, cum tamen resipiscit, ut ex crapula, ut ex omno, ut ex aliqua valetudine, et sanitatem suam patitur, eum nominat, hoc solo nomine, quia proprio dei veri: eus magnus, deus bonus, et quod deus dederit, omnium ox est. Iudicem quoque contestatur illum, deus videt, t deo commendo, et deus mihi reddet. O testimonium nimae naturaliter Christianae! Denique pronuntians haec, on ad Capitolium, sed ad coelum respicit. Novit enim edem dei vivi; ab illo, et inde descendit.

18. Sed quo plenius et impressius tam ipsum dispositiones eius et voluntates adiremus, instrumentum adiecit itteraturae, si qui velit de deo inquirere, et inquisito invenire, et invento credere, et credito deservire. Viros enim iustitia et innocentia dignos deum nosse et ostendere a primordio in seculum emisit spiritu divino inundatos, quo praedicarent deum unicum esse, qui universa condiderit, qui hominem de humo struxerit; hic enim est verus Prometheus; qui seculum certis temporum dispositionibus et exitibus ordinaverit; exinde qui signa maiestatis suae iudicantis ediderit per imbres, per ignes; qui demerendo sibi disciplinas determinaverit, quas ignoratis aut deseritis; sed et observantibus his praemia destinarit, ut qui prodacto aevo isto iudicaturus sit suos cultores in vitae aeternae retributionem, profanos in ignem aeque perpetem et iugem, suscitatis omnibus ab initio defunctis et reformatis et recensitis ad utriusque meriti dispunctionem. Haec et nos risimus aliquando. De vestris fuimus; fiunt, non nascuntur Christiani. Quos diximus praedicatores, prophetae de

officio praefandi vocantur. Voces eorum itemque virtutes, quas ad fidem divinitatis edebant, in thesauris litterarum manent, nec istae nunc latent. Ptolemaeorum eruditissimus, quem Philadelphum supernominant, et omnis litteraturae sagacissimus, cum studio bibliothecarum Pisistratum, opinor, aemularetur, inter cetera memoriarum, quibus aut vetustas aut curiositas aliqua ad famam patrocinabatur, ex suggestu Demetrii Phalerei grammaticorum tunc probatissimi, cui praefecturam mandaverat, libros a Iudaeis quoque postulavit, proprias [scilicet] atque vernaculas litteras, quas soli habebant. Ex ipsis enim et ad ipsos semper prophetae peroraverant, scilicet ad domesticam dei gentem ex patrum gratia. Hebraei retro, qui nunc Iudaei; igitur et litterae Hebraeae, et eloquium. Sed ne notitia vacaret, hoc quoque Ptolemaeo a Iudaeis subscriptum est, septuaginta et duobus interpretibus indultis, quos Menedemus quoque philosophus providentiae vindex de sententiae communione suspexit. Affirmavit haec vobis etiam Aristaeas. Ita in Graecum stylum ex aperto monimenta reliquit. Hodie apud Serapeum Ptolemaei bibliothecae cum ipsis Hebraicis litteris exhibentur. Sed et Iudaei palam lectitant; vectigalis libertas vulgo aditur sabbatis omnibus. Qui audierit, inveniet deum; qui etiam studuerit intelligere, cogetur et credere.

19. Primam igitur instrumentis istis auctoritatem summa antiquitas vindicat. Apud vos quoque religionis est instar, fidem de temporibus asserere.

[*Quae sequuntur uncis inclusa primus e cod. Fuldensi Havercampus publici iuris fecit, sed alteri scriptoris recognitioni tribuens sub finem editionis suae exprimenda curavit.*]

[Primus enim prophetes Moyses, qui mundi conditionem et generis humani pullulationem et mox ultricem iniquitatis illius aevi vim cataclysmi de praeterito exorsus est, per vaticinationem usque ad suam aetatem et deinceps per res suas [1]) futurorum imagines edidit, penes quem et temporum ordo digestus ab initio supputationem seculi praestitit: superior invenitur annis circiter trecentis, quam ille antiquissimus penes vos Danaus in Argo transvenisset;

1) Haverc. corr. **verissimas**.

Troiano denique proelio ad mille annos ante est, unde et ipso Saturno. Secundum enim historiam Thalli, qua relatum est bellum Assyriorum et Saturnum Titanorum regem cum Iove dimicasse, ostenditur bellum CCCXX et duobus annis Iliacum exitium antecessisse. Per hunc Moysen etiam illa lex propria Iudaeis a deo missa est. Deinceps multa [1]) et alii prophetae vetustiores litteris vestris. Nam et qui ultimo cecinit, aut aliquantulo praecucurrit, aut certe concurrit aetate sapientiae auctoribus, etiam latoribus legis. Cyri enim et Darii regno fuit Zacharias, quo in tempore Thales, physicorum princeps, sciscitanti Croeso [2]) nihil certum de divinitate respondit, turbatus scilicet vocibus prophetarum. Solon eidem regi finem longae vitae intuendum praedicavit non aliter, quam prophetae [3]); adeo respici potest, tam iura vestra quam studia de lege deque divina doctrina concepisse. Quod prius est, hoc sit semen necesse est. Inde quaedam nobiscum vel prope nos habetis. De sophia amor eius philosophia vocitatus est, de prophetia affectatio eius poeticam vaticinationem deputavit. Gloriae homines, si quid invenerant, ut proprium facerent, adulteraverunt; etiam fructibus a semine degenerare contigit. Multis adhuc de vetustate modis consisterem divinarum litterarum, si non maior auctoritas illis ad fidem de veritatis suae viribus, quam de aetatis annalibus suppetisset. Quid enim potentius patrocinabitur testimonio earum, nisi dispunctio quotidiana seculi totius, cum dispositiones [4]) regnorum, cum casus urbium, cum exitus gentium, cum status temporum ita omnibus respondent, quemadmodum ante millia annorum praenuntiabantur? Unde et spes nostra, quam ridetis, animatur, et fiducia, quam praesumptionem vocatis, corroboratur. Idonea est enim recognitio praeteritorum ad disponendam fiduciam futurorum: eadem voces praedicaverunt utramque partem, eadem litterae notaverunt. Unum est tempus apud illas, quod apud nos separari videtur. Ita omnia quae supersunt improbata [5]) sunt nobis, quia cum illis, quae pro-

1) Haverc. coni. multi; sed verbum aliquod excidisse veri similius est. 2) Cod. Ms. Cyro. 3) Ps. 39, 5. 4) Cod. cum dispositione regnorum etc. 5) Scioppius: iam probata, Haverc. in probato. Sed legendum statuo: quae supersunt improbata, probata sunt nobis etc.

bata sunt, tunc futuris praedicabantur. Habetis, quod sciam, et vos Sibyllam, quatenus appellatione ista vera vates dei veri passim super ceteros, qui vaticinari videbantur, usurpata est, sicut vestrae Sibyllae nomen de veritate mentitae, quemadmodum et dei vestri.[1])]

Omnes itaque substantias, omnesque materias, origines, ordines, venas veterani cuiusque styli vestri, gentes etiam plerasque et urbes insignes, historiarum canas[2]) et memoriarum, ipsas denique effigies litterarum, indices custodesque rerum, et (puto adhuc minus dicimus) ipsos inquam deos vestros, ipsa templa et oracula et sacra unius interim prophetae scrinium seculis vincit, in quo videtur thesaurus collocatus totius Iudaici sacramenti, et inde etiam nostri. Si quem[3]) audistis interim Moysen, Argivo Inacho pariter aetate est; quadringentis paene annis, nam et septem minus, Danaum, et ipsum apud vos vetustissimum, praevenit, mille circiter cladem Priami antecedit; possem etiam dicere, quingentis amplius et Homerum, habens quos sequar. Ceteri quoque prophetae, etsi Moysi postumant, extremissimi tamen eorum non retrosiores deprehenduntur primoribus vestris sapientibus et legiferis et historicis. Haec quibus ordinibus probari possint, non tam difficile est nobis exponere, quam enorme, nec arduum, sed interim longum. Multis instrumentis, cum digitorum supputariis gesticulis assidendum est. Reseranda antiquissimarum etiam gentium archiva, Aegyptiorum, Chaldaeorum, Phoe-

---

1) Cod. Ms. Habetis, quod sciam, et nos Sibyllam, quatinus appellatio ista — dei nostri. Haverc. locum ita restituit: Habemus, quod sciam, et nos Sibyllam, quatenus appellatio ista verae vatis dei veri passim super ceteras, quae vaticinari videbantur, usu probata est. Sciunt vestrae Sibyllae, nomen de veritate mentitae, quemadmodum et dei vestri. 2) Rhen. et Gangn. historias et caussas memoriarum etc.; Ald. historiarum et caussas canas ipsas et mem.; Herald. historiarum causas et memoriarum; cod. Fuld. historiarum et arcana memoriarum; codd. Put. et Lugd. historiarum et canas memoriarum. 3) Rhen. Gangn. et Aldus: Siquidem audistis interim Moysen, Argivo Inacho parem aetate (par est aetate, Franek.) octingentis pene annis ante urbem conditam, nam et centum septuaginta Danaum ipsum apud vos vetustissimum praevenit, trecentos circiter cladem Priami antecedit.

nicum; advocandi etiam municipes eorum, per quos notitia subministrata est; aliqui Manethon Aegyptius, et Berosus Chaldaeus, sed et Iromus Phoenix Tyri rex; sectatores quoque eorum Mendesius Ptolemaeus, et Menander Ephesius, et Demetrius Phalereus, et rex Iuba, et Appion, et Thallus, et qui istos aut probat aut revincit, Iudaeus Iosephus antiquitatum Iudaicarum vernaculus vindex. Graecorum etiam censuales conferendi, et quae quando sint gesta, ut concatenationes temporum aperiantur, per quae luceant annalium numeri. Peregrinandum est in historias et litteras orbis. Et tamen quasi partem iam probationis intulimus, quum per quae probari possint, aspersimus. Verum differre praestat, ne vel minus persequamur festinando, vel diutius evagemur persequendo.

20. Plus iam offerimus pro ista dilatione, maiestatem scripturarum, si non vetustatem; divinas probamus, si dubitatur antiquas. Nec hoc tardius aut aliunde discendum; coram sunt, quae docebunt, mundus, et seculum, et exitus. Quicquid agitur, praenuntiabatur; quicquid videtur, audiebatur. Quod terrae vorant urbes, quod insulas maria fraudant; quod externa atque interna bella dilaniant; quod regnis regna compulsant; quod fames et lues et locales quaeque clades et frequentiae pleraque montium[1]) vastant; quod humiles sublimitate, sublimes humilitate mutantur; quod iustitia rarescit, iniquitas increbrescit, bonarum omnium disciplinarum cura torpescit; quod etiam officia temporum et elementorum munia exorbitant; quod et monstris et portentis naturalium forma turbatur, providenter scripta sunt. Dum patimur, leguntur; dum recognoscimus, probantur. Idoneum, opinor, testimonium divinitatis veritas divinationis. Hinc igitur apud nos futurorum quoque fides tuta est, iam scilicet probatorum, quia cum illis, quae quotidie probantur, praedicebantur. Eadem voces sonant, eadem litterae notant, idem spiritus pulsat, unum tempus est divinationi futura praefanti apud homines, si forte di-

1) Rhenan. in ed. I. frequentium (in ed. II. et Barraeus: efferventium) plerumque montium, Herald. et cod. Lugd. frequentiae plerunque mortium; Gelen. frequentiae pleraeque mortuae; Gangnaeus: frequentiae plerumque montium; Wouw., Rig. et Hav. frequentiae pleraque montium.

stinguitur dum expungitur, dum ex futuro praesens, dehinc ex praesenti praeteritum deputatur. Quid delinquimus, oro vos, futura quoque credentes, qui iam didicimus illis per duos gradus credere?

21. Sed quoniam edidimus, antiquissimis Iudaeorum instrumentis sectam istam esse suffultam, quam aliquanto novellam, ut Tiberiani temporis, plerique sciunt, profitentibus nobis quoque; fortasse an hoc nomine de statu eius retractetur, quasi sub umbraculo insignissimae religionis, certe licitae, aliquid propriae praesumptionis abscondat, vel quia praeter aetatem neque de victus exceptionibus, neque de sollemnitatibus dierum, neque de ipso signaculo corporis, neque de consortio nominis cum Iudaeis agimus, quod utique oporteret, si eidem deo manciparemur? Sed et vulgus iam scit Christum, hominem utique aliquem, qualem Iudaei iudicaverunt, quo facilius quis nos hominis cultores existimaverit. Verum neque de Christo erubescimus, quum sub nomine eius deputari et damnari iuvat, neque de deo aliter praesumimus. Necesse est igitur pauca dicamus [1]) de Christo ut deo. Tantum Iudaeis erat apud deum gratia, ubi et insignis iustitia et fides [2]) originalium auctorum, unde illis et generis magnitudo et regni sublimitas floruit et tanta felicitas, ut dei vocibus, quibus edocebantur, de promerendo deo, et non offendendo, praemonerentur. [3]) Sed quanta deliquerint, fiducia patrum inflati [ad delirandum], derivantes [4]) a disciplina in profanum modum, etsi ipsi non confiterentur, probaret exitus hodiernus ipsorum. Dispersi, palabundi, et coeli et soli sui extorres vagantur per orbem sine homine, sine deo rege [5]), quibus nec advenarum iure terram patriam saltem vestigio salutare conceditur. Cum haec illis sanctae voces prae-

---

1) Voc. dicamus recepimus auctoritate cod. Fuld. 2) Rig. et Hav. ob insignem iustitiam et fidem etc. 3) Cod. Fuld. et t. fel. de dei vocibus affuit, quibus docebantur, et promerendo deo et non off. praemonebantur. 4) Vv. ad delirandum, quae Hav. e cod. Fuld. recepit, delevit Rigaltius. Rhen. et Herald. ad declinandum. — Derivantes ita cod. Lugd. et edd. pleraeque; Gelen. declinantes, Rig. et Iun. e cod. Urs. deviantes. 5) Scaliger emend. sine nomine, sine deo rege; cod. Lugd. II. sine homine (Lugd. I. sine honore), sine deo, sine rege.

ninarentur, eaedem fere semper omnes ingerebant fore, uti sub extimis curriculis seculi ex omni iam gente et populo et loco cultores sibi allegeret deus multo fideliores, in quos gratiam transferret, et pleniorem quidem ob disciplinae auctioris capacitatem. 1) [Venit igitur, qui ad reformandam et illuminandam eam venturus a deo praenuntiabatur, Christus ille filius dei.] 2) Huius igitur gratiae disciplinaeque arbiter et magister, illuminator atque deductor generis humani, filius dei annunciabatur, non quidem ita genitus, ut erubescat de filii nomine aut de patris semine; non de sororis incesto, nec de stupro filiae aut coniugis alienae deum patrem passus est, squamatum aut cornutum aut plumatum amatorem, aut in aurum conversum: Iovis enim ista sunt numina vestri. Ceterum dei filius nullam de impudicitia 3) habet matrem, etiam quam videtur habere non nupserat. Sed prius substantiam edisseram, et ita nativitatis qualitas intelligetur. Iam ediximus deum universitatem hanc mundi verbo et ratione et virtute molitum. Apud vestros quoque sapientes *λόγον*, id est sermonem atque rationem, constat artificem videri universitatis. Hunc enim Zeno determinat factitatorem, qui cuncta in dispositione formaverit, eundem et fatum vocari, et deum et animum Iovis, et necessitatem omnium rerum. Haec Cleanthes in spiritum congerit, quem permeatorem universitatis affirmat. Et nos etiam sermoni atque rationi itemque virtuti, per quae omnia molitum deum ediximus, propriam substantiam spiritum inscribimus, cui et sermo insit pronuntianti, et ratio adsit disponenti, et virtus praesit perficienti. Hunc ex deo prolatum didicimus, et prolatione generatum, et iccirco filium dei et deum dictum ex unitate substantiae. Nam et deus spiritus. Et cum radius ex sole porrigitur, portio ex summa; sed sol erit in radio, quia solis est radius, nec separatur substantia, sed extenditur. Ita de spiritu spiritus, et de deo deus 4), ut lumen

---

1) Ita h. locum emend. Fr. Iunius, vulgo scriptum: transferret, pl. qu. ob disc. auctoris (cod. Gorz.: altioris, cod. Put. auctioris) capacitatem. 2) Uncis inclusa delent Rig. et Haverc. 3) Rhen., Lat., Pam. et Hav. de pudicitia, quam scripturam defendit etiam Rigalt. 4) Ita de sp. — deus desunt in cod. Fuld. et ed. Rhen.

de lumine accensum. Manet integra et indefecta materiae matrix, etsi plures inde traduces qualitatum[1]) mutueris: ita et quod de deo profectum est, deus est, et dei filius, et unus ambo. Ita et de spiritu spiritus, et de deo deus modulo alterum, non numero, gradu, non statu fecit, et a matrice non recessit, sed excessit. Iste igitur dei radius, ut retro semper praedicabatur, delapsus in virginem quandam, et in utero eius caro figuratus, nascitur homo deo mistus. Caro spiritu instructa nutritur, adolescit, affatur, docet, operatur et Christus est. Recipite interim hanc fabulam, similis est vestris, dum ostendimus, quomodo Christus probetur. Sciebant et qui penes vos eiusmodi fabulas aemulas ad destructionem veritatis istiusmodi praeministraverunt.[2]) Sciebant et Iudaei venturum esse Christum, scilicet quibus prophetae loquebantur. Nam et nunc adventum eius exspectant, nec alia magis inter nos et illos compulsatio est, quam quod iam venisse non credunt. Duobus enim adventibus eius significatis, primo, qui iam expunctus est in humilitate conditionis humanae; secundo, qui concludendo seculo imminet in sublimitate divinitatis exsertae: primum non intelligendo, secundum, quem manifestius praedicatum[3]) sperant, unum existimaverunt. Ne enim intelligerent pristinum, credituri, si intellexissent, et consecuturi salutem, si credidissent, meritum fuit delictum eorum.[4]) Ipsi legunt ita scriptum[5]) mulctatos se sapientia et intelligentia et oculorum et aurium fruge. Quem igitur solummodo hominem praesumpserant de humilitate, sequebatur uti magum aestimarent de potestate, cum ille verbo daemonia de hominibus excuteret, caecos reluminaret, leprosos purgaret, paralyticos restringeret, mortuos denique verbo redderet vitae, elementa ipsa famularet, compescens procellas et freta ingrediens, ostendens se esse *λόγον* dei, id est, verbum illud primordiale[6]

---

1) Cod. Fuld. et Pamel. qualitatis; Lugd. II. traduci qualitates. 2) Sic locum restituerunt Scriver., Rig. et Haverc.; antea leg. probetur et qui — praeministraverint 3) Gelen.: praedictum. 4) Rhen. in ed. I., Ald., Pamel., Barraeus, Gangn.: meritum fuit delictorum. 5) Ies. 6, 10 6) Cod. Fuld. ostendens se esse filium et illum olim a deo praedicatum, et ad omnium salutem natum verbum dei illud etc., et omissis verbis: eundem qui — fecisset.

primogenitum, virtute et ratione comitatum, et spiritu fultum[1]), eundem, qui verbo omnia et faceret et fecisset. Ad doctrinam vero eius, qua revincebantur magistri primoresque Iudaeorum, ita exasperabantur, maxime quod ad eum ingens multitudo deflecteret, ut postremo oblatum Pontio Pilato Syriam tunc ex parte Romana[2]) procuranti, violentia suffragiorum in crucem[3]) dedi sibi extorserint. Praedixerat et ipse ita facturos. Parum hoc, si non et prophetae retro. Et tamen suffixus[4]) spiritum cum verbo sponte dimisit, praevento carnificis officio. Eodem momento dies, medium orbem signante sole, subducta est. Deliquium utique putaverunt, qui id quoque super Christo praedicatum non scierunt; [ratione non deprehensa, negaverunt;][5]) et tamen eum mundi casum relatum in arcanis[6]) vestris habetis. Tunc Iudaei detractum et sepulcro conditum magna etiam militaris custodiae diligentia circumsederunt, ne, quia praedixerat tertia die resurrecturum se a morte, discipuli furto amoliti cadaver fallerent suspectos. Sed ecce die tertia concussa repente terra, et mole revoluta, quae obstruxerat sepulcrum, et custodia pavore disiecta, nullis apparentibus discipulis, nihil in sepulcro repertum est, praeterquam exuviae sepulti. Nihilominus tamen primores, quorum intererat et scelus divulgare, et populum vectigalem et famularem sibi a fide revocare, surreptum a discipulis iactitaverunt. Nam nec ille se in vulgus eduxit, ne impii errore liberarentur, ut et fides, non mediocri praemio destinata, difficultate constaret. Cum discipulis autem quibusdam apud Galilaeam Iudaeae regionem ad quadraginta dies egit, docens eos quae docerent. Dehinc ordinatis eis ad officium praedicandi per orbem, circumfusa nube in coelum est ereptus, multo verius quam apud vos asseverare de Romulo[7]) Proculi solent. Ea

---

1) Rhen., Her., Gangn.: instructum, cod. Lugd. suffultum. 2) Cod. Lugd. ex plebe Romana, Fuld. ex parte Romanam. 3) Ita cod. Fuld.; alii: in cr. Iesum dedi. 4) Edd. ante Rigaltium et Hav.: prophetae retro etiam. Tamen suffixus multa mortis illius propria ostendit insignia. Nam spiritum etc. Vv. multa — Nam in cod. Fuld. desunt. Rig. emend. Et tandem suff. 5) Vv. uncis inclusa in solo cod. Fuld. addita leguntur. 6) Ita Rig. et Hav. e cod. Fuld.; ceteri: in archivis. 7) Cod. Fuld. Rig. et Hav. Romulis.

omnia super Christo Pilatus, et ipse iam pro sua conscientia Christianus Caesari tum Tiberio nuntiavit. Sed et Caesares credidissent super Christo, si aut Caesares non essent seculo necessarii, aut si et Christiani potuissent esse Caesares. Discipuli quoque diffusi per orbem, ex praecepto magistri dei paruerunt, qui et ipsi a Iudaeis insequentibus multa perpessi, utique pro fiducia veritatis libenter, Romae postremo per Neronis saevitiam, sanguinem Christianum seminaverunt. Sed monstrabimus vobis idoneos testes Christi, ipsos illos, quos adoratis. Multum est, si eos adhibeam, ut credatis Christianis, propter quos non creditis Christianis. Interim hic est ordo nostrae institutionis, hunc edidimus et sectae et nominis censum cum suo auctore. Nemo iam infamiam incutiat, nemo aliud existimet, quia nec fas est ulli de sua religione mentiri. Ex eo enim, quod aliud a se coli dicit, quam colit, negat quod colit, et culturam et honorem [1]) in alterum transfert, et transferendo iam non colit quod negavit. Dicimus, et palam dicimus, et vobis torquentibus lacerati et cruenti vociferamur: Deum colimus per Christum. Illum hominem putate, per eum et in eo se cognosci vult deus et coli. Ut autem Iudaeis respondeam, et ipsi deum per [hominem] [2]) Moysen colere didicerunt; ut Graecis occurram, Orpheus Pieriae, Musaeus Athenis, Melampus Argis, Trophonius Boeotiae initiationibus homines obligaverunt; ut ad vos quoque dominatores gentium adspiciam, homo fuit Pompilius Numa, qui Romanos operosissimis superstitionibus oneravit. Licuerit et Christo commentari divinitatem rem propriam; non qui rupices et adhuc feros homines multitudine tot numinum demerendorum attonitos efficiendo ad humanitatem temperaret, quod Numa; sed qui iam expolitos et ipsa urbanitate deceptos in agnitionem veritatis ocularet. Quaerite ergo, si vera sit ista divinitas Christi. Si ea est, qua cognita ad bonum quis reformetur, sequitur, ut falsa renuntietur quaevis alia contraria comperta; inprimis illa omni ratione, quae delitescens sub nominibus

---

1) In cod. Fuld. desunt vv. et culturam, in cod. Agob. in honorem. Utrumque videtur ab interprete adiectum esse. 2) Cod. Fuld. et Hav. per Moysem.

et imaginibus mortuorum, quibusdam signis et miraculis et oraculis fidem divinitatis operatur.

22. Atque adeo dicimus, esse substantias quasdam spiritales; nec nomen novum est. Sciunt daemonas philosophi, Socrate ipso ad daemonii arbitrium exspectante. Quidni? cum et ipsi daemonium adhaesisse a pueritia dicatur, dehortatorium plane a bono. Daemonas [1]) sciunt poetae, etiam vulgus indoctum in usum maledicti frequentat, nam et Satanam [2]), principem huius mali generis, proinde de propria conscientia animae eadem ex sacramenti voce pronuntiat. Angelos quoque etiam Plato non negavit; utriusque nominis testes esse vel magi asserunt. [3]) Sed quomodo de angelis quibusdam sua sponte corruptis corruptior gens daemonum evaserit damnata a deo cum generis auctoribus, et cum eo quem diximus principe, apud litteras sanctas ordine cognoscitur. Nunc de operatione eorum satis erit exponere. Operatio eorum est hominis eversio, sic malitia spiritalis a primordio auspicata est in hominis exitium. Itaque corporibus quidem et valetudines infligunt et aliquos casus acerbos, animae vero repentinos et extraordinarios per vim excessus. Suppetit illis ad utramque substantiam hominis adeundam mira subtilitas et tenuitas sua. Multum spiritalibus viribus licet, ut invisibiles et insensibiles in effectu potius quam in actu suo appareant. Si poma, si fruges nescio quod aurae latens vitium in flore praecipitat, in germine exanimat, in pubertate convulnerat, ac si caeca ratione tentatus aër pestilentes haustus suos offundit: eadem igitur obscuritate contagionis adspiratio daemonum et angelorum mentis quoque corruptelas agit furoribus et amentiis foedis, aut saevis libidinibus cum erroribus variis; quorum iste potissimus, quo deos istos captis et circumscriptis hominum mentibus commendat, ut et sibi pabula propria nidoris et sanguinis procuret simulacris et imaginibus oblata, et quae illis accuratior pascua est, hominem a cogitatu verae divinitatis aver-

---

1) Wouw. e ms. et Rig. Daemonas; ceteri: Omnes. 2) Hav. et alii: frequentat Satanam. Sed vv. nam et, quae in codd. Gorz. et Lugd. leguntur, nec supervacua nec eiicienda. 3) Sic cod. Fuld.; Rhen., Pam. aliique: vel magos asserunt; cod. Put. vel magi adsunt, quod receperunt Rig., Hav., Seml.

tant praestigiis falsae divinationis. [1]) Quas et ipsas quomodo operentur, expediam. Omnis spiritus ales est. Hoc angeli et daemones. Igitur momento ubique sunt. Totus orbis illis locus unus est; quid ubique geratur, tam facile sciunt, quam enuntiant. Velocitas divinitas creditur, quia substantia ignoratur. Sic et auctores interdum videri volunt eorum, quae annuntiant; et sunt plane malorum nonnunquam, bonorum tamen nunquam. Dispositiones etiam dei et tunc prophetis concionantibus exceperunt et nunc lectionibus resonantibus carpunt. Ita et hinc sumentes quasdam temporum sortes aemulantur divinitatem, dum furantur divinationem. In oraculis autem quo ingenio ambiguitates temperent in eventus, sciunt Croesi, sciunt Pyrrhi. Ceterum testudinem decoqui cum carnibus pecudis Pythius eo modo renuntiavit, quo supra diximus; momento apud Lydiam fuerat. Habent de incolatu aëris et de vicinia siderum et de commercio nubium coelestes sapere paraturas, ut et pluvias, quas iam sentiunt, repromittant. Venefici [2]) plane et circa curas valetudinum. Laedunt enim primo, dehinc remedia praecipiunt ad miraculum nova, sive contraria, post quae desinunt laedere, et curasse creduntur. Quid ergo de ceteris ingeniis vel etiam viribus fallaciae spiritalis edisseram? phantasmata Castorum, et aquam cribro gestatam, et navem cingulo promotam, et barbam tactu irrufatam; ut numina lapides crederentur, et deus verus non quaereretur. [3])

23. Porro si et magi phantasmata edunt, et iam defunctorum infamant animas; si pueros in eloquium oraculi elidunt [4]), si multa miracula circulatoriis praestigiis ludunt, si et somnia immittunt habentes semel invitatorum angelorum et daemonum assistentem sibi potestatem, per quos et caprae et mensae divinare consueverunt; quanto magis illa potestas de suo arbitrio et pro suo negotio studeat

---

1) Codd. plerique a cogitatu vel e cogitatu, Rig. a recogitatu, Hav. recogitatu. Ante v. hominem inseruit Rhen. qua, Herald.: quam ut, Rig.: nisi ut, addito post divinationis interrogandi signo. 2) Cod. Fuld. Venefici; ceteri: Benefici. 3) Cod. Fuld.: non qua effecerint, unde Haverc. suspicatus est, veram esse scripturam: non quaereretur, effecerunt. 4) Ita Codd. Fuld., Lugd. et Heraldi, edd. Rig., Hav., Seml. et Ritteri. Reliqui omnes: inclamant — eliciunt.

totis viribus operari, quod alienae praestat negotiationi? Aut si eadem et angeli et daemones operantur, quae et dii vestri; ubi est ergo praecellentia divinitatis, quae utique superior omni potestate credenda est?[1]) Non ergo dignius praesumetur, ipsos esse, qui se deos faciant, cum eadem edant, quae faciant deos credi, quam pares angelis et daemonibus deos esse? Locorum differentia distinguitur, opinor, ut a templis deos aestimetis[2]), quos alibi deos non dicitis; ut aliter dementire videatur, qui sacras turres pervolat, aliter qui tecta viciniae transilit; et alia vis pronuntietur in eo qui genitalia vel lacertos, alia in eo qui sibi gulam prosecat. Compar exitus furoris, et una ratio est instigationis. Sed hactenus verba, iam hinc demonstratio rei ipsius, qua ostendemus unam esse utriusque nominis qualitatem. Edatur hic aliquis sub tribunalibus vestris, quem daemone agi constet. Iussus a quolibet Christiano loqui spiritus ille, tam se daemonem confitebitur de vero, quam alibi deum de falso. Aeque producatur aliquis ex iis, qui de deo pati existimantur, qui aris inhalantes numen de nidore concipiunt, qui ructando curantur[3]), qui anhelando profantur. Ista ipsa Virgo Coelestis pluviarum pollicitatrix, iste ipse Aesculapius medicinarum demonstrator, alia die morituris Socordio et Thanatio et Asclepiodoto vitae sumministrator, nisi se daemones confessi fuerint, Christiano mentiri non audentes, ibidem illius Christiani procacissimi sanguinem fundite. Quid isto opere manifestius? quid hac probatione fidelius? simplicitas veritatis in medio est; virtus illi sua assistit; nihil suspicari licebit. Magia aut aliqua eiusmodi fallacia fieri dicetis?[4]) si oculi vestri et aures permiserint vobis. Quid autem inniti potest adversus id, quod ostenditur nuda

---

1) Sic cod. Fuld., ceteri: quam utique superiorem — credendum est. 2) Wouwer. e ms. et Haverc. distinguit; cod. Fuld. distinguit, opinor, ut in templis etc. Latinius et Rigalt. aestimetis, ceteri: existimetis. 3) Ita codd. omnes; Rig. emend. conantur, Hav. curvantur. Nescio an scribendum sit: occupantur vel occursant. 4) Rhen. aliique: licebit, magica — fieri. Dictis non stetis, si etc. Rig. et Hav. receperunt scripturam cod. Fuld.; cod. Bongarsii: magia — fieri dictis. Non dicetis, si etc., codd. Put., Lugdd. et Agob. fieri dicitis. Non dicetis, si etc.

sinceritate? Si altera parte vere dei sunt, cur sese daemonia mentiuntur? an ut nobis obsequantur? Iam ergo subiecta est Christianis divinitas vestra; nec utique divinitas deputanda est, quae subdita est homini, et si quid ad dedecus facit, aemulis suis. Si altera parte daemones sunt vel angeli, cur se alibi pro diis agere respondent? Nam sicut illi, qui dii habentur, daemones se dicere noluissent, si vere dii essent, scilicet ne de maiestate se deponerent: ita et isti, quos directo daemones nostis, non auderent alibi pro diis agere, si aliqui omnino dii essent, quorum nominibus utuntur; vererentur enim abuti maiestate superiorum sine dubio et timendorum. Adeo nulla est divinitas ista quam tenetis, quia si esset, neque a daemoniis affectaretur [1]), neque a diis negaretur. Cum ergo utraque pars concurrit in confessionem, deos esse negans, agnoscite unum genus esse, id est daemonas. Verum utrobique [2]) iam deos quaerite; quos enim praesumpseratis, daemonas esse cognoscitis. Eadem vero opera nostra ab eisdem diis vestris non tantum hoc detegentibus, quod neque ipsi dii sint neque ulli alii, etiam illud in continenti cognoscitis, qui sit vere deus, et an ille, et an unicus, quem Christiani profitemur, et an ita credendus colendusque, ut fides, ut disciplina disposita est Christianorum. Dicent ibidem: ecquis ille Christus cum sua fabula? si homo communis conditionis, si magus, si post mortem de sepulcro a discipulis surreptus, si nunc denique penes inferos, si non in coelis potius, et inde venturus cum totius mundi motu, cum horrore orbis, cum planctu omnium, sed non Christianorum, ut dei virtus et dei spiritus et sermo et sapientia et ratio et dei filius. Quodcunque ridetis, rideant et illi vobiscum; negent Christum omnem ab aevo animam restituto corpore iudicaturum. Dicant hoc pro tribunali, si forte, Minoën et Radamanthum secundum consensum Platonis et poetarum esse sortitos; suae saltem ignominiae et damnationis notam refutent: renuant se immundos spiritus esse, quod vel ex pabulis eorum sanguine

---

1) Rhenan. aliique: affectaretur in confessione etc., quae duo vv. interpretationis causa adscripta deleverunt Rig. et Hav.
2) Fr. Iunius, Hav., Seml. et Ritt. distinguunt: daemonas: verum, utrobique. Iam deos etc.

et fumo et putidis rogis pecorum et impuratissimis linguis ipsorum vatum intelligi debuit; renuant ob malitiam praedamnatos se in eundem iudicii diem cum omnibus cultoribus et operatoribus [1]) suis. Atqui omnis haec nostra in illos dominatio et potestas de nominatione Christi valet, et de commemoratione eorum, quae sibi a deo per arbitrum Christum imminentia exspectant. Christum timentes in deo, et deum in Christo, subiiciuntur servis dei et Christi. Ita de contactu deque afflatu nostro, contemplatione et repraesentatione ignis illius correpti, etiam de corporibus nostro imperio excedunt inviti et dolentes, et vobis praesentibus erubescentes. Credite illis, cum verum de se loquuntur, qui mentientibus creditis. Nemo ad suum dedecus mentitur, quin potius ad honorem. Magis fides prona est adversus semetipsos confitentes, quam pro semetipsis negantes. Haec denique testimonia deorum vestrorum Christianos facere consueverunt, quia plurimum illis credendo Christo domino credimus. Ipsi litterarum nostrarum fidem accendunt, ipsi spei nostrae fidentiam aedificant. At colitis illos, quod sciam, etiam de sanguine Christianorum. Nollent itaque vos tam fructuosos, tam officiosos sibi amittere, vel ne a vobis quandoque Christianis fugentur, si illis sub Christiano, volente vobis veritatem probare, mentiri liceret.

24. Omnis ista confessio illorum, qua se deos negant esse, quaque non alium deum respondent praeter unum, cui nos mancipamur, satis idonea est ad depellendum crimen laesae publicae et maxime Romanae religionis. [2]) Si enim non sunt dei pro certo, nec religio pro certo est; si religio non est, quia nec dei pro certo, nec nos pro certo rei sumus laesae religionis. At e contrario in vos exprobratio resultabit, qui mendacium colentes, veram religionem veri dei non modo negligendo, quin insuper expugnando, in verum [3]) committitis crimen verae irreligiositatis. Nunc, ut constaret illos deos esse, nonne conceditis de aestimatione communi aliquem esse sublimiorem et potentiorem

---

1) Codd. Put. et Lugd., Rhen., Ald. et Fr. Iunius: operationibus. 2) Sic Haverc. ex auctoritate cod. Fuld.; ceteri: laesae maxime R. rel. 3) Ita cod. Fuld., Rig. et Hav.; cod. Lugd.: in vero; ceteri omnes: in deum.

velut principem mundi, perfectae potentiae et maiestatis? Nam et sic plerique disponunt divinitatem, ut imperium summae dominationis esse penes unum, officia eius penes multos velint; ut Plato Iovem magnum in coelo comitatum exercitu describit deorum pariter et daemonum. Itaque oportere et procurantes et praefectos et praesides pariter suspici.[1]) Et tamen quod facinus admittit, qui magis ad Caesarem promerendum et operam et spem suam transfert, nec appellationem dei ita ut imperatoris in alio quam principe confitetur, cum capitale esse iudicetur alium praeter Caesarem et dicere et audire? Colat alius deum, alius Iovem, alius ad coelum supplices manus tendat, alius ad aram Fidei, alius, si hoc putatis, nubes numeret orans, alius lacunaria, alius suam animam deo suo voveat, alius hirci. Videte enim ne et hoc ad irreligiositatis elogium concurrat, adimere libertatem religionis et interdicere optionem divinitatis, ut non liceat mihi colere quem velim, sed cogar colere quem nolim. Nemo se ab invito coli volet, ne homo quidem; atque adeo et Aegyptiis permissa est tam vanae superstitionis potestas, avibus et bestiis consecrandis, et capite damnandis, qui aliquem huiusmodi deum occiderit. Unicuique etiam provinciae et civitati suus deus est, ut Syriae Atargatis, ut Arabiae Dusares, ut Noricis Belenus, ut Africae Coelestis, ut Mauritaniae Reguli sui. Romanas, ut opinor, provincias edidi, nec tamen Romanos deos earum, quia Romae non magis coluntur, quam qui per ipsam quoque Italiam municipali consecratione censentur: Casiniensium Delventinus[2]), Narniensium Visidianus, Aesculanorum Ancharia, Volsiniensium Nortia, Ocriculanorum Valentia, Sutrinorum Hostia, Faliscorum in honorem patris Curis, unde accepit cognomen, Iuno. Sed nos soli arcemur a religionis proprietate. Laedimus Romanos nec Romani habemur, quia non Romanorum deum

---

1) Rhen. aliique suscipi. 2) Haec est scriptura cod. Fuldensis, quam probavit Haverc. Nam pro Casiniensium alii: Casianensium, Casianentium, Crustuminiensium, — pro Delv. al. Belventinus, — pro Narn. Vis. al. Narnensium Viridianus — pro Aesc. al. Asculanorum (Reinesius coni. Faesulanorum) — pro Nortia al. Norsia, Norcia, Nursia, Nurscia, Nersia, — pro Ocric. al. Otriculanorum, Cericulanorum, — pro Sutr. Hostia al. Sutr. Nortia.

colimus. Bene quod omnium deus est, cuius velimus aut nolimus omnes sumus. Sed apud vos quodvis colere ius est, praeter verum deum, quasi non hic magis omnium sit deus, cuius omnes sumus.

25. Satis mihi quidem videor probasse de falsa et vera divinitate, cum demonstravi, quemadmodum probatio consistat, non modo disputationibus nec argumentationibus, sed ipsorum etiam testimoniis, quos deos creditis, ut nihil iam ad hanc caussam sit retractandum. Quoniam tamen Romani nominis proprie mentio occurrit, non omittam congressionem, quam provocat illa praesumptio dicentium Romanos pro merito religiositatis diligentissimae in tantum sublimitatis elatos, ut orbem occuparint, et adeo deos esse, ut praeter ceteros floreant, qui illis officium praeter ceteros faciant. Scilicet ista merces Romanis a diis [1]) pro gratia expensa est, Sterculius, et Mutunus [2]), et Larentina provexit imperium. Peregrinos enim deos non putem extraneae genti magis fautum voluisse quam suae, et patrium solum, in quo nati, adulti, nobilitati, sepultique sunt, transfretanis dedisse. Viderit Cybele, si urbem Romanam ut memoriam Troiani generis adamavit, vernaculi sui scilicet adversus Achivorum arma protecti, si ad ultores transire prospexit, quos sciebat Graeciam Phrygiae debellatricem subacturos. Itaque maiestatis suae in urbem collatae grande documentum nostrae etiam aetati proposuit, cum Marco Aurelio apud Sirmium reipublicae exempto, die decimo sexto Kalendarum Aprilium, Archigallus ille sanctissimus, die nono Kalend. earundem, quo sanguinem impurum, lacertos quoque castrando libabat, pro salute imperatoris Marci iam intercepti solita aeque imperia mandavit. O nuntios tardos, o somniculosa diplomata, quorum vitio excessum imperatoris non ante Cybele cognovit, ne deam talem riderent Christiani. Sed non statim et Iupiter Cretam suam Romanis fascibus concuti sineret, oblitus antrum illud Idaeum, et aera Corybantia, et iucundissimum illic nutricis suae odorem. Nonne omni Capitolio tumulum illum suum praeposuisset, ut ea potius orbi terra praecelle-

1) Fr. Iun. Rig. et Hav. a Rom. diis; Cod. Fuld. Scil. ista merces Romano nomini a deis praerogativa exp. est.
2) Al. Sterculus, Stercutius — Mutinus, Mucunius.

ret, quae cineres Iovis texit? Vellet Iuno Punicam urbem posthabita Samo dilectam ab Aeneadarum utique genere deleri? Quod si

Hic illius arma,
Hic currus fuit, hoc regnum dea gentibus esse,
Si qua fata sinant, iam tum tenditque fovetque:[1])

Misera illa coniunx Iovis et soror adversus fata non valuit plane:

Fato stat Iupiter ipse.

Nec tantum tamen honoris Romani dicaverunt fatis dedentibus sibi Carthaginem adversus destinatum votumque Iunonis, quantum prostitutissimae lupae Larentinae. Plures deos vestros regnasse certum est. Igitur si conferendi imperii tenent potestatem, cum ipsi regnarent, a quibus acceperant eam gratiam? quem coluerat Saturnus et Iupiter? aliquem opinor Sterculium, [sed Romae postea] cum indigenis suis. Etiam si qui non regnarunt, tamen regnabatur ab aliis nondum cultoribus suis, ut qui nondum dii habebantur. Ergo aliorum est regnum dare, quia regnabatur multo ante quam isti dii inciderentur. Sed quam vanum est fastigium Romani nominis religiositatis meritis deputare, cum post imperium sive adhuc regnum [auctis iam rebus] religio profecerit. Nam etsi a Numa concepta est curiositas superstitiosa, nondum tamen aut simulacris aut templis res divina apud Romanos constabat; frugi religio et pauperes ritus, et nulla Capitolia certantia coelo, sed temeraria de cespite altaria, et vasa adhuc Samia, et nidor ex illis, et deus ipse nusquam. Nondum enim tunc ingenia Graecorum atque Tuscorum fingendis simulacris urbem inundaverant. Ergo non ante religiosi Romani, quam magni; ideoque non ob hoc magni, quia religiosi. Atqui quomodo ob religionem magni, quibus magnitudo de irreligiositate provenit! Ni fallor enim, omne regnum vel imperium bellis quaeritur et victoriis propagatur. Porro bella et victoriae captis et eversis plurimum urbibus constant. Id negotium sine deorum iniuria non est. Eaedem strages moenium et templorum, pares caedes civium et sacerdotum, nec dissimiles rapinae sacrarum divitiarum et

1) Virg. Aen. I, 16 sqq.

profanarum. Tot igitur sacrilegia Romanorum, quot trophaea; tot de diis, quot de gentibus triumphi; tot manubiae, quot manent adhuc simulacra captivorum deorum. Et ab hostibus ergo suis sustinent adorari, et illis imperium sine fine decernunt, quorum magis iniurias quam adolationes remunerasse debuerant. Sed qui nihil sentiunt, tam impune laeduntur, quam frustra coluntur. Certe non potest fidei convenire, ut religionis meritis excrevisse videantur, qui, ut suggessimus, religionem aut laedendo creverunt, aut crescendo laeserunt. Etiam illi, quorum regna conflata sunt in imperii Romani summam, cum ea amitterent, sine religionibus non fuerunt.

26. Videte igitur, ne ille regna dispenset, cuius est et orbis qui regnatur, et homo ipse qui regnat; ne ille vices dominationum ipsis temporibus in seculo ordinarit, qui ante omne tempus fuit et seculum corpus temporum fecit; ne ille civitates extollat aut deprimat, sub quo fuit aliquando sine civitatibus genus hominum. Quid erratis? prior est quibusdam diis suis silvestris Roma; ante regnavit, quam tantum ambitumCapitolii exstrueret. [1]) Regnaverunt et Babylonii ante pontifices, et Medi ante quindecemviros, et Aegyptii ante Salios, et Assyrii ante Lupercos, et Amazones ante virgines Vestales. Postremo si Romanae religiones regna praestant, nunquam retro Iudaea regnasset despectrix communium istarum divinitatum, cuius et deum victimis, et templum donis, et gentem foederibus aliquamdiu Romani [2]) honorastis, nunquam dominaturi eius, si non ultimo deliquisset in Christum. [3])

27. Satis haec adversus intentionem laesae religionis ac [4]) divinitatis, quo non videamur laedere eam, quam ostendimus non esse. Igitur provocati ad sacrificandum obstruimus gradum pro fide conscientiae nostrae, qua certi sumus, ad quos ista perveniant officia sub imaginum prostitutione et humanorum nominum consecratione. Sed qui-

---

1) Codd. omnes exstrueretur; Rhen. et Rig. exstrueret. Nescio an scribendum sit: tanto ambitu Capitolium exstrueretur. 2) V. Romani delevit Rig., Wouwer e ms. aliquando, o Romani, hon. 3) Sic leg. in codd. Fuld. et Agob.; in ceteris: si deo non deliquisset, ultimo in Christum. 4) Vv. religionis ac Haverc. addidit e cod. Fuld.

dam dementiam existimant, quod cum possimus et sacrificare in praesenti, et illaesi abire manente apud animum proposito, obstinationem saluti praeferamus. Datis scilicet consilium, quo vobis abutamur; sed agnoscimus, unde talia suggerantur, quis totum hoc agitet, et quomodo nunc astutia suadendi nunc duritia saeviendi ad constantiam nostram deiiciendam operetur. Ille scilicet spiritus daemoniacae et angelicae paraturae, qui noster ob divortium aemulus et ob dei gratiam invidus, de mentibus vestris adversus nos proeliatur, occulta inspiratione, modulatis et subornatis ad omnem, quam in primordio exorsi sumus, et iudicandi perversitatem et saeviendi iniquitatem. Nam licet subiecta sit nobis tota vis daemonum et eiusmodi spirituum, ut nequam tamen servi metui nonnunquam contumaciam miscent, et laedere gestiunt quos alias verentur: odium enim etiam timor inspirat; praeterquam quod desperata conditio eorum ex praedamnatione solatium reputat fruendae interim malignitatis de poenae mora. Et tamen apprehensi subiguntur et conditioni suae succidunt, et quos de longinquo oppugnant, de proximo obsecrant. Itaque dum vice [1]) rebellantium ergastulorum, sive carcerum, vel metallorum, vel hoc genus poenalis servitutis erumpunt adversus nos, in quorum potestate sunt, certi et impares se esse et hoc magis perditos [2]): ingratis resistimus ut aequales, et repugnamus perseverantes in eo quod oppugnant, et illos nunquam magis detriumphamus, quam quum pro fidei obstinatione damnamur.

28. Quoniam autem facile iniquum videretur, liberos homines invitos urgeri ad sacrificandum (nam et alias divinae rei faciundae libens animus indicitur): certe ineptum existimaretur, si quis ab alio cogeretur ad honorem deorum, quos ultro sui caussa placare deberet, ne prae manu esset iure libertatis dicere: Nolo mihi Iovem propitium; tu, quis es? me conveniat Ianus iratus ex qua velit fronte; quid tibi mecum est? Formati estis ab iisdem utique spiritibus, ut nos pro salute imperatoris sacrificare cogatis, et imposita est tam vobis necessitas cogendi, quam nobis obligatio periclitandi. Ventum est igitur ad secundum ti-

---

1) repugnantium et add. codd. Fuld. et Hav. 2) Hav. e codd. Lugdd. proditos; ceteri: perditos.

tulum laesae augustioris maiestatis, siquidem maiore formidine et callidiore timiditate Caesarem observatis, quam ipsum de Olympo Iovem, et merito si sciatis. Quis enim ex viventibus non quolibet mortuo tuo potior[1])? Sed nec hoc vos ratione facitis potius quam respectu praesentaneae potestatis, adeo et in isto irreligiosi erga deos vestros deprehendimini, qui plus timoris humano dominio dicatis. Citius denique apud vos per omnes deos, quam per unum genium Caesaris peieratur.

29. Constet igitur prius, si isti, quibus sacrificatur, salutem imperatori vel cuilibet homini impertiri possunt, et ita nos crimini addicite. Si angeli aut daemones substantia pessimi spiritus beneficium aliquod operantur, si perditi conservant, si damnati liberant, si denique (quod in conscientia vestra est) mortui vivos tuentur: iam utique suas primo statuas et imagines et aedes tuerentur, quae, opinor Caesarum milites excubiis suis salva praestant. Puto autem, hae ipsae materiae de metallis Caesarum veniunt, et tota templa de nutu Caesaris constant. Multi denique dii habuerunt Caesarem iratum. Facit ad caussam, si et propitium, cum illis aliquid aut liberalitatis aut privilegii, confert. Ita qui sunt in Caesaris potestate, cuius et toti sunt, quomodo habebunt salutem Caesaris in potestate, ut eam praestare posse videantur, quam facilius ipsi a Caesare consequantur? Ideo ergo committimus in maiestatem imperatorum, quia illos non subiicimus rebus suis; quia non ludimus de officio salutis eorum, qui eam non putamus in manibus esse plumbatis. Sed vos religiosi, qui eam quaeritis ubi non est, petitis a quibus dari non potest, praeterito eo in cuius est potestate. Insuper eos debellatis, qui eam sciunt petere, qui etiam possunt impetrare, dum sciunt petere.[2])

30. Nos enim pro salute imperatorum deum invocamus aeternum, deum verum, deum vivum, quem et ipsi imperatores propitium sibi praeter ceteros malunt. Sciunt,

---

1) Wouwer. e ms. et Scalig. mortuo potior? Haverc.: Quid enim? (ex coniect. Rigalt.) ex viventibus quilibet non omni mortuo potior? Herald. ex viv. non quilibet mortuo potior? Pamel. aliique: ex viv. non cuilibet mortuo potior? 2) Vv. qui etiam possunt — petere desunt in codd. Agob. et Lugd I.

quis illis dederit imperium; sciunt, qua homines, quis et animam; sentiunt, eum deum esse solum, in cuius solius potestate sunt, a quo sunt secundi, post quem primi, ante omnes et super omnes deos. Quidni? cum super omnes homines[1]), qui utique vivunt et mortuis antistant. Recogitant, quousque vires imperii sui valeant, et ita deum intelligunt; adversus quem valere non possunt, per eum valere se cognoscunt. Coelum denique debellet imperator, coelum captivum triumpho suo invehat, coelo mittat excubias, coelo vectigalia imponat. Non potest; ideo magnus est, quia coelo minor est. Illius enim est ipse, cuius et coelum est et omnis creatura. Inde est imperator, unde est et homo antequam imperator; inde potestas illi, unde et spiritus. Illuc suspicientes Christiani manibus expansis, quia innocuis, capite nudo, quia non erubescimus, denique sine monitore, quia de pectore oramus. Precantes sumus omnes semper pro omnibus imperatoribus, vitam illis prolixam, imperium securum, domum tutam, exercitus fortes, senatum fidelem, populum probum, orbem quietum, et quaecunque hominis et Caesaris vota sunt. Haec ab alio orare non possum, quam a quo scio me consecuturum, quoniam et ipse est qui solus praestat, et ego sum cui impetrare debetur, famulus eius, qui eum solum observo[2]), qui propter disciplinam eius occidor, qui ei offero opimam et maiorem hostiam, quam ipse mandavit, orationem de carne pudica, de anima innocenti, de spiritu sancto profectam. Non grana thuris unius assis, Arabicae arboris lacrimas, nec duas meri guttas, nec sanguinem reprobi bovis mori optantis, et post omnia inquinamenta etiam conscientiam spurcam: ut mirer, cum hostiae probentur penes vos a vitiosissimis sacerdotibus, cur praecordia potius victimarum, quam ipsorum sacrificantium examinentur. Sic itaque nos ad deum expansos ungulae fodiant, cruces suspendant, ignes lambant, gladii guttura detruncent, bestiae

---

1) In cod. Fuld. et Rhenani edit. desiderantur vv. Quidni — homines. Cod. Lugd. I. et Gelen.: deos homines qui etc., Aldus: Qui diu cum etc. — Loco vocc. vivunt et Hav. e cod. Fuld. viventes. 2) Rhen., Gel., Gangnaeus: eum solum; ceteri: solus. In sqq. Hav. e cod. Fuld. pro disciplina. Vv. qui propter disc. e. occidor non leguntur in edd. Rhen., Aldi, Heraldi et cod. Lugd. II.

insiliant; paratus est ad omne supplicium ipse habitus orantis Christiani. Hoc agite, boni praesides, extorquete animam deo supplicantem pro imperatore. Hic erit crimen, ubi veritas est dei et devotio.[1])

31. Adulati nunc sumus imperatori, et mentiti vota, quae diximus, ad evadendam scilicet vim. Plane proficit ista fallacia. Admittitis enim nos probare quodcunque defendimus. Qui ergo putaveris, nihil nos de salute Caesarum curare, inspice dei voces, litteras nostras, quas neque ipsi supprimimus et plerique casus ad extraneos transferunt. Scito ex illis, praeceptum esse nobis ad redundantiam benignitatis, etiam pro inimicis deum orare, et persecutoribus nostris bona precari. Qui magis inimici et persecutores Christianorum, quam de quorum maiestate convenimur in crimen? Sed etiam nominatim atque manifeste: Orate, inquit[2]), pro regibus, et pro principibus, et potestatibus, ut omnia tranquilla sint vobis. Cum enim concutitur imperium, concussis etiam ceteris membris eius, utique et nos, licet extranei a turbis[3]), in aliquo loco casus invenimur.

32. Est et alia maior necessitas nobis orandi pro imperatoribus, etiam pro omni statu imperii rebusque Romanis, qui vim maximam universo orbi imminentem, ipsamque clausulam seculi acerbitates horrendas comminantem Romani imperii commeatu scimus retardari. Ita quae nolumus experiri, ea dum precamur differri, Romanae diuturnitati favemus. Sed et iuramus, sicut non per genios Caesarum, ita per salutem eorum, quae est augustior omnibus geniis. Nescitis genios daemonas dici, et inde diminutiva voce daemonia? Nos iudicium dei suspicimus in imperatoribus, qui gentibus illos praefecit. Id in eis scimus esse, quod deus voluit, ideoque et salvum volumus esse, quod deus voluit[4]), et pro magno id iuramento habemus. Ceterum daemonas, id est genios, adiurare con-

---

1) Ita cod. Fuld.; alii: veritas et dei devotio est. Totam sententiam: Hic erit — devotio, delevit Rigalt. 2) 1 Tim. 2, 2. 3) Ita legitur in cod. Fuld. et in edd. Rig. et Hav., reliquae omnes: a turbis aestimemur. 4) Vv. ideoque — voluit Pamel. e codd. et Rigalt. ex Fuld. recepit; in reliquis libris et scriptis et edd. desiderantur.

suevimus, ut illos de hominibus exigamus, non deierare, ut illis honorem divinitatis conferamus.

33. Sed quid ego amplius de religione atque pietate Christiana in imperatorem? quem necesse est suspiciamus ut eum, quem dominus noster elegerit. Et merito dixerim, noster est magis Caesar, ut a nostro deo constitutus. Itaque et in eo [1]) plus ego illi operor in salutem, non solum quod eam ab eo postulo, qui potest praestare, aut quod talis postulo, qui merear impetrare, sed etiam quod temperans maiestatem Caesaris infra deum magis illum commendo deo, cui soli subiicio. Subiicio autem, cui non adaequo. Non enim deum imperatorem dicam, vel quia mentiri nescio, vel quia illum deridere non audeo, vel quia nec ipse se deum volet dici. Si homo sit, interest hominis deo cedere; satis habeat appellari imperator. Grande et hoc nomen est, quod a deo traditur. Negat illum imperatorem, qui deum dicit. Nisi homo sit, non est imperator. Hominem se esse etiam triumphans in illo sublimissimo curru admonetur. Suggeritur enim ei a tergo: respice post te, hominem memento te. Et utique hoc magis gaudet tanta se gloria coruscare, ut illi admonitio conditionis suae sit necessaria. [Minor erat, si tunc deus diceretur, quia non vere diceretur.] [2]) Maior est, qui revocatur, ne se deum existimet.

34. Augustus imperii formator, ne dominum quidem dici se volebat; et hoc enim dei est cognomen. Dicam plane imperatorem dominum, sed more communi, sed quando non cogor, ut dominum dei vice dicam. Ceterum liber sum illi; dominus enim meus unus est, deus omnipotens et aeternus, idem qui et ipsius. Qui pater patriae est, quomodo dominus est? Sed est gratius [3]) nomen pietatis, quam potestatis; etiam familiae magis patres, quam domini vocantur. Tanto abest, ut imperator deus debeat dici, quod non potest credi non modo turpissima, sed et perniciosa adulatione; tamquam si habens imperatorem, alterum

---

1) Wouwer. e ms. et in eo; Rhen., Ald., Gangnaeus: ut in eo, ceteri: ut meo. 2) Haec sententia, quae in ed. Ald. deest, non dubitat Haverc., quin sit a librario quodam illata. 3) Sic cod. Lugd. II. et ed. Ald.; alii: Sed et gr. est etc., s. sed et gr. nomen est etc., s. sed et gr. nomen etc.

appelles, nonne maximam et inexorabilem offensam contrahes eius, quem habuisti, etiam ipsi timendam, quem appellasti? Esto religiosus in deum, qui vis illum propitium imperatori. Desine alium deum colere vel credere, atque ita et hunc deum dicere, cui deo opus est. Si non de mendacio erubescit adulatio eiusmodi, hominem deum appellans, timeat saltem de infausto. Maledictum est ante apotheosin deum Caesarem nuncupare.[1])

35. Propterea igitur publici hostes Christiani, quia imperatoribus neque vanos neque mentientes neque temerarios honores dicant, quia verae religionis homines etiam sollemnia eorum conscientia potius quam lascivia celebrant. Grande videlicet officium, focos et toros in publicum educere, vicatim epulari, civitatem tabernae habitu abolefacere[2]), vino lutum cogere, catervatim cursitare ad iniurias, ad impudentias, ad libidinis illecebras. Siccine exprimitur publicum gaudium per dedecus publicum? Haeccine sollemnes dies principum decent, quae alios dies non decent? Qui observant disciplinam de Caesaris respectu, hi eam propter Caesarem deserent, et malorum morum licentia pietas erit, occasio luxuriae religio deputabitur? O nos merito damnandos! Cur enim vota et gaudia Caesarum casti et sobrii et probi expungimus? cur die laeto non laureis postes obumbramus? nec lucernis diem infringimus? Honesta res est sollemnitate publica exigente induere domui tuae habitum alicuius novi lupanaris. Velim tamen in hac quoque religione secundae maiestatis, de qua in secundum sacrilegium convenimur Christiani, non celebrando vobiscum sollemnia Caesarum, quo more celebrari nec modestia nec verecundia nec pudicitia permittunt, sed occasio voluptatis magis quam digna ratio persuasit, fidem et veritatem vestram demonstrare, ne forte et isthic deteriores Christianis deprehendantur, qui nos nolunt Romanos haberi, sed hostes principum Romanorum. Ipsos Quirites,

---

1) Codd. Agob., Lugd. uterque, et ed. Pamel. nuncupari. In cod. Fuld. haec vv. sequuntur: Scio te isto nomine male velle et male abominari, ut vivente adhuc imperatore deum appelles, quod nomen illi mortuum accidit. (Hav. corr. mortuo accedit). 2) Rhen., Gelen. et Scaliger: obolefacere; pro habitu Hav. scribere maluit halitu. Cod. Fuld.: civitatem in tabernae habitum demutare.

ipsam vernaculam septem collium plebem convenio, an alicui Caesari suo parcat illa lingua Romana? Testis est Tiberis, et scholae bestiarum. Iam si pectoribus ad translucendum quandam specularem materiam natura obduxisset, cuius non praecordia insculpta apparerent novi ac novi Caesaris scenam[1]) congiario dividundo praesidentis? etiam illa hora qua acclamant:

De nostris annis tibi Iupiter augeat annos.

Haec Christianus tam enuntiare non novit, quam de novo Caesare optare. Sed vulgus, inquis. Ut vulgus, tamen Romani, nec ulli magis depostulatores[2]) Christianorum, quam vulgus. Plane ceteri ordines pro auctoritate religiosi ex fide; nihil hosticum de ipso senatu, de equite, de castris, de palatiis ipsis spirat.[3]) Unde Cassii, et Nigri et Albini? unde qui inter duas laurus obsident Caesarem? unde qui faucibus[4]) eius exprimendis palaestricam exercent? unde qui armati palatium irrumpunt, omnibus Sigeriis[5]) atque Partheniis audaciores? De Romanis, nisi fallor, id est de non Christianis. Atque adeo omnes illi sub ipsa usque impietatis eruptione et sacra faciebant pro salute imperatoris, et genium eius deierabant, alii foris, alii intus, et utique publicorum hostium nomen Christianis dabant. Sed et qui nunc scelestarum partium socii aut plausores quotidie revelantur, post vindemiam parricidarum racematio superstes, quam recentissimis et ramosissimis laureis postes praestruebant? quam elatissimis et clarissimis lucernis vestibula enubilabant?[6]) quam cultissimis et superbissimis toris forum sibi dividebant? non ut gaudia publica celebrarent, sed ut vota propria iam edice-

---

1) Pamel. et Herald.: appararent, Fr. Iunius e cod. Put.: apparent, ceteri: apparerent. Porro Gelen., Wouw., Gangn.: scena; Cod. Fuld. insculpta pareret novum ac novum Caesarem. Scena conceario dividundo praesidentem, e. i. h. quo reclamat. Scriver.: apparerent hac novi Caesaris scena. 2) Cod. Fuld. depopulatores. 3) Sic emend. Rig. et Hav.; reliqui omnes: spirant. 4) Rhen. et Aldus: fascibus. 5) Gel., Gangn., Herald.: Stephanis; codd. s. omnibus Sigeriis, s. omn. tot. Sig. Cf. Mart. epigr. 4, 78. 6) Hav. e cod. Fuld. nubilabant; Rig. et Iun. e cod. Put. nebulabant. In cod. Lugd. desunt vv. quam elat. — enubilabant.

rent,[1]) et in aliena sollemnitate exemplum atque imaginem spei suae inaugurarent, nomen principis in corde mutantes.[2]) Eadem officia dependunt et qui astrologos et aruspices et augures et magos de Caesarum capite consultant, quas artes ut ab angelis desertoribus proditas et a deo interdictas ne suis quidem caussis adhibent Christiani. Cui autem opus est perscrutari super Caesaris salute, nisi a quo aliquid adversus illam cogitatur vel optatur, aut post illam speratur et sustinetur? Non enim ea mente de caris consulitur, qua de dominis. Aliter curiosa est sollicitudo sanguinis, aliter servitutis.

36. Si haec ita sunt, ut hostes deprehendantur, qui Romani vocabantur, cur nos, qui hostes existimamur, Romani negamur? non possumus et Romani esse, et hostes non esse[3]), cum hostes reperiantur qui Romani habebantur? Adeo pietas et religio et fides imperatoribus dedita non in huiusmodi officiis consistit, quibus et hostilitas magis ad velamentum sui potest fungi, sed in iis moribus, quibus civilitas in imperatorem tam vere[4]), quam circa omnes necesse habet exhiberi. Neque enim haec opera bonae mentis solis imperatoribus debentur a nobis. Nullum bonum sub exceptione personarum administramus, quia nobis praestamus, qui non ab homine aut laudis, aut praemii expensum captamus, sed a deo exactore et remuneratore indifferentis benignitatis. Iidem sumus imperatoribus, qui et vicinis nostris. Male enim velle, male facere, male dicere, male cogitare de quoquam ex aequo vetamur. Quodcunque non licet in imperatorem, id nec in quemquam, quod in neminem, eo forsitan magis nec in ipsum, qui per deum tantus est.

37. Si inimicos, ut supra diximus, iubemur diligere, quem habemus odisse? Item si laesi vicem referre prohibemur, ne de facto pares simus, quem possumus laedere?

---

1) Rig. et Hav. edicerent in al. sol., et exemplum cet. Al. ediscerent; cod. Lugd. II. edisserent, ne in al. sol. et exemplum cet. 2) Rhen. et Gel.: imitantes, cod. Lugd. invitantes. 3) Pamel. aliique: et Romani non esse et hostes esse. 4) Hanc lectionem restituit Wouw. e Ms., cui assensi sunt Rig., Hav. aliique; edd. priores: quibus divinitas imperat, tam vere, quam cet. Hav. autem et Ritter transposuerunt vv. civilitas tam vere in imp., quam cet.

Nam de isto ipsi recognoscite. Quoties enim in Christianos desaevitis, partim animis propriis, partim legibus obsequentes? Quoties etiam praeteritis vobis suo iure nos inimicum vulgus invadit lapidibus et incendiis? Ipsis Bacchanalium furiis nec mortuis parcunt Christianis, quin illos de requie sepulturae, de asylo quodam mortis, iam alios, iam nec totos avellant, dissecent, distrahant. Quid tamen unquam denotastis de tam conspiratis, de tam animatis ad mortem usque pro iniuria repensatum, quando vel una nox pauculis faculis largiter ultionis posset operari, si malum malo dispungi penes nos liceret? Sed absit, ut aut igni humano vindicetur divina sectae, aut doleat pati, in quo probatur. Si enim hostes exsertos, non tantum vindices occultos agere vellemus, deesset nobis vis numerorum et copiarum? Plures nimirum Mauri et Marcomanni ipsique Parthi, vel quantaecunque unius tamen loci et suorum finium gentes, quam totius orbis. Hesterni [1]) sumus et vestra omnia implevimus, urbes, insulas, castella, municipia, conciliabula, castra ipsa, tribus, decurias, palatium, senatum, forum; sola vobis reliquimus templa. Possumus dinumerare exercitus vestros: unius provinciae plures erunt. [2]) Cui bello non idonei, non prompti fuissemus, etiam impares copiis, qui tam libenter trucidamur, si non apud istam disciplinam magis occidi liceret, quam occidere? Potuimus et inermes, nec rebelles, sed tantummodo discordes, solius divortii invidia adversus vos dimicasse. Si enim tanta vis hominum in aliquem orbis remoti sinum abrupissemus a vobis, suffudisset [pudore] [3]) utique dominationem vestram tot qualiumcunque amissio civium, imo etiam et ipsa destitutione punisset. Procul dubio expavissetis ad solitudinem vestram, ad silentium rerum et stuporem quendam quasi mortui orbis [4]); quaesissetis quibus imperaretis. Plures hostes quam cives vobis remansissent. Nunc enim paucio-

---

1) Ita Herald. e ms. Put., Ald., Rig., Hav., Iun., la Cerda; ceteri: externi. 2) Vv. Possumus — erunt ex uno cod. Fuld. recepit Hav., qui voc. Christiani excidisse arbitratus est. 3) V. pudore rec. Hav. e cod. Fuld.; Lugd. diffudisset utique. 4) Sic Rig. et Hav. ex auctoritate cod. Fuld.; codd. Put. et Bong. quasi mortui, urbes quaes.; Pamel. quasi mortuae urbis, quaesissetis, quibus in ea imperassetis; Rhen., Ald. et Gangn.: quasi mortuae urbis reliquias quaes. cet

res hostes habetis prae multitudine Christianorum, paene omnium civitatum[1]) paene omnes cives Christianos habendo. Sed hostes maluistis vocare generis humani. Quis autem vos ab illis occultis et usquequaque vastantibus mentes et valetudines vestras hostibus raperet? a daemoniorum incursibus dico, quae de vobis sine praemio, sine mercede depellimus. Suffecisset hoc solum nostrae ultioni, quod vacua exinde possessio immundis spiritibus pateretis. Porro nec tanti praesidii compensationem cogitantes, non modo non molestum vobis genus, verum etiam necessarium, hostes iudicare maluistis: qui sumus plane, non generis humani tamen, sed potius erroris.

38. Proinde, nec paulo lenius, inter licitas factiones sectam istam deputari oportebat, a qua nihil tale committitur, quale de illicitis factionibus timeri solet. Nisi fallor enim, prohibendarum factionum caussa de providentia constat modestiae publicae[2]), ne civitas in partes scinderetur, quae res facile comitia, concilia, curias, conciones, spectacula etiam aemulis studiorum compulsationibus inquietaret, cum iam et in quaestu habere coepissent venalem et mercenariam homines violentiae suae operam. At enim nobis ab omni gloriae et dignitatis ardore frigentibus nulla est necessitas coetus, nec ulla magis res aliena, quam publica. Unam omnium rempublicam agnoscimus, mundum. Aeque spectaculis vestris in tantum renuntiamus, in quantum originibus eorum, quas scimus de superstitione conceptas, cum et ipsis rebus, de quibus transiguntur, praetersumus. Nihil est nobis dictu, visu, auditu cum insania circi, cum impudicitia theatri, cum atrocitate arenae, cum vanitate xysti. Licuit Epicureis aliquam decernere voluptatis veritatem.[3])

---

1) Ita Haverc.; codd. omnes civium. Rig. delevit vv. paene omnium — generis humani, quibus alii addunt: potius, quam erroris humani. 2) Pamel. aliique: ac modestia publica. 3) Haec vv. in edd. ante Rig. in fine demum capitis leguntur ita scripta: Sed licuit Epicureis aliquam decernere voluptatis veritatem, id est animi aequitatem et ampla negotia. Sed hoc loco ea in solo cod. Fuld. posita sunt additis his: id est animae aequitatem. Herald. scribere maluit: Scilicet licuit Epicureis etc. Wouw. ex suo cod. hanc protulit scripturam: Sed licuit Ep. al. dec. vol. veritatem, *ἀταραξίαν καὶ ἀπραξίαν*, id est animi aequitatem et a publicis negotiis requiem.

Quo vos offendimus, si alias praesumimus voluptates? Si oblectari novisse[1]) nolumus, nostra iniuria est, si forte, non vestra. Sed reprobamus quae placent vobis, nec vos nostra delectant.

39. Edam iam nunc ego ipsa negotia Christianae factionis, ut qui mala refutaverim, bona ostendam. Corpus sumus de conscientia religionis et disciplinae divinitate et spei foedere. Coimus in coetum et congregationem, ut ad deum, quasi manu facta, precationibus ambiamus. Haec vis deo grata est. Oramus etiam pro imperatoribus, pro ministeriis eorum ac potestatibus, pro statu seculi[2]), pro rerum quiete, pro mora finis. Cogimur ad litterarum divinarum commemorationem, si quid praesentium temporum qualitas aut praemonere cogit aut recognoscere. Certe fidem sanctis vocibus pascimus, spem erigimus, fiduciam figimus, disciplinam praeceptorum nihilominus inculcationibus[3]) densamus; ibidem etiam exhortationes, castigationes et censura divina. Nam et iudicatur magno cum pondere, ut apud certos de dei conspectu, summumque futuri iudicii praeiudicium est, si quis ita deliquerit, ut a communicatione orationis et conventus et omnis sancti commercii relegetur. Praesident probati quique seniores, honorem istum non pretio, sed testimonio adepti: neque enim pretio ulla res dei constat. Etiam si quod arcae genus est, non de honoraria[4]) summa, quasi redemptae religionis congregatur; modicam unusquisque stipem menstrua die, vel quum velit, et si modo velit[5]) et si modo possit, apponit: nam nemo compellitur, sed sponte confert. Haec quasi deposita pietatis sunt. Nam inde non epulis, nec potaculis, nec ingratis voratrinis dispensatur, sed ege-

---

1) Rhenanus et Gelenius: si oblectari nolumus; cod. Fuld. si oblectare novissime nolumus. Nescio an scribendum sit: si oblectare nos vanissime (cf. de pudic. 1.) nolumus. 2) Cod. Fuld. ministeriis, ceteri: ministris; vv. pro statu desunt in codd. Lugdd. et in edd. Gel., Häv., Seml. et Ritt. 3) Cod. Fuld. et Hav. in compulsationibus. 4) Ita cod. Put. et all., Rhen., Her. de oneraria, Pam. de ordinaria, Rig. et Hav. de honoraria (i. e. inhonesta). 5) Vv. et si modo velit desunt in edd. Rhen., Ald., Gelen. et Gangn. In sqq. cod. Lugd. et si vel possit, cod. Agob. et si modo vel possit. Scribendum videtur: vel quum velit, vel si modo possit, ceteris deletis.

nis alendis humandisque, et pueris ac puellis re ac parentibus destitutis, iamque domesticis senibus [1]), item naufragis, et si qui in metallis, et si qui in insulis, vel in custodiis, duntaxat ex caussa dei sectae, alumni confessionis suae fiunt. Sed eiusmodi vel maxime dilectionis operatio notam nobis inurit penes quosdam. Vide, inquiunt, ut invicem se diligant: ipsi enim invicem oderunt; et ut pro alterutro mori sint parati: ipsi enim ad occidendum alterutrum paratiores erunt. Sed et quod fratrum appellatione censemur [2]), non alias, opinor, infamant, quam quod apud ipsos omne sanguinis nomen de affectatione simulatum est. Fratres autem etiam vestri sumus, iure naturae matris unius, etsi vos parum homines, quia mali fratres. At quanto dignius fratres et dicuntur et habentur, qui unum patrem deum agnoverunt, qui unum spiritum biberunt sanctitatis, qui de uno utero ignorantiae eiusdem ad unam lucem expaverunt veritatis. Sed eo fortasse minus legitimi existimamur, quia nulla de nostra fraternitate tragoedia exclamat, vel quia ex substantia familiari fratres sumus, quae penes vos fere dirimit fraternitatem. Itaque qui animo animaque miscemur, nihil de rei communicatione dubitamus. Omnia indiscreta sunt apud nos, praeter uxores: in isto loco consortium solvimus, in quo solo ceteri homines consortium exercent, qui non amicorum solummodo matrimonia usurpant, sed et sua amicis patientissime subministrant, ex illa, credo, maiorum et sapientissimorum disciplina, Graeci Socratis et Romani Catonis, qui uxores suas amicis communicaverunt, quas in matrimonium duxerant liberorum caussa et alibi creandorum, nescio quidem an invitas; quid enim de castitate curarent, quam mariti tam facile donaverant? O sapientiae Atticae, o Romanae gravitatis exemplum! Leno est philosophus et censor. Quid ergo mirum, si tanta caritas convivatur? [3]) Nam et coenulas nostras, praeterquam sceleris infames, ut prodigas quoque suggillatis. De nobis scilicet Diogenis dictum est:

---

1) Rhen., Gel., Ald., Gangn. aetateque domitis senibus; Hav. e cod. Fuld. add.: iam otiosis. 2) Ita cod. Fuld. et edd. Rig. atque Hav.; alii: sed et quod fratres nos vocamus, non alias, opinor, insaniunt (Her. infamant) quam etc. 3) Cod. Fuld. convivatur; cod Agob. violatur, alii: conviolatur.

Megarenses obsonant quasi crastina die morituri, aedificant vero quasi nunquam morituri.[1]) Sed stipulam quis in alieno oculo facilius perspicit, quam in suo trabem. Tot tribubus et curiis et decuriis ructantibus acescit aër. Saliis coenaturis creditor erit necessarius. Herculanarum decimarum et polluctorum sumptus tabularii[2]) supputabant; Apaturiis, Dionysiis, mysteriis Atticis coquorum delectus indicentur. Ad fumum coenae Serapiacae sparteoli excitabuntur. De solo triclinio Christianorum retractatur. Coena nostra de nomine rationem sui ostendit; id vocatur, quod dilectio penes Graecos est.[3]) Quantiscunque sumptibus constet, lucrum est pietatis nomine facere sumptum, siquidem inopes quosque refrigerio isto iuvamus, non qua penes vos parasiti affectant ad gloriae famulandae libertatis sub auctoramento ventris inter contumelias saginandi, sed qua penes deum maior est contemplatio mediocrium. Si honesta caussa est convivii, reliquum ordinem disciplinae aestimate, qui sit, de religionis officio: nihil vilitatis, nihil immodestiae admittit; non prius discumbitur, quam oratio ad deum praegustetur; editur quantum esurientes capiunt; bibitur quantum pudicis est utile. Ita saturantur, ut qui meminerint etiam per noctem adorandum deum sibi esse; ita fabulantur, ut qui sciant dominum audire. Post aquam manualem et lumina, ut quisque de scripturis sanctis vel de proprio ingenio potest, provocatur in medium deo canere; hinc probatur quomodo biberit. Aeque oratio convivium dirimit. Inde disceditur non in catervas caesionum, neque in classes discursationum, nec in eruptiones lasciviarum, sed ad eandem curam modestiae et pudicitiae, ut qui non tam coenam coenaverint, quam disciplinam. Haec coitio Christianorum merito sane illicita, si illicitis par, merito damnanda, [si non dissimilis damnandis,][4]) si quis de ea queritur eo titulo, quo de factio-

---

1) Vv. aedificant — morituri desunt in codd. Agob. et Lugd. et in edd. Rhen., Aldi, Gel., Barr., Gangn. 2) Codd Agob., Lugd., et ed. Rhen.: stabularii. 3) Sic sciptum exstat in cod. Lugd.; cod. Fuld. id vocatum quo etc.; ceteri vocatur enim ἀγάπη, id quod dilectio penes Gr. est 4) Vv. uncis inclusa ex uno cod. Fuld. addiderunt Rig. et Hav.; sed illis receptis Haverc. post damnandis recte inseruisset factiosi vel factio.

nibus querela est. In cuius perniciem aliquando convenimus? Hoc sumus congregati, quod et dispersi, hoc universi, quod et singuli, neminem laedentes, neminem contristantes. Quum probi, quum boni coeunt, quum pii, quum casti congregantur, non est factio dicenda, sed curia.

40. At e contrario illis nomen factionis accommodandum est, qui in odium bonorum et proborum conspirant, qui adversum sanguinem innocentium conclamant, praetexentes sane ad odii defensionem illam quoque vanitatem, quod existiment omnis publicae cladis, omnis popularis incommodi Christianos esse in caussa. Si Tiberis ascendit in moenia, si Nilus non ascendit in arva, si coelum stetit, si terra movit, si fames, si lues, statim Christianos ad leonem. Tantos ad unum? Oro vos, ante Tiberium, id est ante Christi adventum, quantae clades orbem et urbem ceciderunt? Legimus Hieran, Anaphen et Delon et Rhodon et Co insulas multis cum millibus hominum pessum abiisse. Memorat et Plato maiorem Asiae et Africae terram Atlantico mari ereptam. Sed et mare Corinthium terrae motus ebibit, et vis undarum Lucaniam Italiae abscissam in Siciliae nomen relegavit. Haec utique non sine iniuria incolentium accidere potuerunt. Ubi vero tunc, non dicam deorum vestrorum contemptores Christiani, sed ipsi dii vestri, cum totum orbem cataclysmus abolevit, vel ut Plato putavit, campestre solummodo? Posteriores enim illos clade diluvii contestantur ipsae urbes, in quibus nati mortuique sunt, etiam quas condiderunt; neque enim alias in hodiernum manerent, nisi et ipsae postumae cladis illius. Nondum Iudaeum ab Aegypto examen Palaestina susceperat, nec iam illic Christianae sectae origo consederat, quum regiones affines eius Sodoma et Gomorra igneus imber exussit. Olet adhuc incendio terra, et si qua illic arborum poma conantur,[1]) oculis tenus, ceterum contacta cinerescunt. Sed nec Tuscia iam tunc atque Campania de Christianis querebatur, quum Volsinios de coelo, Tarpeios[2]) de suo monte perfudit ignis. Nemo adhuc Romae deum verum adorabat, cum Annibal apud Cannas Romanos annulos, cae-

---

1) Rhen., Latin., Gangnaeus: oriantur; et in sqq. codd. Fuld., Agob. et Lugd. cineres sunt. 2) Tarpeios Gothofredus reposuit ex lib. I. ad natt. c. 9.; in codd. mss. legitur Pompeios.

des suas, modio metiebatur. Omnes dii vestri ab omnibus colebantur, cum ipsum Capitolium Senones occupaverunt. Et bene, quod si quid adversi accidit urbibus, eaedem clades templorum quae et moenium fuerunt, ut iam hoc revincam, non a deis evenire, quia et ipsis evenit. Semper humana gens male de deo meruit: primo quidem ut inofficiosa eius, quem cum intelligeret ex parte, non solum non requisivit timendum, sed et alios sibi citius commenta est[1]) quos coleret; dehinc quod non inquirendo innocentiae magistrum, et nocentiae iudicem et exactorem, omnibus vitiis et criminibus inolevit. Ceterum si requisisset, [sequeretur, ut] cognosceret et recognosceret requisitum, et recognitum observaret, et observatum magis propitium experiretur quam iratum. Eundem ergo nunc quoque scire debet iratum, quem et retro semper, priusquam Christiani nominarentur. Cuius bonis utebatur ante editis, quam deos sibi fingeret, cur non ab eo etiam mala intelligat evenire, cuius bona esse non sensit? Illius rea est, cuius et ingrata. Et tamen si pristinas clades comparemus, leviora nunc accidunt, ex quo Christianos a deo orbis accepit. Ex eo enim et innocentia seculi iniquitates temperavit, et deprecatores dei esse coeperunt. Denique cum ab imbribus aestiva hiberna suspendunt et annus in cura est, vos quidem, quotidie pasti statimque pransuri, balneis et cauponis et lupanaribus operati, aquilicia Iovi immolatis, nudipedalia populo denuntiatis, coelum apud Capitolium quaeritis, nubila de laquearibus exspectatis, aversi ab ipso et deo et coelo. Nos vero ieiuniis aridi et omni continentia expressi, ab omni vitae fruge dilati, in sacco et cinere volutantes, invidia coelum tundimus, deum tangimus, et cum misericordiam extorserimus, Iupiter honoratur a vobis, Deus negligitur.[2])

41. Vos igitur importuni rebus humanis, vos rei publicorum incommodorum, vos malorum illices semper, apud quos deus spernitur, statuae adorantur. Utique enim credibilius haberi debet, cum irasci qui negligatur, quam qu

---

1) Ita cod. Fuld.; vulgo legebatur: non requisivit, sed et alios insuper sibi commentata est, quos coleret; Heraldi codd. commenta quos coleret, Ald. commentaret deletis quae sequuntur. 2) Vv. a vobis, deus negligitur in solo cod. Fuld. leguntur.

oluntur: aut nae illi iniquissimi, si propter Christianos tiam cultores suos laedunt, quos separare deberent a meitis Christianorum. Hoc, inquitis, et in deum vestrum reercutere est, qui et ipse patiatur propter profanos etiam ultores suos laedi. Admittite prius dispositiones eius, et on retorquebitis. Qui enim semel aeternum iudicium detinavit post seculi finem, non praecipitat discretionem, uae est conditio iudicii, ante seculi finem. Aequalis est nterim super omne hominum genus et indulgens et increans; communia voluit esse et commoda profanis et inommoda suis, ut pari consortio omnes et lenitatem eius t severitatem experiremur. Quia haec ita didicimus [1]) pud ipsum, diligimus lenitatem, metuimus severitatem, os contra utramque despicitis: et sequitur, ut omnes seuli plagae nobis, si forte, in admonitionem, vobis in catigationem a deo obveniant. Atquin nos nullo modo laeimur: inprimis quia nihil nostra refert in hoc aevo, nisi e eo quam celeriter excedere; dehinc quia si quid adversi afligitur, vestris id meritis deputatur. Sed etsi aliqua nos uoque perstringunt ut vobis cohaerentes, laetamur magis ecognitione divinarum praedicationum, confirmantium sciicet fiduciam et fidem spei nostrae. Si vero ab eis quos olitis omnia vobis mala eveniunt nostri caussa, quid colere erseveratis tam ingratos, tam iniustos, qui magis vos in olorem Christianorum iuvare et asserere debuerant? [2])

42. Sed alio quoque iniuriarum titulo postulamur, et nfructuosi in negotiis dicimur. Quo pacto homines vobisum degentes, eiusdem victus, habitus, instructus, eiusdem d vitam necessitatis? Neque enim Brachmanae aut Indonm gymnosophistae sumus, silvicolae et exules vitae. Meninimus gratiam nos debere deo domino creatori; nullum ructum operum eius repudiamus; plane temperamus, ne ltra modum aut perperam utamur. Itaque non sine foro, on sine macello, non sine balneis, tabernis, officinis, staulis, nundinis vestris, ceterisque commerciis cohabitamus n hoc seculo. Navigamus et nos vobiscum et militamus,

1) Cod. Fuld. qui autem discimus; codd. Lugd., Gorz. et d. Pamel. quia (Gelen. qui) aequitatem didicimus etc. 2) In ett. libris excepto Fuldensi omnibus addita leguntur vv. quos separare deberent a meritis Christianorum, quae inepta deevit Rigaltius.

et rusticamur, et mercamur, proinde miscemus artes, operas nostras publicamus usui vestro. Quomodo infructuosi videamur negotiis vestris, cum quibus et de quibus vivimus, non scio. Sed si ceremonias tuos non frequento; attamen et illa die homo sum. Non lavo sub noctem Saturnalibus, ne et noctem et diem perdam; attamen lavo et debita hora et salubri,[1]) quae mihi et calorem et sanguinem servet: rigere et pallere post lavacrum mortuus possum. Non in publico Liberalibus discumbo, quod bestiariis supremam[2]) coenantibus mos est; attamen ubi de copiis tuis coeno.[3]) Non emo capiti coronam. Quid tua interest, emptis nihilominus floribus quomodo utar? puto gratius [esse] liberis et solutis et undique vagis; sed etsi in coronam coactis, nos coronam naribus novimus, viderint qui per capillum odorantur. Spectaculis non convenimus; quae tamen apud illos coetus venditantur si desideravero, libentius de suis locis sumam.[4]) Thura plane non emimus; si Arabiae queruntur, scient Sabaei pluris et carioris suas merces Christianis sepeliendis profligari, quam diis fumigandis. Certe inquitis, templorum vectigalia quotidie decoquunt, stipem quotusquisque iam iactat. Non [enim] sufficimus et hominibus et diis vestris mendicantibus opem ferre, nec putamus aliis quam petentibus impertiendum. Denique porrigat manum Iupiter et accipiat, cum interim plus nostra misericordia insumit vicatim, quam vestra religio templatim. Sed cetera vectigalia gratias Christianis agent ex fide dependentibus debitum, qua alieno fraudando abstinemus, ut, si ineatur quantum publico[5]) pereat fraude et mendacio vestrarum professionum, facile ratio haberi possit, unius speciei querela compensata pro commodo ceterarum rationum.[6])

---

1) Ita cod. Fuld.; reliqui omnes: Non lavor diluculo Sa— lavo et honesta hora etc. 2) Sic Rig. et Hav.; al. suprema, al. sub primam. 3) In codd. Agob. et Lugd. post coen interrogandi signum legitur; sed forte post ubi v. excidit discumbo. 4) Codd. Fuld. et Lugd., Rhen. et Pamel. liberius. Cod. Fuld. de suis de propriis locis sumam, in qua script. interpretis vestigia satis sunt aperta; al. sumere, al. sumantu al. sumatur, al. sumo. 5) Cod. Fuld. et Hav. publico; ceteri: vectigalibus. 6) Cod. Fuld. compensatio pro ceterarum rationum securitate.

43. Plane confitebor, quinam, si forte, vere de sterilitate Christianorum conqueri possint.[1] Primi erunt lenones, perductores, aquarioli[2], tum sicarii, venenarii, magi, item harioli, haruspices, mathematici. His infructuosos esse magnus fructus est. Et tamen quodcunque dispendium est rei vestrae per hanc sectam, cum aliquo utique praesidio compensari potest. Quanti habetis, non dico qui iam de vobis daemonia excutiant, non dico iam qui pro vobis quoque vero deo preces sternant, quia forte non creditis[3]), sed a quibus nihil timere possitis

44. At enim illud detrimentum reipublicae tam grande quam verum nemo circumspicit, illam iniuriam civitatis nullus expendit, quum tot iusti impendimur, quum tot innocentes erogamur. Vestros enim iam contestamur actus, qui quotidie iudicandis custodiis praesidetis, qui sententiis elogia dispungitis. Tot a vobis nocentes variis criminum elogiis recensentur; quis illic sicarius, quis manticularius, quis sacrilegus, aut corruptor, aut lavantium praedo, idem etiam Christianus adscribitur? aut cum Christiani suo titulo offeruntur, quis ex illis etiam talis, quales tot nocentes? De vestris semper aestuat carcer, de vestris semper metalla suspirant, de vestris semper bestiae saginantur, de vestris semper munerarii noxiorum greges pascunt. Nemo illic Christianus, nisi hoc tantum, aut si et aliud, iam non Christianus.

45. Nos ergo soli innocentes. Quid mirum, si necesse est? Enimvero necesse est. Innocentiam a deo edocti, et perfecte eam novimus ut a perfecto magistro revelatam et fideliter custodimus, ut ab incontemptibili dispectore mandatam.[4]) Vobis autem humana aestimatio[5])

---

1) Sic locum auctoritate codd. restituit Heraldus; olim leg. Plane confitebor qui conqueruntur. Nam si qui forte — possint (al. possunt, al. possent). 2) Cod. Fuld. harioli, Lugd. egarioli, cod. Scriv. moecharioli. 3) Vv. quia forte non creditis, desunt in cod. Fuld. delevitque Rig. in ed. sua. 4) Ita cod. Agob., Pam., Iun., Rig., Hav. Sed cod. Fuld. ab intemtibili deo doctore praeceptam. Barraeus: ab incomptibili dispensatore mandatam. Aldus: ut ab inconceptibili dispensatore mandatum. Rhen. et Herald.: ab incontemtibili dispensatore mandatam. 5) Cod. Fuld. humana doctrina; in sq. Rhen. et Ald. hum. damnatio.

innocentiam tradidit, humana item dominatio imperavit; inde nec plenae nec adeo timendae estis disciplinae ad innocentiae veritatem. Quanta est prudentia hominis ad demonstrandum quid vere bonum? quanta auctoritas ad exigendum? tam illa falli facilis, quam ista contemni. Atque adeo quid plenius dictum est: non occides, an vero: ne irascaris quidem? Quid perfectius prohibere adulterium, an etiam ab oculorum solitaria concupiscentia arcere? Quid eruditius de maleficio, an et de maleloquio interdicere? Quid instructius, iniuriam non permittere, an nec vicem iniuriae sinere? dum tamen sciatis ipsas quoque leges vestras, quae videntur ad innocentiam pergere, de divina lege ut antiquiore formam mutuatas. Diximus iam de Mosis aetate. Sed quanta auctoritas legum humanarum, quum illas et evadere homini contingat, et plerumque in admissis delitescere, et aliquando contemnere ex voluntate vel necessitate delinquendi, recogitata etiam brevitate supplicii cuiuslibet, non tamen ultra mortem remansuri?[1]) Sic et Epicurus omnem cruciatum doloremque depretiat, modicum quidem contemptibilem pronuntiando, magnum vero non diuturnum. Enimvero nos qui sub deo omnium speculatore dispungimur, quique aeternam ab eo poenam providemus, merito soli innocentiae occurrimus, et pro scientiae plenitudine, et pro latebrarum difficultate, et pro magnitudine cruciatus non diuturni, verum sempiterni, eum timentes, quem timere debebit et ipse qui timentes iudicat, deum, non proconsulem timentes.

46. Constitimus, ut opinor, adversus omnium criminum intentionem, quae Christianorum sanguinem flagitat. Ostendimus totum statum nostrum, et quibus modis probare possimus ita esse, sicut ostendimus, ex fide scilicet et antiquitate divinarum litterarum, item ex confessione spiritualium potestatum. Quis nos revincere audebit, non arte verborum, si eadem forma, qua probationem constituimus

---

1) Vulgatam restituimus scripturam, quam et Heraldus exhibuit, nisi quod pro et evadere posuit etsi ev. Hav.: contingat; plerumque in adm. delitescenti, et al. cont. ex involuntate vel nec. delinquenti (codd. mss. omnes delinquendi), rec. etiam pro brevitate (al. Recogitate ea etiam pro brev.) supplicii etc.

de veritate?[1]) Sed dum unicuique manifestatur veritas nostra, interim incredulitas, dum de bono sectae huius obducitur, quod usui iam et de commercio innotuit, non utique divinum negotium existimat, sed magis philosophiae genus. Eadem, inquit, et philosophi monent et profitentur, innocentiam, iustitiam, patientiam, sobrietatem, pudicitiam. Cur ergo quibus comparamur de disciplina, proinde illis non adaequamur ad licentiam impunitatemque disciplinae? vel cur et illi ut pares nostri non urgentur ad officia, quae nos non obeuntes periclitamur?[2]) Quis enim philosophum sacrificare, aut deierare, aut lucernas meridie vanas prostituere compellit? Quin imo et deos vestros palam destruunt, et superstitiones vestras commentariis quoque accusant, laudantibus vobis. Plerique etiam in principes latrant sustinentibus vobis. Et facilius statuis et salariis remunerantur, quam ad bestias pronuntiantur. Sed merito; philosophi enim non Christiani cognominantur. Nomen hoc philosophorum daemonia non fugat. Quidni, quum secundum deos philosophi daemonas deputent? Socratis vox est: si daemonium permittat. Idem et quum aliquid de veritate sapiebat, deos negans, Aesculapio tamen gallinaceum prosecari iam in fine iubebat, credo ob honorem patris eius, quia Socratem Apollo sapientissimum omnium cecinit. O Apollinem inconsideratum! Sapientiae testimonium reddidit ei viro, qui negabat deos esse. In quantum odium flagrat veritas, in tantum qui eam ex fide praestat offendit; qui autem adulterat et affectat, hoc maxime nomine gratiam pangit apud insectatores veritatis, [qua et illusores et contemtores][3]). Mimice philosophi affectant veritatem et affectando corrumpunt, ut qui gloriam captant: Christiani eam necessario appetunt et integre praestant, ut qui saluti suae curant. Adeo neque de scientia neque de disciplina, ut putatis, aequamur. Quid enim

---

1) Cod. Fuld. et Hav.: Existat qui nos revincere audebit; non — de veritate audebit reniti, quam scripturam et Rig. probavit eiecta voce existat. In sqq. delevit idem vv. dum u. m. v. nostra. 2) Cod. Fuld. non proine adaequamur diligentia et immunitate disciplinae? vel cur et illud pares nostri non urgentur etc. 3) Vv. uncis inclusa et sq. mimice delevit Rig. Cod. Lugd. quam inclusores et corruptores; al. qua illusores et corruptores.

Thales ille princeps physicorum sciscitanti Croeso de divinitate certum renuntiavit, commeatus deliberandi saepe frustratus? Deum quilibet opifex Christianus et invenit et ostendit et exinde totum, quod in deo quaeritur, re quoque assignat; licet Plato [1]) affirmet factitatorem universitatis neque inveniri facilem et inventum enarrari in omnes difficilem. Ceterum si de pudicitia provocemus, lego partem sententiae Atticae in Socratem corruptorem adolescentium pronuntiatam. [2]) Sexum nec femineum mutat Christianus. [3]) Novi et Phrynen meretricem Diogenis supra recubantis ardori subantem. Audio et quendam Speusippum de Platonis schola in adulterio periisse. Christianus uxori suae soli masculus nascitur. Democritus excaecando semetipsum, quod mulieres sine concupiscentia aspicere non posset, et doleret, si non esset potitus, incontinentiam emendatione profitetur. At Christianus salvis oculis feminam videt, animo adversus libidinem caecus est. Si de probitate defendam, ecce lutulentis pedibus Diogenes superbos Platonis toros alia superbia deculcat: Christianus nec in pauperem superbit. Si de modestia certem, ecce Pythagoras apud Thurios, Zeno apud Prienenses tyrannidem affectant: Christianus vero nec aedilitatem. Si de animi aequitate congrediar, Lycurgus *ἀποκαρτέρησιν* optavit, quod leges eius Lacones emendassent: Christianus etiam damnatus gratias agit. Si de fide comparem, Anaxagoras depositum hospitibus denegavit: Christianus etiam extra fidelis vocatur. Si de simplicitate consistam, Aristoteles familiarem suum Hermiam turpiter loco excedere fecit: Christianus nec inimicum suum laedit. Idem Aristoteles tam turpiter Alexandro regèndo potius adulatur, quam Plato Dionysio ventris gratia venditatur. Aristippus in purpura sub magna gravitatis superficie nepotatur, et Hippias, dum civitati insidias disponit, occiditur. Hoc pro suis omni atrocitate dissipatis nemo unquam Christianus tentavit. Sed dicet aliquis, etiam de nostris excedere quosdam a regul

---

1) Vid. Plat. in Timaeo p. 28 C ed. Steph. 2) Rig. et Hav. auctoritate cod. Fuld. Socratem: corruptor adol. pronuntiatur; ceteri: corruptorem adol. pronuntiatam aut pronuntiatum. 3) Christianus ad sexum nec feminae muta cod. Fuld. et edd. Rig. et Hav.

disciplinae; desinunt tum Christiani haberi penes nos, philosophi vero illi cum talibus factis in nomine et in honore sapientiae perseverant apud vos. Quid adeo [1]) simile philosophus et Christianus, Graeciae discipulus et coeli, famae negotiator et salutis [2]), verborum et factorum operator, rerum [3]) aedificator et destructor, interpolator erroris et integrator veritatis, furator eius et custos. [4])

47. Adhuc enim mihi [5]) proficit antiquitas praestructa divinae litteraturae, quo facile credatur thesaurum eam fuisse posteriori cuique sapientiae. Et si non onus iam voluminis temperarem, etiam excurrerem in hanc quoque probationem. Quis poëtarum, quis sophistarum, qui non de prophetarum fonte potaverit? Inde igitur philosophi sitim ingenii sui rigaverunt; nam quia quaedam de nostris habent, ea propter nos comparant illis. [6]) Inde, opinor, et a quibusdam philosophia legibus quoque eiecta est, a Thebanis dico, a Spartiatis et Argivis. Dum ad nostra conantur et homines gloriae, ut diximus, et eloquentiae solius libidinosi, si quid in sanctis offenderunt digestis, exinde regestum [7]) pro instituto curiositatis ad propria verterunt, neque satis credentes divina esse, quo minus interpolarent, neque satis intelligentes, ut adhuc tunc subnubila, etiam ipsis Iudaeis obumbrata, quorum propria videbantur. Nam et si qua simplicitas erat veritatis, eo magis scrupulositas humana fidem aspernata nutabat, per quod in incertum miscuerunt etiam quod invenerant certum. Inventum enim solummodo deum non ut invenerant disputaverunt,

---

1) Cod. Lugd., Ald., Rig. et Hav.: Adeo quid; scribendum fortasse, Atque adeo quid etc. 2) Edd. ante Rigaltium omnes: vitae, cod. Fuld. et salutis vitae. 3) Edit. Rig. excepta omnes: et rerum. Sed s. deorum, ut coniecit A. Neander, s. idolorum scripsisse videtur Tertull. 4) Edd. ante Rigaltium: destr., amicus et inimicus erroris, veritatis interpolator et integrator et expressor, et furator eius et custos? 5) Vulgo: Antiquior omnibus ni fallor? Adhuc etc. Rhen., Gangn., Her.: Ant. omn. veritas (ni fallor) et hoc mihi etc. Gelen. custos antiquior omnibus ni fallor? et hoc m. etc. Sed recte vocc. ista ab hoc loco aliena deleverunt Rigalt. all. 6) Ita haec verba, quae deleverat Rigalt., e cod. Fuld. restituit Hav., ceteri: ut quae de nostris habent, ea nos comparent illis. 7) Vv. exinde regestum Rig. inseruit auctoritate cod. Fuld.

ut de qualitate et de natura eius et de sede disceptent. Alii incorporalem asseverant, alii corporalem, qua Platonici, qua et Stoici; alii ex atomis; alii ex numeris, qua Epicurus et Pythagoras, alii ex igne, qua Heraclito visum est; et Platonici quidem curantem rerum; contra Epicurei otiosum et inexercitum, et ut ita dixerim, neminem humanis rebus; positum vero extra mundum Stoici, qui figuli modo extrinsecus torqueat molem hanc, intra mundum Platonici, qui gubernatoris exemplo intra illud maneat, quod regat. Si et de ipso mundo natus innatusve sit, decessurus mansurusve sit, variant; sic et de animae statu, quam alii divinam et aeternam, alii dissolubilem contendunt: ut quis sensit, ita et intulit aut reformavit. Nec mirum, si vetus instrumentum ingenia philosophorum interverterunt. Ex horum semine et nostram hanc novitiolam paraturam viri quidam suis opinionibus ad philosophicas sententias adulteraverunt, et de una via obliquos multos tramites et inexplicabiles sciderunt. Quod ideo suggesserim, ne cui nota varietas sectae huius in hoc quoque nos philosophis adaequare videatur, et ex varietate defensionum iudicet veritatem. 1) Expedite autem praescribimus adulteris nostris, illam esse regulam veritatis, quae veniat a Christo, transmissa per comites ipsius, quibus aliquanto posteriores diversi isti commentatores probabuntur. Omnia adversus veritatem de ipsa veritate constructa sunt, operantibus aemulationem istam spiritibus erroris. Ab his adulteria huiusmodi salutaris disciplinae subornata; ab his quaedam etiam fabulae immissae, quae de similitudine fidem infirmarent veritatis, vel eam sibi potius evincerent 2), ut quis ideo non putet Christianis credendum, quia nec poëtis, nec philosophis, vel ideo magis poëtis et philosophis existimet credendum, quia non Christianis. Itaque et ridemur deum praedicantes iudicaturum. Sic enim et poëtae et philosophi tribunal apud inferos ponunt. Si gehennam comminemur, quae est ignis arcani subterraneus ad poenam thesaurus

---

1) Sic Her., Pam., la Cerda, Rig., Hav., Ald. et Rhen.: ut ex veritate defensionum vindicet veritatem (Wouw. vanitatem, cod. Fuld. defectionem vindicet veritatis.) 2) Rhen., Ald., Herald. vel etiam si possent evincerent, cod. Fuld. vel eadem sibi potius fidem raperent.

ıroinde decachinnamur. Sic enim et Pyriphlegethon apud nortuos amnis est. Et si paradisum nominemus, locum livinae amoenitatis recipiendis sanctorum spiritibus destiıatum, maceria quadam igneae illius zonae a notitia orbis ommunis segregatum, Elysii campi fidem occupaverunt. Jnde haec, oro vos, philosophis aut poëtis tam consimilia? on nisi de nostris sacramentis: si de nostris sacramentis, t de prioribus, ergo fideliora sunt nostra, magisque creenda, quorum imagines quoque fidem inveniunt; si de uis sensibus, iam ergo sacramenta nostra imagines posteiorum habebuntur, quod rerum forma non sustinet; nunuam enim corpus umbra aut veritatem imago praecedit.

48. Age iam, si quis philosophus affirmet, ut ait Laercius de sententia Pythagorae, hominem fieri ex mulo, olubram ex muliere, et in eam opinionem omnia arguıenta eloquii virtute detorserit, nonne consensum movebit t fidem infiget etiam ab animalibus abstinendi? proptereaue persuasum quis hoc habeat, ne forte bubulam de aliuo proavo suo obsonet. At enim Christianus, si de hoıine hominem ipsumque de Caio Caium reducem reproıittat, [statim illic vesica queritur;][1]) lapidibus magis, nec ıltem caestibus a populo exigetur? Quasi non, quaecunue ratio praeest animarum humanarum in corpora recirocandarum, ipsa exigat illas in eadem corpora revocari; uia hoc ist revocari, esse quod fuerant. Nam si non id ınt, quod fuerant, id est, humanum et id ipsum corpus ıdutae, iam non ipsae erunt, quae fuerant. Porro quae ım non erunt ipsae, quomodo redisse dicentur? Aut aliud ıctae non erunt ipsae, aut manentes ipsae non erunt aliınde.[2]) Multis etiam iocis et otio[3]) opus erit, si velimus

---

1) Vv. uncis inclusa Hav. e cod. Fuld. inseruit. — Pro caestius al. caedibus, al. coetibus. 2) Ita Hav. e cod. Fuld. In rioribus edd. locus ita erat descriptus: Si quaecunque ratio raeest animarum humanarum reciprocandarum in coropra, cur non in eandem substantiam redeant, quum oc sit restitui, id esse quod fuerat? Iam non ipsae unt, quae fuerant, quia non potuerunt esse quod non rant, nisi desinant esse quod non erant, nisi desinant sse quod fuerant. Ex hac quoque scripturae diversitate coni. Iav., Apologeticum a Tertull. bis editum esse. 3) Sic Wouw. ms. et Rig., Pamel. aliique: locis ex otio, Gel.: locis et ocio, Iav. iocis ex otio.

ad hanc partem lascivire, quis in quam bestiam reformari videretur.[1]) Sed de nostra magis defensione (qui proponimus, multo utique dignius credi, hominem ex homine rediturum, quemlibet pro quolibet, dum hominem, ut eadem qualitas animae in eandem restauretur conditionem, etsi non effigiem, certe quia ratio restitutionis destinatio iudicii est) necessario idem ipse qui fuerat exhibebitur, ut boni seu contrarii meriti iudicium a deo referat. Ideoque repraesentabuntur et corpora, quia neque pati quicquam potest anima sola sine stabili materia, id est carne; et quod omnino de iudicio dei pati debent animae, non sine carne meruerunt, intra quam omnia egerunt. Sed quomodo, inquis, dissoluta materia exhiberi potest? Considera temetipsum, o homo, et fidem rei invenies. Recogita quid fueris, antequam esses: utique nihil; meminisses enim, si quid fuisses. Qui ergo nihil fueras, priusquam esses, idem nihil factus quum esse desieris; cur non possis esse rursus de nihilo eiusdem ipsius auctoris voluntate, qui te voluit esse de nihilo? Quid novi tibi eveniet? qui non eras, factus es; quum iterum non eris, fies. Redde si potes rationem, qua factus es, et tunc require, qua fies. Et tamen facilius utique fies, quod fuisti aliquando, quia aeque non difficile factus es, quod nunquam fuisti aliquando. Dubitabitur, credo, de dei viribus, qui tantum corpus hoc mundi de eo quod non fuerat, non minus quam de morte vacationis et inanitatis composuit[2]) animatum spiritu omnium animarum animatore, signatum et per ipsum humanae resurrectionis exemplum in testimonium vobis. Lux quotidie interfecta resplendet, et tenebrae pari vice decedendo succedunt, sidera defuncta reviviscunt, tempora ubi finiuntur, incipiunt, fructus consumuntur et redeunt; certe semina non nisi corrupta et dissoluta fecundius surgunt; omnia pereundo servantur, omnia de interitu reformantur. Tu homo, tantum nomen, si intelligas te, vel de titulo Pythiae discens, dominus omnium morientium et resurgentium, ad hoc morieris, ut pereas? Ubicunque resolutus fueris

1) Ita leg. in cod. Fuld., quod probarunt Her., Rig., Hav. I[n] ceteris edd.: Quis, inquam, (Rhen. unquam) reformari v[i]dit? 2) Codd. scripturam imposuit ita emendavit Wou[wer] assentientibus Rig. et Hav.

quaecunque te materia destruxerit, hauserit, aboleverit, in nihilum prodegerit, reddet te. Eius est nihilum ipsum, cuius et totum. Ergo, inquitis, semper moriendum erit, et semper resurgendum. Si ita rerum dominus destinasset, ingratis experireris conditionis tuae legem. At nunc non aliter destinavit, quam praedicavit. Quae ratio universitatem ex diversitate composuit, ut omnia ex aemulis substantiis sub unitate constarent ex vacuo et solido, ex animali et inanimali, ex comprehensibili et incomprehensibili, ex luce et tenebris, ex ipsa vita et morte: eadem aevum quoque ita destinata ac distincta conditione conseruit, ut prima haec pars ab exordio rerum, quam incolimus, temporali aetate ad finem defluat, sequens vero, quam expectamus, in infinitam aeternitatem propagetur. Quum ergo finis et limes medius, qui interhïat, affuerit, ut etiam mundi ipsius species transferatur aeque temporalis, quae illi dispositioni aeternitatis aulaei vice oppansa est: tunc restituetur omne humanum genus ad expungendum, quod in isto aevo boni seu mali meruit, et exin dependendum in immensam aeternitatis perpetuitatem. Ideoque nec mors iam, nec rursus ac rursus resurrectio, sed erimus iidem qui nunc, nec alii post: dei quidem cultores apud deum semper, superinduti substantia propria aeternitatis; profani vero et qui non integri ad deum, in poena aeque iugis ignis, habentis ex ipsa natura eius divinam scilicet subministrationem incorruptibilitatis. [1]) Noverunt et philosophi diversitatem arcani et publici ignis. Ita longe alius est qui usui humano, alius qui iudicio dei apparet, sive de coelo fulmina stringens, sive de terra per vertices montium eructans; non enim absumit, quod exurit, sed dum erogat, reparat. Adeo manent montes semper ardentes, et qui de coelo tangitur, salvus est, ut nullo iam igni decinerescat. Et hoc erit testimonium ignis aeterni, hoc exemplum iugis iudicii poenam nutrientis: montes uruntur et durant. Quid nocentes et dei hostes?

49. Haec sunt, quae in nobis solis praesumptiones vocantur, in philosophis et poëtis summae scientiae et in-

---

1) Hav. et qui non integre ad deum, in poena (Rig. in poenam) aeque iugis ignis, habentis (Rig. habentes) ex i. n. e. divina sc. subm. incorr.

signia ingenia. Illi prudentes, nos inepti, illi honorandi, nos irridendi, imo eo amplius et puniendi. Falsa nunc sint quae tuemur, et merito praesumptiones, attamen necessaria; inepta, attamen utilia; si quidem meliores fieri coguntur, qui eis credunt metu aeterni supplicii et spe aeterni refrigerii. Itaque non expedit falsa dici, nec inepta haberi, quae expedit vera praesumi. Nullo titulo damnari licet omnino quae prosunt. In vobis itaque praesumptio est haec ipsa, quae damnat utilia. Proinde nec inepta esse possunt, certe etsi falsa et inepta, nulli tamen noxia; nam et multis aliis similia, quibus nullas poenas irrogatis, vanis et fabulosis, inaccusatis et impunitis, ut innoxiis. Sed in eiusmodi errores, si utique, irrisu iudicandum est [1]), non gladiis et ignibus, et crucibus, et bestiis; de qua iniquitate saevitiae non modo caecum hoc vulgus exsultat et insultat, sed et quidam vestrum, quibus favor vulgi de iniquitate captatur, gloriantur, quasi non totum, quod in nos potestis, nostrum sit arbitrium. Certe, si velim, Christianus sum: tunc ergo me damnabis, si damnari velim; quum vero quod in me potes, nisi velim, non potes; iam meae voluntatis est quod potes, non tuae potestatis. Proinde et vulgus vane de nostra vexatione gaudet; proinde enim nostrum est gaudium, quod sibi vindicat, qui malumus damnari, quam a deo excidere; contra illi qui nos oderunt, dolere non gaudere debebant, consecutis nobis quod elegimus.

50. Ergo, inquitis, cur querimini, quod vos insequamur, si pati vultis, cum diligere debeatis, per quos patimini quod vultis? Plane volumus pati, verum eo more,

---

1) Rig. Sed in eiusmodi enim, si utique, inrisu iud est etc. Hav. delevit v. enim. In Heraldi mss. Sed in eiusmodi enim si utique irrisui iud. est etc., et ipse scribere maluit: Sed in eiusm. error sit. Utique irrisu iud. est etc Cod. Fuld. ut noxiis: aeque enim, si utique inrisum, iud est. Ald., Rhen. et Gangn.: Sed in eiusm., si utique, irrisioni adiudicandum est etc. Ed. Fran. Sed in eiusm. error si utique, irrisu vindicandum est etc. Gelen.: Sed in eiusm. error, si utique irrisioni adiudicandus est, non gladiis — bestiis vindicandus. Non dubitavimus pro error scribere errores, ut adsit, quo referatur et eiusmodi et iudicandum.

quo et bellum nemo quidem libens[1]) patitur, cum et trepidare et periclitari sit necesse; tamen et proeliatur omnibus viribus, et vincens in proelio gaudet, qui de proelio querebatur, quia et gloriam consequitur et praedam. Proelium est nobis, quod provocamur ad tribunalia, ut illic sub discrimine capitis pro veritate certemus. Victoria est autem, pro quo certaveris, obtinere. Ea victoria habet et gloriam placendi deo et praedam vivendi in aeternum. Sed obducimur; certe cum obtinuimus: ergo vicimus, cum occidimur; denique evadimus, cum obducimur. Licet nunc sarmenticios et semaxios[2]) appelletis, quia ad stipitem dimidii axis revincti sarmentorum ambitu exurimur. Hic est habitus victoriae nostrae, haec palmata vestis; tali curru triumphamus. Merito itaque victis non placemus; propterea enim desperati et perditi existimamur. Sed haec desperatio et perditio penes vos in caussa gloriae et famae vexillum virtutis extollunt. Mucius dextram suam libens in ara reliquit: o sublimitas animi! Empedocles totum sese Catanensium Aetnaeis incendiis donavit: o vigor mentis! Aliqua Carthaginis conditrix rogo secundum matrimonium dedit: o praeconium castitatis! Regulus, ne unus pro multis hostibus viveret, toto corpore cruces patitur: o virum fortem et in captivitate victorem! Anaxarchus, quum in exemplum[3]) ptisanae pilo contunderetur, tunde, tunde, aiebat, Anaxarchi follem, Anaxarchum enim non tundis: o philosophi magnanimitatem, qui de tali suo exitu etiam iocabatur! Omitto eos qui cum gladio proprio aliove genere mortis mitiore de laude pepigerunt. Ecce enim et tormentorum certamina coronantur a vobis. Attica meretrix, carnifice iam fatigato, postremo linguam suam comestam in faciem tyranni saevientis exspuit, ut exspueret et vocem, ne coniuratos confiteri posset, si etiam victa voluisset. Zeno Eleates consultus a Dionysio, quidnam philosophia praestaret, quum respondisset, contemptum mortis,[4]) flagellis tyranni subiectus sententiam suam ad mortem usque

1) Ita Rig. et Hav. ex auctoritate cod. Fuld. Ceteri: quo et bellum miles. Nemo quippe libens etc. 2) Ald. semassios; Rhen., Gangn., Barraeus semissios; Gelen. semissarios; cod. Lugd. semarios; Fuld. sarmentarios et semiaxios. 3) Ita cod. Fuld., Ald., Rig., Hav., alii: in exitium. 4) Sic Gelen. et Rig. Cod. Fuld. et ed. Hav. contemptu mortis im-

signabat. Certe Laconum flagella, sub oculis etiam hortantium propinquorum acerbata, tantum honorem tolerantiae domui conferunt, quantum sanguinis fuderint. O gloriam licitam, quia humanam, cui nec praesumptio perdita nec persuasio desperata deputatur in contemptu mortis et atrocitatis omnimodae, cui tantum pro patria, pro agro, pro imperio, pro amicitia pati permissum est, quantum pro deo non licet! Et tamen illis omnibus et statuas defunditis et imagines inscribitis et titulos inciditis in aeternitatem; quantum de monumentis potestis scilicet, praestatis et ipsi quodammodo mortuis resurrectionem. Hanc qui veram a deo sperat, si pro deo patiatur, insanus est. Sed hoc agite, boni praesides, meliores multo apud populum, si illis Christianos immolaveritis. Cruciate, torquete, damnate, atterite nos. Probatio est enim innocentiae nostrae iniquitas vestra. Ideo nos haec pati deus patitur. Nam et proxime ad lenonem damnando Christianam potius, quam ad leonem, confessi estis labem pudicitiae apud nos atrociorem omni poena et omni morte reputari. Nec quicquam tamen proficit exquisitior quaeque crudelitas vestra, illecebra est magis sectae. Plures efficimur, quoties metimur a vobis semen est sanguis Christianorum. Multi apud vos ad tolerantiam doloris et mortis hortantur, ut Cicero in Tusculanis, ut Seneca in Fortuitis, ut Diogenes, ut Pyrrhon, ut Callinicus. Nec tamen tantos inveniunt verba discipulos, quantos Christiani factis docendo. Illa ipsa obstinatio, quam exprobratis, magistra est. Quis enim non contemplatione eius concutitur ad requirendum, quid intus in re sit? quis non, ubi requisivit, accedit? ubi accessit, pati exoptat, ut totam dei gratiam redimat, ut omnem veniam ab eo compensatione sanguinis sui expediat? omnia enim huic operi delicta donantur. Inde est, quod ibidem sententiis vestris gratias agimus; ut est aemulatio divinae rei et humanae, cum damnamur a vobis, a deo absolvimur.

---

passibilem fieri etc. Rhen. et Her. impassibilibus flagellis, alii: impassibilis flagellis etc. Voc. subiectus recepimus ex cod. Fuld., vulgo leg. obiectus.

AD NATIONES

LIBER PRIMUS.

1. Testimonium ignorantiae vestrae, quae iniquitatem dum defendit, revincit, in promptu est, quod omnes, qui vobiscum retro ignorabant et vobiscum oderant, simul eis contigit scire, desinunt odisse qui desinunt ignorare, imo fiunt et ipsi quod oderant, et incipiunt odisse quod fuerant. Adeo quotidie adolescentem numerum Christianorum ingemitis. Obsessam vociferamini civitatem; in agris, in castellis, in insulis Christianos; omnem sexum, omnem aetatem, omnem denique dignitatem transgredi a vobis quasi detrimento doletis. Nec tamen hoc ipso ad aestimationem alicuius latentis boni animos promovetis; non licet rectius suspicari, non libet propius experiri; hic tantum curiositas humana torpescit. Amatis ignorare, quod alii gaudeant invenisse; mavultis nescire, quia iam odistis, quasi certe non odituros vos sciatis. Atquin, si nullum erit odii, reperietur optimum utique ab iniustitia priore discedere; sin vero caussa constiterit, nihil odio detrahetur, quod adeo amplius iustitiae scientia cumulabitur, nisi si emendari pudet aut excusari piget. Scio plane, qua responsione soletis redundantiae nostrae testimonium convenire: non utique eo bonum praeiudicari, quia plerosque convertat et sibi rapiat, inquitis. Novi demutationem mentis in malas partes. Quot desertores bonae vitae? quot transfugae in perversum? Multi bona fide, imo iam plures pro extremitatibus temporum. Verum deficit adaequatio comparationis istius. Nam de malo ita constat apud omnes, ut ne ipsi quidem rei, qui ad malum transeunt et a vobis in perversa divertunt, defendere malum pro bono audeant. Turpia timori, pudori impia habent; denique gestiunt latere, devitant apparere, trepidant deprehensi, negant accusati; ne torti quidem facile aut semper confitentur, certe damnati moerent; exprobrant etenim quod erant in semetipsos; malae mentis ab inno-

centia transitum vel fato imputant; adeo nolunt suum esse, quia malum negare non possunt. Christiani vero quid tale consequuntur? Neminem pudet, neminem poenitet, nisi tantum pristinorum. Si denotatur, gloriatur: si trahitur, non subsistit. Si accusatur, non defendit; interrogatus, confitetur; damnatus, gloriatur. Quod hoc malum est, in quo mali natura cessat?

2. In quo ipsi etiam contra formam iudicandorum malorum iudicatis. Nam nocentes quidem perductos, si admissum negent, tormentis urgetis ad confessionem, Christianos vero sponte confessos, tormentis comprimitis ad negationem. Quae tanta perversitas, ut confessioni repugnetis, tormentorum officia mutetis, gratis reum evadere, invitum compellentes negare? Praesides extorquendae veritatis, de solis nobis mendacium exquiritis, ut dicamus nos non esse quod sumus. Opinor, non vultis nos malos esse, ideoque gestitis de isto nomine excludere. Sane ceteros ad hoc tenditis et carnificatis, ut negent esse quod esse dicuntur. Atquin illis negantibus non creditis; nobis, si negaverimus, statim creditis. Si certi estis nos nocentissimos esse, cur etiam in hoc aliter quam nocentes a vobis agimur? Non dico, quod neque accusationi neque recusationi spatium commodetis; soletis et inaccusatos et indefensos non temere damnare. Sed verbi gratia si de homicida confutatur [1]), non statim confesso eo nomen homicidae dispuncta caussa est aut satiata cognitio. Quamquam confessis difficile creditis; verum insuper consequentia exigitis, quotiens caedem egerit, quibus in locis, quibus spoliis, sociis, receptoribus, ne quid omnino mali hominis delitescat, aut desit aliquid instruendae ad sententiam veritati. Porro de nobis, quos atrocioribus ac pluribus criminibus deputatis, breviora ac leviora elogia conficitis. Credo, non vultis oneratos, quos omni opere perditos vultis, aut non putatis requirenda quae nostis. Hoc ergo perversius, si cogitis negare, de quibus certissime scitis, imo, quod magis odio vestro competebat, seposita forma iudicandi, proprio studio non ad negationem certare, ne quos odistis liberaretis, sed ad confessionem singulorum scelerum, quo magis inimicitiae satiarentur ex-

---

1) Rigalt. coniecit: consultatur.

aggeratione poenarum, dum recognoscitur, quot quisque iam convivia illa celebrasset, quotiens in tenebris incursionis incesta. Quid? quod eradicandi generis diffundenda erat requisitio, porrigenda quaestio in socios consciosque. Perducerentur iufantarii et coqui et ipsi canes pronubi, emendata res esset. Etiam spectaculis gratia adgregaretur; quanto enim studio in caveam conveniretur, depugnaturo aliquo, qui centum infantes devorasset? Sed enim tam horrenda tamque monstruosa de nobis deferuntur. Utique erui debuerunt, ne incredibilia viderentur, et odium in nos publicum refrigesceret. Nam et plerique fidem talium temperant, horrentes naturam quaerere pabulum ferinum, quam concubitus ab humano genere praeclusit.

3. Vos igitur, alias diligentissimi ac pertinacissimi discussores scelerum longe minorum, cum talibus tam horrendis et omnem impietatem supergressis eam diligentiam deseratis, neque confessionem recipiendo iudicantibus semper laborandam, neque exquisitionem digerendo damnatoribus semper consulendam: iam apparet, omne in nos crimen non alicuius sceleris sed nominis dirigi. Adeo, si de criminum veritate constaret, ipsa criminum nomina damnatis accommodarent, ut ita pronuntiaretur in nos: illum homicidam, vel incestum, vel quodcunque iactamur, duci, suffigi, ad bestias dari placet. Porro sententiae vestrae nihil nisi Christianum confessum notant; nullum criminis nomen exstat, nisi nominis crimen est. Haec etenim est revera ratio totius odii adversus nos. Nomen in caussa est, quod quaedam occulta vis per vestram ignorantiam oppugnat, ut nolitis scire pro certo, quod vos pro certo nescire certi estis, et ideo nec creditis quae non probantur, et, ne probentur facile [1]), non vultis inquirere, ut nomen inimicum sub praesumptione criminum puniatur: adeo ut de nomine inimico recedatur, ideo negare compellimur, dehinc negantes liberamur tota impunitate praeteritorum: iam non cruenti, neque incesti, quia nomen illud amisimus. Sed dum haec ratio suo loco ostenditur, vos quam insequimini ad expugnationem nominis, edite: quod nominis crimen, quae offensa, quae culpa? Praescribitur enim vobis,

1) Hav. corr. ne prob. falsae etc.

non posse crimina obiicere, quae neque institutum dirigit neque probatio [1]) adsignat neque sententia enumerat. Quod praesidi offeratur, quod de reo inquiratur, quod respondetur vel negatur, quod de consilio recitatur, id reum agnosco. Itaque de nominis merito, si qui reatus est nominum, si qua accusatio vocabulorum, ego arbitror nullam esse vocabulo aut nomini querelam, nisi cum quid aut barbarum sonat, aut infaustum sapit, vel impudicum, vel aliter quam enuntiantem delectet. Haec vocabulorum aut nominum crimina, sicuti verborum atque sermonum barbarismus est vitium et soloecismus et insulsior figura. Christianum vero nomen, quantum significatio est, de unctione interpretatur; etiam cum corrupte a vobis Chrestiani pronuntiamur (nam ne nominis quidem ipsius liquido certi estis), sic quoque de suavitate vel bonitate modulatum est. Detinetis igitur in hominibus innoxiis etiam nomen innoxium nostrum, non incommodum linguae, non auribus asperum, non homini malum, non patriae infestum, sed et graecum aliis et sonorum et interpretatione iucundum. Et utique non gladio aut cruce aut bestiis punienda sunt nomina.

4. Sed dicitis, sectam nomine puniri sui auctoris. Primo quidem, sectam de auctoris appellatione notari, utique probum usitatumque ius est, dum Philosophi quoque de auctoribus cognominentur, Pythagorici et Platonici, ut medici Erasistratei, et grammatici Aristarchii. Itaque si ob auctorem malum mala secta, tradux mali nominis plectitur. Atquin temeritate praesumeretur; prius erat cognoscere auctorem, ut cognosceretur secta, quam de secta inspectionem auctoris retinere. At nunc necessario ignorando sectam, qui ignoratis auctorem, aut non recensendo auctorem, quia nec sectam recensetis, in solum nomen impingitis, quasi in illo detinentes sectam et auctorem, quos omnino non nostis. Et tamen philosophis patet libertas transgrediendi a vobis in sectam et auctorem et suum nomen, nec quisquam illis odium movet, cum in mores, ritus, cultus, victusque vestros palam ac publice omnem eloquii amaritudinem elatrent, cum legum contemptu, sine respectu per-

---

1) Rig. prolatio. — In sqq. scrib. respondeatur vel negetur — recitetur.

sonarum, ut quidam etiam in principes ipsos libertatem suam impune iaculentur. Sed veritatem seculo operosissimam philosophi quidem affectant, possident autem Christiani; ideoque qui possident, magis displicent, quia qui affectat, illudit, qui possidet, defendit; denique Socrates ex ea parte damnatus est, quia propius tentaverat veritatem, deos vestros destruendo; quamquam nondum tunc in terris nomen Christianum, tamen veritas semper damnabatur. Itaque et sapientem non negabitis, cui etiam Pythius vester testimonium dixerat. Virorum, inquit, omnium Socrates sapientissimus. Vicit Apollinem veritas, ut ipse adversus se pronuntiaret; confessus est enim, se deum non esse, sed eum quoque sapientissimum affirmans, qui deos abnuebat; porro apud vos eo minus sapiens, quia deos abnuens, cum ideo sapiens, quia deos abnuens. Quo more etiam nobis soletis: bonus vir Lucius Titius, tantum quod Christianus; item alius: ego miror Caium Seium gravem virum factum Christianum. Pro stultitiae caecitate laudant quae sciunt, vituperant quae nesciunt, et id quod sciunt eo quod nesciunt vitiant. Nemini subvenit: ne ideo bonus quis et prudens, quia Christianus; aut ideo Christianus, quia prudens et bonus; cum sit humanius occulta manifestis adiudicare, quam manifesta de occulto praeiudicare. Aliquos [1]) retro ante hoc nomen vagos, viles, improbos norant, emendatos repente mirantur, et tamen mirari quam assequi norunt. Alii tanta obstinatione certant, ut cum suis utilitatibus depugnent, quas de commercio istius nominis capere possunt. Scio maritum unum atque alium, anxium retro de uxoris suae moribus, qui ne mures quidem in cubiculum irrepentes sine gemitu suspicionis sustinebat, comperta caussa novae sedulitatis et inusitatae captivitatis, omnem uxori patientiam obtulisse, negasse zelotypum, maluisse lupae quam Christianae maritum; ipsi suam licuit in perversum demutare naturam, mulieri non permisit in melius reformari. Pater filium, de quo queri desierat, exheredavit. Dominus servum, quem praeterea necessarium senserat, in ergastulum dedit. Simul quis intellexerit Christianum, mavult nocentem. Nam et ipsa per se traducitur disciplina, nec aliunde prodimur,

---

1) Le Prior. coni. Alii, quos etc.

quam de bono nostro. Si et mali de suo malo radiant, cur nos soli contra instituta naturae pessimi de bono denotamur? Quid enim insigne praeferimus, nisi primam sapientiam, qua frivola humanae manus opera non adoramus; abstinentiam, qua ab alieno temperamus; pudicitiam, quam nec oculis contaminamus; misericordiam, qua super indigentes flectimur; ipsam veritatem, qua offendimus; ipsam libertatem, pro qua mori novimus? Qui vult intelligere qui sint Christiani, istis indicibus utatur necesse est.

5. Quod ergo dicitis: pessimi et probrosissimi avaritia, luxuria, improbitate; non negabimus quosdam; sufficit et hoc ad testimonium nominis nostri: si non omnes, si non plures. Necesse est in corpore, [et] quantum velis integro aut puro, ut naevus aliquis effruticet, aut verrucula exsurgat, aut lentigo sordescat. Coelum ipsum nulla serenitas tam colata purgat, ut non alicuius nubeculae flocculo resignetur. Modica macula in fronte, in parte quadam exemplari visa, quo universitas munda est: maior boni portio modico malo ad testimonium sui utitur. Cum tamen aliquos de nostris malos probatis, iam hoc ipso Christianos non probatis; quaerite, secta cui malitiae deputatur? Ipsi in colloquio, si quando adversus nos, cur ille, inquitis, fraudator, si abstinentes Christiani? cur immitis, si misericordes? Adeo testimonium redditis, non esse tales Christianos, dum cur tales sint qui dicuntur Christiani, retorquetis. Multum distantiae inter crimen et nomen, inter opinionem et veritatem. Nam et nomina sic sunt instituta, ut fines suos habeant inter dici et esse. Quot denique philosophi dicuntur, nec tamen legem philosophiae adimplent? Omnes nomen de professionibus gestant; seducant nomen professionis praestantia, qui superficie vocabuli infamant veritatem. Non statim sunt, qui dicuntur; sed quia non sunt, frustra dicuntur, et fallunt eos, qui rem nomini addicunt, cum de re status nominis competat. Et tamen eiusmodi neque congregant neque participant nobiscum, facti per delicta denuo vestri; quando ne illis quidem misceamur, quos vestra vis atque saevitia ad negandum subegit. Utique enim facilius inter nos inviti desertores disciplinae, quam voluntarii continerentur. Ceterum sine caussa vocatis Christianos, quos ipsi negant Christiani, qui se negare non norunt.

6. His propositionibus responsionibusque nostris, quas

veritas de suo suggerit, quotiens comprimitur et coarctatur conscientia vestra, tacitae ignorantiae suae testis, confugitis aestuantes ad arulam quandam, id est, legum auctoritatem, quod utique non plecterent sectam istam, nisi de meritis apud conditores legum constitisset. Quid ergo prohibuit apud exsecutores quoque legum proinde constare, cum de ceteris criminibus, quae similiter legibus arceantur ac puniuntur, nisi prius requiratur, poena cessat? verbi gratia, homicidam, adulterum lege, discutitur tamen de ordine admissi; et tamen cognitum est omnibus genus facti. Christianum puniunt leges. Si quod est factum Christiani, erui debet; nulla lex prohibet inquirere. Atquin pro legibus facit inquisitio. Quomodo enim legem observabis cavendo quod lege prohibetur, adempta diligentia cavendi per defectum agnoscendi quid observes. Nulla sibi lex debet conscientiam iustitiae suae, sed eis a quibus captat obsequium. Ceterum suspecta lex est, si probari se non vult. Merito igitur tamdiu iustae in Christianos et reverendae et observandae censentur, quamdiu ignoratur quod persequuntur; merito, post agnitionem iniquissimae repertae, cum suis machaeris et patibulis et leonibus despuuntur; legis iniustae honor nullus est. Ut opinor autem, dubitatur de iniquitate legum quarundam, cum quotidie novis consultis constitutisque duritias nequitiasque earum temperetis.

7. Unde ergo, inquitis, tantum de vobis famae licuit, cuius testimonium suffecerit forsitan conditoribus legum? Quis oro, sponsor aut illis tunc aut exinde vobis de fide? Fama est. Nonne haec est: fama malum, quo non aliud velocius ullum? [1]) Cur malum, si vera semper sit, non mendacio [2]) plurimum? quae ne tum quidem cum vera defert, a libidine mendacii cessat, ut non falsa veris intexat adiiciens, detrahens, varietate confundens. Quid, quod ea conditio illi, ut nonnisi cum mentitur perseveret; tamdiu enim vivit, quamdiu non probat quicquam; siquidem approbata cadit, et quasi officio nuntiandi functa decedit; exinde res tenetur, res nominatur; nec quisquam dicit, verbi gratia: hoc Romae aiunt factum; aut: fama est, illum pro-

---

1) Virg. Aen. IV, 174. 2) Rig. assentiente Haverc. emend. mendacior.

vinciam sortitum; sed: ille provinciam sortitus est, et: hoc factum est Romae. Nemo famam nominat, nisi incertus, quia nemo sit fama, sed conscientia certus; nemo famae credit, nisi stultus, quia sapiens non credit incerto. Fama, quantacunque ambitione diffusa est, ab uno aliquando ore exorta sit necesse est, exinde in traduces quodammodo linguarum et aurium serpit et modicum originum vitium rumores obscurat, ut nemo recogitet, ne primum illud os mendacia seminaverit, quod saepe fit aut aemulationis ingenio aut suspicionis arbitrio aut etiam nova mentiendi voluptate. Sed bene, quod omnia tempus revelat, testibus sententiis et proverbiis vestris, ipsaque natura, quae ita ordinata est, ut nihil lateat, etiam quod fama non prodidit. Videte, qualem prodiciam adversus nos subornastis, quia quod semel detulit tantoque tempore ad fidem corroboravit, usque adhuc probare non potuit. Principe Augusto nomen hoc ortum est, Tiberio disciplina eius illuxit, sub Nerone damnatio invaluit, ut iam hinc de persona persecutoris ponderetis: si pius ille princeps, impii Christiani, si iustus, si castus, iniusti et incesti Christiani, si non hostis publicus, nos publici hostes; quales simus damnator ipse demonstravit, utique aemula sibi puniens. Et tamen permansit erasis omnibus hoc solum institutum Neronianum, iustum denique ut dissimile sui auctoris. Igitur aetati nostrae nondum anni CCL. Tot iniqui interea, tot cruces divinitatem consecutae, tot infantiae trucidatae, tot panes cruentati, tot strages lucernarum, tot errores nuptiarum, et adhuc Christianis sola fama decernit. Habet quidem grande fundamentum de vitio ingenii humani, felicius in acerbis atrocibusque mentitur; quanto enim proni ad malitiam, tanto ad mali fidem opportuni estis, facilius denique falso malo, quam vero bono creditur. Si quem tamen apud vos prudentiae locum iniquitas reliquisset, ad explorandam famae fidem utique iustitia poscebat dispicere, a quibus potuisset fama in vulgus, et ita in totum orbem dari. Ab ipsis enim Christianis non opinor, cum vel ex forma ac lege omnium mysteriorum silentii fides debeatur; quanto magis talium, quae prodita non evitarent interim humana animadversione praesentaneum supplicium? Si ergo non ipsi proditores sui, sequitur ut extranei. Oro vos, extraneis unde notitia, cum etiam iusta et licita mysteria omnem arbitrii extraneum caveant

nisi inclita minus spernunt. Atquin extraneis tam honorare quam confingere magis competit.... domesticorum curiositas furata est per rimulas et cavernas. Quid, cum domestici eos vobis prodant? Omnes a nullis magis prodimur, quanto magis, si atrocitas tanta sit, quae iustitia indignationis omnem familiaritatis fidem rumpit, non potuerit continere, quod horruit, mens, quod expavit, oculus? Hoc quoque mirum, si et ille, qui tanto impatientiae iure prosiluit, deferre et non probare gestit, et ille, qui audiit, non et [1]) videre curavit; siquidem par fructus est et delatoris, si quod detulit probet, et auditoris, si quod audit etiam sibi credat. Tunc, inquitis, primo delatum et exhibitum est, auditum et inspectum est, atque exinde famae commendatum. Hoc quidem superscendit omnem admirationem, si semel deprehensum est quod semper admittitur, nisi desivimus iam talia factitare. Atquin et idem vocamur, et in iisdem deputamur, et de die redundamus; quo [2]) plures, hoc pluribus odiosi; magis increscit odium, increscente materia; proficiente multitudine reorum, quid ita non proficit multitudo nuntiatorum? Quod sciam, et conversatio notior facta est; scitis et dies conventuum nostrorum; itaque et obsidemur et opprimimur, et in ipsis arcanis congregationibus detinemur. Quis unquam tamen semeso puero supervenit? quis incruentato pane vestigia dentium deprehendit? quis tenebris repentino lumine irruptis immunda aliqua, ne dixerim incesta indicia recognovit? Si praemio impetramus, ne tales in publicum extrahamur, quare et opprimimur? Possumus et omnino non extrahi; quis enim proditionem criminis alicuius sine crimine ipso aut vendit aut redimit? Sed quid extraneis speculatoribus et indicibus detractem, qui talia obiiciatis, quae non ab ipsis nobis cum maxima vociferatione publicentur, aut statim audita, si prius demonstrantur, aut postea reperta, si interim celentur? Sine dubio enim initiatum volentibus mos est prius ad magistrum sacrorum vel patrem adire. Tum ille dicet: Infans tibi qui adhuc vagit [3]) necessarius, qui immoletur, et panis aliquantum, qui in sanguine

---

1) Rigalt. non et probare — et non videre. 2) Rig. quod. 3) Codd. Mss. vagetur.

infringatur, praeterea candelabra, quae canes annexi deturbent, et offulae, quae eosdem canes [1]): sed et mater aut soror tibi necessaria est. Quid, si nullae erunt? opinor, legitimus Christianus esse non poteris? Haec, oro vos, denuntiata ab aliis sustinent prodi? Diversum opus non est scire illos [2]); prius fallaciae negotium perpetratur, ignaris et dapes et nuptiae subiiciuntur. Nihil enim unquam retro de Christianis mysteriis audierunt. Tamen postea cognoscant necesse est vel aliis quos inducunt praeministranda. Ceterum quam vanum est profanos scire quod nesciat sacerdos? Tacent igitur, et accepto ferunt, et nihil tragoediae Thyestae vel Oedipodis erumpunt, et non protrahunt ad populum, fide in ministros et magistris et de ipsis potiores morsus iam doctis . . . . rapiunt. Si nihil tale probetur, grande nescio quid aestimari oportet, cuius compensatio tantarum atrocitatum tolerantia constat. Miserae atque miserandae nationes, ecce proponimus vobis disciplinae nostrae sponsionem. Vitam aeternam sectatoribus et conservatoribus suis spondet, e contrario profanis et aemulis supplicium aeternum aeterno igni comminatur; ad utramque caussam mortuorum resurrectio praedicatur. Viderimus de fide istorum, dum suo loco digeruntur; interim credite, quemadmodum nos. Volo enim scire, si per talia scelera adire parati estis, quemadmodum nos? Veni, si quis es, demerge ferrum in infantem; vel si alterius officium est, tum modo specta morientem animam, antequam vixit, certe excipe rudem sanguinem in quo panem tuum saties, vescere libenter; interea discumbens dinumera loca, ubi mater aut soror torum presserit; nota diligenter, ut cum tenebrae irruerint, tentantes scilicet diligentiam singulorum, non erres extraneam incursans: piaculum feceris, nisi incestum. Haec cum expunxeris, vives in aevum. Cupio respondeas, si tanti facias aeternitatem? imo iccirco nec credis, et iam si credideris, nego te velle, et iam si velles, nego te posse. Cur autem alii possint, si vos non potestis? cur non possitis, si alii possunt. Impunitatem, aeternitatem quanto

---

1) Apol. 8. „offulae, quae illos ad eversionem luminum extendant.“ Quod voc. extendant hic aut restituendum aut subintelligendum esse censet Haverc. 2) Rig. Diversum opus. Non est scire illos etc.

constare vultis? An hae nobis omni modo redimendae videntur? an alii ordines dentium Christianorum, et alii specus faucium, et alii ad incesti libidinem nervi? Non, opinor; satis enim est nobis sola veritate a vestra positione discerni. Tertium genus dicimur, cynopae [1]) aliqui, vel sciapodes, vel aliqui de subterranea antipodes.

8. Si qua istic, apud vos saltem ratio est, edatis velim primum et secundum genus, ut ita de tertio constet. Psammetichus quidem putavit tibi se ingenio exploratus, si de prima generis: dicitur enim infantes recenti e partu seorsum a commercio hominum alendos tradidisse nutrici, quam et ipsam propterea elinguaverat, ut in totum exsules vocis humanae non auditu formarent loquelam, sed suo promentes eam primam nationem designarent, cuius sonum natura dictasset. Prima vox Bekkos [2]) renuntiata est; interpretatio eius Panis apud Phrygas nomen est; Phryges primi genus exinde habentur. Sed hoc unum erit de vanitatibus vestrarum fabularum non otiose nobis retractandum, quo fidem vestram vanitatibus quam veritatibus [3]) deditam demonstrare gestimus. An omnino credibile sit, tali membro desecto, vastato ipsius animae organo et utique radicitus caeso, castratis faucibus, quae etiam extrinsecus periculose vulnerantur, exinde tabo in praecordia refluente, postremo aliquamdiu cessantibus alimentis, vitam nutrici perdurasse? Age nunc, perseveraverit Philomelae medicamentis . . . . quam et ipsam prudentiores, non linguae caede, sed pudoris rubore mutam interpretantur. Si ergo vixit, potuit effutire aliquid obtusum et exarticulatum sonum tinnitumque, sine modulatu labellorum, expanso ore, lingua stupente, de solis faucibus cogi licet: id fors tunc infantes, quia unicum, facilius commentati, paulo modulatius, utpote liguatuli, inventum alicuius interpretationis impegerint. Sint nunc primi Phryges, non tamen tertii Christiani; quantae enim aliae gentium series post Phrygas? Verum recogitate, ne quos tertium genus dicitis, principem locum obtineant, siquidem non ulla gens non Christiana; itaque quaecunque gens prima, nihilominus Christiana. Ridicula demen-

---

1) Rig. Cynopennae; sed cf. Apol. 8. 2) Codd. Mss. Pactos. Cf. Herod. 2, 2. 3) Scrib. van. potius quam ver.

tia, novissimos dicitis et tertios nominatis. Sed de superstitione tertium genus deputamur, non de ratione, ut sint Romani, Iudaei, dehinc Christiani. Ubi autem Graeci? vel si in Romanorum superstitionibus censentur, quandoquidem etiam deos Graeciae Roma sollicitavit, ubi saltem Aegyptii, et ipsi, quod sciam, privatae curiosaeque religionis? Porro, si tam monstruosi, qui tertii loci, quales habendi, qui primo et secundo antecedunt?

9. Sed quid ego mirer vana vestra, cum ex forma naturali concorporata et concreta intercessit malitia et stultitia sub eodem mancipe erroris? Sane, quia non miror, enumerem necesse est, et vos recognoscendo miremini, in quantam stultitiam incidatis, qui omnis cladis publicae vel iniuriae nos caussas esse vultis. Si Tiberis redundaverit, si Nilus non redundavit, si coelum stetit, si terra movit, ... tiva vastavit, si fames afflixit, statim omnium vox: Christi .... tum. Quasi modicum habeant aut aliud metuere! Quid igitur? Opinor, ut contemptores deorum vestrorum haec iacula eorum provocamus. Ut supra edidimus, aetatis nostrae nondum anni trecenti, quantae clades ante id spatium supra universum orbem ad singulas urbes et provincias ceciderunt? quanta bella externa et intestina? quot pestes, fames, ignes, hiatus, motusque terrarum seculum digessit? Ubi tunc Christiani, cum res Romana tot historias laborum suorum subministravit? ubi tunc Christiani, cum Hierennape [1]) et Delphos et Rhodos et Creta insulae multis cum millibus hominum pessumierunt; vel quam Plato memorat maiorem Asiam aut Africam in Atlantico mari mersam; cum Vulsinios de coelo, Tarpeios de suo monte perfudit ignis, cum terrae motu mare Corinthium ereptum est, cum totum orbem cataclysmus abolevit? Ubi tunc, non dicam contemptores deorum Christiani, sed ipsi dei vestri, quos clade illa posteriores loca, oppida approbant, in quibus nati, morati, sepulti sunt, etiam quae condiderunt? non alias enim superfuissent ad hodiernum, nisi postuma cladis illius. Sed relegere et revolvere non curatis testimonia temporum aliter vobis renuntiata, inprimis ne deos vestros iniustissimos pronuntietis, qui propter contemptores etiam

---

1) Scrib. Hiera, Anaphe (vel Napea) et Delos etc. Cf. Apol. 40.

cultores suos laedunt; tunc enim vosmetipsos errare probatis, si deos traditis, qui vos a meritis profanorum non discernunt. Quodsi, ut unus atque alius ...... mus ait, iccirco vobis quoque irascuntur, quoniam de nostra eradicatione negligitis, absolutum est de infirmitate et mediocritate eorum: nam non irascerentur vobis in animadversione cessantibus, si ipsi exsequi possent; quamquam et alias confitemini istud, si quando illos supplicio nostro videmini ulcisci. Abaliud a maiore defenditur.

10. Pudeat igitur deos ab homine defendi. Effundite iam omnia venena, omnia calumniae tela infligite huic nomini, non cessabo ultra repellere; at postmodum obtundentur expositione totius nostrae disciplinae; nunc vero eadem ipsa de nostro corpore vulsa in vos retorquebo, eadem vulnera criminum in vobis defossa monstrabo, quo machaeris vestris admentationibusque [1]) cadatis. Iam primo, quod in nos generali accusatione dirigitis, divortium ab institutis maiorum, considerate etiam atque etiam, ne vobiscum communicemus crimen istud. Ecce enim per omnia vitae ac disciplinae corruptam, imo delatam in vobis antiquitatem recognosco. De legibus quidem iam supra dictum est, quod eas novis de die consultis constitutisque obruistis. De reliqua vero conversationis humanae dispositione palam subiacet, quanto a maioribus mutaveritis, cultu, habitu, apparatu, ipsoque victu, ipsoque sermone. Nam pristinum ut rancidum relegatis, exclusa ubique antiquitas in negotiis, in officiis; totam auctoritatem maiorum vestra auctoritas deiecit. Sane, quod vobis magis probro est, laudatis semper vetustates, et nihilominus recusatis. Qua perversitate tant ..... maiorum apud vos permanere probari debuerunt, cum ea quae probatis recusetis? Sed et ipsum quod videmini a maioribus traditum fidelissime custodire et defendere, vel quo maxime reos non transgressionis postulatis, de quo totum odium Christiani nominis animatur, deorum dico culturam, perinde a vobis destrui ac despici ostendam, nisi quod non perinde; nos enim contemptores deorum haberi nulla ratio est, quia nemo contemnit quod sciat omnino non esse. Quod omnino est, id contemni potest, quod

1) Rig. admen t. i. e. iaculis.

nihil est, nihil patitur. Igitur quibus est, ab eis patiatur necesse esse. Quo magis oneramini, credentes esse et contemnentes, colentes et despuentes, honorantes et lacessentes! Licet etiam hinc recognoscere, inprimis, cum alii alios deos colitis, eos, quos non colitis, utique contemnitis; praelatio alterius sine alterius contumelia esse non potest, nec ulla electio non [1]) reprobatione componitur. Qui de pluribus suscipit aliquem, eum quem non suscipit despexit. Sed tot ac tanti ab omnibus coli non possunt. Iam ergo tunc primo contempsistis, non veriti scilicet ita instituere, ut omnes coli non possent. At enim illi sapientissimi ac prudentissimi maiores, quorum institutis renuntiare non nostis, maxime in persona deorum vestrorum, ipsi quoque impii deprehenduntur. Mentior, si nunquam censuerant, ne qui imperator fanum, quod in proelio vovisset, prius dedicasset, quam senatus probasset, ut contigit M. Aemilio, qui voverat Alburno deo. Utique enim impiissimum, imo contumeliosissimum admissum est, in arbitrio et libidine sententiae humanae locare honorem divinitatis, ut deus non sit, nisi cui esse permiserit senatus. Saepe censores inconsulto populo adsolaverunt; certe Liberum patrem cum sacro suo consules senatus auctoritate urbe non solummodo, verum tota Italia eliminaverunt. Ceterum Serapem et Isidem et Arpocratem et Anubem prohibitos Capitolio Varro commemorat, eorumque statuas a senatu deiectas, nonnisi per vim popularium restructas. Sed tamen et Gabinius consul Kalendis Ianuariis, cum vix hostias probaret, prae popularium coetu, quia nihil de Serape et Iside constituisset, potiorem habuit senatus censuram, quam impetum vulgi, et aras institui prohibuit. Habetis igitur in maioribus vestris, etsi non nomen, attamen sectam Christianam, quae deos negligit. Horum, si vos saltem integrum honoribus vestris rei esse laesae religionis: sed invenio conspirasse a vobis tam superstitionis quam impietatis profectum. Quanto enim irreligiosiores deprehendimini? Privatos enim deos, quos Lares et Penates domestica consecratione perhibetis, domestica licentia inculcatis, venditando pignerando pro necessitate ac voluntate. Essent quidem tolera-

1) Ex Apol. 13. in. corrig. sine reprobatione.

ıiliora eiusmodi contumaciae sacrilegia, nisi quod eo iam :ontumeliosiora, quod modica. Sed aliquo solatio priva-orum et domesticorum deorum querelae iuvantur, quod ıublicos turpius contumeliosiusque tractetis. Iam primum, [uos in hastarium regessistis, publicanis subd . . . tis [1]), ımni quinquennio inter vectigalia vestra proscriptos ad-licitis. Sic Serapeum, sic Capitolium petitur, addicitur, onducitur .... [2]) sub eadem voce praeconis, eadem ex-ctione quaestoris. Sed enim agri tributo onusti viliores, ıominum capita stipendio censa ignobiliora; nam hae sunt aptivitatis notae et poenae [3]). Dei vero, qui magis tri-utarii, magis sancti, imo qui magis sancti magis tributarii. Iaiestas constituitur in quaestum, negotiatio religione pro-cribitur, sanctitas locationem mendicat; exigitis mercedem ro solo templi, pro aditu sacri, pro stipitibus, pro ostiis; enditis totam divinitatem, non licet eam gratis coli; lus denique publicanis reficitur, quam sacerdotibus. Non uffecerat vectigalium deorum contumelia, de contemptu cilicet aestimanda, nec contenti estis deis honorem non abuisse, nisi etiam, quemcunque habetis, depretietis ali-ua indignitate. Quid enim omnino ad honorandos eos acitis, quod etiam non mortuis vestris ex aequo praebea-is? Exstruitis deis templa, aeque mortuis templa; exstruitis ras deis, aeque mortuis aras, eisdem titulis superscribitis tteras [4]), easdem statuis inducitis formas, ut cuique ars ut negotium aut aetas fuit: senex de Saturno, imberbis e Apolline, virgo de Diana figuratur, et miles in Marte, t Vulcano faber ferri consecratur. Nihil itaque mirum, i hostias easdem mortuis, quas et deis caeditis, eosdem-ue odores crematis. Quis istam contumeliam excuset, uae ut aut [5]) mortuos cum deis deputet? Regibus quidem tiam sacerdotia adscripta sunt, sacrique apparatus, ut ten-ae et currus et solisternia et lectisternia . . . . tie [6]) et ıdi. Plane, quoniam illis coelum patet, hoc quoque non

1) Haverc. ex Apol. 13. emend. subditatis. 2) Hav. ex pol. 13. emend. conducitur divinitas sub eadem voce etc.) Cod. ms. captivitate notae poena. Rigalt. captivitatis otae; sed voc. poenae non est delendum. Cf. Apol. 13. 4) a Rigalt.: Semler (vel Schütz): aras eisdem tit. superscrip-is litt. 5) Haverc. ad Apol. 21. emend. utut mortuos. 6) ig. et feriae et ludi.

sine contumelia deorum: primo quidem, quod non decuc alios eis adnumerari, quibus datum sit post mortem de fieri; secundum, quod tam libere atque manifeste cora populo peieraret contemplator Proculus in coelum recep nisi contemneret quos deieraret, quam ipse, quam ii, qui peierare permittant; consentiunt enim ipsi nihil esse qu deierant, imo insuper et praemio afficiunt, quia publice co tempserit periurii vindices; quamquam periurii apud vos unusquisque purus est. Imo iam per deos deierandi periculu evanuit, potiore habita religione per Caesarem deierandi, qu et ipsum ad offuscationem pertinet deorum vestrorum; f cilius enim per Caesarem peierantes punirentur, quam p ullum Iovem [2]). Sed contemptus honestior est, habe quandam superbiae gloriam; venit enim aliquando eti de fiducia vel conscientiae securitate vel naturali sublin tate animi. Derisus vero quanto lascivior, tanto denotati ad contumeliae morsum. Recognoscite igitur, quam de sores inveniamini numinum vestrorum, non dico quales si in sacrificando, quod enecta et tabida quaeque mactat de opimis autem et integris supervacua [3]) esui capitula ungulas et plumarum setarumque praevulsa, et si quid do quoque habituri non fuissetis. Omitto quae vulgae aut crilegae gulae videbuntur maiorum prope religionem c venire; atquin doctissimi gravissimi, quatenus gravitas atq prudentia de doctrina proficere credunt, et irreverentissi erga deos vestros semper existunt, nec eis cessit litteratu quam ut aut turpia aut vana aut falsa de deis inferat. Ab i exordiar Homero vestro, eius unda omnis et omne aequ cui quantum honorem additis, tantum deis vestris derogas magnificando qui de eis lusit. Adhuc meminimus Home ille opinor est, qui divinam maiestatem humana conditic tractavit, casibus et passionibus humanis deos imbuens, de illis favore diversis gladiatoria quodammodo paria co misit: Venerem sauciat sagitta humana, Martem trede mensibus in vinculis detinet fortasse periturum, eadem vem paene perpessum a coelitum plebe traducit, aut la

1) Cod. ms. quamquam periurii apud vos, quod un est. Hav. ad Apol. 25. tanquam periuria apud vos, q un. p. est. 2) Hav. corr. per parvulum Iovem. 3) Rig supervacui; cf. Apol. 14.

mus eius super Sarpedonem excutit, aut luxuriantem cum Iunone foedissime inducit, commendato libidinis desiderio per commemorationem amicarum. Exinde quis non poëtarum ex auctoritate principis sui in deos insolens, aut vera prodendo aut falsa fingendo? Et tragici quidem aut comici pepercerunt, ut non aerumnas ac poenas dei praefarentur? Taceo de philosophis, quos superbia severitatis et duritia disciplinae ab omni timore securos, nonnullus etiam afflatus veritatis adversus deos erigit: denique et Socrates in contumeliam eorum quercum et canem et hircum [1]) iurat. Nam etsi iccirco damnatus est, cum poenituerit Athenienses damnationis, discriminatores quoque impenderit, restituitur testimonium Socrati, et possum retorquere, probatum esse in illo, quod nunc reprobatur in nobis. Sed et Diogenes nescio quid in Herculem lusit, et Romani stili Diogenes Varro trecentos Ioves, seu Iupiteres dicendum est, sine capitibus inducit. Cetera lasciviae ingenia etiam voluptates vestras per dedecus deorum administrant. Dispicite apud vos Lentulorum et Hostiorum sacrilegas venustates, utrum mimos an deos vestros in strophis et iocis rideatis; sed et histrionicas litteras magna cum voluptate suscipitis, quae omnem foeditatem designant deorum. Constuprantur coram vobis maiestates in corpore impuro. Famosum et diminutum caput imago cuiuslibet dei vestit. Luget Sol filium fulmine extinctum lactantibus vobis, Cybela pastorem suspirat fastidiosum non erubescentibus vobis, et sustinetis Iovis elogia modulari. Plane religiosiores estis in gladiatorum cavea, ubi super sanguinem humanum, super inquinamenta poenarum, proinde saltant dei vestri, argumenta et historias nocentibus erogandis, aut in ipsis deis nocentes puniuntur. Vidimus saepe castratum Attin deum a Pessinunte, et qui vivus cremabatur Herculem induerat. Risimus et meridiani ludi de deis lusum, quo Dis Pater, Iovis frater, gladiatorum exsequias cum malleo deducit, quo Mercurius, in calvitio pennatulus, in caduceo ignitulus, corpora exanimata iam mortemve simulantia e cauterio probat. Singula ista quaeque adhuc investigare quis possit? Si honorem inquietant divinitatis, si maiestatis fastigium adsolant,

1) Rigalt. heram, sed hircum scribendum esse docet Apol. 14.

de contemptu utique censentur, quam eorum qui eiusmodi factitant, quam eorum qui ita suscipiunt. Quare nescio, ne plus de vobis dei vestri quam de nobis querantur .... ex alia parte adulamini, redimitis si qua delinquitis, et postremo licet vobis in eos quos esse voluistis; nos vero in totum aversamur.

11. Nec tantum in hoc nomine rei desertae communis religionis, sed superductae monstruosae superstitionis. Nam, ut quidam, somniastis caput asininum esse deum nostrum. Hanc Cornelius Tacitus suspicionem fecit. Is enim in quarta historiarum suarum, ubi de bello Iudaico digerit, ab origine gentis exorsus, et tam de ipsa origine quam de nomine religionis ut voluit argumentatus, Iudaeos refert in expeditione vastis in locis aquae inopia laborantes onagris, qui de pastu aquam petituri aestimabantur, indicibus fontis [1]) usos evasisse; ita ob eam gratiam consimilis bestiae superficiem a Iudaeis coli. Inde opinor praesumptum, nos quoque ut Iudaicae religionis propinquos eidem simulacro initiari. At enim idem Cornelius Tacitus, sane ille mendaciorum loquacissimus, oblitus affirmationis suae in posterioribus refert, Pompeium magnum Iudaeis debellatis captisque Hierosolymis templum adisse et perscrutatum nihil simulacri reperisse. Ubi ergo is deus fuerit? utique nusquam magis quam in templo tam memorabili, praesertim omnibus praeter sacerdotibus clauso, quo non vererentur extraneum. Sed quid ego defendam, professus interim confessionem temporalem omnium in vobis ex pari transferendorum? Credatur deus noster asinina aliqua persona; certe negabitis vos eadem habere nobiscum? Sane vos totos asinos colitis et cum sua Epona, et omnia iumenta et pecora et bestias, quae perinde cum suis praesepibus consecratis. Et hoc forsitan crimini datis, quod inter cultores omnium tantum asinarii sumus. Sed et qui nos crucis antistites affirmat, consecraneus erit noster.

12. Crucis qualitas, signum est de ligno; etiam de materia colitis penes vos cum effigie; quamquam sicut ve-

1) Sic recte iussit Haverc. scribi pro vulg.: fontibus; cf. Apol. 16.

strum humana figura est, ita et nostrum propria. Viderint nunc liniamenta, dum una sit qualitas; viderit forma, dum ipsum sit dei corpus. Quodsi de hoc differentia intercedit, quanto distinguitur a crucis stipite Pallas Attica et Ceres Pharia, quae sine forma rudi palo et solo staticulo ligni informis repraesentatur? Pars crucis, et quidem maius, est omne robur, quod de recta statione defigitur. Sed nobis tota crux imputatur, cum antemna scilicet sua et cum illo sedilis excessu. Hoc quidem vos incusabiliores, qui mutilum et truncum dicastis lignum, quod alii plenum et structum consecraverunt. Enimvero de reliquo integra est religio vobis integrae crucis, sicut ostendam. Ignoratis autem etiam originem istam deis vestris de isto patibulo provenisse. Nam omne simulacrum, seu ligno seu lapide desculpitur seu aere defunditur seu quacunque alia locupletiore materia producitur, plasticae manus praecedant necesse est; plasta autem lignum crucis in primo statuit, quoniam ipsi quoque corpori nostro tacita et secreta linea crucis situs est. Quod caput emicat, quod spina dirigitur, quod humerorum obliquatio .... Si statueris hominem manibus expansis, imaginem crucis feceris. Huic igitur exordio, et velut statumini argilla desuper intexta paulatim membra complet, et corpus struit, et habitum, quem placuit argillae, intus cruci ingerit; inde circino et plumbeis modulis praeparatio simulacri in marmor, in lutum, vel aes, vel quodcunque placuit deum fieri, transmigratur. A cruce argilla, ab argilla deus; quodammodo transit crux in deum per argillam. Crucem igitur consecratis, a qua incipitur consecratus. Exempli gratia dictum erit, nempe de olivae nucleo et nuce persici et grano piperis sub terra temperato arbor exsurgit in ramos, in comam, in speciem sui generis. Eam si transferas, vel de brachiis eius in aliam subolem utaris, cui deputabitur quod de traduce provenit? non illi grano aut nuci aut nucleo? Nam cum tertius gradus secundo adscribitur, aeque primo secundus, sic tertius redigitur ad primum transmissus per secundum. Nec diutius super isto argumentandum est, quando naturali praescriptione omne omnino genus censum ad originem refert, quantoque genus censetur, tanto origo convenitur in genere. Si igitur in genere deorum crucum originem colitis, hic erit nucleus et granum primordiale, ex quibus apud vos simulacrorum

silvae propagantur. Ad manifesta iam: [1]) Victorias ut numina, et quidem augustiora quanto laetiora, veneramini. Con.........one [2]) quid melius extollant, cruces erunt intestina quodammodo tropaeorum. Itaque in Victoriis et cruces colit castrensis religio, signa adorat, signa deierat, signa ipsi Iovi praefert. Sed ille imaginum suggestus et totius auri cultus monilia crucum sunt. Sic etiam in cantabris atque vexillis, quae non minore sanctitate militia custodit, siphara illa vestes crucum sunt. Erubescitis, opinor, incultas et nudas cruces colere.

13. Alii plane humanius solem Christianum deum aestimant, quod innotuerit ad orientis partem facere nos precationem vel die solis laetitiam curare. Quid vos minus facitis? Non plerique affectatione adorandi aliquando etiam coelestia ad solis initium labra vibratis? Vos certe estis, qui etiam in laterculum septem dierum solem recepistis, et ex diebus ipsum praelegistis, quo die lavacrum subtrahatis, aut in vesperam differatis, aut otium et prandium curetis. Quod quidem facitis exorbitantes et ipsi a vestris ad alienas religiones. Iudaei enim festi, sabbata et coena pura, et Iudaici ritus lucernarum et ieiunia cum azymis et orationes litorales, quae utique aliena sunt a diis vestris. Quare, ut ab excessu revertar, qui solem et diem eius nobis exprobratis, agnoscite vicinitatem; non longe a Saturno et sabbatis vestris sumus.

14. Nova iam de deo nostro fama suggessit. Adeo nuper quidam perditissimus in ista civitate, etiam suae religionis desertor, solo detrimento cutis Iudaeus, utique magis post bestiarum morsus, ad quas se locando quotidie toto iam corpore decutit, cum incedit picturam in nos proposuit sub ista proscriptione: *ONOKOITHΣ.* [3]) Is erat auribus canteriorum, et in toga, cum libro, altero pede ungulato. Et credidit vulgus Iudaeo. Quod enim aliud genus seminarium est infamiae nostrae? Itaque in tota civitate *'Ονοκοίτης* praedicatur. Sed et hoc tamque hesternum, et auctoritate temporis destitutum et qualitate auctoris infirmum, libenter excipiam studio retorquendi. Videa-

---

1) Rigalt. At man.; Verius Hav. ad man. 2) Hav. contignatione. 3) Scribendum esse *ὀνοκοίτης*, ex Apol. 16. apparet; Rig. et hoc in l. et in Apologet. scr. Onochoetes.

mus igitur, an hic quoque nobiscum deprehendamini. Neque enim interest qua forma, dum deformia simulacra curemus? Sunt penes vos et canino capite et leonino et de bove et de ariete et hirco cornuti dii, caprigenae vel anguini et alites planta, fronte et tergo. Quid itaque nostrum unicum denotatis?

15. Plures Onocoetae penes vos deprehenduntur. Si in deis aequalitate concurrimus, sequitur, ut sacrificii vel sacri quoque inter nos diversitas nulla sit, ut ex alia specie comparationis satis fiat. Nos infanticidio litamus sive initiamus? Vos, si de memoria abierunt, quae caede hominis, quaeque infanticidiis transegisse, recognoscetis suo ordine; nunc enim differimus pleraque, ne eadem videamur ubique retractare. Interim, ut dixi, ex alia parte non deest adaequatio. Nam etsi nos aliter, tamen non aliter vos quoque infanticidae, qui infantes editos enecantes legibus quidem prohibemini, sed nullae magis leges tam impune, tam secure sub omnium conscientiae unius ae........ tabellis eluduntur. Sed nec eo distant, si vos non ritu sacri, neque deo necatis. Atquin in hoc asperius, quod frigore et fame, aut bestiis......... tis, aut longiore in aquis morte demergitis. At et si quo...... dissimilius penes vos fit, eo addicite, quo vestra pignora ex......... s, et supplebitur. Imo superacervabitur in vobis quidquid..... ratione defecerit. Sed de ea impietatis hostia dicimur...... dum ita quoque in vobis recognoscitur, ubi opportunius positum est, non multo secernimur a vestra voracitate; si illa impudica est, nostra vero crudelis, coniungimur si forte natura, qua semper saevitia cum impudicitia concordat.

16. Quamquam quid minus, imo quid non amplius facitis? parum scilicet humanis visceribus inhiatis, quia vivos et puberes devoratis? parum humanum sanguinem lambitis, quoniam futurum sanguinem elicitis? parum infante vescimini, quia infantem totum praecoquum perhauritis? Ventum est ad horam lucernarum et caninum ministerium et ingenia tenebrarum. Quo in loco metuo ne cedam. Quid enim tale in vobis detinebo? Verum iam laudate consilium incesti verecundi, quod adulteram noctem commenti sumus, ne aut lucem, aut veram noctem contaminaremus, quod etiam luminibus terrenis parcendum ex-

istimavimus, quod nostram quoque conscientiam ludimus; quodcunque enim facimus, si volumus, suspicamur. Ceterum incesta vestra pro sua libertate et luce omni et nocte omni et tota coeli conscientia fruuntur, quodque felicius proveniat, cum palam misceatis incesta toto conscio coelo, soli ipsi ignoratis; nos vero etiam in tenebris scelera nostra recognoscere possumus. Plane Persae, Ctesias edit, tam scientes quam non horrentes cum matribus libere fiunt. Sed et Macedones, id quod probaverunt, palam est factitare, siquidem cum primus scenam eorum Oedipus intravit trucidatus oculos, risu ac derisu exceperunt, tragoedus consternatus retracta persona: numquid, ait, domini, displicui vobis? responderunt Macedones: imo tu quidem pulchre. Aut scriptor vanissimus si finxit, aut Oedipus dementissimus si ita fecit; atque exinde alter ad alterum, *ἤλαυνε* dicebat *εἰς τὴν μητέρα.* 1) Sed una vel alia gens quantula macula totius orbis? Nos enim omnem infecimus solem, omnem polluimus oceanum! Date igitur aliquam nationem vacantem ab eis, quae omne hominum genus ad incestum trahunt. Si qua gens concubitu ipso et aetatis ac sexus necessitate, ne dixerim libidine et luxuria, caret, ea erit quae carebit incesto; si qua ab humana conditione privata quadam natura remota est, ut neque ignorantiae neque errori neque casui opposita sit, ea erit quae sola Christianis respondere constantius possit. Respicite igitur luxuriam inter errores et ventos fluctuantem, si desunt populi, quos ad hoc sceleris incursent lata vada et aspera erroris. Inprimis cum infantes vestros alienae misericordiae exponitis aut in adoptionem melioribus parentibus, obliviscimini, quanta materia incesti subministratur, quanta occasio casibus aperitur? Plane ex aliqua disciplina severiores aut certo respectu eiusmodi eventuum a libidine temperatis quocunque loco domi aut peregre, ut non dispersio seminum et saltus ubique luxuriae nescientibus filios edat, quos aut ipsi postmodum parentes, aut alii ...... incursent, quando etiam aetatum moderatio libidine exclusa sit. Quotcunque adulteria, quotcunque stupra, quotcunque publicatae libidinis ...... sive stativo vel ambulatorio titulo, tot sanguinis mix-

---

1) Cf. Apolog. 9.

tiones, tot compagines generis, tot inde traduces ad incestum; unde adeo mimis et comoedis argumentorum venae fluunt, unde ista quoque talis ante tragoedia erupit. Fusciano praefecto urbi, iudicata punitione senatus, fortuita negligentia comitata ultra ianuam progressus iter, praetereuntibus tractus domo excidit. Graeculus vel a limine Graeculo more captaverat intrans, [1]) inde mutatus Asiae aetate Romam in venalicio refertur. Emit imprudens pater et utitur Graeco. Dehinc, ut vestra, adolescentem dominus in agrum et vincula legat. Illic iam dudum paedagogus et nutrix poenas dabant. Repraesentatur eis tota caussa, referunt invicem exitus suos: illi, quod alumnus in pueritia periisset; ille, se quoque a pueritia perisse, ceterum eodem eventu Romae natum honesta domo. Forsitan et signa quaedam retexuerit. Igitur dei voluntate, ut tanta seculo macula exprobraretur, spiritus dei [2]) de die concutit: tempora cum aetate respondent, aliquid et oculi de lineamentis recordantur, proprietates nonnullae in corpore recensentur. Dominos, imo iam parentes tantum prolatae inquisitionis diligentia impellit. Investigatur venaliciarius, infeliciter invenitur. Revelato scelere, parentes sibi laqueo medentur. Bona filio male superstiti praefectus adscribit, non ad hereditatem, sed ad stipendium stupri et incesti. Satis erat unum istud exemplum publicae erubescentiae eiusmodi scelerum delitescentium in vobis. Nihil semel evenit in rebus humanis, semel plane erui potest. De sacramentis nostrae religionis opinor intentatis, et sunt paria vestris etiam non sacramentis.

17. De obstinationibus vero vel praesumptionibus, si qua proponitis, ne istae quidem ad communionem comparationis absistunt. Prima obstinatio est, quae secunda ab eis religio constituitur Caesarianae maiestatis, quod irreligiosi dicamur in Caesares, neque imagines eorum repropitiando, neque genios deierando hostes populi nuncupamur. Ita vero sit, cum ex vobis nationibus quotidie Caesares, et Parthici, et Medici, et Germanici. Hoc loco Romana gens viderit, in quibus indomitae et extraneae nationes.

---

1) Corruptum hunc locum ita emendavit Rigalt. ut pro vulg. senatus scriberet reatus et v. intrans deleret. 2) V. dei, quod legitur in ms., delevit Rig.

Vos tamen de nostris adversus nostros conspiratis. Agnoscimus sane Romanam in Caesares fidem. Nulla unquam coniuratio erupit, nullus in senatu vel in palatiis ipsis sanguis [1]) Caesaris notam fixit; nulla in provinciis affectata maiestas. Adhuc Syriae cadaverum odoribus spirant; adhuc Galliae Rhodano suo non lavant. Sed omitto vesaniae crimina, quia nec ista Romanum nomen admittunt. Vanitatis sacrilegia conveniam, et ipsius vernaculae gentis irreverentiam recognoscam, et festivos libellos, quos statuae sciunt, et illa obliqua nonnunquam dicta a concilio atque maledicta, quae circi sonant. Si non armis, saltem lingua semper rebelles estis. Sed aliud opinor est, non iurare per genium Caesaris. Dubitatur enim de periuris iure, cum ne per deos quidem vestros ex fide deieretis. Sed non dicimus deum imperatorem; super hoc enim, quod vulgo aiunt, sannam facimus.

18. Imo qui deum Caesarem dicitis, et deridetis, dicendo quod non est, et male dicitis, quia non vult esse quod dicitis; mavult enim vivere, quam deus fieri. Reliquum obstinationis in illo capitulo collocatis, quod neque gladios neque cruces neque bestias vestras, non ignem, non tormenta, ob duritatem ac contemptum mortis, animo recusemus. At enim haec omnia apud priores maioresque vestros non contemni mòdo, sed etiam magna laude pensari ac virtute didicerunt. Gladius quot et quantos viros voluntarios! piget prosequi. Crucis vero novitatem numerosae abstrusae Regulus vester libenter dedicavit. Regina Aegypti bestiis suis usa est. Ignes post Carthaginensem feminam Asdrubale marito in extremis patriae constantiorem docuerat invadere ipsa Dido. Sed et tormenta mulier Attica fatigavit tyranno negans, postremo, ne cederet corpus et sexus, linguam suam pastam exspuit, totum eradicatae confessionis ministerium. Sed vestris ista ad gloriam, nostris ad duritiam deputatis. Destruite nunc gloriam maiorum, quo nos quoque destruatis. Contenti estote detrahere etiam laudi parentum ad praesens, ne nobis locum detis. De his forsitan et temporum qualitas robustioris antiquitatis exegerit ingenia duriora, at nunc tranquillitas pacis et ingenia mitiora et mentes hominum etiam in extraneos....

1) Ita Hav.; cod. ms. sanguinis.

Ergo, inquitis, veteribus vos comparate; nobis necesse est in vobis odio prosequi quod a nobis non probatur, quia nec invenitur in nobis. Respondete igitur ad singulas species. Non eadem voce exempla deposco. Si contemptu scilicet mortis gladius de maioribus fabulas fecit, utique non vitae amore gladio vos ad lanistas auctoratis, sed mortis nomen militiae datis. Si feminae alicui de bestiis famosa mors est, medio quotidie pacis sponte libera ad bestias itis. Si crucem, configendi corporis machinam, nullus adhuc ex vobis Regulus pepigit, attamen iam ignis contemptus evasit, ex quo se quidam proxime vestiendum incendiali tunica ad certum usquequaque locum auctoravit. Si flagris mulier insultavit, hoc quoque proxime inter venatorios ordine transcurso remensus est, ut taceam de Laconica gloria.

19. Hucusque, opinor, horrenda obstinationum Christianarum; quae si vobiscum communicamus, superest deridenda personarum conferamus; quamquam de persuasionibus omnis obstinatio nostra praestruitur; mortuorum enim praesumimus resurrectionem. Spes resurrectionis fastidium est mortis. Ridete igitur quantumlibet stupidissimas mentes, quae moriuntur ut vivant; sed quo facilius rideatis et resolutius decachinnetis, arrepta spongia vel interim lingua delete literas interim vestras, quae similiter asseverant animas in corpora redituras. Attamen quanto acceptabilior nostra praesumptio est, quae in eadem corpora redituras defendit? vobis autem quanto vanius traditum est, hominis spiritum iu cane vel mulo aut pavone rediturum? Item iudicium annuntiamus a deo pro cuiusque meritis post interitum destinatum. Id vos Minoi et Radamantho adscribitis, iustiore interim Aristide recusato. Eo iudicio iniquos aeterno igni, pios et insontes amoeno in loco dicimus perpetuitatem transacturos. Apud vos ...... quoque Pyriphlegethontis et Elysii non alia conditio disponitur. Nec mythici ac poëtici soli talia canunt, sed et philosophi de animorum reciprocatione et iudicii distributione confirmant. Quoniam igitur usque, iniquissimae nationes, non agnoscitis, imo insuper exsecramini vestros, si nihil inter vos diversitas habet, si unum et eidem sumus; quia non odistis quod estis: date dextras potius, compingite oscula, miscete complexus, cruenti cum cruentis, incesti cum incestis, coniurati cum coniuratis,

obstinati et vani cum aequalibus. Pariter deorum numina laesimus, pariter indignationem eorum provocamus. Habetis et vos tertium genus, etsi non de tertio ritu, attamen de tertio sexu. Illud aptius de viro et femina, viris et feminis iunctum. Aut numquid ipso vos collegio offendimus? Solet aequalitas aemulationis materiam subministrare. Sic figulus figulo, faber fabro invidet. Imo iam de fine simulata confessio redigit conscientiam ad veritatem et ad constantiam veritatis, (nam omnia ista in nobis solis erunt, et a nobis solis revincuntur, quibus illata sunt;) agnitione scilicet diversae partis, unde scientia instructa et consilium inspirat et iudicium gubernat. Vestra denique sententia est, ne caussam quis iudicet, nisi duobus auditis. Quod in nobis solis negligitis, naturae vitio satisfacitis, ut quae in nobis non refutetis, in aliis ......tis, aut quorum reatum in vobis memineritis, ea in alios iactetis ...... opere occupatiores eritis, in extraneos casti, in vosmetipsos incesti, exsertiores foris, subiecti domi. Haec est iniquitas, ut gnari ab ignaris, absoluti a reis iudicemur. Auferte stipulam de oculo vestro, aut trabem de oculo vestro, ut stipulam de alieno extrahatis. 1) Emendate vosmetipsos prius, ut Christianos puniatis; nisi quod emendaveritis, non punietis, imo eritis Christiani, imo si fueritis Christiani, eritis emendati. Discite quod in nobis accusetis, et non accusabitis. Recognoscite quid in vobis non accusetis, et accusabitis. Patet etiam hinc vobis, quantum aperire potuerimus, [e paucis istis libellulis,] erroris inspectio et veritatis recognitio. Damnate veritatem, sed inspectam si potestis, et probate errorem, sed repertum si putatis. Quodsi praescribitur vobis errorem amare et odisse veritatem; cur quod amatis et odistis, non noveritis?

---

1) Haverc. ad Apolog. 39. emend. Auferte trabem de oculo vestro, ut stipulam de alieno extrahatis.

AD NATIONES

LIBER SECUNDUS.

1. Nunc de deis vestris, miserandae nationes, congredi vobiscum defensio nostra desiderat, provocans ipsam conscientiam vestram, ad censendum, an vere dei, ut vultis, an falso, ut scire non vultis. Haec enim materia est erroris humani per artificem eius, ne ignorantia erroris ...... quo magis rei sitis. Patent oculi, nec vident; hiant aures, nec audiunt; cor stupet saliens, nescit animus quod agnoscit. Denique, si tantam perversitatem una praescriptione discuti liceret, in expedito esset nuntiatio, cum omnes istos deos ab hominibus institutos, non .... hinc excidere fidem verae divinitatis, quo nihil utique aliquando coeptum divinum videri iure possit. Sed enim multa sunt, quibus teneritas conscientiae obduratur in callositatem voluntarii erroris. Ingenti manu veritas obsidetur; at ipsa de sua virtute secura est. Quidni? quoscunque vult, de ipsis adversariis socios protectoresque sibimet assumit, et omnem illam expugnatorum multitudinem prosternit. Adversus haec igitur nobis negotium est, adversus institutiones maiorum, auctoritates receptorum, leges dominantium, argumentationes prudentium; adversus vetustatem, consuetudinem, necessitatem; adversus exempla, prodigia, miracula, quae omnia adulterinam istam divinitatem corroboraverunt. Quare secundum vestros commentarios, quos ex omni theologiae genere cepistis, gradum conferens, quoniam maior in huiusmodi penes vos auctoritas literarum, quam rerum est, elegi ad compendium Varronis opera, qui rerum divinarum ex omnibus retro digestis commentatus, idoneum se nobis scopum exposuit. Hunc si interrogem, qui insinuatores deorum? aut philosophos designat aut populos aut poëtas. Triplici enim genere deorum censum distinxit: unum esse physicum, quod philosophi retractant; aliud mythicum, quod

inter poëtas volutetur; tertium gentile, quod populi sibi quique adoptaverunt. Igitur cum philosophi physicum coniecturis concinnarint, poetae mythicum de fabulis traxerint, populi gentile ultro praesumpserint, ubinam veritas collocanda? in coniecturis? sed incerta conceptio est; in fabulis? sed foeda relatio est; in adoptionibus? sed passiva et municipalis adoptatio est. Denique apud philosophos incerta, quia varia; apud poetas omnia indigna, quia turpia; apud populos passiva omnia, quia voluntaria. Porro divinitas, si veram retractes, ea definitione est, ut istud neque argumentationibus incertis colligatur, neque fabulis indignis contaminetur, neque adoptionibus passivis indicetur; haberi enim debet, sicut est, certa, integra, communis, quia scilicet omnium. Ceterum quem deum credam? quem suspicio aestimavit, quem historia iactavit, quem civitas voluit? Dignius multo neminem credam, quam dubitandum aut pudendum aut adoptivum.

2. Sed physicorum auctoritas philosophorum ut mancipium sapientiae patrocinatur. Sane mera sapientia philosophorum, cuius infirmitatem prima haec contestatur varietas opinionum, veniens de ignorantia veritatis. Quis autem sapiens expers veritatis, qui ipsius sapientiae ac veritatis patrem et dominum deum ignoret? ...... divina alias enuntiatio Salomonis [1]): Initium, inquit, sapientiae metus in deum. Porro timoris origo notitia est; quis enim timebit quod ignorat? Ita qui deum timuerit, omnium notitiam et veritatem adsecutus, plenam atque perfectam sapientiam obtinebit. Hoc autem philosophiae non liquido successit. Licet enim per curiositatem omnimodae litteraturae inspiciendae, divinis quoque scripturis ut antiquioribus possint videri incursasse, et inde nonnulla dempsisse, cum tamen ...... nt, [2]) probant sese aut omnia despexisse aut non omnibus .... Nam et alias veritatis simplicitas per scrupulositatem ......ve [3]) fide nutat, et ita accedente libidine gloriae ad proprii ingenii opera mutasse, per quod in incertum abiit etiam quod invenerant, et facta est argumentationum inundatio de stillicidio uno

1) Prov. 9, 10. Ps. 11, 10. 2) Le Prior. emend. credant, — omnibus credidisse. 3) Hav. ad Apolog. 47. plerumque.

atque alio veritatis; invento enim solummodo eo, non ut invenerant, exposuerunt, ut de qualitate [1]) eius et de natura et iam de sede disceptent: Platonici quidem curantem rerum et arbitrum et iudicem; Epicurei otiosum et inexercitum, et ut ita dixerim, neminem; positum vero extra mundum, Stoici, intra mundum, Platonici. Quem non penitus admiserant, neque nosse potuerunt, neque timere, nec inde sapere, exorbitantes scilicet ab initio sapientiae, id est, metu in deum. Extant testimonia tam ignoratae quam dubitatae inter philosophos divinitatis. Diogenes consultus, quid in coelis agatur: Nunquam, inquit, ascendi. Item, an dei essent: Nescio, inquit, nisi ut sint expedire. Thales Milesius, Croeso sciscitanti, quid de deis arbitraretur, post aliquot deliberandi commeatus, nihil renuntiavit. Socrates ipse deos istos quasi certus negabat. Idem Aesculapio gallinaceum secari quasi certus iubebat. Et ideo cum tam incerta et inconstans definiendi de deo philosophia deprehenditur, quem potuit ....re eius, quem non liquido tenebat determinare? De mundo .... dicimus. Hunc enim physicum theologiae genus cogunt: q.......ta deos tradiderunt, ut Dionysius Stoicus trifariam deos dividat, unam vult speciem, quae in promptu sit, ut solem, lunam ..... aliam, quae non compareat, ut Neptunum, reliquam, quae de hominibus ad divinitatem transisse dicitur, ut Herculem, Amphiaraum. Aeque Arcesilaus trinam formam divinitatis ducit, Olympios, Astra, Titaneos; de Coelo et Terra, ex his, Saturno et Ope, Neptunum, Iovem et Orcum et ceteram successiònem. Xenocrates Academicus bifariam facit, Olympios et Titanios, qui de Coelo et Terra. Aegyptiorum plerique quatuor deos credunt, Solem et Lunam, Coelum ac Terram. Cum reliquo igni superno deos ortos Democritus suspicatur, cuius instar vult esse naturam Zeno. Unde et Varro ignem mundi animum facit, ut perinde in mundo ignis omnia gubernet, sicut animus in nobis. Atqui vanissime. Nam cum est, inquit, in nobis, ipsi sumus; cum exivit, emorimur. Ergo et ignis cum de mundo per fulgura proficiscitur, mundus emoritur.

3. His ita expeditis, videmus physicum istud ad hoc

---

1) Rigalt. invenerunt — qualitatis; cf. Apolog. 47.

subornatum, ut deos elementa contendat, cum his etiam alios deos natos alleget; dei enim nonnisi de deis nascerentur. Quos quoniam in mythico apud poëtas plenius suo loco examinabimus, tamen quod de ipsis interim retractandum est, quod ad praesentem speciem facit, simul et de praesenti specie ad ipsos ...... an ostensuri sumus, deos nullo modo videri posse, qui de elementis nati dicuntur, ut iam hinc praeiudicatum sit, deos elementa non esse, cum qui de element*is* nati dicuntur, dei non sunt; aeque demonstrando, orta deos non esse, ad illam agnatorum speciem praestruemus recte non esse defendi, quorum parentes, id est elementa dei non sunt. Scitum, deum e deo nasci, quemadmodum de non deo non deum. Igitur quod elementa contineat mundus iste, ut summaliter tractem de universitate, partibus eius praeministrans; nam quae conditio eius, eadem utique erit et elementorum et membrorum, aut ab aliquo institutus sit necesse est, qua Platonis humanitas, aut a nullo qua Epicuri duritia. Et si institutus est, habendo initium habebit et finem, ita quod aliquando non fuit ante initium, et quandoque non erit post finem: non capit utique videri deus carens substantia divinitatis, id est aeternitate, quae sine initio et fine censetur. Si vero institutus omnino non est ac propterea deus habendus, quod ut deus neque initium neque finem sui patitur: quomodo quidam assignat elementis, quae deos volunt, generationem, cum Stoici negent quicquam deo nasci? Item, quomodo volunt, quos de elementis natos ferunt, deos haberi, cum deum negent nasci? Itaque quod mundi erit, hoc elementis adscribetur, coelo dico et terrae et sideribus et igni, quae deos et deorum parentes adversus negatam generationem dei et nativitatem frustra credi proposuit Varro. Et qui Varro indicaverat animalia esse coelum et astra. Quod si ita est, etiam mortalia sint necesse est, secundum animalis formam; nam etsi immortalem constat animam, ipsi hoc soli licebit, non etiam illi cui adnectitur, id est corpori. Nemo autem negabit mortale corpus esse, cum et contingamus ea et contingamur ab eis, certa corpora ex illis decidere videamus. Ergo si animalia deposita ratione animae, qua corporum conditio, mortalia, non utique, dii elementa. Et tamen unde animalia Varroni videntur elementa? Quoniam moventur. Ac ne ex diverso proponatur, multa alia moveri, ut rotas, ut

plaustra, ut machinas ceteras, ultro praevenit dicens, eo animalia credita, quod per semetipsa moverentur, nullo extrinsecus apparente motatore eorum aut minatore, sicut apparet, qui rotam compellit, et plaustra volvit, et machinam temperat. Igitur nisi animalia, non mobilia per se. Porro allegans, quid non appareat, ostendit quid quaesisse debuerat, id est, artificem et arbitrum motus; neque enim statim non est, quod, quia non videmus, non credimus esse. Imo eo altius investigandum est, quod non videatur, ut quod videatur quale sit scire possimus. Alioquin si tantum ea, quae comparent, deo esse creduntur, quia comparent, quomodo deos etiam eos recipitis, qui non comparent? si autem videntur esse qui non sunt, cur non sint et qui non videntur? Motatorem dico coelestium rerum. Sint ergo et animalia, quia mobilia per se, etiam mobilia per se, quia non per alium; tamen illa non statim dei, quia animalia, ita nec ideo, quia per se mobilia; aut quid vetat universa animalia, ut mobilia per se, deos haberi? ......lia sane vanitate Aegyptiis licet.

4. Aiunt quidam propterea deos fuisse appellatos, quod θέειν et σείεσθαι procurrere ac motari interpretatio est. Sane vocabulum istud non est alicuius maiestatis; a cursu enim et motu, non ab divinitatis denominatione formatum est. Sed cum etiam ille unus Deus quem colimus, θεὸς cognominetur, nec tamen aut motus ullus aut cursus eius appareat, quia nec visibilis cuiquam sit, palam est, ut vocabulum istud .... sumptum propriumque, quia se nativum, divinitatis inventum .... interpretationis eius astutia, verisimilius est non a cursu et motu θεοὺς dictos, sed de appellatione veri dei mutuatum, uti quos aeque deos excudissetis, θεοὺς cognominaretis. Denique quam ita sit, probatio suppetit, cum etiam universos deos vestros, in quibus nullius cursus aut motus officium denotatur, θεοὺς communiter appelletis. Itaque si aeque θεοὺς aeque immobiles, disceditur vocabuli interpretatione pariter et divinitatis opinione, quae a cursu et motu modulata rescinditur. Quodi nomen istud proprium divinitatis et simplex, nec interpretatorium in illo deo reprehensum, in cetera, quae deos vultis, docete etiam qualitatis inter illos esse consortium, ut iure consistat collegium nominis communione substantiae. Porro θεὸς ille iam hoc solo, quod non sit in promptu, vacat a com-

paratione eorum, quae in promptu sunt et visui et sensui; sed sensui satis, quod est testimonii ad diversitatem occulti et manifesti renuntiatio; si elementa palam proposita omnibus, si contra deus nemini, quomodo poteris ex ea parte, quam non vidisti, quae vides, congredi? Cum ergo non habes coniungere sensu .... ratione, quid vocabulo coniungis, ut coniungas etiam potestate? Ecce enim Zeno quoque materiam mundialem a deo separat, vel cum per illam, tanquam mel per favos transisse dicit. Itaque materia et deus duo vocabula, duae res. Pro discrimine vocabulorum etiam res separantur, etiam materiae conditio vocabulum sequitur. Quodsi materia non est, quia sic et appellatio praescribit, quomodo quae sunt in materia, id est elementa, dei habebuntur, cum membra a corpore aliq .... esse non possint? Sed quid ego cum argumentationibus physiologicis? S...... ascendere debuit de statu mundi, non in incerta descen..........lo Platonica forma quadratum eum angulatumque com.........do circino rotunda ita collegit, quod sine capite solum credi laborat. Sed Epicurus, qui dixerat, quae super nos, nihil ad nos, cum et ipse coelum inspicere desiderat, solis orbem pedalem deprehendit. Adhuc scilicet frugalitas et in coelis agebatur. Denique ut ambitio profecit, etiam sol aciem suam extendit, ita illum orbem maiorem Peripatetici denotaverunt. Oro vos, quid sapit coniecturarum libido? Quid probat tanta praesumptione asseverationis otium affectatae morositatis eloquii artificio adornatum? Merito ergo Milesius Thales dum totum coelum examinat et ambulat oculis, in puteum cecidit .....r, multum irrisus Aegyptio illi: In terra, inquit, nihil perspiciebas, coelum tibi speculandum existimas? Itaque casus eius per figuram ....s notat, scilicet eos qui stupidam exerceant curiositatem .....naturae, quam prius in artificem eius et praesidem, in vacuum .....n dum habituros.

5. Quin ergo ad humaniorem aliquanto..... imur opinionem, quae de communi omnium sensu et simplici cog .... deducta videatur? [1]) Nam et Varro meminit eius, creditam praeterea dicens elementorum divinitatem, quod ni-

---

1) Le Prior. supplevit: convertimur — cognatione.

hil omnino sine suffragio illorum gigni, ali, provehi possit ad vitae humanae et terrae sationem, quando ne ipsa quidem corpora aut animas sufficere licuisset sine elementorum temperamento, quo habitatio ista mundi circulorum conditionibus foederata praestatur, nisi quod hominum incolatui denegavit enormitas frigoris aut caloris. Itaque deos credi: solem, qui diei de suo cumulet, fruges caloribus, p....... et annum stationibus servet; lunam, solatium noctium, patrocinium mensium gubernaculis, item sidera, signacula quaedam temporum ad mutationem notandorum; ipsum denique coelum, sub quo omnia; terram, super quam omnia, et quicquid illorum inter se ad commoda humana conspirat. Nec tantum beneficiis fidem divinitatis elementis convenire, sed etiam de diversis, quae tanquam de ira et offensa eorum incidere soleant, ut fulmina, ut grandines, ut ardores, ut aurae pestilentes, item diluvia, item hiatus motusque terrarum. Et iure credi deos, quorum natura honoranda sit in secundis, metuenda sit in adversis, domina scilicet iuvandi et nocendi. Porro, si ita sentiuntur in ..... conversatione, non perinde rebus ipsis, quibus iuvantur sive laeduntur aut gratias referunt aut querelas intendunt, sed his, sub quorum ducatu et potestate operatio rerum decurrit. Nam in voluptatibus vestris non tibiae aut citharae coronam ad praemium adiudicatis, sed artifici, qui tibiam et citharam suavitatis temperet vi. Aeque cum quis valetudine male est, non lanis nec antidotis aut malagmatis ipsis gratiam meministis, sed medicis, quorum opera atque prudentia remedia proveniunt. Item in adversis qui ferro sauciantur, non gladium ipsum aut lanceam accusant, sed hostem vel latronem. Et quos ....[1]) tegulas aut imbrices arguunt, sed vetustatem; sicut et naufragi non petris et fluctibus imputant, sed procellae. Merito. Certum enim est, quodcunque est, ei adscribendum, non per quod fit, sed a quo fit, quia is est caput facti, qui et ut fiat et per quid fiat, instituit. Et sunt in omnibus rebus tres tituli isti, quod est, per quod est, et a quo est; quia prius est, qui quid velit fieri, et quod possit, inveniri. Et ita recte in ceteris agitis, auctorem considerantes. At in physicis contra naturam

---

1) Rigalt. suppl. Et quos tecta opprimunt, non tegulas etc.

regula vestra, qua in ceteris sapientiam iudicatis, auferendo summum gradum auctoris, et quae fiunt, non a quo fieri, ... ita credere contingit elementorum potestates et ar... esse, quae sunt servitutes et officia. Non in ista investigatione ali .....us artificis intus et domini, servitutis autem non tendimus elementorum, ... operis eorum quas facis potestatis. Sed dei non serviunt; ea igitur, quae serviunt, dei non sunt. Aut doceant vulgo fieri, ut de licentia passivitatis libertas approbetur, de libertate dominatio, de dominatione divinitas intelligatur. Nam si omnia haec super nos certis curriculis, legitimis decursibus, propriis spatiis, aequis vicibus sub legis instar constituta volvendis temporibus et exercendis temporum ducatibus occurrere meminerunt, ... ex ipsa observatione conditionum suarum et fide operum et instantia .... et cura demutationum, memoria reciprocatorum, aliquam dominationem sibi praeesse persuadeant vobis, cui apparere videatur universa negotiatio mundialis perveniens ad humani generis utilitatem et ...... onem? 1) Non enim potest dicere, ea sibi agere ista ac sibi curare nec quicquam hominum caussa disponere, cum propterea defendas elementis divinitatem, quod ab aliis aut iuvari te aut laedi sentias; nam si sibi praestant, nihil eis debes.

6. Age iam, conceditisne divinitatem non modo non serviliter currere, sed inprimis integre stare, neque minui neque intercipi neque corrumpi debere. Ceterum abiit omnis felicitas eius, si quid patitur unquam. Ecce autem et astra intercidunt, et intercidisse se attestantur. Confitetur et luna, quantum amiserit, cum resumit. Iam maiora eius detrimenta soletis in aquae speculo considerare, ut nihil amplius ullam ..... credam quod magi norunt. Ipse etiam sol saepe defectione tentatus est. Fingite quaslibet rationes coelestium casuum, non volet deus aut minor fieri, aut esse desinere. Viderint igitur humanae doctrinae patrocinia, quae coniectandi artificio sapientiam mentiuntur et veritatem. Nam alias natura sic est, ut qui melius dixerit, hic verius dixisse videatur, non qui verius, is melius.

---

1) Gothofredus utilitatem seu accessionem? Haverc. ad Apol. 13: util. et laesionem?

7. Ceterum cui res examinabitur, verisimilius utique dicet elementa ista ab aliquo regi, quam ultro ..... igitur non deos, quae sub aliquo. At si in isto erratur, melius est simpliciter, quam, ut physici, diligenter. Sed enim si ad mythic . . .tes, [1]) melius iam in physico mortalitas errat, eis divinitatem adscribendo, quae super hominem putat situ et vi et magnitudine et divinitate sentiri; quod enim super hominem, credas deo proximum. Ceterum ut ad mythicum transeamus, quod poetis deputatur, nescio an tantum, ... mediocritati nostrae, an tanti de documentis divinitatis conf......... ut Mopsus Africanus et Boeotus Amphiaraus. Delibanda enim nunc est species ista, cuius suo loco ratio reddetur. Interim hos certe homines fuisse vel eo palam est, quod non constanter deos illos, sed heroas appellatis. Quid ergo contendimus? Si addicenda mortuis divinitas erat, non utique talibus? Ecce vos, cum eadem licentia praesumptionis sepulcris regum vestrorum coelum infamatis, nonne probatos quosque iustitia, virtute, pietate et omni bono eiusmodi consecrationis solatio honestatis, contenti pro talibus etiam irrideri peierantes. At e contrario impios, turpes etiam pristinis humanae gloriae praemiis aufertis, decreta eorum et titulos lancinatis, imagines detrahitis, monetam repercutitis. Ille autem conspector omnium, comprobator, imo largitor bonorum, tantae indulgentiae suae ordinationem vulgo prostituet, et plus diligentiae atque iustitiae hominibus licebit in distribuendis divinitatibus sapere? Mundiores erunt regum et principum comites quam summi dei? Atquin horretis et aversamini, vagos, exsules, ... debiles, sordide natos, inhoneste institutos; contra incestos, adulteros, raptores, parricidas etiam legibus exserendis. Ridendum an irascendum sit, tales deos credi, quales homines esse non debeant? Sed enim in isto mythico genere, quod poetae ferunt, quam incerti agitis circa conscientiae pudorem et pudoris defensionem! Nam quotiens misc ...., turpia, vel atrocia deorum exprobramus, allegationem poeti ......e ut fabulosa defenditis? quotiens ultro siletur de eiusmodi poetica, non modo non horretis, sed insuper honoratis, utque in necessariis artibus

1) Le Prior. suppl. ad mythicas artes.

habetis. Denique per hanc initiatricem litteraturae ingenuitatis studia producitis. Criminatores deorum poetas eliminari Plato censuit, ipsum Homerum sane coronatum civitate pellendum. At cum excipiatis illos et retineatis, cur non credatis talia retexentibus de deis vestris? Igitur si creditis poetis, cur tales deos colitis? si ideo colitis, quia non creditis poetis, cur laudem mendacibus fertis, nec cavetis ne offendatis eos, quorum detrectatores honoratis? Sane fides a poetis non exigenda. Nonne qui dicitis deos post mortem factos, homines confitemini ante mortem? Quid ergo novi, si, qui homines fuerint, humanis aut casibus aut criminibus aut fabulis polluuntur? Non creditis poetis, cum de relationibus eorum etiam sacra quaedam disposueritis? Cur rapitur sacerdos Cereris, si non tale Ceres passa est? Cur Saturno alieni liberi immolantur, si ille suis pepercit? Cur Ideae masculus amputatur, si nullus illi fastidiosior adolescens libidinis frustratae dolore castratus est? Cur Herculeum polluctum mulieres Lanuvinae non gustant, si non mulierum caussa p...... Mentiuntur sane poetae! sed non ideo quod talia gesserint....... homines quas defuerint nec quod divinas adscripserint fo ..... divinitatis, cum interim vobis credibilius visum est deos fuisse, sed non tales, quam tales, sed non deos.

8. Superest gentile illud genus inter populos deorum, quos libidine sumptos, non pro notitia veritatis, docet privata notitia. Deum ergo existimo ubique notum, ubique praesentem, ubique dominantem, omnibus colendum, omnibus demerendum. At enim cum illi quoque, quos totus orbis communiter colit, excidant probationi verae divinitatis, quanto magis isti, quos ne ipsi quidem municipes sui norunt? Nam quae idonea auctoritas praecucurrit eiusmodi theologiae, quam etiam fama destituit? Quanti sunt, qui norint visu vel auditu Atargatin Syrorum, Coelestem Afrorum, Varsutinam Maurorum, Obodan et Dusaren Arabum, Belenum Noricum, vel, quos Varro ponit, Casiniensium Delventinum, Narniensium Visidianum, Atheniensium Numentinum, Aesculanorum Anchariam, et quam praevenerim [1]), Volsiniensium Nortiam, quorum ne nominum quidem dignitas humanis cognominibus distat? Satis rideo etiam

1) Rigalt. Praeverim.

deos decuriones cuiusque municipii, quibus honor intra muros suos determinatur. Haec libertas adoptandorum deorum quousque profecerit, Aegyptiorum superstitiones docent, qui etiam bestias privatas colunt, p.... crocodilos et anguem suum. Parum est, si etiam hominem consecrarunt. Illum dico, quem non iam Aegyptus aut Graecia, verum totus orbis ...... Afri iurant; de cuius statu quid coniici potest apud nostras litteras ut verisimile videtur positum est. Nam Serapis iste quidam olim Ioseph ...... fuit de genere sanctorum, iunior inter ceteros fratres, sed excelsior ....ab iisdem fratribus per livorem venum in Aegyptum datus, seviebat in familia regis Aegyptiorum Pharao, a regina minus pudica desideratus, sed quia non obsequebatur, e contrario ab eadem delatus, a rege in carcerem datur. Illic somnia quibusdam non perperam interpretatus, vim spiritus sui ostendit. Interea rex quoque somnia terribilia quaedam illi, detractis quos convocaverat, voluit exponere. Ioseph expedimenta de carcere edocuit, somnium regi aperit: illos boves septem opimissimos, defluentes, totidem annorum ubertatem significare; posteriores aeque septem ineptos, subsequentium septem annorum inopiam. Praedicare itaque saepe de recondendis praesidiis in futuram famem de copia priore, credidit rex; exitus rerum et prudentem et sanctum semper necessarium probavit. Itaque Pharao universae Aegypto et frumentandae et exinde curandae eum praefecit. Hunc Serapidem ex suggestu, quo caput eius ornatum, vocaverunt, cuius suggestus modialis figura frumentationis memoriam obsignat, et curam frugum super caput eius fuisse, ipsis spicis, quibus per ambitum notatur, apparet. Propterea et canem, quem apud inferos deputant, sub dextera eius dicaverunt, quod sub manu eius compressatur [1]) Aegyptiorum, et Fariam adiungunt, quam filiam regis Pharao derivatio nominis esse demonstrat; nam et tunc Pharao, inter cetera honorum et remunerationum, filiam quoque in matrimonium ei dederat. Sed quia et feras et homines colere susceperant, utramque faciem in unum Anubin contulerunt, in quo naturae conditionisque suae potius argumenta videri posset consecrasse gens rixosa,

---

1) Mirum hoc v. le Prior. mutavit in compressatus.

suis regibus recontrans, in extraneis deiecta, sane et gula et spurcitia .... etiam servi ipsa.

9. Haec secundum tripertitam dispositionem ...... divinitatis aut notiora aut insigniora digessimus, ut possit iam videri satis responsum de physico genere, de poëtico, de gentibus. Et quoniam omnis superstitio [1]), non iam philosophorum nec poetarum nec populorum, a quibus tradita est, sed dominantium Romanorum, quibus occupata est, auctoritatem sibi exstruxit, alia iam nobis ineunda est humani erroris latitudo, imo silva caedenda, quae undique conceptis superstitionum seminibus vitii pueritiam [2]) obumbravit. Sed et Romanorum deos Varro bifariam disposuit incertos et electos. Tantam vanitatem! Quid enim erat illis cum incertis, si certos habebant? nisi si Atticos stupores recipere voluerunt. Nam et Athenis ara est inscripta: ignotis deis. Colit ergo quis quod ignorat? Tum si certos habebant, contenti esse debuerunt, nec electos desiderare. In quo etiam irreligiosi deprehenduntur. Si enim dei ut bulbi seliguntur, qui non seliguntur, reprobi pronuntiantur. Nos vero bifariam Romanorum deos recognoscimus, communes et proprios, id est, quos cum omnibus habent, et quos ipsi sunt commenti. Et numquid hi sunt publici et adventitii dicti? Hoc enim arae docent, adventitiorum ad fanum Carnae, publicorum in Palatio. Quare cum communes dei, quam physico, quam in mythico comprehendantur, actum est iam de istis speciebus. De propriis dicere .... et. De Romanis stupeamus, tertium illud genus hostilium deorum ...... eo quod nulla gens alia tantum sibi superstitionis invenerit ...... duas species dirigimus, alios de hominibus assumptos, alios inde conceptos. Igitur quoniam idem illis color suppetit consecrationis mortuorum, tanquam ob merita vitae, eandem et nos responsionem opponamus necesse est. neminem ex his quoque tanti fuisse. Patrem diligentem Aenean crediderunt, militem nunquam gloriosum, lapide debilitatum; quod telum quantum vulgare, atque caninum, tanto ignobile vulnus! Sed et proditor patriae Aeneas invenitur; tam Aeneas, quam Antenor. Ac si hoc verum nolunt, Aeneas certe patria flagrante dereliquit socios fe-

---

1) Rigalt. substitutio. 2) Cod. ms. vitiis pueritatem Rigalt. vitii pueritatem.

minae Punicae subiiciendus, quae maritum Hasdrubalem Aeneae timiditate supplicantem hosti non comitata, raptis secum filiis, formam et patrem sibi habere non in fugam sapit, sed in ignes ardentis Carthaginis ut in amplexus patriae pereuntis incubuit. Pius Aeneas ob unicum puerum et decrepitum senem, Priamo et Astyanacte destitutis; atquin Romanis magis detestandus. Qui pro salute principum et domus eorum adversus liberos et coniuges et omne pignus suum deierant. Consecrat filium Veneris, et hoc Vulcanus sciens patitur et Iuno concedit. Si veredi [1]) parentum in coelo sedent, cur non potius Argivi iuvenes dei habiti, quod matrem, ne in sacris piaculum committeret, plus quam humano more iugales provexerunt? cur non magis dea, quae magis pia, illa filia patris in carcere fame defecti uberibus suis educatrix? Quid aliud Aeneae gloriosum, nisi quod proelio Laurentino nusquam comparuit? Rursus forsitan solito more quasi desertor e proelio fugerit. Romulus aeque post mortem deus, si quia urbem condidit deus, usque in feminas, urbium auctores. Sane Romulus et fratrem interfecit et alienas virgines dolo rapuit. Ideo deus, ideo Quirinus est, quia tunc parentibus quiritatum est per illum. Quid Sterculus meruit ad divinitatem? si agros stercoribus iuvando diligens fuit, plus fimi Augias conferebat. Si Faunus Pici filius in ius agitabatur mente ictus, curari eum magis quam consecrari decebat. Si Fauni filia pudicitia praecellebat, ut ne conversaretur quidem inter viros, aut barbaria aut conscientia deformitatis aut rubore insaniae paternae, quanto dignior bona dea Penelopa, quae inter utilissimos amatores diversata, obsessam castitatem tenere protexit? Est et sanctus, propter hospitalitatem a rege Plotio fanum consecutus; potuit et Vlixes de humanissimo Alcinoo unum amplius deum vobis contulisse.

10. Ad foediora festino. Non puduit Auctores vestros de Larentina [2]) palam facere. Scortum haec meritorium fuit, sive dum Romuli nutrix, et ideo lupa, quia scortum; sive dum Herculis amica est, et iam mortui Herculis, id est, iam dei. Nam ferunt, aedituum eius solum forte in aede calculis ludentem ut sibi collusorem, quem non ha-

---

1) Cod. ms. si bisepte parentum. 2) Rigalt. Laurentina; cf. Apolog. 13.

bebat, repraesentaret, una manu Herculis nomine, alia ex sua persona lusum inisse, si ipse vicisset, coenulam et scortulum ex stipitibus Herculis sumeret; si vero Hercules, id est manus altera, eadem Herculi exhiberet. Vicit manus Herculis. (Id quoque potuit duodecim titulis eius adscribi.) Aedituus coenam Herculi dependit, scortum Larentinam conducit: coenat ignis, qui Sol, et ipsius Herculis co.......nia ara consumpsit. Larentina in aede sola dormit....de lenonio ludo iactitat se somniis Herculi functam, et potuit, dum animo contemplatur, somnio pati. Eam de aede progredientem mane primo quidam adolescens, tertius quod aiunt Hercules concupiscit, ad se....................s.................. id dictum sibi ab Hercule, utique .... ceantur. Non enim impune licui.............................. dem quoque scribit mox illa prop .... per Herculem fuerat inse cuta, agrum .... divinitatem et filiabus suis quas ut ipsas h........................ dium a Larentinian Romanorum numina digni .... sola de tot uxoribu Herculi cara, sola enim dives ....or Cerere qua mortuo placuit. Tot exemplis et vo............ quis no deus affirmari potuit? Quis denique Antinoo controversiar divinitatis agitavit, quod decorior Ganymedes aut carior su amatori ....[1])? Apud vos mortuis coelum, viam ab infer ad astra subigitur. Pass.......ta ascendunt. Ne multu putetis vos praestare regibus vestris.

11. Non contenti eos deos asseverare, qui visi retr auditi contrectatique sunt, quorum effigies descriptae, n gotia digesta, memoria propagata, umbras nescio quas i corporales, inanimales, et nomina de rebus efflagitant, deo que sanciunt, dividentes omnem statum hominis singu potestatibus ab ipso quidem uteri conceptu, ut si deus Co sevius quidam, qui consationibus concubitalibus praesit, Fluviona, quae infantem in utero .... hinc Vitumn et Sentinus, per quem viviscat infans et sentiat.....: dehi Diespiter, qui puerum perducat ad partum. Cum prin...... et Candelifera, quoniam ad candelae lumina pariebar et quae ....us dictae. Perverse nat

---

1) Gothofredus has lacunas sic explevit: amatori fuerit? subigitis. Passim alii ita ascendunt. Haverc. ad Apol. amatori? Patet apud vos — subigitis. Passim ita tamiti ascendunt.

..................to Prosae carmentis esse provin............ .... et ab effatu Farmus, et aliis a lo ....uem ad cavendum sumministrat .... rix et Albana, et una Rucinia. Mirum .... non esse provisos. Exinde et primi cibi sum .... Potina et Eluda, et statuendi infantis sta................do, Abeona, et Domiducam, et habent Edeam ....ae et malam. Item voluntatis, Volumnum, Voletam .... Paventinam, Pavoris, Spei. Venilliam; voluptatis, Volupiam ....ntiae, Praestitiam; aeque ab actu, Peragenorem: a consiliis Consum; iuventam, novorum togatorum; virorum iam, fortuna barbata ....nuptialibus disseram. Afferenda est ab afferendis dotibus ordinata ....dor, et Mutunus et Tutunus, et dea Pertunda, et Subigus, et Prema ..... parcite, dei impudentes, luctantibus sponsis nemo intervenit .... quorum votum est foris gaudentes erubescunt [1]).

12. Et quonam usque deos ..... quia disserendum, quales deos receperitis, quantum vobis erus...... Rideam vanitatem, an exprobrem caecitatem, est admodum incertum.. Nam quot deos, et quos utique producam? maiores, an et minores? veteres, an et novitios? mares, an et feminas? coelibes, an et le, ...? artifices, an et inertes? rusticos, an et urbanos? cives, an et peregrinos. Tot enim familiae, tot nationes sensus bona fide quaerunt, ut dispici et distingui describique non possint, ut quanto diffusa res est, tanto substringenda nobis erit. Et ideo, qui in ista specie unum tuemur propositum demonstrandi, illos omnes homines fuisse: non quidem ut cognoscatis, nam quasi oblita agitis, compendio ab ipsa dispiciendi ratione summam originem generis illorum retractando. Origo enim totius posteritatis. Ea origo deorum vestrorum Saturno, ut opinor, signatur. Neque enim si Varro antiquissimos deos Iovem, Iunonen et Minervam refert, nobis excidisse debet, omnem patrem filiis antiquiorem, tam Saturnum Iove, quam Coelum Saturno; de Coelo enim et Terra Saturnus. Et tamen Coeli et Terrae originem omitto. Erant inde coelibes diu et orbi, antequam mariti

---

1) Haverc. suppl. Humano pudori parcite — intervenit; ipsi quorum etc.

et parentes. Longo scilicet aevo crescendum illis fuit ad tantam proceritatem. Denique simul coepit et Coelo vox insolescere et ubera Terrae lapilliscere, faciunt nuptias inter se. Credo, aut Coelum descendit ad sponsam, aut Terra ascendit ad sponsum! Concepit tamen Terra de Coelo et peperit illa Athos, Athos Saturnum mira ratione. Utri parentum similis? Sed et peperit, certe ante Saturnum neminem procreaverunt, nisi unam postea Opem, exinde de subole cessatum est. Nam Saturnus quidem Coelum castravit dormientem. Legimus Coelum genere masculino; ceterum quomodo pater, nisi masculinus? Sed et unde castrandum? falx illi: hoc s..l..... Nondum enim Vulcanus artifex ferri. Terra vero orbata distulit, etsi adhuc iuvenili aetate, alii nubere. Sed nec habebat Coelum ..... tamen nisi illam Mare amplectitur, sed olet salsuginem .... aquis assueta. Ita Saturnus unicus masculus Coeli atque Terrae. Sed ipse pubescens sorori suae iungitur. Nondum leges, quae incesta prohiberent, nec quae parricidium plecterent. Itaque filios virili sexu devorabat; melius ipse, quam lupi, si exponeret; timebat scilicet, ne quis illorum de paterna falce didicisset. Nato mox et abalienato Iove, saxum infantis ementiti deglutivit. Hoc ingenio diu securus, tandem filio, quem nondum digesserat, in tenebris adulto oppressus regnoque privatus est. Hunc vobis patriarcham deorum, Coelum et Terra, poëtis obstetricantibus, procreaverunt. Sed eleganter quidam sibi videntur physiologice per allegoricam argumentationem de Saturno interpretari tempus esse, et ideo Coelum et Terram parentes, ut et ipso origini nullos, et ideo falcatum, quia tempore omnia dirimantur, et ideo voratorem suorum, quod omnia ex se edita in se ipsum consumat. Nominis quoque testimonium compellant: Cronium dictum graece, ut Chronon; aeque latini vocabuli a sationibus rationem ....nt, qui eum procreatorem coniectantur, per eum seminalia coeli in terram deferri. Opem adiungunt, quod opem videndi semina conferant, et quod opere semina evadant. Quae oro, huius translationem ....ponas. Aut Saturnus fuit, aut tempus. Quomodo Saturnus .... quomodo tempus? Utrumque enim non potes, corporale in eo.........mare. Quid autem prohibuit tempus coli in sua qualitate? .... hominis, aut fabulam hominis, aut famulam hominis in sua specie, no

in tempo .... Quid sibi vult intellectio ista, nisi foedas materias mentitis argumentationibus colorare? Saturnum neque ideo qui ..d........ tempus, aut dum eum tempus facis, iam nec hominem vis fuisse. Pla........s omnino Saturnus in terris humanae qualitatis apud veteres memorias recensetur. Potest incorporaliter fingi quodvis, quod non fuerit omnino; vacat fingendi locus, ubi veritas est. Cum autem Saturnum constat vixisse, frustra demutatis; non conceditur vobis, quem non negabitis fuisse hominem, qui neque deus neque tempus defendi potest. Exstat apud litteras vestras usquequaque Saturni census, legimus apud Cassium Severum, apud Cornelios Nepotem et Tacitum, apud Graecos quoque Diodorum, quive alii antiquitatem canos collegerunt. Nec fideliora vestigia, ... quam in ipsa Italia signata sunt. Nam post plurimas tetras et Attica hospitia Italiae, vel, ut tunc vocabatur, Oenotriae, consedit, exceptus ab Iano sive Iane, ut Salii [1]) vocant. Mons, quem coluerat, Saturnius dictus; urbs, quam depalaverat, Saturnia usque nunc est; tota denique Italia de Saturno vocabatur: tali teste terram, quae nunc dominatur orbi, etiamsi de origine Saturni dubitatur, de actu tamen constat hominem illum fuisse. Ita si homo Saturnus, procul dubio de [homine], imo quia homo, non utique de coelo atque terra. Sed cuius parentes ignoti, quibusdam facile fuit illum eorum filium dici, quorum possunt omnes videri. [2]) Quis enim non coelum ac terram patrem ac matrem venerationis gratia appellet? An de consuetudine humana, qua ignoti quique ex inopinato apparentes de coelo advenisse dicuntur? Proinde......semper eg.......repentino [3]), ubique inolevit coelitem dici. Nam et vulgo generis incertos terrae filios iactitamus. Nihil allego de statu antiquitatis, qua.... rudes [4]) tunc agebantur et oculi et mentes hominum, ut cuiuslibet novi viri aspectu quasi divino commoverentur, nedum et regis, et quidem primi. Adhuc de Saturno im-

---

1) Rigalt. ed. ut si alii vocant. Cf. Apolog. 10. ut Salii volunt. 2) Ita h. l. restit. ex Apolog. 10. 3) Haverc. ex Apol. 10. emend. Proinde Saturno semper egeno et repentino ubique etc. 4) Leg. qua ita rudes — hominum, ut (alii: et) etc.

morabor, quod et ceteris compendium praestruam, satiata primordiorum disputatione; nec praetermittam potiora testimonia divinarum litterarum, quibus fides pro antiquitate superior debetur. Ante enim Sibylla, quam omnis litteratura, extitit. Illa scilicet Sibylla, veri vera vates, et cuius vocabula daemoniorum vatibus induistis. Ea senario versu in hunc sensum de Saturni prosapia et rebus eius exponit: decima, inquit, genitura hominum, ex quo cataclysmum prioribus accidit, regnavit Saturnus et Titan et Iamfetus, Terrae et Coeli fortissimi filii. Si qua ergo, vel vestris .... oribus litteris vestris superioribus, sed iccirco magis proximis ..... in illius aetatis, fides adiacet.

13. Satis de Saturno et prosapia eius .....um est, homines fuisse. Tenemus compendium, in ceteros originis praescriptionem, ne per singulos evagemur. Qualitas posteritatis a principibus generis ostenditur, mortalia de mortalibus, terrena de terrenis, gradus ad gradus comparantur, nuptiae, conceptus natales cucurrerunt, patriae sedes, regna, monumenta l......... qui natos non possunt negare, mortuos credant, qui mortuos confitentur, deos non putent. Sed enim manifestis vis sua adsistit; quos a primordio non .... divinitatem, affirmando illos post mortem deos factos, ut Varro, et qui cum eo somniaverunt. Hic igitur consisto ...... alle........ in hoc nomen et numen, ut in ordinem senatorium, ... vestra .... cedatis iam necesse est, aliquem summum dominatorem ...... allegendi potestatem, et quasi Caesarem; neque quisquam aliis praestare potest, qui non ipse dominetur. Ceterum si potuerunt deos sese facere post mortem, a........ deterioris conditionis ab initio esse voluerunt; aut si nemo est, qui deos fecerit, quomodo facti dicentur, qui non nisi ab alio fieri potuissent? Ita nullus datur vobis renuendi locus, esse mancipem quendam divinitatis. Perspiciamus itaque caussas allegendae mortalitatis in coelum. Harum duplicem rationem credo proferetis: aut enim illu........ quis idem praestans facit, ut habeat vel amminicula vel munimenta vel etiam ornamenta fastigii sui; aut meritorum necessitas .....s dignis quibusque. Aliud quid suspicari non datur. Nemo........ giendo alicui, aut non sua aut illius caussa facit. Sed neque....... petere numini inest tanta et potestas, ut scilicet ..... faciat, si tanta humanitas irrogetur, qui egeat

opera vel adiumento quorundam, et quidem mortuorum, quo mirum magis, cum alios sibi immortales instituere potuisset. Nec diutius de .... tus conquiret, qui humana divinis comparavit. Sa .... rior opinio est, discuti debet, si deus remiis .... buta si pristinis viris .... recogitandum. Quod exinde nemo dig .... si capere iam locus non potest. Tantis videlicet .... a meruerit antiquitas. Ergo an meruerit, re .... meruisse, proponat ipsius merita. Si quid in cunabulis .... litatis, valent ad suffragium divinitatis, in cestorum .... Opem et Saturnum fratres recepistis. Furtivus infans ...... ter dignus et tecto et ubere humano, meritoque incre .... tam mala manebant. Adultus denique qualemcunque genitorem, ... licissimum, regem aurei scilicet seculi, sub quo laboris inopiae .... ae pax quiescebat, sub quo nulli subigebant arva coloni, ... tellus nullo poscente ferebat. Sed oderat patrem incestum eius .... castratorem. Ecce autem et ipse cum sorore miscetur, ut huic primum dictum putem: *τοῦ πατρὸς τὸ παιδίον*. Tam pius pater, quam pius filius ...... m tunc legibus ageretur, in duos culleos dividi Iovem decuit ..... dubitaret, libidine ab incesto corroborata, in leviora, id est, ... et stupra diffundere? de quo poëtica sic lusitavit. Quomodo ..... de fugitivo palam factum solemus et operam eius percon .... abusui nundinare? 1) modo in pretia luxuriae eum figurando ...... bovem aut pretium bovis pensaverit, et imbrem pergulis .... aditum pecunia ruperit? modo in similitudines actuum ip........ im, qui rapuit, cycnum, qui cantaverat. Adeo non fabulae istae sunt de fa .... sit an non lasciv .... na hominum, quos .... emissa iam pridem a fide per incr .... non est nobis extensius agendum. Si enim et re .... pibus et proseminatoribus suis morata plebs eadem q .... natura, alibi auctoritas exigebat similitudinem morum .... quanto deterior, qui non melior? privato enim titulo Iovem optimum ...... tis, et est Virgilii aequus Iupiter optimus. Proinde incesti in suos,

---

1) Hav. ad Apolog. c. 2. Quomodo, quando de fugitivo palam factum, solemus et operam eius percontando abusui nundinare?

impudici in extraneos, impii, iniusti, cui nullam insignem infamiam fabula reliquit.. deus fieri non fuit dignus.

14. Sed quoniam alios seorsum volunt in divinitatem ab hominibus receptos, et distingui inter nativos et factos secundum Dionysium Stoicum, de ista quoque specie adiiciam. De ipso quidem Hercule ....ma responsionis, an dignus coelo et divinitate, sic enim pro va.... meritis addicunt divinitatem? Si ob virtutem, quod feras constan ....rit, quid tam memorabile? nonne ludo puniti, vel etiam ad .... arenariae vilitatis plurimas in unum, et quidem studiosiores .... ciunt. Si ob peragratum orbem, quantis ad locupletibus dulcis ...tas, aut philosophis famulatoria mendicitas idem praestitit? Non meminerunt, Asclepiadem Cynicum unica vaccula, cuius et dorso vehebatur, et si quando ubere alebatur, orbem totum oculis subegisse? Si .... etiam ad inferos adiit, quis hoc nesciat, viam ad inferos omni ....as plurimas........s ille Pompeius .... qui nec hostias al......n unum agnulum Byrsae Cartha.....re. Quo magis Scipio, quam Hercules, ob....ti deputatur? Adiicite potius tituli Hercula.......rum, uxorum, et foetas Omfales, et ob decori pueri amissio ... desertam militiam Argonautarum. Adiicite ad gloriam post turpi....am, etiam furias eius; auctorate sagittas, quae filios et uxorem.... erunt; qui tunc dignius rogo sese irrogasset prae dolore parti ...... Qui uxoris ob lasciviam venenis circumventus magis metu ... honesta morte moreretur. Hunc vos de pyra in coelum suble....a facilitate, qua et alium ignis et divini confectum, qui pauca e... ingenia commentus, dicebatur mortuos ad vitam recurasse ... filius, tam homo, quam Iovis nepos, Saturni pronepos .... spurius ut incerto patre, ut Argivus Socrates detulit ...... repertum, turpius Iove educatum, canino scilicet ubere .... nemo negare potest; fulmine haustus est. Malus Iupiter....sus est [1]), impius in nepotem, invidus in artificem. Sed enim pin.....um eius non occultavit, cupiditatem et avaritiam lucri....atam, qua quidem ille vivos ad mortem, non mortu .... praevaricatione venalis medicinae agebat. Dicitur etiam mater eius eodem casu obisse; merito ....sam m.....

---

1) Rigalt. emend. Malus Iupiter, si fulmem ipsius est.

bestiam ediderat iisdem quasi scalis ad coelum erupisse. Et tamen Athenienses scient eiusmodi deis sacrificare. Nam Aesculapio et matri inter mortuos parentant, quasi non et ipsi Thesea suum adorent; Mer....deum, qui nisi conservatricem suam in littore peregrino deliquit, eadem oblivione, imo amentia, quae patri caussa mortis fuit.

15. Longum foret recensere etiam de illis quos in sidera sepelistis, et audaciter dei ....tratis. Sic opinor digni de coelo Castores et Perseus et Erigona, quemadmodum et Iovis expletus. Sed quid mirandum? etiam canes et scorpios cancros in coelum transtulistis. Differo de his quos in oraculis...... et testimonium hic divini, qui et tristitiae deos arbitros esse vultis...... dius, qui animam corpore viduet, quem intra muros cludi non permittendo damnastis. Item Caeculus, qui oculos sensu exani.... Orbana, quae in orbitatem semina exstinguat, et ipsius Mortis..... Ut cetera transvolem, etiam locorum urbis, vel loca, deos ar......patrem, et diva Arquis et Lana et montium Septemontium... illi faciunt, qui in iisdem locis aras vel aedes habent, praeterea .... in alieno loco aut mercedibus habitant. Taceo Ascensum ...... et Levicolam [1]) a clivis; taceo deos Forculum a foribus, et Cardeam a cardinibus, et liminum Limentinum, sive qui alii inter vicinos ap...... num Ianitorum adorantur. Quid enim magnum? cum et habeant in lupanaribus, in culinis, et in imo carcere; in i........ itaque propr........... aliisque Romanorum deis, quibus totius vitae officia distribuuntur, taliter, ut ceteris deis opus non sit. Imo cum privatim apud Romanos deputentur, quos supra signavimus, nec facile foris cogniti, quomodo ea omnia illos praeesse voluerunt in omni genere humano, et in omni gente proveniunt; ubi praedes eorum, non modo honore, sed ipsa quoque notitia carent. Sed enim quidam fructus et necessaria victui demonstraverunt?

16. Quaeso vos, cum dicitis invenisse illos, non confitemini prius fuisse quae invenirentur. Cur ergo non auctorem potius honoratis, cuius haec dona sunt, sed auctorem transfertis in repertores? ..... quam invenisset, utique auctori gratias egit, utique illum deum sensit; .... mi-

1) Rigalt. emend. Clivicolam.

nisterium institutoris, a quo et ipse institutus est qui invenit......... sum quod invenirentur. Ficum viridem Romae nemo noverat .... um Cato senatui intulit, ut quo iam provincia hostilis esset, cui sub...... semper instabat exprimeret. Cerasum Cn. Pompeius de Ponto ....[1]) Italiae provulgavit. Potuerunt mihi novorum apud Romanos pomorum ....ruisse praeconium divinitatis. Tam vanum hoc, quam etiam .... commenta deos haberi; quibus si comparentur nostrae aetatis ....o dignius posteris, quam prioribus consecratio competisset ... on in omnibus iam artificiis antiquitas exolevit, usu quotidiano instruente novitatem; atque adeo quos ob artes sanctifi......... in ipsis artibus et provocatis in aemulis insuperatos.

17. Denique .....toribus suis non negatis omnibus his quos deos antiquitas voluit, posteritas c........superstitionum......l.., praesumptio, cui.......bemus; propterea scilicet Romanos totius orbis domi ....se, quod officiis religionum meruerint domina .... cis praevaleant. Nimirum Sterculus ...... hoc imperium .... seu Romanorum distin ....tem extraneo potius .... tores et destitutores in .... ti, sepultique sunt. Ita nempe .... oblitus antrum illud Idaeum .... dissimum odorem. Nonne omni Capitolio .... ut illa potius terra regnaret, ... posthabita Samo dilecta, et utique Aeneadarum ignibus adoleri ....

Hic illius arma,
Hic currus fuit, hoc regnum dea gentibus esse,
Si qua fata sinant, iam tunc tenditque fovetque [2]).

Misera adversus fata non valuit. Nec tamen tantum honoris Romani satis decreverint, ut dedentibus Carthaginem sibi, quantum Larentinae. Si dei isti conferendi in pote ....uit enim Iupiter Cretae et Saturnus Italiae et Isis Aegypto .... regnaverunt, quibus etiam operati plerique traduntur. Itaque .... mines facit, et dedititius Admeti cives Romanos imper ..... lem cultorem suum Croesum ambiguis sortibus fallendo ....timebat deum verum constanter praenuntiare regno exc........... potestate regnandi

1) Leg. de Ponto primus Italiae etc. cf. Apol. 11. 2) Virg. Aen. I, 20. sqq.

quoque velut in urbes suas tueri....... potuissent. Si Romanis praestitisse valuerunt, cur Athenas a Xerxe Minerva non defendit? vel cur Delfos de manu Pyrrhi Apollo non eruit? Servarint urbem Romanam, qui sua perdiderunt, si hoc religiositas Romana meruit. Atqui non post summum imperium auctis iam rebus superstitio quaesita est? Et si a Numa sacra introducta sunt, nondum tamen aut simulacris aut templis res vestras divina frustrabant. Frugi religio et paupertina superstitio, altaria temeraria et vasa sordida, et nidor .... ex illis, et deus ipse nusquam ..... religiosi, quam maiores, quia religiosi. Atquin quomodo .... religionem et deorum profundissimam curam imperium Romanis .... videri possit, quod laesis potius deis auctum est? Nisi fallor enim, omne regnum vel imperium bellis quaeritur, et bellis ampliatur. Porro .... ib. et dei urbis. Nam eadem strages et moenium et templorum, pares caedes et civium et sacerdotum, eaedem rapinae profanorum et sacrorum. Tot sacrilegia Romanorum, quod trophaea; tot de deis, quot de gentibus triumphi. Manent et simulacra captiva, et utique senti .... deos non amant. Sed quia nihil sentiunt, impune laeduntur, et qui non laeduntur, frustra adorantur. Itaque quorum fastigium .... adultum est, non possunt videri religionis meritis excrevisse .... nis sive laedendo creverunt. Regnum universae nationes temporibus habuerunt, ut Assyrii, ut Medi, ut Persae, ut Aegyptii .... aut penes quosdam, et tamen qui amiserunt, non sine religionibus et cultu, et de propitiorum deorum mora ...... cessit universa paene dominatio. Sors temporum ita volutat .... Quaerite, quis temporum vices ordinavit. Idem regna dispensat, et nunc penes Romanos eam summam, tanquam pecuniam de multis nominibus exactam in unam arcam congregavit. Quid de ea statuerit, sciunt proximi ei.

DE TESTIMONIO ANIMAE.

1. Magna curiositate et maiore longe memoria opus est ad studendum, si quis velit ex litteris receptissimis quibusque philosophorum vel poëtarum vel quorumlibet doctrinae ac sapientiae secularis magistrorum testimonia excerpere Christianae veritatis; ut aemuli persecutoresque eius de suo proprio instrumento et erroris in se et iniquitatis in nos rei revincantur. Nonnulli quidem, quibus de pristina litteratura et curiositatis labor et memoriae tenor perseveravit, ad eum modum [1]) opuscula penes nos condiderunt, commemorantes et contestificantes in singula rationem et originem et traditionem et sententiarum argumenta [2]), per quae recognosci possit, nihil nos aut novum aut portentosum suscepisse, de quo non etiam communes et publicae litterae ad suffragium nobis patrocinentur, si quid aut erroris eiecimus aut aequitatis admisimus. Sed ne suis quidem magistris, alias probatissimis atque lectissimis, fidem inclinavit humana de incredulitate duritia, sicubi in argumenta Christianae defensionis impingunt: tunc vani poëtae, cum deos humanis passionibus et fabulis designant; tunc philosophi duri, cum veritatis fores pulsant. Hactenus sapiens et prudens habebitur, qui prope Christianum pronunciarit, cum, si quid prudentiae aut sapientiae affectaverit, seu ceremonias despuens seu seculum revincens, pro Christiano denotetur. Iam igitur nihil nobis erit cum litteris et doctrina perversae felicitatis, cui in falso potius creditur, quam in vero. Viderint, si qui de unico et solo deo pronunciaverunt. Imo nihil omnino relatum sit, quod agnoscat Christianus, ne exprobrare possit. Nam et quod relatum est,

---

1) Rigalt. ad gentes opuscula etc. 2) Ita Rigaltius. Rhen. et Semler. in suggillationem et originem etc. Latin. et Iunius: in suggillationem et originum et traditionum et sententiarum, argumenta etc.

neque omnes sciunt, neque qui sciunt, constare confidunt. Tanto abest, ut nostris litteris annuant homines, ad quas nemo venit nisi iam Christianus. Novum testimonium advoco, imo omni litteratura notius, omni doctrina agitatius, omni editione vulgatius, toto homine maius, id est totum quod est hominis. Consiste in medio anima, seu divina et aeterna res es secundum plures philosophos, eo magis non mentieris [1]); seu minime divina, quoniam quidem mortalis, ut Epicuro soli videtur, eo magis mentiri non debebis, seu de coelo exciperis, seu de terra conciperis, seu numeris, seu atomis concinnaris, seu cum corpore incipis, seu post corpus induceris, unde unde et quoquo modo hominem facis animal rationale, sensus et scientiae capacissimum. Sed non eam te advoco, quae scholis formata, bibliothecis exercitata, academiis et porticibus Atticis partam [2]) sapientiam ructas. Te simplicem et rudem et impolitam et idioticam compello, qualem habent qui te solam habent: illam ipsam de compito, de trivio, de textrino totam. Imperitia tua mihi opus est, quoniam aliquantulae peritiae tuae nemo credit. Ea expostulo, qnae tecum in hominem infers, quae aut ex temetipsa aut ex quocunque auctore tuo sentire didicisti. Non es, quod sciam, Christiana; fieri enim, non nasci soles Christiana. Tamen nunc a te testimonium flagitant Christiani, ab extranea adversus tuos, ut vel tibi erubescant, quod nos ob ea oderint et irrideant, quae te nunc consciam detineant.

2. Non placemus deum praedicantes hoc nomine unico unicum, a quo omnia et sub quo universa. Dic testimonium, si ita scis. Nam te quoque palam et tota libertate, qua non licet nobis, domi ac foris audimus ita pronunciare: Quod deus dederit, et Si deus voluerit. Ea voce et aliquem esse significas et omnem illi confiteris potestatem, ad cuius spectas voluntatem: simul et ceteros negas deos esse, dum suis vocabulis nuncupas, Saturnum, Iovem, Martem, Minervam. Nam solum deum confirmas, quem tantum deum nominas, ut etiam cum illos interdum deos appellas, de alieno et quasi

---

1) Latin. et Ciaconius: eo magis non mentieris, ceteri: mentiens. Rigaltius: mentiri non debens, ceteri: debebis.
2) Cod. Agob.: pasta.

pro mutuo usa videaris. De natura quoque dei, quem praedicamus, nec te latet: deus bonus [est], deus benefacit, tua vox est. Plane et adiicis [1]): sed homo malus; scilicet contraria propositione oblique et figuraliter exprobrans, ideo malum hominem, quia a deo bono abscesserit. Etiam quod penes deum bonitatis et benignitatis omnis benedictio inter nos summum sit disciplinae et conversationis sacramentum: Benedicat te deus, tam facile pronuntias, quam Christiano necesse est. At cum in maledictum convertis benedictionem dei [2]), perinde dicto omnem super nos potestatem eius consistere secundum nos confiteris. Sunt, qui etsi deum non negent, dispectorem plane et arbitrum et iudicem non putent (in quo utique nos maxime reiiciunt, qui ad istam disciplinam metu praedicati iudicii transvolamus) sic deum honorantes, dum curis observationis et molestiis animadversionis absolvunt, cui ne iram quidem adscribunt. Nam si deus, inquiunt, irascitur, corruptibilis et passionalis est; porro quod patitur, quodque corrumpitur, etiam interitum potest capere, quem deus non capit. At iidem alibi animam divinam et a deo collatam confitentes, cadunt in testimonium ipsius animae retorquendum adversus opinionem superiorem. Si enim anima aut divina aut a deo data est, sine dubio datorem suum novit, et si novit, utique et timet, ut tantum postremo autorem. An non timet, quem magis propitium velit, quam iratum? Unde igitur naturalis timor animae in deum, si deus non novit irasci? Quomodo timetur, qui nescit offendi? Quid timetur, nisi ira? Unde ira, nisi ex animadversione? Unde animadversio, nisi de [dei] iudicio? Unde iudicium, nisi de potestate? Cuius potestas summa, nisi dei solius? Hinc ergo tibi anima de conscientia suppetit domi ac foris, nullo irridente vel prohibente praedicare: deus videt omnia, et: deo commendo, et: deus reddet, et: deus inter nos iudicabit. Unde hoc tibi non Christianae? Atque id plerumque et vitta Cereris redimita, et pallio Saturni coccinata et deae Isidis

---

1) Rigalt. Plane adiicis. Sed homo malus: scilicet etc. Rhen. Seml. et ceteri: Plane ea dicis, sed homo malus scilicet, contraria etc. 2) Sic Latin., Iunius et Rig.; Rhen., Pamel. et Semler: cum id maledictum convertis in benedictionem dei.

linteata? In ipsis denique templis deum iudicem imploras, sub Aesculapio stans, Iunonem in aëre exorans, Minervae calceans furvis galeam formis [1]), et neminem de praesentibus diis contestaris; in tuo foro aliunde iudicem appellas, in tuis templis alium deum pateris. O testimonium veritatis, quae apud ipsa daemonia testem efficit Christianorum.

3. Enimvero cur daemonia affirmamus esse? sane quasi non et probemus, qui ea soli de corporibus exigimus. Aliqui Chrysippi assentator illudit ea, at [2]) esse et abominationem sustinere, exsecrationes tuae respondent. Daemonium vocas hominem aut immunditia aut malitia aut insolentia aut quacunque macula, quam nos daemoniis deputamus, [aut] ad necessitatem odii opportunum [3]). Satanam denique in omni aversatione [4]) et aspernatione et detestatione pronuntias, quem nos dicimus malitiae angelum, totius erroris artificem, totius seculi interpolatorem, per quem homo a primordio circumventus, ut praeceptum dei excederet, et propterea in mortem datus, exinde totum genus de suo semine infectum suae etiam damnationis traducem fecit. Sentis igitur perditorem tuum. Et licet soli illum noverint Christiani, vel quaecunque apud dominum secta, et tu tamen eum nosti, dum odisti.

4. Iam nunc quod ad necessariorem sententiam tuam spectet, in quantum et ad ipsum statum tuum tendit, affirmamus, te manere post vitae dispunctionem, et exspectare diem iudicii, proque meritis aut cruciatui destinari aut refrigerio, utroque sempiterno; quibus sustinendis necessario tibi substantiam pristinam eiusdemque hominis materiam, et memoriam reversuram, quod et nihil mali ac boni sentire possis sine carnis passionalis facultate, et nulla ratio sit iudicii sine ipsius exhibitione, qui meruit iudicii passionem.

---

1) Rigalt.: Iunonem in aere exaurans, Minervam calceans furris galeam formis. Rhen. Iun. in aere exorans, Minervam calcias furnis galeam formis. Iunius versum senarium restituit: Minervae furvis galeam formis calceans. 2) Rig.: illudit. Et esse. Sed v. ea recte retinuerunt edd. reliquae omnes et autem in at mutandum esse apparet. 3) Non dubito, quin voc. aut, quod illis ad necess. praecedit et Wouwer in et mutavit, spurium sit; pro vulg. opportunam non importunum, uti Rig. voluit, sed opportunum scribendum. 4) Rhen. et ed. Paris. vexatione.

Ea opinio Christiana, etsi honestior multo Pythagorica, quae te non in bestias transfert, etsi plenior Platonica, quae tibi etiam dotem corporis reddit, etsi Epicurea gratior, quae te ab interitu defendit: tamen propter solum nomen [1]) vanitati et stupori et, ut dicitur, praesumtioni deputatur. Sed non erubescimus, si tecum erit nostra praesumtio. Primo enim, cum alicuius defuncti recordaris, misellum vocas eum: non utique, quod de bono vitae ereptum, sed ut poenae et iudicio iam adscriptum. Ceterum alias securos vocas defunctos. Profiteris et vitae incommodum et mortis beneficium. Vocas porro securos, si quando extra portam cum obsoniis et matteis [2]) tibi potius parentans ad busta recedis, aut a bustis dilutior redis. At ego sobriam tuam sententiam exigo: misellos vocas mortuos, cum de tuo loqueris, cum ab eis longe es. Nam in convivio eorum quasi praesentibus et conrecumbentibus sortem suam exprobrare non possis, debes adulari, propter quos lautius vivis. Misellum ergo vocas, qui nihil sentit? Quid, quod ut sentienti maledicis, cuius memoriam cum alicuius offensae morsu facis. Terram gravem imprecaris et cineri penes inferos tormentum. Aeque ex bona parte, cui gratiam debes, ossibus et cineribus eius refrigerium comprecaris, et ut bene requiescat apud inferos cupis. Si nihil passionis est tibi post mortem, si nulla sensus perseverantia, si denique nihil es ipsa, ubi corpus reliquisti: cur mentiris in te, quasi aliquid ultra pati possis? Imo cur in totum times mortem, si nihil est tibi timendum post mortem, qua nec experiundum post mortem? Nam etsi dicere potes, ideo mortem timeri, non ut aliquid minantem, sed ut commodum vitae amputantem: atquin cum et incommoda longe plura vitae pariter excedas, et lucratione gravioris partis metum diluis, nec iam timenda est amissio bonorum, quae altero bono, id est incommodorum pace, pensatur. Non est timendum, quod nos liberat ab omni timendo. Si times vita decedere, quia optimam nosti; certe mortem timere non debes,

1) Codd. et edd. Rhen. et Semleri: propter suum nomen soli etc.: Rigalt. et Latin.: propter nomen solum etc. 2) Ita Rigalt.; Rhen.: mattaeis, Iunius: mattyis. (Mattea s. mactea gr. ματιύης s. ματτύα.)

quam malam nescis. At cum times, scis malam; non scires autem malam, quia nec timeres, si non scires aliquid esse post mortem, quod eam malam faciat, ut timeas. Omittamus nunc naturalem formam timendi mortem. Nemo timeat, quod evadere non potest. Ex altera parte congredior, laetioris spei post mortem. Nam omnibus fere ingenita est famae post mortem cupido. Longum est retexere Curtios et Regulos vel graecos viros, quorum innumera elogia sunt contemtae mortis propter postumam famam. Quis non hodie memoriae post mortem frequentandae ita studet, ut vel litteraturae operibus, vel simplici laude morum, vel ipsorum sepulchrorum ambitione, nomen suum servet? Unde anima hodie affectaret aliquid, quod velit post mortem, et tantopere praepararet [1]), quo sit usura post obitum: si nihil de postero sciret? Sed forsitan de sensu post excessum tui certior es, quam de resurrectione quandoque, cuius nos praesumtores denotamur. Atquin hoc quoque ab anima praedicatur. Nam si de aliquo iam pridem defuncto tanquam de vivo quis requirat, prae manu occurrit dicere: abiit iam et reverti debet.

5. Haec testimonia animae quanto vera, tanto simplicia, quanto simplicia, tanto vulgaria, quanto vulgaria, tanto communia, quanto communia, tanto naturalia, quanto naturalia, tanto divina. Non puto cuiquam frivolum et frigidum videri posse, si recogitet naturae maiestatem, ex qua censetur auctoritas animae. Quantum dederis magistrae, tantum adiudicabis discipulae. Magistra natura, anima discipula. Quicquid aut illa edocuit, aut ista perdidicit: a deo traditum est, magistro scilicet ipsius magistrae. Quid anima possit de principali institutore praesumere, in te est aestimare de ea, quae in te est. Senti illam, quae ut sentias efficit; recogita in praesagiis vatem, in ominibus augurem, in eventibus prospicem. Mirum, si a deo data homini, novit divinare? Tam mirum, si eum, a quo data est, novit. Etiam circumventa ab adversario, meminit sui auctoris et bonitatis et decreti eius et exitus sui et adversarii ipsius. Sic mirum, si a deo data, eadem canit, quae deus suis dedit nosse. Sed qui eiusmodi eruptiones animae non putavit doctrinam esse naturae congenitae et ingenitae conscientiae tacita

---

1) Rigalt.: a n i m a e — a f f e c t a r e - p r a e p a r a r e.

commissa: dicet potius, diventilatis in vulgus opinionibus, publicatarum litterarum usum, iam et quasi vitium corroboratum taliter sermocinandi. Certe prior anima, quam littera, et prior sermo, quam liber, et prior sensus, quam stilus, et prior homo ipse, quam philosophus et poëta. Numquid ergo credendum est, ante litteraturam et divulgationem eius mutos absque huiusmodi pronuntiationibus homines vixisse? Nemo deum et bonitatem eius, nemo mortem, nemo inferos loquebatur? Mendicabat sermo, opinor, imo nec ullus esse poterat, cessantibus etiam tunc, sine quibus hodie iam beatior et locupletior et prudentior esse non potest; si ea, quae tam facilia, tam assidua, tam proxima hodie sunt, in ipsis quodammodo labiis parta, retro non fuerunt, antequam litterae in seculo germinassent, antequam Mercurius, opinor, natus fuisset. Et unde ordo ipsis litteris contigit, nosse et in usum loquelae disseminare, quae nulla unquam mens conceperat aut lingua protulerat aut auris exceperat? At enim cum divinae scripturae, quae penes nos vel Iudaeos sunt, in quorum oleastro insiti sumus, multo secularibus litteris, non modica tantum aetate aliqua, antecedant, ut loco suo edocuimus [1]) ad fidem earum demonstrandam; et si haec eloquia de litteris usurpavit anima; utique de nostris credendum erit, non de vestris; quia potiora sunt ad instruendam animam priora, quam postera, quae et ipsa a prioribus instrui sustinebant; cum etsi de vestris instructam concedamus, ad originem tamen principalem traditio pertineat, nostrumque omnino sit, quodcunque de nostris sumsisse et tradidisse contigit vobis. Quod cum ita sit, non multum refert, an a deo formata sit animae conscientia, an litteris dei. Quid igitur vis homo, de humanis sententiis litterarum tuarum exisse haec in usus communis callositatem?

6. Crede itaque tuis, et de commentariis nostris tanto magis crede divinis; sed de animae ipsius arbitrio perinde crede naturae. Elige, quam ex his fidelius sororem observes veritatis. Si de tuis litteris dubitas; neque deus, neque natura mentitur, ut et naturae et deo credas; crede animae, ita fiet, ut et tibi credas. Illa certe est, quam tanti facis,

---

1) Apolog. c. 19.

quantum illa te facit; cuius es totus, quae tibi omnia est; sine qua nec vivere potes nec mori; propter quam deum negligis. Cum enim times fieri Christianus eam conveni: cur alium colens, deum nominat? cur, cum maledicendos spiritus denotat, daemonia pronuntiat? cur ad coelum contestatur, et ad terram detestatur? cur alibi servit, alibi vindicem convenit? cur de mortuis iudicat? cur verba habet Christianorum, quos nec auditos visosque vult? cur aut nobis dedit ea verba, aut accepit a nobis? cur aut docuit, aut didicit? Suspectam habe convenientiam praedicationis in tanta disconvenientia conversationis. Vanus es, si huic linguae soli aut graecae, quae propinquae inter se habentur, reputabis eiusmodi, ut neges naturae universitatem. Non Latinis nec Argivis solis anima de coelo cadit. Omnium gentium unus homo, varium nomen est, una anima, varia vox, unus spiritus, varius sonus, propria cuique genti loquela, sed loquelae materia communis. Deus ubique, et bonitas Dei ubique; daemonium ubique, et maledictio daemonii ubique; iudicii divini invocatio ubique; mors ubique, et conscientia mortis ubique, et testimonium ubique. Omnis anima suo iure proclamat, quae nobis nec mutire conceditur. Merito igitur omnis anima rea et testis est; in tantum et rea erroris, in quantum et testis veritatis. Et stabit ante aulas dei die iudicii, nihil habens dicere. — Deum praedicabas, et non requirebas; daemonia abominabaris, et illa adorabas; iudicium dei appellabas, nec esse credebas; inferna supplicia praesumebas, et non praecavebas; Christianum nomen sapiebas, et Christianum persequebaris.

DE CORONA MILITIS.

1. Proxime facta est liberalitas praestantissimorum imperatorum [1]); expungebantur in castris milites laureati. Adhibetur quidam illic magis dei miles, ceteris constantior fratribus, qui se duobus dominis servire posse praesumpserant, solus libero capite, coronamento in manu otioso. Vulgata iam et ista disciplina Christianorum relucebat [2]). Denique singuli designare, et eludere eminus, infrendere cominus. Murmur tribuno defertur, et persona iam ex ordine accesserat. Statim tribunus, cur, inquit, tam diversus habitu? Negavit ille cum ceteris sibi licere; caussas expostulatus, Christianus sum, respondit. O militem in deo gloriosum. Suffragia exinde, et res ampliata, et reus ad praefectos. Ibidem gravissimas penulas posuit, relevari auspicatus, speculatoriam morosissimam de pedibus absolvit, terrae sanctae insistere incipiens, gladium nec dominicae defensioni necessarium reddidit, laurea et de manu corruit; et nunc russatus sanguinis sui spe, calceatus de evangelii paratura, succinctus acutiore verbo dei, totus de Apostolo armatus et de martyrii candida melius coronatus, donativum Christi in carcere exspectat. Exinde sententiae super illo, nescio an Christianorum, non enim aliae Ethnicorum, ut de abrupto et praecipiti et mori cupido, qui de habitu interrogatus nomini negotium fecerit, solus scilicet fortis inter tot fratres commilitones, solus Christianus. Plane superest, ut etiam martyria recusare meditentur, qui prophetias eiusdem spiritus sancti respuerunt. Mussitant denique tam bonam et longam sibi pacem periclitari. Nec

1) Ita Rhen. et Gelen. ex auctoritate cod. Gorziensis. Iunius e ms. facta liberalitate etc. Miram scripturam protulit Rig. factum est, lib. pr. imp., expungebatur in castris. Milites laur. adibant. 2) Rig. otioso, vulgato — Christiano relucebat.

dubito quosdam scripturas emigrare, sarcinas expedire, fugae accingi de civitate in civitatem; nullam enim aliam evangelii memoriam curant. Novi et pastores eorum in pace leones, in proelio cervos. Sed de quaestionibus confessionum alibi docebimus. At nunc quia maxime [1]) illud opponunt: ubi autem prohibemur coronari! hanc magis localem substantiam caussae praesentis aggrediar, ut et qui ex sollicitudine ignorantiae quaerunt, instruantur, et qui in defensionem delicti contendunt, revincantur ipsius vel maxime exemplo: Christiani laureati, quibus in solatium [2]) quaestio est, quasi aut nullum aut incertum saltem haberi posset delictum, quod patiatur quaestionem. Nec nullum autem nec incertum hinc interim ostendam.

2. Neminem dico fidelium coronam capite nosse alias extra tempus tentationis eiusmodi. Omnes ita observant a catechumenis usque ad confessores et martyres vel negatores. Videris, unde auctoritas moris, de qua cum maxime quaeritur. Porro cum quaeritur, cur quid observetur, observari interim constat. Ergo nec nullum nec incertum videri potest delictum, quod committitur in observationem suo iam nomine vindicandam et satis auctoratam consensus patrocinio. Plane, ut ratio quaerenda sit, sed salva observatione, nec in destructionem eius, sed in aedificationem potius, quo magis observes, cum fueris etiam de ratione securus. Quale est autem, ut tunc quis in quaestionem provocet observationem, cum ab ea excidit? et tunc requirat, unde habuerit observationem, cum ab ea desiit? quando, etsi ideo velit videri ad quaestionem vocare, ut ostendat se non deliquisse in observationis destitutione, nihilominus deliquisse eum constet retro in observationis praesumptione. Si enim non deliquit hodie suscepta corona, deliquit aliquando recusata. Et ideo non ad eos erit iste tractatus, quibus non competit quaestio, sed ad illos, qui studio discendi non quaestionem deferunt, sed consultationem. Nam et semper quaeritur de isto, et laudo fidem quae ante credidit observandum esse, quam didicit. Et facile est statim exigere, ubi scriptum sit, ne coronemur. At enim ubi

---

1) Ita Rhen. e cod. Gorz.; al. quatenus et. 2) Rig.: revincantur; ipsi — — qu. qu. id solum quaestio est.

scriptum est, ut coronemur? Expostulantes enim scripturae patrocinium in parte diversa, praeiudicant suae quoque parti scripturae patrocinium adesse debere. Nam si ideo dicetur coronari licere, quia non prohibeat scriptura, aeque retorquebitur ideo coronari non licere, quia scriptura non iubeat. Quid faciet disciplina? utrumque recipiet, quasi neutrum prohibitum sit? an utrum que reiiciet, quasi neutrum praeceptum sit? Sed quod non prohibetur, ultro permissum est; imo prohibetur quod non ultro est permissum.

3. Et quamdiu per hanc lineam serram reciprocabimus, habentes observationem inveteratam, quae praeveniendo statum fecit? Hanc si nulla scriptura determinavit, certe consuetudo corroboravit, quae sine dubio de traditione manavit. Quomodo enim usurpari quid potest, si traditum prius non est? Etiam in traditionis obtentu exigenda est, inquis, auctoritas scripta. Ergo quaeramus an et traditio nisi scripta [1]) non debeat recipi. Plane negabimus recipiendam, si nulla exempla praeiudicent aliarum observationum, quas sine ullius scripturae instrumento solius traditionis titulo, exinde consuetudinis patrocinio vindicamus. Denique ut a baptismate ingrediar, aquam adituri, ibidem, sed et aliquanto prius in ecclesia sub antistitis manu contestamur, nos renuntiare diabolo et pompae et angelis eius. Dehinc ter mergitamur amplius aliquid respondentes quam dominus in evangelio determinavit. Inde suscepti, lactis et mellis concordiam praegustamus, exque ea die lavacro quotidiano per totam hebdomadem abstinemus. Eucharistiae sacramentum, et in tempore victus et omnibus mandatum a domino, etiam antelucanis coetibus, nec de aliorum manu quam praesidentium sumimus. Oblationes pro defunctis, pro natalitiis, annua die facimus. Die dominico ieiunium nefas ducimus vel geniculis adorare. Eadem immunitate a die Paschae in Pentecosten usque gaudemus. Calicis aut panis etiam nostri aliquid decuti in terram anxie patimur. Ad omnem progressum atque promotum, ad omnem aditum et exitum, ad vestitum et calceatum, ad lavacra, ad mensas, ad lumina, ad cubilia, ad sedilia, quaecunque nos conversatio exercet, frontem crucis signaculo terimus.

---

1) Cod. Gorz.: traditio non scripta.

4. Harum et aliarum eiusmodi disciplinarum si legem expostules scripturarum, nullam invenies; traditio tibi praetendetur auctrix, consuetudo confirmatrix, et fides observatrix. Rationem traditioni et consuetudini et fidei patrocinaturam aut ipse perspicies, aut ab aliquo qui perspexerit disces; interim nonnullam esse credes, cui debeatur obsequium. Adiicio unum adhuc exemplum, quatenus et de veteribus docere conveniat. Apud Iudaeos tam sollemne est feminis eorum velamen capitis, ut inde noscantur. Quaero legem. Apostolum differo. Si Rebecca conspecto procul sponso velamen invasit, privatus pudor legem facere non potuit, aut caussae suae fecerit. Tegantur virgines solae, et hoc nuptum venientes, nec antequam cognoverint sponsos. Si et Susanna in iudicio revelata argumentum velandi praestat, possum dicere: et hic velamen arbitrii fuit. Rea venerat, erubescens de infamia sua, merito abscondens decorem, vel quia timens iam placere. Ceterum in stadio mariti non putem velatam deambulasse, quae placuit. Fuerit nunc velata semper. In ipsa quoque legem habitus requiro, vel in quacunque alia. Si legem nusquam reperio, sequitur ut traditio consuetudini morem hunc dederit, habiturum quandoque Apostoli auctoritatem ex interpretatione rationis. His igitur exemplis renuntiatum erit, posse etiam non scriptam traditionem in observatione defendi, confirmatam consuetudine, idonea teste probatae tunc traditionis ex perseverantia observationis. Consuetudo autem etiam in civilibus rebus pro lege suscipitur, cum deficit lex, nec differt scriptura an ratione consistat, quando et legem ratio commendet. Porro si lex ratione constat, lex erit omne iam quod ratione constiterit a quocunque productum. An non putas omni fideli licere concipere et constituere, duntaxat quod deo congruat, quod disciplinae conducat, quod saluti proficiat, dicente domino [1]): Cur autem non et a vobis ipsis quod iustum est iudicatis? Et non de iudicio tantum, sed de omni sententia rerum examinandarum dicit et Apostolus [2]): Si quid ignoratis, deus vobis revelabit; solitus et ipse consilium subministrare, cum praeceptum domini non habebat et quaedam edicere a semetipso, sed et ipse spiritum dei habens dedu-

---

1) Luc. 12, 57. 2) Phil. 3, 15.

ctorem omnis veritatis. Itaque consilium et dictum eius divini iam praecepti instar obtinuit de rationis divinae patrocinio. Hanc nunc expostula salvo traditionis respectu, quocunque traditore censetur, nec auctorem respicias, sed auctoritatem, et inprimis consuetudinis ipsius, quae propterea colenda est, ne non sit rationis interpres, ut, si et hanc deus dederit, tunc discas, curnam [1]) observanda sit tibi consuetudo.

5. Sed cur maior efficitur ratio Christianarum observationum, cum illas etiam natura defendat, quae prima omnium disciplina est? Ideoque haec prima praescribet coronam capiti non convenire. Puto autem naturae dominus deus noster est, qui figuravit hominem et fructibus rerum appetendis, iudicandis, consequendis certos in eo sensus ordinavit per propria membrorum quodammodo organa: auditum in auribus fodit, visum in oculis accendit, gustum in ore conclusit, odoratum in naribus ventilavit, contactum in manibus aestimavit. Per haec exterioris hominis ministeria, interiori homini ministrantis, fructus munerum divinorum ad animam deducuntur a sensibus [2]). Quis igitur fructus ex floribus? Substantia enim propria, certe praecipua coronarum flores agri. Aut odor, inquis, aut color, aut pariter utrumque. Qui erunt sensus coloris, odoris? visus opinor et odoratus. Istos sensus quae membra sortita sunt? oculi, nisi fallor, et nares. Utere itaque floribus visu et odoratu, quorum sensuum fructus est, utere per oculos et nares, quorum sensuum membra sunt. Substantia tibi a deo tradita est, habitus a seculo; quamquam nec habitus extraordinarius ordinario usui obstrepit. Hoc sint tibi flores et inserti et innexi et in filo et in scirpo, quod liberi, quod soluti, spectaculi scilicet et spiraculi res. Coronam si forte fascem existimas florum per seriem comprehensorum, ut plures simul portes, ut omnibus pariter utaris; iam vero et in sinum conde, si tanta munditia est, in lectulum sparge si tanta mollitia est, in poculum crede, si tanta innocentia est. Tot modis fruere, quot et sentis. Ceterum in capite quis sapor floris, quis coronae sensus, nisi vinculi tantum,

---

1) Ita Rhen. et Gelen.; Semler: quod non; Rig.: discas non an obs., sed cur maior efficitur. (Gelen.: exigitur) etc. 2) Rigalt.: Per haec ext. hom. administrantia, munerum divinorum ab anima deducuntur ad sensus.

ǀuo neque color cernitur, neque odor ducitur, nec teneri-as commendatur? Tam contra naturam est florem capite ectari, quam cibum aure, quam sonum nare. Omne autem, ǀuod contra naturam est, monstri meretur notam penes ɔmnes, penes nos vero etiam elogium sacrilegii in deum, ıaturae dominum et auctorem.

6. Quaeris igitur dei legem? Habes communem istam n publico mundi, in naturalibus tabulis, ad quas et Aposto-us solet provocare, ut cum in velamine feminae, nec na-ura vos, inquit [1]), docet, ut cum ad Romanos [2]) natura acere dicens nationes ea quae sunt legis, et legem na-uralem suggerit et naturam legalem. Sed et in priore epistola [3]) naturalem usum conditionis in non naturalem nasculos et feminas inter se demutasse affirmans, ex retri-ɔutione erroris in vicem poenae utique naturali usui patro-cinatur. Ipsum deum secundum naturam prius novimus, sed deum appellantes deorum, bonum praesumentes et iu-licem invocantes. Quaeris, an conditioni eius fruendae ıatura nobis debeat praeire, ne illa rapiamur, qua dei ıemulus universam conditionem certis usibus homini man-cipatam cum ipso homine corrupit, unde eam et Apostolus [4]) nvitam ait vanitati succidisse, vanis primum usibus, tum urpibus et iniustis et impiis subversam. Sic itaque et circa voluptates spectaculorum infamata conditio est ab eis, qui ıatura quidem dei omnia sentiunt, ex quibus spectacula in-struuntur, scientia autem deficiunt illud quoque intelligere, ɔmnia esse a diabolo mutata. Sed et huic materiae propter suaviludios nostros Graeco quoque stilo satisfecimus.

7. Proinde coronarii isti agnoscant interim naturae auctoritatem, communis sapientiae [5]) nomine, qua homines, sed propriae religionis pignora, qua deum naturae de pro-ximo colentes; atque ita velut ex abundanti ceteras quoque rationes despiciant, quae nostro privatim capiti coronamen-tis et quidem omnibus interdicunt. Nam et urgemur a communione naturalis disciplinae converti ad proprietatem Christianae totam iam defendendam, per ceteras quoque

---

1) 1 Cor. 11, 14. 2) Rom. 2, 14. 3) Rom. 1, 26 sq. 4) Rom. 8, 20. 5) Rig. sapientiae, Rhen. patientiae, Gelen. parentis.

species coronarum, quae aliis usibus prospectae videntur, ut ex aliis substantiis structae, ne, quia non ex floribus constant, quorum usum natura signavit, ut ipsa haec laurea militaris, non credantur admittere sectae interdictionem, quia evaserint naturae praescriptionem. Video igitur et curiosius et planius agendum ab originibus usque ad profectus et excessus rei. Litterae ad hoc seculares necessariae; de suis enim instrumentis secularia probari necesse est. Quantulas attigi, credo sufficient. Si fuit aliqua Pandora, quam primam feminarum memorat Hesiodus, hoc primum caput coronatum est a Charitibus, cum ab omnibus muneraretur, unde Pandora. Nobis vero Moyses, propheticus, non poëticus pastor, principem feminam Evam facilius pudenda foliis, quam tempora floribus incinctam describit. Nulla ergo Pandora. Sed et de mendacio erubescenda est coronae origo. Iam nunc et de veritatibus suis. Certe enim Graecos [1]) fuisse constat auctores rei vel illuminatores. Saturnum Pherecydes ante omnes refert coronatum, Iovem Diodorus post devictos Titanas [hoc munere a ceteris honoratum] [2]); dat et Priapo taenias idem, et Ariadnae sertum ex auro et Indicis gemmis, Vulcani opus, Liberi munus, ac postea sidus. Iunoni vitem Callimachus induxit. Ita et Argis signum eius palmite redimitum, subiecto pedibus eius corio Leonino, insultantem ostentat novercam de exuviis utriusque privigni. Hercules nunc populum capite praefert, nunc oleastrum, nunc apium. Habes tragoediam Cerberi. Habes Pindarum, atque Callimachum, qui et Apollinem memorat interfecto delphine dracone lauream induisse [qua supplicem. Erant enim supplices coronarii apud veteres]. Liberum, eundem apud Aegyptios Osirin, Harpocration industria hederatum argumentatur, quod hederae natura sit cerebrum ab eluco defensare. Sed et alias Liberum principem coronae plane laureae, in qua ex Indis triumphavit, etiam vulgus agnoscit, cum dies in illum sollemnes Magnam appellat Coronam. Si et Leonis Aegyptii scripta evolvas, prima Isis repertas spicas capite cir-

---

1) Cod. Agob. ceteris (Rhen. caeteros), cod: Ursini et Wouw. certos, Latinius: coecos, Rig. emend. Graecos. 2) Vv uncis inclusa delevit Rigaltius.

sumtulit, rem magis ventris. Plura quaerentibus omnia exhibebit praestantissimus in hac quoque materia commentator Claudius Saturnius. Nam est illius de Coronis liber et origines et caussas et species, et sollemnitates earum ita edisserens, ut nullam gratiam floris, nullam laetitiam frondis, nullum cespitem aut palmitem, non alicuius capiti invenias consecratum, quo satis instruamur; quam alienum iudicare debeamus coronati capitis institutionem, ab eis prolatam et in eorum deinceps honorem dispensatam, quos seculum deos credidit. Si enim mendacium divinitatis diabolus operatur, in hac etiam specie, a primordio mendax, sine dubio et eos ipse prospexerat, in quibus in mendacium divinitatis ageretur. Quale igitur habendum est apud homines veri dei, quod a candidatis diaboli introductum et ipsis a primordio dicatum est, quodque iam tunc idololatriae initiabatur ab idolis et idolis adhuc vivis? non quasi aliquid sit idolum, sed quoniam quae idolis alii faciunt ad daemones pertinent. [1]) Porro si quae alii idolis faciunt ad daemones pertinent, quanto magis quod ipsa sibi idola fecerunt cum adviverent? Ipsi scilicet sibi procuraverunt daemones per eos, in quibus esurierunt ante quod procuraverunt.

8. Tene interim hanc fidem, dum incursum quaestionis excutio. Iam enim audio dici, et alia multa ab eis prolata, quos seculum deos credidit; tamen in nostris hodie usibus et in pristinorum sanctorum et in dei rebus et in ipso Christo deprehendi, non alias scilicet hominem functo, quam per communia ista instrumenta exhibitionis humanae. Plane ita sit, nec antiquius adhuc in originem disceptabo. Primus Mercurius literas enarraverit; necessarias confitebor et commerciis rerum et nostris erga deum studiis. Sed etsi nervos idem in sonum strinxit, non negabo, et hoc ingenium cum sanctis fecisse et deo ministrasse, audiens David. Primus medelas Aesculapius exploraverit; memini et Esaiam Ezechiae languenti aliquid medicinale mandasse. [2]) Scit et Paulus [3]) stomacho vinum modicum prodesse. Sed et Minerva prima molita sit navem; videbo navigantem Ionam et Apostolos. Plus est, quod et

1) 1. Cor. 10, 19. 20. 2) Ies. 38, 21. 3) 1. Tim. 5, 23.

Christus vestietur; habebit etiam penulam Paulus. [1]) Si et uniuscuiusque suppellectilis et singulorum vasculorum aliquem ex diis seculi auctorem nominant, agnoscant necesse est et recumbentem in lectulo Christum, et cum pelvem discipulorum pedibus offert, et cum aquam ex urceo ingerit, et cum linteo circumstringitur, propria Osiridis veste. Huiusmodi quaestioni sic ubique respondeo, admittens quidem utensilium communionem, sed provocans eam ad rationalium et irrationalium distinctionem, quia passivitas fallit obumbrans corruptelam conditionis, quae subiecta est vanitati. Dicimus enim ea demum et nostris et superiorum usibus et dei rebus et ipsi Christo competisse, quae meras utilitates et certa subsidia et honesta solatia necessariis vitae humanae procurent, ut ab ipso deo inspirata credantur, propiore [2]) prospectore et instructore et oblectatore, si forte, hominis sui; quae vero hunc ordinem excesserint, ea non convenire usibus nostris, praesertim quae propterea scilicet nec apud seculum nec in dei rebus nec in conversationibus Christi recognosci est.

9. Quis denique patriarches, quis prophetes, quis levites aut sacerdos, aut archon, quis vel postea Apostolus aut evangelizator, aut episcopus invenitur coronatus? puto nec ipsum dei templum, nec arca testamenti, nec tabernaculum martyrii, nec altare, nec candelabrum; quibus utique et in prima dedicationis sollemnitate, et in secunda restitutionis gratulatione competisset coronari, si dignum deesset. Atquin si figurae nostrae fuerunt; nos enim sumus et templa dei et altaria et luminaria et vasa: hoc quoque figurate portendebant, homines dei coronari non oportere. Imagini veritas respondere debebit. Sed forsitan oppones ipsum Christum coronatum. Ad hoc breviter interim audies: Sic et tu coronare, et licitum est. Tamen nec illam impietatis contumeliosae coronam populus conscivit. Romanorum militum commentum fuit ex usu rei secularis, quem populus dei nec publicae unquam laetitiae nec ingenitae luxuriae nomine admisit, facilius cum tympanis et tibiis et psalteriis revertens de captivitate Babyloniae, quam cum

1) 2 Tim. 4, 13. 2) Rigalt. et Semler: priore.

oronis, et post cibum et potum exsurgens ad ludendum ine coronis. Nam neque laetitiae descriptio neque luxuriae enotatio de coronae decore aut dedecore tacuisset. Adeo t Esaias [1]): Quoniam, inquit, cum tympanis et tibiis et salteriis bibunt vinum; dicturus esset: etiam cum coronis, unquam hic usus fuisset et in dei rebus.

10. Ita cum iccirco proponis deorum secularium oramenta etiam apud deum deprehendi, ut inter haec coroam quoque capitis communi usui vindices, ipse tibi iam raescribes, non habendum in communione usus apud nos, uod non inveniatur in rebus dei. Quid enim tam indignum eo, quam quod dignum idolo? Quid autem tam dignum lolo, quam quod et mortuo? Nam et mortuorum est ita oronari, vel quoniam et ipsi idola statim fiunt et habitu t cultu consecrationis, quae apud nos secunda idololatria st. Igitur qui sensu careant, illorum erit perinde uti ea , cuius careant sensu, atque si abuti ea vellent, si sensu on carerent. Nulla vero distantia est abutendi, cum vetas cessat utendi, cessante natura sentiendi. Qua vult [2]) iis abutatur, cum non habeat qua utatur? Nobis autem outi apud Apostolum [3]) non licet, facilius non uti docenm, nisi quod nec abutuntur, qui nihil sentiunt. Sed vacat tum, et est ipsum quoque opus mortuum, quantum in olis, vivum plane quantum in daemoniis, ad quae pertinet iperstitio. Idola nationum, inquit David [4]), argentum et irum. Oculos habent, nec vident, nares nec odorantur, anus, nec contrectant. Per haec enim floribus frui est. uod si tales edicit futuros, qui idola fabricantur; tales m sunt qui secundum idolorum ornatum quid utuntur. mnia munda mundis [5]), ita et immunda omnia immundis; ihil autem immundius idolis. Ceterum substantiae mundae t dei res, et hac sua conditione communes usui; sed ipsius sus administratio interest. Nam et ego mihi gallinaceum acto, non minus quam Aesculapio Socrates, et si me dor alicuius loci offenderit, Arabiae aliquid incendo, sed on eodem ritu nec eodem habitu nec eodem apparatu, quo gitur apud idola. Si enim verbo nudo conditio polluitur, ut

1) Ies. 5, 12. 2) Ita Rigalt.; Rhen. quave; fortasse leg.: ua re. 3) 1 Cor. 7, 31. 4) Ps. 115, 4. 5) Tit. 1, 15.

Apostolus [1]) docet: Si quis autem dixerit, hoc idolothytum est, non contigeris, multo magis cum habitu et ritu et apparatu idolothytorum contaminatur. Ita et corona idolothytum efficitur. Hoc enim ritu et habitu et apparatu idolis immolatur auctoribus suis, quorum eo vel maxime proprius est usus, ne in communionem possit admitti, quod in dei rebus non invenitur. Propterea Apostolus [2]) inclamat: Fugite idololatriam: omnem utique et totam. Recogita silvam et quantae latitant spinae. Nihil dandum idolo, sic nec sumendum ab idolo. Si in idolio recumbere alienum est a fide, quid in idoli habitu videri? Quae communio Christo et Beliae? [3]) et ideo fugite. Longum enim divortium mandat ab idololatria, in nullo proxime agendum. Draco etiam terrenus de longinquo homines spiritu absorbet. Altius Ioannes: Filioli, inquit [4]), custodite vos ab idolis: non iam ab idololatria quasi ab officio, sed ab idolis, id est ab ipsa effigie eorum. Indignum enim, ut imago dei viv imago idoli et mortui fiat. Usque adhuc proprietatem istiu habitus et ex originis censu et ex superstitionis usu idoli vindicamus, ex eo praeterea, quod dum in rebus dei no refertur, magis magisque imago illorum deputatur, in quo rum et antiquitatibus et sollemnitatibus et officiis conveni tur. Ipsae denique fores, ipsae hostiae, et arae, ipsi mi nistri et sacerdotes eorum coronantur. Habes omnium col legiorum sacerdotalium coronas apud Claudium. Sed e illam interstruximus distinctionem differentiae rationalium e irrationalium eis occurrentem, qui communionem in omn bus de quorundam exemplorum occasione defendunt. A hanc itaque partem caussas iam ipsas coronarias inspi superest, ut dum ostendimus extraneas, imo et contrari disciplinae, nullam earum rationis patrocinio fultam pr bemus, quod posset habitus eiusmodi usus quoque con munioni vindicari; etsi sunt quidam, quorum exempla nob obiectantur.

11. Etenim ut ipsam caussam coronae militaris aggr diar, puto prius conquirendum, an in totum Christian militia conveniat. Quale est alioquin de accidentibus retr

---

1) 1 Cor. 10, 28. 2) 1 Cor. 10, 14. 3) 2 Cor. 6, 1 4) 1 Ioan. 5, 21.

tare, cum a praecedentibus culpa sit? Credimusne humanum sacramentum divino superduci licere, et in alium dominum respondere post Christum, et eierare patrem ac matrem et omnem proximum, quos et lex honorari et post deum diligi praecipit, quos et evangelium, solo Christo pluris non faciens, sic quoque honoravit? Licebit in gladio conversari, domino pronuntiante gladio periturum, qui gladio fuerit usus? 1) Et proelio operabitur filius pacis, cui nec litigare conveniet? Et vincula et carcerem et tormenta et supplicia administrabit, nec suarum ultor iniuriarum? Iam stationes aut alii magis faciet, quam Christo, aut et dominico die, quando nec Christo? Et excubabit pro templis, quibus renuntiavit? Et coenabit illic, ubi Apostolo non placet? Et quos interdiu exorcismis fugavit, noctibus defensabit, incumbens et requiescens super lonche, qua 2) perfossum est latus Christi? Vexillum quoque portabit aemulum Christi? Et signum postulabit a principe, qui iam a deo accepit? Mortuus etiam tuba inquietabitur aeneatoris, qui excitari a tuba angeli exspectat? Et cremabitur ex disciplina castrensi Christianus, cui cremare non licuit, cui Christus merita ignis indulsit? Quanta alia in delictis circumspici possunt castrensium munium, transgressioni interpretanda! Ipsum de castris lucis in castra tenebrarum nomen deferre, transgressio est. Plane si quos militia praeventos fides posterior invenit, alia conditio est, ut illorum, quos Ioannes admittebat ad lavacrum, ut centurionum fidelissimorum, quem Christus probat, et quem Petrus catechizat: dum tamen suscepta fide atque signata aut deserendum statim sit, ut a multis actum, aut omnibus modis cavillandum, ne quid adversus deum committatur, quae nec ex militia permittuntur, aut novissime perpetiendum pro deo, quod aeque fides pagana condixit. Nec enim delictorum impunitatem aut martyriorum immunitatem militia promittet. Nusquam Christianus aliud est. Unum evangelium et idem Iesus, negaturus omnem negatorem et confessurus omnem confessorem dei, et salvam facturus animam pro nomine

---

1) Matth. 26, 52. 2) Ita hunc locum emend. Iunius; cf. Ev. Io. 19, 34. Rhen. super luncho, quo. Rig. et Seml.: super pilum, quo, quae est interpretatio v. gr. λόγχη.

eius amissam, perditurus autem de contrario adversus nomen eius lucri habitam. Apud hunc tam miles est paganus fidelis, quam paganus est miles fidelis. [1]) Non admittit status fidei allegationem necessitatis. Nulla est necessitas delinquendi, quibus una est necessitas non delinquendi. Nam et ad sacrificandum et directo negandum necessitate quis premitur tormentorum sive poenarum; tamen nec illi necessitati disciplina connivet, quia potior est necessitas timendae negationis et obeundi martyrii quam evadendae passionis et implendi officii. Ceterum subvertit totam substantiam sacramenti caussatio eiusmodi, ut etiam voluntariis delictis fibulam laxet; nam et voluntas poterit necessitas contendi, habens scilicet unde cogatur. Vel ipsam praestruxerim et ceteras officialium coronarum caussas, quibus familiarissima est advocatio necessitatis, cum iccirco aut officia fugienda sint, ne in delictis incidamus, aut et martyria toleranda sint, ut officia rumpamus. De prima specie quaestionis etiam militiae ipsius illicitae plura non faciam, ut secunda reddatur, ne, si omni ope expulero militiam, frustra iam de corona militari provocarim. Puta denique licere militiam usque ad caussam coronae.

12. Sed et de corona prius dicam. Laurea ista Apollini vel Libero sacra est, illi ut deo telorum, huic ut deo triumphorum. Sic docet Claudius, quamquam et myrto ai milites redimiri solere; Veneris enim myrtum, matris Aeneae, non laurum etiam, amiculae Martis per Iliam et Romulos Romani; (sed ego Venerem non credo ex hac parte cum Marte Romanam, qua pellicis dolor est;) quin et olea militiam coronari a Minerva, non solum artium, sed armorum quoque dea, et eam pace cum Neptuno inita ex hac arbore coronatam. [2]) In his erit serti militaris superstitio

---

1) Rhen. et Rig. miles infidelis, quod recte improbarun Semler. (Schütz.) et A. Neander. 2) Vexatissimus hic locu quum ex Rhenani ed. I. interpunctione mutata facillime restituendus esset, corruptus est correctione Rigaltii, ita scribentis: Sic docet Claudius, cum et (Rhen. ex) myrto — solere. Veneris en. myr. matris Aeneadarum (Rhen. ed. I. ad aurum Gelen. non laurum, Iunius: ac laurum) etiam — Romani Sed ego — dolor est. Quum et olea militia coronatur ad Minervam est idololatria, armorum aeque deam, sed et paci cum Neptuno initae etc. (Gelen. dea: et pacem cum Neptuno inisse, etc. Vulg. et s. sed et mutavimus in et eam

ubique polluta, et polluens omnia, quae iam polluantur et caussis. Ecce annua votorum nuncupatio, quid videtur? prima in principiis, secunda in Capitoliis. Accipe post loca et verba: Hunc tibi, Iupiter, bovem cornibus auro decoratis vovemus esse futurum. Cuius sententiae vox est? utique negationis. Etiamsi tacet illic Christianus ore, coronatus capite respondit. Eadem laurea in donativi dispensatione denuntiatur. Plane non gratuita idololatria, aliquibus aureis venditans Christum, ut argenteis Iudas. Hoc erit: Non potestis deo servire et mammonae [1]) mammonae manum tradere est a deo absistere. Hoc est: Reddite quae sunt Caesaris Caesari, et quae dei deo [2]) nec hominem deo reddere et denarium Caesari auferre. Triumphi laurea foliis struitur, an cadaveribus; lemniscis ornatur an bustis? unguentis delibuitur [3]) an lacrimis coniugum et matrum? fortasse quorundam et Christianorum, et apud barbaros enim Christus. Qui hanc portaverit in capite caussam, nonne et ipse oppugnavit? Est et alia militia regiarum familiarum. Nam et Castrenses appellantur munificae et ipsae sollemnium Caesareanorum. Sed et tu proinde miles ac servus alterius es, et si duorum, dei et Caesaris, certe tunc non Caesaris, cum te deo debes; etiam in communibus credo potiori.

13. Coronant et publicos ordines laureis publicae caussae magistratus vero insuper aureis [ut Athenis, ut Romae.] [4]) Praeferuntur etiam illis Hetruscae. Hoc vocabulum est coronarum, quas gemmis et foliis ex auro quercinis ob Iovem insignes ad deducendas thensas cum palmatis togis sumunt. Sunt et provinciales aureae, imaginum iam non virorum, capita maiora quaerentes. Sed tui ordines et tui magistratus et ipsum curiae nomen ecclesia est Christi: illius es, conscriptus in libris vitae [5]) illic purpurae tuae

---

1) Matth. 6, 24. 2) Matth. 22, 21. 3) Ed. Franek. struitur. hinc adverbis lemniscis, inauratur lamnulis, unguentis etc. Gelen. hanc adverbis lemniscis, inauratur lamnulis, ungu. delibuitur a lacrimis etc. Wouwer. e ms. foliis struitur, adornatur lemniscis. Retinuimus scripturam Rigaltii, nisi quod pro lamnis reposuimus lemniscis. quod et ipse in suo cod. reperit. 4) Uncis inclusa omisit Rigaltius; neque dubitandum est, quin ab interprete quodam adiecta sint. 5) Phil. 4, 3.

sanguis domini et clavus latus in cruce ipsius; illic securis ad caudicem arboris posita; illic virga ex radice Iesse. Viderint et publici equi cum coronis suis. Dominus tuus, ubi secundum scripturam Hierusalem ingredi voluit, nec asinum habuit privatum. Isti in curribus et isti in equis, nos autem in nomine domini dei nostri invocabimus. [1]) Ab ipso incolatu Babylonis illius in Apocalypsi Ioannis [2]) submovemur, nedum a suggestu. Coronatur et vulgus nunc ex principalium prosperitatum exsultatione, nunc ex municipalium sollemnitatum proprietate; et est omnis publicae laetitiae luxuria captatrix. Sed tu peregrinus es mundi huius, civis supernae Hierusalem. Noster, inquit, municipatus in coelis. [3]) Habes tuos census, tuos fastos, nihil tibi cum gaudiis seculi, imo contrarium debes. Seculum enim gaudebit, vos vero lugebitis. [4]) Et puto, felices, ait, lugentes non coronatos. [5]) Coronant et nuptiae sponsos; ideo non nubamus ethnicis, ne nos ad idololatriam usque deducant, a qua apud illos nuptiae incipiunt. Habes legem a patriarchis quidem, habes Apostolum in domino nubere iubentem. [6]) Coronat et libertas secularis. Sed tu iam redemptus es a Christo, et quidem magno. [7]) Servum alienum quomodo seculum manumittet? Etsi libertas videtur, sed et servitus videbitur. Omnia imaginaria in seculo et nihil veri. Nam et tunc liber hominis eras, redemptus a Christo, et nunc servus es Christi, licet manumissus ab homine. Si veram putes seculi libertatem, ut et corona consignes, redisti in servitutem hominis, quam putas libertatem; amisisti libertatem Christi, quam putas servitutem. Numquid et agonisticae caussae disputabuntur, quas statim tituli sui damnant, et sacras et funebres scilicet? Hoc enim superest, ut Olympius Iupiter et Nemeaeus Hercules et misellus Archemorus et Antinous infelix in Christiano coronentur, ut ipse spectaculum fiat, quod spectare non debeat. [8]) Universas, ut arbitror, caussas enumeravimus, nec ulla nobiscum est; omnes alienae, profanae, illicitae, semel iam in sacramenti testatione eieratae. Hae enim erant pompae diaboli et angelorum eius, officia seculi, honores, solle-

---

1) Ps. 19, 8. 2) C. 18, 4. 3) Phil. 3, 20. 4) Ion. 16, 20. 5) Matth. 5, 5. 6) 1 Cor. 7, 39. 7) 1 Cor. 6, 20. 7, 21 sqq. 8) Rig. et Seml.: quod spectare debet.

mnitate, popularitates, falsa vota, humana servitia, laudes vanae, gloriae turpes; et in omnibus istis idololatria in solo quoque censu coronarum, quibus omnia ista redimita sunt. Praefabitur quidem Claudius etiam coelum sideribus apud Homeri carmina coronatum, certe a deo, certe homini; igitur et homo ipse a deo coronandus est. Ceterum a seculo coronantur et lupanaria et latrinae et pistrina, et carcer et ludus et ipsa amphitheatra et ipsa spoliaria ipsaeque libitinae. Quam sacer sanctusque, quam honestus ac mundus sit habitus iste, noli de uno poëtico coelo, sed de totius mundi commerciis aestimare. At enim Christianus nec ianuam suam laureis infamabit, si norit, quantos deos etiam ostiis diabolus affinxerit, Ianum a ianua, Limentinum a limine, Forculum et Cardam a foribus et cardinibus, et apud Graecos Thyraeum Apollinem et Antelios daemones.

14. Tanto abest, ut capiti suo manus inferat idololatriae, imo iam dixerim Christo, siquidem viri caput Christus est, tam liberum quam et Christus, ne velamento quidem obnoxium, nedum obligamento. Porro et quod obnoxium est velamento, caput feminae, iam hoc ipso occupatum, non vacat etiam obligamento. Habet humilitatis suae sarcinam, si nudo capite videri non debet propter angelos [1]), multo magis coronatos fortasse tunc illos coronato scandalizaverit. Quid enim est in capite feminae corona, quam formae lena, quam summa lasciviae nota, extrema negatio verecundiae, conflatio illecebrae? Propterea nec ornabitur operosius mulier ex Apostoli prospectu, ut nec crinium artificio coronetur. Qui tamen et viri caput est, et feminae facies, vir ecclesiae, Christus Iesus, quale oro te, sertum pro utroque sexu subiit? ex spinis opinor et tribulis, in figuram delictorum, quae nobis protulit terra carnis, abstulit autem virtus crucis, omnem aculeum mortis in dominici capitis tolerantia obtundens. Certe praeter figuram contumelia in promptu est et turpitudo et dedecoratio et his implexa saevitia, quae tunc domini tempora et foedaverunt et lancinaverunt; uti tu nunc laurea et myrto et olea et illustri aliqua fronde, et quod magis usui est, centenariis quoque rosis de horto Midae lectis et utrisque liliis et omnibus violis coroneris, etiam

1) 1 Cor. 11, 10.

gemmis forsitan et auro, ut et illam Christi coronam aemuleris, quae postea ei obvenit, quia et favos post fella gustavit, nec ante rex gloriae a coelestibus salutatus est, quam rex Iudaeorum proscriptus in crucem, minoratus primo a patre modicum quid citra angelos, et ita gloria et honore coronatus. 1) Si ob haec caput ei tuum debes, tale si potes ei repende, quale suum pro tuo obtulit, aut nec floribus coroneris, si spinis non potes, quia non floribus potes.

15. Serva deo rem suam intaminatam; ille eam, si volet, coronabit; imo et vult, denique invitat. Qui vicerit, inquit, dabo ei coronam vitae. 2) Esto et tu fidelis, ad mortem; decerta et tu bonum agonem, cuius coronam et Apostolus repositam sibi merito confidit. Accepit et angelus victoriae coronam procedens in candido equo, ut vinceret. 3) Et alius Iridis ambitu ornatur coelesti prato. 4) Sedent et presbyteri coronati eodemque auro et ipse filius hominis supra nubem micat. 5) Si tales imagines in visione, quales veritates in repraesentatione? Illas aspice, illas odorare. Quid caput strophiolo aut dracontario damnas, diademati destinatum? Nam et reges nos deo et patri suo fecit Christus Iesus. Quid tibi cum flore morituro? Habes florem ex virga Iesse, super quem tota divini spiritus gratia requievit, florem incorruptum, immarcescibilem, sempiternum. Quem et bonus miles eligendo in coelesti ordinatione dignatione profecit. Erubescite, commilitones eius, iam non ab ipso iudicandi, sed ab aliquo Mithrae milite, qui cum initiatur in spelaeo, in castris vere tenebrarum, coronam interposito gladio sibi oblatam quasi mimum martyrii, dehinc capiti suo accommodatam, monetur obvia manu a capite depellere et in humerum, si forte, transferre, dicens Mithram esse coronam suam. Atque exinde nunquam coronatur, idque in signum habet ad probationem sui, sicubi tentatus fuerit de sacramento, statimque creditur Mithrae miles, si deiecerit coronam, si eam in deo suo esse dixerit. Agnoscamus ingenia diaboli, iccirco quaedam de divinis affectantis, ut nos de suorum fide confundat et iudicet.

---

1) Ps. 8, 6. 2) Apoc. 2, 10. Iac. 1, 12. 3) Apoc. 6, 2. 4) Apoc. 10, 2. 5) Apoc. 4, 4. 14, 14.

DE FUGA IN PERSECUTIONE.

1. Quaesisti proxime, Fabi frater, fugiendum nec ne sit in persecutione, quod nescio quid annuntiaretur. Ibidem ego oblocutus aliquid, pro loco ac tempore et quarundam personarum importunitate, semitractatam materiam abstuli mecum, plenius eam de stilo nunc renuntiaturus, utpote quam mihi tua consultatio commendarat et conditio temporum suo iam nomine iniunxerat. Quanto enim frequentiores imminent persecutiones, tanto examinatio procuranda est, quomodo eas excipere fides debeat. Procuranda autem examinatio penes vos, qui si forte paracletum non recipiendo, deductorem omnis veritatis, merito adhuc etiam aliis quaestionibus obnoxii estis. Igitur consultationi tuae ordinem quoque induimus, animadvertentes ante determinari oportere de statu ipsius persecutionis, utrum a deo obveniat, an a diabolo, quo facilius de obitu eius constare possit. Omnis enim rei inspectio, auctore cognito, planior. Satis est quidem praescribere, nihil fieri sine dei voluntate. Sed non statim hac sententia ceteris retractatibus locum dabimus, ne a praesenti articulo avocemur, si quis responderit, ergo et malum a deo et delictum a deo, nihil iam in diabolo, nihil etiam in nobis ipsis. De persecutione nunc quaeritur. Circa hanc interim dixerim, nihil fieri sine dei voluntate, respiciens eam in primis dignam deo esse et, ut ita dixerim, necessariam ad probationem scilicet servorum eius sive reprobationem. Quis est enim exitus persecutionis? quis effectus alius, nisi probatio et reprobatio fidei, qua suos utique dominus examinavit? Hoc domini iudicium est persecutio, per quam quis aut probatus aut reprobatus iudicatur. Porro iudicium soli deo competit. Haec pala illa, quae et nunc dominicam aream purgat, ecclesiam scilicet, confusum acervum fidelium eventilans et discernens frumentum martyrum et paleas

negatorum. Hae etiam scalae, quas somniat Iacob, aliis ascensum in superiora, aliis descensum ad inferiora demonstrantes. Sic et agonem intelligi capit persecutionem. A quo certamen edicitur, nisi a quo corona et praemia proponuntur? Legis edictum agonis istius in Apocalypsi, quibus praemiis ad victoriam invitet vel maxime illos, qui proprie vicerint in persecutione, vincendo luctati revera non adversus carnem et sanguinem, sed adversus spiritalia nequitiae [1]). Ita agnosces ad eundem agonothetam pertinere certaminis arbitrium, qui invitat ad praemium. Totum quod agitur in persecutione gloria dei est, probantis et reprobantis, imponentis et deponentis. Quod autem ad gloriam dei pertinet, utique ex voluntate illius eveniet. Sed quando deus magis creditur, nisi cum magis timetur, nisi in tempore persecutionis? Ecclesia in attonito est. Tunc et fides in expeditione sollicitior et disciplinatior in ieiuniis et stationibus et orationibus et humilitate, in alterutra diligentia et dilectione, in sanctitate et sobrietate. Non enim vacatur nisi timori et spei. Adeo et ex hoc ipso ostenditur nobis, non posse diabolo deputari eam, quae meliores efficit dei servos.

2. Si, quod iniquitas a deo non est, sed a diabolo, persecutio autem ex iniquitate consistit, (quid enim iniquius, quam veri dei antistites, omnes sectatores veritatis, nocentissimorum more tractari?) ideo videtur persecutio a diabolo evenire, a quo iniquitas agitur, ex qua constat persecutio: scire debemus, quatenus nec persecutio est sine iniquitate diaboli nec probatio fidei sine persecutione, propter probationem fidei necessariam iniquitatem non patrocinium praestare persecutioni, sed ministerium; praecedere enim dei voluntatem circa fidei probationem, quae est ratio persecutionis, sequi autem diaboli iniquitatem ad instrumentum persecutionis, quae ratio est probationis. Nam et alias in quantum iustitiae iniquitas aemula est, in tantum materia est ad testimonia eius, cuius est aemula, ut sic iustitia in iniquitate perficiatur, quomodo virtus in infirmitate perficitur. [2]) Nam infirma mundi electa sunt a deo, ut confundantur fortia, et stulta eius, ut confundatur sapientia. [3])

---

1) Ephes. 6, 12. 2) 2 Cor. 12, 9. 3) 1 Cor. 1, 27. sq.

Ita et iniquitas adhibetur, ut iustitia probetur confundens iniquitatem. Igitur quod ministerium non est arbitrii, sed servitii, (arbitrium enim domini persecutio propter fidei probationem, ministerium autem iniquitas diaboli propter persecutionis instructionem) 1) ita eam per diabolum, si forte, non a diabolo, evenire credimus. Nihil satanae in servos dei vivi licebit, nisi permiserit dominus, ut aut ipsum destruat per fidem electorum in tentatione victricem, aut homines eius fuisse traducat, qui defecerint ad illum. Habes exemplum Iob, cui diabolus nullam potuit incutere tentationem, nisi a deo accepisset potestatem, nec in substantiam quidem eius, nisi dominus, ecce dixisset, omnia quae sunt ei, in manu tua do, in ipsum autem ne extenderis manum. Denique nec extendit, nisi posteaquam et hoc postulanti dominus, ecce dixisset, trado tibi illum, tantum animam eius custodi. 2) Sic et in Apostolos facultatem tentationis postulavit, non habens eam nisi ex permissu. Siquidem dominus in evangelio ad Petrum: Ecce, inquit 3), postulavit satanas, ut cerneret vos velut frumentum, verum ego rogavi pro te, ne deficeret fides tua, id est, ne tantum diabolo permitteretur, ut fides periclitaretur. Quo ostenditur, utrumque apud deum esse, et concussionem fidei et protectionem, cum utrumque ab eo petitur, concussio a diabolo, protectio a filio. Et utique cum filius dei protectionem fidei habet in sua potestate, quam a patre postulat, a quo omnem accipit potestatem in coelis et in terris 4), quale est, ut concussionem fidei diabolus in manu sua habeat? Sed in legitima oratione, cum dicimus ad patrem 5): Ne nos inducas in tentationem, (quae autem maior tentatio quam persecutio?) ab eo illam profitemur accidere, a quo veniam eius deprecamur. Hoc est enim quod sequitur: Sed erue nos a maligno, id est, ne nos induxeris in tentationem, permittendo nos maligno. Tunc enim eruimur a diaboli manibus, cum illi non tradimur in tentationem. Nec in porcorum gregem diaboli legio habuit potestatem, nisi eam de deo impetrasset; tantum

---

1) Vv. ministerium — instructionem Semler nescio qua de caussa omisit. 2) Iob. 1, 12. 2, 6. 3) Luc. 22, 31 sq. 4) Matth. 28, 18. 5) Matth. 6, 13.

abest, ut in oves dei habeat. Possum dicere porcorum quoque setas tunc numeratas apud deum fuisse, nedum capillos sanctorum. Habere videtur diabolus propriam iam potestatem, si forte, in eos qui ad deum non pertinent, semel in stillam situlae et in pulverem areae et in salivam nationibus deputatis a deo [1]) ac per hoc diabolo expositis in vacuam quodammodo possessionem. Ceterum in domesticos dei nihil illi licet ex propria potestate, quia quando liceat, id est, ex quibus caussis, exempla in scripturis signata demonstrant. Aut enim ex caussa probationis conceditur ei ius tentationis provocato vel provocanti, ut in superioribus; aut ex caussa reprobationis traditur ei peccator, quasi carnifici in poenam; (ut Saul, et abscessit inquit [2]), spiritus domini a Saule, et concutiebat eum spiritus nequam a domino et suffocabat eum;) aut ex caussa cohibitionis, ut Apostolus refert [3]) datum sibi sudem angelum satanae ut colaphizetur; nec hanc speciem permitti diabolo, in sanctos humiliandos per carnis vexationem, nisi simul ut et virtus tolerantiae scilicet in infirmitate perfici possit. Nam et ipse Apostolus [4]) Phygellum [5]) et Hermogenem tradidit satanae, uti emendentur, ne blasphement. Vides iam et a servis dei facilius diabolum accipere potestatem, tanto abest, ut eam ex proprietate possideat.

3. Cum ergo et haec exempla magis in persecutionibus eveniant, siquidem magis tunc probamur vel reprobamur, et magis tunc humiliamur vel emendamur; ab eo permittatur vel imperetur necesse est catholice fieri haec, a quo et ex parte, scilicet ab illo qui dicit [6]): Ego sum qui facio pacem et condo mala, id est bellum; hoc est enim contrarium paci. Nostrae autem paci quid est bellum, quam persecutio? Si persecutionis vel maxime exitus, aut vitam afferunt aut mortem, aut plagam aut sanationem: habes auctorem eiusdem: Ego percutiam et sanabo, ego vivificabo et mortificabo. [7]) Uram, inquit, illos sicut uritur aurum, et probabo, inquit, illos sicut probatur argentum. [8]) Cum enim exurimur persecutionis ardore, tunc probamur

---

1) Ies. 40, 15. 2) 1 Sam. 16, 14. 3) 2 Cor. 12, 7. 4) 2 Tim. 1, 15. 5) Cod. Gorz. Philetum. 6) Ies. 45, 7. 7) Deut. 32, 39. 8) Zach. 13, 9

e fidei tenore. Haec erunt ignea iacula diaboli[1]), per uae fidei ustio et conflatio administratur ex dei tamen voıntate. De isto quis dubitare possit, ignoro, nisi plane rivola et frigida fides, deprehendens eos, qui timide coneniunt in ecclesiam. Dicitis enim: quoniam incondite conenimus et simul convenimus et complures concurrimus in eclesiam, quaerimur a nationibus, et timemus, ne turbentur ationes. Annon scitis, quod deus omnium sit dominus? :t si velit deus, tunc persecutionem patieris, si vero noıerit, silebunt nationes. Credas utique; sed[2]) tamen in um deum credis, sine cuius voluntate nec passer unius ssis cadit in terram?[3]) Nos autem, puto, multis passerius antistamus.

4. Igitur si constat, a quo persecutio eveniat, posımus iam consultationem tuam inducere et determinare ex oc ipso praetractatu, fugiendum in persecutione non esse. i enim persecutio a deo evenit, nullo modo fugiendum rit, quod a deo evenit; sicut duplex ratio defendit quia ec debeat devitari neque evadi possit, quod a deo evenit: on debet devitari, quia bonum; necesse est enim bonum sse omne, quod deo visum est. Et numquid ideo in Geesi sic positum est: et vidit deus quia bonum est, non uod ignoraret bonum esse, nisi vidisset, sed ut hoc sono ortenderet, bonum esse quod deo visum est? Multa quiem sunt, quae a deo eveniant, et alicuius malo eveniant. mo bonum est ideo, quia a deo evenit, ut divinum et raionale. Quid enim divinum non rationale, non bonum?)uid bonum non divinum? Si autem sensui cuiusque videur, non sensus hominis praeiudicat statui rerum, sed staus sensui. Status enim uniuscuiusque certum quid est, et at sensui legem ita sentiendi statum sicuti est. Si autem tatu quidem bonum quod a deo venit, (nihil enim a deo on bonum, quia divinum, quia rationale,) sensui vero ıalum videtur, erit status in tuto, sensus in vitio. Statu ptima res pudicitia et veritas et iustitia, quae a multorum ensu displicent. Numquid ideo status sensui addicitur? ta et persecutio statu bona est, quia divina et rationalis

---

1) Ephes. 6, 16. 2) Vulg. si in sed mutavimus, apposito n fine sententiae interrogandi signo. 3) Matth. 10, 29.

dispositio, sensui eorum vero, quorum malo venit, displicet. Vides, etiam illud malum rationem apud deum habere, cum quis in persecutione evertitur de salute, sicut et illud bonum ratione contingere, cum quis ex persecutione proficit in salute. Nisi si irrationaliter quis aut perit apud dominum aut salvus est, is non poterit persecutionem malum dicere, quae etiam in malis par bonum est, dum ratione administratur. Ita si bonum persecutio quoquo modo, quia de statu constat, merito definimus, quod bonum est vitari non oportere, quia delictum sit, quod bonum est recusare, eo amplius, quod deo visum est; iam vero nec posse vitari, quia a deo evenit, cuius voluntas non poterit evadi. Igitur qui putant fugiendum, aut malum exprobrant deo, si persecutionem uti malum fugiunt; bonum enim nemo devitat; aut fortiores se deo existimant, qui putant se evadere posse, si deus tale aliquid voluerit evenire.

5. Sed quod meum est, inquit, fugio, ne peream, si negavero. Illius est, si voluerit, etiam fugientem me reducere in medium. Hoc mihi prius responde: certus es te negaturum, si non fugeris, an incertus? si enim certus, iam negasti, quia praesumendo, te negaturum, id despopondisti de quo praesumpsisti, et vane iam fugis ne neges, qui, si negaturus es, iam negasti. Si vero incertus es, cur non ex aequalitate incerti metus inter utrumque eventum etiam confiteri te posse praesumis et salvum magis fieri, quo minus fugias, sicut negaturum te praesumis ut fugias? Iam nunc aut in nobis est utrumque, aut totum in deo. Si in nobis est confiteri aut negare, cur non id praesumimus quod est melius, id est, confessuros nos? Nisi si vis confiteri, pati non vis; nolle autem confiteri negare est. Si vero in deo totum est, cur non totum relinquimus arbitrio eius, agnoscentes virtutem et potestatem, quod possit nos sicut fugientes reducere in medium, ita et non fugientes, imo et in medio populo conversantes obumbrare? Quale est, ut ad fugiendum deo honorem reddas, qui possit te etiam fugientem producere in medium, ad contestandum autem inhonores illum, desperans potentiam protectionis ab illo? Quare non magis ex hac parte constantiae et fiduciae in deum dicis: Ego quod meum est facio, non discedo; deus si voluerit, ipse me proteget? Hoc potius nostrum est, stare sub dei arbitrio, quam fugere sub nostro. Rutilius

sanctissimus martyr cum totiens fugisset persecutionem de loco in locum, etiam periculum ut putabat nummis redemisset, post totam securitatem, quam sibi prospexerat, ex inopinato apprehensus et praesidi oblatus, tormentis dissipatus, credo pro fugae castigatione, dehinc ignibus datus, passionem quam vitarat misericordiae dei retulit. Quid aliud voluit dominus nobis demonstrare hoc documento, quam fugiendum non esse, quia nihil fuga prosit si deus nolit?

6. Imo, inquit, quia praeceptum adimplevit fugiens de civitate in civitatem. Sic enim voluit quidam, sed et ipse fugitivus, argumentari, et qui proinde nolunt intelligere sensum domini illius pronuntiationis, ut ea ad velamentum timiditatis suae utantur, cum et personas suas habuerit et tempora et caussas. Cum coeperint, inquit, persequi vos, fugite de civitate in civitatem. [1]) Hoc in personas proprie Apostolorum et in tempora et in caussas eorum pertinere defendimus, sicut [praecedentes et] [2]) subsequentes sensus probabunt, qui non nisi in Apostolos competunt: In viam nationum ne ieritis, et in civitatem Samaritanorum ne introieritis, sed ite potius ad oves perditas domus Israëlis. [3]) Nobis autem et via nationum patet, in qua et inventi sumus et usque in finem incedimus, et nulla civitas excepta est, quo per totum orbem praedicamus; sed nec cura nobis Israëlis iniuncta est extra ordinem, nisi qua et omnibus gentibus praedicare debemus. Etiam si apprehendamur, non in concilia eorum perducemur, nec in synagogis illorum flagellabimur, sed Romanis utique potestatibus et tribunalibus obiiciemur. Sic igitur et fugae praeceptum Apostolorum conditio desiderabat, quoniam primo praedicandum erat ad oves perditas domus Israëlis. Ut ergo perficeretur praedicatio, apud quos priores eam perfici oportebat [4]), uti panem ante filii quam canes sumerent, ideo illis fugere tunc ad tempus praecepit, non propter eludendum periculum proprio nomine persecutionis, (atquin persecutiones eos passuros praedicabat et toleran-

---

1) Matth. 10, 23. 2) Vv. uncis inclusa Pamel. addidit recepitque Rigalt. 3) Matth. 10, 5. 6. 4) Rhen.: Ut ergo perciperetur (Latin.: perficeretur) praedicatio, apud quos priores eam perfici oportebat. Rigalt.: Ut ergo perficerentur praed., apud nos priores perfici oportebat.

das docebat,) sed propter profectum annuntiationis, ne statim oppressis evangelii quoque disseminatio perimeretur. Neque enim quasi tacitis in aliquam civitatem transfugiendum erat, sed quasi ubique annuntiaturis et ex hoc ubique persecutiones subituris, donec replerent doctrina sua. Denique non consummabitis, inquit, civitates Israëlis [1]). Adeo intra terminos Iudaeae praeceptum fugae continebatur. Nobis autem nulla Iudaeae praefinitio competit praedicationis, in omnem iam carnem effuso spiritu sancto. Itaque Paulus et Apostoli ipsi, memores praecepti dominici, contestantur [2]) illud apud Israël, quem iam doctrina sua impleverant: Vobis oportuit in primis sermonem dei tradi, sed quoniam repulistis eum nec dignos vos aeterna vita existimastis, ecce convertimus nos ad nationes. Atque exinde conversi et ipsi, sicut antecessores instituerant, et in viam nationum abierunt et in civitates Samaritanorum introierunt, ut in totam scilicet terram exiret sonus eorum et in terminos orbis voces eorum. [3]) Si ergo cessavit exceptio viae nationum et introitus in civitates Samaritanorum, cur non cessaverit et fugae praeceptum pariter emissum? Denique ex quo saturato Israële Apostoli in nationes transierunt, nec fugerunt de civitate in civitatem nec pati dubitaverunt. Atquin et Paulus, qui se per murum concesserat expediri de persecutione, qua ad hoc tempus erat praecepti, idem iam in clausula officii et in consummatione praecepti, discipulis magnopere deprecantibus, ne se Hierosolyma committeret passurus illic quae Agabus prophetaverat, sollicitudini eorum non subscripsit, sed e contrario Quid, inquit [4]), facitis lacrimantes et conturbantes cor meum? Ego enim non modo vincula pati optaverim, sed etiam mori Hierosolymis pro nomine domini mei Iesu Christi. Atque ita omnes aierunt: fiat voluntas domini. Quae erat voluntas domini? utique non fugiendi iam persecutionem. Ceterum poterant et priorem domini voluntatem proposuisse qua fugere mandaverat, qui illum persecutionem vitasse maluerant. Igitur cum etiam sub Apostolis ipsis temporale fuerit fugae praeceptum, sicut et reliquorum praescriptorum non potest apud nos perseverare, quod apud doctores no-

1) Matth. 10, 23. 2) Act. 13, 46. 3) Ps. 18, 4. 4) Act. 21, 1

stros concessavit, etsi non proprie ad illos fuisset emissum, aut si perseverare illud dominus voluit, deliquerunt Apostoli, qui non usque in finem fugere curaverunt.

7. Videamus nunc, an et cetera domini edicta congruant perpetuo fugae praecepto. Primo quidem si a deo persecutio est, quale est, ut idem fugiendam eam mandet, qui et infert? Quam si evadi vellet, melius non immitteret, ne voluntatem suam alia voluntate praevaricari videretur. [1]). Aut pati enim nos voluit persecutionem, aut fugere. Si fugere, quomodo pati? si pati, quomodo fugere? Iam vero quanta inaequalitas sententiarum iubentis fugere et invitantis ad passionem contrariam fugae. Qui confessus fuerit me, et ego confitebor illum coram patre meo. [2]) Quomodo confitebitur fugiens, quomodo fugiet confitens? Qui mei confusus fuerit, et ego confundar eius[3]) coram patre. [4]) Si devito passionem, confundo confessionem, felices qui persecutionem passi fuerint caussa nominis mei. [5]) Infelices ergo, qui fugiendo ex praecepto non erunt passi. Qui sustinuerit in finem, iste salvabitur? [6]) Quid ergo me iubens fugere vis in finem sustinere? Tanta diversitas sententiarum, si non congruit divinae gravitati, apparet ex his quoque praeceptum fugae suam tunc habuisse rationem, quam ostendimus. Sed infirmitatem, inquit, quorundam prospiciens dominus pro sua humanitate nihilominus et portum fugae demonstravit. Non enim idoneus erat etiam sine fuga tam turpi et indigno et servili praesidio salvos facere in persecutione, quos sciret infirmos. Atquin non fovet, sed recusat semper infirmos, primum docens non fugiendos esse persecutores, sed potius non timendos. Nolite timere eos qui corpus occidere possunt, animae autem nihil valent facere, sed timete eum, qui et corpus et animam perdere potest in gehennam. [7]) Atque exinde quae timidis praefinit? Qui pluris fecerit animam suam, quam me, non est me dignus; et qui non tollit crucem suam, et sequitur me,

---

1) Rig. ne voluntate praevaricari videretur, ceteris deletis. 2) Ed. Franek. et Rig. Qui conf. f. in me, et ego conf. in illo c. p. m.; Rhen. et Gelen. me — illum. 3) Sic Rhen. et Gelenius. Ed. Fran. et Rig. Qui me conf. — conf. eum c. p. 4) Matth. 10, 32 sq. Marc. 8, 38. Luc. 9, 26. 5) Matth. 5, 11. 6) Matth. 10, 22. 7) Matth. 10, 28.

non potest esse meus discipulus. 1) Postremo in Apocalypsi 2) non fugam timidis offert, sed inter ceteros reprobos particulam in stagno sulphuris et ignis, quod est mors secunda.

8. Refugit et ipse vim interdum, sed eadem ratione, qua Apostolis fugere praeceperat, donec scilicet doctrinam suam impleret, qua consummata, non dico stetit, sed nec auxilium a patre angelorum exercituum desideravit, increpito etiam Petri gladio. Professus quidem et ipse est animam anxiam usque ad mortem et carnem infirmam, ut tibi ostenderet, primo in se utramque substantiam humanam fuisse ex proprietate anxietatis animae et imbecillitatis carnis, ne aliam, ut quidam nunc induxerunt, aut carnem aut animam Christi interpretareris; dehinc ut demonstratis conditionibus earum scires, illas nihil valere per semetipsas sine spiritu. Et ideo praeponit 3) spiritus promptus, ut utramque conditionem substantiae utriusque respiciens intelligas, in te esse etiam fortitudinem spiritus, quomodo et infirmitatem carnis; ac iam hinc scias quid unde facias, et quid cui subiicias, infirmum scilicet forti, ne, ut nunc facis, de carnis quidem infirmitate causseris, de spiritus autem firmitate dissimules. Postulavit et ipse a patre, si fieri posset, transiret ab illo calix passionis. Postula et tu, sed stans ut ille; sed postulans tantum, sed subiungens et reliqua: Verum non quod ego volo, sed quod tu. 4) Fugiens autem quomodo hoc postulabis, ipse tibi praestans calicis translationem, nec quod pater vult, facies, sed quod tu?

9. Omnia Apostoli secundum deum utique docuerunt, omnia evangelizare voluerunt. 5) Ubi illos ostendis praeceptum fugiendi de civitate in civitatem restaurasse, quia nec potuissent tale quid constituere tam contrarium exemplis suis ut fugam mandarent; qui cummaxime de vinculis vel insulis, quibus ob confessionem, non ob fugam nominis continebantur, ad ecclesias scribebant. Infirmos sustineri iubet Paulus, 6) utique enim non fugientes; (quomodo enim sustinebantur absentes? an patientia dicet sustinendos, sicubi per infirmitatem fidei suae offenderint?) sic ut pu-

---

1) Luc. 14, 26. 2) c. 21, 8. 3) Matth. 26, 41. 4) Matth. 26, 39. 5) Ed. Rhen. I.: omnia evangelii revolverunt. 6) 1 Thess. 5, 14.

sillanimes consolari, non tamen in fugam mitti. Sed cum admonet,[1]) ne locum malo demus, non fugae suggerit consilium, sed iracundiae docet temperamentum, et si [2]) redmendum tempus dicit, quia dies nequam sunt, non per fugam, sed per sapientiam conversationis lucrari nos vult commeatum. Ceterum qui lucere nos iubet velut filios lucis, non iubet fuga abscondi ut filios tenebrarum; stare immobiles praecipit, utique nec fuga mobiles; et accinctos in fugam, an in occursum evangelii? arma quoque demonstrat, quae fugituris non essent necessaria? inter quae et clipeum, quo possitis tela diaboli extinguere, [3]) resistentes sine dubio et excipientes omnem vim illius. Proinde et Ioannes [4]) pro fratribus quoque animas ponendas docet, nedum pro domino. Hoc a fugientibus non potest adimpleri. Denique memor Apocalypsis suae in qua timidorum exitum audierat, de suo sensu admonet et ipse timorem reiiciendum: Timor, inquit [5]), non est in dilectione, sed enim perfecta dilectio foras mittit timorem, quia timor supplicamentum habet, utique ignem stagni; qui autem timet, non est perfectus in dilectione, dei scilicet. Porro quis fugiet persecutionem, nisi qui timebit? Quis timebit, nisi qui non amavit? Spiritum vero si consulas, quid magis sermone illo spiritus probat? Namque omnes paene ad martyrium exhortatur, non ad fugam; ut et illius commemoremur: Publicaris, inquit, bonum tibi est; qui enim non publicatur in hominibus, publicatur in domino. Ne confundaris, iustitia te producit in medium. Quid confunderis laudem ferens? Potestas fit, cum conspiceris ab hominibus. Sic et alibi: Nolite in lectulis nec in aborsibus et febribus mollibus optare exire, sed in martyriis, uti glorificetur qui est passus pro vobis.

10. Sed omissis quidam divinis exhortationibus illum magis Graecum versiculum secularis sententiae sibi adhibent: qui fugiebat, rursus proeliabitur; [6]) ut et rursus forsitan fugiat. Et quando vincet, qui cum fugerit victus est? Bonum militem Christo imperatori suo praestat, qui tam plene ab Apostolo armatus, tuba persecutionis audita, diem

---

1) Eph. 4, 27. 2) Eph. 5, 16. 3) Eph. 6, 16. 4) 1 Io. 3, 16. 5) 1 Io. 4, 18. 6) Ἀνὴρ ὁ φεύγων καὶ πάλιν μαχήσεται.

deserit persecutionis. Respondebo et ego de seculo aliquid: usque adeone mori miserum est?[1]) Moriatur quoquo modo aut victus aut victor. Nam etsi negando ceciderit, cum tormentis, tamen proeliatus. Malo miserandum, quam erubescendum. Pulchrior est miles in [pugna] [2]) proelio amissus, quam in fuga salvus. Times hominem, Christiane, quem timeri oportet ab angelis, siquidem angelos iudicaturus es; quem timeri oportet a daemoniis, siquidem et in daemonas accepisti potestatem; quem timeri oportet ab universo mundo, siquidem et in te mundus iudicatur? Christum indutus es, siquidem in Christum tinctus es; qui fugis diabolum, depretiasti Christum, qui in te est. Fugitivum cum diabolo te reddidisti; sed dominum fugiens, exprobras omnibus fugitivis sui vanitatem consilii. Fugerat et quidam animosus prophetes dominum, traiecerat ab Ioppe Tarsum, quasi et a deo transfretaret, sed illum non dico in mari et in terra, verum et in utero etiam bestiae invenit, in quo nec mori per triduum potuit nec vel sic deum evadere. Quanto melius dei servus, qui, sive inimicus dei imminet, non fugit eum, sed potius contemnit, confidens scilicet de tutela domini, sive deum reformidat, quanto magis sub oculis eius astitit, dicens: dominus est, potens est; omnia illius sunt; ubi ubi fuero, in manu eius sum; faciat quod vult; non discedo, et si perire me volet, ipse me perdat, dum me ego servo illi. Malo invidiam ei facere per voluntatem ipsius pereundo, quam bilem per meam evadendo.

11. Hoc sentire et facere omnem servum dei oportet, etiam minoris loci, ut maioris fieri possit, si quem gradum ex persecutionis tolerantia ascenderit. Sed quum ipsi auctores, id est, ipsi diaconi presbyteri et episcopi fugiunt, quomodo laicus intelligere poterit, qua ratione dictum: fugite de civitate in civitatem? Itaque cum duces fugiunt, quis de gregario numero sustinebit ad gradum in acie figendum suadentes? Certe quidem bonus pastor animam pro pecoribus ponit[3]), ut Moyses, non dominó adhuc Christo revelato et iam in se figurato, ait: Si perdis hunc populum, inquit, [4]) et me pariter cum eo disperde. Ceterum

1) Virg. Aen. 12, 646. Suet. Ner. 47. 2) V. pugna deleverunt Lat. et Rig. 3) Io. 10, 11. 4) Exod. 32, 32.

Christo confirmante figuras suas, malus pastor est, qui viso lupo fugit, et pecora diripienda derelinquit. [1]) Proiicietur de villa pastor huiusmodi, detinebuntur illi missionis suae mercedes in compensationem, imo et de priore peculio eius exigetur detrimenti dominici restitutio. Etenim qui habet, dabitur ei; ab eo autem, qui non habet, etiam quod videtur habere auferetur. [2]) Sic Zacharias [3]) comminatur: Exsurge rhomphaea in pastores et evellite oves, et superducam manum meam in pastores. In quos et Ezechiel et Hieremias iisdem minis perorant, quod non tantum de pecoribus improbe vescantur, pascentes potius semetipsos, verum et dispersum gregem faciant et in praedam esse omnibus bestiis agri, dum non est pastor illis. Quod nunquam magis fit, quam cum in persecutione destituitur ecclesia a clero. Si et spiritum quis agnoverit, audiet fugitivos denotantem. Porro si eos qui gregi praesunt fugere, cum lupi irruunt, nec decet, imo nec licet; (qui enim talem pastorem malum pronuntiavit, utique damnavit, omne autem quod damnatur, illicitum factum est sine dubio;) ideo praepositos ecclesiae in persecutione fugere non oportebit. Ceterum si grex fugere deberet, non deberet praepositus gregis stare, sine caussa staturus ad tutelam gregis, quam grex non desideraret, ex licentia fugae scilicet.

12. Quod pertineat frater ad tuum problema, habes sententiae nostrae responsionem et exhortationem. Porro qui quaerit, an persecutio fugienda sit, sequentem quoque quaestionem iam prospiciat necesse est, an, si fugienda non est, redimenda certe sit. Ultro igitur et de hoc tibi suggeram, definiens persecutionem, quam constat non esse fugiendam, proinde nec redimendam. Pretium interest. Ceterum sicut fuga redemptio gratuita est, ita redemptio nummaria fuga est; certe et huius timiditatis consilium est; quod times, redimis, ergo fugis; pedibus stetisti, cucurristi nummis; hoc ipsum, quod stetisti ex redemptione, fugisti. Ut autem redimas hominem tuum nummis, quem sanguine suo redemit Christus, quam indignum deo et dispositione eius, qui [4]) filio suo non pepercit pro te, [5]) ut fieret maledictum pro nobis, quia maledictus, qui pe-

1) Io. 10, 12. 2) Matth. 13, 12. 25, 29. 3) c. 13, 7. 4) Rom. 8, 32. 5) Gal. 3, 13.

penderit in ligno, qui [1]) tanquam ovis ad victimam ductus est, et tanquam agnus ante tondentem, sic non aperuit os; sed posuit dorsum suum in flagella, maxillas autem in palmas, et faciem non avertit a sputaminibus, et inter iniquos deputatus est, et traditus est in mortem, [2]) mortem autem crucis. Totum hoc, ut nos a peccatis lucraretur. Sol cessit diem emptionis nostrae, apud inferos emancipatio nostra est et stipulatio nostra in coelis: [3]) sublevatae sunt portae sempiternae, ut introiret rex gloriae, dominus virtutum, hominem de terris, imo ab inferis, mercatus in coelos. Quis est nunc, qui adversus illum reluctatur, imo depretiat et mercedem eius tam magno comparatam, pretiosissimo scilicet sanguine, commaculat? Iam ergo melius fugere, quam fieri viliorem, si non tanto sibi constabit homo, quanti constitit domino. Et dominus quidem illum redemit ab angelis munditenentibus potestatibus, a spiritalibus nequitiae, a tenebris huius aevi, a iudicio aeterno, a morte perpetua. Tu autem pro eo pacisceris cum delatore vel milite vel furunculo aliquo praeside, sub tunica et sinu, quod aiunt, ut furtivo, quem coram toto mundo Christus emit, imo et manumisit. Hunc ergo liberum pretio aestimabis, et pretio possidebis, nisi eodem, quanto, ut diximus, domino constitit, sanguine suo scilicet? Ut quid ergo de homine Christum redimis in homine, in quo Christus est? Non aliter et Simon facere tentavit, cum pecuniam Apostolis obtulit pro spiritu Christi. Audiet ergo et iste qui se redimens Christi spiritum redemit: Pecunia tua tecum sit in interitum, quoniam gratiam dei pretio consequendam putasti. [4]) Quis tamen abnegatorem [5]) spernat? Quid enim dicit ille concussor? Da mihi pecuniam, certe ne eum tradat: siquidem non aliud venditat, quam quod praestaturus est praemio tuo. Cum das, utique ne tradaris voluisti; non traditus autem, traduci habebas. [6]) Ergo dum nolendo tradi non vis traduci, nolendo negasti, quod te esse traduci noluisti. Imo, inquis, dum nolo traduci quod sum, confessus id esse quod nolo traduci, id est,

---

1) Ies. 53, 7. 2) Phil. 2, 8. 3) Ps. 23, 7. 4) Act. 8, 20. 5) Rig.: Quis talem abneg. sp.? Lat.: Quis tamen ab negatorem sp.? 6) Lat.: nec traduci habebas. Al. traduci habebas?

hristianum. Potes itaque te martyrem vindicare conanter ostendisse Christum? Redimens non ostendisti.[1]) pud unum si forte confessus es, ergo et apud plures nondo confiteri negasti. Ipsa salus iudicabit hominem exdisse, dum evadit. Excidit ergo qui maluit evasisse. egatio est etiam martyrii recusatio. Christianus pecunia lvus est; et in hoc nummos habet, ne patiatur, dum adersus deum erit dives. At enim Christus sanguine fuit ves pro illo. Felices itaque pauperes, quia illorum est, quit,[2]) regnum coelorum, qui animam solam in confiato habent. Si non possumus deo servire et mammonae, ossumus et a deo redimi et a mammona? Quis enim magis erviet mammonae, quam quem mammonas redemit? Poremo quo exemplo uteris in redemptionem traditionis? postoli persecutionibus agitati, quando se pecunia tractanes liberaverunt, quae illis utique non deerat ex praediorum retiis ad pedes eorum depositis, certe multis locupletibus redentibus viris ac feminis, qui his etiam refrigeria subinistrabant? Quando Onesiphorus aut Aquila aut Stehanus hoc modo eis in persecutione succurrerunt? Paus quidem, cum Felix praeses pecunias accepturum se pro o a discipulis sperasset, de quo et ipse in secreto tractait cum ipso, neque ipse pro se neque discipuli pro eo umeraverunt. Illi utique discipuli, qui flentes, quod Hieosolymam tendere perseveraret et persecutiones praediatas illic non praecaveret, postremo inquiunt: Fiat volunas dei.[3]) Quae ista voluntas? utique ut pateretur pro noaine domini, non ut redimeretur. Oportet enim, quomodo Christus animam suam posuit pro nobis, ita fieri pro eo et nobis, nec tantum pro ipso, imo etiam pro fratribus proter ipsum; quod Ioannes docens, non et pro fratribus nunerandum, sed moriendum potius pronuntiavit. Nihil inerest, si quem Christianum redimere non debeas, aut mere, et adeo voluntas dei sic est. Aspice regnorum et mperiorum utique a deo dispositum statum, in cuius manu or regis.[4]). Tanta quotidie aerario augendo prospiciunur remedia censuum, vectigalium, collationum, stipendioum, nec unquam usque adhuc ex Christianis tale aliquid

---

1) Ita Rigalt. Alii: vindicare, — Christum. Red. non stendi? 2) Matth. 5, 3. 3) Act. 21, 13. 4) Prov. 21, 1.

prospectum est, sub aliquam redemptionem capitis et sectae redigendis, cum tantae multitudinis nemini ignotae fructu ingens meti posset. Sanguine empti, sanguine numerati nullum nummum pro capite debemus, quia caput nostrum Christus est. Non decet Christum pecunia constare; quo modo et martyria fieri possent in gloriam domini, si tributo licentiam sectae compensaremus? Itaque qui eam praemio paciscitur, dispositioni divinae adversatur. Cum igitur nihil nobis Caesar indixerit in hunc modum stipendiariae sectae, sed nec indici unquam tale quid possit, antichristo iam instante et in sanguinem, non in pecunia hiante Christianorum, quomodo mihi proponere potes scripturam esse, Reddite quae sunt Caesaris Caesari?[1] Miles me vel delator vel inimicus concutit, nihil Caesar exigens, imo contra faciens, cum Christianum, legibus humanis reum, mercede dimittit. Alius est denarius, quem Caesari debeo, qui ad eum pertinet, de quo tunc agebatur, tributarius, a tributariis scilicet, non a liberis debitus. Aut quomodo reddam quae sunt dei deo, utique proinde imaginem et monetam ipsius inscriptam nomine eius, id est hominem Christianum? Quid autem deo debeo, sicut denarium Caesari, nisi sanguinem, quem pro me filius fudit ipsius? Quodsi deo quidem hominem et sanguinem meum debeo, nunc vero in eo sum tempore, ut quod deo debeo expostuler, utique fraudem deo facio, id agens, ne quod debeo solvam. Bene observavi praeceptum, Caesari reddens quae sunt Caesaris, deo vero quae sunt dei abnegans.

13. Sed et omni petenti me dabo in caussa eleemosynae, non in concussurae. Petenti inquit.[2]) Porro qui concutit, non petit; qui comminatur, si non acceperit, non postulat, sed extorquet. Non eleemosynam exspectat, qui non miserandus, sed timendus venit. Dabo igitur misericordiae non timiditatis meae nomine, ubi qui accepit deum honorat et benedictionem mihi reddit, non ubi amplius se benefactum praestitisse credit et praedam suam aspiciens dicit: de reatu est. Pascam et inimicum.[3]) Sed inimicitiae, alios habent titulos. Non tamen dixit traditorem aut persecutorem aut concussorem; nam huic quanto magis

---

1) Matth. 22, 21. 2) Luc. 6, 30. 3) Ita Rigalt. e cod. Ursini. Antea: de reatu irascar et inimicum.

arbones accervabo super caput, si me non redemero? 'roinde inquit [1]): Qui tibi tunicam sustulerit, vel etiam allium concede; ad eum pertinet, qui rem, non qui fidem ieam eripere quaesierit. Concedam et pallium non mianti traditionem. Si minatus fuerit, etiam tunicam repocam. Omnium iam nunc dominicarum pronuntiationum [2]) ui sunt et caussae et regulae termini, non in infinitum nec d omnia spectant. Atque adeo qui omni petenti dari iubet, ose signum petentibus non dat; alioquin si omnibus passim etentibus dandum putas, tu mihi videris, non dico vinum ebricitanti, sed etiam venenum aut gladium mortem deideranti daturus. Facite autem vobis amicos de mamiona [3]); quomodo intelligendum sit, parabola praemissa e doceat, ad populum Iudaicum dicta, qui commissam sibi ationem domini cum male administrasset, deberet de iammonae hominibus, quod nos eramus, amicos sibi potius rospicere, quam inimicos, et relevare nos a debitis pecatorum, quibus deo detinebamur, si nobis id dominica raione conferrent, ut cum coepisset ab his deficere gratia, d nostram fidem refugientes reciperentur in tabernacula eterna. Quamvis nunc puta aliam interpretationem parabolae et sententiae istius, dum scias verisimile non esse, ut conussores nostri, in amicitiam redacti per mammonam, reciiant tunc nos in tabernacula aeterna. Sed quid non timiditas ersuadebit? quasi et fugere scriptura permittat et redimere raecipiat. Parum denique est, si unus aut alius ita eruitur. Iassaliter totae ecclesiae tributum sibi irrogaverunt. Nescio lolendum an erubescendum sit, cum in matricibus beneficiariorum et curiosorum, inter tabernarios et lanios et fures balnearum et aleones et lenones, Christiani quoque ectigales continentur. Hanc episcopatui formam Apostoli rovidentius condiderunt, ut regno suo securi frui possent, ub obtentu procurandi? [4]) Scilicet enim talem pacem Chritus ad patrem regrediens mandavit a militibus per Saturnalitia redimendam!

14. Sed quomodo colligemus, inquis, quomodo dominica sollemnia celebrabimus! Utique quomodo et Apostoli,

---

1) Luc. 6, 29. 2) V. pronuntiationum inseruit Rigalt. Rhen. cogitando suppleri iubet: sententiarum. 3) Luc. 16, 9. 4) A. Neander coni. v. pacem hic excidisse ac restituendum esse.

fide, non pecunia tuti, quae fides si montem transferre potest, multo magis militem. Esto sapientia, non praemio cautus. Neque enim statim et a populo eris tutus, si officia militaria redemeris. Una ergo tibi et fides et sapientia ad tutelam opus est, quibus non adhibitis et redemptionem tuam potes perdere, adhibitis haud redemptionem desiderare. Postremo si colligere interdiu non potes, habes noctem, luce Christi luminosa adversus eam.[1] Non potes discurrere per singulos; sit tibi et in tribus ecclesia. Melius est, turbas tuas aliquando non videas, quam addicas. Serva Christo virginem sponsam; nemo quaestum de ea faciat. Haec tibi, frater, dura forsitan et intolerabilia videntur; sed recita deum dixisse[2]: Qui capit, capiat; id est, qui non capit, discedat. Non potest, qui pati timet, eius esse, qui passus est. At qui pati non timet, iste perfectus erit in dilectione, utique dei. Perfecta enim dilectio foras mittit timorem[3]; et ideo multi vocati, pauci electi[4]. Non quaeritur, qui latam viam sequi paratus sit, sed qui angustam[5]. Et ideo paracletus necessarius, deductor omnium veritatum, exhortator omnium tolerantiarum. Quem qui receperunt, neque fugere persecutionem neque redimere noverunt, habentes ipsum qui pro nobis erit, sicut locuturus in interrogatione, ita iuvaturus in passione.

CONTRA GNOSTICOS SCORPIACE.[6]

1. Magnum de modico malum scorpium[7]) terra sup purat. Tot venena, quot et genera[8]), tot pernicies, quo

1) Rhen. luce Christi luminosi, Rig. luce Christi luminosa adv. eam. Cod. Urs. et Wouw. noctem luce Christi luminosam. 2) Matth. 19, 12. 3) 1 Io. 4, 18. 4) Matth. 22, 14. 5) Matth. 7, 13. Luc. 13. 24. 6) Cod. Agob.: Adversus Gnosticos scorpiacum de bono martyrii. Rigal vett. membranas secutus hunc librum appellavit scorpiacen (σκορπιακὴν ἀντίδοτον), Hieron. in lib. adv. Vigilantium: scorpiacum 7) Wouw. et Rig. scorpios. 8) Rhen. quot ingenia; Ciacon ex Isidoro emend. quot et genera; Wouw. et Rig. quot genera

et species, tot dolores, quot et colores, Nicander scribit et pingit. Et tamen unus omnium violentiae gestus de cauda nocere; quae cauda erit, quodcunque de posthumo corporis propagatur, et verberat. Proinde scorpii series illa nodorum venenata intrinsecus venula subtilis, arcuato impetu insurgens, hamatile spiculum in summo tormenti ratione stringit. [1]) Unde et bellicam machinam retractu tela vegetantem de scorpio nominant. Id spiculum et fistula est patula tenuitate; in vulnus et virus, qua figit, effundit. Familiare periculi tempus aestas; Austro et Africo saevitia velificat. In remediis naturalia plurima; aliquid et magia circumligat; medicina cum ferro et poculo occurrit. Nam et praebibunt quidam festinando tutelam; sed concubitus exhaurit, et denuo sitiunt. Nobis fides praesidium, si non et ipsa percutitur diffidentia signandi statim et adiurandi et unguendi bestiae calcem. Hoc denique modo etiam ethnicis saepe subvenimus, donati a deo ea potestate, quam Apostolus [2]) dedicavit, cum morsum viperae sprevit. Quid ergo promittit stylus iste? si fides de suo tuta sit, ut et alias de suo tuta sit, cum suos scorpios patitur. Acerba mediocritas et istis et genus varium, et uno modo armantur, et certo tempore subornantur, nec alio quam ardoris. Hoc apud Christianos persecutio est. Cum igitur fides aestuat et ecclesia exuritur de figura rubi, tunc Gnostici erumpunt, tunc Valentiniani proserpunt, tunc omnes martyriorum refragatores ebulliunt calentes et ipsi offendere, figere, occidere. Nam quod sciant multos simplices ac rudes, tum infirmos, plerosque vero in ventum, si placuerit, Christianos; nunquam magis adeundos sapiunt, quam quum aditus animae formido laxavit, praesertim si aliqua iam atrocitas fidem martyrum coronavit. Itaque primo trahentes adhuc caudam de affectibus applicant aut quasi in vacuum flagellant. Haeccine pati homines innocentes, ut putes, fratrem aut de melioribus ethnicum? siccine tractari sectam nemini molestam? Dehinc adigunt: perire homines sine caussa. Perire enim, et sine caussa, prima fixura. Exinde iam caedunt. Sed nesciunt simplices animae, quid

---

1) Ita Rig.; ceteri: tormenti ratione restringens.
2) Act. 28, 3 sqq.

quomodo scriptum sit, ubi et quando et coram quibus confitendum, nisi quod nec simplicitas ista, sed vanitas, imo dementia pro deo mori. Et quis me salvum faciat, si is occidit, qui salvum facere debebit? Semel Christus pro nobis obiit, semel occisus est, ne occideremur. Si vicem repetit, num et ille salutem de mea nece exspectat? An deus hominum sanguinem flagitat, maxime si taurorum et hircorum recusat?[1]) Certe peccatoris poenitentiam mavult quam mortem.[2]) Et quomodo non peccatorum desiderat mortem? Haec, et si qua alia adinventa[3]) haereticorum venenorum, quem non vel in scrupulum figant, si non in exitium, vel in bilem, si non in mortem? At tu, si fides vigilat, ibidem scorpio pro solea anathema illidito, et relinquito in suo sopore[4]) morientem. Ceterum, si plagam satiaverit, intimat virus et properat in viscera, statim omnes pristini sensus retorpescunt, sanguis animi gelascit, caro spiritus exolescit, nausea nominis inaccrescit.[5]) Iam et ipsa mens sibi, quo vomat, quaerit, ut quae ita semel infirmitate quoque percussa sauciatam fidem vel in haeresin vel in seculum exspuat. Et in praesentiarum est medius ardor, ipsa canicula persecutionis ab isto scilicet cynocephalo. Alios ignis, alios gladius, alios bestiae Christianos probaverunt; alii fustibus interim et ungulis insuper degustata martyria in carcere esuriunt. Nos ipsi ut lepores, destinata venatio, de longinquo obsidemur, et haeretici ex more grassantur. Itaque tempus admonuit adversus nostrates bestiolas nostram mederi theriacam ac stylo temperare[6]) qui legeris, biberis; nec amarum potio. Si eloquia domini dulcia[7]) super mella et favos, inde pigmenta sunt; si lacte et melle[8]) promissio dei manat, hoc sapiunt,

---

1) Ps. 49, 13. 2) Ezech. 33, 11. 3) Rig. admenta s. amenta. 4) Iunius coni. in suo pure. 5) Ed. Fran. et Rig. carne spiritus etc. Iunius: caro, spiritus exol. etc. Cod. Agob. inagrescit. 6) Rhen. aliique: adv. nostr. best. nostrate scorpiacum stylo temperare. Rigalt., quum in libro ms. reperisset adv. nostr. best....... in mederi theriacam stilo temperare, scripsit: (promptam) mederi theriacam stilo temperare. Attamen illa si verae sunt scripturae vestigia, aut nostram theriacam stylo temperare scribendum, aut mederi addita copula retinendum videtur. 7) Ps. 11, 7. 8) Exod. 3, 17.

quae illuc faciunt. Vae autem, qui dulce in amarum et lumen in tenebras convertunt [1]). Perinde enim et qui martyriis refragantur, salutem perditionem interpretantes, tam dulce in amarum, quam lucem in tenebras reformant, atque ita miserrimam hanc vitam illi beatissimae praevertendo, tam amarum pro dulci, quam tenebras pro luce supponunt.

2. Sed nondum de bono martyrii, nisi de debito primum, nec ante de utilitate eius, quam de necessitate discendum. Auctoritas divina praecedit, an tale quid voluerit atque mandaverit deus, ut qui negant bonum non suadeantur ad commodum, nisi cum subacti fuerint ad officium. Haereticos compelli, non illici dignum est. Duritia vincenda est, non suadenda. Et utique satis optimum praeiudicabitur, quod probabitur a deo constitutum atque praeceptum. Sustineant evangelia paulisper, dum radicem eorum exprimo legem, dum inde elicio dei voluntatem, unde et ipsum recognosco: Ego sum, inquit [2]), deus tuus qui te eduxi de terra Aegypti. Non erunt tibi dii alii praeter me. Non facies tibi simulacrum eorum, quae in coelo, et quae in terra deorsum, et quae in mari infra terram. Non adorabis ea, neque servies eis. Ego enim sum dominus deus tuus. Item in eadem Exodo: [3]) Ipsi vidistis, quod de coelo locutus ad vos sim. Non facietis vobis deos argenteos et deos aureos non facietis vobis. Secundum haec et in Deuteronomio [4]): Audi Israël, dominus deus tuus unus est, et diliges dominum deum tuum ex toto corde tuo et totis viribus tuis et ex tota anima tua. Et rursus: Ne obliviscaris domini dei tui, qui te eduxit de terra Aegypti et domo servitutis. Dominum deum tuum timebis, et illi famulaberis soli, et illi adglutinaberis, et in nomine eius deierabis. Non ibitis post deos aliorum et deos nationum, quae circum vos, quia aemulatur dominus deus tuus in te, ne iratus indignetur et exterminet te a facie terrae. Sed et proponens benedictiones et maledictiones: Benedictiones, inquit [5]), si audieritis praecepta domini dei vestri, quaecunque ego praecipio vobis hodie, ne erraveritis de via, quam mandavi vobis, ut abeuntes serviatis diis aliis, quos non scitis. De quibus omnifariam

1) Ies. 5, 20. 2) Exod. 20, 2 sq. 3) ib. v. 22. 4) Deut. 6, 4 sqq. 5) id. 11, 27. sqq.

exstirpandis.[1]) Perditione perdetis omnia loca in quibus servierunt nationes diis suis, quas vos possidēbitis haereditate, super montes et colles et sub arbores densas quasque effodietis aras earum, evertetis et comminuetis staticula earum, et excidetis lucos earum, et sculptilia ipsorum deorum concremabitis igni, et disperdetis nomen eorum de loco illo. Adhuc ingerit, cum introissent terram promissionis et exterminassent nationes eius[2]): Cave tibi, ne sequaris eas, posteaquam exterminatae fuerint a facie tua, ne requisieris deos illarum, dicens: quemadmodum faciunt nationes diis suis. Si et ego ita faciam. Sed et id, si ipse prophetes, inquit[3]), exsurrexerit in te, aut somnium somnians, et dederit tibi signum vel ostentum, et evenerit, et dixerit: eamus et serviamus diis aliis, quos non scitis; ne audiatis sermonem prophetae aut somniatoris illius, quia tentat vos dominus deus vester, an ex toto corde vestro et ex tota anima vestra timeatis deum. Post dominum deum vestrum abibitis, et hunc timebitis, et praecepta eius custodietis, et vocem eius audietis, et illi servietis, et illi adiiciemini. Prophetes autem et somniator ille morietur: locutus est enim ad seducendum te a domino deo tuo. Sed et alio capitulo[4]): Si autem rogaverit te frater tuus ex patre vel matre, aut filius tuus, aut filia tua, aut mulier quae in gremio tuo est, aut amicus qui animae tuae par est, clam dicens: eamus et serviamus diis aliis, quos non scis, nec patres tui, ex diis nationum, quae circum te proxime sunt aut longe; ne velis ire cum illo, et ne audieris eum. Non parcet oculus tuus super eum. Nec desiderabis nec salvabis eum, adnuntians adnuntiabis de eo. Manus tuae erunt in eum in primis ad occidendum, et manus populi tui in novissimis, et lapidabitis illum, et morietur, quoniam quaesivit avertere te a domino deo tuo. Subiicit etiam de civitatibus, si quam ex his constitisset suasu iniquorum hominum transisse ad deos alios, ut interficerentur omnes incolentes eam, et devotamenta fierent universa eius, et colligerentur omnia spolia eius in omnes exitus eius, et igni cremarentur cum omnibus vasis suis, et cum omni populo in conspectu domini dei, et non erit habitabilis,

1) Deut. 12, 2 sq. 2) ib. 12, 30. 3) ib. 13, 1 sqq. 4) ib. 13, 6 sqq.

inquit [1]), in aeternum, non reaedificabitur amplius, nec adhaerebit quidquam manibus tuis ex devotamento eius, ut avertatur dominus ab indignatione irae suae. Maledictionum quoque ordinem ab idolorum exsecratione commisit [2]): Maledictus homo qui fecerit sculptile aut fusile, aspernamentum domino, opus manuum artificis, et collocaverit illud in abscondito. In Levitico vero [3]): Non sequemini, inquit, idola, et deos fusiles non facietis vobis. Ego dominus deus vester. Et alibi [4]): Filii Israel famuli pueri mei. Hi sunt, quos eduxi de terra Aegypti. Ego dominus deus vester. Non facietis vobis manu facta nec sculptile staticulum statuetis vobis. Nec lapidem scopum ponetis in terra vestra. Ego dominus deus vester. Et haec quidem prima per Moysen dei scita sunt ad omnes utique pertinentia, quoscunque dominus deus Israelis, perinde de Aegypto superstitiosissimi seculi, et de domo humanae servitutis eduxerit. Sed et deinceps omne os prophetarum eiusdem dei vocibus sonat, eandem legem suam eorundem praeceptorum instauratione cumulantis, nec aliud primum tam principaliter denuntiantis, quam ab omni factura atque cultura idolorum cavere; ut per David [5]): Dii nationum argentum et aurum, oculos habent et non vident; aures habent nec audiunt; nares habent, nec odorantur, os, nec loquuntur, manus, nec contrectant, pedes, nec ingrediuntur. Similes erunt illis, qui faciunt et qui fidunt in illis.

3. Nec putem disceptandum, an digne deus prohibeat nomen et honorem suum mendacio addici; an digne, quos ab errore superstitionis avulserit, rursus in Aegyptum regredi nolit; an digne a se non patiatur absistere, quos sibi allegit. Ita nec illud exspectabitur retractari a nobis, an observari voluerit disciplinam, quam voluit instituere, et an merito ulciscatur desertam, quam voluit observatam, quando frustra instituisset, si observari eam noluisset, et frustra observari voluisset, si vindicare noluisset. Sequitur enim, ut has definitiones dei adversus superstitiones tam evictas quam etiam vindicatas probem, quoniam ex his tota martyriorum ratio constabit. Aberat apud deum in monte Moyses, cum populus, tam necessariae absentiae eius im-

1) Deut. 13, 16. sq. 2) Ib. 27, 15. 3) c. 19, 4. 4) Ibid. 25, 54. 26, 1 5) Ps. 135, 15 sqq. 115, 4 sqq.

patiens, deos sibi producere quaerit, quos potius ipse perdiderit. Urgetur Aaron, iubet inaures feminarum suarum in ignem conferri. Amissuri enim erant in iudicium sibi vera ornamenta aurium, dei voces. Sapiens ignis effigiem vituli defundit illis, sugillans illic cor habentes, ubi et thesaurum, apud Aegyptum scilicet, inter cetera animalia bovis etiam cuiusdam consecraticem. Itaque tria millia hominum a parentibus et proximis caesa, quia tam proximum parentem deum offenderant, transgressionis et primordia et merita dedicaverunt, in Arithmis [1]), cum divertisset Israel apud Sethim, abeunt libidinatum ad filias Moab, invitantur ad idola, ut spiritu fornicarentur, edunt denique de pollutis eorum, dehinc et adorant deos gentis et Beelphegor initiantur. Ob hanc quoque idololatriam, moechiae sororem, viginti tria millia domesticis obtruncata gladiis divinae irae litaverunt [2]). Defuncto Iesu Nave, derelinquunt deum patrum suorum et serviunt idolis Baalim et Astartis, et iratus dominus tradidit eos in manibus diripientium, et diripiebantur ab illis et venundabantur inimicis, nec poterant omnino subsistere a facie inimicorum suorum, quocunque processerant, manus erat super illos in mala, et compressati sunt valde. Post quae instituit super illos deus Critas, quos Censores intelligimus; sed nec istis obaudire perseveraverunt. Ut quis Critarum obierat [3]), illi ad delinquendum supra quam patres eorum, abeundo post deos aliorum et serviendo et orando eos. Itaque dominus iratus, quoniam quidem, ait [4]), transgressa est gens ista pactum meum, quod disposui patribus eorum, et non obaudierunt voci meae; et ego non advertam ad auferendum virum a facie eorum, ex nationibus, quas reliquit decedens Iesus. Atque ita per omnes paene annales Critarum et deinceps Regum, reservatis gentium circumcolarum viribus, bello et captivitate et iugo Allophylorum iram dispensavit Israel, quotienscunque ab illo maxime in idololatria exorbitaverunt.

4. Hanc igitur si a primordio constat, et prohibitam de tot tantisque praeceptis, et nunquam impune commissam de tot tantisque documentis, nec ullum tam superbum crimen apud deum deputari, quam huiusmodi transgressio-

---

1) Num. 25, 1 sqq. 2) Iudic. 2, 8. 13. 3) Fortasse exciderunt vv. proni erant. 4) Iudic. 2, 20 sq.

nem; ultro intelligere debemus divinarum et denuntiationum et exsecutionum intentionem, iam tunc martyriis patrocinatam non modo non dubitandis, verum etiam sustinendis, quibus scilicet locum fecerat prohibendo idololatriam; aliter enim martyria non evenirent. Et utique auctoritatem suam praestruxerat, volens ea evenire, quibus locum fecerat. Nunc enim de dei voluntate compungimur, et ingeminat scorpius plagam, hanc negans, hanc accusans voluntatem, ut aut alium deum insinuet, cuius haec non sit voluntas, aut nostrum nihilominus destruat, cuius talis sit voluntas, aut omnino neget voluntatem dei, si ipsum negare non potuerit. Nos autem de deo alibi dimicantes et de reliquo corpore haereticae cuiusque doctrinae, nunc in unam speciem congressionis certas praeducimus lineas, non alterius dei quam Israelis eam defendentes voluntatem, quae martyriis locum fecerit, tam ex praeceptis prohibitae semper, quam ex iudiciis punitae idololatriae. Si enim praeceptum observando vim patior, hoc erit quodammodo observandi praeceptum, ut id patiar, per quod potero observare praeceptum, vim scilicet, quaecunque mihi imminet caventi ab idololatria. Et utique qui imponit praeceptum, extorquet obsequium; non potuit ergo noluisse ea evenire, per quae constabit obsequium. Praescribitur mihi, ne quem alium deum dicam, ne vel dicendo non minus lingua quam manu deum fingam, neque alium adorem, aut quoquo modo venerer, praeter unicum illum, qui ita mandat, quem et iubeor timere, ne ab eo deserar, et de omni substantia diligere, ut pro eo moriar. Huic sacramento militans ab hostibus provocor; par sum illis si illis manus dedero; hoc defendendo depugno in acie, vulneror, concidor, occidor. Quis hunc militi suo exitum voluit, nisi qui tali eum sacramento consignavit?

5. Habes igitur dei mei voluntatem. Occursum est huic plagae. In alium ictum consideremus de voluntatis qualitate. Longum est, ut deum meum bonum ostendam, quod iam a nobis didicerunt Marcionitae. Deum interim sufficit dici, ut necesse sit bonum credi; malum enim deum qui praesumserit, constare in utroque non poterit, aut deum negare debebit, quem malum existimarit, aut bonum dicere, quem deum pronuntiarit. Bona igitur erit et voluntas eius, qui nisi bonus, non erit deus. Probabit hoc

etiam ipsius rei bonitas, quam deus voluit, martyrii dico, quia non nisi bonus voluit bonum. Bonum contendo martyrium apud eundem deum, a quo prohibetur et punitur idololatria. Obnititur enim et adversatur idololatriae martyrium; malo autem obniti et adversari nisi bonum non potest, non quasi negemus esse aemulationem tam malorum inter se quam et bonorum. Sed alia conditio est huius tituli. Martyrium enim non de communi aliqua militia[1]) certat cum idololatria, sed de sua gratia; liberat enim ab idololatria. Quod a malo liberat, quis non bonum pronuntiabit? Quid aliud est adversatio idololatriae atque martyrii, quam mortis et vitae? In tantum vità martyrio deputabitur, quantum mors idololatriae. Vitam qui malum dixerit, habet mortem, quam bonum dicat. Est et haec perversitas hominum, salutaria excutere, exitiosa suscipere, periculosa quaerere, medicamina vitare, mori denique citius, quam curari desiderare. Nam et medicinae praesidium plures qui refugiunt, plures stulti, plures timidi, et male verecundi. Et est plane quasi saevitia medicinae de scalpello deque cauterio, de sinapis incendio; non tamen secari et inuri et extendi [morderique] iccirco malum, quia dolores utiles affert; nec quia tantummodo contristat, recusabitur, sed quia necessario contristat, adhibebitur. Horrorem operis fructus excusat. Ululans denique ille et gemens et mugiens inter manus medici, postmodum easdem mercede cumulabit et artifices optimas praedicabit et saevas iam negabit. Sic et martyria desaeviunt, sed in salutem. Licebit et deo in vitam aeternam per ignes et gladios et acerba quaeque curare. Sed medicum quidem miraberis etiam in illo, quod ferme pares adhibet qualitates medelarum adversus qualitates querelarum, cum quasi de perverso auxiliatur, per ea subveniens, per quae laboratur; nam et calores caloribus amplius onerando compescit, et ardores siti potius macerando restinguit, et fellis excessus amaris quibusque potionibus colligit, et sanguinis fluxus defusa insuper venula revocat. Deum vero et quidem zeloten culpandum existimabis, si voluit certasse cum caussa, et iniuriae aemulando prodesse, mortem morte dissolvere, occisionem occisione dispargere, tormentis tor-

1) Latin., Iunius et Rig. e cod. Agobardi: malitia.

menta discutere, supplicia suppliciis evaporare, vitam auferendo conferre, carnem laedendo iuvare, animam eripiendo servare. Perversitas, quam putas, ratio est, quod saevitiam existimas, gratia est. Ita deo de momentaneis aeterna meditante, magnifica bono tuo deum tuum; incidisti in manus eius, sed feliciter incidisti. Incidit et ille in aegritudines tuas. Homo semper medico prior negotium facit. Denique sibimet ipse periculum mortis attraxit. Acceperat a domino suo ut a medico satis utilem disciplinam secundum legem vivendi, ut omnia quidem ederet, ab una solummodo arbuscula temperaret, quam ipse medicus importunam interim norat. Audiit ille, quem maluit, et abstinentiam rupit; edit illicitum et transgressione saturatus in mortem cruditavit, dignissimus bona fide in totum perire, qui voluit. Sed dominus sustentato fervore delicti, donec tempore medicina temperaretur, paulatim remedia composuit, omnes fidei disciplinas et ipsas aemulas vitio, verbum mortis verbo vitae rescindentes, auditum transgressionis auditu devotionis limantes. Ita et cum mori praecipit medicus ille, veternum mortis excludit. Quid gravatur pati nunc homo ex remedio, quod non est tunc gravatus pati ex vitio? Displicet occidi in salutem, cui non displicuit occidi in perditionem? Nauseabit ad antidotum, qui hiavit ad venenum?

6. Sed et certaminis nomine deus nobis martyria proponit[1]), per quae cum adversario experiremur, ut, a quo libenter homo elisus est, eum iam constanter elidat. Hic quoque liberalitas magis, quam acerbitas dei praeest. Evulsum enim hominem de diaboli gula per fidem iam et inculcatorem eius voluit efficere per virtutem, ne solummodo evasisset, verum etiam devicisset inimicum. Amavit, quos vocaverat in salutem, invitare ad gloriam, ut, qui gaudeamus liberati, exsultemus etiam coronati. Agonas istos, contentiosa sollemnia et superstitiosa certamina Graecarum et religionum et voluptatum, quanta gratia seculum celebret, etiam Africae liquuit. Adhuc Carthaginem singulae civitates gratulando inquietant, donatam pythico agone post stadii senectutem. Ita ab aevo dignissimum creditum est

---

1) Rig. Sed si cert. — proposuisset. Sed potius experiremur in experiamur mutandum est.

studiorum experimentum, committere artes, corporum et vocum praestantiam expendere[1]), praemio indice, spectaculo iudice, sententia voluptate, qua nulla sunt proelia, nonnulla sunt vulnera, pugni quassant, calces arietant, caestus dilaniant, flagella dilacerant. Nemo tamen agonis praesidem suggillaverit, quod homines violentiae obiectat. Iniuriarum actiones extra stadium; sed quantum livores illi et cruores et vibices negotientur, intendis, coronas scilicet et gloriam et dotem, privilegia publica, stipendia civica, imagines, statuas, et qualem potest praestare seculum de fama aeternitatem, de memoria resurrectionem. Pyctes ipse non queritur, dolere se non vult, corona premit vulnera, palma sanguinem obscurat; plus victoriatum est quam iniuriatum[2]). Hunc tu laesum existimabis, quem vides laetum? Sed nec victus ipse de agonotheta casum suum exprobrabit. Deum dedecebit artes et disciplinas suas educere in medium, in hoc seculi spatium, in spectaculum hominibus et angelis et universis potestatibus? carnem atque animam probare de constantia atque tolerantia? dare huic palmam, huic honorem, illi civitatem, illi stipendium? etiam quosdam reprobare, et castigatos cum ignominia summovere? Nimirum praescribes deo, quibus temporibus aut modis aut locis de familia sua iudicet, quasi non et praeiudicare iudici congruat. Qui si non certaminis nomine in martyria fidem exposuisset, sed proprii profectus; nonne oportebat illam habere aliquem spei cumulum, cui studium suum cogeret, votumque suspenderet, quo eniteretur ascendere, quum terrena quoque officia in gradu aestuent? Aut quomodo multae mansiones apud patrem, si non pro varietate meritorum? quomodo et stella a stella distabit in gloria[3]), nisi pro diversitate radiorum? Porro et si fidei propterea congruebat sublimitatis et claritatis aliqua prolatio, tale quid esse oportuerat illud emolumenti, quod magno constaret labore, cruciatu, tormento, morte. Sed respice compensationem, cum caro et anima dependitur, quibus in homine nihil carius est; alterum manus dei, alte-

---

1) Rig. stadiorum experimentum — praestantiam exprimere. 2) Rig. non queritur dolere se, nam vult — plus victoria tumet, quam victoria. Latin. et Iunius plus victoriarum est, quam iniuriarum. 3) 1 Cor. 15, 41

rum afflatus; ipsa dependi in profectu, quorum est profectus, ipsa erogari, quae lucri fiant, eadem pretia, quae et merces. Prospexerat et alias deus imbecillitates conditionis humanae, adversarii insidias, rerum fallacias, seculi retia, etiam post lavacrum periclitaturam fidem, perituros plerosque rursum post salutem, qui vestitum obsoletassent nuptialem, qui faculis oleum non praeparassent, qui requirendi per montes et saltus et humeris essent reportandi. Posuit igitur secunda solatia et extrema praesidia, dimicationem martyrii et lavacrum sanguinis exinde securum. De cuius felicitate David[1]): Beati quorum dimissa sunt delicta, et quorum opertae sunt iniquitates. Beatus vir cui non reputaverit deus delictum. Proprie enim martyribus nihil iam reputari potest, quibus in lavacro ipsa vita deponitur. Sic[2]) dilectio operit multitudinem delictorum, quae deum scilicet diligens ex totis viribus suis, quibus in martyrio decertat, ex tota anima sua, quam pro deo ponit, hominem martyrem excudit. Haec tu remedia, consilia, iudicia, spectacula etiam dei atrocitatem iudicabis? Sanguinem hominis deus concupiscit? et tamen ausim dicere, si et homo regnum dei, si et homo certam salutem, si et homo secundam regenerationem; nulli compensatio invidiosa est, in qua aut gratiae aut iniuriae communis est ratio.

7. Incutiat adhuc scorpius homicidam deum ventilans: horrebo plane spurcum blasphemiae afflatum de haeretico ore foetentem; sed et talem deum de fiducia rationis amplectar, qua ratione etiam ipse se plus quam homicidam pronuntiavit ex sophiae suae persona, voce Salomonis[3]): Sophia, inquit, iugulavit filios suos. Sophia sapientia est. Sapienter utique iugulavit, dum in vitam, et rationaliter, dum in gloriam. O parricidii ingenium, o sceleris artificium, o argumentum crudelitatis, quae iccirco occidit, ne moriatur quem occiderit! Et ideo quid sequitur?[4]) Sophia in exitibus canitur hymnis; cantatur enim et exitus martyrum. Sophia in plateis de constantia agit; bene enim filios suos iugulat. Super summos autem muros confisa dicit, quum quis secundum Esaiam[5]) hic exclamat: Ego dei sum;

1) Ps. 31, 1 sq. 2) 1 Petri 4, 8. Matth 22, 37 3) Prov. 9, 2. 4) Ib. 1, 20. 5) Ies. 44, 5.

et hic vociferatur: In nomine Iacob; et alius inscribit: In nomine Israelis. O bonam matrem! opto et ipse in filios eius redigi, ut ab ea occidar; opto occidi, ut filius fiam. Solum autem iugulat filios suos, an et torquet? Audio enim et alibi dicentem deum[1]): Uram illos sicuti uritur aurum, et probabo illos sicuti probatur argentum. Utique per tormenta ignium et suppliciorum, per martyria fidei examinatoria. Scit et Apostolus, qualem deum adscripserit, cum scribit[2]): Si deus filio suo non pepercit, sed pro nobis tradidit illum, quomodo et non cum illo omnia condonavit nobis? Vides, quomodo etiam proprium suum filium primogenitum et unigenitum sophia divina iugulaverit, utique victurum imo et ceteros in vitam redacturum. Possum dicere cum sophia dei[3]): Christus est, qui se tradidit pro delictis nostris, iam et semetipsam sophia trucidavit. Verba non sono solo sapiunt, sed et sensu, nec auribus tantummodo audienda sunt, sed et mentibus. Crudelem deum, qui non intelligit, credit; quamquam et non intelligenti posita sententia est, quae temeritatem cohibeat aliter intelligendi. Quis enim, inquit[4]), cognovit sensum dei? aut quis illi consiliarius fuit, qui eum instruat, aut viam intelligentiae quis demonstravit illi? Sed enim Scytharum Dianam aut Gallorum Mercurium aut Afrorum Saturnum hominum victima placari apud seculum licuit, et Latio in hodiernum Iovi media in urbe humanus sanguis ingustatur: nec quisquam retractat, aut non rationem praesumit aliquam aut inaestimabilem dei sui voluntatem. Si noster quoque deus propriae hostiae nomine martyria sibi depostulasset, quis illi exprobrasset funestam religionem et lugubres ritus et aram rogum et pollinctorem sacerdotem, et non beatum amplius reputasset, quem deus comedisset?

8. Unum igitur gradum insistimus, et in hoc solum provocamus, an praecepta sint a deo martyria, ut credas ratione praecepta, si praecepta cognoveris, quia nihil deus non ratione praeceperit. Siquidem honorata est apud illum mors religiosorum ipsius, ut canit David[5]), non opinor ista communis et omnium debitum. Atquin ista etiam ignominiosa est ex elogio transgressionis et merito damnatio-

1) Zach. 13, 19. 2) Rom. 8, 32. 3) Ib. 4, 25. 4) Ib. 11, 33. 5) Ps. 115, 5.

nis, sed illa quae in ipso aditur ex testimonio religionis et proelio confessionis pro iustitia et sacramento, sicut Esaias, Vide, inquit[1]), quomodo perit iustus, et nemo excipit corde, et viri iusti auferuntur, et nemo animadvertit; a facie enim iniustitiae perit iustus et erit honor sepulturae eius. Habes hic quoque et praedicationem et remunerationem martyriorum. A primordio enim iustitia vim patitur; statim ut coli deus coepit, invidiam religio sortita est. Qui deo placuerat, occiditur, et quidem a fratre; quo proclivius impietas alienum sanguinem insectaretur, a suo auspicata est, denique non modo iustorum, verum etiam et prophetarum. David exagitatur, Helias fugatur, Hieremias lapidatur, Esaias secatur, Zacharias inter altare et aedem trucidatur, perennes cruoris sui maculas silicibus adsignans. Ipse clausula legis et prophetarum, nec prophetes, sed angelus dictus, contumeliosa caede truncatur in puellae salticae lucar[2]). Et utique qui spiritu dei agebantur, ab ipso in martyria dirigebantur, etiam patiendo, quae et praedicassent. Proinde et trina fraternitas, quum dedicatio imaginis regiae urbem urgeret officio, non ignoraverunt, quid fides, quae sola in illis captiva non fuerat, exigeret, moriendum scilicet adversus idololatriam; meminerant enim et Hieremiae scribentis ad eos, quibus illa captivitas imminebat[3]): Et nunc videbitis deos Babyloniorum aureos et argenteos et ligneos portari super humeros ostentantes nationibus timorem. Cavete igitur ne et vos consimiles sitis allophylis, et timore capiamini, dum aspicitis turbas adorantes retro eos et ante; sed dicite in animo vestro: te domine adorare debemus. Itaque dixerunt a deo concepta fiducia, quando vigore animi conditionales minas regis excutiunt[4]): Non habemus necessitatem respondendi huic tuo imperio. Est enim deus noster, quem colimus, potens eruere nos de fornace ignis et ex manibus tuis, et tunc manifestum fiet tibi, quod neque idolo tuo famulabimur nec imaginem tuam auream, quam statuisti, adorabimus. O martyrium et sine passione perfectum! satis passi, satis exusti sunt, quos propterea deus texit, ne potestatem eius mentiti viderentur. Nam et Danielem, nullius praeter dei

1) Ies. 57, 1. 2) Matth. 14, 3 sqq. 3) Baruch. 6, 3 sq.
4) Dan. 3, 16.

supplicem et icecirco a Chaldaeis delatum ac depostulatum, statim utique conclusa et usitata feritas leonum devorasset, si Darii digna praesumptio de deo falli debuisset. Ceterum pati oportebat omnem dei praedicatorem atque cultorem, qui ad idololatriam provocatus negasset obsequium, secundum illius quoque rationis statum, qua et praesentibus tunc, et posteris deinceps commendari veritatem oportebat, pro qua fidem diceret passio ipsorum defensorum eius, quia nemo voluisset occidi, nisi compos veritatis. Talia a primordio et praecepta et exempla debitricem martyrii fidem ostendunt.

9. Superest, ne antiquitas suum forte habuerit sacramentum, novitatem christianam recensere, quasi et de deo aliam ac proinde disciplina quoque aemulam, cuius sophia filios suos iugulare non norit. Plane alia in Christo et divinitas et voluntas et schola martyria aut nulla in totum aut aliter intelligenda mandarit, quae neminem ad huiusmodi discrimen hortetur, quae pro eo passis nihil repromittat, quia pati eos nolit, et ideo praeceptorum principia deducens[1]). Beati, inquit[2]), qui persecutionem patiuntur ob iustitiam, quoniam illorum est regnum coelorum. Hoc quidem absolute ad omnes, dehinc proprie ad Apostolos ipsos, Beati eritis cum vos dedecoraverint et persecuti fuerint et dixerint adversus vos omnia mala propter me; gaudete et exsultate, quoniam merces vestra plurima in coelo; sic enim faciebant et prophetis patres eorum: ut etiam prophetaret, quod et ipsi occidi haberent ad exemplum prophetarum. Quamquam et si omnem hanc persecutionem conditionabilem in solos tunc Apostolos destinasset, utique per illos cum toto sacramento, cum propagine nominis, cum traduce spiritus sancti in nos quoque spectasset etiam persecutionis obeundae disciplina, ut in haereditarios discipulos et apostolici seminis frutices. Nam et rursus ad Apostolos dirigit[3]): Ecce ego mitto vos tanquam oves in medio luporum; et: cavete ab hominibus, tradent enim vos in consessus et in synagogis suis flagellabunt vos, et

---

1) Matth. 5, 10 sqq. 2) Seml. et alii: P l a n e a l i a — s c h o l a e t m a r t y r i a (Rig. s c h o l a, m a r t y r i a etc. Wouwer. s c h o l a, q u i m a r t.) — p a t i e o s n o l i t. E t i d e o p r. p r. d e d u c e n s, B e a t i, i n q u i t etc. 3) Matth. 10, 16 sqq.

ad praesides et reges perducemini mei caussa, in testimonium illis et nationibus et cetera. Cum autem subiicit: Tradet autem frater fratrem et pater filium in mortem, et insurgent filii in parentes et mortificabunt eos: manifeste iniquitatem istam in ceteros pronuntiavit, quam in Apostolis non invenimus; nemo enim eorum aut fratrem aut patrem passus est traditorem, quod plerique iam nostri. Dehinc ad Apostolos revocat: Et eritis odio omnibus propter nomen meum. Quanto magis nos, quos a parentibus quoque tradi oportet? Ita ipsa hac permistione nunc ad Apostolos, nunc ad omnes disponendo, eundem in universos nominis exitum effundit, in quibus consederit nomen cum odii sui lege. Qui autem sustinuerit usque in finem, iste salvus fiet. Quid sustinendo, nisi persecutionem, nisi traditionem, nisi occisionem? Nec enim aliud est sustinere in finem, quam pati finem. Et ideo: non est discipulus super magistrum, statim sequitur, nec servus super dominum suum, quia cum magister et dominus ipse perpessus sit persecutionem et traditionem et occisionem, multo magis servi et discipuli eandem expendere debebunt, ne quasi superiores exemti de iniquitate videantur, quando hoc ipsum sufficere eis ad gloriam debeat, aequari passionibus domini et magistri; ad quarum tolerantiam aedificans monet, non eos timendos, qui solum corpus occidant, animam autem interficere non valeant, sed illi potius metum consecrandum, qui et corpus et animam occidere et perdere possit in gehennam. Quinam hi solius corporis interemptores, nisi praesides et reges supra dicti, homines opinor? Quis etiam animae dominator, nisi deus solus? Quis iste ignium comminator, nisi is, sine cuius voluntate nec passerum alter in terram cadit, id est, nec altera ex duabus substantiis hominis, caro aut anima? (Quia et capillorum apud eum regestus est numerus.) Nolite ergo metuere cum insuper dicit, multis passeribus antistatis, non frustra, id est, non sine emolumento casuros in terram repromittit, si magis ab hominibus quam a deo occidi eligamus. Omnis igitur, qui in me confessus fuerit coram hominibus, et ego confitebor in illo coram patre meo, qui in coelis est. Et omnis, qui negaverit me coram hominibus, et ego negabo illum coram patre meo, qui in coelis est. Manifesta, ut opinor, est et definitio et ratio tam confessionis quam negationis, etsi

dispositio diversa est. Qui se Christianum confitetur, Christi esse testatur; qui Christi est, in Christo sit necesse est. Si in Christo est, in Christo utique confitetur, cum se Christianum confitetur. Hoc enim non potest esse, nisi sit in Christo. Porro in Christo confitendo Christum quoque confitetur, qui sit in Christo, dum et ipse in illo est, utpote Christianus. Nam etsi diem dixeris, lucis rem ostendisti, quae diem praestat, licet non dixeris lucem; ita etsi non directo pronuntiavit: qui me confessus fuerit, non est diversus actus quotidianae confessionis a sensu dominicae pronuntiationis. Quod enim est, cum se confitetur, id est Christianum, etiam id, per quod est, confitetur, id est Christum. Proinde qui se negavit Christianum, in Christo negavit, negando se in Christo esse, dum negat se Christianum; et Christum autem in se negando, dum se in Christo negat, Christum quoque negabit. Ita et qui in Christo negaverit, Christum negabit, et qui in Christo confessus fuerit, Christum confitebitur. Suffecisset igitur etsi de confitendo tantummodo dominus pronuntiasset; ex forma enim confessionis contrario quoque eius praeiudicaretur, id est negationi, perinde negatione negationem rependi a domino, quemadmodum confessione confessionem. Et ideo cum in forma confessionis etiam negationis conditio intelligatur, apparet non ad alium modum negationis pertinere, quod de ea aliter dominus pronuntiavit, quam de confessione dicendo: qui me negaverit, non qui in me. Prospexerat enim et hanc vim plerumque in expugnatione nominis subsecuturam, ut qui se Christianum negasset, ipsum quoque Christum compelleretur blasphemando negare. Sicut non olim pro .... spice[1]) cum in tota fide quorundam colluctatum hoc modo horruimus. Itaque frustra erit dicere: etsi me negavero Christianum, non negabor a Christo, non enim ipsum negavi. Ex illa enim negatione tantundem tenebitur, qua se Christianum negando, Christum in se negans, etiam ipsum negavit. Plus est autem quod et confusioni confusionem comminatur, qui me confusus fuerit coram hominibus, et ego confundar eum coram pa-

---

1) Rhen.: pro auspice. In cod. Agobardi aliquot litterae interciderunt, visumque est Rigaltio nihil hic deesse nisi nomen loci

tre meo, qui in coelis est. Sciebat enim a confusione vel maxime formari negationem; mentis statum in fronte consistere, priorem esse pudoris, quam corporis plagam.

10. Qui vero non hic, id est, non intra hunc ambitum terrae nec per hunc commeatum vitae nec apud homines huius naturae communis, confessionem putant constitutam, quanta praesumptio est adversus omnem ordinem rerum in terris istis et in vita ista et sub humanis potestatibus experiundarum? Nimirum cum animae de corporibus excesserint et per singula tabulata coelorum de recepto [1]) dispici coeperint et interrogari arcana illa haereticorum sacramenta, tunc confitendum apud veras potestates et veros homines, Teletos scilicet et Abascantos et Acinetos Valentini [2]). Nostrates enim, inquiunt, nec ipse Demiurgus [3]) constanter homines probabat, quos [4]) stillicidium situlae et pulverem areae et sputamen et locustas deputavit, etiam irrationalibus iumentis adaequavit. Plane ita scriptum. Non tamen iccirco aliud hominis genus intelligendum praeter nos, quos quia constat esse, e comparatione potuit induere [5]) salva et proprietate generis et singularitate. Neque enim si vita vitiata est, ut despectui iudicata despectis compararetur, statim natura sublata est, ut alia in nomine eius deputaretur. Atquin servatur natura, etsi suffunditur vita; nec alios novit Christus homines, quam de quibus dicit [6]): Quem me aiunt esse homines? Et [7]): Quomodo vultis ut faciant vobis homines, et vos ita facite illis. Vide, an servaverit genus, a quibus et testimonium sui exspectet et in quos iustitiae vicem mandet. Illos autem coelestes homines si expostulem mihi ostendi, facilius Aratus Persea et Cephea et Erigonen et Ariadnen inter sidera delineabit. Quis autem prohibuit dominum illic etiam confessionem hominum fa-

---

1) Latin.: de receptu; Rig. qui in cod. suo invenerat de repecto, maluit scribere: de praecepto. 2) Rhen. Aginetos Val. Ed. Fran. et Rig. Acinetos (i. e. ἀκινήτους) Valentini. Cod. Ursini et Wouw. Ageratos (i. e. ἀκηράτους) Val. 3) Ita cod. Wouw. et ed. Rigaltii, in qua post probabat addita sunt vv. veros esse ex Pamelii coniectura huc illata. Ed. Fran. Nostrates — nec ipsi. Eadem iurgiis constanter probabat (Rhen. constanter homines probabit) homines veros non esse etc. Cf. adv. Valent. c. 32. 4) Ies. 40, 15. 5) Seml.: inducere; ceteri: induere, cod. Ursini: innuere. 6) Matth. 16, 13. 7) Ib. 7, 12. Luc. 6, 31.

ciendam determinare, ubi suam futuram aperte pronuntiavit, ut ita esset positum: qui in me confessus fuerit coram hominibus in coelis, et ego in illum confitebor coram patre meo, qui in coelis est? Eripere me debuit ex isto terrenae confessionis errore, quam suscipi noluisset, si coelestem praecepisset, quia nullos alios homines noveram praeter incolas terrae, ne ipso quidem adhuc tunc in coelis homine conspecto. Quae porro fides rerum, ut post excessum ad superna sublatus illic probarer, quo non nisi iam probatus imponerer; illic de receptu[1]) examinarer, quo nisi admittendus pervenire non possem? Christiano coelum ante patet, quam via, quia nulla via in coelum nisi cui patet coelum, quod qui attigerit intrabit. Quas mihi potestates ianitrices affirmas iuxta Romanam superstitionem, Cardeam[2]) quandam et Forculum et Limentinum? quas a cancellis ordinas potestates? Si unquam legisti apud David[3]): Auferte portas, principes, vestras, et subleventur portae aeternae, et intrabit rex gloriae; si item audisti apud Amos[4]): Qui ascensum suum aedificat in coelos, et profusionem suam fundat in terras; scito et ascensum illum exinde complanatum vestigiis domini et introitum exinde reseratum viribus Christi, nec ullam moram aut quaestionem in limine Christianis occursuram, qui non dignosci habeant illic, sed agnosci, nec interrogari, sed admitti. Nam etsi adhuc clausum putas coelum, memento claves eius hic dominum Petro et per eum ecclesiae reliquisse, quas hic unusquisque interrogatus atque confessus feret secum. Sed adseverat diabolus illic confitendum, ut suadeat hic negandum. Pulchra videlicet documenta praemittam, bonas mecum claves feram, timorem eorum, qui solum corpus occidunt, animae autem nihil faciunt: commendatus ero huius praecepti desertione, honeste in coelestibus stabo, qui in terrenis stare non potui, sustinebo maiores potestates, qui minoribus cessi, merebor denique admitti, iam exclusus. Suppetit adhuc dicere: si in coelestibus confitendum vel negandum est, (nam ubi alterum, ibidem utrumque, aemula

1) Cod. Rigaltii: de praecepto; vid. pag. anteced. not. 1.
2) Sic ed. Fran.; Rhen. Cardum quendam; Rig. qui in cod. suo invenit Barnum quendam, scripsit: Ianum quendam.
3) Ps. 24, 7. 4) Amos. 9, 6.

enim quaeque concurrunt,) etiam persecutionem in coelis agitari oportebit, quae confessionis negationisve materia est. Quid itaque cessas, audacissime haeretice, totum ordinem christianae concussionis in superna transferre, et inprimis ipsum nominis odium illic collocare, ubi ad Patris dexteram praesidet Christus? Illic constitues et synagogas Iudaeorum, fontes persecutionum, apud quas Apostoli flagella perpessi sunt, et populos nationum cum suo quidem circo, ubi facile conclamant: usque quo genus tertium? Sed et fratres nostros et patres et filios et socrus et nurus et domesticos nostros ibidem exhibere debetis, per quos traditio disposita est; item reges et praesides et armatas potestates, apud quas caussa pugnanda est. Erit certe etiam carcer in coelo, carens sole aut ingratis luminosus, et vincula fortasse de zonis, et equuleus axis ipse qui torquet; tum si lapidandus Christianus, grandines aderunt, si urendus, fulmina prae manu sunt, si trucidandus, Orionis armati munus [1]) operabitur, si bestiis finiendus, ursas Septentrio emittet, Zodiacus tauros et leones. Haec qui sustinuerit in finem, iste erit salvus. Ergone et finis in coelis et passio, et occisio et prima confessio? Et ubi caro omnibus istis necessaria? ubi corpus, quod solum ab hominibus habet occidi? Haec nobis etiam ludicrum in modum certa ratio mandavit, nec ullus obicem praescriptionis istius extrudet, ut non omnem ordinem persecutionis, omnem eius caussae firmam paraturam illuc transferre cogatur, ubi confessioni forum dederit. Siquidem confessio a persecutione deducitur et persecutio in confessione finitur, nec possunt non una sequi, quae et aditum et exitum, id est, initium finemque disponunt. Porro et odium nominis hic erit, et persecutio hic erumpit, et traditio hic producit, et interrogatio hic compellit, et carnificina hic desaevit, et totum hunc ordinem in terris confessio vel negatio expungit. Igitur si cetera hic, nec confessio alibi; si confessio alibi, nec cetera hic. Enimvero non alibi cetera, itaque nec confessio in coelo. Aut si aliam volunt esse rationem interrogationis et confessionis coelestis, utique et ordinem suum illi struere debebunt, alium longe et ab ista dispositione diversum, quae scripturis notatur. Et possumus di-

1) Pamel. et Rig.: manus.

cere: viderint, dum hic ordo terrenae interrogationis et confessionis ex materia decurrens persecutionis et discordiae publicae in nomen salvus sit suae fidei, ut ita credendum st, isicut et scribitur, ita intelligendum sit, sicuti auditur. Hic omnem ordinem sustines, ipso domino non aliam regionem mundi destinante. Quid enim post confessionis et negationis terminum subiungit[1])? Ne putaveritis venisse me, uti pacem mittam in terram, non veni, sed ut machaeram; certe in terram; veni enim dividere hominem adversus patrem suum et filiam adversus matrem suam et socrum adversus nurum suam, et inimici homini domestici sui. Sic enim efficitur[2]), ut tradat frater fratrem in mortem et pater filium, et insurgant filii in parentes, et mori eos faciant. Et qui sustinuerit in finem, hic salvus erit. Adeo totus hic ordo dominicae machaerae, non in coelum missae, sed in terras, illic constituit etiam confessionem, quae in finem sustinendo passura est mortem.

11. Eadem igitur forma cetera quoque ad martyrii statum pertinere defendimus. Qui pluris, inquit[3]), fecerit etiam animam suam quam me, non est me dignus, id est, qui maluerit vivere me negando, quam mori confitendo; qui animam suam invenerit, perdet illam, qui vero perdiderit illam mei caussa, inveniet illam. Proinde enim inveniet ille, qui negarit lucri faciendo vitam, sed perdet in gehennam, qui se putat negando lucri facere eam; perdet autem eam ad praesens, qui confessus occiditur, sed inventurus eam in vitam aeternam. Ipsi denique praesides cum cohortantur negationi: serva animam tuam! dicunt, et: noli animam tuam perdere! Quomodo loqueretur Christus, nisi quomodo tractaretur Christianus? Sed quum prohibet meditari responsionem ad tribunal, famulos suos instruit, spiritum sanctum responsurum repromittit[4]); et cum in carcere fratrem vult visitari, confessoris imperat curam[5]); et cum deum vindictam facturum electorum suorum affirmat, passiones consolatur illorum[6]); etiam in parabola seminis post cespitem arefacti[7]) persecutionum figurat ardorem. Haec si non ita accipiuntur, quemadmodum pronuntiantur,

1) Matth. 10, 34 sqq. 2) Ib. 10, 21 sq. 3) Luc. 14, 26 Matth. 10, 39. 4) Ib. 10, 19. 5) Ib. 25, 36. 6) Luc. 18 7. 7) Matth. 13, 3 sqq.

ine dubio praeterquam sonant sapiunt, et aliud in vocibus rit, aliud in sensibus, ut allegoriae, ut parabolae, ut aenigmata. Quemcunque igitur conceperint ventum argumentationis scorpii isti, quocunque se acumine impegerint, una am linea est, ad ipsas res provocabuntur, an secundum cripturas transigantur; siquidem tunc aliud significabitur n scripturis, si non id ipsum reperiatur in rebus. Quod nim scriptum est, hoc evenire oportebit; porro tunc eveniet quod est scriptum, si non aliter eveniet. Ecce autem t odio habemur ab omnibus hominibus nominis caussa, uomodo et scriptum est, et tradimur etiam a proximis, uomodo et scriptum est, et perducimur ad potestates, et inerrogamur, et torquemur, et confitemur, et trucidamur, uomodo et scriptum est. Sic dominus edixit. Si aliter dixit haec, cur non aliter eveniunt, quam edixit, id est, uemadmodum edixit? Atquin non aliter eveniunt, quam dixit; ergo sicut eveniunt, ita edixit, et sicut edixit, ita veniunt. Nam nec licuisset aliter evenire, quam edixit, ec ipse aliter edixisset, quam evenire voluisset. Ita non liud significabunt scripturae istae, quam in rebus recognoscitur. At si nondum aguntur illa, quae praedicantur, uomodo haec quae praedicata non sunt? Non sunt enim aec praedicata, quae aguntur, si alia sunt quae praedicantur, et non haec, quae aguntur. At nunc quia ipsa sunt n rebus, quae in vocibus aliter dicta creduntur; quid fieret, si aliter acta invenirentur? Sed haec erit perversitas idei, probata non credere, non probata praesumere. Cui erversitati illud quoque opponam, ut, si haec, quae sic guntur, quemadmodum scripta sunt, non erunt ipsa, quae raedicantur, illa quae non debeant sic agi, quemadmodum scripta sunt, ne et ipsa horum exemplo periclitentur excludi; siquidem aliud in vocibus, aliud in rebus est; et reinquitur nec praedicata videri, cum evenerint, si aliter raedicantur, quam evenire habent. Et quomodo credentur, quae non erunt praedicata, quomodo eveniunt? Ita haeretici quae praedicantur, non ut probata sunt credendo, ea quae nec praedicata sunt credunt.

12. Quis nunc medullas scripturarum magis nosset, quam ipsa Christi schola? quos et sibi discipulos dominus adoptavit omnia utique edocendos, et nobis magistros ordinavit omnia utique docturos. Cui potius figuram vocis

suae declarasset, quam cui effigiem gloriae suae revelavi Petro, Iacobo, Ioanni et postea Paulo, quem paradisi quo que compotem fecit ante martyrium? An et illi aliter, quai sentiunt, scribunt, fallaciae magistri, non veritatis? Petru quidem ad Ponticos[1]): Quanta enim, inquit, gloria, si no ut delinquentes puniamini sustinetis? Haec enim gratia es in hoc et vocati estis, quoniam et Christus passus est pr nobis, relinquens vobis exemplum semetipsum, uti assequa mini vestigia ipsius. Et rursus[2]): Dilecti, ne expavesca tis ustionem, quae agitur in vobis in tentationem, qua novum accidat vobis; etenim secundum quod communica tis passionibus Christi, gaudete, uti et in revelatione glo riae eius gaudeatis exsultantes. Si dedecoramini in nom ne Christi, beati estis, quoniam gloria et dei spiritus re quiescit in vobis, dum ne quis vestrum patiatur ut homic da aut fur aut maleficus aut alieni speculator, si autem u Christianus, ne erubescat, glorificet autem dominum in no mine isto. Ioannes vero[3]), ut etiam pro fratribus nostr animas ponamus, hortatur, negans timorem esse in dilectio ne. Perfecta enim dilectio foras abiicit timorem, quonia timor poenam habet, et qui timet, non est perfectus in d lectione. Quem timorem intelligi praestat, nisi negation auctorem? quam dilectionem perfectam affirmat, nisi fuga tricem timoris et animatricem confessionis? qua poen timorem[4]) puniat, nisi quam negator relaturus est cum co pore et anima occidendus in gehenna? Quodsi pro fratr bus, quanto magis pro domino moriendum docet, satis d Apocalypsi quoque sua instructus haec suadere? Mandave rat etenim spiritus ad angelum ecclesiae Smyrnaeorum[5] Ecce diabolus ex numero tuo coniiciet in carcerem, u tentemini diebus decem. Esto fidelis ad mortem usque, dabo tibi vitae coronam. Item ad Pergamenorum[6]) de An tipa, fidelissimo martyre, interfecto in habitatione satana Item ad Philadelphenorum[7]), quod a tentatione ultima l beraretur, qui domini nomen non negarat. Exinde victo cuique promittit nunc arborem vitae et mortis veniam s

---

1) 1 Petr. 2, 20 sq. 2) Ib. 4, 12 sqq. 3) 1 Io. 3, 1 4, 18. 4) Ita h. l. emend. A. Neander; vulgo: quam poena timore puniat. 5) Apocal. 2, 10. 6) Ib. 2, 12 sq. 7) I 3, 5 sqq. 2, 12 sqq.

ındae; nunc latens manna cum calculo candido et nomine noto, nunc ferreae virgae potestatem et stellae matutinae aritatem nunc albam vestiri nec deleri de libro vitae et ›lumnam fieri in dei templo in nomine dei et domini et ierusalem coelestis inscriptam, nunc residere cum domi› in throno eius, quod aliquando [1]) Zebedaei filiis negaıtur. Quinam isti tam beati victores, nisi proprie marty›s? Illorum etenim victoriae, quorum et pugnae, eorum ›ro pugnae, quorum et sanguis. Sed et interim sub altari artyrum animae placidum quiescunt, et fiducia ultionis ındidam claritatis usurpant [2]), donec et alii consortium illrum gloriae impleant. Nam et rursus innumera multitudo bati et palmis victoriae insignes revelantur, scilicet de ntichristo triumphantes, sicut unus ex presbyteris: Hi ınt, ait [3]), qui veniunt ex illa pressura magna, et laverunt estimentum suum, et candidaverunt ipsum in sanguine gni. Vestitus enim animae caro. Sordes quidem baptiuate abluuntur, maculae vero martyrio candidantur. Quia t Esaias [4]) ex rufo et coccino niveum et laneum reproıittit. Magna etiam Babylon cum describitur ebria sanctoım cruore, sine dubio ebrietas eius martyriorum poculis ıinistratur, quorum formido quid relatura sit, aeque ostenitur. Inter omnes enim reprobos, imo ante omnes ...... [5]) midis autem, inquit, dehinc ceteris particula in stagno gnis et sulphuris; sic timor [eius in epistola eius] quem ilectio foras abiicit habet poenam.

13. Paulus vero Apostolus de persecutore, qui primus cclesiae sanguinem fudit, postea gladium stylo mutans et onvertens machaeram in aratrum, lupus rapax Beniamin, ehinc afferens ipse etiam escam secundum Iacob, qualiter ıartyria iam et sibi optabilia commendat cum de Thessa›nicensibus gaudens, uti, inquit [6]), gloriemur in vobis in cclesiis dei pro tolerantia vestra et fide, in omnibus perecutionibus et pressuris, quibus sustinetis ostentamen iusti ıdicii dei, ut digni habeamini regno eius, pro quo et pa-

1) Matth. 20, 20—23. 2) Rig. e cod. Agob. et fiducia ltionis patientiam pascunt et indutae stolis candidam laritatis usurpant. 3) Apocal. 7, 14. 4) Es. 1, 18.) Hic aliquot vocabula excidisse videntur, atque vv. eius in pistola eius ab aliena manu illata esse. 6) 2 Thess. 1, 3. 4.

timini! Sicut et ad Romanos[1]): Non solum autem, verun
etiam exsultantes in pressuris, certi, quod pressura tole
rantiam perficit, tolerantia vero probationem, probatio au
tem spem, spes vero non confundit. Et rursus[2]): Quods
filii et haeredes, haeredes quidem dei, cohaeredes ver
Christi; siquidem compatimur, uti et cum illo glorifice
mur. Reputo enim passiones huius temporis non esse di
gnas ad gloriam, quae in nos habeat revelari. Et ide
postmodum: Quis, inquit, separabit nos a dilectione Chri
sti? pressura, an angustia, an fames, an nuditas, an peri
culum, an machaera? secundum quod scriptum est: tu
caussa mortificamur tota die, deputati sumus ut pecora iu
gulationis; sed in omnibus istis supervincimus pro eo, qu
nos dilexit. Persuasum enim habemus, quod neque mor
neque vita neque virtus neque sublimitas neque profundi
tas neque alia conditio poterit nos a dilectione dei sepa
rare, quae est in Christo Iesu domino nostro. Sed et Co
rinthiis passiones suas enumerans, patiendum utique prae
finivit[3]): In laboribus abundantius, in carceribus plurimun
in mortibus saepius, a Iudaeis quinquies quadragenas citr
unam accepi, ter virgis caesus, semel lapidatus, et reliqu
Quae si magis incommoda quam martyria videbantur, ta
men rursus[4]) propter quod, inquit, boni duco in infirmita
tibus, in iniuriis, in necessitatibus, in persecutionibus, i
angustiis pro Christo. Etiam in superioribus[5]): Qui i
omnibus tribulemur, sed non coangustemur, et indigeamu
sed non perindigeamus, quoniam persecutionibus agitemu
sed non derelinquamur, qui deiiciamur, sed non pereamus
semper mortificationem Christi in corpore nostro circum
ferentes. Sed etsi, inquit, exterior homo noster vitiatu
caro scilicet vi persecutionum, sed interior renovatur di
et die, anima scilicet spe promissionum. Nam quod a
praesens temporale et leve pressurae nostrae, per supe
gressum in supergressum aeternum pondus gloriae perfici
nobis non intuentibus quae videntur, sed quae non vider
tur. Quae enim videntur temporalia, de incommodis d
cens; quae vero non videntur aeterna, de praemiis[6]) spo

1) Rom. 5, 3 sqq. 11. 2) Ib. 8, 17 sq. 35. 3) 2 Co
11, 23 sqq. 4) Ib. 12, 10. 5) Ib. 4, 8 sqq. 16 sq. 6) Co
Agob. de promissis.

lens. Thessalonicensibus[1]) vero de vinculis scribens[2]), utique beatos affirmavit, quibus donatum esset non tantum credere in Christum, sed etiam pati pro ipso, eundem, inquit, agonem habentes quem in me vidistis, et nunc auditis.[3]) Nam etsi libor super sacrificium, gaudeo, et congaudeo omnibus vobis, perinde et vos gaudete et congaudete mihi. Vides, quam martyrii definiat felicitatem, cui de gaudio mutuo acquirit sollemnitatem! Ut proximus denique voti sui factus est, qualiter de prospectu eius exsultat, dicens Timotheo[4]): Ego enim iam libor, et tempus deversionis insistit; agonem bonum decertavi, cursum consummavi, fidem custodivi; superest corona, quam mihi dominus illa die reddet, scilicet passionis. Satis et ipse supra allocutus[5]): Fidelis sermo: si enim commortui sumus Christo, et convivemus; si sufferimus, et conregnabimus; si negaverimus, et ille nos negabit; si non credimus, ille fidelis est, negare se non potest.[6]) Ne ergo confundaris martyrium domini nostri, neque me vinctum eius; quia praedixerat[7]): Non enim dedit nobis deus spiritum timiditatis, sed virtutis et dilectionis et sanae mentis. Virtute enim patimur ex dilectione in deum, et sana mente, cum ob innocentiam patimur. Sed et sic, ubi tolerantiam praecipit, quibus magis eam, quam passionibus prospicit? sic ubi ab idololatria divellit, quid ei magis quam martyria praevellit?

14. Plane monet Romanos[8]) omnibus potestatibus subiici, quia non sit potestas nisi a deo, quia non sine caussa gladium gestet, et quia ministra sit dei, sed et ultrix, inquit, in iram ei, qui malum fecerit. Nam et praemiserat: Principes enim non sunt timori bono operi, sed malo. Vis autem non timere potestatem, fac bonum, et laudem ab ea referes. Dei ergo ministra est tibi in bonum. Si vero malum facias, time. Ita non in occasione frustrandi martyrii iubet te subiici potestatibus, sed in provocatione bene vivendi, etiam sub illarum respectu, quasi adiutricum iustitiae, quasi ministrarum divini iudicii hic etiam de nocentibus praeiudicantis. Dehinc et exsequitur[9]), quomodo ve-

---

1) Pamel. corr. Philippensibus. 2) Phil. 1, 29 sq. 3) Ib. 2, 17 sq. 4) 2 Tim. 4, 6 sqq. 5) Ib. 2, 11 sqq. 6) Ib. 1, 8. 7) Ib. v. 7. 8) Rom. 13, 1 sqq. 9) Ib. 13, 7. Matth. 22, 21.

lit te subiici potestatibus, reddere iubens cui tributum, tributum: cui vectigal, vectigal, id est, quae sunt Caesaris Caesari, et quae dei deo; solius autem dei homo. Condixerat scilicet Petrus [1]), regem quidem honorandum, ut tamen tunc rex honoretur, cum suis rebus insistit, cum a divinis honoribus longe est; quia et pater et mater diligentur, cum deo non comparabuntur. Ceterum super deum diligere nec animam licebit.

15. Num ergo et Apostolorum literae nobiles [2]) et nos usquequaque simplices animae et solummodo columbae libenter errantes? credo vivendi cupiditate. Ita vero sit, ut recedant a literis suis sensus. Quae tamen passos Apostolos scimus; manifesta doctrina est; hanc intelligo solam Acta decurrens, nihil quaero. Carceres illic et vincula et flagella et saxa et gladii et impetus Iudaeorum et coetus nationum et tribunorum elogia et regum auditoria et proconsulum tribunalia et Caesaris nomen interpretem non habent? Quod Petrus caeditur, quod Stephanus opprimitur, quod Iacobus immolatur, quod Paulus distrahitur, ipsorum sanguine scripta sunt. Et si fidem commentari voluerit haereticus, instrumenta imperii loquentur, ut lapides Hierusalem. Vitas Caesarum legimus; orientem fidem Romae primus Nero cruentavit. Tunc Petrus ab altero cingitur, cum cruci adstringitur; tunc Paulus civitatis Romanae consequitur nativitatem, cum illic martyrii renascitur generositate. Haec ubicunque iam legero, pati disco; nec mea interest, quos sequar martyrii magistros, sensusne an exitus Apostolorum, nisi quod et sensus in exitibus recognosco. Nihil enim passi fuissent, quod non prius patiendum esse sensissent. Cum vincula Paulo Agabus gestu quoque prophetasset, discipuli flentes et orantes, ne se Hierosolyma committeret, frustra oraverunt. Ille enim quod semper docuerat, animatus [3]): Quid fletis, inquit, et contristatis cor meum? At ego non modo vincula Hierosolymis pati optaverim, verum etiam mori pro nomine domini mei Iesu Christi. Atque ita cesserunt, dicendo: fiat voluntas domini: fidentes scilicet, passiones ad voluntatem dei perti-

---

1) 1 Petr. 2, 13. 2) Rhen. et cod. Agob. nobiles; codd. Urs. et Wouw. mobiles, quod a se receptum improbavit Rigaltius. 3) Act. 21, 11 sqq.

nere; non enim dehortationis consilio, sed dilectionis retinere tentaverant, ut Apostolum desiderantes, non ut martyrium dissuadentes. Quodsi iam tunc Prodicus aut Valentinus adsisteret, suggerens non in terris esse confitendum apud homines, quod nec deus humanum sanguinem sitiat, nec Christus vicem passionis, quasi et ipse de ea salutem consecuturus exposcat; statim audisset a servo dei, quod audierat [diabolus] a domino: Recede satanas, scandalum mihi es. [Scriptum est, dominum deum tuum adorabis, et illi soli servies] 1). Sed et nunc audire debebit, quatenus multo post venena ista suffudit, nulli infirmorum facile nocitura, si quis hanc nostram ex fide praebiberit vel etiam superbiberit potionem.

AD SCAPULAM.

1. Nos quidem neque expavescimus neque pertimescimus ea, quae ab ignorantibus patimur; cum ad hanc sectam utique suscepta conditione eius pacti venerimus, ut etiam animas nostras auctorati in has pugnas accedamus, ea quae deus repromittit consequi optantes, et ea quae diversae vitae comminatur pati timentes. Denique cum omni saevitia vestra concertamus, etiam ultro erumpentes, magisque damnati quam absoluti gaudemus. Itaque hunc libellum non nobis timentes misimus, sed vobis et omnibus inimicis nostris, nedum amicis; ita enim disciplina iubemur diligere inimicos quoque, et orare pro iis qui nos persequuntur, ut haec sit perfecta et propria bonitas nostra, non communis. Amicos enim diligere omnium est, inimicos autem solorum Christianorum. Qui ergo dolemus de ignorantia vestra, et miseremur erroris humani, et futura prospicimus et signa

1) Matth. 16, 23. 4, 10. Vv. uncis inclusa: diabolus et scriptum — servies ab aliena manu addita esse suspicatus est Rigaltius. Sed A. Neander Tertullianum duos potius scripturae s. locos confudisse putat.

eorum quotidie intentari videmus, necesse est vel hoc modo erumpere ad proponenda vobis ea, quae palam non vultis audire.

2. Nos unum deum colimus, quem omnes naturaliter nostis, ad cuius fulgura et tonitrua contremiscitis, ad cuius beneficia gaudetis. Ceteros et ipsi putatis deos esse, quos nos daemonas scimus. Tamen humani iuris et naturalis potestatis est unicuique, quod putaverit, colere, nec alii obest aut prodest alterius religio. Sed nec religionis est cogere religionem, quae sponte suscipi debeat, non vi: cum et hostiae ab animo libenti expostulentur. Ita etsi nos compuleritis ad sacrificandum, nihil praestabitis diis vestris; ab invitis enim sacrificia non desiderabunt, nisi si contentiosi sunt; contentiosus autem deus non est. Denique qui est verus, omnia sua ex aequo et profanis et suis praestat, ideoque et iudicium constituit aeternum de gratis et ingratis. Tamen nos, quos sacrilegos existimatis, nec in furto unquam deprehendistis, nedum in sacrilegio. Omnes autem, qui templa despoliant et per deos iurant et eosdem colunt, et Christiani non sunt et sacrilegi tamen deprehenduntur. Longum est, si retexamus, quibus aliis modis et derideantur et contemnantur omnes dii ab ipsis cultoribus suis. Sic et circa maiestatem imperatoris infamamur; tamen nunquam Albiniani, nec Nigriani, vel Cassiani inveniri potuerunt Christiani; sed iidem ipsi, qui per genios eorum in pridie usque iuraverant, qui pro salute eorum hostias et fecerant et voverant, qui Christianos saepe damnaverant, hostes eorum sunt reperti. Christianus nullius est hostis, nedum imperatoris, quem sciens a deo suo constitui, necesse est ut et ipsum diligat et revereatur et honoret et salvum velit cum toto Romano imperio, quousque seculum stabit; tamdiu enim stabit. Colimus ergo et imperatorem sic, quomodo et nobis licet et ipsi expedit, ut hominem a deo secundum et, quicquid est a deo consecutum, solo deo minorem. Hoc et ipse volet. Sic enim omnibus maior est, dum solo vero deo minor est; sic et ipsis diis maior est, dum et ipsi in potestate sunt eius. Itaque et sacrificamus pro salute imperatoris, sed deo nostro et ipsius, sed quomodo praecepit deus, pura prece. Non enim eget deus, conditor universitatis, odoris aut sanguinis alicuius. Haec enim daemoniorum pabula sunt. Daemones

autem non tantum respuimus, verum et revincimus et quotidie traducimus et de hominibus expellimus, sicut plurimis notum est. Ita nos magis oramus pro salute imperatoris, ab eo eam postulantes, qui praestare potest. Et utique ex disciplina patientiae divinae agere nos, satis manifestum esse vobis potest; cum tanta hominum multitudo, pars paene maior civitatis cuiusque, in silentio et modestia agimus, singuli forte noti magis, quam omnes, nec aliunde noscibiles, quam de emendatione vitiorum pristinorum. Absit enim, ut indigne feramus ea nos pati, quae optamus, aut ultionem a nobis aliquam machinemur, quam a deo exspectamus.

3. Tamen [sicut supra diximus] doleamus necesse est, quod nulla civitas impune latura sit sanguinis nostri effusionem; sicut et sub Hilariano praeside, cum de areis sepulturarum nostrarum acclamassent: areae non sint, areae ipsorum non fuerunt, messes enim suas non egerunt. Ceterum et imbre anni praeteriti, quid commeruerit genus humanum, apparuit (cataclysmum scilicet et retro fuisse propter incredulitates et iniquitates hominum), et ignes, qui super moenia Carthaginis proxime pependerunt per noctem, quid minati sint, sciunt qui viderunt, et pristina tonitrua quid sonaverint, sciunt qui obduruerunt. Omnia haec signa sunt imminentis irae dei, quam necesse est, quoquomodo possumus, ut et annuntiemus et praedicemus et deprecemur interim localem esse. Universalem enim et supremam suo tempore sentient, qui exempla eius aliter interpretantur. Nam et sol ille in conventu Uticensi, extincto paene lumine, adeo portentum fuit, ut non potuerit ex ordinario deliquio hoc pati, positus in suo hypsomate et domicilio. Habetis astrologos. Possumus aeque et exitus quorundam praesidum tibi proponere, qui in fine vitae suae recordati sunt deliquisse, quod vexassent Christianos. Vigellius Saturninus[1]) qui primus hic gladium in nos egit lumina amisit. Claudius Lucius Herminianus[2]) in Cappa-

---

1) Rhen. et Rig.: Vigellius Saturninus, quam scripturam probavit etiam Semler. Fr. Iunius maluit scribere: Vitellius Saturninus; alii: M. Gellius Saturninus, Pamel.: Valgius Sat. 2) Pamel.: „Veteres excusi: Lucius Hieronymianus, Vaticanus 3: Lucius Gerominiamus.“ Iunius:

docia, cum indigne ferens uxorem suam ad hanc sectam transisse, Christianos crudeliter tractasset, solusque in praetorio suo vastatus peste [cum] vivus vermibus ebullisset: Nemo sciat, aiebat, ne [1]) gaudeant Christiani. Postea cognito errore suo, quod tormentis quosdam a proposito suo excidere fecisset, paene Christianus decessit. Caecilius Capella, in illo exitu Byzantino: Christiani gaudete! exclamavit. Sed et qui videntur sibi impune tulisse, venient in diem divini iudicii. Tibi quoque optamus admonitionem solam fuisse, quod cum Adrumeticum Mavilum ad bestias damnasses, et statim haec vexatio subsecuta est, et nunc ex eadem caussa interpellatio sanguinis. Sed memento de cetero.

4. Non te terremus, qui nec timemus; sed velim, ut omnes salvos facere possimus, monendo *μὴ θεομαχεῖν* [2]). Potes et officio iurisdictionis tuae fungi et humanitatis meminisse, vel quia et vos sub gladio estis. Quid enim amplius tibi mandatur, quam nocentes confessos damnare, negantes autem ad tormenta revocare? Videtis ergo, quomodo ipsi vos contra mandata faciatis, ut confessos negare cogatis. Adeo confitemini innocentes esse nos, quos damnare statim ex confessione non vultis. Si autem contenditis ad elidendos nos, iam ergo innocentiam expugnatis. Quanti autem praesides et constantiores et crudeliores dissimulaverunt ab huiusmodi caussis? ut Cincius Severus, qui Thistri [3]) ipse dedit remedium, quomodo responderent Christiani, ut dimitti possent; ut Vespronius Candidus, qui Christianum quasi tumultuosum civibus suis satisfacere dimisit; ut Asper, qui modice vexatum hominem et statim deiectum nec sacrificium compulit facere, ante professus inter advocatos et assessores, dolere se incidisse in hanc caussam. Pudens etiam missum ad se Christianum in elogio concussione eius intellecta dimisit, scisso eodem elo-

---

„Alii: Claudius Lucius Herominianus, alii: L. Claudius Hieronymianus. Quid, si legatur: Livius Geminianus?" Rhen. et Rig.: Claudius Herminianus.

1) Pamel. ex uno cod. interiecit spe, improbante Rigaltio; Rhen. in prima ed.: ne gaud. Christiani, aut spe Christianae. 2) Act. Ap. 5, 39. 23, 9. 3) Thysdri Rigaltius, Tiristri vel Tiristi Pamelius, Thristri la Cerda, Thistri Rhenanus.

io, sine accusatore negans se auditurum hominem secunum mandatum. Haec omnia tibi et de officio suggeri posunt, et ab iisdem advocatis, qui ipsi beneficia habent Chritianorum, licet acclament quae volunt. Nam et cuiusdam otarius, cum a daemone praecipitaretur, liberatus est, et uorundam propinquus et puerulus, et quanti honesti viri de vulgaribus enim non dicimus) aut a daemoniis aut vaetudinibus remediati sunt? Ipse etiam Severus, pater Anonini, Christianornm memor fuit. Nam et Proculum Chritianum, qui Torpacion cognominabatur, Euhodae[1]) procuatorem, qui eum per oleum aliquando curaverat, requisiit et in palatio suo habuit usque ad mortem eius; quem t Antoninus optime noverat lacte Christiano educatus[2]). ied et clarissimas feminas et clarissimos viros Severus, ciens huius sectae esse, non modo non laesit, verum et estimonio exornavit et populo furenti in nos palam restiit. Marcus quoque Aurelius in Germanica expeditione, Christianorum militum orationibus ad deum factis, imbres n siti illa impetravit. Quando non geniculationibus et ieunationibus nostris etiam siccitates sunt depulsae? Tunc t populus acclamans: deo deorum, qui solus potens, in Iois nomine deo nostro testimonium reddidit. Praeter haec lepositum non abnegamus, matrimonium nullius adulteranus, pupillos pie tractamus, indigentibus refrigeramus, ulli malum pro malo reddimus. Viderint, qui sectam meniuntur, quos et ipsi recusamus. Quis denique de nobis lio nomine queritur? Quod aliud negotium patitur Chritianus, nisi suae sectae? quam incestam, quam crudelem anto tempore nemo probavit. Pro tanta innocentia, pro anta probitate, pro iustitia, pro pudicitia, pro fide, pro eritate, pro deo vivo cremamur; quod nec sacrilegi, nec iostes publici, verum[3]) nec tot maiestatis rei pati solent. Nam et nunc a praeside Legionis et a praeside Mauritaiae vexatur hoc nomen, sed gladio tenus, sicut et a pri-

---

1) Cod. Gorz. teste Rhenano: Euhode; Rigaltii codex: Euodae. Pithoeus emendavit: Evodi, Scaliger: Evodiae, Panel.: Euhodiae probante Iunio, qui hoc ita interpretatus est: *Τὸν τῆς εὐοδίας διοικητήν.* Rhen. et Semler: Euhodeae, quamuam ille Euboeae nomen suspicatus est. 2) In cod. Divimensi: noverat Christianis educatum. 3) Latin. et Rialt.: verum; vulgo: h. publici veri, nec etc.

mordio mandatum est animadverti in huiusmodi. Sed maiora certamina maiora sequuntur praemia.

5. Crudelitas vestra gloria est nostra. Vide tantum, ne hoc ipso, quod talia sustinemus, ad hoc solum videamur erumpere, ut hoc ipsum probemus, nos haec non timere, sed ultro vocare. Arrius Antoninus in Asia cum persequeretur instanter, omnes illius civitatis Christiani ante tribunalia eius se manu facta obtulerunt; tum ille [1]), paucis duci iussis, reliquis ait, *ὦ δειλοὶ, εἰ θέλετε ἀποθνήσκειν, κρημνοὺς ἢ βρόχους ἔχετε* [2]). Hoc si placuerit et hic fieri, quid facies de tantis millibus hominum, tot viris ac feminis, omnis sexus, omnis aetatis, omnis dignitatis, offerentibus se tibi? Quantis ignibus, quantis gladiis opus erit? Quid ipsa Carthago passura est, decimanda a te, cum propinquos, cum contubernales suos illic unusquisque cognoverit, cum viderit illic fortasse et tui ordinis viros et matronas et principales quasque personas et amicorum tuorum vel propinquos vel amicos? Parce ergo tibi, si non nobis; parce Carthagini, si non tibi; parce provinciae, quae visa intentione tua obnoxia facta est concussionibus et militum et inimicorum suorum cuiusque. Magistrum neminem habemus, nisi deum solum. Hic ante te est, nec abscondi potest, sed cui nihil facere possis. Ceterum quos putas tibi magistros, homines sunt et ipsi morituri quandoque. Nec tamen deficiet haec secta, quam tunc magis aedificari scias, cum caedi videtur. Quisque enim tantam tolerantiam spectans, ut aliquo scrupulo percussus, et inquirere accenditur, quid sit in caussa, et ubi cognoverit veritatem, et ipse statim sequitur.

---

1) Rhen. in prima ed. tum ille etc., ceteri: cum ille.
2) Iunius e MS. *ὦ λοιποὶ* etc., Rigalt. *ὦ δειλοὶ — κρημνοῖς ἢ βρόχοις ἔχετε.*

IMPRESSIT BERNH. TAUCHNITZ IUN.

BIBLIOTHECA
PATRUM ECCLESIASTICORU
LATINORUM SELECTA.

AD OPTIMORUM LIBRORUM FIDEM EDITA

CURANTE

E. G. GERSDORF

PH. D. AA. M. SER. DUCI SAX. ALT. A CONS. AUL. BIBL. UNIV
LITT. LIPS. PRAEF. PRIM.

VOL. V.

QU. SEPT. FLOR. TERTULLIANI OPERA.

PARS II.

LIPSIAE

SUMTIBUS ET TYPIS BERNH. TAUCHNITZ JUN.

1839.

QU. SEPT. FLOR. TERTULLIANI

O P E R A.

AD

TIMORUM LIBRORUM FIDEM EXPRESSA

CURANTE

E. F. LEOPOLD

. D. AA. M. IN GYMNASIO ANNABERGENSI PRAECEPTOR. ORDIN.

PARS II.

IBRI AD RITUS ET MORES CHRISTIANORUM
PERTINENTES.

LIPSIAE

SUMTIBUS ET TYPIS BERNH. TAUCHNITZ JUN.

1839.

LIBRI
AD RITUS ET MORES CHRISTIANORUM PERTINENTES.

DE

ORATIONE.

1. Dei spiritus et dei sermo et dei ratio, sermo raionis et ratio sermonis et spiritus, utrumque Iesus Christus lominus noster, nobis discipulis novi Testamenti novam oraionis formam determinavit. Oportebat enim in hac quoue specie novum vinum novis utribus recondi, et novam lagulam novo assui vestimento [1]). Ceterum quicquid retro uerat, aut demutatum est, ut circumcisio, aut suppletum, t reliqua lex, aut impletum, ut prophetia, aut perfectum, t fides ipsa. Omnia de carnalibus in spiritualia renovavit ova dei gratia, superducto evangelio, expunctore totius etro vetustatis. In quo et dei spiritus et dei sermo et dei atio approbatus est dominus noster Iesus Christus: spirius, quo valuit, sermo, quo docuit, ratio, qua venit. Sic gitur oratio a Christo constituta, ex tribus constituta est: x sermone, quo enuntiatur, ex spiritu, quo tantum potest, x ratione, qua suscipitur [2]). Docuerat et Ioannes disciulos suos adorare; sed omnia Ioannis Christo praestruebanur, donec ipso aucto (sicut idem Ioannes praenuntiabat [3]), llum augeri oportere, se vero deminui) totum praeministri pus cum ipso spiritu transiret ad dominum. Ideo nec xstat, in quae verba docuerit Ioannes adorare, quod terena coelestibus cesserint. Qui de terra est, inquit [4]), terena fatur, et qui de coelis adest, quae vidit, ea loquitur. Et quid non coeleste, quod domini Christi est, ut haec uoque orandi disciplina? Consideremus itaque, benedicti, oelestem eius sophiam; inprimis de praecepto secrete adoandi, quo et fidem hominis exigebat, ut dei omnipotentis

1) Matth. 9, 16. 17. 2) Ita Muratorius e cod. Ambrosiano. Ed. Franeker. et Semler: ex rat. qua docetur, quae vv. desideantur in ed. Gelenii. 3) Ioan. 3, 30. 4) Ioan. 3, 31.

et conspectum et auditum sub tectis et in abditis etiam adesse confideret, et modestiam fidei desiderabat, ut, quem ubique audire et videre fideret, ei soli religionem suam offerret, sequente sophia in sequenti praecepto; quod etsi proinde pertineat ad fidem et modestiam fidei, si non agmine verborum adeundum putemus ad dominum, quem ultro sui prospicere certi sumus: attamen brevitas ista, quod ad tertium sophiae gradum faciat, magnae ac beatae interpretationis substantia fulta est, quantumque substringitur verbis, tantum diffunditur sensibus. Neque enim propria tantum orationis officia complexa est, venerationem dei aut hominis petitionem, sed omnem paene sermonem domini, omnem commemorationem disciplinae, ut revera in oratione breviarium totius evangelii comprehendatur.

2. Incipit a testimonio dei et merito fidei, quum dicimus: PATER, QUI IN COELIS ES. Nam et deum oramus et fidem commendamus, cuius meritum est haec appellatio. Scriptum est: Qui in eum crediderint, dedit eis potestatem ut filii dei vocentur [1]); quamquam frequentissime dominus patrem nobis pronuntiavit deum, imo et praecepit, ne quem in terris patrem vocemus, nisi quem habemus in coelis [2]). Itaque sic adorantes etiam praeceptum obimus. Felices qui patrem agnoscunt. Hoc est, quod Israëli exprobratur, quod coelum ac terram spiritus contestatur, filios, dicens, genui, et illi me non agnoverunt [3]). Dicendo autem patrem, deum quoque cognominamus. Appellatio ista et pietatis et potestatis est. Item in patre filius invocatur. Ego enim, inquit, et pater unum sumus [4]). Ne mater quidem ecclesia praeteritur. Siquidem in filio et patre mater recognoscitur, de qua constat et patris et filii nomen. Uno igitur genere aut vocabulo et deum cum suis honoramus et praecepti meminimus et oblitos patris denotamus.

3. Nomen dei patris nemini proditum fuerat: etiam qui de ipso interrogaverat Moyses, aliud quidem nomen audierat. Nobis revelatum est in filio. Iam enim filius novum patris nomen est. Ego veni, inquit, in nomine patris; et rursus: Pater, glorifica nomen tuum [5]); et apertius

---

1) Ioa. 1, 12. 2) Matth. 23, 9. 3) Ies. 1, 2. 4) Ioa. 10, 30. 5) Ioa. 5, 43. 12, 28. Verba: Ego veni — nomen tuum primus addidit Muratorius.

omen tuum manifestavi hominibus [1]). Id ergo, ut SANCTIFICETUR, postulamus. Non quod deceat homines bene deo ptare, quasi sit et aliud de quo ei possit optari aut labo- et, nisi optemus. Plane benedici deum omni loco ac temore condecet, ob debitam semper memoriam beneficiorum ius, ab omni homine. Sed et hoc benedictionis vice fungitur. Ceterum quando non sanctum et sanctificatum est er semetipsum nomen dei, cum ceteros sanctificet ex seetipso? Cui illa angelorum circumstantia non cessat dicere: sanctus, sanctus, sanctus [2]). Proinde igitur et nos ngelorum, si meminerimus [3]), candidati, iam hinc coeleem illam in deum vocem et officium futurae claritatis liscimus. Hoc quantum ad gloriam dei. Alioquin quanım ad nostram petitionem, cum dicimus: SANCTIFICETUR OMEN TUUM, id petimus, ut sanctificetur in nobis, qui in lo sumus; simul et in ceteris, quos adhuc gratia dei exectat, ut et huic praecepto pareamus, orando pro omnius, etiam pro inimicis nostris. Ideoque suspensa enuntiaone non dicentes: sanctificetur in nobis; in omnibus icimus.

4. Secundum hanc formam subiungimus: FIAT VOLUNTAS UA IN COELIS ET IN TERRA, non quod aliquis obsistat, quo inus voluntas dei fiat, et ei successum voluntatis suae oreıus, sed in omnibus petimus fieri voluntatem eius; ex inerpretatione enim figurata carnis et spiritus nos sumus oelum et terra; quamquam, etsi simpliciter intelligendum st, idem tamen est sensus petitionis, ut in nobis fiat voıntas dei in terris, ut possit scilicet fieri et in coelis. uid autem deus vult, quam incedere nos secundum suam isciplinam? Petimus ergo, substantiam et facultatem voıntatis suae subministret nobis, ut salvi simus et in coelis t in terris, quia summa est voluntatis eius salus eorum uos adoptavit. Est et illa dei voluntas, quam dominus adinistravit praedicando, operando, sustinendo. Sic enim pse pronuntiavit, non suam, sed patris facere se voluntaem [4]). Sine dubio, quae faciebat, ea erant voluntas paris, ad quae nunc nos velut ad exemplaria provocamur, ut

1) Ioan. 17, 6. 2) Ies. 6, 3. Apoc. 4, 8. 3) Cod. Ursini, lurat., Rhen., Rig. meminerimus; cod. Agob., ed Fran., et Seml. neruerimus. 4) Ioa. 6, 38.

et praedicemus et operemur et sustineamus ad mortem usque. Quae ut implere possimus, opus est dei voluntate. Item dicentes: fiat voluntas tua, vel eo nobis bene optamus, quod nihil sit mali in dei voluntate, etiam si quid pro meritis cuiusque secus irrogatur. Iam hoc dicto ad sufferentiam nosmetipsos praemonemus. Dominus quoque cum sub instantiam passionis infirmitatem carnis demonstrare iam in sua carne voluisset: Pater, inquit, transfer poculum istud: et recordatus: nisi quod mea non, sed tua fiat voluntas [1]. Ipse erat voluntas et potestas patris, et tamen ad demonstrationem sufferentiae debitae voluntati se patris tradidit.

5. VENIAT quoque REGNUM TUUM ad id pertinet, quod [2] et fiat voluntas tua, in nobis scilicet. Nam deus quando non regnat, in cuius manu cor omnium regum est [3])? Sed quicquid nobis optamus, in illum auguramur, et illi deputamus, quod ab illo exspectamus. Itaque si ad dei voluntatem et ad nostram suspensionem pertinet regni dominic repraesentatio, quomodo quidam protractum quendam in seculo postulant, quum regnum dei, quod ut adveniat oramus, ad consummationem seculi tendat? Optamus maturius regnare, et non diutius servire. Etiamsi praefinitum in oratione non esset de postulando regni adventu, ultro eam vocem protulissemus, festinantes ad spei nostrae complexum. Clamant ad dominum in visu animae martyrum sub altari: Quonam usque non ulcisceris, domine, sanguinem nostrum de incolis terrae [4])? Nam utique ultio illorum a seculi fine dirigitur. Imo quam celeriter veniat, domine regnum tuum! Votum Christianorum, confusio nationum exsultatio angelorum, propter quod conflictamur, imo potius propter quod oramus.

6. Sed quam eleganter divina sapientia ordinem orationis instruxit, ut post coelestia, id est, post dei nomen dei voluntatem, et dei regnum, terrenis quoque necessitatibus petitioni locum faceret! Nam et edixerat dominus Quaerite prius regnum, et tunc vobis etiam haec adiicientur [5]); quamquam PANEM NOSTRUM QUOTIDIANUM DA NOBIS HODIE spiritualiter potius intelligamus. Christus enim panis noster

---

1) Luc. 22, 42. 2) Semler coni. quod est, fiat etc.; malim scribere: quo et fiat vel ad quod et fiat etc. 3) Prov. 21, 1. 4) Apoc. 6, 10. 5) Matth. 6, 33.

t, quia vita Christus et vita panis. Ego sum, inquit, panis vitae [1]). Et paulo supra: Panis est sermo dei vivi, qui escendit de coelis [2]). Tum quod et corpus eius in pane ensetur: Hoc est corpus meum [3]). Itaque petendo panem uotidianum perpetuitatem postulamus in Christo et indiviuitatem a corpore eius. Sed et quia carnaliter admittitur ta vox, non sine religione potest fieri et spiritualis discinae. Panem enim peti mandat, quod solum fidelibus neessarium est; cetera enim nationes requirunt [4]). Ita et cemplis inculcat, et parabolis retractat, cum dicit: Numuid panem filiis pater aufert et canibus tradit [5])? Item: umquid filio panem poscenti lapidem tradit [6])? Ostendit nim, quid a patre filii exspectent. Sed et nocturnus ille ulsator panem poscebat [7]). Merito autem adiecit: Da nos hodie, ut qui praemiserat: Nolite de crastino cogitare uid edatis [8]). Cui rei parabolam quoque accommodavit lius hominis, qui provenientibus fructibus ampliationem orreorum et longae securitatis spatia cogitavit, is ipsa octe moritur [9]).

7. Consequens erat, ut observata dei liberalitate tiam clementiam eius precaremur. Quid enim alimenta roderunt, si illis [10]) reputamur revera, quasi taurus ad ictimam? Sciebat dominus se solum sine delicto esse. ocet itaque: Petamus dimitti nobis debita nostra. Exoolegesis est petitio veniae, quia qui petit veniam delictum onfitetur. Sic et poenitentia demonstratur acceptabilis eo, qui mavult [11]) eam quam mortem peccatoris. Debitum utem in scripturis delicti figura est, quod perinde iudicio ebeatur, et ab eo exigatur, nec evadat iustitiam exactiois, nisi donetur exactio, sicut illi servo dominus debitum emisit. Huc enim spectat exemplum parabolae totius. Nam t quod idem servus a domino liberatus non perinde parcit ebitori suo ac propterea delatus penes dominum tortori deegatur ad solvendum novissimum quadrantem [12]), id est moicum usque delictum; eo competit, quod remittere nos uoque profitemur debitoribus nostris. Iam et alibi ex hac

---

1) Ioa. 6, 35. 2) Ioa. 6, 33. 3) Matth. 26, 26. Luc. 22, 19.) Matth. 6, 32. 5) Matth. 15, 26. 6) Matth. 7, 9. 7) Luc. 1, 5. 8) Matth. 6, 34. 9) Luc. 12, 16 sqq. 10) Murat. et ig. si illi reputamur, Fr. Iunius: si in eis reput. 11) Edd. mnes quia vult. 12) Matth. 5, 25. 26.

specie orationis: Remittite, inquit, et remittetur vobis [1]. Et cum interrogasset Petrus, si septies remittendum esse fratri: Imo, inquit, septuagies septies [2]); ut legem in melius reformaret, quod in Genesi de Cain septies, de Lamech autem septuagies septies ultio reputata est.

8. Adiecit ad plenitudinem tam expeditae orationis, ut non de remittendis tantum, sed etiam de avertendis in totum delictis supplicaremus: NE NOS INDUCAS IN TENTATIONEM, id est, ne nos patiaris induci, ab eo utique, qui tentat. Ceterum absit, ut dominus tentare videatur, quasi aut ignoret fidem cuiusque aut deiicere sit consentiens [3]). Diaboli est et infirmitas et malitia. Nam et Abraham non tentandae fidei gratia sacrificare de filio iusserat, sed probandae, ut per eum faceret exemplum praecepto suo, quo mox praecepturus erat, neque pignora deo cariora habenda [4]. Ipse a diabolo tentatus praesidem et artificem tentationis demonstravit. Hunc locum posterioribus confirmat: Orate dicens, ne tentemini [5]). Adeo tentati sunt dominum deserendo, qui somno potius indulserant, quam orationi. Ergo respondet clausula, interpretans quid sit, ne nos deducas in tentationem. Hoc est enim: SED EVEHE [6]) NOS A MALO.

9. Compendiis paucorum verborum quot attinguntur edicta prophetarum, evangeliorum, apostolorum, sermones domini, parabolae, exempla, praecepta! quot simul expunguntur officia! Dei honor in patre, fidei testimonium in nomine, oblatio obsequii in voluntate, commemoratio spei in regno, petitio vitae in pane, exomologesis debitorum in deprecatione, sollicitudo tentationum in postulatione tutelae. Quid mirum? Deus solus docere potuit, ut se vellet orari. Ab ipso igitur ordinata religio orationis, et de spiritu ipsius iam tunc, cum ex ore divino ferretur, animata suo privilegio ascendit in coelum, commendans patri quae filius docuit [7]). Quoniam tamen dominus prospector humanarum necessitatum, seorsum post traditam orandi disciplinam, petite, inquit, et accipietis [8]), et sunt, quae petantur

1) Luc. 6, 37. 2) Matth. 18, 21. 22. 3) Murat. et Rig. cod. Agob. deiicere gestiens. 4) Cod. Agob. ne quae pignora cariora deo haberet. 5) Luc. 22, 46. 6) Rhen. Gelen., et Fran. et Veneta a. 1701. EVEHE; Murat., Rig., all. DEVEHE. 7) Hic Muratorius designavit cap. 10. 8) Matth. 7, Luc. 11, 9.

ıro circumstantia cuiusque, praemissa legitima et ordinaria ›ratione quasi fundamento: accidentium ius est desiderio- um, ius est superstruendi extrinsecus petitiones, cum me- noria tamen praeceptorum, ne quantum a praeceptis, tan- um ab auribus dei longe simus.

10. Memoria [1]) praeceptorum viam orationibus sternit ıd coelum, quorum praecipuum est, ne prius ascendamus ıd dei altare, quam, si quid discordiae vel offensae cum ratribus contraxerimus, resolvamus [2]). Quid est enim ad ›acem dei accedere sine pace, ad remissionem debitorum um retentione? Quomodo placabit patrem iratus in fra- rem, cum omnis ira ab initio interdicta sit nobis? Nam et oseph dimittens fratres suos ad perducendum patrem, et ıe, inquit, irascamini in via [3]); nos scilicet monuit. Alias enim via cognominatur disciplina nostra. Tum ne in via ›rationis constituti, ad patrem cum ira incedamus. Exinde ıperte dominus amplians legem, iram in fratrem homicidio superponit, ne verbo quidem malo permittit expungi; etiam i irascendum est, non ultra solis receptum, ut Apostolus ıdmonet [4]). Quam autem temerarium est, aut diem sine ›ratione transigere, dum cessas fratri satisfacere, aut ora- ionem, perseverante iracundia, perdere [5])! Nec ab ira solummodo, sed omni omnino confusione animi libera debet esse orationis intentio, de tali spiritu emissa, qualis est spiritus, ad quem mittitur. Neque enim agnosci poterit a spiritu sancto spiritus inquinatus, aut tristis a laeto, aut impeditus a libero. Nemo adversarium recipit, nemo nisi comparem suum admittit.

11. Ceterum [6]) quae ratio est, manibus quidem ablu- tis, spiritu vero sordente orationem obire, quando et ipsis manibus spiritales munditiae sint necessariae, ut a falso, a caede, a saevitia, a veneficiis, ab idololatria, ceterisque maculis, quae spiritu conceptae manuum opera transiguntur, purae alleventur? Hae sunt verae munditiae, non quas ple- rique superstitiose curant, ad omnem orationem etiam cum lavacro totius corporis aquam sumentes. Id cum scrupu- lose percontarer et rationem requirerem, comperi comme- morationem esse in domini deditionem. Nos dominum ado-

---

1) Cap. 11. ap. Murat. 2) Matth. 5, 23 sq. 3) Gen. 45, 24. 4) Eph. 4, 26. 5) Cap. 12. ap. Murat. 6) Cap. 13. Murat.

ramus, non dedimus, imo et adversari debemus deditoris exemplo, nec propterea manus abluere, nisi quod conversationis humanae inquinamentum conscientiae caussa lavemus [1]). Ceterum satis mundae sunt manus, quas cum toto corpore in Christo semel lavimus. Omnibus licet membris lavet quotidie Israël, nunquam tamen mundus est; certe manus eius semper immundae, sanguine prophetarum et ipsius domini cruentatae in aeternum. Et ideo conscientia patrum haereditarii rei nec attollere eas ad dominum audent, ne exclamet aliquis Esaias [2]), ne exhorreat Christus. Nos vero non attollimus tantum, sed etiam expandimus, et dominica passione modulantes [3]) et orantes confitemur Christo.

12. [4]) Sed quoniam unum aliquod attigimus vacuae observationis, non pigebit cetera quoque denotare, quibus merito vanitas exprobranda est, si quidem sine ullius aut dominici aut apostolici praecepti auctoritate fiunt. Huiusmodi enim non religioni, sed superstitioni deputantur, affectata et coacta et curiosi potius quam rationalis officii, certe vel eo coërcenda, quod gentilibus adaequent; ut est quorundam, positis paenulis orationem facere; sic enim adeunt ad idola nationes. Quod utique si fieri oporteret, apostoli, qui de habitu orandi docent, comprehendissent, nisi si qui putant Paulum paenulam suam in oratione penes Carpum reliquisse [5]). Deus scilicet non audiat paenulatos, qui tres sanctos [6]) in fornace Babylonii regis orantes cum sarabaris et tiaris suis exaudivit [7]). Item quod assignata oratione assidendi mos est quibusdam, non perspicio rationem; nisi si Hermas ille, cuius scriptura fere Pastor inscribitur, transacta oratione non super lectum assedisset, verum aliud quid fecisset, id quoque ad observationem vindicaremus. Utique non; simpliciter enim et nunc positum est: cum adorassem et assedissem super lectum [8]); ad ordinem narrationis, non ad instar disciplinae. Alioquin nusquam erit adorandum, nisi ubi fuerit lectus. Imo contra scripturam fecerit, si quis in cathedra aut subsellio sederit.

---

1) Cap. 14. Murat. 2) Ies. 1, 15. 3) Murat. et Rig. expandimus e dominica passione modulatum, et or. c. Chr. Scribendum videtur: dominicam passionem modulantes. 4) Cap. 15. Murator. 5) 2 Tim. 4, 13. 6) Dan. 3. 19 sqq. 7) Cap. 16. Murat. 8) Hermae Past. lib. II. prooem.

›rro cum perinde faciant nationes, adoratis sigillaribus is residendo, vel propterea in nobis reprehendi meretur, od apud idola celebratur. Eo apponitur et irreverentiae imen etiam ipsis nationibus, si quid saperent, intelli-ndum. Siquidem irreverens est assidere sub conspectu ntraque conspectum eius; quem cum maxime reverea-; ac venereris; quanto magis sub conspectu dei vivi, gelo adhuc orationis astante, factum istud irreligiosissi-ım est; nisi exprobramus deo, quod nos oratio fatigaverit.

13. [1]) Atqui cum modestia et humilitate adorantes ıgis commendamus deo preces nostras, ne ipsis quidem ınibus sublimius [elatis,] sed temperate ac probe elatis, vultu quidem in audaciam erecto. Nam ille publicanus, i non tantum prece, sed et vultu humiliatus atque deie-ıs orabat, iustificatior pharisaeo procacissimo discessit [2]). ›nos etiam vocis subiectos esse oportet; aut quantis arte-s opus est, si pro sono audiamur? Deus autem non vo-;, sed cordis auditor est, sicut conspector. Daemonium aculi Pythii: Et mutum, inquit, intelligo et non loquen-n exaudio [3]). Dei aures sonum exspectant? Quomodo go oratio Ionae de ventre ceti per tantae bestiae viscera ipsis abyssis per tantam aequoris molem ad coelum po-ıt evadere? Quid amplius referent isti, qui clarius ado-nt, nisi quod proximis obstrepunt? Imo prodendo peti-›nes suas quid minus faciunt, quam si in publico orent?

14. [4]) Alia iam consuetudo invaluit; ieiunantes habita atione cum fratribus subtrahunt osculum pacis, quod est ;naculum orationis. Quando autem magis conferenda cum ıtribus pax est, nisi cum oratione commendabilior ascen-t, ut ipsi de nostra operatione participent, quam iam au-ant [5]) de sua pace fratri transigere? Quae oratio cum vortio sancti osculi integra? Quem domino officium fa-entem impedit pax? Quale sacrificium est, a quo sine ce receditur? Quaecunque ratio [6]) sit, non erit potior aecepti observatione, quo iubemur ieiunia nostra celare. m enim de abstinentia osculi agnoscimur ieiunantes. Sed si qua ratio est, ne tamen huic praecepto reus sis, potes

---

1) Cap. 17. Murat. 2) Luc. 18, 9 sqq. 3) Herod. I. 47.
Cap. 18. Murat. 5) Rig. ut ipsi de n. op. participes iam ıdeant etc. 6) Murat et Rig. operatio, cod. Agob. oratio.

forte, inter quos latere ieiunium in totum non datur, dil ferre pacem. Ubicunque autem alibi operationem tuam ab scondere potes, debes meminisse praecepti; ita et discipli nae foris, et consuetudini domi satisfacies. Sic et di Paschae, quo communis et quasi publica ieiunii religio es merito deponimus osculum, nihil curantes de occultand quod cum omnibus faciamus [1]. Similiter et stationum di bus non putant plerique sacrificiorum orationibus interv niendum, quod statio solvenda sit accepto corpore domin Ergo devotum deo obsequium eucharistia resolvit, an mag deo obligat? Nonne sollemnior erit statio tua, si et aram dei steteris? Accepto corpore domini et reserva utrumque salvum est, et participatio sacrificii et execut officii. Si statio de militari exemplo nomen accipit, (na et militia dei sumus,) utique nulla laetitia sive tristitia o veniens castris, stationes militum rescindit. Nam laetit libentius, tristitia sollicitius administrabit disciplinam [2].

15. [3] De habitu vero duntaxat feminarum variet observationis efficit post sanctissimum apostolum nos v maxime nullius loci homines impudenter retractare, n quod non impudenter, si secundum apostolum retract mus. De modestia quidem cultus et ornatus aperta pra scriptio est etiam Petri, cohibentis eodem ore, quia eod et spiritu, quo Paulus, et vestium gloriam et auri superbi et crinium lenoniam [4] operositatem.

16. [5] Sed quod promiscue observatur per eccles quasi incertum, id retractandum est, velarine debeant v gines, an non. Qui enim virginibus indulgent capitis i munitatem, hoc niti videntur, quod apostolus non virgi nominatim, sed mulieres designaverit velandas esse; n sexum, ut diceret feminas, sed gradum sexus dicendo n lieres [6]. Nam si sexum nominasset feminas dicendo, solute definisset de omni muliere. Aut quum unum grad sexus nominat, alium tacendo secernit. Potuit enim,

---

1) Cap. 19. Murator. 2) Quae sequuntur primus e cod. A brosiano adiecit Muratorius, Rigaltius enim ea tantum, quae in vv. De habitu usque ad vv. quod promiscue observat per ecclesias, quas, in cod. suo invenerat. 3) Cap. 20. M rator. 4) Cod. Ambros. lenonem morositatem, Murat. et R lenonem operositatem. 5) Cap. 21. Murat. 6) 1 Cor. 11

uiunt, aut et virgines nominare specialiter, aut compendio eneraliter feminas.

17. [1]) Qui ita concedunt, recogitare debent de statu ocabuli ipsius. Quid est mulier a primis quidem literis anctorum commentariorum? Nam inveniunt sexus esse noıen, non gradum sexus. Siquidem Evam nondum virum xpertam deus mulierem et feminam cognominavit [2]): femiam, qua sexus generaliter, mulierem, qua gradus sexus pecialiter. Itaque iam tunc innupta adhuc Eva mulieris voabulo fuit, commune id vocabulum et virgini factum est. Nec mirum, si apostolus eodem utique spiritu actus, quoum omnis scriptura divinitatum et illa Genesis digesta est, adem voce usus est mulierem ponendo, quae exemplo Evae nuptae et virgini competat. Cetera denique non sonant; am et hoc ipso, quod virgines non nominavit, sicut alio n loco, ubi de nubendo docet, satis praedicat de omni ıuliere et de toto sexu dictum, nec distinctum esse inter irginem, omnino non nominat. Qui enim alibi distinguere ıeminit, ubi scilicet differentia postulat, (distinguit autem tramque speciem suis vocabulis designans,) ubi non distinuit, dum utramque non nominat, nullam vult differentiam ntelligi. Quid? quod graeco sermone, quo literas apotolus fecit, usui est mulieres vocare tam feminas, id est υναῖκας, quam ϑηλείας. Igitur si pro sexus nomine vocaulum istud frequentatur, quod est interpretatione pro eo, uod est femina, sexum nominavit, dicens *γυναῖκα.* In sexu utem et virgo contingitur. Sed et manifesta pronuntiatio st: Omnis, inquit, mulier adorans, et prophetans intecto apite dedecorat caput suum [3]). Quid est omnis mulier, isi omnis aetatis, omnis ordinis, omnis conditionis? Nihil ıulieris excipit dicendo omnis, sicut nec vir nec velandi; roinde enim omnis vir inquit. Sicut ergo in masculino exu sub viri nomine etiam investis velari vetatur, ita et n feminino sub nomine mulieris etiam virgo velari iubetur. Aequaliter in utroque sexu minor aetas maioris sequatur lisciplinam; aut velentur et virgines masculi, si non velanur et virgines feminae, quia nec isti nominatim tenentur. Aliud sit vir et investis, si aliud est mulier et virgo. Nempe propter angelos ait velari oportere, quod angeli propter

1) Cap. 22. ap. Murat. 2) Genes. 2, 23. 3) 1 Cor. 11, 5

filias hominum desciverunt a deo. Quis ergo contendat, solas mulieres, id est, nuptas iam et virginitati defunctas concupiscentiae [1]), nisi si non licet et virgines specie praestare et amatores invenire? Imo videmus, quod non virgines solas concupierint, quum dicat scriptura filias hominum, quia potuit uxores hominum nominasse, vel feminas indifferenter. Etiam quod ait: Et acceperunt sibi in uxores [2]), eo facit, quod accipiuntur in uxores, quae vacant scilicet. De non vacantibus autem aliter enuntiasset. Itaque vacant tam viduitate, quam et virginitate. Adeo sexum nominando generaliter filias et species in genere commiscuit. Item quum dicit, naturam ipsam docere, feminas velandas esse, quae capillum pro tegumento et ornamento mulieribus assignarit: nonne idem tegumentum, et idem honor capitis virginibus quoque adscriptus est? Si mulieri turpe est radi, et virgini perinde [3]). In quibus ergo una conditio capitis deputatur, una et disciplina capitis exigitur, etiam ad eas virgines, quas pueritia defendit; a primo enim femina nominata est. Sic denique et Israel observat. Sed si non observaret, nostra lex ampliata atque suppleta defenderet sibi adiectionem. Virginibus quoque iniiciens velamentum excusetur. Nunc aetas, quae sexum suum ignorat, simplicitatis privilegium teneat. Nam et Eva et Adam ubi eis contigit sapere, texerunt statim, quod agnoverant. Certe in quibus pueritia mutavit, sicut naturae, ita et disciplinae debet aetas esse munifica. Nam et membris et officiis mulieribus resignantur. Nulla virgo est, ex quo potest nubere, quoniam aetas iam in ea nupsit suo viro, id est tempori. Sed aliqua se deo vovit. Iam et crinem exinde transfigurat, et omnem habitum ad mulieres convertit. Totum ergo asseveret, et totum virginis praestet; quod propter deum abscondit, plane obumbret. Interest nostra, quod dei gratia exerceat, solius dei conscientiae commendare, ne quod a deo speramus, ab homine compensemus. Quid denudas ante deum, quod ante homines tegis? Verecundior eris in publico, quam in ecclesia? Si dei gratia est, et accepisti, quid gloriaris, inquit, quasi non acceperis [4])? Quid alias ostentatione tui iudicas? an alias

1) Muratorius hic vocabula desideravit ignes excitare, vel tale aliquid. 2) Gen. 6, 2. 3) 1 Cor. 11, 6. 4) 1 Cor. 4, 7.

gloria tua ad bonum invitas? Atqui et ipsa periclitaris amittere, si gloriaris, et alias ad eadem pericula cogis. Facile eligitur quod affectione gloriae assumitur. Velare virgo, si virgo es; debes enim erubescere. Si virgo es, plures oculos pati noli. Nemo miretur in tuam faciem; nemo mendacium tuum sentiat. Bene mentiris nuptam, si caput veles. Imo mentiri non videris; nupsisti enim Christo, illi carnem tuam tradidisti. Age pro mariti tui disciplina. Si nuptas alienas velari iubet, suas utique multo magis. Sed non putet institutione unusquisque antecessoris commovendam. Multi [1]) alienae consuetudini prudentiam suam et constantiam eius addicunt, ne compellantur velari. Certe voluntarias prohiberi non oportet, quae se etiam virgines negare non possunt, contentae abuti in fama suae conscientiae apud deum securitate. De illis tamen, quae sponsis dicantur, constanter super meum modulum pronuntiare contestarique possum, velandas ex ea die esse, qua ad primum viri corpus osculo et dextera expaverint. Omnia enim in his praenupserunt, et aetas per maturitatem, et caro per aetatem, et spiritus per conscientiam, et pudor per osculi experimentum, et spes per exspectationem, et mens per voluntatem. Satisque nobis exemplo Rebecca est, quae, sponso demonstrato, tantum notitia eius nubendo velata est [2]).

18. [3]) De genu quoque ponendo varietatem observationis patitur oratio per pauculos quosdam, qui sabbato abstinent genibus. Quae dissensio quum maxime apud ecclesias caussam dicat, dominus dabit gratiam suam, ut aut cedant, aut sine aliorum scandalo sententia sua utantur. Nos vero, sicut accepimus, solo die dominico resurrectionis non ab isto tantum, sed omni anxietatis habitu [4]) et officio cavere debemus, differentes etiam negotia, ne quem diabolo locum demus. Tantumdem et spatio Pentecostes, quae eadem exsultationis sollemnitatem dispungimur [5]). Ieiu-

---

1) Depravatum esse hunc locum iam Muratorius intellexit nec satis restitui, si scriberetur uniuscuiusque et Multae. A. Neander emend. institutionem unusquisque cet. 2) Gen. 34, 65. 3) Cap. 23. ap. Murat. 4) Murat. ed. omni anx. habitu, et officia cavere, suspicans post habitu excidisse v. abstinere. 5) Murat. emend. quae eadem exsultationis sollemnitas est, dispungimus.

niis autem et stationibus nulla oratio sine genu et reliquo humilitatis more celebranda est. Non enim oramus tantum, sed et deprecamur, et satisfacimus deo domino nostro De temporibus orationis nihil omnino praescriptum est, nisi plane omni in tempore et loco orare.

19.[1]) Sed quomodo omni loco, quum prohibeamur in publico? Omni, inquit[2]), loco, quem opportunitas aut etiam necessitas importaret. Non enim contra praeceptum reputatur ab apostolis factum, qui in carcere audientibus custodiis orabant et canebant deo, apud Paulum[3]), qui in navi coram omnibus eucharistiam fecit.

20.[4]) De tempore vero non erit otiosa extrinsecus observatio etiam horarum quarundam, istarum dico communium, quae diei interspatia signant, tertia, sexta, nona, quas sollemniores in scripturis invenire est. Primus spiritus sanctus congregatis discipulis hora tertia infusus est. Petrus, qua die visionem communitatis omnis in illo vasculo expertus est, sexta hora ascenderat orandi gratia in superiora. Idem cum Ioanne ad nonam in templum adibat, ubi paralyticum sanitati reformavit suae[5]). Etsi simpliciter se habeant sine ullius observationis praecepto, bonum tamen sit aliquam constituere praesumptionem, qua et orandi admonitionem constringat et quasi lege ad tale munus extorqueat a negotiis interdum, ut quod Danieli quoque legimus observatum[6]) utique ex Israëlis disciplina, ne minus ter die saltem adoremus, debitores Patris et Filii et Spiritus Sancti; exceptis utique legitimis orationibus, quae sine ulla admonitione debentur ingressu lucis et noctis. Sed et cibum non prius sumere, et lavacrum non prius adire, quam interposita oratione, fideles decet. Priora enim habenda sunt spiritus refrigeria et pabula, quam carnis, et priora coelestia quam terrena.

21.[7]) Fratrem domum tuam introgressum ne sine oratione dimiseris. Vidisti, inquit, fratrem, vidisti dominum tuum; maxime advenam, ne angelus forte sit. Sed nec ipse a fratribus exemtis[8]) priora fecerit refrigeria terrena coelestibus. Statim enim iudicabitur fides tua. Aut quo-

---

1) Cap. 24. Murat. 2) 1 Tim. 2, 8. 3) Muratorius scribendum esse censet: a u t a P a u l o. Cf. Act. Apost. 27, 35. 4) Cap. 25. Murat. 5) Act. Apost. 2, 15. 10, 9. 3, 1. 6) Dan. 6, 10 7) Cap. 26. ap. Murat. 8) Scrib. e x c e p t u s.

modo secundum praeceptum pax huic domui dices, nisi et eis. qui in domo sunt, pacem mutuam reddas[1])?

22.[2]) Diligentiores in orando subiungere in orationibus alleluia solent et hoc genus psalmos, quorum clausulis respondeant, qui simul sunt. Et est optimum utique institutum omne, quod proponendo et honorando deo competit, saturatam orationem velut optimam hostiam admovere.

23.[3]) Haec est enim hostia spiritalis, quae pristina sacrificia delevit. Quo mihi, inquit[4]), multitudinem sacrificiorum vestrorum? Plenus sum holocaustomatum arietum; et adipem agnorum, et sanguinem taurorum et hircorum nolo. Quis enim requisivit ista de manibus vestris? Quae ergo quaesierit deus, evangelium docet. Veniet hora, inquit[5]), quum veri adoratores adorabunt patrem in spiritu et veritate. Deus enim spiritus est[6]), et adoratores itaque tales requirit. Nos sumus veri adoratores et veri sacerdotes, qui spiritu orantes spiritu sacrificamus orationem dei propriam et acceptabilem, quam scilicet requisivit, quam sibi prospexit. Hanc de toto corde devotam, fide pastam, veritate curatam, innocentia integram, castitate mundam, agape coronatam cum pompa operum bonorum inter psalmos et hymnos deducere ad dei altare debemus, omnia nobis a deo impetraturam.

24.[7]) Quid enim orationi de spiritu et veritate venienti negavit deus, qui eam exigit? Legimus et audimus et credimus, quanta documenta efficaciae eius. Vetus quidem oratio et ab ignibus et a bestiis et ab inedia liberabat, et tamen non a Christo acceperat formam. Ceterum quanto amplius oratur oratio Christianorum! Non roris angelum in mediis ignibus sistit, nec ora leonibus obstruit, nec esurientibus rusticorum prandium transfert[8]), nullum sensum passionis delegata gratia avertit; sed patientes et sentientes et dolentes sufferentia instruit, virtute ampliat gratiam, ut sciat fides, quid a domino consequatur, intelligens, quid pro dei nomine patiatur. Sed et retro oratio plagas irrogabat, fundebat hostium exercitus, imbrium utilia prohibebat. Nunc vero oratio iustitiae omnem iram dei avertit, pro inimicis

1) Luc. 10, 5. 2) Cap. 27. ap. Murat. 3) Cap. 28. ap. Murat. 4) Ies. 1, 11. 5) Ioa. 4, 23. 6) 2 Cor. 3, 17. 7) Cap. 29. ap. Murat. 8) Dan. 3, 25 sqq. 6, 16 sqq. 2 Reg. 4, 38 sqq.

excubat pro persequentibus supplicat. Mirum, si aquas coelestes extorquere novit, quae potuit et ignes impetrare? Sola est oratio, quae deum vincit. Sed Christus eam nihil mali novit operari. Omnem illi virtutem de bono contulit. Itaque nihil novit, nisi defunctorum animas de ipso mortis itinere vocare, debiles reformare, aegros remediare, daemoniacos expiare, claustra carceris aperire, vincula innocentium solvere. Eadem diluit delicta, tentationes repellit, persequutiones extinguit, pusillanimos consolatur, magnanimos oblectat, peregrinantes deducit, fluctus mitigat, latrones obstupefacit, alit pauperes, regit divites, lapsos erigit, cadentes suspendit, stantes continet. Oratio murus est fidei, arma et tela nostra adversus hominem, qui nos undique observat. Itaque nunquam inermes incedamus. Die stationis, nocte vigiliae meminerimus. Sub armis orationis signum nostri imperatoris custodiamus, tubam angeli exspectemus orantes. Orant etiam angeli omnes. Orat omnis creatura. Orant pecudes et ferae et genua declinant, et egredientes de stabulis ac speluncis, ad coelum non otiosi [1]) ore suspiciunt, vibrantes spiritu suo movere. Sed et aves nunc exsurgentes eriguntur ad coelum, et alarum crucem pro manibus extendunt, et dicunt aliquid, quod oratio videatur. Quid ergo amplius de officio orationis? Etiam ipse dominus oravit, cui sit honor et virtus in secula seculorum.

DE

PATIENTIA.

1. Confiteor ad dominum deum, satis temere me, si non etiam impudenter, de patientia componere ausum, cui praestandae idoneus omnino non sim, ut homo nullius boni, quando oporteat demonstrationem et commendationem

1) Muratorius mutari iubet: otioso aut otiosae. Quae sequuntur: vibrantes — movere, depravata sunt.

alicuius rei adortos, ipsos prius in administratione eius rei deprehendi, et constantiam commonendi propriae conversationis auctoritate dirigere, ne dicta factis deficientibus erubescant. Atque utinam erubescere istud remedium ferat, uti pudor non exhibendi, quod aliis suggestum imus, exhibendi fiat magisterium, nisi quod bonorum quorundam sicuti et malorum intolerabilis magnitudo est, ut ad capienda et praestanda ea sola gratia divinae inspirationis operetur. Nam quod maxime bonum, id maxime penes deum, nec alius id quam qui possidet dispensat, ut cuique dignatur. Itaque velut solatium erit disputare super eo quod frui non datur, vice languentium, qui, cum vacent a sanitate, de bonis eius tacere non norunt. Ita miserrimus ego, semper aeger caloribus impatientiae, quam non obtineo patientiae sanitatem et suspirem et invocem et perorem necesse est, cum recordor et in meae imbecillitatis contemplatione digero, bonam fidei valetudinem et dominicae disciplinae sanitatem non facile cuiquam, nisi patientia adsideat, provenire. Ita proposita dei rebus est, ut nullum praeceptum obire quis, nullum opus domino complacitum perpetrare extraneus patientia possit. Bonum eius, etiam qui caeci vivunt, summae virtutis appellatione honorant. Philosophi quidem, qui alicuius sapientiae animalia deputantur, tantum illi subsignant, ut cum inter sese variis sectarum libidinibus et sententiarum aemulationibus discordent, solius tamen patientiae in commune memores huic uni studiorum suorum commiserint pacem. In eam conspirant, in eam foederantur, illi affectatione virtutis unanimiter student, omnem sapientiae ostentationem de patientia praeferunt. Grande testimonium eius est, cum etiam vanas seculi disciplinas ad laudem et gloriam promovet. Aut numquid potius iniuria, cum divina res in secularibus artibus volutatur? Sed viderint illi, quos mox sapientiae suae cum seculo destructae ac dedecoratae pudebit.

2. Nobis exercendae patientiae auctoritatem non affectatio humana caninae aequanimitatis stupore formata, sed vivae ac coelestis disciplinae divina dispositio delegat, deum ipsum ostendens patientiae exemplum. Iam primum qui florem lucis huius super iustos et iniustos aequaliter spargit, qui temporum officia, elementorum servitia, totius geniturae tributa dignis simul et indignis patitur occurrere, sustinens

ingratissimas nationes, ludibria artium et opera manuum suarum adorantes, nomen cum familia ipsius persequentes, luxuriam, avaritiam, iniquitatem, malignitatem quotidie insolescentem, ut sua sibi patientia detrahat; plures enim dominum iccirco non credunt, quia seculo iratum tam diu nesciunt.

3. Et haec quidem divinae patientiae species, quasi de longinquo, fors ut de supernis, aestimetur. Quid illa autem, quae inter homines palam in terris quodammodo manu apprehensa est? Nasci se deus in utero patitur matris, et exspectat, natus adolescere sustinet, et adultus non gestit agnosci, sed contumeliosus insuper sibi est, et a servo suo tingitur, et tentatoris congressus solis verbis repellit, cum de domino fit magister, docens hominem evadere mortem ad salutem, scilicet veniam offensae patientiae eruditus [1]), non contendit, non reclamavit nec quisquam in plateis vocem eius audivit, arundinem quassatam non fregit, linum fumigans non restinxit [2]). Nec enim mentitus fuerat propheta, imo ipsius dei contestatio spiritum suum in filio cum tota patientia collocantis. Nullum volentem sibi adhaerere non suscepit, nullius mensam tectumve despexit. Aquam ipse lavandis discipulorum pedibus ministravit. Non peccatores, non publicanos aspernatus est. Non illi saltem civitati, quae eum recipere noluerat, iratus est, cum etiam discipuli tam contumelioso oppido coelestes ignes repraesentari voluissent. Ingratos curavit, insidiatoribus cessit. Parum hoc, si non etiam proditorem suum secum habuit, nec constanter denotavit. Cum vero traditur, cum adducitur, ut pecus ad victimam sic enim non magis aperit os, quam agnus sub tondenti potestate. Ille, cui legiones angelorum, si voluisset, uno dicto de coelis affuissent, ne unius quidem discentis gladium ultorem probavit. Patientia domini in Malcho vulnerata

1) Cod. Divionensis: docens hominem evadere mortem absolutam (cod. Pithoei: absolutem), scilicet veniam offensae patientiae eruditus. Cod. Ursini: doc. hom. ev. mortem, adsolitae scilice veniam etc. Tres Vaticani affirmant Pamelio et ed. Franek.: doc. hom. ev. mortem, ob salutem scilicet venire offensa patientia eruditus. Rhen.: doc. hom. ev. mortem, absolute scilicet veniam offensae patientiae eruditus. Rigalt. et Seml. v. mortem eiecerunt
2) Ies. 42, 2. 3.

est. Itaque et gladii opera maledixit in posterum, et sanitatis restitutione ei, quem non ipse vexaverat, satisfecit, per patientiam, misericordiae matrem. Taceo quod figitur; in hoc enim venerat. Numquid tamen subeundae morti etiam contumeliis opus fuerat? Sed saginari voluptate patientiae discessurus volebat. Despuitur, verberatur, deridetur, foedis vestitur, foedioribus coronatur. Mira aequanimitatis fides. Qui in hominis figura proposuerat latere, nihil de impatientia hominis imitatus est. Hinc vel maxime Pharisaei dominum agnoscere debuistis; patientiam huiusmodi nemo hominum perpetraret. Talia tantaque documenta, quorum magnitudo penes nationes quidem retrectatio fidei est, penes nos vero ratio et structio, satis aperte non sermonibus modo in praecipiendo, sed etiam passionibus [domini] in sustinendo, probant, his, quibus credere datum est, patientiam dei esse naturam, effectum et praestantiam ingenitae cuiusdam proprietatis.

4. Igitur si probos quosque servos et bonae mentis pro ingenio dominico conversari videmus (siquidem artificium promerendi obsequium est, obsequii vero disciplina morigera subiectio est) quanto magis nos secundum moratos inveniri oportet, servos scilicet dei vivi, cuius iudicium in suos non in compede aut pileo vertitur, sed in aeternitate aut poenae aut salutis? Cui severitati declinandae vel liberalitati invitandae tanta obsequii diligentia opus est, quanta sunt ipsa, quae aut severitas comminatur aut liberalitas pollicetur. Et tamen nos non de hominibus modo servitute subnixis vel quolibet alio iure debitoribus obsequii, verum etiam de pecudibus, etiam de bestiis obedientiam exprimimus, intelligentes usibus nostris eas a domino provisas traditasque. Meliora ergo nobis erunt in obsequii disciplina, quae nobis deus subdit? Agnoscunt denique, quae obediunt. Nos, cui soli subditi sumus, domino scilicet auscultare dubitamus? At quam iniustum est, quam etiam ingratum, quod per alterius indulgentiam de aliis consequaris, idem illi, per quem consequeris, de temetipso non rependere! Nec pluribus de obsequii exhibitione debita a nobis domino deo. Satis enim agnitio dei quid sibi incumbat intelligit. Ne tamen ut extraneum de obsequio videamur interiecisse, ipsum quoque obsequium de patientia trahitur. Nunquam impatiens obsequitur, aut patiens quis non

oblectatur [1]). Quam ergo dominus, omnium bonorum e demonstrator et acceptor, deus in semetipso circumtulit quis de bono eius late retractet [2])? Cui item dubium sit omne bonum, quia ad deum pertineat, pertinentibus a deum tota mente sectandum? Per quae in expedito et quas in praescriptionis compendio et commendatio et exhortati de patientia constituta est [3]).

5. Veruntamen procedere disputationem de necessariis fidei non est otiosum, quia nec infructuosum. Loquacitas in aedificatione nulla turpis, si quando turpis. Itaqu si de aliquo bono sermo est, res postulat, contrarium quoque boni recensere. Quid enim sectandum sit, magis illuminabis, si quod vitandum sit proinde digesseris. Consideremus igitur de impatientia, an sicut patientia in deo ita adversaria eius in adversario nostro nata atque compert sit, ut ex isto appareat, quam principaliter fidei adversetur Nam quod ab aemulo dei conceptum est, utique non es amicum dei rebus. Eadem discordia est rerum, quae e auctorum. Porro quum deus optimus, diabolus e contrari pessimus, ipsa sui diversitate testantur neutrum alteri facere [4]), ut nobis non magis a malo aliquid boni, quam bono aliquid mali editum videri possit. Igitur natales impatientiae in ipso diabolo deprehendo, iam tunc cum dominum deum universa opera, quae fecisset, imagini suae, i est homini, subiecisse impatienter tulit. Nec enim doluisset si sustinuisset; nec invidisset homini, si non doluisset. Ade decepit eum, quia inviderat; inviderat autem, quia doluerat doluerat, quia patienter utique non tulerat. Quid primum fuerit ille angelus perditionis, malus an impatiens, contemn quaerere, palam cum sit, impatientiam cum malitia, au malitiam ab impatientia auspicatam, deinde inter se conspirasse et individuas in uno patris sinu adolevisse. At enim quam primus senserat, per quam delinquere intraverat, de suo experimento quid ad peccandum adiutaret instructus, eandem impingendo in crimen homini advocavit. Conventa statim illi mulier, non temere dixerim per colloquium ipsum, eius afflata est spiritu impatientia infecto, usque adeo ut

1) Sic ed. I. Rhenani. Ed. Fran. et Rig.: aut patiens quis obluctatur. 2) Al. latere tractet, aut: latere retractet. 3) Rig. et quasi in praescr. compendio de patientia constitutum est. 4) Cod. Ursini et Wouw. e ms. favere.

nunquam omnino peccasset, si divino interdicto patientiam perseverasset [1]). Quid, quod non sustinuit sola conventa, sed apud Adam nondum maritum, nondum aures sibi debentem, impatiens etiam tacendi est, ac traducem illum eius, quod a malo hauserat, facit. Perit igitur et alius homo per impatientiam alterius; perit mox et ipse per impatientiam suam utrobique commissam; et circa dei praemonitionem et circa diaboli circumscriptionem illam servare, hanc refutare non sustinens. Hinc prima iudicii, unde delicti origo; hinc deus irasci exorsus, unde offendere homo inductus; inde in deo prima patientia, unde indignatio prima; qui tunc maledictione sola contentus ab animadversionis impetu in diabolo temperavit. Aut quod crimen ante istud impatientiae admissum homini imputatur? Innocens erat et deo de proximo amicus et paradisi colonus. At ubi semel succidit impatientiae, desivit deo sapere, desivit coelestia sustinere posse. Exinde homo terrae datus et ab oculis dei eiectus, facile usurpari ab impatientia coepit in omne quod deum offenderet. Nam statim illa semine diaboli concepta, malitiae fecunditate iram filium procreavit, editum suis artibus erudiit. Quod enim ipsum Adam et Evam morti immerserat, docuit et filium ab homicidio incipere. Frustra istud impatientiae adscripserim, si Cain ille primus homicida et primus fratricida oblationes suas a domino recusatas aequanimiter nec impatienter tulit, si iratus fratri suo non est, si neminem denique interemit. Cum ergo nec occidere potuerit nisi iratus, nec irasci nisi impatiens, demonstrat quod per iram gessit ad eam referendum, a qua ira suggesta est. Et haec quidem impatientiae tunc infantis quodammodo incunabula. Ceterum quanta mox incrementa? Nec mirum. Nam si prima deliquit, consequens est, ut, quia prima, idcirco et sola sit matrix in omne delictum, defundens de suo fonte varias criminum venas. De homicidio quidem dictum est. Sed ira editum a primordio, etiam quascunque postea caussas sibi invenit, ad impatientiam ut ad originem sui confert. Sive enim quis inimicitiis sive praedae gratia id scelus conficit, prius

---

1) Rhen. praeservasset, Rig., ed. Fran. et Seml.: perservasset. In utraque scriptura pariter depravata illud quod correximus videtur latere.

est, ut aut odii aut avaritiae fiat impatiens. Quicquid compellit, sine impatientia sui non est ut perfici possit. Quis adulterium sine libidinis impatientia subiit? Quod et si pretio in feminis cogitur venditio illa pudicitiae, utique impatientia contemnendi lucri ordinatur. Haec ut principalia penes dominum delicta. Nam ut compendio dictum sit, omne peccatum impatientiae adscribendum. Malum impatientia est boni. Nemo impudicus non impatiens pudicitiae, et improbus probitatis, et impius pietatis, et inquietus quietis. Ut malus unusquisque fiat, bonus perseverare non poterit. Talis igitur excetra delictorum cur non dominum offendat improbatorem malorum? An non ipsum quoque Israël per impatientiam semper in deum deliquisse manifestum est? Exinde cum oblitus brachii coelestis, quo Aegyptiis afflictationibus fuerat extractus, de Aaron sibi deos duces postulat, cum in idolum auri sui collationes defundit; tam necessarias enim Moysis cum domino congredientis impatienter exceperat moras. Post mannae escatilem pluviam, post petrae aquatilem sequelam desperant de domino, tridui sitim non sustinendo. Nam haec quoque illis impatientia a domino exprobratur. Ac ne singula pervagemur, nunquam non per impatientiam delinquendo perierunt. Quomodo autem prophetis manus intulerunt, nisi per impatientiam audiendi? domino autem ipsi, per impatientiam etiam videndi. Quodsi patientiam inissent, liberarentur.

6. Ipsa adeo est, quae fidem et subsequitur et antecedit. Denique Abraham deo credidit et iustitiae deputatus ab illo est; sed fidem eius patientia probavit, cum filium immolare iussus est ad fidei, non tentationem dixerim, sed typicam contestationem. Ceterum deus quem iustitiae deputasset sciebat. Tam grave praeceptum, quod nec domino perfici placebat, patienter et audivit, et si deus voluisset, implesset. Merito ergo benedictus, quia et fidelis; merito fidelis, quia et patiens. Ita fides patientia illuminata; cum in nationes seminaretur, per semen Abrahae, quod est Christus, et gratiam legi superduceret, ampliandae adimplendaeque legi adiutricem suam patientiam praefecit, quod ea sola ad iustitiae doctrinam retro defuisset. Nam olim et oculum pro oculo et dentem pro dente repetebant, et malum malo fenerabant; nondum enim patientia in terris, quia nec fides; scilicet interim impatientia occasionibus

legis fruebatur. Facile erat absente domino patientiae et magistro. Qui postquam supervenit et gratiam fidei patientia composuit, iam nec verbo quidem lacessere nec fatue quidem dicere sine iudicii periculo licet. Prohibita ira, restricti animi, compressa petulantia manus, exemptum linguae venenum, plus lex, quam amisit, invenit, dicente Christo: Diligite inimicos vestros, et maledicentibus benedicite, et orate pro persecutoribus vestris, ut filii sitis patris vestri coelestis [1]). Vides, quem nobis patrem patientia acquirat? Hoc principali praecepto universa patientiae disciplina succincta est, quando ne digne quidem malefacere concessum est.

7. Iam vero percurrentibus nobis caussas impatientiae cetera quoque praecepta suis locis respondebunt. Si detrimento rei familiaris animus concitatur, omni paene in loco contemnendo seculo scripturis dominicis commonetur; nec maior ad pecuniae contemptum exhortatio subiacet, quam quod ipse dominus in nullis divitiis invenitur. Semper pauperes iustificat, divites praedamnat. Ita detrimentorum [2]) patientiae fastidium opulentiae praeministravit, demonstrans per abiectionem divitiarum laesuras quoque earum computandas non esse. Quod ergo nobis appetere minime opus est, quia nec dominus appetivit, detruncatum vel etiam ademptum non aegre sustinere debemus. Cupiditatem omnium malorum radicem [3]) spiritus domini per apostolum pronuntiavit. Eam non in concupiscentia alieni tantum constitutam interpretemur; nam et quod nostrum videtur, alienum est; nihil enim nostrum, quoniam dei omnia, cuius ipsi quoque nos. Itaque si damno affecti impatientes erimus, non de nostro [4]) amissum dolentes, affines cupiditatis deprehendemur. Alienum quaerimus, cum alienum amissum aegre sustinemus. Qui damni impatientia concitatur terrena coelestibus anteponendo, de proximo in deum peccat. Spiritum enim, quem a domino sumpsit, secularis rei gratia concutit. Libenter igitur terrena amittamus, coelestia tueamur. Totum licet seculum pereat, dum patientiam lucrifaciam. Iam qui minutum sibi aliquid aut furto aut vi

1) Matth. 5, 44. 2) Ita codd. Urs. et Wouw. Alii: **Ita detrimentum patientiae, fastidium opulentiae praeministravit.** 3) 1 Tim. 6, 10. 4) Rigalt.: **impatienter senserimus, de non nostro amissum dolentes.**

aut etiam ignavia non constanter sustinere constituit, nescio an facile vel ex animo ipse rei suae manum inferre posset in caussa eleemosynae. Quis enim ab alio secari omnino non sustinens, ipse ferrum in corpore suo ducit? Patientia in detrimentis exercitatio est largiendi et communicandi. Non piget donare eum, qui non timet perdere. Alioquin quomodo duas habens tunicas, alteram earum nudo dabit, nisi idem sit, qui auferenti tunicam etiam pallium offerre possit? Quomodo amicos de mammona fabricabimus nobis, si eum in tantum amaverimus, ut amissum non sufferamus? Peribimus cum perdito. Quid hic invenimus, ubi habemus amittere? Gentilium est, omnibus detrimentis impatientiam adhibere, qui rem pecuniariam fortasse animae anteponant. Nam et faciunt, cum lucri cupiditatibus quaestuosa pericula mercimoniorum in mari exercent, cum pecuniae caussa etiam in foro nihil damnationi timendum aggredi dubitant, cum denique ludo et castris sese locant, cum per viam in mores bestiarum latrocinantur. Nos vero secundum diversitatem, qua cum illis sumus, non animam pro pecunia, sed pecuniam pro anima deponere convenit, seu sponte in largiendo seu patienter in amittendo.

8. Ipsam animam ipsumque corpus in seculo isto expositum omnium ad iniuriam gerimus eiusque iniuriae patientiam subimus: minorum deliberatione [1]) laedemur? Absit a servo Christi tale inquinamentum, ut patientia maioribus tentationibus praeparata, in frivolis excidat. Si manu quis tentaverit provocare, praesto est dominica monela: verberanti te, inquit, in faciem etiam alteram genam obverte [2]). Fatigetur improbitas patientia tua. Quivis ictus ille sit dolore et contumelia constrictus, gravius a domino vapulat. Plus improbum illum caedis sustinendo. Ab eo enim vapulabit, cuius gratia sustines. Si linguae amaritudo maledicto sive convitio eruperit, respice dictum: Cum vos maledixerint, gaudete [3]). Dominus ipse maledictus in lege est, et tamen solus est benedictus [4]). Igitur dominum servi consequamur et maledicamur patienter, ut benedicti esse possimus. Si parum aequanimiter audiam dictum aliquod in me

1) Pith. et Rig. statuunt scribi posse: de liberatione; Latinius emend. delibatione. 2) Matth. 5, 39. 3) Matth. 5, 12. 4) Deut. 21, 23. Gal. 3, 13.

otervum aut nequam, reddam et ipse amaritudinis vicem cesse est, aut cruciabor impatientia muta. Cum ergo rcussero maledictus, quomodo secutus inveniar doctrinam mini, qua traditum est, non vasculorum inquinamentis, d eorum, quae ex ore promuntur, hominem communiri [1])? Item: manere nos omnis vani et supervacui dicti atum [2]). Sequitur ergo, ut, a quo nos dominus arcet, em ab alio aequanimiter pati admoneat. Hic iam de pantiae voluptate. Nam omnis iniuria, seu lingua seu manu cussa, cum patientiam offenderit, eodem exitu dispunger, quo telum aliquod in petra constantissimae duritiae liatum et obtusum. Concidet enim ibidem irrita opera et fructuosa, et nonnunquam repercussum in eum, qui emisit, ciproco impetu saeviet. Nempe idcirco quis te laedit, ut leas, quia fructus laedentis in dolore laesi est. Ergo m fructum eius everteris non dolendo, ipse doleat nesse est amissione fructus sui. Tunc tu non modo illaesus is, quod etiam solum tibi sufficit, sed insuper adversarii i et frustratione oblectatus et dolore defensus. Haec est tientiae utilitas et voluptas.

9. Ne illa quidem impatientiae species excusatur in issione nostrorum, ubi aliqua doloris patrocinatur afctio. Proponendus est enim respectus denuntiationis apoli, qui ait: Ne contristemini dormitione cuiusquam, sicut tiones, quae spe carent [3]). Et merito. Credentes enim surrectionem Christi, nostram quoque credimus, propter os ille et obiit et resurrexit. Ergo cum constet de rerrectione mortuorum, vacat dolor mortis, vacat et impantia doloris. Cur ergo doleas, si periisse non credis? ır impatienter feras subductum interim, quem credis rersurum? Profectio est, quam putas mortem. Non est gendus qui antecedit, sed plane desiderandus. Id quoque siderium patientia temperandum. Cur enim immoderate ras abiisse, quem mox subsequeris? Ceterum impatientia huiusmodi et spei nostrae male ominatur et fidem praericatur. Et Christum laedimus cum evocatos quosque ab o quasi miserandos non aequanimiter accipimus. Cupio, quit apostolus, recipi iam et esse cum domino [4]). Quanto

---

1) Alii: coinquinari. Cf. Marc. 7, 15. 18. 2) Matth. 12, 36. 1 Thess. 4, 13. 4) Phil. 1, 23.

melius ostendit votum? Christianorum ergo votum si al
consecutos impatienter dolemus, ipsi consequi nolumus.

10. Est et alius summus impatientiae stimulus, ult
nis libido, negotium curans aut gloriae aut malitiae. S
et gloria utique vana et malitia nunquam non domino odio
hoc quidem loco maxime, cum alterius malitia provoca
superiorem se in exsequenda ultione constituit, et remu
rans nequam duplicat quod semel factum est. Ultio pe
errorem solatium videtur doloris, penes veritatem certe r
arguitur malignitatis. Quid enim refert inter provocant
et provocatum, nisi quod ille prior in maleficio depreh
ditur, at ille posterior. Tamen uterque laesi hominis
mino reus est, qui omne nequam et prohibet et dam
Nulla in maleficio ordinis ratio est; nec locus secer
quod similitudo coniungit. Absolute itaque praecipitur
lum malo non rependendum 1). Par factum par habet m
tum. Quomodo id observabimus, si fastiditi ante in fa
dio ultionis non erimus 2)? Quem autem honorem litabi
domino deo, si nobis arbitrium defensionis arrogaverim
Nos utres, vasa fictilia, servulis nostris assumentibus
de conservis ultionem graviter offendimur; eosque qui n
patientiam obtulerint suam, ut memores humilitatis, se
tutis, ius dominici honoris diligentes, non probamus mo
sed ampliorem, quam ipsi sibi praesumpsissent, satisfac
nem facimus. Id nobis in domino tam iusto ad aestim
dum, tam potenti ad perficiendum periclitatur? Quid e
credimus iudicem illum, si non et ultorem? Hoc se n
repromittit, dicens 3): Vindictam mihi, et ego vindicabo.
est, patientiam mihi, et ego patientiam remunerabo. C
enim dicit 4): Nolite iudicare, ne iudicemini, nonne pati
tiam flagitat? Quis enim non iudicabit alium, nisi qui
tiens erit non defendendi? Quis idcirco iudicat, ut ignos
Ac si ignoscet, tamen iudicantis impatientiam cavit, et
norem unici iudicis, id est dei, abstulit. Quantos vero
sus huiusmodi impatientia incursare consuevit 5)? Quoti
poenituit defensionem? Quotiens instantia eius dete
facta est caussis suis? Quoniam nihil impatientia suscep

1) Rom. 12, 17. 2) Ita cod. Ursini; Rhen. aliique: si fa
dientes in fastidio ultionis non erimus? 3) Deut. 32,
4) Matth. 7, 1. 5) Rhen. incusare consueverat?

ine impetu transigi novit, nihil impetu actum, aut non offendit aut corruit aut praeceps abiit. Iam si levius defenaris, insanies, si uberius, oneraberis. Quid mihi cum ltione, cuius modum regere non possum per impatientiam oloris? Quodsi patientiae incubabo, non dolebo, si non olebo, ulcisci non desiderabo.

11. Post has principales impatientiae materias, ut otuimus, regestas, quid inter ceteras evagemur, quae domi, uae foris? Lata atque diffusa est operatio mali, multiplia spiritus incitamenta iaculantis, et modo parvula, modo naxima. Sed parvula de sua mediocritate contemnas, maimis pro sua exsuperantia cedas. Ubi minor iniuria, ibi ulla necessitas impatientiae. At ubi maior iniuria, ibi neessarior iniuriae medela, patientia. Certemus igitur quae malo infliguntur sustinere, ut hostis studium aemulatio nostrae aequanimitatis eludat. Si vero quaedam ipsi in nos ut imprudentia aut sponte etiam superducimus, aeque paienter obeamus, quae nobis imputamus. Quodsi a domino nonnulla credimus incuti, cui magis patientiam quam domino praebeamus? Quin insuper gratulari et gaudere nos locet dignatione divinae castigationis. Ego, inquit, quos liligo, castigo[1]). O servum illum beatum, cuius emendaioni dominus instat, cui dignatur irasci, quem admonendi lissimulatione non decipit! Undique igitur adstricti sumus officio patientiae administrandae. Quaqua ex parte aut erroribus nostris aut mali insidiis aut admonitionibus domini intervenit usus, eius officii magna merces, felicitas scilicet. Quos enim felices dominus, nisi patientes nuncupavit, dicendo: Beati pauperes spiritu, illorum est enim regnum coelorum[2]). Nullus profecto spiritu pauper, nisi humilis. Quis enim humilis, nisi patiens? quia nemo subiicere sese potest, sine prima patientia subiectionis ipsius. Beati, inquit, flentes atque lugentes[3]). Quis talia sine patientia tolerat? Itaque talibus et advocatio et risus promittitur. Beati mites[4]). Hoc quidem vocabulo impatientes non licet omnino censeri. Item cum pacificos eodem titulo felicitatis notat et filios dei nuncupat, numquid impatientes pacis affines? Stultus hoc senserit. Cum vero, gaudete et ex-

---

1) Prov. 3, 12. Hebr. 12, 6. Apocal. 3, 19. 2) Matth. 5, 3. 3) Matth. 5, 5. 4) ibid. 5, 4.

sultate, dicit, quotiens vos maledicent et persequentu merces enim vestra plurima in coelo[1]); it utique non e sultationis impatientiae pollicetur, quia nemo in advers exsultabit, nisi ante ea contempserit. Nemo contemne nisi patientiam gesserit.

12. Quod pacis gratissimae deo attinet disciplinan quis omnino impatientiae natus vel semel ignoscet frat suo, non dicam septies, sed septuagies septies? quis iud cium[2]) cum adversario suo dirigens, negotium convenier tia solvet, nisi prius animi dolorem, duritiam, amaritud nem, venena scilicet impatientiae amputarit? Quomod remittes et remittetur tibi, si tenax iniuriae per absentia patientiae fueris? Nemo convulsus animum in fratrem suun munus apud altare perficiet, nisi prius reconciliando frat reversus ad patientiam fuerit. Sol super iram nostram occiderit, periclitamur. Non licet nobis una die sine pa tientia manere. At enim cum omnem speciem salutar disciplinae gubernet, quid mirum, quod etiam poenitentia ministrat, solitae lapsis subvenire; cum disiuncto matrimonic ex ea tamen caussa, qua licet seu viro seu feminae ad viduita tis perseverantiam sustineri, haec exspectat, haec exopta haec exorat poenitentiam quandoque inituris salutem? Quar tum boni utrique confert, alterum non adulterum facit, alte rum emendat. Sic et illis dominicarum similitudinum exempli de patientia sanctis adest. Erroneam ovem patientia pa storis requirit et invenit. Nam impatientia unam facil contemneret; sed laborem inquisitionis patientia suscipit, e humeris insuper advehit baiulus patiens peccatricem dere lictam. Illum quoque prodigum filium patientia patris e recipit et vestit et pascit et apud impatientiam irati fratri excusat. Salvus est igitur qui perierat, quia poenitentiar iniit. Poenitentia non perit, quia patientiam invenit. Nar dilectio summum fidei sacramentum, Christiani nominis the saurus, quam apostolus totis viribus sancti spiritus commen dat, cuius nisi patientiae disciplinis eruditur? Dilectio, in quit, magnanimis est: ita patientiam sumit. Benefica est malum patientia non facit. Non aemulatur: id quidem pa tientiae proprium est. Nec protervum sapit: modestiam d

---

1) Matth. 5, 12. 2) Rhenanus aliique: quis ad iudicem ce

ıtientia traxit; non inflatur, non proterit[1]): non enim ad ıtientiam pertinet. Nec sua requirit, si offert sua, dum teri prosit; nec incitatur. Ceterum quid impatientiae re-|uisset? Ideo, inquit, dilectio omnia sustinet, omnia to-rat, utique quia patiens. Merito ergo nunquam excidet; ım cetera evacuabuntur, consummabuntur. Exhauriuntur nguae, scientiae, prophetiae; permanent fides, spes, di-ectio: fides, quam Christi patientia induxit, spes, quam ominis patientia exspectat, dilectio, quam deo magistro atientia comitatur[2]).

13. Usque huc de patientia tandem simplici et uni-ɔrmi et tantum in animo constituta, quum eadem etiam in orpore demerendo domino multipliciter adlaboret, utpote uae ab ipso domino in corporis quoque virtute edita est, iquidem rector animus facile communicat spiritus invecta um habitaculo suo. Quae igitur negotiatio patientiae in orpore? Inprimis afflictatio carnis, hostia domino placa-oria per humiliationis sacrificium, quum sordes cum angu-tia victus domino libat, contenta simplici pabulo puroque quae potu, quum ieiunia coniungit, quum cineri et sacco nolescit. Haec patientia corporis precationes commendat, leprecationes affirmat; haec aures Christi dei aperit, seve-ritatem dispergit, clementiam elicit. Sic ille rex Babylo-ıius[3]), offenso domino, quum squalore et paedore septenni ıb humana forma exsulasset, immolata patientia corporis ui et regnum recuperavit et, quod optabilius homini est, atis deo fecit. Iam si altiores et feliciores gradus corpo-alis patientiae digeramus, eadem sanctitati quoque procu-at continentiam carnis. Haec et viduam tenet, et virgi-ıem assignat, et voluntarium spadonem ad regna coeli evat[4]). Quod de virtute animi venit, in carne perficitur, carnis patientia in persequutionibus denique proeliatur. Si uga urgeat, adversus incommoda fugae caro militat. Si et carcer premat[5]), caro in vinculis, caro in ligno, caro n solo et in illa paupertate lucis et in illa penuria[6]) mundi. Quum vero producitur ad experimentum felicitatis, ad occasionem secundae intinctionis, ad ipsum divinae se-

---

1) Rhenanus et alii: non protervit. 2) Cf. 1 Cor. 13, 3—7. 13. 3) Dan. 4, 25 sqq. 4) Matth. 19, 12. 5) Rhenan., ed. Franeker. aliique: praeveniat. 6) Rigalt. penuria, alii: patientia.

dis ascensum, nulla plus illic quam patientia corporis. spiritus promptus, sed caro sine patientia infirma [1]), u salus spiritus et carnis ipsius? At quum hoc dominus carne dicit, infirmam pronuntians, quid ei firmandae op sit, ostendit, patientia scilicet adversus omnem subverte dae fidei vel puniendae paraturam, ut verbera, ut igner ut crucem, bestias, gladium constantissime toleret, qu prophetae, quae apostoli sustinendo vicerunt.

14. His patientiae viribus secatur Esaias et de domi non tacet, lapidatur Stephanus et veniam hostibus suis p stulat. O felicissimum illum quoque, qui omnem patienti speciem adversus omnem diaboli vim expunxit! quem n abacti greges, non illae in pecore divitiae, non filii u ruinae impetu adempti, non ipsius denique corporis in cere cruciatus a patientia et fide domino debita exclus quem diabolus totis viribus frustra cecidit. Neque enim respectu dei tot doloribus avocatus ille est; sed consti nobis in exemplum et testimonium, tam spiritu quam carn tam animo quam corpore, patientiae perpetrandae, ut n que damnis secularium, nec amissionibus carissimorum, n corporis quidem conflictationibus succidamus. Quale illo viro feretrum deus [2]) diabolo exstruxit? Quale vex lum de inimico gloriae suae extulit, quum ille homo omnem acervum nuntiorum [3]), nihil ex ore promeret, n deo gratias; quum uxorem iam malis delassatam et ad pra remedia suadentem exsecraretur? Quid? ridebat deus; qui dissecabatur malus, quum Iob immundam ulceris sui redu dantiam magna aequanimitate destringeret, quum erumpe tes bestiolas inde in eosdem specus et pastus deformatae carnis ludendo revocaret. Itaque operarius ille victori dei, retusis omnibus iaculis tentationum, lorica clypeoq patientiae et integritatem mox corporis a deo recuperav et quae amiserat conduplicata possedit. Et si filios qu que restitui voluisset, pater iterum vocaretur. Sed mal in illo die reddi sibi. Tantum gaudii, securus sic de d

---

1) Matth. 26, 41. 2) Gelenius et alii: de diabolo. 3) Rh nani ed. I. et Rig. acervum nuntiorum; Gelenius et alii: ace bum nuntium. 4) Codd. mss.: reformasse; Rhen.: for minosae, Rigalt. reformosae, alii aliter scribendum esse p tarunt.

ino, distulit; sustinuit tam voluntariam orbitatem, ne sine iqua patientia viveret.

15. Adeo satis idoneus patientiae sequester deus. Si iuriam deposueris penes eum, ultor est; si damnum, reitutor est; si dolorem, medicus est; si mortem, resuscitor est. Quantum patientiae licet, ut deum habeat debirem? Nec immerito. Omnia enim placita eius tuetur, nnibus mandatis eius intervenit. Fidem munit, pacem gurnat, dilectionem adiuvat, humilitatem instruit, poenitenım exspectat, exomologesin assignat, carnem regit, spitum servat, linguam frenat, manum continet, tentationes culcat, scandala pellit, martyria consummat, pauperem onsolatur, divitem temperat, infirmum non extendit, vantem non consumit, fidelem delectat, gentilem invitat, ervum domino, dominum deo commendat, feminam exorıt, virum approbat; amatur in puero, laudatur in iuvene, ıspicitur in sene; in omni sexu, in omni aetate formosa st. Age iam sis [1]) et effigiem habitumque eius comprehendamus. Vultus illi tranquillus et placidus, frons pura, ulla moeroris aut irae rugositate contracta; remissa aeque ı laetum modum supercilia, oculis humilitate, non infeliciıte deiectis; os taciturnitatis honore signatum; color, quas securis et innoxiis; motus frequens capitis in diabolum t minax risus; ceterum amictus circum pectora candidus, t corpori impressus, ut qui nec inflatur nec inquietatur [2]). edet enim in throno spiritus eius mitissimi et mansuetisimi, qui non turbine glomeratur, non nubilo livet, sed est enerae serenitatis, apertus et simplex, quem tertio vidit lelias [3]). Nam ubi deus, ibidem et alumna eius, patientia cilicet. Cum ergo spiritus dei descendit, individua paientia comitatur eum. Si non eam cum spiritu admiserinus, in nobis morabitur semper? imo nescio an diutius perseveret. Sine sua comite ac ministra, omni loco ac temore angatur necesse est. Quodcunque inimicus eius inlixerit, solus sustinere non poterit, carens instrumento ustinendi.

16. Haec patientiae ratio, haec disciplina, haec opera coelestis et verae, scilicet Christianae: non ut illa patientia

---

1) Edd. omnes: si, quod in sis recte mutavit Fr. Iunius.
2) Rig. et Seml.: inquinatur. 3) 1 Reg. c. 19. Matth. 17, 3 sqq.

gentium terrae, falsa, probrosa. Nam ut in isto quoqu domino diabolus aemularetur, quasi plane ex pari (nis quod ipsa diversitas mali et boni aequaliter magnitudini par est) docuit et suos patientiam propriam: illam dicc quae maritos dote venales aut lenociniis negotiantes uxo rum potestatibus subiicit; quae aucupandis orbitatibu omnem coacti obsequii laborem mentitis affectionibus tolc rat; quae ventris operarios contumeliosis patrociniis, sul iectione libertatis gulae, addicit [1]). Talia nationes patier tiae studia noverunt, et tanti boni nomen foedis operatic nibus occupant; patientes rivalium et divitum et invitatc rum, impatientes solius dei vivunt. Sed viderit sua et sı praesidis [2]) patientia, quam subter ignis exspectat. Cete rum nos amemus patientiam dei, patientiam Christi; reper damus illi, quam pro nobis ipse dependit; offeramus pa tientiam spiritus, patientiam carnis, qui resurrectione carnis et spiritus credimus.

DE

BAPTISMO.

1. Felix sacramentum aquae nostrae, qua abluti d lictis pristinae caecitatis in vitam aeternam liberamur! N erit otiosum digestum istud, instruens tam eos, qui cu maxime formantur, quam et illos, qui simpliciter credidis contenti, non exploratis rationibus traditionum intentata probabilem fidem per imperitiam portant. Atque adeo n per conversata istic quaedam de Caiana haeresi vipe

1) Rig. contumeliosis patronis subiectione libe tatis addicit. Wouwer. e ms. contumeliosos patron subi. lib. gula addicit. Rhen. vv. ita distingui iubet: qu ventris operarios, contumeliosis patrociniis subie tione libertatis, gulae addicit. 2) Rhenanus: Sed v derint sua et sui praesides, (ed. Fran. et Lat.: suam s praesides,) quam patientia etc.

enenatissima doctrina sua plerosque rapuit, inprimis baptisum destruens: plane secundum naturam; nam fere vipeac et aspides ipsique reguli serpentes arida et inaquosa ectantur. Sed nos pisciculi secundum *ΙΧΘΥΝ* nostrum esum Christum in aqua nascimur, nec aliter, quam in qua permanendo, salvi sumus. Ita Quintilla monstrosisma, cui nec integre quidem docendi ius erat, optime noat pisciculos necare de aqua auferens.

2. Sed enim quanta vis est perversitatis ad fidem laefactandam vel in totum non recipiendam, ut ex his eam npugnet, ex quibus constat. Nihil adeo est, quod tam bduret mentes hominum, quam simplicitas divinorum opeum quae in actu videtur, et magnificentia quae in effectu epromittitur: ut hic quoque quoniam tanta simplicitate sine ompa, sine apparatu novo aliquo, denique sine sumptu omo in aqua demissus et inter pauca verba tinctus non ıulto vel nihilo mundior resurgit, eo incredibilis existimeur consecutio aeternitatis. Mentior, si non e contrario lolorum sollemnia vel arcana de suggestu et apparatu deue sumptu fidem et auctoritatem sibi exstruunt. Pro miera incredulitas, quae denegas deo proprietates suas, simlicitatem et potestatem! Quid ergo? nonne mirandum et ıvacro dilui mortem? Atquin eo magis credendum, si, uia mirandum est, idcirco non creditur. Qualia enim deet esse opera divina, nisi super omnem admirationem? Vos quoque ipsi miramur, sed quia credimus. Ceterum ncredulitas miratur, non credit. Miratur enim simplicia uasi vana, magnifica quasi impossibilia. Et sit plane ut utas, satis ad utrumque divina pronuntiatio praecucurrit. Stulta mundi elegit deus, ut confundat sapientiam eius, et raedifficilia penes homines facilia penes deum [1]). Nam si ieus et sapiens et potens, quod etiam praetereuntes eum ion negant, merito in adversariis sapientiae potientiaeque, d est in stultitia et impossibilitate, materias operationis uae instituit. Quoniam virtus omnis ex his caussam accilit, a quibus provocatur.

3. Huius memores pronuntiationis tanquam praescritionis, nihilominus quam stultum et impossibile sit aqua eformari tractamus. Quid utique ista materia tantae digna-

1) 1 Cor. 1, 27. Matth. 19, 26.

tionis meruerit officium, ut opinor, auctoritas liquidi ele menti exigenda est. Atquin plurima suppetit, et quidem primordio. Nam unum ex his est, quae ante omnem mund suggestum impolita adhuc specie penes deum quiescebant In primordio, inquit, fecit deus coelum et terram; terr autem erat invisibilis [1] et incomposita, et tenebrae erar super abyssum; et spiritus dei [2] super aquas ferebatur [3] Habes homo inprimis aetatem venerari aquarum, quod ar tiqua substantia: dehinc dignationem, quod divini spiritu sedes, gratior scilicet ceteris tunc elementis. Nam et te nebrae totae adhuc sine cultu siderum informes, et trist abyssus, et terra imparata, et coelum rude; solus liquo semper materia perfecta, laeta, simplex, de suo pur dignum vectaculum [4] deo subiiciebat. Quid, quod exind dispositio mundi modulatricibus quodammodo aquis deo co stitit. Nam ut firmamentum coeleste suspenderet in medi tate, distinctis aquis fecit, et ut terram aridam suspend ret, segregatis aquis expediit. Ordinato dehinc per el menta mundo cum incolae darentur, primis aquis pra ceptum est animas proferre. Primus liquor quod viver edidit, ne mirum sit in baptismo, si aquae animare nov runt. Nam ipsius quoque hominis figurandi opus socian bus aquis absolutum est. De terra materia convenit, n tamen habilis nisi humecta et succida, quam scilicet an quartum diem segregatae aquae in stationem suam supersti humore limo temperarant. Si exinde universa vel plu prosequar, quae elementi istius auctoritate commemore quanta vis eius aut gratia, quot ingenia, quot officia, qua tum instrumentum mundo ferat, vereor, ne laudes aqu potius quam baptismi rationes videar congregasse; licet plenius docerem non esse dubitandum, si materiam, qua in omnibus rebus et operibus suis deus disposuit, etiam sacramentis propriis parere fecit; si quae vitam terren gubernat, et in coelesti procurat.

4. Sed ea satis erit praecerpsisse, in quibus et ra baptismi recognoscitur prima illa, qua iam tunc etiam ip habitu praenotabatur ad baptismi figuram, dei spiritum,

---

1) Alii: visibilis. Cf. adv. Hermog. c. 23. 2) Alii: d mini. Cf. adv. Hermog. c. 3. 3) Gen. 1, 1. 2. 4) Alii: vect bulum, quod praefert Fr. Iunius in libro de anima c. 53.

b initio supervectabatur super aquas, intinctos reformatum[1]). Sanctum autem utique super sanctum ferebatur, ut ab eo quod superferebatur, id quod ferebat, sanctitatem mutuabatur, quoniam subiecta quaeque materia eius, quae desuper imminet, qualitatem rapiat necesse est, maxime corporalis spiritalem, et penetrare et insidere facilem per substantiae suae subtilitatem. Ita de sancto sanctificata natura aquarum et ipsa sanctificare concepit. Nemo dicat: numquid ipsis enim aquis tinguimur, quae tunc in primordio fuerunt? non utique ipsis, nisi ex ea parte, qua genus quidem unum, species vero complures. Quod autem generi attributum est, etiam in specie redundat. Ideoque nulla distinctio est, mari quis an stagno, flumine an fonte, lacu an alveo diluatur; nec quicquam refert inter eos, quos Ioannes in Iordane et quos Petrus in Tiberi tinxit, nisi et ille spado, quem Philippus inter vias fortuita aqua tinxit, plus salutis aut minus retulit. Igitur omnes aquae de pristina originis praerogativa sacramentum sanctificationis consequuntur invocato deo. Supervenit enim statim spiritus de coelis et aquis superest, sanctificans eas de semetipso, et ita sanctificatae vim sanctificandi combibunt[2]). Quamquam ad simplicem actum competat similitudo, ut, quoniam vice sordium delictis inquinamur, aquis abluamur. Sed delicta sicut non in carne comparent, quia nemo super cutem portat maculam idololatriae aut stupri aut fraudis, ita eiusmodi in spiritu sordent, qui est auctor delicti. Spiritus enim dominatur, caro famulatur; tamen utrumque inter se communicant reatum, spiritus ob imperium, caro ob ministerium. Igitur medicatis quodammodo aquis per angeli interventum, et spiritus in aquis corporaliter diluitur et caro in eisdem spiritaliter mundatur.

5. Sed enim nationes extraneae ab omni intellectu spiritalium potestatem eadem efficacia idolis suis subministrant, sed viduis aquis sibi mentiuntur. Nam et sacris quibusdam per lavacrum initiantur, Isidis alicuius aut Mithrae, ipsos etiam deos suos lavationibus efferunt. Ceterum villas, domos, templa, totasque urbes aspergine cir-

1) Rigalt. supervectabatur, super aquas intinctorum moraturum. 2) In Wouweri ms. haec adscripta sunt: vice sordium aquis abluantur, et Wouw. putat legendum: combibunt, ut et delicta vice sordium aquis abluantur.

cumlatae aquae expiant passim, certe ludis Apollinaribus et Eleusiniis[1]) tinguuntur. Idque se in regenerationem et impunitatem periuriorum suorum agere praesumunt. Item penes veteres quisquis se homicidio infecerat, purgatrice aqua se expiabat. Igitur si de sola natura aquis, quod propria materia sit abluendi in auspicia emundationis, blandiuntur, quanto id verius aquae praestabunt per dei auctoritatem, a quo omnis natura earum constituta est? Si religione aquam medicari putant, quae potior religio, quam dei vivi? Quo agnito, hic quoque studium diaboli recognoscimus res dei aemulantis, cum et ipse baptismum in sui exercet. Quid simile? Immundus emundat, perditor liberat, damnatus absolvit; suam videlicet operam destruet diluens delicta, quae inspirat ipse. Haec quidem in testimonium posita sunt repellentibus fidem, si minime credant rebus dei, quarum affectationibus apud aemulum dei credunt. Annon et alias sine ullo sacramento immundi spiritus aquis incubant, affectantes illam in primordio divini spiritus gestationem? Sciunt opaci quique fontes, et avi quique rivi, et in balneis piscinae et euripi in domibus vel cisternae et putei, qui rapere dicuntur, scilicet per vim spiritus nocentis. Nam et enectos[2]) et lymphatos et hydrophobos vocant, quos aquae necaverunt, aut amentia vel formidine exercuerunt. Quorsum ista retulimus? ne quis durius credat angelum dei sanctum aquis in salutem hominis temperandis adesse, cum angelus malus profanum commercium eiusdem elementi in perniciem hominis frequente. Angelum aquis intervenire, si novum videtur, exemplum futuri praecucurrit. Piscinam Bethsaidam angelus interveniens commovebat. Observabant, qui valetudinem querebantur; nam si quis praevenerat descendere illuc, quer post lavacrum desinebat. Figura ista medicinae corporalis spiritalem medicinam canebat, ea forma, qua semper carnalia in figura spiritalium antecedunt. Proficiente itaque in hominibus gratia dei, plus aquis et angelo accessit: qui vitia corporis remediabant, nunc spiritum medentur; qui temporalem operabantur salutem, nunc aeternam reformant; qui unum semel anno liberabant, nunc quotidie populos con

---

1) Cod. Ursini: **Eleusiniis**; alii: **Pelusiis**. 2) Wouv et Rig. **apopnictos**.

servant, deleta morte per ablutionem delictorum. Exempto scilicet reatu eximitur et poena. Ita restituitur homo deo ad similitudinem eius, qui retro ad imaginem dei fuerat, imago in effigie, similitudo in aeternitate censetur. Recipit enim illum dei spiritum, quem tunc de afflatu eius acceperat, sed post amiserat per delictum.

6. Non quod in aquis spiritum sanctum consequamur, sed in aqua emundati sub angelo spiritui sancto praeparamur. Hic quoque figura praecessit. Sic enim Ioannes ante praecursor domini fuit, praeparans vias eius; ita et angelus baptismi arbiter superventuro spiritui sancto vias dirigit ablutione delictorum, quam fides impetrat obsignata in Patre et Filio et Spiritu Sancto. Nam si in tribus testibus stabit omne verbum, quanto magis, dum habemus per benedictionem eosdem arbitros fidei, quos et sponsores salutis, sufficit ad fiduciam spei nostrae etiam numerus nominum divinorum. Quum autem sub tribus et testatio fidei et sponsio salutis pignerentur, necessario adiicitur ecclesiae mentio, quoniam ubi tres, id est Pater et Filius et Spiritus Sanctus, ibi ecclesia, quae trium corpus est.

7. Exinde egressi de lavacro perungimur benedicta unctione de pristina disciplina, qua ungi oleo de cornu in sacerdotium solebant. Ex quo Aaron a Moyse unctus est, unde Christus dicitur a chrismate, quod est unctio, quae domino nomen accommodavit, facta spiritalis, quia spiritu unctus est a deo patre, sicut in Actis: Collecti sunt enim vere in ista civitate adversus sanctum filium tuum, quem unxisti [1]). Sic et in nobis carnaliter currit unctio, sed spiritaliter proficit, quomodo et ipsius baptismi carnalis actus, quod in aqua mergimur, spiritalis effectus, quod delictis liberamur.

8. Dehinc manus imponitur, per benedictionem advocans et invitans spiritum sanctum. Sane humano ingenio licebit spiritum in aquam arcessere et concorporationem eorum accommodatis desuper manibus alio spiritu tantae claritatis animare, deo autem in suo organo non licebit per manus sanctas sublimitatem modulari spiritalem? Sed est hoc quoque de veteri sacramento, quo nepotes suos ex Ioseph, Ephraim et Manassem, Iacob capitibus impositis et

1) Act. Apost. 4, 27.

intermutatis manibus benedixerit, et quidem ita transversim obliquatis in se, ut Christum deformantes iam tunc portenderent benedictionem in Christum futuram. Tunc ille sanctissimus spiritus super emundata et benedicta corpora libens a patre descendit; super baptismi aquas tanquam pristinam sedem recognoscens conquiescit, columbae figura delapsus in dominum, ut natura spiritus sancti declararetur per animal simplicitatis et innocentiae, quod etiam corporaliter ipso felle careat columba. Ideoque, estote, inquit, simplices sicut columbae [1]), ne hoc quidem sine argumento praecedentis figurae. Quemadmodum enim post aquas diluvii, quibus iniquitas antiqua purgata est, post baptismum, ut ita dixerim, mundi pacem coelestis irae praeco columba terris adnuntiavit dimissa ex arca et cum olea reversa, quod signum etiam apud nationes paci praetenditur: eadem dispositione spiritalis effectus terrae, id est, carni nostrae emergenti de lavacro post vetera delicta columba sancti spiritus advolat, pacem dei afferens, emissa de coelis, ubi ecclesia est arca figurata. Sed mundus rursus deliquit, quo male comparetur baptismus diluvio. Itaque igni destinatur, sicut et homo, qui post baptismum delicta restaurat, ut hoc quoque in signum admonitionis nostrae debeat accipi.

9. Quot igitur patrocinia naturae, quot privilegia gratiae, quot sollemnia disciplinae, figurae, praestructiones, precationes religionem aquae ordinaverunt? Primo quidem quum populus de Aegypto libere expeditus vim regis Aegypti per aquam transgressus evadit, ipsum regem cum totis copiis aqua exstinxit. Quae figura manifestior in baptismi sacramento? Liberantur de seculo nationes per aquam scilicet, et diabolum dominatorem pristinum in aqua oppressum derelinquunt. Item aqua de amaritudinis vitio in suum [2]) commodum suavitatis Mosei ligno remediatur. Lignum illud erat Christus, venenatae et amarae retro naturae venas in saluberrimas aquas baptismi scilicet ex sese remedians. Haec est aqua, quae de comite petra populo defluebat. Si enim petra Christus, sine dubio aqua in Christo baptismum videmus benedici. Quanta aquae gratia penes deum et Christum eius est ad baptismi confirmatio-

---

1) Matth. 10, 16. 2) Latin. et Rig. in usum com. suavitatis.

nem. Nunquam sine aqua Christus: siquidem et ipse aqua tinguitur; prima rudimenta potestatis suae, vocatus ad nuptias, aqua auspicatur; cum sermonem facit, sitientes ad aquam suam invitat sempiternam; cum de agape docet, aquae calicem fratri 1) oblatum inter opera dilectionis probat; apud puteum vires resumit; super aquam incedit; libenter transfretat; aquam discentibus ministrat; perseverat testimonium baptismi usque ad passionem; quum deditur in crucem, aqua intervenit, (sciunt Pilati manus); quum vulneratur, aqua de latere prorumpit, (scit lancea militis).

10. Diximus, quantum mediocritati nostrae licuit de universis, quae baptismi religionem struunt; nunc ad reliquum statum eius, aeque ut potero, progrediar de quaestiunculis quibusdam. Baptismus ab Ioanne denuntiatus iam tunc habuit quaestionem, ab ipso quidem domino propositam Pharisaeis, coelestisne is baptismus esset, an vero terrenus? De quo illi non valuerunt constanter respondere, utpote non intelligentes, quia nec credentes. Nos porro quantula fide sumus, tantulo et intellectu possumus aestimare, divinum quidem eum baptismum fuisse, mandatu tamen non et potestate, quod et Ioannem a domino missum legimus in hoc munus, ceterum humanum conditione. Nihil enim coeleste praestabat, sed coelestibus praeministrabat, poenitentiae scilicet praepositus, quae est in hominis potestate. Denique legis doctores et Pharisaei, qui credere noluerunt nec poenitentiam egere 2). Quod si poenitentia humanum est, et baptismus ipsius eiusdem conditionis fuerit necesse est, aut daret et spiritum sanctum et remissionem delictorum, si coelestis fuisset. Sed neque peccatum dimittit, neque spiritum indulget, nisi deus solus. Etiam ipse dominus, nisi ipse prius ascenderet ad patrem, aliter negavit spiritum descensurum; id quod dominus nondum conferebat, servus utique praestare non posset. Adeo postea in Actis Apostolorum invenimus, quoniam, qui Ioannis baptismum habebant, non accepissent spiritum sanctum, quem ne auditu quidem noverant. Ergo non erat coeleste, quod coelestia non exhibebat; quum ipsum, quod coeleste in Ioanne fuerat, spiritus prophetiae, post totius spiritus in

1) Wouw. et Rig. pauperi; alii: patri. 2) Gelenius aliique: agere.

dominum translationem usque adeo defecerit, ut quem praedicaverat, quem advenientem designaverat, postmodum an ipse esset, miserit sciscitatum. Agebatur itaque baptismus poenitentiae quasi candidatus remissionis et sanctificationis in Christo subsecuturae. Nam quod praedicabat baptismum poenitentiae in remissionem delictorum, in futuram remissionem enuntiatum est: siquidem poenitentia antecedit, remissio subsequitur, et hoc est viam praeparare; qui autem praeparat, non idem ipse perficit, sed alii perficiendum procurat. Ipse profitetur sua non esse coelestia, sed Christi, dicendo: Qui de terra est, de terra loquitur; qui de supernis venit, super omnes est 1). Item in sola se poenitentia tinguere, venturum mox, qui tingueret in spiritu et igni 2). Scilicet, quia vera et stabilis aquae fides, qua tinguitur in salutem, simulata autem et infirma igni tinguitur in iudicium.

11. Sed ecce, inquiunt, venit dominus et non tinxit; legimus enim: Et tamen is non tinguebat, verum discipuli eius; quia revera ipsum suis manibus tincturum Ioannes praedicasset. Non utique sic intelligendum est, sed simpliciter dictum more communi. Sicut est verbi gratia: Imperator proposuit edictum, aut praefectus fustibus cecidit; numquid ipse proponit, aut numquid ipse caedit? Semper is dicitur facere, cui praeministratur. Ita erit accipiendum: ipse vos tinguet, pro eo quod est: per ipsum tinguemini, vel in ipsum. Sed ne moveat quosdam, quod non ipse tinguebat. In quem enim tingueret? in poenitentiam? quo ergo illi praecursorem? in peccatorum remissionem, quam verbo dabat? in semetipsum, quem humilitate celabat? in spiritum sanctum, qui nondum a patre descenderat? in ecclesiam, quam nondum apostoli struxerant? Itaque tinguebant discipuli eius, ut ministri, ut Ioannes ante praecursor, eodem baptismo Ioannis, ne qui alio putet, quia nec exstat alius nisi postea Christi, qui tunc utique a discentibus dari non poterat, utpote nondum adimpleta gloria domini, nec instructa efficacia lavacri per passionem et resurrectionem, quia nec mors nostra dissolvi posset nisi domini passione, nec vita restitui sine resurrectione ipsius.

---

1) Ioan. 3, 31. 2) Luc. 3, 16.

12. Quum vero praescribitur nemini sine baptismo competere salutem, ex illa maxime pronuntiatione domini, qui ait: Nisi natus ex aqua quis erit, non habet vitam [1]); suboriuntur scrupulosi, imo temerarii retractatus quorundam, quomodo ex ista praescriptione apostolis salus competat, quos tinctos non invenimus in domino, praeter Paulum; imo quum Paulus solus ex illis baptismum Christi induerit, aut praeiudicatum esse de ceterorum periculo, qui careant aqua Christi, ut praescriptio salva sit, aut rescindi praescriptionem, si etiam non tinctis salus statuta est. Audivi, domino teste, eiusmodi, ne quis me tam perditum existimet, ut ultro exagitem libidine stili, quae aliis scrupulum incutiant. Et nunc illis, ut potero, respondebo, qui negant apostolos tinctos. Nam si humanum Ioannis baptismum inierant, et dominicum desiderabant, quatenus unum baptismum definierat ipse dominus, dicens Petro perfundi nolenti: qui semel lavit, non habet necesse rursum [2]); quod utique non tincto non omnino dixisset. Et haec est probatio exserta adversus illos, qui adimunt apostolis etiam Ioannis baptismum, ut destruant aquae sacramentum. An credibile videri potest, in his personis viam tunc domini non praeparatam, id est baptismum Ioannis, quae ad viam domini per totum orbem aperiendam destinabantur? Ipse dominus nullius poenitentiae debitor tinctus est; peccatoribus non fuit necesse? Quid ergo? alii tincti non sunt [3])? non tamen comites Christi, sed aemuli fidei, legis doctores et Pharisaei. Unde et suggeritur, quum adversantes domino tingui noluerint, eos, qui dominum sequebantur, tinctos fuisse nec cum aemulis suis sapuisse, maxime quando dominus, cui adhaerebant, testimonio Ioannem extulisset: Nemo, dicens, maior inter natos feminarum Ioanne baptizatore [4]). Alii plane satis coacte iniiciunt, tunc apostolos baptismi vicem implesse, quum in navicula fluctibus adspersi operti sunt; ipsum quoque Petrum per mare ingredientem satis mersum. Ut opinor autem, aliud adspergi vel intercipi violentia maris, aliud tingui disciplina religionis. Ceterum navicula illa figuram ecclesiae praeferebat, quod in

1) Ioan. 3, 5. 2) Ioan. 13, 6. 3) Ita Pamel. et Rig.; alii: Quod ergo alii tincti non sunt, non tamen cet. 4) Matth. 11, 11.

mari, id est seculo, fluctibus, id est, persecutionibus et tentationibus inquietatur, domino per patientiam velut dormiente, donec orationibus sanctorum in ultimis suscitatus compescat seculum et tranquillitatem suis reddat. Nunc sive tincti quoquo modo fuerunt, sive illoti perseveraverunt, ut et illud dictum domini de uno lavacro sub Petri persona ad nos tantummodo spectet; de salute tamen apostolorum satis temerarium est aestimare, quia[1]) illis vel primae allectionis et exinde individuae cum illo familiaritatis praerogativa compendium baptismi conferre posset. Opinor, sequebantur[2]) illum, qui credenti cuique salutem pollicebatur. Fides tua te, aiebat, salvum fecit, et remittuntur tibi peccata[3]), credenti utique, nec tamen tincto. Id si apostolis defuit, nescio quorum fides uno verbo domini suscitata teloneum dereliquit, patrem et navem et artem, qua vitam sustentabat, deseruit, patris exsequias despexit, summum illud domini praeceptum: qui patrem aut matrem mihi praetulerit, non est me dignus[4]), ante perfecit quam audivit.

13. Hic ergo scelestissimi illi provocant quaestiones. Adeo dicunt: baptismus non est necessarius, quibus fides satis est; nam et Abraham nullius aquae nisi fidei sacramento deo placuit. Sed in omnibus posteriora concludunt, et sequentia antecedentibus praevalent. Fuerit salus retro per fidem nudam ante domini passionem et resurrectionem. At ubi fides aucta est credendi in nativitatem, passionem, resurrectionemque eius, addita est ampliatio sacramento, obsignatio baptismi, vestimentum quodammodo fidei, quae retro erat nuda, nec potentiam habuit sine sua lege. Lex enim tinguendi imposita est et forma praescripta. Ite, inquit, docete nationes, tinguentes eas in nomen Patris et Filii et Spiritus sancti[5]). Huic legi collata definitio illa: nisi quis renatus fuerit ex aqua et spiritu, non intrabit in regnum coelorum[6]), obstrinxit fidem ad baptismi necessitatem. Itaque omnes exinde credentes tinguebantur. Tunc

---

1) Wouw. et Rig.: quia non illis. 2) Iunius emend. exinde individuae familiaritatis cum illo praerogativa comp. bapt. conf. posset. Opinor, sequ. cet. Rig. posset, cum illi, opinor, sequebantur cet. Semler. cum ceteris edidit: indiv. famil. praerogativa c.b.c. posset. Cum illo, opinor, sequ. illum etc. 3) Marc. 10, 52. 4) Matth. 10, 37. 5) Matth. 28, 19. 6) Ioan. 3, 5.

et Paulus, ubi credidit, tinctus est. Et hoc est quod dominus in illa plaga orbationis praeceperat: Exsurge, dicens, et introi Damascum, illic tibi demonstrabitur, quid debeas agere[1]), scilicet tingui, quod solum ei deerat; alioquin satis didicerat atque crediderat Nazarenum esse dominum dei filium.

14. Sed de ipso apostolo revolvunt, quod dixerit: non enim me ad tinguendum Christus misit[2]), quasi hoc argumento baptismus adimatur. Cur enim tinxit Gaium et Crispum et Stephanae domum? quamquam, etsi non eum miserat Christus ad tinguendum, tamen aliis apostolis praeceperat tinguere. Verum haec pro conditione tunc temporis ad Corinthios scripta sunt, quoniam schismata et dissensiones inter illos movebantur, dum alius Paulo deputat, alius Apollo. Propter quod pacificus apostolus, ne sibi omnia defendere videretur, non ad tinguendum ait se missum, sed ad praedicandum. Nam et prius est praedicare, posterius tinguere, si prius praedicatum. Puto autem, licuit et tinguere, cui licuit praedicare.

15. Nescio si quid amplius ad controversiam baptismi ventilatur. Sane retexam, quod supra omisi, ne imminentes sensus videar intercidere. Unus omnino baptismus est nobis tam ex domini evangelio quam ex apostoli litteris, quoniam unus dominus et unum baptismum et una ecclesia in coelis. Sed circa haereticos sane quid custodiendum sit, digne quis retractet; ad nos enim editum est. Haeretici autem nullum habent consortium nostrae disciplinae, quos extraneos utique testatur ipsa ademptio communicationis. Non debeo in illis cognoscere, quod mihi est praeceptum, quia non idem deus est nobis et illis, nec unus Christus, id est idem, ideoque nec baptismus unus, quia non idem; quem quum rite non habeant, sine dubio non habent, nec capit numerari, quod non habetur; ita nec possunt accipere, quia non habent. Sed de isto plenius iam nobis in graeco digestum est. Semel ergo lavacrum inimus, semel delicta diluuntur, quia ea iterari non oportet. Ceterum Israël Iudaeus quotidie lavat, quia quotidie inquinatur. Quod ne in nobis quoque factitaretur, propterea de uno lavacro definitum est. Felix aqua, quae semel abluit, quae

---

1) Act. 9, 6. 2) 1 Cor. 1, 17.

ludribrio peccatoribus non est, quae non assiduitate sordium infecta rursus quos diluit inquinat.

16. Est quidem nobis etiam secundum lavacrum, unum et ipsum, sanguinis scilicet: de quo dominus: habeo, inquit, baptismo tingui [1]), quum iam tinctus fuisset. Venerat enim per aquam et sanguinem, sicut Ioannes [2]) scripsit, ut aqua tingueretur, sanguine glorificaretur, proinde nos faceret [3]) aqua vocatos, sanguine electos. Hos duos baptismos de vulnere perfossi lateris emisit, quatenus qui in sanguinem eius crederent, aqua lavarentur, qui aqua lavissent, etiam sanguinem potarent. Hic est baptismus, qui lavacrum et non acceptum repraesentat et perditum reddit.

17. Superest ad concludendam materiolam de observatione quoque dandi et accipiendi baptismum commonefacere. Dandi quidem habet ius summus sacerdos, qui est episcopus; dehinc presbyteri et diaconi, non tamen sine episcopi auctoritate, propter ecclesiae honorem, quo salvo, salva pax est. Alioquin etiam laicis ius est, (quod enim ex aequo accipitur, ex aequo dari potest,) nisi episcopi iam aut presbyteri aut diaconi vocantur discentes. Domini sermo non debet abscondi ab ullo. Proinde et baptismus, aeque dei census, ab omnibus exerceri potest. Sed quanto magis laicis disciplina verecundiae et modestiae incumbit, quum ea maioribus competat, ne sibi adsumant dicatum episcopis officium [episcopatus] [4]). Aemulatio schismatum mater est. Omnia licere dixit sanctissimus apostolus, sed non omnia expedire [5]). Sufficiat scilicet, in necessitatibus utaris, sicubi aut loci aut temporis aut personae conditio compellit. Tunc enim constantia succurrentis excipitur, quum urget circumstantia periclitantis, quoniam reus erit perditi hominis, si supersederit praestare, quod libere potuit. Petulantia autem mulieris, quae usurpavit docere, utique non etiam tinguendi ius sibi pariet, nisi si quae nova bestia

---

1) Luc. 12, 50. 2) 1 Ioa. 5, 6. 3) Legitur in codd. proinde nos facere aq. Semler et ed. Fran. Proinde ut nos faceret — electos, hos — emisit. Quia qui etc. Recepimus a Rigaltio probatam Wouwerii emendationem. Idem in sqq. Hic est baptismus, nempe sanguinis, sive martyrium, qui lavacrum — reddit. 4) Hoc vocabulum a librario quodam margini adscriptum in textum illatum esse arbitror. Iunius: officium. Episcopatus aemulatio etc. 5) 1 Cor. 6, 12. 10, 23.

evenerit similis pristinae, ut, quemadmodum illa baptismum auferebat, ita aliqua per se eum conferat. Quodsi quae Paulo perperam adscripta sunt[1]), ad licentiam mulierum docendi tinguendique defendunt; sciant in Asia presbyterum, qui eam scripturam construxit, quasi titulo Pauli de suo cumulans, convictum atque confessum, id se amore Pauli fecisse, loco decessisse. Quam enim fidei proximum videretur, ut is docendi et tinguendi daret feminae potestatem, qui ne discere quidem constanter mulieri permisit? Taceant, inquit, et domi maritos suos consulant[2]).

18. Ceterum baptismum non temere credendum esse sciunt, quorum officium est. Omni petenti te dato[3]), suum habet titulum perinde ad eleemosynam pertinentem. Imo illud potius perspiciendum: Nolite dare sanctum canibus et porcis proiicere margaritas vestras, et manus ne facile imposueris, ne participes aliena delicta[4]). Si Philippus tam facile tinxit eunuchum, recogitemus manifestam et exsertam dignationem domini intercessisse. Spiritus Philippo praeceperat in eam viam pertendere; spado et ipse inventus est non otiosus, nec qui subito tingui concupisceret, sed ad templum orandi gratia profectus, scripturae divinae impressus, sic oportebat deprendi, cui ultro deus apostolum miserat, quem rursus spiritus, ut se curriculo eunuchi adiungeret, iussit, scriptura ipsius fidei occurrit in tempore, exhortatus adsumitur, dominus ostenditur, fides non moratur, aqua non exspectatur, apostolus perfecto negotio eripitur. Sed et Paulus revera cito tinctus est; cito enim cognoverat Simon[5]) hospes vas eum esse electionis constitutum. Dei dignatio suas praemittit praerogativas; omnis petitio et decipere et decipi potest. Itaque pro cuiusque personae conditione ac dispositione, etiam aetate cunctatio baptismi utilior est, praecipue tamen circa parvulos. Quid enim necesse est, sponsores etiam periculo ingeri, qui et ipsi per mortalitatem destituere promissiones suas possunt et proventu malae indolis falli? Ait quidem dominus: Nolite illos prohibere ad me venire[6]). Veniant

---

1) Ita h. l. auctoritate cod. Ursini emendavit Rigalt.; Wouw.: adscripta sunt, scriptum Teclae ad lic. Ceteri: scripta legunt, exemplum Teclae ad lic. 2) 1 Cor. 14, 34. 3) Luc. 6, 30. 4) Matth. 7, 6. 1 Tim. 5, 22. 5) Rhen. et Rig. Simon, ed. Fran. Iudas, Latin. Ananias. 6) Matth. 19, 14.

ergo, dum adolescunt; veniant, dum discunt, dum quo veniant docentur; fiant Christiani, quum Christum nosse potuerint. Quid festinat innocens aetas ad remissionem peccatorum? Cautius agetur in secularibus, ut cui substantia terrena non creditur, divina credatur. Norint petere salutem, ut petenti dedisse videaris. Non minore de caussa innupti quoque procrastinandi, in quibus tentatio praeparata est tam virginibus per maturitatem, quam viduis per vacationem, donec aut nubant aut continentiae corroborentur. Si qui pondus intelligant baptismi, magis timebunt consecutionem quam dilationem; fides integra secura est de salute.

19. Diem baptismo sollemniorem Pascha praestat, cum et passio domini, in quam tinguimur, adimpleta est. Nec incongruenter quis ad figuram interpretabitur, quod cum ultimum Pascha dominus esset acturus, missis discipulis ad praeparandum: Invenietis, inquit, hominem aquam baiulantem [1]). Paschae celebrandae locum de signo aquae ostendit. Exinde Pentecoste ordinandis lavacris latissimum spatium est, quo et domini resurrectio inter discipulos frequentata est, et gratia spiritus sancti dedicata, et spes adventus domini subostensa, quod tunc, in coelos recuperato eo, angeli ad apostolos dixerunt sic venturum, quemadmodum et in coelos conscendit, utique in Pentecoste. Sed enim Hieremias cum dicit: et congregabo illos ab extremis terrae in die festo [2]), Paschae diem significat et Pentecostes, qui est proprie dies festus. Ceterum omnis dies domini est, omnis hora, omne tempus habile baptismo: si de sollemnitate interest, de gratia nihil refert.

20. Ingressuros baptismum orationibus crebris, ieiuniis et geniculationibus et pervigiliis orare oportet et cum confessione omnium retro delictorum, ut exponant etiam baptismum Ioannis. Tinguebantur, inquit, confitentes delicta sua [3]). Nobis gratulandum est, si non publice confitemur iniquitates aut turpitudines nostras. Simul enim et de pristinis satisfacimus conflictatione carnis et spiritus, et subsecuturis tentationibus munimenta praestruimus. Vigilate et orate, inquit, ne incidatis in tentationem [4]). Et ideo,

1) Marc. 14, 13. 2) Ierem. 31, 8. 3) Matth. 3, 6. 4) Matth. 26, 41.

credo, tentati sunt, quoniam obdormierunt, ut adprehensum dominum destituerint, et qui cum eo perstiterit et gladio sit usus, ter etiam negaverit; nam et praecesserat dictum, neminem intentatum regna coelestia consecuturum [1]). Ipsum dominum post lavacrum statim tentationes circumsteterunt quadraginta diebus ieiuniis functum. Ergo et nos, dicet aliquis, a lavacro potius ieiunare oportet. Et quis enim prohibet, nisi necessitas gaudii et gratulatio salutis? Sed dominus, quantum existimo, de figura Israëlis exprobrationem in ipsum retorsit. Namque populus mare transgressus et in solitudine translatus per quadraginta annos, illic cum divinis copiis aleretur, nihilominus ventris et gulae meminerat, quam dei. Deinde dominus post aquam segregatus in deserto, quadraginta dierum ieiunia emensus, ostendit non pane vivere hominem dei, sed dei verbo, tentationesque plenitudini et immoderantiae ventris appositas abstinentia elidi. Igitur benedicti, quos gratia dei exspectat, cum de illo sanctissimo lavacro novi natalis ascenditis et primas manus apud matrem cum fratribus aperitis, petite de patre, petite de domino, peculia, gratias, distributiones charismatum subiiciente. Petite, et accipietis, inquit [2]). Quaesistis enim, et invenistis; pulsastis, et apertum est vobis. Tantum oro, ut, cum petitis, etiam Tertulliani peccatoris memineritis.

DE

POENITENTIA.

1. Poenitentiam hoc genus hominum, quod et ipsi retro fuimus, caeci, sine domini lumine, natura tenus norunt passionem animi quandam esse, quae veniat de offensa sententiae prioris [3]). Ceterum a ratione eius tantum ab-

---

1) Luc. 22, 28. 29. 2) Matth. 7, 7. 3) Seml.: sententiae peioris.

sunt, quantum ab ipso rationis auctore: quippe res dei ratio; quia deus omnium conditor, nihil non ratione providit, disposuit, ordinavit, nihil non ratione tractari intelligique voluit. Igitur ignorantes quique deum, rem quoque eius ignorent necesse est, quia nullus omnino thesaurus extraneis patet. Itaque universam vitae conversationem sine gubernaculo rationis transfretantes, imminentem seculo procellam vitare non norunt. Quam autem in poenitentiae actu irrationabiliter 1) deversentur, vel uno isto satis erit expedire, cum illam etiam in bonis factis suis adhibent. Poenitet fidei, amoris, simplicitatis, patientiae, misericordiae, prout quid in ingratiam cecidit. Semetipsos exsecrantur, quia benefecerint, eamque maxime poenitentiae speciem, quae optimis operibus irrogatur, in corde figunt, meminisse curantes, ne quid boni rursus praestent; contra poenitentiae malorum levius incubant 2); denique facilius per eandem delinquunt, quam per eandem recte faciunt.

2. Quod si dei ac per hoc rationis quoque compotes agerent, merita primo poenitentiae expenderent, nec unquam eam ad augmentum 3) perversae emendationis adhiberent; modum denique poenitendi temperarent, quia et delinquendi tenerent, timentes dominum scilicet. Sed ubi metus nullus, emendatio proinde nulla; ubi emendatio nulla, poenitentia necessario vana: quia caret fructu suo, cui eam deus sevit, id est, hominis saluti. Nam deus post tot ac tanta delicta humanae temeritatis, a principe generis Adam auspicata, post condemnatum hominem cum seculi dote, post eiectum paradiso mortique subiectum, cum rursus ad suam misericordiam maturavisset, iam inde in semetipso poenitentiam dedicavit, rescissa sententia irarum pristinarum, ignoscere pactus operi et imagini suae. Itaque et populum sibi congregavit, et multis bonitatis suae largitionibus fovit, et ingratissimum totiens expertus, ad poenitentiam semper hortatus est, et prophetando universorum prophetarum emisit ora; mox gratiam pollicitus, quam in extremitatibus temporum per spiritum suum universo orbi illuminaturus esset, praeire intinctionem poenitentiae iussit, ut

---

1) Rig. irrationaliter. 2) Ita e cod. Gorz. h. l. emendavit Rhen.; Semler: maxime patientiae speciem — in corde figunt, (Rig. fingunt,) — contra patientiae malum etc. 3) Wouw. et Rig. ad argumentum.

quos per gratiam vocaret ad promissionem semini Abraham destinatam, per poenitentiae subsignationem ante componeret. Non tacet Ioannes, poenitentiam initote, dicens[1]), iam enim salus nationibus appropinquabit, dominus scilicet, afferens secundum dei promissum. Cui praeministrans poenitentiam destinabat purgandis mentibus propositam, uti quicquid error vetus inquinasset, quicquid in corde hominis ignorantia contaminasset, id poenitentia verrens et radens et foras abiiciens mundam pectoris domum superventuro spiritui sancto paret, quo se ille cum coelestibus bonis libens inferat. Horum bonorum unus est titulus, salus hominis, criminum pristinorum abolitione praemissa. Haec poenitentiae caussa, haec opera negotium divinae misericordiae curans. Quod homini proficit, deo servit. Ceterum ratio eius, quam cognito domino discimus, certam formam tenet, ne bonis unquam factis cogitatisve quasi violenta aliqua manus iniiciatur. Deus enim reprobationem bonorum ratam non habet, utpote suorum, quorum cum auctor et defensor sit, necesse est proinde et acceptator; si acceptator, etiam remunerator. Viderit ergo ingratia hominum, si etiam bonis factis poenitentiam cogit. Viderit et gratia, si captatio eius ad benefaciendum incitamento est, terrena, mortalis utraque. Quantulum enim compendii, si grato benefeceris? vel dispendii, si ingrato? Bonum factum deum habet debitorem, sicuti et malum, quia iudex omnis remunerator est caussae. At cum iudex deus iustitiae carissime sibi exigendae tuendaeque praesideat, et in eam omnem summam disciplinae suae sanciat, dubitandum est, sicut in universis actibus nostris, ita in poenitentiae quoque caussa iustitiam deo praestandam esse? quod quidem ita impleri licebit, si peccatis solummodo adhibeatur. Porro peccatum nisi malum factum dici non meretur, nec quisquam benefaciendo delinquit. Quodsi non delinquit, cur poenitentiam invadit, delinquentium privatum? Cur malitiae officium bonitati suae imponit? Ita evenit, ut, cum aliquid ubi non oportet adhibetur, illic ubi oportet negligatur.

3. Quorum ergo poenitentia iusta et debita videatur, id est, quae delicto deputanda sint, locus quidem expostulat denotare, sed otiosum videri potest. Domino enim

1) Matth. 3, 2.

cognito, ultro spiritus a suo autore respectus emergit ad notitiam veritatis, et admissus ad dominica praecepta ex ipsis statim eruditur, id peccato deputandum, a quo deus arceat. Quoniam cum deum grande quid boni constet esse, utique bono nisi malum non displiceret, quod inter contraria sibi nulla amicitia est. Perstringere tamen non pigebit, delictorum quaedam esse carnalia, id est, corporalia, quaedam vero spiritalia. Nam cum ex hac duplicis substantiae congregatione confectus homo sit, non aliunde delinquit, quam unde constat. Sed non eo inter se differunt, quod corpus et spiritus duo sunt, (alioquin eo magis paria sunt, quia duo unum efficiunt,) ne quis pro diversitate materiarum peccata eorum discernat, ut alterum altero levius aut gravius existimet. Siquidem et caro et spiritus dei res, alia manu eius expressa, alia afflatu eius consummata. Cum ergo ex pari ad dominum pertineant, quodcunque eorum deliquerit, ex pari dominum offendit. An tu discernas actus carnis et spiritus, quorum et in vita et in morte et in resurrectione tantum communionis atque consortii est, ut pariter tunc aut in vitam aut in iudicium suscitentur, quia scilicet pariter aut deliquerint aut innocenter egerint. Hoc eo praemiserimus, ut non minorem alteri quam utrique parti, si quid deliquerit, poenitentiae necessitatem intelligamus impendere. Communis reatus amborum est, communis et iudex, deus scilicet; communis igitur et poenitentiae medela. Exinde spiritalia et corporalia nominantur, quod delictum omne aut agitur aut cogitatur, ut corporale sit, quod in facto est, quia factum, ut corpus, et videri et contingi habet, spiritale vero, quod in animo est, quia spiritus neque videtur, neque tenetur. Per quod ostenditur, non facti solum, verum et voluntatis delicta vitanda et poenitentia purganda esse. Neque enim, si mediocritas humana e factis[1]) solum iudicat, quia voluntatis latebris par non est, idcirco crimina eius etiam sub deo negligamus. Deus in omnia sufficit. Nihil a conspectu eius remotum, unde omnino delinquitur, quia non ignorat, nec omittit, quominus in iudicium decernat. Dissimulator et praevaricator perspicaciae suae non est. Quid, quod voluntas facti

1) Libri mss. et edd. **factis**; Latin. et Rigalt. **facti**. Praepositionem e, quae facillime excidit, inserendam esse putavimus.

origo est? Viderint enim, si qua casui aut necessitati aut ignorantiae imputantur, quibus exceptis iam non nisi voluntate delinquitur. Cum ergo facti origo est, non tanto potior ad poenam est, quanto principalis ad culpam, quae ne tunc quidem liberatur, cum aliqua difficultas perpetrationem eius intercipit. Ipsa enim sibi imputatur, nec excusari poterit per illam perficiendi infelicitatem, operata quod suum fuerat. Denique dominus quemadmodum se adiectionem legi superstruere demonstrat, nisi et voluntatis interdicendo delicta? cum adulterum non eum solum definit, qui comminus in alienum matrimonium cecidisset, verum etiam illum, qui aspectus concupiscentia contaminasset. Adeo quod prohibetur administrare, satis periculose animus sibi repraesentat et temere per voluntatem expungit effectum. Cuius voluntatis cum vis tanta sit, ut non solatium sui saturans pro facto cedat, pro facto ergo plectetur. Vanissimum est dicere: volui, nec tamen feci. Atquin perficere debes, quia vis, aut nec velle, quia nec perficis. Sed ipse conscientiae tuae confessione pronuntias. Nam si bonum concupisceres, perficere gestisses; porro sicut malum non perficis, nec concupiscere debueras. Quaqua te constitueris, crimine astringeris, quia aut malum volueris, aut bonum non adimpleveris.

4. Omnibus ergo delictis seu carne seu spiritu seu facto seu voluntate commissis qui poenam per iudicium destinavit, idem et veniam per poenitentiam spopondit, dicens ad populum: Poenitere [1]), et salvum faciam te. Et iterum: Vivo, inquit, dominus, et poenitentiam malo quam mortem [2]). Ergo poenitentia vita est, cum praeponitur morti. Eam tu peccator, mei similis, (imo me minor, ego enim praestantiam in delictis meam agnosco,) ita invade, ita amplexare, ut naufragus alicuius tabulae fidem. Haec te peccatorum fluctibus mersum, prolevabit et in portum divinae clementiae protelabit. Rape occasionem inopinatae felicitatis, ut ille tu nihil quondam penes deum, nisi stilla situlae et areae pulvis et vasculum figuli [3]), arbor exinde fias illa, quae penes aquas seritur et in foliis perennat et

1) Wouw. e ms. Poeniteat te. 2) Ezech. 18, 21. 23. 33, 11 sqq. 3) Ies. 40, 15. 64, 8. Ier. 19, 11. Rom. 9, 20. 21.

tempore suo fructus agit[1]), quae non ignem, non securim videbit[2]). Poeniteat errorum reperta veritate, poeniteat amasse quae deus non amat, quando ne nos quidem ipsi servulis nostris ea, quibus offendimur, non odisse permittimus. Obsequii enim ratio in similitudine animorum constituta est. De bono poenitentiae enumerando diffusa et per hoc magno eloquio committenda materia est. Nos vero pro nostris angustiis unum inculcamus, bonum atque optimum esse, quod deus praecipit. Audaciam existimo, de bono divini praecepti disputare. Neque enim quia bonum est, idcirco auscultare debemus, sed quia deus praecepit. Ad exhibitionem obsequii prior est maiestas divinae potestatis, prior est auctoritas imperantis, quam utilitas servientis. Bonum est poenitere, an non? Quid revolvis? deus praecipit. At enim ille non praecipit tantum, sed etiam hortatur; invitat praemio, salute[3]); iurans etiam, vivo[4]), dicens, cupit credi sibi. O beatos nos, quorum caussa deus iurat! O miserrimos, si nec iuranti domino credimus! Quod igitur deus tantopere commendat, quod etiam humano more sub deieratione testatur, summa utique gravitate et aggredi et custodire debemus, ut in asseveratione divinae gratiae permanentes, in fructu quoque eius et emolumento proinde perseverare possimus.

5. Hoc enim dico, poenitentiam, quae per dei gratiam ostensa et indicta nobis in gratiam nos domino revocat, semel cognitam atque susceptam nunquam posthac iteratione delicti resignari oportere. Iam quidem nullum ignorantiae praetextum tibi patrocinatur, quod domino agnito praeceptisque eius admissis, denique poenitentia delictorum functus, rursus te in delicta restituis. Ita in quantum ignorantia segregaris, in tantum contumaciae agglutinaris. Nam si idcirco te deliquisse poenituerat, quia dominum coeperas timere, cur, quod metus gratia gessisti, rescindere maluisti, nisi quia metuere desisti? Neque enim timorem alia res, quam contumacia subvertit. Cum etiam ignorantes dominum nulla exceptio tueatur a poena, quia deum

---

1) Ps. 1, 3. 2) Matth. 3, 10. 3) Rhen. et Seml.: invitat praemio salutem, Ciaconius: praemio salutis, Rig praemio, salute. 4) Ezech. 33, 11.

in aperto constitutum et vel ex ipsis coelestibus bonis comprehensibilem ignorari non licet, quanto cognitum despici periculosum est? Despicit porro, qui bonorum ac malorum intellectum ab illo consecutus, quod intelligit fugiendum quodque iam fugit resumens, intellectui suo, id est, dei dono, contumeliam facit; respuit datorem, cum datum deserit, negat beneficum, cum beneficium non honorat. Quemadmodum ei potest placere, cuius munus sibi displicet? Ita in dominum non modo contumax, sed etiam ingratus apparet. Ceterum non leviter in dominum peccat, qui, quum aemulo eius diabolo poenitentia renuntiasset et hoc nomine illum domino subiecisset, rursus eundem regressu suo erigit et exsultationem eius seipsum facit, ut denuo malus recuperata praeda sua adversus dominum gaudeat. Nonne, quod dicere quoque periculosum est, sed ad aedificationem proferendum est, diabolum domino praeponit? Comparationem enim videtur egisse, qui utrumque cognoverit, et iudicato pronuntiasse eum meliorem, cuius se rursus esse maluerit. Ita qui per delictorum poenitentiam instituerat domino satisfacere, diabolo per aliam poenitentiae poenitentiam satisfaciet, eritque tanto magis perosus deo, quanto aemulo eius acceptus. Sed aiunt quidam, satis deum habere, si corde et animo suspiciatur, licet actu minus fiat; itaque se salvo metu et fide peccare, hoc est, salva castitate matrimonia violare, salva pietate parenti venenum temperare. Sic ergo et ipsi salva venia in gehennam detrudentur, dum salvo metu peccant. Primum exemplum perversitatis, quia timent, delinquunt; opinor, non delinquerent, si non timerent. Igitur, qui deum nolit offensum, nec revereatur omnino, si timor offendendi patrocinium est. Sed ista ingenia de semine hypocritarum pullulare consuerunt, quorum individua cum diabolo amicitia est, quorum poenitentia nunquam fidelis.

6. Quicquid ergo mediocritas nostra ad poenitentiam semel capessendam et perpetuo continendam suggerere conata est, omnes quidem deditos domino spectat, ut omnis salutis in promerendo deo petitores, sed praecipue novitiolis istis imminet, qui cum maxime incipiunt divinis sermonibus aures rigare, quique catuli infantiae adhuc recentis nec perfectis luminibus incerta reptant; et dicunt quidem

pristinis se[1]) renuntiare, et poenitentiam assumunt, sed includere eam negligunt. Interpellat enim illos ad desiderandum ex pristinis aliquid, ipse finis desiderandi; velut poma cum iam in acorem vel amaritudinem senescere incipiunt, ex parte aliqua tamen adhuc ipsi gratiae suae adulantur. Omne praeterea cunctationis et tergiversationis erga poenitentiam vitium praesumptio intinctionis importat. Certi enim indubitatae veniae delictorum, medium tempus interim furantur, et commeatum sibi faciunt delinquendi, quam eruditionem non delinquendi. Quam porro ineptum, quam iniquum, poenitentiam non adimplere et veniam delictorum sustinere? Hoc est, pretium non exhibere, ad mercem manum emittere. Hoc enim pretio dominus veniam addicere instituit; hac poenitentiae compensatione redimendam proponit impunitatem. Si ergo qui venditant, prius numum, quo paciscuntur, examinant, ne scalptus, neve rasus, ne adulter; etiam dominum credimus poenitentiae probationem prius inire, tantam nobis mercedem perennis scilicet vitae concessurum. Sed differamus tantisper poenitentiae veritatem. Tunc, opinor, emendatos liquebit, cum absolvimur; nullo pacto; sed cum pendente venia poena prospicitur, cum adhuc liberari non meremur, ut possimus mereri, cum deus comminatur, non cum ignoscit. Quis enim servus, postquam libertate mutatus est, furta sua et fugas sibi imputat? Quis miles, postquam castris suis emissus, pro notis suis satagit? Peccator ante veniam deflere se debet, quia tempus poenitentiae idem est[2]) quod periculi et timoris. Neque ego renuo divinum beneficium, id est, abolitionem delictorum, inituris aquam omnimodo salvum esse; sed ut eo pervenire contingat, elaborandum est. Quis enim tibi tam infidae poenitentiae viro, asperginem unam cuiuslibet aquae commodabit? Furto quidem aggredi et praepositum huius rei asseverationibus tuis circumduci facile est; sed deus thesauro suo providet, nec sinit obrepere indignos. Quid denique ait? Nihil occultum, quod non revelabitur[3]). Quantascunque tenebras factis tuis superstruxeris, deus lumen est. Quidam autem sic opinantur, quasi deus necesse habeat praestare etiam indignis, quod

---

1) Edd. omnes: pristinis renuntiare. 2) Ed. Fran. et Rigalt. idem quod, ceteri: id est, quod. 3) Luc. 8, 17.

spopondit, et liberalitatem eius faciunt servitutem. Quodsi necessitate nobis symbolum mortis indulget, ergo invitus facit [1])? Quis enim permittit permansurum id, quod tribuerit invitus? Non enim multi postea excidunt? non a multis donum illud aufertur? Hi sunt scilicet, qui obrepunt, qui poenitentiae fidem aggressi, super arenas domum ruituram collocant. Nemo ergo sibi aduletur, quia inter auditorum tirocinia deputatur, quasi eo etiam nunc sibi delinquere liceat. Dominum simul cognoveris, timeas; simul inspexeris, reverearis. Ceterum quid te cognovisse interest, cum iisdem incubas, quibus retro ignarus? Quid autem te a perfecto dei servo [2]) separat? An alius est intinctis Christus, alius audientibus? Num spes alia vel merces, alia formido iudicii, alia necessitas poenitentiae? Lavacrum illud obsignatio est fidei, quae fides a poenitentiae fide incipitur et commendatur. Non ideo abluimur, ut delinquere desinamus, quoniam iam corde loti sumus. Haec enim prima audientis intinctio est, metus integer. Exinde, quoad dominum senseris, fides sana, conscientia semel poenitentiam amplexata. Ceterum si ab aquis peccare desistimus, necessitate, non sponte, innocentiam induimus. Quis ergo in bonitate praecellens? cui non licet, an cui displicet malo esse? qui iubetur, an qui delectatur a crimine vacare? Ergo nec a furto manus avertamus, nisi claustrorum duritia repugnet, nec oculos a stupri concupiscentiis refrenemus, nisi a custodibus corporum obstructi, si nemo domino deditus delinquere desinet, nisi intinctione alligatus. Quodsi qui ita senserit, nescio an intinctus magis contristetur, quod peccare desierit, quam laetetur, quod evaserit. Itaque audientes optare intinctionem, non praesumere oportet. Qui enim optat, honorat; qui praesumit, superbit. In illo verecundia, in isto petulantia apparet; ille satagit, hic negligit; ille mereri cupit, at hic ut debitum sibi repromittit; ille sumit, hic invadit. Quem censeas digniorem, nisi emendatiorem? quem emendatiorem, nisi timidiorem, et iccirco

---

1) A. Neander haec vv. transponenda esse censet, ita ut scribatur: Quodsi necessitate, ergo invitus facit; symbolum mortis indulget. Sed tollitur loci difficultas apposito post facit interrogandi signo. 2) Pamel. et Fr. Iun. e mss. a perfecto dei verbo.

vera poenitentia functum? Timuit enim adhuc delinquere, ne non mereretur accipere. At ille praesumptor, cum sibi repromitteret, securus scilicet, timere non potuit; sic nec poenitentiam implevit, quia instrumento poenitentiae, id est metu, caruit. Praesumptio inverecundiae portio est, inflat petitorem, despicit datorem. Itaque decipit nonnunquam. Ante enim quam debeatur repromittit, quo semper is, qui est praestaturus, offenditur.

7. Hucusque, Christe domine, de poenitentiae disciplina servis tuis discere vel audire contingat, quousque etiam delinquere non oportet audientibus; vel nihil iam de poenitentia noverint, nihil eius requirant. Piget secundae, imo iam ultimae spei subtexere mentionem, ne retractantes de residuo auxilio poenitendi, spatium adhuc delinquendi demonstrare videamur. Absit, ut aliquis ita interpretetur, quasi eo sibi etiam nunc pateat ad delinquendum, quia patet ad poenitendum, et redundantia clementiae coelestis libidinem faciat humanae temeritatis. Nemo iccirco deterior sit, quia deus melior est, totiens delinquendo, quotiens ignoscitur. Ceterum finem utique evadendi habebit, cum offendendi non habebit. Evasimus semel; hactenus periculosis nosmetipsos inferamus, etsi iterum evasuri videmur? Plerique naufragio liberati exinde repudium et navi et mari dicunt, et dei beneficium, salutem suam scilicet, memoria periculi honorant. Laudo timorem, diligo verecundiam; nolunt iterum divinae misericordiae oneri esse; formidant videri inculcare, quod consecuti sunt; bona certe sollicitudine iterum experiri vitant, quod semel didicerunt timere. Ita modus temeritatis testatio est timoris. Timor autem hominis dei honor est. Sed enim pervicacissimus hostis ille nunquam malitiae suae otium facit. Atquin tunc maxime saevit, cum hominem plene sentit liberatum; tunc plurimum accenditur, dum exstinguitur. Doleat et ingemiscat necesse est, venia peccatorum permissa, tot in homine mortis opera diruta, tot titulos damnationis retro suae erasos. Dolet, quod ipsum et angelos eius Christi servus ille peccator iudicaturus est. Itaque observat, oppugnat, obsidet, si qua possit aut oculos concupiscentia carnali ferire, aut animum illecebris secularibus irretire, aut fidem terrenae potestatis formidine evertere, aut a via certa perversis traditioni-

bus[1]) detorquere; non scandalis, non tentationibus deficit. Haec igitur venena eius providens deus, clausa licet ignoscentiae ianua, et intinctionis sera obstructa, aliquid adhuc permisit patere. Collocavit in vestibulo poenitentiam secundam, quae pulsantibus patefaciat; sed iam semel, quia iam secundo; sed amplius nunquam, quia proxime frustra. Non enim et hoc semel satis est? Habes, quod iam non merebaris; amisisti enim, quod acceperas. Si tibi indulgentia domini accommodat, unde restituas, quod amiseras; iterato beneficio gratus esto, nedum ampliato. Maius est enim restituere, quam dare, quoniam miserius est perdidisse, quam omnino non accepisse. Verum non statim succidendus ac subruendus est animus desperatione, si secundae quis poenitentiae debitor fuerit. Pigeat sane peccare rursus, sed rursus poenitere non pigeat; pigeat iterum periclitari, sed non iterum liberari. Neminem pudeat; iteratae valetudinis iteranda medicina est. Gratus in dominum exstiteris, si quod tibi dominus offert, non recusaveris. Offendisti, sed reconciliari adhuc potes. Habes, cui satisfacias et quidem volentem.

8. Id si dubitas, evolve quae spiritus ecclesiis dicat. Desertam dilectionem Ephesiis imputat, stuprum et idolothytorum esum Thyatirenis exprobrat, Sardos non plenorum operum incusat, Pergamenos docentes perversa reprehendit, Laodicenos fidentes divitiis obiurgat[2]): et tamen omnes ad poenitentiam commonet, sub comminationibus quidem. Non comminaretur autem non poenitenti, si non ignosceret poenitenti. Dubium, si non et alibi hanc clementiae suae profusionem demonstrasset. Non ait, qui ceciderit, resurget, et qui aversatus fuerit, convertetur[3])? Ille est scilicet, ille est qui misericordiam mavult quam sacrificia[4]). Laetantur coeli, et qui illic angeli, poenitentia hominis[5]). Heus tu, peccator, bono animo sis, vides, ubi de tuo reditu gaudeatur. Quid illa similitudinum dominicarum argumenta nobis volunt? Quod mulier drachmam perdidit et requirit et reperit et amicas ad gaudium invitat, nonne restituti peccatoris exemplum est? Errat et una pastoris ovicula; sed grex una carior non erat; una illa con-

---

1) Pamel. in tribus codd. leg. conditionibus. 2) Apoc. c. 1 – 3. 3) Ier. 8, 4. 4) Hos. 6, 6. Matth. 9, 13. 5) Luc. 15, 10.

quiritur, una pro omnibus desideratur, et tandem invenitur, et humeris pastoris ipsius refertur; multum enim errando laboraverat. Illum etiam mitissimum patrem non tacebo, qui prodigum filium revocat, et post inopiam poenitentem libens suscipit, immolat vitulum praeopimum, convivio gaudium suum exornat. Quidni? filium enim invenerat, quem amiserat, cariorem senserat, quem lucri fecerat. Quis ille nobis intelligendus pater? Deus scilicet; tam pater nemo, tam pius nemo. Is ergo te, filium suum, etsi acceptum ab eo prodegeris, etsi nudus redieris, recipiet, quia redisti, magisque de regressu tuo, quam de alterius sobrietate laetabitur; sed si poeniteat ex animo, si famem tuam cum saturitate mercenariorum paternorum compares, si porcos immundum relinquas pecus, si patrem repetas vel offensum, deliqui, dicens, pater, nec dignus ego iam vocari tuus[1]. Tantum relevat confessio delictorum, quantum dissimulatio exaggerat. Confessio enim satisfactionis consilium est, dissimulatio contumaciae.

9. Huius igitur poenitentiae secundae et unius, quanto in arto negotium est, tanto operosior probatio est, ut non sola conscientia praeferatur, sed aliquo etiam actu administretur. Is actus, qui magis graeco vocabulo exprimitur et frequentatur, exomologesis est, qua delictum domino nostrum confitemur, non quidem ut ignaro, sed quatenus satisfactio confessione disponitur, confessione poenitentia nascitur, poenitentia deus mitigatur. Itaque exomologesis prosternendi et humilificandi hominis disciplina est, conversationem iniungens misericordiae illicem. De ipso quoque habitu atque victu mandat[2] sacco et cineri incubare, corpus sordibus obscurare, animum moeroribus deiicere, illa quae peccavit tristi tractatione mutare; ceterum pastum et potum pura nosse, non ventris scilicet, sed animae caussa; plerumque vero ieiuniis preces alere, ingemiscere, lacrimari et mugire dies noctesque ad dominum deum tuum[3], presbyteris advolvi, et caris[4] dei adgeniculari, omnibus fratribus legationes deprecationis suae iniungere. Haec omnia exomologesis, ut poenitentiam commendet, ut de

1) Luc. 15, 21. 2) Voc. mandat deest in ed. I. Rhenani, sed ab eo postea additum e cod. Gorz. 3) Rig. deum suum. 4) Ita Pamel. et Rig.; Rhen. et aris dei.

periculi timore dominum honoret, ut in peccatorem ipsa pronuntians pro dei indignatione fungatur, et temporali afflictatione aeterna supplicia, non dicam frustretur, sed expungat. Cum igitur provolvit hominem, magis relevat; cum squalidum facit, magis mundatum reddit; cum accusat, cum condemnat, absolvit. In quantum non peperceris tibi, in tantum tibi deus, crede, parcet.

10. Plerosque tamen hoc opus, ut publicationem sui, aut suffugere aut de die in diem differre, praesumo; pudoris magis memores quam salutis, velut illi, qui in partibus verecundioribus corporis contracta vexatione conscientiam medentium vitant, et ita cum erubescentia sua pereunt. Intolerandum scilicet pudori, domino offenso satisfacere, saluti prodactae reformari. Nae tu verecundia bonus, ad delinquendum expandens frontem, ad deprecandum vero subducens. Ego rubori locum non facio, cum plus de detrimento eius acquiro, cum[1]) ipse hominem quodammodo exhortatur: ne me respexeris, dicens, per te mihi melius est perire. Certe periculum eius tunc, si forte, onerosum est, cum penes insultaturos in risiloquio consistit, ubi de alterius ruina alter attollitur, ubi prostrato superscenditur. Ceterum inter fratres atque conservos, ubi communis spes, metus, gaudium, dolor, passio, (quia communis spiritus de communi domino et patre,) quid tuos[2]) aliud quam te opinaris? Quid consortes casuum tuorum ut plausores fugis? Non potest corpus de unius membri vexatione laetum agere; condoleat universum et ad remedium collaboret necesse est. In uno et altero ecclesia est, ecclesia vero Christus. Ergo cum te ad fratrum genua protendis, Christum contrectas, Christum exoras. Aeque illi cum super te lacrimas agunt. Christus patitur, Christus patrem deprecatur. Facile impetratur semper, quod filius postulat. Grande plane emolumentum verecundiae occultatio delicti pollicetur. Videlicet si quid humanae notitiae subduxerimus, proinde et deum celabimus? Adeone existimatio hominum et dei conscientia comparantur? An melius est damnatum latere, quam palam absolvi? Miserum est sic ad exomologesin pervenire; malo enim ad miseriam pervenitur;

---

1) Latin. et Iunius: quin. 2) Rig. e cod. Divionensi: quid tu hos cet.

sed ubi poenitendum est, desinit miserum, quia factum est salutare. Miserum est secari et cauterio exuri et pulveris alicuius mordacitate cruciari; tamen quae per insuavitatem medentur, et emolumento curationis offensam sui excusant et praesentem iniuriam superventurae utilitatis gratia commendant.

11. Quid si praeter pudorem, quem potiorem putant, etiam incommoda corporis reformident, quod illotos, quod sordulentos, quod extra laetitiam oportet deversari in asperitudine sacci et horrore cineris et oris de ieiunio vanitate? Num ergo in coccino et Tyrio pro delictis supplicare nos condecet? Cedo acum crinibus distinguendis et pulverem dentibus elimandis et bisulcum aliquid ferri vel aeris unguibus repastinandis, si quid ficti nitoris, si quid coacti ruboris in labia aut genas urgeat. Praeterea exquirito balneas laetiores hortulani maritimive secessus, adiicito ad sumptum, conquirito altilium enormem saginam, defecato senectutem vini; cumque quis interrogarit, cuinam ea largiaris: deliqui, dicito, in deum, et periclitor in aeternum perire; itaque nunc pendeo et maceror et excrucior, ut deum reconciliem mihi, quem delinquendo laesi. Sed enim illos, qui ambitu[1]) obeunt capessendi magistratus, neque pudet neque piget incommodis animae et corporis, nec incommodis tantum, verum et contumeliis omnibus eniti in caussa votorum suorum. Quas non ignobilitates vestium affectant? quae non atria nocturnis et crudis salutationibus occupant? ad omnem occursum maioris cuiusque personae decrescentes, nullis conviviis celebres, nullis comessationibus congreges, sed exsules a libertatis et laetitiae felicitate. Idque totum propter unius anni volaticum gaudium. Nos, quod securium virgarumve petitio sustinet, in periculo aeternitatis tolerare dubitamus? et castigationem victus atque cultus offenso domino praestare cessabimus, quae gentiles nemine omnino laeso sibi irrogant? Hi sunt de quibus scriptura commemorat: Vae illis, qui delicta sua velut procero fune nectunt[2]).

12. Si de exomologesi retractas, gehennam in corde considera, quam tibi exomologesis exstinguit, et poenae prius magnitudinem imaginare, ut de remedii adeptione non

1) Rigalt. **ambitus.** 2) Ies. 5, 18.

lubites. Quid illum thesaurum ignis aeterni aestimamus, cum fumariola quaedam eius tales flammarum ictus suscient, ut proximae urbes aut iam nullae exstent, aut idem sibi de die sperent. Dissiliunt superbissimi montes ignis intrinsecus fetu, et quod nobis iudicii perpetuitatem probat, cum dissiliant, cum devorentur, nunquam tamen finiuntur. Quis haec supplicia interim montium non iudicii minantis exemplaria deputabit? quis scintillas tales non magni alicuius et inaestimabilis foci missilia quaedam et exercitoria iacula consentiet? Igitur cum scias adversus gehennam, post prima illa intinctionis dominicae munimenta, esse adhuc in exomologesi secunda subsidia, cur salutem tuam deseris? cur cessas aggredi, quod scias mederi tibi? Mutae quidem animae et irrationales medicinas sibi divinitus attributas in tempore agnoscunt. Cervus sagitta transfixus, ut ferrum et irrevocabiles moras eius de vulnere expellat, scit sibi dictamno medendum. Hirundo, si excaecaverit pullos, novit illos oculare rursus de sua chelidonia. Peccator restituendo sibi institutam a domino exomologesin sciens, praeteribit illam, quae Babylonium regem in regna restituit? Diu enim poenitentiam domino immolarat, septenni squalore exomologesin operatus, unguium leoninum in modum efferatione et capilli incuria horrorem aquilinum praeferente. Proh malae tractationis! Quem homines perhorrebant, deus recipiebat. Contra autem Aegyptius imperator, qui populum dei aliquando afflictum, diu domino suo denegatum, persecutus in proelium irruit, post tot documenta plagarum, discidio maris, quod soli populo pervium licebat, revolutis fluctibus perit. Poenitentiam enim et ministerium eius exomologesin abiecerat. Quid ego ultra de istis duabus humanae salutis quasi pharis [1]), stili potius negotium quam officium conscientiae meae curans [2])? Peccator enim omnium notarum cum sim, nec ulli rei nisi poenitentiae natus, non facile possum super illa tacere, quam ipse quoque et stirpis humanae et offensae in dominum princeps Adam, exomologesi restitutus in paradisum suum, non tacet.

---

1) Locum hunc corruptum emendasse sibi visus est Rigaltius, ita corrigens: quasi plancis. Edd. reliquae omnes: quasi pharis.
2) Latin. curem?

AD UXOREM

LIBER PRIMUS.

[DE UNIS NUPTIIS.]

1. Dignum duxi, dilectissima mihi in domino conserva, quid tibi sectandum sit post discessum de seculo meum, si prior te fuero vocatus, iam hinc providere, ut provisum observes, mandare fidei tuae. Nam secularibus satis agentes sumus, et utrique nostrum consultum volumus. Si talibus tabulas ordinamus[1]), cur non magis de divinis atque coelestibus posteritati nostrae prospicere debeamus, et legatum quodammodo praelegare, admonitionem et demonstrationem eorum, quae ex bonis immortalibus et [de] haereditate coelorum deputantur? Tu modo ut solidum capere possis hoc meae admonitionis fidei commissum, deus faciat, cui sit honor, gloria, claritas, dignitas, potestas nunc et in secula seculorum, amen. Praecipio igitur tibi, quanta continentia potes, post excessum nostrum renunties nuptiis, nihil mihi isto nomine collatura, nisi quod tibi proderis. Ceterum Christianis seculo digressis nulla restitutio nuptiarum in diem resurrectionis repromittitur, translatis scilicet in angelicam qualitatem et sanctitatem. Proinde sollicitudo nulla, quae de carnis zelo veniat; vel domini sententia etiam illa, quam septem fratribus per successionem nupsisse voluerunt, neminem tot maritorum resurrectionis die offendet[2]), nec quisquam illam confusurus ex-

---

1) Ita ex auctoritate cod. Agob. (cons. vol. talibus talibus ord.) hunc locum emendavit Rigalt.; Wouwer: Si de talibus ord. Seml. ex ed. princ. volumus, talibus ord. Ceteri: et talibus ord., vel si talibus ord. 2) Vulgo: Proinde soll. n., qu. de c. zelo. Vel domini sententia (Seml. vel in sententiam illam) illa quam septem fr. per succ. nupsisse voluerunt, (Seml.: nuptiis evolvere,) nemo tot mar. res. die offendet. Cod. Agob.: Proinde soll. n. quae de c. zelo venit, etiam illam quam septem fratribus per successionem maritorum resurrectionis dies offendet etc., unde Rigalt. haec sola retineri iussit: Proinde soll. n. quae de c. z. venit etiam illam septem maritorum res. die offendet.

spectat. Quaestio Sadducaeorum cessit sententiae domini. Nec me putes propter carnis tuae integritatem mihi reservandam de contumeliae dolore suspectum insinuare iam hinc tibi consilium viduitatis. Nihil tunc inter nos dedecoris voluptuosi resumetur. Nec enim tam frivola, tam spurca deus suis pollicetur. Sed an tibi vel cuicunque alii feminae ad deum pertinenti proficiat, quod suademus, licet retractare [1])

2. Non quidem abnuimus coniunctionem viri ac feminae benedictam a domino, ut sciremus [2]) generi humano et replendo orbi et instruendo seculo excogitatam atque exinde permissam, unam tamen. Nam et Adam unus Evae maritus, et Eva una uxor illius, una mulier, una costa. Sane apud veteres nostros ipsosque patriarchas non modo nubere, sed etiam plurifariam matrimoniis uti fas fuit; erant et concubinae. Sed licet figuratum in synagogam et ecclesiam cesserit [3]), ut tamen simpliciter interpretemur, necessarium fuit instituere, quae postea aut amputari aut temperari mererentur. Superventura enim lex erat; oportebat legis adimplendae caussas praecucurrisse; eidem mox legi succurrere habebat [4]) dei sermo, circumcisionem inducens spiritalem. Igitur per licentiam tunc passivam materiae subsequentium emendationum praeministrabantur, quas dominus evangelio suo, dehinc apostolus in extremitatibus seculi aut excidit redundantes aut composuit inconditas.

3. Sed non ideo praemiserim de libertate vetustatis et posteritatis castigatione, ut praestruam Christum separandis matrimoniis et delendis coniunctionibus advenisse, quasi iam hinc finem nubendi praescribam. Viderint, qui inter cetera perversitatum suarum disiungere docent carnem de duobus unam, negantes eum, qui feminam de masculo mutuatus duo corpora ex eiusdem materiae consortio sumpta rursus in se matrimonii compactione [5]) compegit. Denique prohiberi nuptias nusquam omnino legimus, ut bonum scilicet. Quid tamen bono isto melius sit, accipimus ab apostolo, permittente quidem nubere, sed abstinentiam

---

1) Rig. pertractare. 2) Rig. ut seminarium generis humani. 3) Rhen. figuratum; al. figura tum; Rig. figuraliter in synagoga ecclesia intercesserit. 4) Rig. Item mox legi succedere hab. 5) Rig. computatione.

praeferente, illud propter insidias tentationum, hoc propter angustias temporum. Qua ratione utriusque pronuntiationis inspecta, facile dinoscitur, necessitate nobis concessam esse nubendi potestatem; quod autem necessitas praestat, depretiat ipsa. Quod denique scriptum est: melius est nubere quam uri [1], quale hoc bonum est, oro te, quod mali comparatio commendat, ut ideo melius sit nubere, quia deterius est uri? At enim quanto melius est neque nubere neque uri? Sed etiam in persecutionibus melius est [ex permissu] fugere de oppido in oppidum, quam comprehensum et distortum negare. Atque ideo beatiores, qui valent beata testimonii confessione excedere [2]). Possum dicere: quod permittitur, bonum non est. Quid enim? necesse est mori mihi. Si ploro, bonum est. Quod si timeo, quod permittitur, suspectam habet permissionis suae caussam [2]; quod autem melius est, nemo permisit ut indubitatum et sua sinceritate manifestum. Non propterea appetenda sunt quaedam, quia non vetantur, etsi quodammodo vetantur, cum alia illis praeferuntur; praelatio enim superiorum dissuasio est infirmorum [3]. Non ideo quid bonum est, quia malum non est; nec ideo malum non est, quia non obest. Porro plane bonum hoc antecedet, quod non modo non obest, sed insuper prodest. Itaque malle debes quod prodest, quam quod non obest. Ad primum enim locum certamen omne contendit; secundus solatium habet, victoriam non habet. Quod si apostolo auscultamus, obliti posteriorum, extendamur in priora, et meliorum donationum sectatores simus. Si nobis laqueum non imponit, quid utilitatis sit, ostendit, dicens: Innupta de dominicis cogitat, uti corpore et spiritu sancta sit; nupta vero sollicita est, quomodo coniugi suo placeat [4]. Ceterum nusquam ita

---

1) 1. Cor. 7, 9. 2) Ita omissis vv. ex permissu, cod. Agob. praebuit Rigaltio, qui tamen reposuit: atque isto beatiores, qui — confessione non excidere. Rhenanus: compressum et distortum negare, atque isto beata est. Idemve quid negent beati testimonii excidere cet. Pamelius: at quae ista beatitas est. ideo ne qui neget, beati testimonii confessione excidere? Possum d. qu. perm. non est bonum. Quid enim nec. mori mihi? si ploro, bonum est: si timeo. Quod perm. — caussam. 3) Recte coni. Semler pro superior scriptum fuisse superiorum. — Ed. Fran. et Rig. infimorum. 4) 1. Cor. 7, 34.

nuptias permittit, ut non potius ad suum exemplum nos eniti malit. Felicem illum, qui Pauli similis extiterit.

4. Sed carnem legimus infirmam, et hinc nobis adulamur impensius; legimus tamen et spiritum firmum. Nam in uno sensu utrumque positum est. Caro terrena materia est, spiritus vero coelestis. Cur ergo ad excusationem proniores, quae in nobis infirma sunt opponimus; quae vero fortiora non tuemur? Cur coelestibus terrena non cedant? Si spiritus carne fortior, quia et generosior, nostra culpa infirmiorem sectamur. Nam disiunctis matrimonio[1]) duae species humanae imbecillitatis necessarias nuptias faciunt, prima quidem potentissima, quae venit de concupiscentia carnis, sequens de concupiscentia seculi. Sed utraque repudianda est a servis dei, qui et luxuriae et ambitioni renuntiamus. Carnis concupiscentia aetatis officia defendit, decoris messem requirit, gaudet de contumelia sua: dicit virum necessarium sexui, ut auctoritatis et solatii caussa[2]), vel ut a malis rumoribus tuta sit. Et tu adversus consilia haec eius adhibe sororum nostrarum exempla, quarum nomina penes dominum, quae nullam formae vel aetatis occasionem praemissis maritis sanctitati anteponunt[3]). Malunt enim deo nubere, deo speciosae, deo sunt puellae; cum illo vivunt, cum illo sermocinantur; illum diebus et noctibus tractant; orationes suas velut dotes domino adsignant; ab eodem dignationem velut munera maritalia[4]), quotiescunque desiderant, consequuntur. Sic aeternum sibi bonum domini[5]) occupaverunt, ac iam in terris non nubendo de familia angelica deputantur. Talium exemplis feminarum ad aemulationem te continentiae exercens, spiritali affectione carnalem illam concupiscentiam humabis; temporalia et volatica desideria formae vel aetatis immortalium bonorum compensatione delendo[6]). Ceterum haec secularis concupiscentia caussas habet gloriam, cupiditatem, ambitionem, insufficientiam, per quas necessitatem nubendi subornat, videlicet coelestia repromittens, dominari in aliena

1) Rig. a matrimonio. 2) Rig. caussam. 3) Alii: quae nulla formae vel aetatis occasione pressae maritis sanctitatem anteponunt. 4) Rig. dotalia. 5) Rig. bonum donum domini. Fr. Iunius: aet. sibi bonum dominum. 6) Excepta ed. Rig. omnes: inimicantium bonorum compensans delenda.

familia, in alienis opibus incumbere[1]) cultum de alieno extorquere sumptu, quem non sentias cedere in te[2]). Haec procul a fidelibus, quibus nulla cura tolerandae vitae, nisi si diffidimus de promissis dei [et cura, et providentia,] qui lilia agrestia vestit[3]), qui volatilia coeli nullo ipsorum labore pascit, qui prohibet de crastino victu vestituque curari, spondens scire se, quid cuique servorum suorum opus sit. Non quidem monilium pondera, non vestium taedia, non Gallicos vultus[4]), nec Germanicos baiulos, quae nuptiarum gloriam accendunt, sed sufficientiam, quae modestiae et pudicitiae apta est. Praesume, oro te, nihil tibi opus esse, si domino appareas, imo omnia habere, si habeas dominum; cuius omnia coelestia recogita, et terrena despicies. Nihil viduitati apud deum subsignatae necessarium est, quam perseverare.

5. Adiiciunt quidem sibi homines caussas nuptiarum de sollicitudine posteritatis et liberorum amarissima voluptate. Sed id quoque penes nos odiosum est. Nam quid gestiamus liberos gerere, quos cum habemus, praemittere optamus, respectu scilicet imminentium angustiarum, cupidi et ipsi iniquissimo isto seculo eximi et recipi ad dominum, quod etiam apostolo votum fuit? Nimirum necessaria soboles servo dei. Satis enim de salute nostra[5]) securi sumus, ut liberis vacemus; quaerenda nobis onera sunt, quae etiam a gentilium profanis[6]) vitantur, quae legibus coluntur, quae parricidiis expugnantur, nobis quidem plurimum importuna, quantum fidei periculosa. Cur enim dominus[7]) vae praegnantibus et nutricantibus cecinit, nisi quia filiorum impedimenta testatur in illa die expeditionis incommodum futura? utique nuptiis imputaturus. Istud autem ad viduas non pertinebit; ad primam angeli tubam expeditae prosilient; quamcunque pressuram persecutionemque libere perferent, nulla in utero, nulla in uberibus aestuante sarcina nuptia-

---

1) Rig. incubare. 2) Rig. sumptum quem non sentias edere. 3) Rig. qui lilia agri tanta gratia vestit. 4) Rhen. Gallicos vultus, Rig. Gall. multos, al. mulos. 5) Ita Rigalt.; Iun.: Satis enim de sorte nostra etc. Rhen.: Satis enim desunt nostra: securi sumus ut liberi vacemus. 6) Rig. a gentilium plerisque — nobis demum plur. importuna etc. Rhen.: a gent. prophanis vit., quae leg. locantur etc. 7) Matth. 24, 19. Luc. 21, 23.

-um. Igitur sive carnis, sive seculi, sive posteritatis gratia nubitur, nihil ex istis necessitatibus[1]) dei servis, ut non satis habeam semel alicui earum succubuisse et uno matrimonio omnem concupiscentiam huiusmodi expiasse. Nubamus quotidie et nubentes a die illo[2]) deprehendamur, ut Sodoma et Gomorrha. Nam illic non utique nuptias et mercimonia solummodo agebant; sed cum dicit, nubebant et emebant[3]), insigniora ipsa carnis et seculi vitia denotat[4]), quae a divinis disciplinis plurimum avocent, alterum per lasciviendi voluptatem, alterum per acquirendi voluntatem. Etenim[5]) illa tunc caecitas longe a finibus seculi habebatur. Quid ergo fiet, si quae olim detestabilia sunt penes dominum, ab his nos nunc arcent? Tempus, inquit, in collecto est, superest, ut qui matrimonia habent, tanquam non habentes agant[6]).

6. Quod si habentes obliterare debent quod habent, quanto magis non habentes prohibentur repetere, quod non habent, ut cuius maritus de rebus abiit, exinde requiem sexui suo nubendi abstinentia iniungat, quam pleraeque Gentilium feminarum memoriae carissimorum maritorum parentant[7]). Cum quid difficile videtur, difficiliora alios obeuntes recenseamus. Quot enim sunt, qui statim a lavacro carnem suam obsignant? quot item, qui consensu pari inter se matrimonii debitum tollunt? voluntarii spadones pro cupiditate regni coelestis[8]). Quodsi salvo matrimonio abstinentia toleratur, quanto magis adempto? Credo enim difficilius salvum derelinqui, quam amissum non desiderari. Durum plane et arduum satis continentia sanctae feminae post viri excessum dei caussa, cum Gentiles satanae suo et virginitatis et viduitatis sacerdotia perferant? Romae quidem, quae ignis illius inextinguibilis imaginem tractant, auspicia poenae suae cum ipso dracone curantes, de virginitate censentur[9]). Achaeae Iunoni apud Aegium oppidum

1) Rig. ex istis nec. competit etc. 2) Rig. a die illo timoris depr. 3) Matth. 24, 38. 4) Rig. denotat, Rhen. et Gelen. definit, Seml. detinentes. 5) Rig. per acquirendi cupiditatem. Et tamen illa etc. 6) 1. Cor. 7, 29. 7) Rhen. in ed. I. maritus de rebus habuit exinde quietem sexui — maritorum parcant. 8) Sic Rigaltius. Seml.: Voluntarii sp. pro cup. coelesti salvo matr. Alii: Voluntariis spadonibus pro c. c. s. m. 9) Cod. Agob. quae ignis ill. exst. tr., ausp. poenae s. c. ipso, de virg. censentur.

virgo sortitur, et quae Delphis insaniunt, nubere nesciunt. Ceterum viduas Africanae Cereri adsistere scimus, durissima quidem oblivione a matrimonio allectas. Nam manentibus in aeternum[1]) viris non modo toro decedunt, sed et alias eis utique ridentibus loco suo insinuant, adempto omni contactu usque ad osculum filiorum, et tamen durante usu perseverant in tali viduitatis disciplina, quae pietatis etiam sanctae solatia excludit. Haec diabolus [suis] praecipit et auditur; provocat nimirum dei servos continentia suorum, quasi ex aequo contineant etiam gehennae sacerdotes[2]). Nam invenit, quomodo homines etiam bonis sectationibus perderet, et nihil apud eum refert, alios luxuria, alios continentia occidere.

7. Nobis continentia ad instrumentum aeternitatis demonstrata est a domino salutis, ad testimonium fidei, ad commendationem carnis istius exhibendae superventuro indumento incorruptibilitatis, ad sustinendam novissime voluntatem dei. Super haec enim recogites, moneo, neminem non ex dei voluntate de seculo educi, si ne folium quidem ex arbore sine dei voluntate delabitur. Idem qui nos mundo infert, idem et educat necesse est. Igitur defuncto per dei voluntatem viro, etiam matrimonium dei voluntate defungitur. Quid tu restaures, cui finem deus posuit? quid libertatem oblatam tibi iterata matrimonii servitute fastidis? Obligatus es, inquit, matrimonio, ne quaesieris solutionem; solutus[3]) es matrimonio, ne quaesieris obligationem. Nam etsi non delinquas renubendo, carnis tamen pressuram subsequi dicit[4]). Quare facultatem continentiae, quantum possumus, non diligamus; quam primum obvenerit imbibamus, ut quod in matrimonio non valuimus, in viduitate sectemur. Amplectenda occasio est, quae adimit quod necessitas imperabat. Quantum fidei detrahant, quantum obstrepant sanctitati nuptiae secundae, disciplina ecclesiae et prae-

1) Rig. in vita viris n. m. decedunt. Latinius: interim viris etc. 2) Rhen.: quasi ex aequo continentium gehennae sacerdotum. Gelen.: qu. ex aequo. O continentiam gehennae sacerdotem. Iunius: qu. ex aequo contineat iam gehennae sacerdotem. Rig.: qu. ex aequo Continent etiam gehennae sacerdotes. Seml.: qu. ex aevo (ut Rhen. ed. I.) continent etiam gehennae sacerdotes. 3) Rhen.: absolutionem; absolutus etc. Seml. vv solutus — oblig. delevit. 4) 1. Cor. 7, 10 sqq. 28.

scriptio apostoli declarat, cum digamos non sinit praesidere, cum viduam allegi in ordinem[1]), nisi univiram, non concedit[2]); aram enim dei mundam proponi oportet. Tota illa ecclesia candida de sanctitate describitur[3]). Sacerdotium viduitatis et celebratum[4]) est apud nationes pro diaboli scilicet aemulatione. Regem seculi, pontificem maximum, rursus nubere nefas est: quantum deo sanctitas placet, cum illam etiam inimicus affectat, non utique ut alicuius boni affinis, sed ut dei domini placita cum contumelia affectans?

8. Nam de viduitatis honoribus apud dominum uno dicto eius per prophetam expeditum est: Iuste facite viduae et pupillo, et venite disputemus, dicit dominus[5]). Quo ista nomina, in quantum despectui humano[6]), in tantum divinae misericordiae exposita, suscepit tueri pater omnium. Vide, quam ex aequo habetur, qui viduae benefecerit, quanti est vidua ipsa, cuius adsertor dominus disputavit[7])! Non tantum virginibus datum, opinor. Licet in illis integritas solida et tota sanctitas de proximo visura sit faciem dei; tamen vidua habet aliquid operosius, quia facile est non appetere quod nescias, et aversari quod desideraveris nunquam. Gloriosior continentia, quae ius suum sentit, quae quid viderit, novit. Poterit virgo felicior haberi, at vidua laboriosior; illa, quod bonum semper habuit, ista quod bonum sibi invenit; in illa gratia, in ista virtus coronatur. Quaedam enim sunt divinae liberalitatis, quaedam nostrae operationis. Quae a domino indulgentur, sua gratia gubernantur; quae ab homine captantur, studio perpetrantur. Stude igitur ad virtutem continentiae, [modestiae,] quae pudori procurat, sedulitati, quae nugas non facit, frugalitati, quae seculum spernit. Convictum atque commercia deo digna sectare, memor illius versiculi, sanctificati per apostolum: Bonos corrumpunt mores congressus mali[8]).

---

1) Ita Rig., ceteri: ordinationem. 2) 1. Tim. 3, 2. 12. Tit. 1, 6. 3) „Emendandum ut est in membranis: Tota — de sanctitate conscribitur." Rig. 4) Rig. caelibatuum. 5) Ies. 1, 17. 18. 6) Rig. in qu. destituta auxilio humano. 7) Pamelius, Gelen. aliique: disputabit. Rig. cum domino disputabit. 8) „Φθείρουσιν ἤθη χρῆσθ' ὁμιλίαι κακαί." Menander in Thaide. 1. Cor. 15, 33. Cf. ad uxorem 2, 3.

9. Loquaces, otiosae, vinosae, curiosae contubernales vel maxime proposito viduitatis officiunt. Per loquacitatem irrepunt verba pudoris inimica, per otium a severitate deducunt, per vinolentiam quidvis mali insinuant, per curiositatem aemulationem libidinis convehunt. Nulla huiusmodi feminarum de bono univiratus loqui novit; deus enim illis, ut ait apostolus, venter est[1]), ita et quae ventri propinqua. Haec tibi iam hinc commendo, conserva carissima, post apostolum quidem ex abundanti retractata, sed tibi etiam solatio futura, quod meam memoriam, si ita evenerit, in illis frequentabis.

AD UXOREM
LIBER SECUNDUS.
[DE MATRIMONIO CUM GENTILIBUS.]

1. Proxime tibi, dilectissima in domino conserva quid feminae sanctae, matrimonio quacunque sorte adempto sectandum sit, ut potui prosecutus sum. Nunc ad secund consilia convertamur, respectu humanae infirmitatis, qua rundam exemplis admonentibus, quae divortio vel mari excessu, oblata continentiae occasione, non modo abiece runt opportunitatem tanti boni, sed ne in nubendo quide rursum disciplinae meminisse voluerunt, ut in domino pc tissimum nuberent[2]). Itaque mihi confusus est animus, n qui nuper te ad univiratus et viduitatis perseverantiam ho tatus sum, nunc mentione nuptiarum, proclivum tibi laben ab altioribus faciam. Quod si integre sapis, certe scis i servandum tibi esse, quod sit utilius. Quod vero diffici est, et non sine necessitatibus et hoc maximum propositu vitae supremi praesidii[3]). Nec mihi de isto quoque ref rendi ad te caussae fuissent, nisi graviorem meam[4]) soll

1) Philipp. 3, 19. 2) 1. Cor. 7, 39. 3) Locum corruptu e cod. Agobardi sic restituisse sibi visus est Rigaltius: nunc men nupt., proclivium tibi cavendi ablationem facia Quod si i. s., certe istud servandum ibi esse; quod s utilius. Quod — necess. hoc max. prop. vitae, subresei 4) Rigalt. in ea.

citudinem comprehendissem. Nam quanto grandis est continentia carnis, quae viduitatem ministrat, tanto, si non sustineatur, ignoscibilis videri potest; difficilium enim facilis est venia. Quanto autem nubere in domino perpetrabile est, uti nostrae potestatis, tanto culpabilius est non observare quod possis. Eo accedit quod apostolus de viduis quidem et innuptis, ut ita permaneant, suadet, cum dicit: Cupio autem omnes meo exemplo perseverare[1]). De nubendo vero in domino, cum dicit tantum in domino, iam non suadet, sed exserte iubet. Igitur in ista maxime specie, nisi obsequimur, periclitamur, quia suasum impune quid negligas, quam iussum[2]), quod illud de consilio veniat et voluntati proponatur, hoc autem de potestate descendat et necessitati obligetur, illic libertas, hic contumacia delinquere videatur.

2. Igitur cum quaedam istis diebus nuptias suas de ecclesia tolleret, id est, gentili coniungeretur, idque ab aliis retro factum recordarer, miratus aut ipsarum petulantiam aut consiliariorum praevaricationem, quod nulla scriptura eius facti licentiam profert. Numquid, inquam, de illo capitulo sibi blandiuntur primae ad Corinthios[3]), ubi scriptum est: Si quis frater[4]) infidelem habet uxorem, et illa matrimonio consentit, ne dimittat eam; similiter mulier fidelis, infideli nupta, si consentaneum[5]) maritum experitur, ne dimiserit eum; sanctificatur enim infidelis vir a fideli uxore et infidelis uxor a fideli marito; ceterum immundi essent filii vestri. Hanc monitionem fors de fidelibus iunctis simpliciter intelligendo putent[6]) etiam infidelibus nubere licere. Qui ita interpretatur, absit ut sciens se circumscribat. Ceterum manifestum est scripturam istam eos fideles designare, qui in matrimonio gentili inventi a dei gratia fuerint, secundum verba ipsa: Si quis, inquit, fidelis uxorem habet infidelem. Non dicit: uxorem ducit infidelem.

---

1) 1. Cor. 7, 7. 2) Cod. Wouweri: quia tam suasum etc. Rig.: quia suas. imp. quis negligat, etc. Fortasse scribendum: quia su. imp. quidem negligas, neutiquam iussum. 3) 1. Cor. 7, 12—14. 4) Rig. fratrum. 5) Rig. et Pam.: consentaneum, Seml.: consentanea. 6) Ita h. l. emend. Rigalt. Alii: fors fidelibus invinctis (al. iniunctis, al. inventis) simpl. intelligendam putent, et. i. n. licere, qui ita interpretantur. Absit etc.

Ostendit iam in matrimonio agentem mulieris infidelis, mox gratia dei conversum, perseverare cum uxore debere, scilicet propterea, ne quis fidem consecutus putaret sibi devertendum esse ab aliena iam et extranea quodammodo femina. Adeo et rationem subiicit, in pace nos vocari a domino [1]) et posse infidelem a fideli per usum matrimonii lucrificri. Ipsa etiam clausula hoc ita intelligendum esse confirmat, ut quisque, ait, vocatur a domino ita perseveret [2]). Vocantur autem gentiles, opinor, non fideles. Quod si de fideli ante matrimonium pronuntiasset absolute, permiserat sanctis vulgo nubere; si vero permiserat, nunquam tam diversam atque contrariam permissui suo pronuntiationem subdidisset, dicens: Mulier defuncto viro libera est, cui vult nubat, tantum in domino. Hic certe nihil retractandum est; nam de quo retractari [3]) potuisset, apostolus [4]) cecinit: ne quod ait, cui velit nubat, male uteremur, adiecit, tantum in domino, id est in nomine domini, quod est indubitate Christiano. Ille igitur apostolus [5]) sanctus, qui viduas et innuptas integritati perseverare mavult, qui nos ad exemplum sui hortatur, nullam aliam formam repetundarum nuptiarum nisi in domino praescribit, huic soli conditioni continentiae detrimenta concedit; tantum, inquit, in domino. Adiecit pondus legi suae tantum. Quo sono et modo enuntiaveris dictum istud, onerosum est; et iubet et suadet, et praecipit, et hortatur, et rogat et comminatur: districta, expedita sententia est et ipsa sui brevitate facunda. Sic solet divina vox, ut statim intelligas, statim observes [6]). Quis enim non intelligere possit pericula multa et vulnera fidei in huiusmodi nuptiis, quas prohibet, apostolum providisse et primo quidem carnis sanctae in carne gentili inquinamentum praecavisse? Hoc loco dicet aliquis: quid ergo refert inter eum qui in matrimonio gentilis a domino allegitur, et olim id est ante nuptias fidelem, ut non proinde carni suae caveant, cum alter a nuptiis infide-

1) Rig. ad dominum deum. 2) 1. Cor. 7, 15—17. 3) Praeter Rigaltium ceteri: de eo quod tractari pot. 4) 5) Utroque in loco Rhen. in MSS. legit: Christus. Rig. Spiritus. 6) Rhen. et Pam.: detractata et exerta sententia est et ipsa sui brev. foecunda. Sic solet. Divina uxor, statim observes. Quis enim alius possit — apostolus providisse?

lis arceatur, alter in iis perseverare iubeatur? cur si a gentili inquinamur, non ille disiungitur, quemadmodum iste non obligatur? Respondebo: si spiritus dederit, ante omnia allegans dominum magis ratum habere matrimonium non contrahi, quam omnino disiungi: denique divortium prohibet, nisi stupri caussa, continentiam vero commendat. Habet igitur ille perseverandi necessitatem, hic porro etiam non nubendi potestatem. Tunc si secundum scripturam qui in matrimonio gentilis a fide deprehenduntur, propterea non inquinantur, quia cum ipsis alii quoque sanctificantur: sine dubio isti, qui ante nuptias sanctificati sunt, si extraneae carni commisceantur, sanctificare eam non possunt, in qua non sunt deprehensi. Dei autem gratia illud sanctificat, quod invenit. Ita quod sanctificari non potuit, immundum est, quod immundum est, cum sancto non habet partem, nisi ut de suo inquinet et occidat.

3. Haec cum ita sint, fideles gentilium matrimonia subeuntes stupri reos esse constat et arcendos ab omni communicatione fraternitatis, ex literis apostoli dicentis, cum eiusmodi nec cibum sumendum [1]. Aut numquid tabulas nuptiales de illo apud tribunal domini proferemus? et matrimonium rite contractum [2] allegabimus, quod vetuit ipse? non adulterium est, quod prohibitum est, non stuprum est? extranei hominis admissio minus templum dei violat, minus membra Christi cum membris adulterae commiscet? Quod sciam, non sumus nostri, sed pretio empti, et quali pretio? sanguine dei. Laedentes igitur carnem istam eum laedimus. De proximo quid sibi voluit ille qui dixit, delictum quidem esse extraneo nubere, sed minimum, cum alias seposita carnis iniuria ad dominum pertinentis omne delictum voluntarium in domino grande sit. Quanto enim potestas vitandi fuit, tanto contumaciae crimine oneratur. Recenseamus nunc cetera pericula et vulnera, ut dixi, fidei ab apostolo provisa non carnis tantum verum etiam ipsius spiritus molestissima. Quis enim dubitet obliterari quotidie fidem commercio infideli? Bonos corrumpunt mores confabulationes malae [3], quanto magis convictus et individuus usus? Quaevis mulier fidelis dominum observet necesse est.

---

1) 1. Cor. 5, 11. 2) Haec vv. matrimonium rite contractum desunt in ed. Rigaltii. 3) Cf. ad uxorem 1, 8.

Et quomodo potest duobus dominis deservire, domino et marito, adde gentili? Gentilem enim observando gentilia exhibebit, formam, exstructionem, munditias seculares, blanditias turpiores, ipsa etiam matrimonii secreta maculosa; non ut penes sanctos officia sexus cum honore ipsius necessitatis tanquam sub oculis dei modeste et moderate transiguntur.

4. Sed viderit, qualiter viro officia pendat. Domino certe non potest pro disciplina satisfacere, habens in latere diaboli servum, procuratorem domini sui ad impedienda fidelium studia et officia: ut si statio facienda est, maritus de die condicat ad balneas; si ieiunia observanda sunt, maritus eadem die convivium exerceat; si procedendum erit, nunquam magis familiae occupatio obveniat. Quis enim sinat coniugem suam visitandorum fratrum gratia vicatim aliena et quidem pauperiora quaeque tuguria circuire? quis nocturnis convocationibus, si ita oportuerit, a latere suo adimi libenter feret? quis denique sollemnibus Paschae abnoctantem securus sustinebit? quis ad convivium dominicum illud, quod infamant, sine sua suspicione dimittet? quis in carcerem ad osculanda vincula martyris reptare patietur? Iam vero alicui fratrum ad osculum convenire? aquam sanctorum pedibus offerre? de cibo, de poculo invadere, desiderare, in mente habere? si et peregre frater adveniat, quod in aliena domo hospitium? si cui largiendum erit horreum, proma praeclusa sunt.

5. Sed aliqui sustinent nostra nec obstrepunt. Hoc est igitur delictum, quod gentiles nostra noverunt, quod sub conscientia istorum[1]) sumus, quod beneficium eorum est, si quid operamur. Non potest se dicere nescire, qui sustinet, aut si celatur, quia non sustinet, timetur. Cum autem scriptura utrumque mandet, et sine alterius conscientia et sine nostra pressura operari domino, nihil interest, in qua parte delinquas, aut in conscientia mariti, si sit ut patiens, aut in conflictatione tui, dum vitatur impatiens. Nolite, inquit, margarita vestra porcis iactare, ne conculcent ea et conversi vos quoque evertant[2]). Marga-

---

1) Rig. Sed aliquis sustinet nostra nec obstrepit. Hoc — sub consc. iniustorum etc. (al. iustorum.
2) Matth. 7, 6.

rita vestra sunt quotidianae conversationis insignia. Quanto curaveris ea occultare, tanto suspectiora feceris et magis cavenda[1]) gentili curiositati. Latebisne tu, cum lectulum, cum corpusculum tuum signas, cum aliquid immundum flatu exspuis[2]), cum etiam per noctem exsurgis oratum, et non magiae aliquid videberis operari? Non sciet maritus, quid secreto ante omnem cibum gustes? et si sciverit panem, non illum credit esse qui dicitur. Et haec ignorans quisque rationem simpliciter sustinebit? sine gemitu, sine suspicione panis an veneni? Sustinent quidem, sed ut inculcent, ut illudant huiusmodi feminis, quarum arcana in periculum quod credunt servent, si forte laedantur ipsi; sustinent, quarum dotes obiectione nominis[3]) mercedem silentii faciant, scilicet apud arbitrum speculatorem litigaturi. Quod pleraeque non orovidentes aut re excruciata aut fide perdita recesserunt[4]).

6. Moratur dei ancilla cum laribus alienis, et inter illos omnibus honoribus daemonum[5]), omnibus sollemnibus regum, incipiente anno, incipiente mense, nidore thuris agitabitur. Et procedet de ianua laureata et lucernata, ut de novo consistorio libidinum publicarum; discumbet cum marito in sodalitiis, saepe in popinis; et ministrabit nonnunquam iniquis, solita quondam sanctis ministrare; et non hinc praeiudicium damnationis suae agnoscet, eos observans, quos erat iudicatura? Cuius manum desiderabit? de cuius poculo participabit? Quid maritus suus illi, vel marito quid illa cantabit? Audiat sane, audiat aliquid de scena, de taberna, de ganea; quae dei mentio? quae Christi invocatio? Ubi fomenta fidei de scripturarum interlectione? ubi spiritus refrigerium? ubi divina benedictio? omnia extranea, omnia inimica, omnia damnata, adterendae[6]) saluti a malo immissa.

7. Haec si illis quoque evenire possint, quae in matrimonio gentilis fidem adeptae morantur, tamen excusan-

---

1) Rig. captanda. 2) Rig. flantis explodis. 3) Rig. Sustinent quidam, — reservent, si f. laedantur. Sustinent, qu. d. subiectione nominis etc. 4) Ita cod. Wouw. Rig.: recognoscere consuerunt; ceteri: recensuerunt. 5) Rig. cum laboribus alienis — omn. nominibus daemonum. 6) Rhen. abterrendae, al. adterrendae, al. abtenendae.

tur, ut in ipsis deprehensae a deo, et iubentur perseverare et sanctificantur et spem lucrationis accipiunt. Si ergo ratum est apud deum matrimonium huiusmodi, cur non prospere cedat, ut et a pressuris et angustiis et impedimentis et inquinamentis non ita lacessatur, iam habens ex parte divinae gratiae patrocinium? Nam et ad aliquam virtutem coelestem documentis dignationis alicuius vocata illa de gentibus[1]) terrori est gentili, quo minus sibi obstrepat, minus sciat, minus speculetur. Sensit magnalia, vidit experimenta, scit meliorem factam; sic et ipse dei candidatus est timore. Ita facilius huiusmodi lucri fiunt, in quos dei gratia consuetudinem fecit. Ceterum aliud est ultro et sponte in prohibita descendere. Quae domino non placent, utique dominum offendunt, utique malo se inferunt[2]). Hoc signi erit, quod solis peioribus[3]) placet nomen Christianum. Ideo inveniuntur, qui tales non exhorreant, ut exterminent, ut abripiant[4]), ut a fide excludant. Habes caussam, qua non dubites, nullum huiusmodi matrimonium prospere decurri; [dum] a malo conciliatur, a domino vero damnatur.

8. Ad hoc quaeramus, an iure, quasi revera dispectores divinarum sententiarum. Nonne etiam penes nationes severissimi quique domini et disciplinae tenacissimi servis suis foras nubere interdicunt? scilicet ne in lasciviam excedant, officia deserant, dominica extraneis promant. Nonne insuper censuerunt servituti vindicandos, qui cum alienis servis post dominorum denuntiationem in consuetudine perseveraverunt? Severiores habebuntur terrenae disciplinae coelestibus praescriptis? ut gentiles quidem extraneis iunctae libertatem suam amittant, nostrae vero diaboli servos sibi coniungant et in statu suo perseverent? Scilicet negabunt sibi a domino per apostolum eiusdem denuntiatum. Quam huius amentiae caussam detineam, nisi fidei imbecillitatem pronam semper in concupiscentiam secularium gaudiorum? Quod quidem plurimum in lautioribus deprehensum est, nam quanto dives aliqua est matro-

---

1) Ita h. l. emend. A. Neander. Optime. Rig., quem in ceteris secuti sumus: vocatus ille de gentibus terrori est gentili. 2) Rig. a Malo inferuntur. 3) Rhen. aliique: Hoc signi erit ut solis, quod solis petitoribus pl. etc. 4) Rhen. ut exerta eminent, (ed. I. exerte animent,) ut arripiant.

nae[1]) nomine inflata, tanto capaciorem domum oneribus suis requirit, ut campum in quo ambitio decurrat. Sordent talibus ecclesiae. Difficile in domo dei dives, ac si quis est, difficile caelebs. Quid ergo faciant? Unde nisi a diabolo maritum petant idoneum exhibendae sellae et mulabus et cinerariis peregrinae proceritatis? Christianus ista etiam dives fortasse non praestet. Quaeso te, gentilium exempla proponas tibi, pleraeque et genere nobiles et re beatae passim ignobilibus et mediocribus simul coniunguntur ad luxuriam inventis aut ad licentiam expetitis[2]). Nonnullae se libertis et servis suis conferunt, omnium hominum existimatione despecta, dummodo habeant, a quibus nullum impedimentum libertatis suae timeant[3]). Christianam fidelem fideli re minori nubere piget, locupletiorem futuram in viro paupere? Nam si pauperum sunt regna coelorum[4]), quia divitum non sunt, plus dives in paupere inveniet maiore dote[5]). Sit illa ex aequo in terris, quae in coelis forsitan non erit.

9. Dubitandum et inquirendum et identidem deliberandum est, an idoneus sit invectis dotalibus, cui deus censum suum credidit. Unde sufficiamus ad enarrandam felicitatem eius matrimonii, quod ecclesia conciliat et confirmat oblatio et obsignat benedictio, angeli renuntiant, pater rato habet? Nam nec in terris filii sine consensu patrum recte et iure nubunt. Quale iugum fidelium duorum unius spei, unius disciplinae, eiusdem servitutis? Ambo fratres, ambo conservi, nulla spiritus carnisve discretio. Atquin vere duo in carne una; ubi caro una, unus et spiritus. Simul orant, simul volutantur et simul ieiunia transigunt, alterutro docentes, alterutro hortantes, alterutro sustinentes[6]). In ecclesia dei pariter utrique, pariter in convivio dei, pariter in angustiis, in persecutionibus, in refrigeriis[7]); neuter al-

---

1) Seml. ex. ed. pr. aliqua est commatrona nom. Rhen. auctoritate cod. Gorz. aliqua est et matrona nom. infl., tanto capacem d. 2) Al. pessimis de ignob. — expetitis; al. exspectatis; Rig. sectis. 3) Vv. Nonnullae — timeant desunt in ed. Rig. Veneta. 4) Matth. 5, 3. 5) Rig. inveniet. Maiore dote dotabitur de bonis eius, qui in deo dives est. Sit illa etc. 6) Ita Rig.; alii: alt. ducentes, alt. hortantes. In eccl. etc. 7) Excepto Rigaltio alii: In eccl. dei pariter, in connubio dei, par. in ang., in refrig.

terum celat, neuter alterum vitat, neuter alteri gravis est; libere aeger visitatur, indigens sustentatur; eleemosinae sine tormento, sacrificia sine scrupulo, quotidiana diligentia sine impedimento; non furtiva signatio, non trepida gratulatio, non muta benedictio; sonant inter duos psalmi et hymni, et mutuo provocant, quis melius deo suo cantet. Talia Christus videns et audiens gaudet, his pacem suam mittit; ubi duo, ibi et ipse; ubi et ipse, ibi et malus non est. Haec sunt quae apostoli vox illa sub brevitate [1]) intelligenda nobis reliquit; haec tibi suggere, si opus fuerit; his te ab exemplis quarundam reflecte. Non licet aliter fidelibus nubere, et si liceret, non expediret [2]).

DE CULTU FEMINARUM

LIBER PRIMUS.

[DE HABITU MULIEBRI.*)]

1. Si tanta in terris moraretur fides, quanta merces eius exspectatur in coelis, nulla omnino vestrum, sorores dilectissimae, ex quo deum vivum cognovisset, et de sua, id est, de feminae conditione didicisset, laetiorem habitum, ne dicam gloriosiorem appetisset, ut non magis in sordibus ageret, et squalorem potius affectaret, ipsam se circumferens Evam lugentem et poenitentem, quo plenius id quod de Eva trahit (ignominiam dico primi delicti et invidiam perditionis humanae) omni satisfactionis habitu expiaret. In doloribus et anxietatibus paries, mulier, et ad virum

1) Al. benignitate. 2) Rig. fid. nubere: non expedit.

*) „Hactenus editiones Tertulliani librum nobis unum de habitu muliebri, alterum de cultu feminarum exhibebant. Nos utrumque de cultu feminarum inscripsimus, vetustissimi exemplaris Agobardini auctoritatem secuti, in quo servata prioris libri parte tantum dimidia posterior integer sic absolvitur: de cultu feminarum lib. II. explicit. Unde manifestum fit, sub eodem titulo praecessisse primum. Atque in librorum catalogo sic ambo citantur: De cultu feminarum.“ Rigaltius.

tuum conversio tua, et ille dominabitur tui[1]). Et Evam te esse nescis? Vivit sententia dei super sexum istum, in hoc seculo; vivat et reatus necesse est. Tu es diaboli ianua, tu es arboris illius resignatrix, tu es divinae legis prima desertrix, tu es quae eum persuasisti, quem diabolus aggredi non valuit; tu imaginem dei, hominem, tam facile elisisti; propter tuum meritum, id est mortem, etiam filius dei mori habuit. Et adornari tibi in mente est super pelliceas tuas tunicas? Age nunc, si ab initio rerum et Milesii oves tonderent, et Seres arbores nerent, et Tyrii tinguerent, et Phryges insuerent, et Babylonii intexerent, et margaritae canderent, et ceraunia coruscarent. Si ipsum quoque aurum iam de terra cum cupiditate prodisset, si iam et speculo tantum mentiri liceret, et haec Eva concupisset de paradiso expulsa, iam mortua, opinor. Ergo nec nunc appetere debet, aut nosse, si cupit reviviscere, quae nec habuerat nec noverat, quando vivebat. Ideo omnia ista damnatae et mortuae mulieris impedimenta sunt, quasi ad pompam funeris constituta.

2. Nam et illi qui ea constituerunt, damnati in poenam mortis deputantur, illi scilicet angeli[2]), qui ad filias hominum de coelo ruerunt, ut haec quoque ignominia feminae accedat. Nam cum et materias quasdam bene occultas et artes plerasque non bene revelatas seculo multo magis imperito prodidissent, siquidem et metallorum opera nudaverant et herbarum ingenia traduxerant et incantationum vires provulgaverant et omnem curiositatem usque ad stellarum interpretationem designaverant, proprie et quasi peculiariter feminis instrumentum istud muliebris gloriae contulerunt, lumina lapillorum, quibus monilia variantur, et circulos ex auro, quibus brachia arctantur, et medicamenta ex fuco, quibus lanae colorantur, et illum ipsum nigrum pulverem, quo oculorum exordia[3]) producuntur. Haec qualia sint, interim iam ex doctorum suorum qualitate et conditione pronuntiari potest, quod nihil ad integritatem peccatores, nihil ad castitatem adamatores, nihil ad timorem dei desertores spiritus aut monstrare potuerunt aut

1) Gen. 3, 16. — Al. paris, mulier, — dominatur tui. 2) „E libro Henochi haec desumta sunt.“ Semler. 3) Fr. Iun. coni. quibus genae colorantur — quo oculorum exodia prod.

praestare. Si doctrinae dicendae sunt, mali magistri male docuerint necesse est; si mercedes pro libidine, nullius rei turpis merces decora est. Quid autem tanti fuit ista monstrare sive conferre? utrumne mulieres sine materiis splendoris et sine ingeniis decoris placere non possent hominibus, quae adhuc incultae et incompositae, et, ut ita dixerim, crudae ac rudes angelos moverant? anne sordidi et per gratuitum usum contumeliosi amatores viderentur, si nihil feminis in connubium allectis contulissent? Sed haec non capit aestimare, nihil plus desiderare poterant, quae angelos possidebant, magno scilicet nupserant. Enimvero qui utique interdum cogitabant, unde cecidissent et post libidinum vaporata momenta coelum suspirabant, illud ipsum bonum feminarum naturalis decoris, ut caussam mali, sic remuneraverunt, ne eis profuisset felicitas sua, sed ut devectae de simplicitate et sinceritate una cum ipsis in offensam dei pervenirent. Certi erant, omnem et gloriam et ambitionem et affectationem per carnem placendi deo displicere. Hi sunt nempe angeli, quos indicaturi sumus, hi sunt angeli, quibus in lavacro renuntiamus, haec sunt utique, per quae ab homine iudicari meruerunt. Quid ergo facient apud iudices suos res eorum? quod est commercium damnaturis cum damnandis, opinor, quod Christo et Beliae? qua constantia tribunal illud ascendemus decreturi adversus eos, quorum munera appetimus? Nam et vobis eadem tunc substantia angelica repromissa, idem sexus, qui et viris, eandem iudicandi dignationem pollicetur. Nisi ergo hic iam praeiudicaverimus res eorum praedamnando, quas in illis damnaturi sumus, illi potius nos iudicabunt atque damnabunt.

3. Scio scripturam Enoch, quae hunc ordinem angelis dedit, non recipi a quibusdam, quia nec in armarium Iudaicum admittitur. Opinor, non putaverunt illam ante cataclysmum editam post eum casum orbis omnium rerum abolitorem salvam esse potuisse. Si ista ratio est, recordentur, pronepotem ipsius Enoch fuisse superstitem cataclysmi Noe, qui utique domestico nomine et haereditaria traditione audierat et meminerat de proavi sui penes deum gratia et de omnibus praedicatis eius, cum Enoch filio suo Matusalae nihil aliud mandaverit, quam ut notitiam eorum posteris suis traderet. Igitur sine dubio potuit Noe in praedicationis delegatione successisse, vel quia et alias non tacuisset

am de dei conservatoris sui dispositione quam de ipsa domus suae gloria. Hoc si non tam expedite haberet, illud quoque assertionem scripturae illius tueretur. Perinde potuit abolefactam eam violentia cataclysmi in spiritu rursus reformare, quemadmodum et Hierosolymis Babylonia expugnatione deletis omne instrumentum Iudaicae literaturae per Esdram constat restauratum. Sed cum Enoch eadem scriptura etiam de domino praedicarit, a nobis quidem nihil omnino reiiciendum est, quod pertineat ad nos. Et legimus, omnem scripturam aedificationi habilem divinitus inspirari 1). A Iudaeis potest iam videri propterea reiecta, sicut et cetera fere quae Christum sonant. Nec utique mirum hoc, si scripturas aliquas non receperunt de eo locutas, quem et ipsum coram loquentem non erant recepturi. Eo accedit, quod Enoch apud Iudam apostolum testimonium possidet 2).

4. Nulla nunc muliebri pompae nota inusta sit praedamnationis de exitu auctorum, nihil angelis illis imputetur praeter 3) repudium coeli et matrimonium carnis: rerum ipsarum qualitates examinemus, ut consilia quoque concupiscentiae earum deprehendamus. Habitus feminae duplicem speciem circumfert, cultum et ornatum. Cultum dicimus, quem mundum muliebrem vocant, ornatum, quem immundum muliebrem convenit dici. Ille in auro et argento et gemmis et vestibus deputatur, iste in cura capilli et cutis et earum partium corporis quae oculos trahunt; alteri ambitionis crimen intendimus, alteri prostitutionis: ut iam hinc prospicias, dei ancilla, quid ex his disciplinae tuae conveniat, quae de diversis institutis censearis, scilicet humilitatis 4) et castitatis.

5. Aurum et argentum principes materiae cultus secularis id sint necesse est, unde sunt, terra scilicet, plane gloriosior, quoniam in maledictorum metallorum feralibus officinis poenali opera deplorata nomen terrae in igni reliquit, atque exinde de tormentis in ornamenta, de suppliciis in delitias, de ignominiis in honores, metalli refuga mutatur 5). Sed et ferri et aeris et aliarum vilissimarum materiarum par conditio est, et terreni generis et metallici

---

1) 2. Tim. 3, 16. 2) Ep. Iudae v. 14. 3) Msc. Wouweri et Rig. propter repudium. 4) Rig. humanitatis. 5) Cf. Plinii hist. nat. lib. 33. prooem. et c. 1.

operis, quo nihilo generosior iudicari possit auri et argenti substantia penes naturam. Quod si de qualitate usus, gloria est auro et argento; atquin magis ferro et aeri, quorum ita disposita est utensilitas, ut et proprias operas plures et necessariores exhibeant rebus humanis et nihilominus auri et argenti de suo vicem accommodent iustioribus caussis. Nam et annuli ferro fiunt, quaedam esui et potui vascula ex aere adhuc servat memoria antiquitatis. Viderit, si etiam ad spurca instrumenta auri et argenti demens copia deservit. Certe nec ager auri opere paratur, nec navis argenti vigore contexitur. Nullus bidens aurum demergit in terram, nullus clavus argentum intimat tabulis. Taceo totius vitae necessitates ferro et aeri innixas: cum illae ipsae divites materiae et de metallis refodi et in quocunque usu procudi sine ferri et aeris operario vigore non possint[1]). Iam igitur aestimandum est, unde obveniat tanta dignitas auro et argento, cum et consanguineis, quantum ad genus et potioribus, quantum ad utensilitatem, materiis praeferantur.

6. Sed et lapillos istos, qui cum auro superbiam iungunt, quid aliud interpreter, nisi lapillos et calculos et eiusdem terrae minutalia, nec tamen aut fundamentis demandandis aut parietibus moliendis aut fastigiis sustinendis aut tectis densandis necessaria? Solum[2]) hunc mulierum stuporem aedificare noverunt, quia tarde teruntur, ut niteant, et subdole substruuntur, ut floreant, et anxie forantur, ut pendeant, et auro lenocinium mutuum praestant. Sed si quid de mari Britannico aut Indico ambitio piscatur, conchae genus est, non dico conchylio aut ostreo, sed nec peloride gratius de sapore. Ad hoc enim conchas noverim maris poma. Quod si concha illa aliquid intrinsecus pustulat, vitium eius magis debet esse, quam gloria. Et licet margaritum vocetur, non aliud tamen intelligendum, quam conchae illius aliqua dura et rotunda verruca. Aiunt et de frontibus draconum gemmas erui, sicut et in piscium cerebris lapidositas quaedam est. Hoc quoque deerit Christianae, ut de serpente cultior fiat. Sic calcabit diaboli caput,

---

1) Ita Rig.; alii: et de metallis refodiendae et in qu. usu producendae sine ferri et aeris operario vigore (Lat. et ed. Fran. vigere) non possint. 2) Cod. Agob.: Olim h. m. splendorem etc.

dum de capite eius, cervicibus suis aut ipsi capiti ornamenta struit?

7. Haec omnia de raritate et peregrinitate sola gratiam possident. Denique intra terminos suos patrios non tanti habentur. Semper abundantia contumeliosa in semetipsam est. Apud barbaros quosdam, quia vernaculum est aurum et copiosum, auro vinctos in ergastulis habent, et divitiis malos onerant, tanto locupletiores, quanto nocentiores. Aliquando revera inventum est, quomodo et aurum non ametur. Gemmarum quoque nobilitatem vidimus Romae de fastidio Parthorum et Medorum ceterorumque gentilium suorum coram matronis erubescentem, nisi quod nec ad ostentationem fere habentur. Latent in cingulis[1]) smaragdi, et cylindros vaginae suae solus gladius sub sinu novit, et in peronibus uniones emergere de luto cupiunt. Nihil denique tam gemmatum habent, quam quod gemmatum[2]) esse non debet, si non comparet aut ideo comparet, ut neglectum quoque ostendatur.

8. Proinde et vestium de coloribus honorem servi etiam eorum terunt. Sed et parietes Tyriis et Hyacinthinis et illis regiis velis, quae vos operose resoluta transfiguratis, pro pictura abutuntur. Vilior est apud illos purpura, quam rubrica. Quis enim est vestium honor iustus de adulterio colorum iniustorum? Non placet deo, quod non ipse produxit, nisi si non potuit purpureas et aerinas[3]) oves nasci iubere. Si potuit, ergo iam noluit; quod deus noluit, utique non licet fingi. Non ergo natura optima sunt ista, quae a deo non sunt, auctore naturae; sic a diabolo esse intelliguntur, ab interpolatore naturae. Alterius enim esse non possunt, si dei non sunt, quia aemuli sint necesse est, quae dei non sunt; alius autem praeter diabolum et angelos eius aemulus dei non est. Ceterum si materiae ex deo sunt, non statim et huiusmodi fructus illarum[4]). Nam et

---

1) Rig. e cod. Agob. Latent in circulis sm. 2) Ita Rigalt.; alii: Denique tam gemm. hab., quod gemmatum etc. 3) Rhen. earinas (ἐαρινας), alii: arinas, alii: aërias; Rig. e msc. aerinas. Cf. Ovidii art. am. 3, 173. 4) Sic Rig., resectis reliquis verbis, quae ex Plinii (H. N. 9, 33 sqq.) descriptione margaritarum et unionum huc illata in aliis codd. legebantur: Ceterum m. ex d. s., non st. et huiusm. fr. latere in omnibus quaeritur, et unde sint conchae, et qua dispositione de-

omnes istae profanae spectaculorum secularium voluptates, sicut de ipsis suum volumen edidimus[1]), ipsa etiam idololatria ex rebus dei constat: non tamen ideo circi furoribus aut arenae atrocitatibus aut scenae turpitudinibus Christianum affici oportet, quia deus et equum et pantheram et vocem homini dedit; nec ideo idololatriam impune faciet Christianus, quia dei conditio est et thus et merum et ignis qui vescitur et animalia quae victimae fiunt, cum et ipsa materia quae adoratur dei sit. Sic ergo et circa actum materiarum census a deo descendens, propterea excusatus, deo extraneum* ut reum scilicet gloriae seculum[2]).

9. Nam ut quaeque rerum per singulas quasque terras et unamquamque regionem maris[3]) a deo distributa sunt, invicem sibi peregrina, apud exteros mutuo rara, apud vos[4]) iure, si utique vel appetuntur vel negliguntur, quia non tantus est in illis fervor gloriae inter domesticos frigidae. Sed enim ex possessionum distributione, quam deus ut voluit ordinavit, raritas et peregrinitas apud extraneos semper gratiam inveniens, de simplici caussa non habendi quae deus alibi collocavit, concupiscentiam concitat habendi. Ex hac vitium aliud extenditur, immoderate habendi: quod, etsi forte habendum sit, modus tamen debetur. Haec erit ambitio, unde et nomen eius interpretandum est, quod concupiscentia apud animum ambiente nascatur ad gloriae votum, grande scilicet votum, quod, ut diximus, non natura, nec veritas, sed vitiosa animi passio concupiscentia commendavit, et alia vitia ambitionis et gloriae. Sic et pretia rebus inflammavit, ut se quoque accenderet. Non tanto maior fit concupiscentia, quanto magni fecit, quod concupiit? De brevissimis loculis patrimonium grande profertur; uno lino decies sestertium inseritur; saltus et insulas tenera cervix fert; graciles aurium cutes calendarium

---

currant, et ubi collocentur. (et ubi spem suam collocent, liber Agob.) Latin. emend. Ceterum si materiae ex deo sunt, non statim et huiusmodi fructus; latet in omnibus, quaeritur; et unde etc.

1) Lib. de spectaculis. 2) Hunc locum, in quo verbum aliquod excidisse videtur, sic correxit Rig. census a deo descendens accusat deo extraneum ut r. sc. gl. secularis. 3) Praeter Rigaltium ceteri: materiis. 4) Iunius: apud vos, iure sic utique etc. Rig.: apud suos, si utique etc. Sed vel hac emendatione locus nondum est sanatus.

expendunt, et sinistra per singulos digitos de saccis singulis ludit[1]). Hae sunt vires ambitionis, tantarum usurarum substantiam uno et muliebri corpusculo baiulare.

DE CULTU FEMINARUM.

LIBER SECUNDUS.*)

1. Ancillae dei vivi, conservae et sorores meae, quo iure deputor vobiscum, postremissimus equidem meo iure conservitii et fraternitatis, audeo ad vos facere sermonem[2]), non utique affectationis, sed affectioni procurans in caussa vestrae salutis. Ea salus nec feminarum modo, sed etiam virorum, in exhibitione praecipue pudicitiae statuta est. Nam cum omnes templum dei simus, illato in nos et consecrato spiritu sancto eius templi aedituus et antistes[3]) pudicitia est, quae nihil immundum nec profanum inferri sinat, ne deus ille, qui inhabitat, inquinatam sedem offensus derelinquat. Sed modo nos non de pudicitia, cui indicendae et exigendae sufficiunt instantia ubique divina praecepta, verum de pertinentibus ad eam, id est qualiter vos incedere oporteat. Pleraeque enim, quod ipsum mihi utique [reprehendendo in omnibus] reprehendere deus permittat, aut ignorantes simpliciter aut dissimulantes audacter ita ingrediuntur, quasi pudicitia in sola carnis integritate et stupri aversione consistat, nec quicquam extrinsecus opus sit, de cultus dico et ornatus dispositione. Sed enim perseverant in pristinis[4]) studiis formae et nitoris, eandem

*) Huius libri tot loci a Rigaltio ex auctoritate cod. Agob. mutati sunt, ut videatur iste prope novus factus esse. Inde in sqq. praecipuam scripturae varietatem ita annotavimus, ut Rigaltio novam recensionem tribueremus, Semleri nomine scripturam receptam indicaremus.

1) Plinii H. N. 33, 2. 2) Seml. postremissimus omnium? qui de meo iure — ad vos verba ista facere, non utique affectationi (Rig. affectionis) sed etc. 3) Rig. aeditua et antistita. 4) Vv. Sed e. p. in pristinis delevit Rig.

sui speciem [1]) circumferentes, quam feminae nationum, a quibus abest conscientia verae pudicitiae, quia nihil verum in his, qui deum nesciunt praesidem et magistrum veritatis. Nam etsi qua in gentilibus pudicitia credi potest, usque adeo eam imperfectam et inconditam constat, ut licet in animo aliquatenus tenax sui agat, in habitus tamen licentia sese dissolvat, pro perversitate gentilium appetendo [2]), cuius rei devitat effectum. Quota denique est, quae nec placere quidem extraneis concupiscat? quae non velit iccirco se expingere, ut neget appetitum? [3]) quamquam et hoc gentili pudicitiae familiare sit, non delinquere; attamen velle vel etiam nolle, attamen non denegare. Quid mirum? perversa sunt omnia, quae a deo non sunt. Videant igitur, quae non totum bonum obtinendo facile et quod obtinent malo commiscent. Vos ab illis, ut in ceteris, incessu quoque devertere necessarium est, quoniam perfectae esse debetis, sicut pater vester qui est in coelis.

2. Perfectae autem, id est, Christianae pudicae [4]), appetitionem sui, non tantum non appetendam, sed etiam exsecrandam vobis sciatis: primo, quod non de integra conscientia venit studium placendi per decorem, quem naturaliter invitatorem libidinis scimus; quid igitur in te excitas malum istud? quid invitas, cuius te profiteris extraneam? tum quod tentationibus viam aperire non debemus, quae nonnunquam quod deus a suis abigat instando perficiunt, certe vel spiritum scandalo permovent. Debemus quidem ita sancte et tota fidei substantia incedere, ut confessae et securae simus de conscientia nostra, optantes perseverare id in nobis, non tamen praesumentes. Nam, qui praesumit, minus veretur, minus praecavet, plus periclitatur [5]). Timor fundamentum salutis est, praesumptio impedimentum timoris. Utilius ergo, si speremus nos posse delinquere, quam si praesumamus non posse; sperando enim timebimus, ti-

---

1) Ita Wouwer.; Seml. eandem sui circ.; Rig. eand. superficiem circ. 2) Seml. dissolvat propter veritatem (al. pr. vanitatem) gentilium, solatium appetendo etc. 3) Rig. quae non vel idcirco se expingi curet? et neget appetitum? 4) Rig. quoniam perfectae i. e. chr. pudicitiae, app. etc. ceteris verbis omissis. 5) Rig. Nam qui praesumit, minus iam veretur; qui minus veretur, minus praecavet; qui minus praecavet, plus periclitatur.

mendo cavebimus, cavendo salvi erimus; contra si praesumamus neque timendo neque cavendo, difficile salvi erimus. Qui securus agit, non est sollicitus, non possidet tutam et firmam securitatem. At qui sollicitus est, is vere poterit esse securus. Et de suis quidem servis dominus pro misericordia sua curet, ut etiam praesumere illis de bono suo feliciter liceat. Quid autem alteri periculo sumus? quid alteri concupiscentiam importamus? quam si dominus ampliando legem a facto stupri non discernit in poena [1]), nescio an impune habeat, quae alicui fuerit caussa perditionis. Perit enim ille simul in tua forma, si concupierit [2]), et admisit iam in animo, quod concupivit, et facta es tu gladius illi. Ut [3]) a culpa vaces, ab invidia non liberaberis; ut cum in alicuius agro latrocinium gestum est, crimen quidem dominum non contingit [4]), dum rus tamen eius ignominia notatur, ipse quoque infamia aspergitur. Expingamus nos, ut alteri pereant? Ubi est ergo: Diliges proximum tuum sicut te ipsum [5]); nolite vestra tantum curare [6]), sed alterius? Nulla enunciatio spiritus sancti ad praesentem tantum materiam et non ad omnem utilitatis occasionem dirigi et suscipi debet [7])? Cum igitur et nostra et aliorum caussa versetur in studio periculosissimi decoris, iam non tantum confictae et elaboratae pulchritudinis [8]) suggestum recusandum a vobis sciatis, sed etiam naturalis speciositatis obliterandum dissimulatione et incuria, ut proinde oculorum incursibus molestum. Nam etsi accusandus decor non est, ut felicitas corporis, ut divinae plasticae accessio, ut animae aliqua vestis urbana [9]); timendum tamen est vel propter iniuriam et violentiam spectatorum, quae [10]) etiam pater fidei Abraham in uxoris suae specie pertimuit, et sororem mentibus Saram [11]), salutem contumelia redemit.

---

1) Cod. Agob. quasi deus non ampliando legem a facto stupri concupiscentiam non discernat in poena. 2) Simul ut tuam formam concup. Rig. qui etiam delevit vv. quae sequuntur: et admisit — concupivit. 3) Rig. gladius illi, ut etsi a culpa vaces, ab inv. n. libereris. 4) Rig. continget; Seml. constringit, dum res tamen etc. 5) Matth. 19, 19. 22, 39. 6) Seml. nolite vestra cur. 7) Seml. potest. 8) Seml. libidinis, Fr. Iunius: cupidinis. 9) Sic Gelen. et ed. Fran.; Rig. vestis bona; Seml. vestitus bona. 10) Rig. viol. sectatorum, quam etc. 11) Cod. Agob.: et Isaac sororem ementitus Rebeccam.

3. Nunc non sit timenda dignitas formae, ut nec possidentibus gravis, nec appetentibus exitiosa, nec coniunctis periculosa; non exposita tentationibus, non circumdata scandalis existimetur: sufficit, quod angelis dei non est necessaria. Nam ubi pudicitia, ibi vacua pulchritudo, quia proprie usus et fructus pulchritudinis luxuria, nisi si quis aliam messem decori corporis arbitratur. Illae sibi formositatem et datam extendant et non datam conquirant, quae quod ab illa flagitatur, sibi quoque praestare se putant, cum alteri praestant? Dicet aliquis: quid ergo non est exclusa luxuria admissa castitate? laude formae sola frui et de bono corporis gloriari licet[1]). Viderit, quem iuvat de carne gloriari. Nobis autem primo quidem nullum gloriae studium, quia gloria exaltationis ingenium est. Porro exaltatio non congruit professoribus humilitatis ex praescriptis dei. Deinde si omnis gloria vana et stuporata, quanto magis quae in carne, nobis duntaxat? Nam etsi gloriandum est, in spiritus bonis, non in carne placere velle debemus, quia spiritualium sectatores sumus; in quibus operamur, illis et gaudeamus; de his gloriam carpamus, de quibus salutem speramus. Plane gloriabitur Christianus etiam in carne, sed cum propter Christum lacerata duraverit, ut et spiritus in ea coronetur, non ut oculos et suspiria adolescentium post se trahat. Ita quod ex omni parte in vobis vacat, merito et non habentes fastidiatis et habentes negligatis. Sancta femina sit naturaliter speciosa, non adeo sit occasioni; certe si fuerit, non ignorare, sed etiam impedire se debet[2]).

4. Quasi gentilibus dicam, gentili communionum praecepto alloquens vos, solis maritis vestris placere debetis. In tantum autem placebitis eis, in quantum alteris placere non curaveritis. Securae estote, benedictae; uxor nulla deformis est marito suo; satis placuit, cum electa est, seu moribus seu forma commendata. Ne qua vestrum putet, si temperaverit a compositione sui, se[3]) odium et aversionem maritorum prosecuturam. Omnis maritus castitatis exactor est; formam vero fidelis non expostulat, quia non

---

1) Rig. castitate, laudes corporis gloriam licet? 2) Rig. Sanctae feminae, si natur. speciosae, non adeo sit occasio, certe si fuerit, non adiuvare, sed etiam impedire debet. 3) Particulam se hic inserendam putavimus.

iisdem bonis, quae gentiles putant, capimur; infidelis contra etiam suspectam habet, vel propter illam sceleratam in nos opinionem[1]) gentilium. Cui ergo pulchritudinem tuam nutris? si fidelis, non exigit, si gentilis, non credit[2]). Quid gestis aut suspecto aut non desideranti placere?

5. Haec utique non ad crudam in totum et ferinam habitudinem insinuandam[3]) vobis suggeruntur; nec de bono squaloris et paedoris suademus[4]), sed de modo et cardine et iustitia corporis excolendi. Non supergrediendum ultra quam simplices et sufficientes munditiae concupiscunt, ultra quam domino placet. In illum enim delinquunt, quae cutem medicaminibus ungunt[5]), genas rubore maculant, oculos fuligine collinunt[6]). Displicet illis nimirum plastica dei, in ipsis redarguunt[7]), reprehendunt artificem omnium. Reprehendunt enim, cum emendant, cum adiiciunt, utique ab adversario artifice sumentes additamenta ista, id est diabolo[8]). Nam quis corpus monstraret mutare, nisi qui et hominis spiritum malitia transfiguravit? Ille indubitate huiusmodi ingenia concinnavit, ut in nobis quodammodo manus deo inferret[9]). Quod nascitur, opus dei est; ergo quod fingitur[10]), diaboli negotium est. Divino operi satanae ingenia superducere quam scelestum est! Servi nostri ab inimicis nostris nihil mutuantur, milites ab hoste imperatoris sui nihil concupiscunt. De adversario enim eius, in cuius manu sis, aliquid usui postulare, transgressio est. Christianus a malo illo adiuvabitur? nescio an hoc nomen ei perseveret. Erit enim eius, de cuius doctrinis instrui concupiscit. Quantum autem a vestris disciplinis et professionibus aliena sunt, quam indigna nomine Christiano faciem fictam gestare, quibus simplicitas omnis indicitur; effigie mentiri, quibus lingua non licet; appetere, quod datum non sit[11]), quibus alienum abstinentiam in specie exercere, quibus studium pudicitiae est[12])! Credite, benedictae, quo-

1) Rig. vel ex illa scelerata in nos opinione. 2) Rig. si infideli, simplicem non credit. 3) Rig. non in crudam — insinuanda etc. 4) Seml. de bono corporis squalorem, sed de pudoris suad. 5) Rig. urgent. 6) Ita ed. Fran. et all.; Seml. colligunt, Rig. porrigunt. 7) Rig. in ipsis se nimirum arguunt. 8) Rig. additamenta. Is est diabolus. 9) Rig. ut in vobis pareat manus vos quodammodo deo inferre. 10) Rig. infingitur (ἐμπλάττεται). 11) Cod. Agob. quod ad tuum non sit. 12) Rig. qui-

modo praecepta dei custodietis, liniamenta eius in vobis non custodientes?

6. Video quasdam et capillum croco vertere, pudet eas etiam nationis suae, quod non Germanae aut Gallae sint procreatae; ita patriam capillo transferunt[1]); male ac pessime sibi auspicantur flammeo capite, et decorum putant, quod inquinant. Atque et detrimentum crinibus medicaminum vis inurit et cerebro perniciem, etiam cuiuslibet sinceri humoris assiduitas reservat, tum solis animando simul et siccando capillo exoptabilis ardor[2]). Quis decor cum iniuria? quae cum immunditiis pulchritudo? Crocum capiti suo mulier Christiana ingeret, ut in aram? Quodcunque enim immundo spiritui excremari solet, id nisi probis et necessariis et salutaribus usibus adhibeatur, ad quod creatura dei prospecta est, sacrificium videri potest. Sed enim dominus ait: quis vestrum potest capillum atrum ex albo facere, aut album ex atro[3])? Itaque revincunt deum; ecce, inquiunt, pro albo vel atro flavum facimus gratia faciliorem; quamvis et atrum ex albo conantur facere, quas poenituit ad senectam usque vixisse. Pro temeritatem! erubescit aetas exoptata votis, furtum confitetur[4]), adolescentia, in qua delinquimus, suspiratur, occasio gravitatis interpolatur. Absit a sapientiae filiabus stultitia tanta. Senectus, cum plus occultari studuerit, plus detegetur[5]). Haec est aeternitas nostra de capitis iuventute[6]). Hanc incorruptibilem habemus semper induere ad domum domini, quam *ἀκακία* pollicetur[7]). Bene properatis ad dominum, bene festinatis excedere de isto iniquissimo seculo, quibus in fine[8]) appropinquare deforme est.

7. Quid enim tanta ornandi[9]) capitis operositas ad salutem subministrat? Quid crinibus vestris quiescere non licet, modo substrictis, modo relaxatis, modo suscitatis, modo elisis? Aliae gestiunt in cincinnis[10]) coërcere, aliae

---

bus alieni abstinentia traditur? adulterium in sp. ex. qu. st. pud. sit?

1) Rig. ita iam capillos transf. 2) Rig. ardor nocet 3) Matth. 5, 36. 4) Rig. conficitur. 5) Rig. detinetur 6) Rig. aet. vera de capilli iuv. 7) Rig. Hanc incorruptibilitatem habemus superinduere ad novam domum, quam monarchia pollicetur. 8) Latinius: in finem, Rig.: ad finem propinquare. 9) Rhen. e cod. Gorz.: ornandi; alii: ordinandi. 10) Al. in cincinnos.

ut vagi et volucres elabantur, non bona simplicitate. Affigitis praeterea nescio quas enormitates sutilium[1]) atque textilium capillamentorum, nunc in galeri modum quasi vaginam capitis et operculum verticis, nunc in cervicem retro suggestum. Mirum, quod non contra domini praecepta contenditur. Ad mensuram neminem sibi adiicere posse pronuntiatum est. Vos plane adiicitis ad pondus collyrias quasdam vel scutorum umbilicos[2]) cervicibus astruendo. Si non pudet enormitatis, pudeat inquinamenti, ne exuvias alieni capitis forsitan immundi, forsitan nocentis et gehennae destinati, sancto et Christiano capiti suppareti. Imo omnem hanc ornatus servitutem a libero capite propellite. Frustra laboratis ornatae videri, frustra peritissimos quosque structores capillaturae adhibetis. Deus vos velari iubet, credo, ne quarundam capita videantur. Atque [utinam miserrimus ego] in illo die Christianae exsultationis [vel inter calcanea vestra caput elevem[3])!] videbo, an cum cerussa et purpurisso et croco et in illo ambitu capitis resurgatis, an taliter expictas angeli in nebula sublevent obviam Christo. Si nunc bona et dei sunt, tunc quoque occurrent resurgentibus corporibus et sua loca agnoscent. Sed non potest resurgere, nisi caro et spiritus solus ac purus; damnata sunt igitur, quae in carne et spiritu non resurgunt, quia dei non sunt. Damnatis hodie abstinete. Hodie vos deus tales videat, quales tunc videbit.

8. Videlicet nunc et vir et sexus aemulus[4]) feminas a suis depello. An et nobis quaedam respectu obediendae gravitatis[5]) propter metum debitum domino detrahuntur? siquidem et viris propter feminas, ut feminis propter viros, vitio naturae ingenita est placendi voluntas, propriasque praestigias formae et hic sexus sibi agnoscit, barbam acrius caedere, intervellere, circumradere, capillum disponere, etiam colorare[6]) canitiem, primam quamque subducere totius cor-

---

1) Seml. simplicitate custoditis. Praeterea — subtilium etc. Vv. sutilium atque text. desunt in ed. Rig. 2) Rig. colluras quasd. etc. Alii: collyridas quasd. — Scaliger: sputorum umbilicos (παμφόλυγας). 3) Vv. uncinis inclusa a manu librarii male sedula videntur illata esse. 4) Rig. nunc vir ut sexu aemulus. 5) Rig. e cod. Agob. obeundae gratuitatis. Lat.: obeundae gravitatis. 6) Rig. et decolorare.

poris lanuginem, pigmento quoque muliebri distinguere[1]), cetera pulveris cuiusdam asperitudine laevigare, tum speculum omni occasione consulere, anxie inspicere, cum tamen, cognito deo adempta placendi voluntate, per luxuriae vacationem omnia illa ut otiosa, ut hostilia pudicitiae[2]) recusantur. Nam ubi deus, ibi pudicitia, ibi gravitas adiutrix et socia eius. Quo ergo pacto pudicitiam sine instrumento suo, id est, sine gravitate tractabimus? quomodo autem gravitatem administrandae pudicitiae adhibemus, nis et in facie et in cultu et in totius hominis contemplation severitas circumferatur?

9. Quamobrem erga vestitum quoque et reliqua compositionis vestrae impedimenta proinde vobis curanda es amputatio et decussio redundantioris nitoris. Nam qui prodest, faciem quidem frugi et expeditam et simplicitaten condignam divinae disciplinae exhibere, cetera vero corporis laciniosis pomparum et delitiarum ineptiis occupare? Ha pompae quam de proximo curent luxuriae negotium et obstrepant pudicitiae disciplinis, dignoscere in facili est, quo gratiam decoris cultus societate prostituant; adeo, si de sint, irritam et ingratam reddunt, velut exarmatam[3]) e naufragam. Contra si forma defecit, adminiculum nitori quasi de suo gratiam supplet. Aetates denique requieta iam et in portum modestiae subductas splendor et dignita cultus avocant et severitatem appetitionibus inquietant, compensantibus scilicet habitus irritamento pro frigore aetatis Ergo, benedictae, primo quidem ut lenones et prostitutore vestitus et cultus ne in vos admiseritis; tum si quas vel di vitiarum [suarum] vel natalium vel retro dignitatum rati compellit ita pompaticas progredi, ut sapientiam[4]) consecutae temperare saltem ab huiusmodi curate, ne totis habenis licentiam usurpetis praetextu necessitatis. Quomod enim humilitatem, quam Christiani profitemur, implere poterimus[5]), non repastinantes divitiarum vestrarum vel elegantiarum usum, quae ad gloriam faciunt? Gloria auten exaltare, non humiliare consuevit. Non enim utemur nostris

1) Rig. distringere. 2) Rig. per lux. occasionem o. i ut ot. aut hostilia recus. 3) Seml. exornatam. 4) Rig ut sap. non videantur consecutae, temp. malum huiusmodi curate. 5) Rig. quam nostri profitentur, implere poteritis.

uis autem prohibet uti? Secundum apostolum tamen, qui os uti monet mundo isto, quasi non abutamur. Praeterit nim, inquit, habitus huius mundi. Et qui emunt, inquit, ic agant, quasi non possidentes. Cur ita? quoniam praeiserat, dicens: Tempus in collecto est[1]). Si ergo uxoes quoque ipsas sic habendas demonstrat, tanquam non abeantur, propter angustias temporum, quid de vanis his astrumentis earum? Non enim et ita multi faciunt, et se padonatui adsignant propter regnum dei[2]), tam fortem et tique permissam voluptatem sponte ponentes? Quidam[3]) psam dei creaturam sibi interdicunt, abstinentes vino et nimalibus esculentis[4]), quorum fructus nulli periculo aut ollicitudini adiacent; sed humilitatem animae suae in vitus quoque castigatione deo immolant. Satis igitur et vos isae estis divitiis atque deliciis, satis dotum vestrarum frutum decidistis ante notitiam salutarium disciplinarum. Nos umus, in quos decurrerunt fines seculorum. Nos destinati deo ante mundum in aestimationem temporum; tanquam[5]) astigando et castrando, ut ita dixerim, seculo erudimur a lomino. Nos sumus circumcisio omnium et spiritalis et arnalis, nam spiritu et carne secularia circumcidimus[6]).

10. Nimirum enim deus demonstravit succis herbaum et concharum salivis incoquere lanas. Exciderat illi, um universa nasci iuberet, purpureas et coccineas oves mandare: Deus et ipsarum vestium officinas commentus, quae leves et exiles solo pretio graves essent; deus et auri tanta opera produxit, complectendis et distinguendis lapillis; scrupulosa deus auribus vulnera intulit, et tanti habuit vexationem operis sui et cruciatus infantiae tunc primum dolentis, ut ex illis ad ferrum nati corporis cicatricibus grana nescio quae penderent, quae plane Parthi per omnia quaeque sua[7]) bullarum vice inserunt, quamquam et aurum ipsum, cuius vos gloria occupat, cuidam genti ad vincula servire referunt gentilium literae. Adeo non veritate bona sunt, sed raritate; artibus autem per angelos peccatores, qui et ipsas materias prodiderunt, inductis, opero-

---

1) 1. Cor. 7, 29—31. 2) Matth. 19, 12. 3) Rig. Numquid non aliqui. 4) Praeter Rigaltium omnes: exulantes. 5) Rig. in extimatione temporali. Itaque castig. 6) Rig. nam et in spiritu et in carne circumcidimur. 7) Rig. Parthi peronibus quoque suis bull. vice ins.

sitas cum raritate commissa pretiositatem et ex ea libidinem possidendae pretiositatis feminarum excitavit. Quod si iidem angeli, qui et materias eiusmodi et illecebras detexerunt, auri dico et lapidum illustrium et operas eorum tradiderunt, et iam ipsum calliblepharum vellerumque tincturas inter cetera docuerunt[1]), damnati a deo sunt, ut Enoch refert: quomodo placebimus deo, gaudentes rebus illorum, qui iram et animadversionem dei provocaverunt? Nunc deus ista prospexerit, deus permiserit; nullam de conchylio vestem Esaias[2]) increpet, nullas lunulas reprobet, nullum botronatum retundat: tamen non ut gentiles ita nos quoque nobis adulemur, institutorem deum solummodo existimantes, non etiam dispectorem institutorum suorum. Quanto enim melius[3]) et cautius egerimus, si praesumamus, omnia quidem a deo provisa tunc et in seculo posita, uti nunc essent[4]), in quibus disciplina servorum eius probaretur, ut per licentiam utendi continentiae experientia procederet[5]). Nonne sapientes patresfamiliae de industria quaedam servis suis offerunt atque permittunt, ut experiantur, an et qualiter permissis utantur, si probe, si modeste[6])? Quanto autem laudabilior, qui abstinuerit in totum, qui timuerit etiam indulgentiam domini? Sic igitur et apostolus: Omnia, inquit, licent, sed non omnia aedificant[7]). Quanto facilius illicita timebit, qui licita verebitur.

11. Quae autem vobis caussa est exstructius prodeundi, cum remotae sitis ab his, quae talium indigent. Nam nec templa circuitis, nec spectacula postulatis, nec festos dies gentilium nostis. Propter istos enim conventus et mutuum videre ac videri omnes pompae in publicum proferuntur, ut aut luxuria negotietur aut gloria insolescat. Vobis autem nulla procedendi caussa non tetrica: aut imbecillus aliquis ex fratribus visitandus, aut sacrificium offertur, aut dei verbum administratur. Quidvis horum gravitatis et sanctitatis negotium, et cui opus non sit habit

---

1) Inde a vv. Adeo non veritate etc. secuti sumus recensionem Rigaltii, quum quae a ceteris edita sunt intelligi nequean 2) Ies. 3, 18 sqq. 3) Rig.: utilius. 4) Ita recte h. l. emend Fr. Iunius; ceteri: esset. 5) Rig. cont. experimenta procederent. 6) Rig. moderate. 7) Rig. expediunt. — 1 Cor. 10, 23.

extraordinario et composito et soluto [1]). Ac si necessitas amicitiarum officiorumque gentilium vos vocat, cur non vestris armis indutae proceditis? tanto magis, quanto ad extraneas fidei? ut sit inter ancillas diaboli et dei discrimen, ut exemplo sitis illis, ut aedificentur in vobis, ut, quomodo ait apostolus, magnificetur deus in corpore vestro [2]); magnificatur autem in corpore per pudicitiam, utique et per habitum pudicitiae competentem. Sed enim dicitur a quibusdam, ne blasphemetur nomen [3]) eius in nobis, si quid de pristino habitu et cultu detrahamus. Non auferamus ergo nobis et [4]) vitia pristina; simus et moribus iisdem, si et superficie eadem, et tunc vere non blasphemabunt nationes. Grandis blasphemia est, qua [5]) dicatur: ex quo facta est Christiana, pauperius incedit. Timebis pauperior videri, ex quo locupletior facta es, et sordidior, ex quo mundior? Secundum gentilium, an secundum dei placitum incedere Christianos oportet?

12. Optemus tantummodo ne iustae blasphemationis caussa simus. Quanto autem magis blasphemabile est, si, quae sacerdotes pudicitiae dicimini, impudicarum ritu procedatis cultae et expictae? Aut quid minus habent infelicissimae illae publicarum [6]) libidinum victimae? quas si quae leges a matronis [7]) et matronalibus decoramentis coërcebant, iam certe seculi improbitas quotidie insurgens honestissimis quibusque feminis usque ad errorem dignoscendi coaequavit; quamquam lenocinia formae nunquam non prostituto corpori coniuncta et debita etiam scripturae suggerunt. Illa civitas valida, quae super septem montes et plurimas aquas praesidet, cum prostitutae appellationem a domino meruisset [8]), quali habitu appellationi suae comparata est? Sedet certe in purpura et coccino et auro et lapide pretioso. Quam maledicta sunt, sine quibus non potuit maledicta et prostituta describi! Thamar illa [9]), quia se expinxerat et ornaverat, iccirco Iudae suspicione visa est

---

1) A. Neander emend. hab. extraord. et soluto, sed composito. 2) Phil. 1, 20., 1. Cor. 6, 20. 3) Rom. 2, 24. 4) Vv. nobis et delevit Rig. 5) Gelenius aliique: blasph., si qua dic. — incedere. Rig. blasph. est, ex qua dic. — incedit. 6) Al. impudicarum. 7) Rig. maritalibus. 8) Rig. praesidet, prostitutae app. a dom. meruit. Sed quali hab. etc. 9) Gen. 38, 14 sq.

quaestui sedere; adeo, quia sub velamento latebat, habitus qualitate quaestuariam mentiente, et fecit, ut quaestuariam et voluit et compellavit et pactus est[1]). Unde addiscimus adversus congressus etiam et suspiciones impudicas providendum omni modo esse. Quid enim castae mentis integritas in alterius suspicione maculatur? quid speratur in me, quod aversor? quid non mores meos habitus pronuntiat, ne spiritus per aures ab impudentia vulneretur? Liceat videri pudicam, certe impudicam non licet[2]).

13. Aliqua forsitan dicat: non est mihi necessarium hominibus probari, nec enim testimonium hominum requiro deus conspector est cordis[3]). Scimus omnes, cum tamen[4]) quid idem per apostolum dixerit, recordemur: probum vestrum coram hominibus appareat[5]). Ad quid, nisi ut malitia ad vos accessum omnino non habeat, et ut malis e exemplo et testimonio sitis? Aut quid est; luceant opera vestra? Aut quid nos dominus lumen terrae vocavit? quid civitati supra montem constitutae comparavit[6]), si non relucemus inter tenebrosos[7]) et exstamus inter demersos Si lucernam tuam sub modium abstruseris, in tenebris derelicta a multis incurseris necesse est. Haec sunt, quae nos luminaria mundi faciunt, bona scilicet nostra. Bonum autem, dumtaxat verum et plenum, non amat tenebras, sed gaudet videri et ipsa denotatione sui exsultat[8]). Pudicitiae Christianae satis non est esse, verum et videri. Tanta enim debet esse plenitudo eius, ut emanet ab animo in habitum et eructet a conscientia in superficiem, ut et foris inspicia quasi supellectilem suam, quae conveniat fidei continenda in perpetuum. Discutiendae enim sunt delitiae, quarum mollitia et fluxu fidei virtus effeminari potest. Ceterum nescio an manus spatalio circumdari solita in duritia catenae stupescere sustineat. Nescio an crus de periscelio[9] in nervum se patiatur arctari. Timeo cervicem, ne marga

---

1) Rig. adeoque sub vel. lat., hab. qual. quaes ment., ut quaest. et voluerit et compellaverit et pactus sit. 2) Rig. e cod. Agob. certe impudicam scilice 3) 1. Sam. 16, 7. 4) Fr. Iunius coni. Scimus omnes; verum tamen quid idem etc. 5) Phil. 4, 5. 6) Matth. 5, 14 — 16 7) Rig. reluc. in tenebris; alii: reluc. inter tenebras 8) Rig. in ipsas denotationes exultat. 9) Rig. crus periscelio laetatum etc.

itarum et smaragdorum laqueis occupata locum spathae non det. Quare, benedictae, meditemur duriora, et non sentiemus; relinquamus laetiora, et non desiderabimus; stemus expeditae ad omnem vim, nihil habentes quod relinquere timeamus. Retinacula ista sunt spei nostrae. Proiiciamus ornamenta terrena, si coelestia optamus. Ne dilexeritis aurum, in quo prima [1]) delicta populi Israëlis denotantur. Odisse debetis, quod Iudaeos [2]) perdidit, quod derelinquentes deum adoraverunt. Etiam tunc aurum ignis est esca [3]). Ceterum tempora Christianorum semper et nunc vel maxime non auro, sed ferro transiguntur. Stolae martyriorum praeparantur, angelis baiulis [4]) sustinentur. Prodite vos iam medicamentis et ornamentis exstructae prophetarum et apostolorum, sumentes de simplicitate candorem, de pudicitia ruborem, depictae oculos verecundia et os [5]) taciturnitate, inserentes in aures sermonem dei, annectentes cervicibus iugum Christi. Caput maritis subiicite, et satis ornatae eritis. Manus lanis occupate, pedes domi figite, et plus quam in auro placebunt [6]). Vestite vos serico probitatis, byssino sanctitatis, purpura pudicitiae. Taliter pigmentatae deum habebitis amatorem.

DE
EXHORTATIONE CASTITATIS*).

1. Non dubito, frater, te post uxorem in pace praemissam ad compositionem animi conversum, de exitu singularitatis cogitare et utique consilii indigere; quamquam in

1) Rig. omnia. Cf. Exod. 32, 2 sqq. 2) Rig. patres. 3) Rig. quod relinquentibus deum adoratum est. Etiam (alii: iam) tunc aurum ignis est. Ceterum etc. 4) Rig. angeli baiuli sust. 5) Alii: et spiritus taciturnitate. 6) Rig. placebitis.

*) Librum hunc Rigaltius ad cod. Agobardi fidem multis locis ita emendavit, ut praestaret eum sequi, quam cum Semlero nimia sedulitate insistere priorum editt. vestigiis.

huiusmodi cum fide sua colloqui debet unusquisque eiusqu
vires consulere: tamen quoniam in ista specie carnis neces
sitas cogitatum movet, quae fere apud eandem conscientiai
fidei resistit, opus est fidei extrinsecus consilio tanquam ad
vocato adversus carnis necessitatem. Quae quidem necessita
facillime circumscribi potest, si voluntas potius dei, quai
indulgentia consideretur. Nemo indulgentiam audendo [1]
promeretur, sed voluntati obsequendo. Voluntas dei e
sanctificatio nostra [2]). Vult enim imaginem suam nos etiai
similitudinem fieri, ut simus sancti, sicuti et ipse sanctu
est [3]). Id bonum, sanctificationem dico, in species distr
buo [4]) complures, ut in aliqua earum deprehendamur. Prim
species est virginitas a nativitate; secunda virginitas a se
cunda nativitate, id est a lavacro, quae [5]) aut in matrimo
nio purificat ex compacto, aut in viduitate perseverat e
arbitrio; tertius gradus superest monogamia, cum post ma
trimonium unum interceptum exinde sexui renuntiatu
Prima [6]) virginitas felicitatis est, non nosse in totum,
quo postea optabis liberari; secunda virtutis est, contemner
cuius vim optime noris; reliqua species hactenus nubend
post matrimonium morte disiunctum, praeter virtutis, etia
modestiae laus est. Modestia est enim ablatum non desid
rare, et ablatum a deo domino, sine cuius voluntate ne
folium de arbore labitur nec passer assis unius ad terra
cadit [7]).

2. Quam denique modesta illa vox est: dominus de
dit, dominus abstulit [8]); ut domino visum est, ita factu
est. Ideo si nuptias ablatas restauremus, sine dubio contr
voluntatem dei nitimur, volentes habere rursus, quod ha
bere nos noluit; si enim voluisset, non abstulisset; nisi

---

1) Rig. indulgentia utendo prom. 2) 1 Thess. 4,
3) Lev. 11, 44 sq. 19, 2. 20, 7. 1 Petr. 1, 16. 4) Alii: distr
buit. 5) Seml.: sec. virg. a lavacro aquae, aut etc. Rh
nani ed. I.: sec. virg., ut ex arbitrio suo vidua manea
cum alibi duas damnandam, si nupserit, id est lava
cro etc. Alii delent vv. cum alibi — nupserit. Cod. Wouw
species distribui compl. oportet — virginitas a lava
cro aquae, i. e., ut ex arbitrio suo vidua maneat, au
in matrim. purificata ex compacto, etc. 6) Ita hunc lo
cum (prima virg. — modestia est enim) emendarunt parti
Rig., partim Wouwerus; quae ceteri ediderunt nec intellectu facil
nec notatu digna sunt. 7) Matth. 10, 29. 8) Iobus 1, 21.

in hoc voluntatem dei interpretamur, quasi rursus nos voluerit habere, quod iam noluit[1]). Non est bonae et solidae fidei, sic omnia ad voluntatem dei referre, et ita adulari sibi unumquemque dicendo nihil fieri sine nutu[2]) eius, ut non intelligamus aliquid esse in nobis ipsis. Ceterum excusabitur omne delictum, si contenderimus, nihil fieri a nobis sine dei voluntate, et ibit definitio ista in destructionem totius disciplinae, etiam ipsius dei, si aut quae non vult de sua voluntate producit, aut nihil est quod deus non vult. Sed quando vetat quaedam, quibus etiam supplicium aeternum comminatur, utique etiam[3]) quae vetat non vult, a quibus et offenditur: sicuti et quae vult, praecipit et accipit et aeternitatis mercede dispungit[4]). Itaque cum utrumque ex praeceptis eius didicerimus, quid velit et quid nolit, iam nobis est voluntas[5]) eligendi alterum, sicut scriptum est: Ecce posui ante te bonum et malum[6]); gustasti enim de arbore agnitionis. Et ideo non debemus, quod nostro expositum est arbitrio, in dei referre voluntatem, quos vult ipse et velle, qui malum non vult. Ita nostra est voluntas, cum malum volumus adversus dei voluntatem, qui bonum vult. Porro si quaeris, unde veniat ista voluntas, qua quid volumus adversus dei voluntatem, dicam: ex nobis ipsis; nec temere; semini enim tuo respondeas necesse esse; siquidem ille princeps generis et delicti Adam voluit quod deliquit: neque enim diabolus voluntatem ei imposuit delinquendi, sed materiam voluntati subministravit. Ceterum voluntas dei in obedientiam[7]) venerat. Proinde et tu si non obaudieris deo, qui te proposito praecepto liberae potestatis instituit, per voluntatis libertatem volens devergis in id quod deus non vult, et ita te putas a diabolo subversum, qui etsi quid vult te velle quod deus non vult, non tamen facit ut et velis, quia nec tunc invitos[8]) protoplastos ad voluntatem delicti subegit; imo neque invitos neque ignorantes quid deus nollet; utique enim nolebat fieri, cui

---

1) Alii: rursus vellet in nos, (cod. Wouw.: in nobis,) quod iam noluit deus. 2) Al. iussione. 3) Rig. utique enim. 4) Rig. sicut e contrario quae vult, et praecipit et accepto facit et aet. etc. 5) Rig. tamen nobis est vol. et arbitrium el. alt. 6) Sirac. 15, 18. 7) Cod. Wouw.: Cet. vol. ei in obedientiam ven. 8) Rig. istos protopl.

admisso mortem destinabat. Ita diaboli opus unum est, tentare quod in te est, an velis. At ubi voluisti, sequitur ut te sibi subigat, non operatus in te voluntatem, sed nactus possessionem voluntatis [1]). Igitur cum solum sit in nobis velle, in hoc probatur nostra in deum mens, an ea velimus quae cum voluntate ipsius faciant.

3. Alte et impresse recogitandam esse dico dei voluntatem, quid etiam in occulto velit. Quae enim in manifesto, scimus omnes, eaque ipsa qualiter in manifesto sint, perspiciendum est. Nam etsi quaedam videntur voluntatem dei sapere, dum a deo permittuntur, non statim omne quod permittitur ex mera et tota voluntate procedit eius qui permittit. Ex indulgentia est, quodcunque permittitur [2]). Quae etsi sine voluntate non est, quia tamen aliquam habet caussam in illo cui indulgetur, quasi de invita venit voluntate passa caussam sui, quae cogit voluntatem. Vide, qualis sit voluntas eius, cuius altera sit caussa [3]). Secunda item species consideranda est non [4]) purae voluntatis. Vult nos deus agere quaedam placida sibi, in quibus non indulgentia patrocinatur, sed disciplina dominatur. Si tamen alia istis praeposuit, utique quae magis vult, dubiumne est ea nobis sectanda esse, quae mavult, quum quae minus vult, quia alia magis vult, perinde habenda sint atque si nolit? Nam ostendens, quid magis velit, minorem voluntatem maiore delevit [5]). Quantoque tuae utramque proposuit, tanto definivit id te sectari debere, quod declaravit se magis velle. Ergo si ideo declaravit, ut id secteris, quod magis vult, sine dubio nisi ita facis, contra voluntatem eius sapis, sapiendo contra potiorem eius voluntatem, magisque offendis quam promereris, quod vult quidem faciendo, sed [6]) quod mavult respuendo. Ex parte delinquis; ex parte, si non

---

1) Rig. ut et sibi subiungat — occasionem voluntatis. 2) Cf. 1 Cor. 7, 6. 3) Rig. voluntas, cuius alter est caussa. 4) Negandi particula deest apud alios. 5) Hunc locum sic e mscr. corrigit Wouwerus: Vide quanta sit voluntas ea — consideranda ut non purae voluntatis. Vult nos deus sibi placita facere in quibus — Si tamen et alia ista proponit, utique quae magis vult. Nec dubium est ea nobis taxanda esse, quae vult, cum ea, quae minus vult, qui magis vult, perinde habenda sint, quasi nolit. Nam ostendendo — delevit. — Nos probavimus Rigaltii emendationem. 6) Rig. et quod mavult resp.

delinquis, non tamen promereris. Porro et promereri nolle, delinquere est. Secundum igitur matrimonium, si est ex illa dei voluntate, quae indulgentia vocatur, negabimus meram voluntatem, cui indulgentia est caussa, si ex ea, cui potior alia praeponitur continentiae magis appetendae, didicerimus non potiorem a potiore rescindi. Haec praestruxerim[1]), ut iam apostoli voces decurram. Inprimis autem non videbor irreligiosus, si quod ipse[2]) profitetur continentiam magis appetendam didicerimus. Iam animadvertam omnem illum indulgentiam nuptiarum de suo, id est, de humano sensu, non de divino praescripto induxisse. Nam et cum de viduis innuptis definivit, uti nubant, si continere non possunt, quia melius sit nubere quam uri, conversus ad alteram speciem, nuptis autem denuntio, inquit, non ego[3]), sed dominus. Ita ostendit extra rationem personae suae dominum, et[4]) quod supra dixerat, id non ex persona domini, sed ex sua pronuntiasse: melius est nubere quam uri. Quae vox licet ad eos pertineat, qui innupti vel vidui a fide deprehenduntur; quia tamen omnes eam ad nubendi licentiam amplectuntur, velim pertractare, quale bonum ostendat, quod melius est poena, quod non potest videri bonum, nisi pessimo comparatum, ut ideo bonum sit nubere, quia deterius est ardere. Bonum ita est, si per se nomen hoc obtinet[5]) sine comparatione, non dico mali, sed etiam boni alterius, ut, etsi bono alii comparetur et ab illo adumbretur[6]), nihilominus remaneat id boni nominis. Ceterum si per mali collationem[7]) cogitur bonum dici, non tam bonum est, quam genus mali inferioris, quod a superiore malo obscuratum ad nomen boni impellitur. Aufer denique conditionem comparationis, ut non dicas: melius est nubere quam uri, et quaero an dicere audeas: melius est nubere, non adiiciens quid sit id quod melius est. Ergo quod non melius, utique nec bonum, quia abstulisti et removisti conditionem comparationis quae dum melius illud facit, ita bo-

---

1) Rig. praestrixerim. 2) Cod. Wouw.: si qui, qnod ipse etc.; Rig.: si, quod ipse profitetur, animadvertam etc. 3) Rig. non quidem ego. — 1 Cor. 7, 10. 4) Ita Gelen. et ed. Fran.; Rig. ex tralatione pers. suae in dom., id quod s. d., non ex pers. 5) Rig. si perseveret nomen obtinens. 6) Ita cod. Wouweri. Rig. comparatur et ab alio adumbratur, nih. rem. in boni nomine. 7) Rig. conditionem.

num haberi cogit. Melius est nubere quam uri sic accipiendum est, quomodo melius est uno oculo quam duobus carere, si tamen a comparatione discedas, non erit melius unum oculum habere, quia nec bonum. Nemo igitur captet ex hoc capitulo defensionem, quod proprie ad innuptos et viduos spectat, quibus nulla adhuc coniunctio numeratur; quamquam ostenderim etiam illis intelligendam esse permissi conditionem.

4. Ceterum de secundo matrimonio scimus plane apostolum [1]) pronuntiasse: Solutus es ab uxore, ne quaesieris uxorem, sed et si duxeris, non delinques. Proinde tamen et huius sermonis ordinem de consilio suo, non de divino praecepto introducit. Multum autem interest inter dei praeceptum et consilium hominis. Praeceptum dei [2]), inquit, non habeo, sed consilium do, quasi misericordiam consecutus fidelis esse, quoniam neque in evangelio neque in ipsius Pauli epistolis ex praecepto dei invenias permissam matrimonii separationem. Unde unum habendum confirmatur, quia quod a domino permissum non invenitur, id agnoscitur interdictum. Adde quod et haec ipsa humani consilii interiectio, quasi iam recogitationem excessus sui passa, statim se refrenat et revocat, cum subiungit: Verumtamen huiusmodi pressuram carnis habebunt, cum parcere se eis dicit, cum tempus in collecto esse adiicit, quo oporteat etiam habentes matrimonia pro non habentibus agere, cum sollicitudinem nuptorum [3]) committit. Per haec enim docens, cur non expediat nubere, dissuadet ab eo, quod supra indulserat. Et hoc de primo matrimonio, quanto magis de secundo? Cum vero nos ad exemplum suum hortatur, utique ostendens, quid nos velit esse, id est continentes pariter declarat, quid nos esse nolit [4]). Id [5]) quod non vult, nec sponte nec veritate permittit. Si enim vellet non permisisset, imo imperasset. Sed ecce rursus mulierem defuncto marito dicit nubere posse, si cui velit, tantum in domino. At enim felicior erit, inquit, si sic perseveraverit [6]) secundum meum consilium. Puto autem, et ego spiritum dei habeo. Videmus duo consilia, quo supra nubend

1) Cf. 1 Cor. 7, 25—40. 2) Rig. praec. domini — consecutus a domino fid. esse. Ceterum neque etc. 3) Rig nupt. et innuptorum com. 4) Rig. nolit, i. e. incontinentes. 5) Rig.: Ita et ipse cum aliud vult, id quod non etc. 6) Rig. permanserit.

veniam facit, et quo postmodum continentiam nubendi indicit. Cui ergo, inquis, consilio adsentabimur? Inspice et lege. Cum veniam facit, hominis prudentis consilium allegat, cum continentiam indicit, spiritus sancti consilium affirmat. Sequere admonitionem, cui divinitas patrocinatur. Spiritum quidem dei etiam fideles habent, sed non omnes fideles apostoli. Cum ergo, qui se fidelem dixerat, adiecit postea, spiritum dei se habere, quod nemo dubitaret etiam de fideli; iccirco hoc dixit, ut sibi apostoli fastigium redderet. Proprie enim apostoli spiritum sanctum habent [qui plene habent] in operibus prophetiae et efficacia virtutum atque documentis linguarum, non [quasi] [1]) ex parte, quod ceteri. Ita spiritus sancti auctoritatem ad eam speciem adire fecit, cui nos magis obsequi voluit, et factum est iam non consilium divini spiritus, sed pro eius maiestate praeceptum.

5. Ad legem semel nubendi dirigendam ipsa origo humani generis patrocinatur, contestans, quid deus ab initio constituerit in formam posteritati recensendam. Nam cum hominem figurasset eique parem necessariam prospexisset, unam de costis eius mutuatus, unam illi feminam finxit; cum utique nec artifex nec materia defecisset, plures costae in Adam et infatigabiles manus in deo, sed non plures uxores apud deum. Et ideo homo dei Adam et mulier dei Eva unis inter se nuptiis defuncti sunt [2]). Formam hominis dei de originis auctoritate et prima dei voluntate sanxerunt. Erunt [3]) duo, inquit, in una carne, non tres, neque quatuor, alioquin iam non una caro nec duo in una carne; tunc erunt, si coniunctio et concretio duum in unitate semel fiat; si vero rursus aut saepius, iam una esse desiit, et erunt iam non duo in unam carnem, sed una plane costa [5]) in plures. At cum apostolus in ecclesiam et Christum interpretatur, erunt duo in una carne, secundum spiritales nuptias ecclesiae et Christi, (unus enim Christus et una eius ecclesia,) agnoscere debemus duplicatam et exaggeratam esse nobis unius matrimonii legem tam secundum generis fundamentum quam secundum Christi firmamentum.

---

1) Vv. qui plene habent et quasi desunt in ed. Rigaltii. 2) Rig. nuptiis functi formam hominibus dei etc. 3) Rig. Denique erunt. 4) Ed. Fran. hic et in seqq. in unam carnem. — Cf. Ephes. 5, 31. 5) Rigaltio excepto omnes: caro.

De uno matrimonio censemur utrobique, et carnaliter in Adam et spiritaliter in Christo; duarum nativitatum unum est monogamiae praescriptum. In utraque degenerat, qui de monogamia exorbitat. Numerus matrimonii, a maledicto viro coepit. Primus Lamech [1]) duabus maritatus tres in unam carnem effecit.

6. Sed et benedicti, inquis, patriarchae non modo pluribus uxoribus, verum etiam concubinis coniugia miscuerunt. Ergo propterea nobis quoque licebit innumerum nubere? Sane licebit, si qui adhuc typi alicuius futuri sacramenti [2]) supersunt, quos nuptiae tuae figurent, vel si [3]) etiam nunc locus est vocis illius: crescite et multiplicamini. id est, si nondum alia vox supervenit: tempus iam in collecto esse, restare, ut et qui uxores habent tanquam non habentes agant. Utique enim continentiam indicens et compescens concubitum, seminarium generis, abolescit crescite illud et multiplicamini. Ut opinor autem, unius et eiusdem dei utraque pronuntiatio et dispositio est, qui tunc quidem in primordio sementem generis emisit indultis coniugiorum habenis, donec mundus repleretur, donec novae disciplinae materia proficeret. Nunc vero sub extremitatibus temporum compressit quod emiserat et revocavit quod indulserat non sine ratione propagationis in primordio et repastinationis [4]) in ultimo. Semper initia laxantur, fines contrahuntur. Propterea silvam quis instituit et crescere sinit, ut tempore suo caedat. Silva erat vetus dispositio, quae in evangelio [5]) novo deputatur, in quo et securis ad radicem arboris posita est [6]). Sic et oculum pro oculo et dentem pro dente [7]) iam senuit, ex quo iuvenuit: Malum pro malo nemo reddat [8]). Puto autem etiam in humanas constitutiones atque decreta postera pristinis praevalere.

7. Cur autem de pristinis exemplis non ea potius agnoscamus, quae cum posteris communicant disciplinam et formam [9]) vetustatis ad novitatem transmittunt? Ecce enim in veteri lege animadverto castratam licentiam saepius nu-

---

1) Genes. 4, 19. 2) Rig. si adhuc typi, futuri alicuius sacramenta, supersunt. 3) Rig. vel si, ed. Fran. aut si Seml. quod si. 4) Rig. prorogationis in pr. et pastinationis in ult. 5) Rigalt. ab ev. 6) Matth. 3, 10. 7) Matth. 5, 38. 8) Rom. 12, 17. 9) Rig. quae c. posterioribus com de disciplina et forma etc.

bendi. Cautum est in Levitico: Sacerdotes mei non plus nubent[1]). Possum dicere, etiam illud plus esse, quod semel non est; quod non unum est, numerus est; denique post unum incipit numerus. Unum autem est omne quod semel est. Sed uni[2]) Christo servabatur, sicut in ceteris, ita in isto quoque, legis plenitudo. Inde igitur apud nos plenius atque instructius praescribitur[3]), unius matrimonii esse oportere, qui alleguntur[4]) in ordinem sacerdotalem. Usque adeo quosdam memini digamos loco deiectos. Sed dices: ergo ceteris licet, quos excipit. Vani erimus, si putaverimus, quod sacerdotibus non liceat, laicis licere. Nonne et laici sacerdotes sumus? Scriptum est: Regnum quoque nos et sacerdotes, deo et patri suo fecit[5]). Differentiam inter ordinem et plebem constituit ecclesiae auctoritas, et honor per ordinis consessum sanctificatus[6]). Adeo ubi ecclesiastici ordinis non est consessus, et offers et tinguis et sacerdos es tibi solus[7]). Sed ubi tres, ecclesia est, licet laici. Unusquisque enim de sua fide vivit, nec est personarum acceptio apud deum. Quoniam non auditores legis iustificabuntur a deo, sed factores, secundum quod et apostolus dicit[8]). Igitur si habes ius sacerdotis in temetipso ubi necesse est, habeas oportet etiam disciplinam sacerdotis, ubi necesse est habere ius sacerdotis. Digamus tinguis? digamus offers? quanto magis laico digamo capitale erit agere pro sacerdote, cum ipsi sacerdoti digamo auferatur agere sacerdotem? Sed necessitati, inquis, indulgetur. Nulla necessitas excusatur, quae potest non esse. Noli denique digamus deprehendi, et non committis in necessitatem administrandi quod non licet digamo. Omnes nos deus ita vult dispositos esse, ut ubique sacramentis eius obeundis apti simus. Unus deus, una fides, una et disciplina. Usque adeo nisi et laici ea observent, per quae presbyteri alleguntur, quomodo erunt presbyteri, qui de laicis

1) Lev. 21, 14. 2) Gelen. et ed. Fran.: uni Chr.; alii: in Chr., Rig. Sed Christo. 3) Tit. 1, 6. 4) Ita Rigaltius. Rhenani ed. I. quos alleget; ed. Fran. quos allegi liceat; cod. Wouweri: quos allegi in ord. sac. oportet. Leg. fortasse: quos allegerint in ord. sacerdotalem. 5) Apocal. 1, 6. 6) Rhen., Gelenius aliique: sanctif. a deo. Ubi etc. Cod. Wouw.: sanctificatus. Ideo ubi etc. 7) Sic Rig. e cod. Agobardi. Alii: et offert et tingit sacerdos, qui est ibi solus. 8) Rom. 2, 11. 13.

alleguntur? Ergo pugnare debemus, ante laicum iussum a secundo matrimonio abstinere, dum presbyter esse non alius potest, quam laicus qui semel fuerit maritus.

8. Liceat nunc denuo nubere, si omne quod licet, bonum est. Idem apostolus exclamat: 'Omnia licent, sed non omnia prosunt[1]). Quod non prodest, oro te, bonum potest dici? Si licita sunt et quae non pro salute, ergo et quae non bona sunt licita sunt. Quid autem magis velle debebis quod ideo bonum est, quia licet, an quod ideo quia prodest? Multum existimo esse inter licentiam et salutem. De bono non dicitur, licet quia bonum permitti non exspectat, sed adsumi. Permittitur autem, quod an bonum sit in dubio est, quod potest etiam non permitti, si non habeat aliquam sui caussam primam. Propter incontinentiae periculum permittitur nubere secundo, quia nisi licentia alicuius non bonae rei subiaceret, non esset in quo probaretur, qui divinae voluntati, et qui suae potestati obsequatur[2]), quis nostrum utilitatis praesentiam sectetur, et qui occasionem licentiae amplexetur, [quis divinae voluntati, et quis suae voluptati obsequatur.] Licentia plerumque tentatio est disciplinae, quoniam disciplina per tentationem probatur, tentatio per licentiam operatur. Ita fit, ut omnia liceant, sed non omnia expediant, dum tentatur, cui permittitur, et iudicatur, dum in permissione tentatur. Licebat et apostolis nubere et uxores circumducere. Licebat et de evangeliis vivere[3]). Sed qui iure hoc non usus est in occasionem, ad exemplum nos suum provocat, docens in eo esse probationem, in quo licentia experimentum abstinentiae praestruxit.

9. Si penitus sensus eius interpretemur, non aliud dicendum erit secundum matrimonium, quam species stupri. Cum enim dicat, maritos hoc in sollicitudine habere, quemadmodum sibi placeant, non utique de moribus, (nam bonam sollicitudinem non sugillaret,) sed de cultu et ornatu et omni studio formae ad illecebras movendas sollicitos intelligit, velut de forma[4]) et cultu placere carnalis concup

1) Praeter Rigaltium et Fr. Iunium omnes: pro salute. — 1 Cor. 6, 12. 2) Rig. obsequeretur. Vv. uncis inclusa desu in Rig. editione. 3) Rig. de evangelio ali. — 1 Cor. 9, 5. 14 s 4) Ita cod. Wouweri. Rig. moliendas sollicitos intelligi v lit; de forma autem etc.

centiae ingenium sit, quae etiam stupri caussa est. Ecquid idetur tibi stupri affine esse matrimonium, quoniam ea in llo deprehendo quae stupro competunt? Ipse dominus dit: qui viderit, inquit, mulierem ad concupiscendum [eam], ım stupravit eam in corde suo[1]). Qui autem eam ad ducendum viderit, minus an plus fecit? quid si etiam duxerit? uod non faceret, nisi ad ducendum concupisset. Nisi poest duci uxor, quam non videris nec concupieris[2]). Mulum sane interest, maritus an caelebs aliam concupiscat.)mnis mulier caelibi alia[3]) est, quamdiu aliena, nec per liud fit marita, nisi per quod et adultera. Leges videntur ıatrimonii et stupri differentiam facere, per diversitatem lliciti, non per conditionem rei ipsius. Alioquin quae res t viris et feminis omnibus adest ad matrimonium et sturum? commixtio carnis scilicet, cuius concupiscentiam doıinus stupro adaequavit. Ergo, inquis, iam et primas, id st, unas nuptias destruis? Nec immerito, quoniam et ipsae x eo constant, quod est stuprum[4]). Ideo optimum est ıomini mulierem non attingere, et ideo virginis principalis anctitas, quia caret stupri affinitate. Et cum haec etiam de ırimis et unis nuptiis praetendi ad caussam continentiae ıossint, quanto magis secundo matrimonio recusando praeudicabunt? Gratus esto, si semel tibi deus indulsit nubere. Gratus autem eris, si iterum indulsisse illum tibi nescias. Ceterum abuteris indulgentia, cum sine modestia uteris, nodestia a modo intelligitur. Non tibi sufficit de summo llo immaculatae[5]) virginitatis gradu in secundum recidisse ıubendo, sed in tertium adhuc devolveris et in quartum et ortassis in plures, postquam in secunda statione continens ıon fuisti, quia nec prohibere plures nuptias voluit, qui de secundis provocandis retractavit. Nubamus igitur quotidie, et nubentes ab ultimo die deprehendamur, tanquam Sodoma et Gomorra, quo die adimplebitur vae illud super praegnantes et lactantes[6]), id est, super maritos et incontinentes; de

1) Matth. 5, 28. 2) Alii: etsi non videris, at concupieris saltem, cum ipsam ducere coeperis. 3) Alii: maritus ab zelo — mulier zelivira est. 4) Rig. quo et stuprum. 5) Ita Rigaltius. Rhen. in ed. I. iunxere etiam virg. atque scribendum esse statuit: inuxorae vel sincerae. 6) Rig. quo die vae illud super praegnantes adimplebitur, id est etc.

nuptiis enim uteri et ubera et infantes. Et quando finis nubendi? credo post finem vivendi 1).

10. Renuntient tandem carnalibus fructibus, ut aliquando spiritalia retractemus 2). Rape occasionem, ets non exoptatissimam, attamen opportunam, non habere cu debitum solveres, et a quo exsolvereris. Desiisti esse debitor. O te felicem! dimisisti debitorem, sustine damnum Quid si, quod diximus damnum, lucrum sentias? Per continentiam enim negotiaberis magnam substantiam sanctitatis; parsimonia carnis spiritum acquires. Recogitemus eni ipsam conscientiam nostram, quam alium se homo sentiat cum forte a sua femina cessat. Spiritaliter sapit. Si orationem facit ad dominum, prope est coelo; si scripturis incumbit, totus illic est; si psalmum canit, placet sibi; si daemonem adiurat, confidit sibi. Ideo apostolus temporale purificationem orationum commendandarum caussa adieci ut sciremus, quod ad tempus prodest, semper nobis exe cendum esse, ut semper prosit 3). Quotidie, imo omni 4 momento oratio hominibus necessaria est, utique et conti nentia, postquam oratio necessaria est. Oratio de co scientia procedit. Si conscientia erubescit, erubescit ora tio. Spiritus deducit orationem ad deum. Si spiritus re apud se sit, si conscientia erubescat 5), quomodo audeb orationem deducere ad altare 6), de qua erubescente ipse suffunditur sanctus minister? Etenim est prophetic vox veteris testamenti: Sancti erimus, quia deus sanctu et rursus: Cum sancto sanctificaberis et cum viro inno cente innocens eris et cum electo electus 7). Debem enim ita ingredi in disciplinam domini, ut dignum est, no secundum carnis calentes concupiscentiam 8). Ita enim

---

1) Alii subandi et nubendi. 2) Rig. Renuntiem carnalibus, ut aliq. spiritalia fructificemus. 3) In h quoque Rigalt. secuti sumus; ceterorum autem editt. scripturae mi modo inter se sunt diversae. 4) Cod. Wouweri: Quot. imo omni mom. Rig.: Quotidie, omni mom. Alii: Si quot omni mom. 5) Cod. Wouweri: si conscientia erubesci Rig. conscientiae erubescentis. 6) Cod. Agobardi: ora deducere ab alia re. Vv. de qua — minister Rig. s lus refert. 7) Lev. 11, 44 sq. 19, 2. 1 Petr. 1, 16. — P 18, 26 sq. 8) Rhen. aliique: ut deo dignum fructum, no sec. carnis exsqualentiae conc. Rig. calentes concupiscentias.

apostolus dicit, quod sapere secundum carnem mors sit, secundum spiritum vero sapere vita aeterna sit in Christo Iesu domino nostro[1]). Si haec obtusio[2]) etiam cum in unis nuptiis res carnis exercetur, spiritum sanctum avertit, quanto magis, cum in secundo matrimonio agitur?

11. Duplex enim iste rubor est, quia in secundo matrimonio duae uxores eundem circumstant maritum, una spiritu, alia carne. Neque enim pristinam poteris odisse, cui etiam religiosiorem[3]) reservas affectionem, ut iam receptae apud deum, pro cuius spiritu postulas, pro qua oblationes annuas reddis. Stabis ergo ad deum cum tot uxoribus, quot in oratione commemoras, et offeres pro duabus, et commendabis illas duas, per sacerdotem de monogamia ordinatum aut etiam de virginitate sancitum, circumdatum virginibus ac univiris? et ascendet sacrificium tuum libera fronte, et inter ceteras voluntates bonae mentis postulabis tibi et uxori castitatem?

12. Scio, quibus excusationibus[4]) coloremus insatiabilem carnis cupiditatem. Praetendimus necessitates adminiculorum, domum administrandam, familiam regendam, loculos, claves custodiendas, lanificium dispensandum, victum procurandum, curas domesticas[5]). Scilicet solis maritorum domibus bene est. Perierunt caelibum familiae, res spadonum, fortunae militum aut peregrinantium sine uxoribus. Non enim et nos milites sumus? eo quidem maioris disciplinae, quanto tanti imperatoris? Non et nos peregrinantes in isto seculo sumus? Cur autem ita dispositus est Christianus, ut sine uxore non possit? Nunc et consortium onerum domesticorum necessarium est[6]). Habe aliquam uxorem spiritalem, adsume de viduis fide pulchram, paupertate dotatam, aetate signatam. Bonas nuptias feceris. Huiusmodi uxores etiam plures haberi deo gratum est. Sed

---

1) Rom. 8, 6. — Rig. in suo mscr. haec inserta reperit, quae non dubitat Aug. Neander quin ab ipso Tertull. sint scripta: Item per sanctam prophetidem Priscam ita evangelizatur, quod sanctus minister sanctimoniam noverit ministrare. Purificantia enim concordat, ait, et visiones vident et ponentes faciem deorsum etiam voces audiunt manifestas, tam salutares quam et occultas. 2) Rig. obtusio. 3) Alii: clariorem. 4) Rig. causationibus. 5) Rig. communiendas. 6) Rig. dispositus es, o Christiane, — possis? Nunc et consors — necessaria est.

posteritatem recogitant Christiani, quibus crastinum non est. Haeredes dei servus desiderabit, qui semetipsum de seculo exhaeredavit? Et ideo quis repetat matrimonium, si de pristino non habeat liberos? Habebit itaque hoc primum, ut diutius velit vivere, ipso apostolo festinante ad dominum? Certe expeditissimus in persecutionibus, constantissimus in martyriis, promptissimus in communicationibus, temperantissimus in acquisitionibus, postremo securus morietur, relictis filiis, forsitan qui illi parentent. Numquid ergo huiusmodi et reipublicae prospectu aguntur? ne civitates deficiant, si soboles non habent [1]), ne leges, ne iura, ne commercia delabantur, ne templa derelinquantur, ne non sint, qui exclament: Christiani ad bestias [2])! Haec enim audire desiderant, qui filios quaerunt. Sufficiant ad consilium viduitatis vel ista, praecipue apud nos, importunitas liberorum, ad quos suscipiendos legibus compelluntur homines; quia sapiens quisque nunquam libens filios desiderasset. Quid ergo facies, si novam uxorem de tua conscientia impleveris? dissolvas medicaminibus conceptum? Puto nobis non magis licere nascentem necare, quam natum. Sed fortasse illo tempore praegnantis uxoris remedium tantae sollicitudini a deo petere audebis, quod in te positum recusasti? Aliqua, opinor, sterilis prospicietur, vel iam frigidioris aetatis. Satis consulte et inprimis fideliter. Nullam enim credidimus deo volente sterilem aut anum saepius [3]) enixam, quod adeo magis evenire potest, si quis praesumptione huius providentiae suae dei aemulationem provocarit. Scimus denique quendam ex fratribus, cum propter familiam suam secundo matrimonio sterilem captasset uxorem, tam iterum patrem factum, quam et iterum maritum.

13. Ad hanc meam cohortationem, frater dilectissime, accedunt etiam secularia exempla, quae saepe nobis etiam in testimonio posita sunt, cum quod bonum et deo placitum, ab extraneis quoque agnoscitur et testimonio ornatur [4]). Monogamia apud ethnicos ita in summo honore est, ut et virginibus legitime nubentibus univira pronuba adhibeatur, (et si auspicii caussa, utique boni auspicii est,) item

1) Rig. exerceantur. 2) Rig. Christianis leonem. 3) Voc. saepius, quod vulgo legitur in edd., Rigalt. delevit. 4) Rig. test. oneratur. Denique mon. Voc. denique in aliis edd. deest.

ut in quibusdam sollemnibus et officiis prior sit univirae locus. Certe flaminica non nisi univira est, quae et flaminis lex est. Nam quod ipsi Pontifici Maximo iterare matrimonium non licet, utique monogamiae gloria est. Cum autem dei sacramenta satanas affectat, provocatio est nostra, imo suffusio, si pigri sumus ad continentiam deo exhibendam, quam diabolo quidam praestant nunc virginitate nunc viduitate perpetua. Novimus virgines Vestae, et Iunonis apud Achaiae oppidum, et Apollinis apud Ephesos, et Minervae quibusdam locis [1]). Novimus et continentes viros, et quidem tauri illius Aegyptii antistites; feminas vero Cereris Africanae, cui etiam sponte abdicato matrimonio adsenescunt, aversantes exinde contactum masculorum usque ad oscula filiorum. Invenit scilicet diabolus post luxuriam etiam castitatem perditricem, quo magis reus sit Christianus, qui castitatem recusaverit conservatricem. Erunt nobis in testimonium et feminae quaedam seculares ob univiratus obstinationem famam consequutae: ut Dido [2]) quae profuga in alieno solo, ubi nuptias regis ultro optasse debuerat, ne tamen secundas experiretur, maluit e contrario uri quam nubere; vel illa Lucretia, quae ut [3]) semel per vim et invita alium virum passa est, sanguine suo maculatam carnem abluit, ne viveret iam non sibi univira. Plura exempla certa de nostris inveniam, et quidem tanto potiora, quanto maius est [4]) vivere in castitate, quam pro ea mori, hoc est animae id bonum misceri, quam non vivendo separari. Quanti igitur et quantae in ecclesiasticis ordinibus de continentia censentur, qui deo nubere maluerunt, qui carnis suae honorem instituerunt, quique se iam illius pudoris filios dicaverunt, occidentes in se concupiscentiam libidinis, et totum illud, quod intra paradisum non potuit admitti. Unde praesumendum est hos, qui intra paradisum

---

1) Cod. Wouweri: **Quum autem dei sit simius tantum satanas ad perficiendum provocatio est nostri — quia diabolo — noverimus virgines Vestae apud Romam, et Iunonis apud Achaiam, et Apollinis apud Delphos, et Minervae et Dianae omnibus locis. Noverimus continentes viros etc.** 2) Rig. **Aliqua Dido.** 3) Rig. **etsi.** 4) Rig. e cod. Agob. Pl. ex **curiosius de n. invenias, — qu. facilius est etc.**

recipi volunt, tandem debere cessare ab ea re, a qua paradisus intactus est[1]).

DE MONOGAMIA.

1. Haeretici nuptias auferunt, psychici ingerunt; illi nec semel, isti non semel nubunt. Quid agis, lex creatoris? inter alienos spadones et aurigas[2]) tuos tantundem quereris de domestico obsequio, quantum de fastidio extraneo. Proinde et te laedunt, qui abutuntur, quemadmodum qui non utuntur. Verum neque continentia eiusmodi laudanda, quia haeretica est, neque licentia defendenda, quia psychica est. Illa blasphemat, ista luxuriat; illa destruit nuptiarum deum, ista confundit. Penes nos autem, quos spiritales merito dici facit agnitio spiritalium charismatum, continentia tam religiosa est, quam licentia verecunda, quandoquidem ambae cum creatore sunt. Continentia legem nuptiarum honorat, licentia temperat; illa non cogitur, ista regitur; illa arbitrium habet, haec modum. Unum matrimonium novimus, sicut unum deum. Magis honorem refert lex nuptiarum, ubi habet et pudorem. Sed psychicis non recipientibus spiritum ea quae sunt spiritus non placent. Ita, dum quae sunt spiritus non placent, ea quae sunt carnis placebunt, ut contraria spiritus. Caro, inquit, adversus spiritum concupiscit, et spiritus adversus carnem[3]). Quid autem concupiscet caro, quam quae magis carnis sunt? Propter quod et in primordio extranea spiritus facta est. Non, inquit, permanebit spiritus meus in istis hominibus in aevum, eo quod caro sint[4]).

1) Gelen., ed. Fran. et alii: parad. obstructus est. Gratia ergo cum intelligenti haec. Memento in orationibus tuis Tertulliani ad haec exhortantis. 2) Priorius et Rig. urigas; quod in perorigas mutandum esse censuit Rig. 3) Gal. 5, 17. 4) Genes. 6, 3.

2. Itaque monogamiae disciplinam in haeresim exprobrant, nec ulla magis ex caussa paracletum negare coguntur, quam dum existimant novae disciplinae institutorem, et quidem durissimae illis, ut iam de hoc primum consistendum sit in generali retractatu, an capiat paracletum aliquid tale docuisse, quod aut novum deputari possit adversus catholicam traditionem, aut onerosum adversus levem sarcinam domini. De utroque autem ipse dominus pronuntiavit. Dicens enim: adhuc multa habeo quae loquar ad vos, sed nondum potestis portare ea, cum venerit spiritus sanctus, ille vos ducet in omnem veritatem 1): satis utique praetendit ea acturum illum, quae et nova existimari possint ut nunquam retro edita et aliquando onerosa, ut iccirco non edita. Ergo, inquis, hac argumentatione quidvis novum et onerosum paracleto adscribi poterit, etsi ab adversario spiritu fuerit. Non utique. Adversarius enim spiritus ex diversitate praedicationis apparet, primo regulam adulterans fidei et ita ordinem adulterans disciplinae, quia cuius gradus prior est, eius corruptela antecedit, id est fidei, quae prior est disciplina. Ante quis de deo haereticus sit necesse est et tunc de instituto. Paracletus autem multa habens edocere, quae in illum distulit dominus secundum praefinitionem. Ipsum primo Christum contestabitur, qualem credimus, cum toto ordine dei creatoris, et ipsum glorificabit et de ipso commemorabit, et sic de principali regula agnitus, illa multa quae sunt disciplinarum revelabit, fidem dicente pro eis integritate praedicationis, licet novis, quia nunc revelantur, licet onerosis, quia nec nunc sustinentur, non alterius tamen Christi, quam qui habere se dixit et alia multa, quae a paracleto edocerentur, non minus istis onerosa, quam illis, a quibus nondum tunc sustinebantur.

3. Sed an onerosa monogamia, viderit adhuc impudens infirmitas carnis, an autem nova, de hoc interim constet. Illud enim amplius dicimus, etiamsi totam et solidam virginitatem sive continentiam paracletus hodie determinasset, ut ne unis quidem nuptiis fervorem carnis despumare permitteret, sic quoque nihil novi inducere videretur, ipso domino 2) spadonibus aperiente regna coelorum, ut et ipso

1) Io. 16, 12 sq. 2) Matth. 19, 12.

spadone, ad quem spectans et apostolus, propterea et ipse castratus, continentiam mavult. Sed salvo, inquis, iure nubendi. Plane salvo, et videbimus quousque; nihilominus iam ex ea parte destructo, qua continentiam praefert. Bonum, inquit, homini mulierem non contingere [1]); (ergo malum est contingere, nihil enim bono contrarium nisi malum;) ideoque superesse, ut et qui habeant uxores sic sint quasi non habeant, quo magis qui non habent, habere non debeant. Reddit etiam caussas, cur ita suadeat, quod innupti de deo cogitent, nupti vero, quomodo in matrimonio quis suo placeat [2]). Et possum contendere, non mere bonum esse, quod permittitur. Quod enim mere bonum est non permittitur, sed ultro licet. Permissio habet caussam aliquando et necessitatis. Denique in hac specie non est voluntas permittentis nubere. Aliud enim vult. Volo vos, inquit, omnes sic esse quomodo et ego [3]). Et cum ostendit melius esse, quid utique se velle confirmat, quam quod melius esse praemisit? Et ita, si aliud quam quod voluit permittit, non voluntate, sed necessitate permittens, non mere bonum ostendit, quod invitus indulsit. Denique cum dicit, melius est nubere quam uri [3]), quale id bonum intelligendum, quod melius est poena? quod non potest videri melius nisi pessimo comparatum? Bonum illud est, quod per se hoc nomen tenet, sine comparatione, non dico mali, sed etiam boni alterius, ut etsi alii bono comparatum adumbretur, remaneat nihilominus in boni nomine. Ceterum si per mali collationem cogitur bonum dici, non tam bonum est, quam genus mali inferioris, quod ab altiore malo obscuratum ad nomen boni impellitur. Aufer denique conditionem, ut non dicas melius est nubere quam uri, et quaero an dicere audeas melius nubere, non adiiciens, quo melius sit. Fit ergo iam non melius, et dum non melius, nec bonum, sublata conditione, quae dum melius illud facit alio, ita bonum haberi cogit. Melius est unum oculum amittere, quam duos. Si tamen discedas a comparatione [5]) non erit melius unum oculum habere, quia nec bonum. Quid nunc, si omnem indulgentiam nubendi de suo, id est

1) 1 Cor. 7, 1. 2) 1 Cor. 7, 32 sq. 3) 1 Cor. 7, 7. 4) 1 Cor. 7, 9. 5) Rig. et ed. Fran. a comp. mali utriusque; sed Latin. et Fr. Iunius recte utrumque voc. delendum esse censent.

humano sensu accommodat? ex necessitate, qua diximus, ia melius sit nubere quam uri. Denique conversus ad eram speciem dicendo: nuptis autem denuntio, non ego, l dominus [1]), ostendit illa, quae supra dixerat non domi-:ae auctoritatis fuisse, sed humanae aestimationis. At i ad continentiam reflectit animos: Volo autem vos sic se omnes. Puto autem, inquit, et ego spiritum dei ha-o, ut si quid indulserat ex necessitate, id spiritus sancti ctoritate revocaret. Sed et Ioannes monens sic nos in-dere debere, quemadmodum et dominus, utique etiam se-:ndum sanctitatem carnis admonuit incedere, adeo mani-ste, et omnis, inquit, qui spem istam in illo habet, casti-:at se, sicut et ipse castus est [2]). Nam et alibi: Estote ncti, sicut et ille sanctus fuit [3]), scilicet carne. De spi-tu enim non dixisset, quia spiritus ultro sanctus agnosci-r, nec exspectat sanctitatis admonitionem, quae propria itura est eius. Caro autem docetur sanctitatem, quae et Christo fuit sancta. Igitur si omnia ista obliterant li-entiam nubendi, et conditione licentiae inspecta et praela-one continentiae imposita, cur non potuerit post aposto-s idem spiritus, superveniens ad deducendam disciplinam omnem veritatem [4]), per gradus temporum (secundum uod Ecclesiastes [5]): tempus omni rei, inquit,) supremam ım carni fibulam imponere, iam non oblique a nuptiis avo-ans, sed exserte, cum magis, nunc tempus in collecto [6]). ictum sit, annis circiter CLX exinde productis? Nonne se apud te retractares: vetus haec disciplina est, prae-ıonstrata iam tunc in carne domini et in voluntate, dehinc in postolorum eius tam consiliis quam exemplis. Olim san-:titati huic destinabamur. Nihil novi paracletus inducit; quod praemonuit, definit; quod sustinuit, exposcit. Et nunc ecogitans ista, facile tibi persuadebis, multo magis unicas ıuptias competisse paracleto praedicare, qui potuit et nul-as, magisque credendum temperasse illum, quod et abstu-lisse decuisset, si quae velit Christus intelligas. In hoc quoque paracletum agnoscere debes advocatum, quod a tota continentia infirmitatem tuam excusat.

1) 1 Cor. 7, 10. 2) 1 Io. 3, 3. 3) 1 Io. 2, 3. 4) Io. 16, 13 5) Eccl. 3, 17. 6) 1 Cor. 7, 29.

4. Secedat nunc mentio paracleti, ut nostri alicui auctoris. Evolvamus communia instrumenta scripturaru pristinarum. Hoc ipsum demonstratur a nobis, neque n vam, neque extraneam esse monogamiae disciplinam, im et antiquam et propriam Christianorum, ut paracletum r stitutorem potius sentias eius, quam institutorem. Quo pertineat ad antiquitatem, quae potest antiquior forma pr ferri, quam ipse census generis humani? Unam femina masculo deus finxit, una costa eius decerpta et utique e pluribus. Sed et in praefatione ipsius operis, non est, i quit, bonum homini solum eum esse, faciamus adiutoriu illi. Adiutores enim dixisset, si pluribus eum uxoribus d stinasset. Adiecit et legem de futuro. Siquidem proph tice dictum est: et erunt duo in unam carnem[1]), non tre neque plures. Ceterum iam non duo, si plures. Stetit le Denique perseveravit unio coniugii in auctoribus generis a finem usque, non quia non erant feminae aliae, sed qui ideo non erant, ne primitiae generis duplici matrimoni contaminarentur. Alioquin si deus voluisset, esse potui sent; certe de filiarum suarum numerositate sumpsisset, no minus ex ossibus et ex carne sua habens Evam, si hoc pi fieret. At ubi primum scelus, homicidium, in fratricidi dedicatum, tam dignum secundo loco scelus non fuit, qua duae nuptiae. Neque enim refert, duas quis uxores singu las habuerit, an pariter singulae duas fecerint. Idem nu merus coniunctorum et separatorum. Semel tamen vi passa institutio dei per Lamech, constitit postea in fine usque gentis illius. Secundus Lamech nullus exstitit, qu modo duabus maritatus. Negat scriptura, quod non nota Aliae diluvium iniquitates provocaverunt, semel defensa qualescunque fuerunt, non tamen septuagies septies, quo duo matrimonia meruerunt. Sed et reformatio secundi ge neris humani monogamia matre censetur. Iterum duo [i unam carnem crescere et redundare suscipiunt, Noë uxor, filiique eorum[2])] in unicis nuptiis. Etiam in ipsi animalibus monogamia recognoscitur, ne vel bestiae d moechia nascerentur, ex omnibus, inquit, bestiis ex omn carne duo induces in arcam, ut vivant tecum masculus e

1) Genes. 2, 18, 24. 2) Voc. uncis inclusa desunt in ed Rigaltii.

nina; erunt de animalibus volatilibus secundum genus, et omnibus serpentibus terrae secundum genus ipsorum; o ex omnibus introibunt ad te, masculus et femina [1]). ıdem forma et septena ex binis allegi mandat ex masculo femina, uno et una. Quid amplius dicam? immundis quoe alitibus cum binis feminis introire non licuit.

5. Haec quantum ad primordiorum testimonium et iginis nostrae patrocinium et divinae institutionis praeiucium, quae utique lex est, non monimentum; quoniam si ı factum est a primordio, invenimus nos ad initium dirigi Christo, sicut in quaestione repudii, dicens, illud propter ritiam ipsorum a Moyse esse permissum, ab initio autem n ita fuisse, sine dubio ad initium revocat matrimonii dividuitatem. Ideoque quos deus ab initio coniunxit in ıam carnem duos, hodie homo non separabit [2]). Dicit et ostolus scribens ad Ephesios [3]), deum proposuisse in seetipso ad dispensationem adimpletionis temporum, ad cat, id est ad initium reciprocare universa in Christo, quae sunt per coelos et super terras in ipso. Sic et duas Graeciae lites, summam et ultimam, sibi induit dominus, initii et finis ncurrentium in se figuras, uti, quemadmodum α ad ω usıe volvitur et rursus ω ad α replicatur [4]), ita ostenderet se esse et initii decursum ad finem, et finis recursum ad itium; ut omnis dispositio in eum desinens, per quem epta est, per sermonem scilicet dei, qui caro factus est, oinde desinat, quemadmodum et coepit. Et adeo in hristo omnia revocantur ad initium, ut et fides reversa sit circumcisione ad integritatem carnis illius, sicut ab initio it, et libertas ciborum et sanguinis solius abstinentia, sicut initio fuit, et matrimonii individuitas, sicut ab initio fuit, et pudii cohibitio, quod ab initio non fuit, et postremo totus omo in paradisum revocatur, ubi ab initio fuit. Cur ergo el monogamum illo non debeat Adam referre, qui non poest tam integrum praestare, quam inde missus est? Quanım pertinet itaque ad initii restitutionem, id a te exigit t dispositionis et spei tuae ratio, quod ab initio fuit secunum initium, quod tibi et in Adam censetur et in Noë reensetur. Elige, in quo eorum initium tuum deputes; in mbobus te sibi monogamiae censura defendit. Sed et si

1) Gen. 6, 19 sqq. 2) Matth. 19, 6 sqq. 3) Eph. 1, 9.) Apocal. 1, 8. 22, 13.

initium transmittit ad finem, ut α ad ω, quomodo finis re mittit ad initium, ut ω ad α, atque ita census noster trans fertur in Christum, animalis in spiritalem, quia non prim quod spiritale est, sed quod animale; dehinc quod spiritale proinde videamus, an id ipsum debeas huic quoque censu secundo, an in eadem te forma esse conveniat, in qua no vissimus quoque Adam, in qua et primus; quando noviss mus Adam, id est, Christus innuptus in totum, quod etian primus Adam ante exsilium. Sed donato infirmitati tua carnis suae exemplo perfectior Adam, id est Christus, e quoque nomine perfectior, qua integrior, volenti quide tibi spado occurrit in carne; si vero non sufficis, monoga mus accurrit in spiritu, unam habens ecclesiam sponsan secundum Adam et Evae figuram; quam Apostolus in illu magnum sacramentum interpretatur, in Christum et eccl siam competisse carnali monogamiae per spiritalem. Vide igitur, quemadmodum etiam in Christo novans censum, ne possis eum sine monogamiae professione deferre, nisi carı sis, quod spiritu ille est, licet et quod fuit in carne, aequ esse debueris.

6. Sed adhuc nobis quaeramus aliquos originis pri cipes. Non placent enim quibusdam monogami parent Adam et Noë, fortasse nec Christus. Ad Abraham deniqu provocant, prohibiti patrem alium praeter deum agnoscer Sit nunc pater noster Abraham, sit et Paulus. In evang lio, inquit, ego vos generavi [1]). Etiam Abrahae te filiu exhibe. Non enim passivus tibi census est in illo. Certu tempus est, quo tuus pater est. Si enim ex fide filii dep tamur Abrahae, ut apostolus docet, dicens ad Galatas: C gnoscitis nempe, quia qui ex fide, isti sunt filii Abrahae [2] Quando credidit Abraham deo, et deputatum est ei in i stitiam? Opinor, adhuc in monogamia, quia in circumc sione nondum. Quodsi postea in utrumque mutatus est, in digamiam, per ancillae concubinatum, et in circumcisi nem per testamenti signaculum: non potes illum patre agnoscere, nisi tunc, cum deo credidit, siquidem secundu fidem filius eius es, non secundum carnem. Aut si post riorem Abraham patrem sequeris, id est, digamum, reci et circumcisum. Si reiicis circumcisum, ergo recusabis

1) 1 Cor. 4, 15. 2) Gal. 3, 7.

igamum. Duas dispositiones eius binis inter se modis di- ersas miscere non poteris. Digamus cum circumcisione sse orsus est, monogamus cum praeputiatione. Recipis igamiam, admitte et circumcisionem. Tueris praeputiatio- em, teneris et monogamiae. Adeo autem monogami Abra- ae filius es, sicut et praeputiati, ut si circumcidaris, iam on sis filius, quia non eris ex fide, sed ex signaculo fidei ı praeputiatione iustificatae. Habes apostolum, disce cum ıalatis. Proinde, etsi digamiam tibi intuleris, non es illius ıbrahae filius, cuius fides in monogamia praecessit. Nam tsi postea pater multarum nationum nuncupatur, sed ea- um, quae ex fide digamiam praecedente filii habebant de- utari Abrahae. Exinde res viderint. Aliud sunt figurae, liud formae; aliud imagines, aliud definitiones; imagines ranseunt adimpletae, definitiones permanent adimplendae; nagines prophetant, definitiones gubernant. Quid digamia la Abrahae portendat, idem apostolus edocet interpretator triusque testamenti, sicut idem semen nostrum in Isaac ocatum determinat. Si ex libera es, ad Isaac pertines; ic certe unum matrimonium pertulit. Isti itaque sunt, ut pinor, in quibus censeor; ceteros nescio. Quorum si ex- mpla circumspicio, alicuius David etiam per sanguinem uptias sibi ingerentis, alicuius Salomonis etiam uxoribus livitis, meliora sectari iussus, habes et Ioseph uniiugum, et ıoc nomine audeo dicere patre meliorem; habes Moysen lei de proximo arbitrum; habes Aaronem principalem sa- cerdotem. Secundus quoque Moyses populi secundi, qui maginem nostram in promissionem dei induxit, in quo primo ıomen domini dedicatum est, non fuit digamus.

7. Post vetera exempla originalium personarum aeque ıd vetera transeamus instrumenta legalium scripturarum, ut per ordinem de omni nostra paratura retractemus. Et quo- niam quidam interdum nihil sibi dicunt esse cum lege, quam Christus non dissolvit, sed adimplevit [1]), interdum quae vo- lunt legis arripiunt; plane et nos sic dicimus decessisse le- gem, ut onera quidem eius, quae secundum sententiam apostolorum nec patres sustinere valuerunt [2]), concesse- rint [3]), quae vero ad iustitiam spectant, non tantum reser-

1) Matth. 5, 17. 2) Act. 15, 10. 3) Rig. concesserint; al. concessarint.

vata permaneant, verum et ampliata, ut scilicet redundare possit iustitia nostra super scribarum et pharisaeorum iustitiam. Si iustitia, utique et pudicitia. Si ergo, quoniam in lege[1]) praecipitur, ut quis fratris sui uxorem sine liberis defuncti in matrimonium adsumat ad suscitandum fratri suo semen, idque saepius evenire in unam personam potest secundum callidam illam quaestionem Sadducaeorum, ideo et alias putant permissam frequentiam nuptiarum: intelligere debebunt primo rationem ipsius praecepti, et ita scient illam rationem iam cessantem ex eis esse, quae evacuata sint [legis]. Necessario succedendum erat in matrimonium fratris sine liberis defuncti. Primum quia adhuc vetus illa benedictio decurrere habebat: crescite et redundate[2]), dehinc quoniam patrum delicta etiam de filiis exigebantur[3]), tertio quoniam spadones et steriles ignominiosi habebantur[4]). Itaque ne proinde maledicti iudicarentur, qui non naturae reatu, at mortis praeventu orbi decessissent, ideo illis ex suo genere vicaria et quasi posthuma soboles supparabatur. At ubi et crescite et redundate evacuavit extremitas temporum, inducente apostolo: superest, ut et qui habent uxores, sic sint, ac sic non habeant, quia tempus in collecto est[5]), et desierunt uvae acerbae a patribus manducatae filiorum dentes obstupefacere, unusquisque enim in suo delicto morietur[6]): et spadones non tantum ignominia caruerunt, verum et gratiam meruerunt invitati in regna coelorum; sepulta lege succedendi in matrimonium fratris, contrarium eius obtinuit, non succedendi in matrimonium fratris. Et ita, ut praediximus, quod cessavit valere, cessante ratione, non potest alii argumentationem accommodare. Ergo non nubet defuncto viro uxor, fratri utique nuptura, si nupserit. Omnes enim nos fratres sumus, et illa nuptura in domino habet nubere, id est, non ethnico, sed fratri, quia et vetus lex adimit coniugium allophylorum. Cum autem et in Levitico[7]) cautum sit: quicunque sumpserit fratris uxorem, immunditia est, turpitudo, sine liberis morietur; sine dubio, dum ille prohibetur denuo nubere, et ill

---

1) Deut. 25, 5. 2) Gen. 1, 28. 3) Exod. 20, 5. 4) Gen. 30, 1 sqq. Deut. 23, 1. 5) 1 Cor. 7, 29. 6) Ier. 31, 29 s 7) Lev. 20, 21.

ohibetur, non habens nubere nisi fratri. Quomodo ergo ostolo conveniet et legi, quam non in totum impugnat? m ad epistolam ipsius venerimus, ostendetur. Interim od pertineat ad legem, magis nobis competunt argumeniones eius. Denique prohibet eadem sacerdotes denuo bere [1]). Filiam quoque sacerdotis iubet viduam vel eiem, si semen non fuerit illi, in domum patris sui regredi de pane eius ali [2]). Ideo si semen non fuerit illi, non si fuerit, denuo nubat; (quanto magis enim non nubet, filios habeat?) sed ut si habuerit, a filio potius alatur, m a patre, quo et filius praeceptum dei exsequatur: hora patrem et matrem. Nos autem Iesus summus sacerdos magnus patris de suo vestiens, quia qui in Christo tinatur, Christum induerunt [3]), sacerdotes deo patri suo fe-, secundum Ioannem [4]). Nam et illum adolescentem tinantem ad exsequias patris ideo revocat, ut ostendat erdotes nos vocari ab eo, quos lex vetabat parentum ulturae adesse: Super omnem, inquit, animam defunctam erdos non introibit et super patrem suum et super mam suam non contaminabitur [5]). Ergo et nos hoc intertum observare debemus? non utique. Vivit enim unicus er noster deus et mater ecclesia, et neque ipsi mortui nus, qui deo vivimus, neque mortuos sepelimus, quia et vivunt in Christo. Certe sacerdotes sumus a Christo ati, monogamiae debitores, ex pristina dei lege, quae tunc in suis sacerdotibus prophetavit.

8. Nunc ad legem proprie nostram, id est, ad evanium conversi, qualibus excipimur exemplis, dum ad sentias pervenimus? Ecce statim quasi in limine duae no- antistites Christianae sanctitatis occurrunt, monogamia continentia: alia pudica in Zacharia sacerdote, alia inra in Ioanne antecursore; alia placans deum, alia praeans Christum; alia totum praedicans sacerdotem, alia s praeferens, quam propheten, scilicet eum, qui non tum praedicaverit aut demonstraverit coram, verum etiam ptizaverit Christum. Quis enim corpus domini dignius tiarit [6]), quam eiusmodi caro, qualis et concepit illud et erit? Et Christum quidem virgo enixa est, semel nu-

---

1) Levit. 21, 14. 2) Levit. 22, 13. 3) Gal. 3, 27. 4) Apocal. 1, 6. Levit. 21, 1. 11. 6) Editt. omnes: initiaret.

ptura ob partum[1]), ut uterque titulus sanctitatis in Chris censu dispungeretur, per matrem et virginem et univirai At ubi infans templo exhibetur, quis illum in manus susc pit? quis in spiritu primus agnoscit? vir iustus et cast et utique non digamus, vel ne dignius[2]) mox Christus femina praedicaretur vetere vidua et univira, quae et ter plo dedita satis in semetipsa portendebat, quales spirit templo, id est, ecclesiae debeant adhaerere. Tales arl tros infans dominus expertus, non alios habuit et adulti Petrum solum invenio maritum per socrum, monogami praesumo per ecclesiam, quae super illum aedificata omn gradum ordinis sui de monogamis erat collocatura. Ce ros cum maritos non invenio, aut spadones intelligam n cesse est aut continentes. Nec enim, si penes Grae communi vocabulo censentur mulieres et uxores pro co suetudinis facilitate, (ceterum est proprium vocabulum u rum,) ideo Paulum sic interpretabimur, quasi demonst uxores apostolos habuisse. Si enim de matrimoniis dis tasset, quod in sequentibus facit, ubi magis apostolus quod exemplum nominare potuisset, recte videretur dice Non enim habemus potestatem uxores circumducendi, si ceteri apostoli et Cephas? At ubi ea subiungit, quae victuaria exhibitione abstinentiam eius ostendunt, dicen Non enim potestatem habemus manducandi et bibendi non uxores demonstrat ab apostolis circumductas, quas qui non habent, potestatem tamen manducandi et bibe habent; sed simpliciter mulieres, quae illis eodem institu quo et dominum comitantes, ministrabant. Iam vero Christus reprobat scribas et pharisaeos, sedentes in cat dra Moysi nec facientes quae docerent, quale est, ut ipse super cathedram suam collocaret, qui sanctitatem nis praecipere magis, non etiam obire meminissent, q illis omnibus modis insinuarat et docendam et agendam primis de suo exemplo, tum de ceteris argumentis, cum p rorum dicit esse regnum coelorum[4]), cum consortes facit alios post nuptias pueros, cum ad simplicitatem lumbae provocat[5]), avis non tantum innocuae, verum pudicae, quam unam unus masculus novit, cum Samarita

---

1) Ed. Fran. et Rig. post partum. 2) Ed. Fran. indign
3) 1 Cor. 9, 4 sqq. 4) Matth. 18, 3. 19, 14. 5) Matth. 10,

aritum negat, ut adulterum ostendat numerosum maritum[1]), ım in revelatione gloriae suae de tot sanctis et prophe-; Moysen et Heliam secum mavult[2]), alterum monogamum, terum spadonem. Non enim aliud fuit Helias, quam Ioan-s, qui in virtute et spiritu venit Heliae, cum ille vorator potator homo, prandiorum et coenarum cum publicanis peccatoribus frequentator[3]), semel apud unas nuptias enat, multis utique nubentibus[4]). Totiens enim voluit lebrare eas, quotiens et esse.

9. Sed hae argumentationes potius existimentur de niecturis coactae, si non et sententiae adstiterint, quas ominus emisit in repudii retractatu, quod permissum ali-ando iam prohibet, inprimis quia ab initio non fuit sic, cut matrimonii numerus, tum quia quos deus coniunxit, omo non separabit[5]), scilicet ne contra dominum faciat. olus enim ille separabit, qui et coniunxit; separabit autem on per duritiam repudii, quam exprobrat et compescit, d per debitum mortis. Siquidem unus ex passeribus duo-ıs non cadit in terram sine patris voluntate[6]), igitur si ıos deus coniunxit, homo non separabit repudio, aeque onsentaneum est, ut quos deus separavit morte, homo non oniungat matrimonio; proinde contra dei voluntatem iun-turus separationem, atque si separasset coniunctionem. oc quantum ad dei voluntatem non destruendam et initii rmam restruendam. Ceterum et alia ratio conspirat, imo on alia, sed quae initii formam imposuit et voluntatem dei ovit ad prohibitionem repudii, quoniam qui dimiserit uxo-em suam, praeterquam ex caussa adulterii, facit eam adul-rari, et qui dimissam a viro duxerit, adulteratur utique[7]). am et nubere legitime non potest repudiata, et si quid le commiserit sine matrimonii nomine, non capit elogium dulterii, qua adulterium in matrimonio crimen est? Deus liter censuit, citra quam homines, ut in totum, sive per uptias sive vulgo, alterius viri admissio adulterium pronun-ietur [a deo]. Videamus enim, quid sit matrimonium apud eum, et ita cognoscemus, quid sit aeque adulterium. Ma-rimonium est, cum deus iungit duos in unam carnem, aut

1) Io. 4, 17 sq. 2) Matth. 17, 3 sqq. 3) Matth. 11, 13. 19. uc. 15, 2. 4) Io. 2, 2 sqq. 5) Matth. 19, 6. 8. 6) Matth. 10, 29.) Matth. 5, 32.

iunctos deprehendens in eadem carne coniunctionem sign vit. Adulterium est, cum quoquo modo disiunctis duob alia caro, imo aliena miscetur, de qua dici non possit: ha est caro ex carne mea, et hoc os ex ossibus meis[1]). S mel enim hoc factum et pronuntiatum sicut ab initio, i et nunc in aliam carnem non potest convenire. Itaque si caussa dices, deum vivo marito nolle repudiatam alii vi iungi, quasi mortuo velit, quando si mortuo non teneti proinde nec vivo, tam repudio matrimonium dirimen quam morte non tenebitur ei, cui quod tenebatur abrupti est. Cui ergo tenebitur? Nihil adeo interest[2]), vivo mortuo viro nubat. Neque enim in illum delinquit, sed semetipsam. Omne delictum quod admiserit homo, ext corpus est; qui autem adulteratur, in corpus suum deli quit[3]). Adulteratur autem, sicut supra praestruximus, (aliam carnem sibi immiscet super illam pristinam, qu: deus aut coniunxit in duos aut coniunctam deprehend Ideoque abstulit repudium, quod ab initio non fuit, ut, qu ab initio fuit, muniat duorum in unam carnem persever tiam, ne necessitas vel occasio tertiae concarnationis rumpat, soli caussae permittens repudium, si forte prae nerit, cui praecavetur. Adeo autem repudium a primor non fuit, ut apud Romanos post annum sexcentesimum bis conditae id genus duritiae commissum denotetur[4]). S illi etiam non repudiantes adulteria commiscent; nobis, e repudiemus, ne nubere quidem licebit.

10. Video iam hinc ad apostolum nos provocari. cuius sensum facilius perspiciendum tanto instantius pr culcandum est, mulierem magis defuncto marito teneri, q minus alium virum admittat. Recogitemus enim repudi aut discordia fieri aut discordiam facere, mortem vero lege dei non ex hominis offensa evenire, idque omnium e debitum, etiam non maritorum. Igitur si repudiata q per discordiam et iram et odium, et caussas eorum, in riam vel contumeliam vel quamlibet querelam, et anima corpore separata est, tenetur inimico, ne dicam mari quanto magis illa, quae neque suo neque mariti vitio, dominicae legis eventu, a matrimonio non separata,

---

1) Genes. 2, 23. 2) Gelen. et Rig. abruptum est, ad non interest etc. 3) 1 Cor. 6, 18. 4) Cf. Apolog. c. 6.

icta, eius erit etiam defuncti, cui etiam defuncto con-rdiam debet? A quo repudium non audiit, non divertit; i repudium non scripsit, cum ipso est; quem amisisse luit, retinet; habet secum animi licentiam, qui omnia ho-ni, quae non habet, imaginario fructu repraesentat. sam denique interrogo feminam: Dic mihi, soror, in pace aemisisti virum tuum? Quid respondebit? An in discor-ı? Ergo hoc magis ei iuncta est, cum quo habet apud um caussam. Non discessit, quae tenetur. Sed in pace? 'go perseveret in ea cum illo necesse est, quem iam pudiare non poterit, ne sic quidem nuptura, si repudiare ıtuisset. Enimvero et pro anima eius orat, et refrigerium terim adpostulat ei et in prima resurrectione consortium, offert annuis diebus dormitionis eius. Nam haec nisi cerit, vere repudiavit, quantum in ipsa est, et quidem ıc iniquius, quanto quomodo potuit, quia non potuit, et ıc indignius, quanto iam indignius, si quia non meruit [1]). ut numquid nihil erimus post mortem, secundum aliquem picurum, et non secundum Christum? Quod si credimus ortuorum resurrectionem, utique tenebimur, cum quibus ɛsurrecturi sumus rationem de alterutro reddituri. Si autem illo aevo neque nubent neque nubentur, sed erunt aequales ıgelis [2]); non ideo non tenebimur coniugibus defunctis, quia ɔn erit restitutio coniugii? Atquin eo magis tenebimur, ıia in meliorem statum destinamur, resurrecturi in spiri-ıle consortium, agnituri tam nosmetipsos quam et nostros. eterum quomodo gratias deo in aeternum canemus, si non ıanebit in nobis sensus et memoria debiti huius, si sub-antia, non conscientia reformabimur? Ergo qui cum deo rimus, simul erimus, dum omnes apud deum unum; licet ıerces varia, licet multae mansiones [3]) penes patrem eun-em, uno denario eiusdem mercedis operati, id est, vitae eternae, in qua magis non separabit, quos coniunxit deus, uam in ista minore vita separari vetat. Cum haec ita sint, uomodo alii viro vacabit, quae suo etiam in futurum oc-upata est? Utrique autem sexui loquimur, etsi ad alterum ermo est, quia una disciplina praeest. Alium habebit in

1) Fr. Iunius locum hunc corruptum sic emend.: quanto iam niquius, quia non potuit; et hoc indignius, quanto am indignius, quia non meruit. 2) Matth. 22, 30.) Matth. 20, 10.

spiritu, alium in carne. Hoc erit adulterium, unius fem nae in duos viros conscientia. Si alter a carne disiunct est, sed in corde remanet; illic, ubi etiam cogitatus si carnis congressu et adulterium ante perficit ex concupisce tia et matrimonium ex voluntate, usque adhuc maritus e ipsum illud possidens, per quod et factus est, id est, a mum, in quo si et alius habitabit, hoc erit crimen. Cet rum non est exclusus, si a viliore commercio carnis disce sit. Honoratior maritus est, quanto mundior factus est.

11. Ut igitur in deo nubas secundum legem et ap stolum, (si tamen vel hoc curas,) qualis es, id matrim nium postulans, quod eis, a quibus postulas, non licet h bere, ab episcopo monogamo, a presbyteris et diaco eiusdem sacramenti, a viduis, quarum sectam in te re sasti? Et illi plane sic dabunt viros et uxores, quomo buccellas. Hoc enim est apud illos: omni petenti te dab Et coniungent vos in ecclesia virgine, unius Christi un sponsa. Et orabis pro maritis tuis, novo et vetere. Eli cui te adulteram praestes; puto, ambobus. Quodsi sapi taceas defuncto; repudium sit illi silentium tuum, alie iam dotalibus scriptum; hoc modo novum promereberis n ritum, si veteris obliviscaris; debes magis illi placere, p pter quem deo placere non maluisti. Haec psychici vol apostolum probasse aut in totum non recogitasse, cum sc beret: mulier vincta est, in quantum temporis vivit vir ei si autem mortuus fuerit, libera est; cui vult, nubat, tant in domino [1]). Ex hoc enim capitulo defendunt licenti secundi matrimonii, imo et plurimi, si secundi; quod c semel esse desiit, omni obnoxium est numero. Quo aut sensu apostolus scripserit, ita relucebit, si prius cons non hoc illum sensu scripsisse, quo psychici utuntur. C stabit autem, si quis ea recordetur, quae huic capitulo versa sunt et apud doctrinam et apud voluntatem et a propriam ipsius Pauli disciplinam. Si enim secundas ptias permittit, quae ab initio non fuerunt, quomodo a mat omnia ad initium recolligi in Christo? Si vult nos rare coniugia, quomodo semen nostrum in Isaac se marito auctore defendit? quomodo totum ordinem eccles de monogamis disponit? Si non haec disciplina praece

1) 1 Cor. 7, 39.

laicis, ex quibus ecclesiae ordo proficit, quomodo in maimonio adhuc positos a fructu matrimonii avocat, dicens collecto esse tempus, si per mortem matrimonio elapsos erum in matrimonium revocat? Haec si diversa sunt ei ipitulo, de quo agitur, constabit, ut diximus, non hoc ilm sensu scripsisse, quo physici utuntur; quia facilius est, t aliquam rationem habeat unum illud capitulum, quae cum eteris sapiat, quam ut apostolus diversa inter se docuisse ideatur. Eam rationem in ipsa materia poterimus reconoscere. Quae ista materia apostolo fuit scribendi talia? 'irocinium novae et cum maxime orientis ecclesiae, quam icte scilicet educabat, nondum solido cibo validioris doctrinae [1]), adeo ut prae illa infantia fidei ignorarent adhuc, uid sibi agendum esset circa carnis et sexus necessitatem; uius etiam ipsas species ex rescriptis intelligimus, cum diit: De his autem quae scribitis: bonum est homini muliem non attingere; propter fornicationes autem unusquisque xorem suam habeat [2]). Ostendit fuisse, qui in matrimonio fide deprehensi verebantur, ne non liceret eis matrimonio uo exinde uti, quia in carnem sanctam Christi credidissent. Et tamen secundum veniam concedit, non secundum imperium, id est, indulgens, non praecipiens ita fieri. Ceterum nalebat omnes id esse, quod et ipse [3]). Proinde et de reudio rescribens, demonstrat quosdam de isto quoque cogitasse, vel maxime quia et in ethnicis matrimoniis non putabant post fidem sibi perseverandum. Quaerebant et de virginibus consilium. Praeceptum enim domini non erat, bonum esse homini, si sic permaneat, utique quomodo a fide fuerit inventus. Vinctus es enim uxori, ne quaesieris solutionem. Solutus es ab uxore, ne quaesieris uxorem. Si autem acceperis uxorem, non deliquisti, quia ante fidem soluto ab uxore non numerabitur post fidem secunda uxor, quae post fidem prima est; a fide enim etiam ipsa vita nostra censetur. Sed hic parcere se dicit illis; alioquin pressuram carnis subsequuturam prae angustiis temporum impedimenta matrimonii recusantibus, quin potius de domino sollicitudinem habendam promerendo, quam de marito. Et ita revocat, quod permisit. Sic ergo in eodem ipso capitulo, quo definit unumquemque, in qua vocatione vocabitur,

1) 1 Cor. 3, 2. 2) 1 Cor. 7, 1 sq. 3) 1 Cor. 7, 7.

in ea permanere debere, adiiciens: mulier vincta est, quan diu vivit vir eius, si autem dormierit, libera est, cui vol nubat, tantum in domino, hinc quoque eam demonstrat in telligendam, quae et ipsa sic fuerit inventa, soluta a vir quomodo et vir solutus ab uxore, per mortem utique nc per repudium facta solutione, quia repudiatis non permitt ret nubere adversus pristinum praeceptum. Itaque muli si nupserit, non delinquet: quia nec hic secundus marit deputabitur, qui est a fide primus, et adeo sic est, ut pr pterea adiecerit: tantum in domino; quia de ea agebatu quae ethnicum habuerat et amisso eo crediderat, ne scil cet etiam post fidem ethnico se nubere posse praesumere licet nec hoc psychici curent. Sciamus plane, non sic es in graeco authentico, quomodo in usum exiit per duaru syllabarum aut callidam aut simplicem eversionem: si aute dormierit vir eius [1]), quasi de futuro sonet ac per hoc v deatur ad eam pertinere, quae iam in fide virum amiseri Hoc quidem si ita esset, in infinitum emissa licentia totie virum dedisset, quotiens amissus esset, sine ullo pudoi nubendi etiam ethnicis congruente. Sed etsi ita esse quasi de futuro: si cuius maritus mortuus fuerit, tantunde et futurum ad eam pertineret, cuius ante fidem moriet maritus. Quae vis, accipe, dum cetera non evertas. Na cum et illa sententiae cedant: Servus vocatus es, ne cur veris; impraeputiatus es, ne circumcidaris; circumcisus v catus es, ne adduxeris; quibus concurrit: Vinctus es uxor ne quaesieris solutionem; solutus es ab uxore, ne quaesi ris uxorem: satis manifestum est, ad eos haec pertiner qui in nova et recenti vocatione constituti de his consul bant, in quibus a fide fuerant deprehensi. Haec erit inte pretatio capituli istius de hoc examinanda, an et tempo et caussae, et tam exemplis et argumentis praecedentibu quam et sententiis et sensibus subsequentibus, et in primis a ipsius apostoli et consilio proprio congruat et constituto; n hil enim custodiendum est, qua diversus sibi deprehendatur[2]

1) Ed. Fran. et Rig. si dormierit vir eius. — 1 Cor. 7, 39. - Semlerus in append. ad Wetstenii prolegg. in N. T. p. 587. v. graec delendum et pro evers. scribendum esse putat emersionem, quu Tertullianus non dormierit, sed dormit in latino suo libro scri ptum invenerit. 2) Ita Rhen. in ed. pr.; Gelen., Rig. aliique: qua ne diversus sibi quis deprehendatur.

12. Audi et subtilissimam e contrario argumentatio-
m. Adeo, inquiunt, permisit apostolus iterare connubium, solos, qui sunt in clero, monogamiae iugo astrinxerit. uod enim quibusdam praescribit, id non omnibus praescrit. Numquid ergo et quod omnibus praecipit, solis episcos non praescribit, si quod episcopis praescribit, non et nnibus praecipit? an ideo omnibus, quia et episcopis? et eo episcopis, quia et omnibus? Unde enim episcopi et erus? nonne de omnibus? si non omnes monogamiae tentur, unde monogami in clerum? an ordo aliquis seorsum bebit institui monogamorum, de quo allectio fiat in clem? Sed cum extollimur et inflamur adversus clerum, nc unum omnes sumus, tunc omnes sacerdotes, quia sardotes nos deo et patri fecit 1). Cum ad peraequationem sciplinae sacerdotalis provocamur, deponimus infulas et ipares 2) sumus. De ecclesiasticis ordinibus 3) agebatur, iales ordinari oporteret. Oportebat igitur omnem comunis disciplinae formam sua fronte proponi, edictum quoammodo futurum universis impressione 4), quo magis sciet plebs, eum ordinem sibi observandum, qui faceret praeositos, et ne vel ipse honor aliquid sibi ad licentiam quasi e privilegio loci blandiretur. Prospiciebat spiritus sanctus icturos quosdam: omnia licent episcopis, sicut ille vester thinensis nec Scantiniam timuit. Quot enim et digami raesident apud vos, insultantes utique apostolo, certe on erubescentes, cum haec sub illis leguntur? Age iam, ui putas exceptionem monogamiae de episcopis factam, ecede et a reliquis tuis titulis disciplinae, qui cum monoamia episcopis ascribuntur. Noli esse irreprehensibilis, obrius, bene moratus, ornatus, hospitalis, docibilis; quin ero et vino deditus, et manu promptus ad caedendum et ugnax, et pecuniae amans, et domum non regens, nec filirum curans disciplinam, sed nec ab extraneis bonam famam sectans 5). Si enim suam habent episcopi legem irca monogamiam, etiam cetera, quae monogamiae accelere oportebit, episcopis erunt scripta. Laicis vero, queis

1) Apoc. 1, 6. 5, 10. 2) Sic Rig. e cod. Ursini. Rhen. pares, Gelen. partes, cod. Wouweri: impartes. 3) Voc. ordinibus leest in cod. Divionensi. 4) Cod. Divion. in praeceptione, Rig. in praesessione. 5) 1 Tim. 3, 2 sqq.

monogamia non convenit, cetera quoque aliena sunt. Eva sisti, psychice, si velis, vincula disciplinae totius. Prae scribe constanter, non omnibus praecipi, quae quibusdan sint praecepta; aut si cetera quidem communia sunt, mono gamia vero solis episcopis imposita est, numquid illi sol Christiani pronuntiandi, in quos tota disciplina collata est

13. Sed et Timotheo 1) scribens, vult iuvenculas nu bere, filios suscipere, matres familiae agere. Ad eas diri git, quales supra denotat, iuvenculas viduas, quae in vi duitate deprehensae et aliquamdiu assectatae, postquam i delitiis habuerunt Christum, nubere volunt, habentes iud cium, quod primam fidem resciderunt, illam videlicet, qua in viduitate inventae et professae eam, non perseveran Propter quod vult eas nubere, ne primam fidem suscepta viduitatis postea rescindant: non ut totiens nubant, quotiei in viduitate tentata, imo et in deliciis habita noluerint pe: severare. Legimus eum et ad Romanos scribentem: Qua autem sub viro est mulier, viventi viro vincta est; si aute obierit, evacuata est a lege viri; nempe ergo vivente vi adulterare putabitur, si iuncta fuerit alteri viro; si vei obierit vir, liberata est a lege, quod non sit adultera, f cta alii viro. Sed et sequentia recognosce, quo sensus ist qui tibi blanditur, evadat. Itaque, inquit, fratres mei mo tificamini et vos legi per corpus Christi, ut efficiamini alte ei, scilicet qui a mortuis resurrexit, uti fructum feram deo. Cum enim eramus in carne, passiones delictoru quae per legem, efficiebantur in membris nostris ad fr ctum ferendum morti; nunc autem evacuati sumus a leg mortui in quo tenebamur ad serviendum deo in novita spiritus, et non in vetustate literae 2). Igitur si mortifica nos iubet legi per corpus Christi, quod est ecclesia, qu spiritu novitatis constat, non per literam vetustatis, id e legis; auferens te a lege, quae non tenet uxorem mari defuncto, quominus alii viro fiat, ad contrariam te redi conditionem, ne amisso viro nubas; quantumque non dep tareris adultera, facta alteri viro, post mortem mariti, adhuc in lege agere deberes, tanto ex diversitate conditi nis adulterii te praeiudicat post mortem mariti alii nube

1) 1. Tim. 5, 14. 2) Rom. 7. 2—6.

em; quia iam mortificata es legi, non potest tibi licere, cum recessisti ab ea, apud quam tibi licebat.

14. Nunc si et absolute apostolus permisisset in fide amisso matrimonio nubere, proinde fecisset quemadmodum et cetera, quae adversus formam regulae suae pro conditione temporum gessit, circumcidens Timotheum propter superinductitios[1]) falsos fratres, et rasos quosdam inducens in templum propter observationem Iudaeorum[2]), ille qui Galatas in lege volentes agere castigat. Sed ita res exigebant, ut omnibus omnia fieret, quo omnes lucrifaceret, parturiens illos, donec formaretur Christus in ipsis, et calefaciens tanquam nutrix parvulos fidei[3]), docendo quaedam per veniam, non per imperium, (aliud est enim indulgere, aliud iubere,) proinde temporalem licentiam permittens denuo nubendi propter infirmitatem carnis, quemadmodum Moyses[4]) repudiandi propter duritiam cordis. Et hic itaque reddemus supplementum sensus istius. Si enim Christus abstulit, quod Moyses praecepit, quia ab initio non fuit sic[5]), nec[6]) ideo ab alia venisse virtute reputabitur Christus, cur non et paracletus abstulerit, quod Paulus indulsit, quia et secundum matrimonium ab initio non fuit, nec ideo suspectus habendus sit, quasi spiritus alienus, tantum ut deo et Christo dignum sit, quod superducitur? Si deo et Christo dignum fuit duritiam cordis tempore expleto compescere, cur non dignius sit et deo et Christo infirmitatem carnis tempore iam collectiore discutere? Si iustum est matrimonium non separari, utique et non iterari honestum est. Denique apud seculum utrumque in bona disciplina deputatur, aliud concordiae nomine, aliud pudicitiae. Regnavit duritia cordis usque ad Christum, regnaverit et infirmitas carnis usque ad paracletum. Nova lex abstulit repudium, (habuit quod auferret,) nova prophetia secundum matrimonium, non minus repudium prioris. Sed facilius duritia cordis Christo cessit, quam infirmitas carnis. Plus haec sibi Paulum defendit, quam illa Moysen; si tamen defendit, quum indulgentem eum captat, praescribentem recusat, quae potiores sententias et perpetuas voluntates eius eludit, quae

1) Rhen. superductitios. 2) Act. 16, 3. 21, 24. 3) 1 Cor. 9, 20. Gal. 4, 19. 4) Deut. 24, 1. 5) Matth. 19, 8. 6) Rig. aliique: nec sic etc.; utrumque in ed. Fran. desideratur.

non sinit nos hoc apostolo praestare, quod mavult. Et quousque infirmitas ista impudentissima in expugnando meliora perseverabit? Tempus eius, donec paracletus operaretur fuit, in quem dilata sunt a domino, quae tunc sustineri non poterant, quae iam nemini competit portare non posse, quia per quem datur portare posse, non deest. Quamdiu causabimur carnem? quia dixit dominus: caro infirma? Sed praemisit: et spiritus promptus[1]), ut vincat spiritus carnem ut cedat quod infirmum est fortiori. Nam et qui potes capere, capiat[2]), inquit, id est, qui non potest, discedat Discessit et ille dives, qui non ceperat substantiae dividendae egenis praeceptum, et dimissus est sententiae suae domino[3]). Nec ideo duritia imputabitur Christo de arbitrii cuiuscunque liberi vitio[4]). Ecce, inquit, posui ante t bonum et malum[5]). Elige, quod bonum est; si non pote: quia non vis, (posse enim te, si velis, ostendit, quia tu arbitrio utrumque proposuit,) discedas oportet ab eo, cuiu non facis voluntatem.

15. Quae igitur hic duritia nostra, si non facientibu voluntatem dei renuntiamus? quae haeresis, si secundas nuptias, ut illicitas, iuxta adulterium iudicamus? Quid e enim adulterium, quam matrimonium illicitum? Notat apostolus[6]) eos, qui in totum nubere prohibebant, qui et cibis interdicebant, quos deus condidit. Nos vero non magis nuptias auferimus, si secundas recusamus, quam cib reprobamus, si saepius ieiunamus. Aliud est auferre, ali temperare; aliud est legem non nubendi ponere, aliud modum nubendi statuere. Plane qui exprobrant nobis duritia vel haeresim in hac caussa, si in tantum fovent carnis infirmitatem, ut in nubendo frequenter sustinendam puter cur illam in alia caussa neque sustinent neque venia fover cum tormentis expugnata est in negationem? Utique eni illam magis excusari capit, quae in proelio cecidit, qua quae in cubiculo; quae in equuleo succubuit, quam quae lectulo; quae crudelitati cessit, quam quae libidini; qu gemens devicta est, quam quae subans. Sed illam quide a communicatione depellunt, quia non sustinuit in finei

1) Matth. 26, 41. 2) Matth. 19, 12. 3) Matth. 19, 16—
4) Deut. 30, 15. Sirac. 15, 18. 5) Rhen. in ed. pr. serviti
6) 1 Tim. 4, 3.

hanc vero suscipiunt, quasi et haec sustinuerit in finem. Propone, quid utraque non sustinuerit in finem, et invenies eius caussam honestiorem, quae saevitiam, quam quae pudicitiam sustinere non potuit. Et tamen nec cruentam defectionem infirmitas carnis excusat, nedum impudicam.

16. Rideo autem, cum infirmitas carnis opponitur, quae summa fortitudo dicenda est. Iterum nubere est res virium; resurgere in opera carnis de continentiae otio, substantia est laterum; talis infirmitas et tertio et quarto et usque septimo forsitan matrimonio sufficit, ut quae totiens fortior, quotiens fuerit infirmior, habitura iam non apostolum auctorem, sed Hermogenem aliquem[1]), plures solitum mulieres ducere, quam pingere; materia enim in illo abundat, unde et animam esse praesumens, multo magis spiritum a deo non habet, iam nec psychicus, quia non de afflatu dei psychicus. Quid, si inopiam quis causetur, ut carnem suam aperte prostitutam profiteatur, exhibitionis caussa nubentem, oblitus de victu et vestitu non esse cogitandum[2])? Habet deum etiam corvorum educatorem, etiam florum excultorem. Quid, si solitudinem domus obtendat, quasi una mulier frequentiam praestet homini ad fugam proximo? Habet viduam utique, quam assumat licebit; non unam generis huius uxorem, sed etiam plures habere concessum est. Quid, si de posteritate quis cogitet iisdem animis, quibus oculis uxor Loth, ut ideo quis repetat matrimonium, quia de priore liberos non habuit; haeredes scilicet Christianus quaeret seculi totius exhaeres? Habet fratres, habet ecclesiam matrem. Aliud est, si et apud Christum legibus Iuliis agi credunt, et existimant caelibes et orbos ex testamento dei solidum non posse capere. Nubant igitur huiusmodi in finem usque, ut in ista confusione carnis, sicut Sodoma et Gomorrha et diluvii dies, ab illo ultimo exitu seculi deprehendantur. Adiiciant tertium dictum: Manducemus et bibamus et nubamus, cras enim moriemur[3]); non recogitantes vae illud praegnantibus et lactantibus multo gravius et amarius eventurum in concussione totius mundi, quam evenit in vastatione unius particulae Iudaeae. Satis opportunos novissimis temporibus fru-

---

1) Cf. adv. Hermog. c. 1., de anima c. 1. 11. 2) Matth. 6, 25. 3) 1 Cor. 15, 32.

ctus iteratis matrimoniis colligant, ubera fluitantia et uteros nauseantes et infantes pipiantes. Parent antichristo, in quae libidinosius saeviat; adducet illis carnifices obstetrices.

17. Habebunt plane Christo quod allegent speciosum privilegium, carnis usquequaque imbecillitatem. Sed hanc iudicabunt iam non Isaac monogamus pater noster, nec Ioannes aliqui Christi spado, nec Iudith filia Merari, nec tot alia exempla sanctorum. Solent ethnici iudices destinari. Exsurget regina Carthaginis et decernet in Christianas, quae profuga et in alieno solo et tantae civitatis cum maxime formatrix, cum regis nuptias ultro optasse debuisset, ne tamen secundas eas experiretur, maluit e contrario uri quam nubere. Assidebit et illi matrona Romana, quae etsi per vim nocturnam nihilominus experta alium virum, maculam carnis suo sanguine abluit, ut monogamiam in semetipsam vindicaret. Fuerunt et quae pro viris mori mallent, quam post viros nubere. Idolis certe et monogamia et viduitas apparent. Fortunae muliebri coronam non imponit, nisi univira, sicut nec matri Matutae. Pontifex maximus et flaminica nubunt semel. Cereris sacerdotes viventibus etiam viris et consentientibus amica separatione viduantur. Sunt et quae de tota continentia iudicent nos, virgines Vestae et Iunonis Achaicae et Dianae Scythicae et Apollinis Pythii. Etiam bovis illius Aegyptii antistites de continentia infirmitatem Christianorum iudicabunt. Erubesce, caro, quae Christum induisti. Sufficiat tibi semel nubere, in quod a primordio facta es, in quod a fine [1]) revocaris. Redi in Adam vel priorem, si in novissimum non potes. Semel gustavit ille de arbore, semel concupiit, semel pudenda protexit, semel deo erubuit, semel ruborem suum abscondit, semel de paradiso sanctitatis exsulavit, semel exinde nupsit. Si in illo fuisti, habes tuam formam; si in Christum transisti, melior esse debebis. Exhibe te tertium Adam et hunc digamum, et tunc poteris esse, quod inter duos non potes.

---

1) Rhen. et Fr. Iunius: in quod et fine rev.

DE
PUDICITIA.

1. Pudicitia, flos morum, honor corporum, decor sexuum, integritas sanguinis, fides generis, fundamentum sanctitatis, praeiudicium omnis bonae mentis, quamquam rara, nec facile perfecta vixque perpetua, tamen aliquatenus in seculo morabitur, si natura praestruxerit, si disciplina persuaserit, si censura compresserit; siquidem omne animi bonum aut nascitur aut eruditur aut cogitur. Sed ut mala magis vincunt, quod ultimorum temporum ratio est, bona iam nec nasci licet, ita corrupta sunt semina, nec erudiri, ita deserta sunt studia, nec cogi, ita exarmata sunt iura. Denique de qua incipimus, eo usque iam exolevit, ut non eiuratio, sed moderatio libidinum pudicitia credatur, isque satis castus habeatur, qui non nimis incestus[1]) fuerit. Sed viderit seculi pudicitia cum seculo ipso, cum suo ingenio si nascebatur, cum suo studio si erudiebatur, cum suo servitio si cogebatur; nisi quod infelicior etiam, si stetisset ut infructuosa, quae non apud deum egisset. Malim nullum bonum, quam vanum. Quid prodest esse, quod esse non prodest? nostrorum bonorum status iam exigitur[2]), Christianae pudicitiae ratio concutitur, quae omnia de coelo trahit, et naturam per lavacrum regenerationis et disciplinam per instrumentum praedicationis et censuram per iudicia ex utroque testamento, et coacta constantius ex metu et voto aeterni ignis et regni. Adversus hanc nonne dissimulare potuissem? Audio etiam edictum esse propositum, et quidem peremptorium. Pontifex scilicet Maximus, episcopus episcoporum edicit[3]): Ego et moechiae et fornicationis delicta poenitentia functis dimitto. O edictum, cui adscribi non poterit: Bonum factum! Et ubi proponetur liberalitas ista? Ibidem, opinor,

---

1) Ita h. l. emend. Fulv. Ursinus, Gelen., Pamel., Rig.: qui minus castus; ed. Fran. aliique: qui non nimis castus. 2) Wouw. et Rig. exigitur; ceteri mergitur. 3) Wouw. e ms. pont. scil. maximus (quod est Episcopus Episcoporum) edicit.

in ipsis libidinum ianuis, sub ipsis libidinum titulis. Illic eiusmodi poenitentia promulganda est, ubi delinquentia ipsa versabitur. Illic legenda est venia, quo cum spe eius intrabitur. Sed hoc in ecclesia legitur, et in ecclesia pronuntiatur, et virgo est. Absit, absit a sponsa Christi tale praeconium! Illa, quae vera est, quae pudica, quae sancta, carebit etiam aurium macula. Non habet, quibus hoc repromittat; et si habuerit, non repromittit, quoniam et terrenum dei templum citius spelunca latronum appellari potuit a domino [1]), quam moechorum et fornicatorum. Erit igitur et hic adversus psychicos titulus, adversus meae quoque sententiae retro penes illos societatem, quo magis hoc mihi in totam levitatis obiectent. Nunquam societatis repudium delicti praeiudicium est, quasi non facilius sit errare cum pluribus, quando veritas cum paucis ametur. At enim me non magis dedecorabit inutilis [2]) levitas, quam ornarit nocens. Non suffundor errore quo carui, quia caruisse delector, quia meliorem me et pudiciorem recognosco. Nemo proficiens erubescit. Habet et in Christo scientia aetates suas, per quas devolutus est et apostolus. Quum parvulus, inquit, essem, tanquam parvulus loquebar, tanquam parvulus sapiebam; at ubi vir sum factus, ea quae parvuli fuerant evacuavi [3]). Adeo devertit a sententiis pristinis, nec idcirco deliquit, quod aemulator factus est non paternarum traditionum, sed Christianarum, optans etiam ut praeciderentur, qui circumcisionem detinendam suadebant [4]). Atque utinam et isti, qui meram et veram integritatem carnis obtruncant, amputantes non summam superficiem, sed intimam effigiem pudoris ipsius, quum moechis et fornicatoribus veniam pollicentur adversus principalem Christiani nominis disciplinam, quam ipsum quoque seculum usque adeo testatur, ut si quando eam in feminis nostris inquinamentis potius carnis quam tormentis punire contendat, id volens eripere quod vitae anteponunt. Sed iam haec gloria exstinguitur, et quidem per eos, quos tanto constantius oportuerat eiusmodi maculis nullam subscribere veniam, quando propterea, quotiens volunt, nubant, ne moechiae et fornicationi succidere cogantur, quoniam melius

---

1) Matth. 21, 13. 2) P. Ciaccon. et Rig. utilis. 3) 1 Cor. 13, 11. 4) Gal. 5, 12.

est nubere quam uri[1]). Nimirum propter continentiam incontinentia necessaria est, incendium ignibus exstinguetur. Cur ergo et crimina postmodum indulgent poenitentiae nomine, quorum remedia praestituunt multinubentiae iure? Nam et remedia vacabunt, cum crimina indulgentur, et crimina manebunt, si remedia vacabunt. Itaque utrobique de sollicitudine et negligentia ludunt, praecavendo vanissime quibus parcunt et parcendo ineptissime quibus praecavent, cum aut praecavendum non sit, ubi parcitur, aut parcendum non sit, ubi praecavetur. Praecavent enim, quasi nolint admitti tale quid; indulgent autem, quasi velint admitti; quando si admitti nolint, non debeant indulgere, si indulgere velint, non debeant praecavere. Nec enim moechia et fornicatio de modicis et de maximis delictis deputabuntur, ut utrumque competat, et sollicitudo quae praecavet et securitas quae indulget. Sed cum ea sint quae culmen criminum teneant, non capit et indulgeri quasi modica et praecaveri quasi maxima. Nobis autem maxima aut summa sic quoque praecaventur, dum nec secundas quidem post fidem nuptias permittitur nosse, nuptialibus et dotalibus si forte tabulis a moechiae et fornicationis opere diversas. Et ideo durissime nos infamantes paracletum disciplinae enormitate digamos foris sistimus, eundem limitem liminis moechis quoque et fornicatoribus figimus, ieiunas pacis lacrimas profusuris, nec amplius ab ecclesia quam publicationem dedecoris relaturis.

2. Ceterum deus, inquiunt, bonus et optimus, et misericors et miserator et misericordiae plurimus, quam omni sacrificio anteponit; non tanti ducens peccatoris mortem, quam poenitentiam; salvificator omnium hominum et maxime fidelium[2]). Itaque et filios dei misericordes et pacificos esse oportebit, donantes invicem sicut et Christus donavit nobis, non iudicantes, ne iudicemur[3]). Domino enim suo stat quis vel cadit; tu quis es, ut servum iudices alienum? Dimitte, et dimittetur tibi[4]). Talia et tanta sparsilia[5]) eorum, quibus et deo adulantur et sibi lenocinantur, effeminantia magis quam vigorantia disciplinam, quantis et nos et contrariis possumus repercutere, quae et dei severitatem

1) 1 Cor. 7, 9. 2) Ioel. 2, 13. Hos. 6, 6. Ezech. 33, 11. 1 Tim. 4, 10. 3) Luc. 6, 36. Eph. 4, 32. Matth. 7, 1 sq. 4) Rom. 14, 4. 5) Rhen. futilia.

intentent et nostram constantiam provocent? Quia etsi bonus natura deus, tamen et iustus. Ex caussa enim, sicut sanare novit, ita et caedere, faciens pacem, sed et condens mala, poenitentiam malens [1]), sed et Hieremiae mandans, ne pro populo peccatore deprecaretur: quoniam si ieiunaverint, inquit, non exaudiam obsecrationem eorum. Et rursus: Et tu ne adoraveris pro populo, et ne postulaveris pro his in prece et oratione, quoniam non exaudiam in tempore, quo invocaverint me, in tempore afflictionis suae. Et adhuc supra, idem misericordiae praelator quam sacrificii: Et tu ne adoraveris pro populo isto, et ne postulaveris misericordiam consequi eos, et ne accesseris pro his ad me, quoniam non exaudiam utique misericordiam postulantes [2]), utique ex poenitentia flentes et ieiunantes, et afflictationem suam offerentes deo. Deus enim zelotes, et qui naso non deridetur, adulantium scilicet bonitati eius [3]), et qui licet patiens, tamen per Esaiam comminetur patientiae finem: Tacui, numquid et semper tacebo et sustinebo? quievi velut parturiens, exsurgam, et arescere faciam. Ignis enim procedet ante faciem ipsius, et exuret inimicos eius, non solum corpus, verum et animas occidens in gehennam [4]). Ceterum iudicantibus, quomodo dominus comminetur, ipse demonstrat. Quo enim iudicio iudicaveritis, iudicabitur de vobis [5]). Ita non prohibuit iudicare, sed docuit. Unde et apostolus iudicat, et quidem in caussa fornicationis, dedendum eiusmodi hominem satanae in interitum carnis, increpans etiam, quod fratres non apud sanctos iudicarentur. Adiiciens enim inquit: Ut quid mihi eos qui foris sunt iudicare [6])? Dimittis autem, ut dimittatur tibi a deo. Delicta mundantur [7]), quae quis in fratrem, non deum admiserit. Debitoribus denique dimissuros nos in oratione profitemur, sed non decet ultra de auctoritate scripturarum eiusmodi funem contentiosum alterno ductu in diversa distendere, ut haec restringere frenos disciplinae, illa laxare videatur, quasi incertae poenitentiae subsidium illa prosternere per lenitatem, haec negare per austeritatem. Porro

1) Ps. 7, 12. Deut. 32, 39. Ies. 45, 7. 2) Ier. 14, 11 sq. 11, 14. 7, 15 sq. 3) Exod. 20, 5. Gal. 6, 7. 4) Ies. 42, 14 sq. Ps. 96, 3. Matth. 10, 28. 5) Matth. 7, 2. 6) 1 Cor. 5, 3 sq. 12. 6, 1 sqq. 7) Ciacconius emend. Dimitti autem, ut dimittantur tibi a deo, delicta mandantur.

et auctoritas scripturae in suis terminis stabit sine alterutra oppositione, et poenitentiae subsidium suis conditionibus determinatur sine passiva concessione, et ipsae prius caussae eius distinguuntur sine confusa propositione. Caussas poenitentiae delicta condicimus; haec dividimus in duos exitus; alia erunt remissibilia, alia irremissibilia, secundum quod nemini dubium est alia castigationem mereri, alia damnationem. Omne delictum aut venia expungit aut poena, venia ex castigatione, poena ex damnatione. De ista differentia iam et quasdam praemisimus altercationes scripturarum hinc retinentium hinc dimittentium delicta. Sed et Ioannes docebit: Si quis scit fratrem suum delinquere delictum non ad mortem, postulabit, et dabitur vita ei; quia non ad mortem delinquit, hoc erit remissibile. Est delictum ad mortem; non pro illo dico, ut quis postulet, hoc erit irremissibile [1]). Ita ubi est conditio vel ratio postulationis, illic etiam remissionis; ubi nec postulationis, ibi aeque nec remissionis. Secundum hanc differentiam delictorum poenitentiae quoque conditio discriminatur. Alia erit, quae veniam consequi possit, in delicto scilicet remissibili, alia, quae consequi nullo modo possit, in delicto scilicet irremissibili. Et superest specialiter de moechiae et fornicationis statu examinare, in quam delictorum partem debeant redigi.

3. Sed prius decidam intercedentem ex diverso responsionem ad eam poenitentiae speciem, quam cum maxime definimus venia carere. Si enim, inquiunt, aliqua poenitentia caret venia, iam nec in totum agenda tibi est. Nihil enim agendum est frustra. Porro frustra agetur poenitentia, si caret venia. Omnis autem poenitentia agenda est; ergo omnis veniam consequatur, ne frustra agatur, quia non erit agenda, si frustra agatur. Porro frustra agetur, si venia carebit. Merito utique ita opponunt, quoniam huius quoque poenitentiae fructum, id est veniam, in sua potestate usurpaverunt. Quantum enim ad illos, a quibus pacem humanam consequitur [2]); quantum autem ad nos, qui solum dominum meminimus delicta concedere, et utique mortalia, non frustra agetur. Ad dominum enim remissa et illi exinde prostrata, hoc ipso magis operabitur veniam, quod eam a solo deo exorat, quod delicto suo humanam

1) 1 Io. 5, 16. 2) Ciacconius add. vv. **frustra agitur.**

pacem sufficere non credit, quod ecclesiae mavult erubescere quam communicare. Adsistit enim pro foribus eius, et de notae suae exemplo ceteros admonet et lacrimas fratrum sibi quoque advocat, et redit plus utique negotiata, compassionem scilicet, quam communicationem. Et si pacem hic non metit, apud dominum seminat. Nec amittit, sed praeparat fructum; non vacabit ab emolumento, si non vacaverit ab officio. Ita nec poenitentia huiusmodi vana, nec disciplina eiusmodi dura est. Deum ambae honorant, illa nihil sibi blandiendo facilius impetrabit, ista nihil sibi assumendo plenius adiuvabit.

4. Possumus igitur demandata poenitentiae distinctione ad ipsorum iam delictorum regredi censum, an ea sint, quae veniam ab omnibus consequi possint. Inprimis quod moechiam et fornicationem nominamus, usus expostulat. Habet et fides quorundam nominum familiaritatem, ita in omni opusculo usum custodimus. Ceterum si adulterium et si stuprum dixero, unum erit contaminatae carnis elogium. Nec enim interest nuptam alienam an viduam quis incurset, dum non suam feminam; sicut nec locis refert, in cubiculis an in turribus [1]) pudicitia trucidetur. Omne homicidium extra silvam latrocinium est. Ita et ubicunque vel in quamcunque semetipsum adulterat et stuprat, qui aliter quam nuptiis utitur. Ideo penes nos occultae quoque coniunctiones, id est non prius apud ecclesiam professae, iuxta moechiam et fornicationem iudicari periclitantur. Nec inde consertae obtentu matrimonii crimen eludant. Reliquas autem libidinum furias impias et in corpora et in sexus ultra iura naturae, non modo limine, verum omni ecclesiae tecto submovemus, quia non sunt delicta, sed monstra.

5. Ergo moechia, quod etiam fornicationis est res, secundum opus criminis quanti aestimanda sit sceleris, prima lex dei praesto est. Siquidem post interdictam alienorum deorum superstitionem ipsorumque idolorum fabricationem, post commendatam sabbati venerationem, post imperatam in parentes secundam a deo religionem, nullum aliud in talibus titulis firmandis monendisque substruxit praeceptum, quam: non moechaberis [2]). Post spiritalem enim castitatem sanctitatemque corporalis sequebatur integritas.

---

1) Ciaccon., Latin., Rig. correx. curribus. 2) Exod. 20, 14.

Et hanc itaque munivit, hostem statim eius prohibendo moechiam. Quale delictum iam intellige, cuius cohibitionem post idololatriam ordinavit. Nihil secundum longinquat a primo; nihil tam proximum primo, quam secundum; quod fit ex primo, aliud quodammodo primum est. Itaque moechia affinis idololatriae. Nam et idololatria moechiae nomine et fornicationis saepe populo exprobrata, etiam sorte coniungetur illi, sicut et serie: etiam damnatione cohaerebit illi, sicut et dispositione. Eo amplius, praemittens: non moechaberis: adiungit: non occides. Oneravit utique moechiam, quam homicidio anteponit. In prima itaque fronte sanctissimae legis, in primis titulis coelestis edicti, principalium utique delictorum proscriptione signata; de loco modum, de ordine statum, de confinio meritum cuiusque dignoscas. Est et mali dignitas, quod in summo aut in medio pessimorum collocatur. Pompam quandam atque suggestum aspicio moechiae, hinc ducatum idololatriae antecedentis, hinc comitatum homicidii insequentis. Inter duos apices facinorum eminentissimos sine dubio digna consedit, et per medium eorum quasi vacantem locum pari criminis auctoritate complevit. Quis eam talibus lateribus inclusam, talibus costis circumfultam a cohaerentium corpore divellet, de vicinorum criminum nexu, de propinquorum scelerum complexu ut solam eam secernat ad poenitentiae fructum? Nonne hinc idololatria, inde homicidium detinebunt? et si qua vox fuerit, reclamabunt: noster hic cuneus est, nostra compago? Ab idololatria metamur, illa distinguente coniungimur, illi de medio emicanti adunamur[1]); concorporavit nos scriptura divina, literae ipsae glutina nostra sunt, iam nec ipsa sine nobis potest. Ego quidem idololatria saepissime moechiae occasionem subministro. Sciunt luci mei et [mei] montes et vivae aquae ipsaque in urbibus templa, quantum evertendae pudicitiae procuremus. Ego quoque homicidium nonnunquam moechia elaboro. Ut tragoedias omittam, sciunt hodie venenarii, sciunt magi, quot pellicatus ulciscar, quot rivalitates defendam, quot custodes, quot delatores, quot conscios auferam. Sciunt etiam obstetrices, quot adulteri conceptus trucidentur. Etiam apud Christianos non est moechia sine nobis; ibidem sunt idolo-

---

1) Sic Lat. et Rig., ceteri: **adulamur.**

latriae, ubi immundi spiritus res est; ibidem est et homicidium, ubi homo, quum inquinatur, occiditur. Igitur aut nec illis aut etiam nobis poenitentiae subsidia convenient. Aut detinemus eam, aut sequimur. Haec ipsae res loquuntur. Si res voce deficiunt, adsistit idololatres, adsistit homicida, in medio eorum adsistit et moechus. Pariter de poenitentiae officio sedentes in sacco et cinere inhorrescunt, eodem flatu gemiscunt, eisdem precibus ambiunt, eisdem genibus exorant, eandem invocant matrem. Quid agis mollissima et humanissima disciplina? aut omnibus eis hoc esse debebis, (beati enim pacifici [1]),) aut si non omnibus, nostra esse. Idololatram quidem et homicidam semel damnas, moechum vero de medio excipis, idololatrae successorem, homicidae antecessorem, utriusque collegam? Personae acceptatio est, miserabiliores poenitentias reliquisti.

6. Plane si ostendas, de quibus patrociniis exemplorum praeceptorumque coelestium soli moechiae et in ea fornicationi quoque ianuam poenitentiae expandas, ad hanc iam lineam dimicabit nostra congressio. Praescribam tamen tibi formam necesse est, ne ad vetera manum emittas, ne in terga respicias. Vetera enim transierunt secundum Esaiam, et novata est iam novatio secundum Hieremiam, et obliti posteriorum in priora porrigimur secundum apostolum, et lex et prophetae usque ad Ioannem secundum Dominum [2]). Nam et si cum maxime a lege coepimus demonstrando moechiam, merito ab eo statu legis, quem Christus non dissolvit, sed implevit. Onera enim legis usque ad Ioannem, non remedia; operum iuga reiecta sunt, non disciplinarum; libertas in Christo non fecit innocentiae iniuriam. Manet lex tota pietatis, sanctitatis, humanitatis, veritatis, castitatis, iustitiae, misericordiae, benevolentiae, pudicitiae. In qua lege: beatus vir, qui meditabitur die ac nocte [3]). De qua idem David rursus: lex Domini invituperabilis, convertens animas; iura domini directa, oblectantia corda, praeceptum domini longe lucens, illuminans oculos [4]). Sic et apostolus: Itaque lex quidem sancta est et praeceptum sanctum et optimum; utique: non moechaberis. Sed et supra: Legem ergo evacuamus per fidem? absit, sed legem sisti-

---

1) Matth. 5, 6. 2) Ies. 43, 18 sq. Ier. 4, 4. Phil. 3, 13. Matth. 11, 13. 3) Ps. 1, 2. 4) Ps. 18, 8 sq.

mus[1]), scilicet in his quae et nunc novo testamento interdicta etiam cumulatiore praecepto prohibentur. Pro: non moechaberis[2]): qui viderit ad concupiscentiam, iam moechatus est in corde suo; et pro: non occides: qui dixerit fratri suo racha, reus erit gehennae. Quaere, an salva sit lex non moechandi, cui accessit nec concupiscendi. Ceterum si qua vobis exempla in sinum plaudent, non opponentur huic quam defendimus disciplinae. Frustra enim lex supra structa est, origines quoque delictorum, id est concupiscentias et voluntates, non minus quam facta condemnans, si ideo hodie concedetur moechiae venia, quia et aliquando concessa est. Cur emolumento hodie pleniore disciplina coërcetur, nisi ut maiore forsitan lenocinio tuo indulgeatur? Dabis ergo et idololatrae et omni apostatae veniam, quia et populum ipsum totiens reum istorum, totiens invenimus retro restitutum. Communicabis et homicidae, quia et Nabothae sanguinem Achab deprecatione delevit, et David Uriae caedem cum caussa eius moechia[3]) confessione purgavit[4]). Iam et incesta donabis propter Loth, et fornicationes cum incesto propter Iudam, et turpes de prostitutione nuptias propter Oseae, et non tantum frequentatas, verum et semel plures propter patres nostros[5]). Utique enim dignum est peraequari nunc quoque gratiam circa omnia retro indulta, si de pristino aliquo exemplo venia moechiae vindicatur. Habemus quidem et nos eiusdem vetustatis exempla pro sententia nostra, non modo non indulti, verum etiam repraesentati iudicii fornicationis. Et utique sufficit tantum numerum viginti quatuor millium populi fornicantis in filias Moab una plaga ruisse[6]). Sed malo in gloriam Christi a Christo deducere disciplinam. Habuerint pristina tempora omnis impudicitiae, si volunt psychici, etiam potestatem; luserit ante Christum caro, imo perierit, antequam a domino suo requisita est: nondum erat digna dono salutis, nondum apta officio sanctitatis. Adhuc in Adam deputabatur cum suo vitio, facile quod speciosum viderat concupiscens, et ad inferiora respiciens, et de ficulneis foliis pruriginem retinens. Inhaerebat usquequa-

---

1) Rom. 7, 12. 7. 2) Matth. 5, 27 sq. 22. 3) Wouw. e ms. et Rig. delevit; David Ur. caedem, tum caussam eius moechiam. 4) 1 Reg. 21, 27. 2 Sam. 12, 13. 5) Gen. 19, 33. 28, 9. 38, 16 sqq. Hos. 1, 2. 6) Num. 25, 1 sqq.

que libidinis virus, et iactae sordes non ablui idoneae, quod nec ipsae adhuc aquae laverant. At ubi sermo dei descendit in carnem, ne nuptiis quidem resignatam, et sermo caro factus est[1]), ne nuptiis quidem resignanda, quae ad lignum non incontinentiae, sed tolerantiae accederet, quae non dulce aliquid, sed amarum aliquid inde gustaret, quae non ad inferos, sed ad coelum pertineret, quae non lasciviae frondibus, sed sanctimoniae floribus praecingeretur, quae munditias suas aquis traderet; exinde caro quaecunque in Christo reliquas sordes pristinas solvit, alia iam res est, nova emergit iam non ex seminis limo, non ex concupiscentiae fimo, sed ex aqua pura et spiritu mundo. Quid itaque illam de pristino excusas? Non corpus Christi, non membra Christi, non templum dei vocabatur, cum veniam moechiae consequebatur[2]). Itaque si exinde, quo statum vertit et in Christum tincta, induit Christum, et magno redempta est[3]), sanguine scilicet domini et agni, tenes aliquod exemplum sive praeceptum sive formam sive sententiam indultae sive indulgendae fornicationis atque moechiae; habes etiam temporis a nobis definitionem, ex quo deputetur aetas quaestionis.

7. A parabolis licebit incipias, ubi est ovis perdita a domino requisita et humeris eius revecta[4]). Procedant ipsae picturae calicum vestrorum, si vel in illis perlucebit interpretatio pecudis illius, utrumne Christiano an ethnico peccatori de restitutione collineet. Praescribimus enim ex naturae disciplina, ex lege auris et linguae, ex mentis sanitate ea semper responderi, quae provocantur, id est ad ea quae provocant. Provocabat, ut opinor, quod pharisaei publicanos et peccatores ethnicos admittentem dominum et cum illis de victu communicantem indignati mussitabant. Ad hoc dominus pecudis perditae restitutionem cui alii configurasse credendus est[5]), quam ethnico perdito, de quo agebatur, non de Christiano, qui adhuc nemo? aut quale est, ut dominus quasi cavillator responsionis, omissa specie praesenti, quam repercutere deberet, de futura laboret? Sed ovis proprie Christianus, et grex domini ecclesiae po-

---

1) Ioa. 1, 1. 14. 2) 1 Cor. 12, 27. 6, 15. 19. 2 Cor. 6, 16. 3) Gal. 3, 27. 1 Cor. 6, 20. 4) Luc. 15, 4 sqq. 5) Edd. omnes: credendum est. Rhen. et Pamelius: restitutionem cum figurasset, cui alii reddendum est.

ulus, et pastor bonus Christus, et ideo Christianus in ove itelligendus [1]), qui ab ecclesiae grege erraverit. Ergo nihil ad pharisaeorum mussitationem respondisse vis dominum, ed ad tuam praesumptionem. Et tamen ita eam vindicare ebebis, ut neges in ethnicum competere, quae in Christianum existimas convenire. Dic mihi, nonne omne hominum enus unus dei grex est? Nonne universarum gentium idem eus et dominus et pastor est? Quis magis perit a deo, uam ethnicus, quamdiu errat? Quis magis requiritur a deo uam ethnicus, quando revocatur a Christo? Denique anecedit hic ordo in ethnicis; siquidem non aliter Christiani x ethnicis fiunt, nisi prius perditi et a deo requisiti et a hristo reportati. Ita etiam hunc ordinem servari oportet, t in eos tale aliquid interpretemur, in quibus prius est. At tu, opinor, hoc velis, ut ovem non de grege perditam aceret, sed de arca vel armario. Sic etsi ethnicorum reiquum numerum iustum ait, non ideo Christianos esse stendit, cum Iudaeis agens et illos cum maxime obtundens, quod indignarentur spei ethnicorum; sed ut exprimeret adversus livorem pharisaeorum suam gratiam et benevolentiam etiam circa unum ethnicum, praeposuit unius peccatoris salutem ex poenitentia, quam illorum ex iustitia. Aut numquid non iusti Iudaei, et quibus poenitentia opus non esset, habentes gubernacula disciplinae et timoris instrumenta legem et prophetas? Posuit igitur illos in parabola, et si non quales erant, sed quales esse debuerant, quo magis suffunderentur, aliis et non sibi poenitentiam audientes necessariam. Proinde in drachmae parabola, ut ex eadem materia provocata, aeque ethnicum drachmam interpretamur, etsi in domo amissam, quasi in ecclesia, etsi ad lucernae lumen repertam, quasi ad dei verbum. Atquin totus hic mundus una omnium domus est, in quo magis ethnico gratia dei illucet, qui in tenebris invenitur, quam Christiano, qui iam in dei luce est. Denique et ovi et drachmae unus error adscribitur. Nam si iam in Christianum peccatorem defingerentur, post fidem perditam et iterata amissio eorum et restitutio notaretur. Decedam nunc paulisper de gradu isto, quo magis eum etiam decedendo com-

1) Gelen. et Pamel. Christianus non intelligendus Wouw. e ms. et ideo Christianus homo intelligendus.

mendem, cum sic quoque obduxero diversae partis prae
sumptionem. Condico Christianum iam peccatorem in para
bola utraque portendi, non tamen ideo eum affirmandum
qui de facinore moechiae et fornicationis restitui per poe
nitentiam possit. Licet enim perisse dicatur, erit et d
perditionis genere retractare, quia et ovis non moriendo
sed errando, et drachma non intereundo, sed latitand
perierunt. Ita licet dici perisse quod salvum est. Peri
igitur et fidelis elapsus in spectaculum quadrigarii furori
et gladiatorii cruoris et scenicae foeditatis et xysticae va
nitatis; in lusus, in convivia secularis sollemnitatis, in offi
cium, in ministerium alienae idololatriae aliquas artes ad
hibuit curiositatis; in verbum ancipitis negationis aut bla
sphemiae impegit; ob tale quid extra gregem datus est, ve
et ipse forte ira, tumore, aemulatione, quod denique saep
fit, dedignatione castigationis abrupit, debet requiri atqu
revocari. Quod potest recuperari, non perit, nisi [1]) fori
perseveraverit. Bene interpretaberis parabolam, viventer
adhuc revocans peccatorem. Moechum vero et fornicato
rem, quis non mortuum statim admisso pronuntiavit? Qu
ore mortuum restitues in gregem ex parabolae eius aucto
ritate, quae non mortuum pecus revocat? Denique si me
ministi prophetarum, cum pastores increpantur, puto Eze
chielis est vox: Pastores, ecce, lac devoratis, et lani
vestimini, quod forte est, occidistis, quod infirmum est
non curastis, quod comminutum est, non ligastis, quod ex
pulsum est, non convertistis, quod periit, non requisistis [2])
Numquid et de mortuo exprobrat, quod non et illud in gre
gem reficere curaverint? Plane ingerit, quod perire ove
fecerint et a bestiis agri comedi. Neque possunt nec perir
in mortem nec comedi, si relinquantur, non ut perditae i
mortem et comestae resumantur, iuxta drachmae quoqu
exemplum etiam intra domum dei ecclesiam, licet esse ali
qua delicta pro ipsius drachmae modulo ac pondere medio
cria, quae ibidem delitescentia, mox ibidem et reperta, sta
tim ibidem cum gaudio emendationis transigantur. Moechia
vero et fornicationis non drachma, sed talentum, quibu
exquirendis non lucernae spiculi lumine, sed totius soli
lancea opus est. Simul apparuit, statim homo de ecclesi

---

1) Rig. non poterit, si foris pers. 2) Ezech. 34, 2 sq.

xpellitur, nec illic manet, nec gaudium confert repertrici cclesiae, sed luctum. Nec congratulationem advocat viciarum, sed contristationem proximarum fraternitatum. Comissa itaque etiam hac nostra cum illorum interpretatione, o magis in ethnicum spectabunt et ovis et drachmae argulenta, quanto nec in eius delicti Christianum competere ossunt, propter quod in Christianum de diversa parte countur.

8. Sed enim plerosque interpretes parabolarum idem xitus decipit, quem in vestibus purpura oculandis saepisime evenire est, quum putaveris recte conciliasse tempeamenta colorum et credideris comparationes eorum inter e animasse, erudito mox utroque corpore et luminibus exressis, errorem omnem traducta diversitas evomet. Eadem taque caligine circa filiorum quoque duorum parabolam[1]) uibusdam ad praesens concolorantibus figuris, a vero luaine exorbitant eius comparationis, quam parabolae mateia praetexit. Duos enim populos in duobus filiis collocant, udaicum maiorem, Christianum minorem. Nec enim posunt exinde Christianum peccatorem in filio minore dispoiere veniam consecuturum, nisi in maiore Iudaicum expresserint. Porro si Iudaicum ostendero deficere a comparaione filii maioris, consequetur[2]) utique, nec Christianus idmittetur de configuratione filii minoris. Licet enim filius uudiat et Iudaeus et maior, quia prior in adoptione[3]), licet et Christiano reconciliationem dei patris invideat, quod vel maxime diversa pars carpit, sed non erit Iudaei dictum ad patrem: Ecce quotannis tibi servio, et praeceptum tuum nunquam praeterivi[4]). Quando enim non transgressor legis Iudaeus, aure audiens et non audiens, odio habens traducentem in portis et aspernans sermonem sanctum? Sic nec patris ad Iudaeum erit vox: Tu semper mecum es, et omnia mea tua sunt[5]). Iudaei enim apostatae filii pronuntiantur, generati quidem et in altum elati, sed qui non computaverint dominum, et qui dereliquerint dominum, et in iram provocaverint sanctum Israëlis[6]). Omnia plane Iudaeo concessa dicemus, cui etiam conditio gratior quaeque de gula

1) Luc. 15, 11 sqq. 2) Gelen., Pamel., Rig. consequenter. 3) Rom. 9, 4. 4) Luc. 15, 29. 5) Luc. 15, 31. 6) Ies. 6, 10. 1, 2 sq.

erepta est, nedum ipsa terra paternae promissionis. Atqu adeo non minus hodie Iudaeus, quam minor filius, prodact substantia dei in aliena regione mendicat[1]), serviens usqu adhuc principibus eius, id est seculi huius. Quaerant igitu alium Christiani suum fratrem, Iudaeum enim parabola no recipit. Multo aptius Christianum maiori et Iudaeum mi nori filio adaequassent secundum fidei comparationem, s ordo utriusque populi ab utero Rebeccae designatus per mitteret demutationem, nisi quod et clausula refragaretur[2]) Christianum enim de restitutione Iudaei gaudere et no dolere conveniet, siquidem tota spes nostra cum aliqu Israëlis exspectatione coniuncta est. Ita et si quaedam fa cient, sed aliis contra sapientibus interimitur exemploru praequatio. Quamquam etsi omnia ad speculum responder possint, unum sit praecipuum periculum interpretationun ne aliorsum temperetur felicitas comparationum, quam qu parabolae cuiusque materia mandavit. Meminimus enim (histriones, cum allegoricos gestus accommodant canticis alia longe a praesenti et fabula et scena et persona, et ta men congruentissime exprimentes. Sed viderit ingeniu extraordinarium. Nihil enim ad Andromacham. Sic et hae retici easdem parabolas quo volunt tribuunt[3]), non quo de bent aptissime excludunt. Quare aptissime? quoniam primordio secundum occasiones parabolarum ipsas materia confinxerunt doctrinarum. Vacuit[4]) scilicet illis solutis regula veritatis ea conquirere atque componere, quoru parabolae videntur.

9. Nos autem quia non ex parabolis materias com mentamur, sed ex materiis parabolas interpretamur, ne valde laboramus omnia in expositione torquere, dum con traria quaeque caveamus. Quare centum oves? et qui utique decem drachmae? et quae illae scopae[5])? Necess erat, qui unius peccatoris salutem gratissimam deo voleba exprimere, aliquam numeri quantitatem nominaret, de qu unum quidem perisse describeret; necesse erat, ut habitu requirentis drachmam in domo tam scoparum quam lucerna adminiculo accommodaretur. Huiusmodi enim curiositate

---

1) Luc. 15, 13. 2) Gen. 25, 22 sq. 3) Latin. et Neande trahunt. 4) Wouw. e ms. et Rig. vacavit. 5) Luc. 15, 4 sq 8 sqq.

t suspecta faciunt quaedam et coactarum expositionum ubtilitate plerumque deducunt a veritate. Sunt autem quae t simpliciter posita sunt ad struendam et disponendam et exendam parabolam, ut illuc perducantur, cui exemplum rocuratur. Et duo utique filii illuc spectabunt, quo et lrachma et ovis. Quibus enim cohaerent, eandem habent aussam, eandemque utique mussitationem pharisaeorum rga commercium domini ethnicorum. Aut si quis dubitat thnicos fuisse publicanos apud Iudaeam usurpatam iam prilem Pompeii manu atque Luculli, legat Deuteronomium: Non erit vectigal pendens ex filiis Israël[1]). Nec tam exsecrabile esset nomen publicanorum apud dominum, nisi extraneum vendentium ipsius coeli et terrae et maris transitus. Peccatores autem cum adiungit publicanis, non statim Iudaeos ostendit, etsi aliqui fuisse potuerunt[2]). Sed unum genus ethnicorum alios ex officio peccatores, id est publicanos, alios ex natura, id est non publicanos, pariter ponendo distinxit. Ceterum nec denotaretur cum Iudaeis communicans victum, sed cum ethnicis, quorum mensam Iudaica disciplina depellit. Nunc de filio prodigo id prius considerandum est, quod utilius. Non enim admittetur exemplorum adaequatio, licet imagini congruentissima, si fuerit saluti nocentissima. Totum autem statum salutis in tenore disciplinae constitutum subverti videmus ea interpretatione, quae ex diverso affectatur. Nam si Christianus est, qui acceptam a Deo patre substantiam, utique baptismatis, utique spiritus sancti, et exinde spei aeternae, longe evagatus a patre prodigit ethnice vivens; si exutus bonis mentis etiam principi seculi, (cui alii, quam diabolo?) servitium suum tradidit, et ab eo porcis alendis immundis, scilicet spiritibus curandis, praepositus, resipuit ad patrem reverti: iam non moechi et fornicarii, sed idololatrae et blasphemi et negatores et omne apostatarum genus hac parabola patri satisfacient. Et elisa est verissime hoc magis modo tota substantia sacramenti. Quis enim timebit prodigere, quod habebit postea recuperare? Quis curabit perpetuo conservare, quod non perpetuo poterit amittere? Securitas delicti etiam libido est eius. Recuperabit igitur et apostata vestem priorem, indumentum spiritus sancti, et annulum

1) Deut. 23, 19. 2) Luc. 15, 2. Matth. 9, 10. 11, 19.

denuo signaculum lavacri[1]), et rursus illi mactabitur Christus, et recumbet eo in thoro, de quo indigne vestiti a tortoribus solent tolli et abiici in tenebras, nedum spoliati Plus est igitur, si nec expedit in Christianum convenire ordinem filii prodigi. Quod si nec in Iudaeum integre fili imago concurrit, ad propositum domini simpliciter interpretatio gubernabitur. Venerat dominus utique, ut quod perierat salvum faceret, medicus languentibus magis quam sani necessarius[2]). Hoc et in parabolis figurabat, et in sententiis praedicabat. Quis perit hominum, quis labat de valetudine, nisi qui deum nescit? Quis salvus ac sanus, nisi qu deum novit? Has duas species de genere fraternas hae quoque signabit parabola. Vide an habeat ethnicus substantiam in deo patre census et sapientiae et naturalis agnitionis in deum, per quam et apostolus notat in sapienti dei non cognovisse mundum per sapientiam deum[3]), quam utique a deo acceperat. Hanc itaque prodegit longe a domino moribus factus inter errores et illecebras et libidine seculi, ubi fame veritatis compulsus tradidit se princip huius aevi. Ille eum praefecit porcis, (ut familiare id daemonum pecus pasceret,) ubi nec ille compos esset vitali escae, simulque alios videret in opere divino abundante pane coelesti. Recordatur patris dei, satisfacto redit, vestem pristinam recipit, statum scilicet eum, quem Adam transgressus, amiserat. Annulum quoque accipit tunc primum, quo fidei pactionem interrogatus obsignat, atque it exinde opimitate dominici corporis vescitur, eucharistia scilicet. Hic erit prodigus filius, qui nunquam retro frug qui statim prodigus, quod non statim Christianus. Hunc e Pharisaei de seculo ad patris complexus revertentem in publicanis et peccatoribus moerebant. Et ideo ad hoc solum maioris fratris accommodatus est livor, non quia innocente et deo obsequentes Iudaei, sed quia invidentes nationibu salutem, plane quos semper apud patrem esse oportuerat Et utique Iudaeus ad primam statim vocationem Christian gemit, non ad secundam restitutionem. Illa enim etian ethnicis relucet, haec vero quae in ecclesiis agitur, ne Iudaeis quidem nota est. Puto me et materiae parabolarum

1) Luc. 15, 22 sq. 2) Matth. 18, 11. Luc. 19, 10. Matth. 9, 12 sq. Luc. 5, 31 sq. 3) 1 Cor. 1, 21.

et congruentiae rerum et tutelae disciplinarum accommodatiores interpretationes reddidisse. Ceterum si in hoc gestit diversa pars ovem et drachmam et filii luxuriam Christiano peccatori configurare, ut moechiam et fornicationem poenitentia donent, aut et cetera delicta pariter capitalia concedi oportebit, aut paria quoque eorum moechiam et fornicationem inconcessibilia servari. Sed plus est, quod nihil aliud argumentari licet citra id de quo agebatur. Denique si aliorsum parabolas transducere liceret, ad martyrium potius dirigeremus spem illarum, quod solum omni substantia prodacta restituere filium poterit, et drachmam inter omnia licet in stercore repertam cum gaudio praedicabit, et ovem per aspera quaeque et abrupta fugitivam humeris ipsius domini in gregem referet. Sed malumus in scripturis minus, si forte, sapere quam contra. Proinde sensum domini custodire debemus atque praeceptum. Non est levior transgressio in interpretatione, quam in conversatione.

10. Excusso igitur iugo in ethnicum disserendi parabolas istas, et semel dispecta vel recepta necessitate non aliter interpretandi, quam materia propositi est, contendunt iam nec competere ethnicis poenitentiae denuntiationem, quorum delicta obnoxia ei non sint, ignorantiae scilicet imputanda, quam sola natura ream deo faciat. Porro nec remedia sapere, quibus pericula ipsa non sapiant; illic autem poenitentiae constare rationem, ubi conscientia et voluntate delinquitur, ubi et culpa sapiat et gratia; illum lugere, illum volutari, qui sciat, et quid amiserit, et quid sit recuperaturus, si poenitentiam deo immolarit, utique eam magis filiis offerenti quam extraneis. Num ergo et Ionas[1]) idcirco ethnicis Ninivitis non putabat poenitentiam necessariam, cum cavillaretur in praedicationis officio, an potius misericordiam dei providens etiam in extraneos profusam, quasi destructuram praeconium, verebatur? Atque adeo propter civitatem profanam, nondum dei compotem, adhuc ignorantia delinquentem, paene periit prophetes; nisi quod exemplum passus est dominicae passionis ethnicos quoque poenitentes redempturae. Bene quod et Ioannes domini vias sternens, non minus militantibus et publicanis, quam filiis Abraham, poenitentiae erat praeco[2]). Ipse do-

1) Ion. 3, 4. 2) Luc. 3, 13 sq.

minus Sidoniis et Tyriis praesumpsit poenitentiam, si virtutum documenta vidissent[1]). Atquin ego illam naturalibus magis peccatoribus competere contendam, quam voluntariis. Magis enim merebitur fructum eius, qui nondum eo usus est, quam qui iam et abusus est, magisque sapient remedia prima, quam exoleta. Nimirum dominus ingratis benignus magis, quam ignaris, et citius reprobatis misericors, quam nondum probatis, ut non magis irascatur contumeliis clementiae suae, quam blandiatur, et non libentius extraneis eam impertiat, quam in filiis perdidit, cum gentes sic adoptaverit, dum Iudaei de patientia ludunt. Sed hoc volunt psychici, ut deus iustus iudex eius peccatoris poenitentiam malit quam mortem, qui mortem poenitentia maluit. Quod si ita est, peccando promeremur. Age tu funambule pudicitiae et castitatis et omnis circa sexum sanctitatis, qui tenuissimum filum disciplina eiusmodi veri avia pendente vestigio ingrederis, carnem spiritu librans, animam fide moderans, oculum metu temperans. Quid itaque in gradu totus es? Perge sane, si potueris, si volueris, dum tam securus et quasi in solido es. Nam si qua te carnis vacillatio, animi avocatio, oculi evagatio de tenore decusserit, deus bonus est. Suis, non ethnicis, sinum subiicit; secunda te poenitentia excipiet; eris iterum de moecho Christianus. Haec tu mihi benignissime dei interpres. Sed cederem tibi si scriptura Pastoris, quae sola moechos amat, divino instrumento meruisset incidi, si non ab omni concilio ecclesiarum etiam vestrarum inter apocrypha et falsa iudicaretur adultera et ipsa et inde patrona sociorum. A qua et alias initiaris, cui ille si forte patrocinabitur pastor, quem in calice depingis, prostitutorem et ipsum Christiani sacramenti merito et ebrietatis idolum et moechiae asylum post calicem subsecuturae, de quo nihil libentius bibas, quam ovem poenitentiae secundae. At ego eius pastoris scripturas haurio, qui non potest frangi. Hunc mihi statim Ioannes offert cum poenitentiae lavacro et officio dicentem: Facite dignos poenitentiae fructus, et ne dixeritis, patrem habemus Abraham, ne scilicet rursum blandimenta delinquentiae de patrum resumerent gratia; potest enim deus de lapidibus istis filios suscitare Abrahae[2]). Sic et nos, sequitur, ut eos

---

1) Matth. 11, 21. 2) Matth. 3, 8 sq.

i hactenus delinquant, facientes dignum poenitentiae fruum. Quid enim ex poenitentia maturescit, quam emendaonis effectus? Sed etsi venia potius est poenitentiae fruus, hanc quoque consistere non licet sine cessatione licti. Ita cessatio delicti radix est veniae, ut venia sit oenitentiae fructus.

11. Exinde quod ad evangelium pertinet, parabolam quidem discussa iam quaestio est. Si vero et factis iquid tale pro peccatoribus edidit dominus, ut cum peccaici feminae etiam corporis sui contactum permittit lavanti crimis pedes eius et crinibus detergenti, et unguento seulturam ipsius inauguranti, ut cum Samaritanae sexto iam atrimonio, non moechae, sed prostitutae, etiam quod neini facile, quis esset ostendit[1]): nihil ex hoc adversariis onfertur, etsi iam Christianis veniam delictorum praestisset. Nunc enim dicimus: soli domino hoc licet, hodie otestas indulgentiae eius operetur. Ad illa tamen tempora, uibus in terris egit, hoc definimus nihil adversum nos aeiudicare, si peccatoribus etiam Iudaeis venia conferetur. Christiana enim disciplina a novatione testamenti, et t praemisimus, a redemptione carnis, id est domini pasone censetur. Nemo perfectus ante repertum ordinem de, nemo Christianus ante Christum coelo resumptum, emo sanctus ante spiritum sanctum de coelo repraesentam ipsius disciplinae determinatorem.

12. Itaque isti qui alium paracletum in apostolis et er apostolos receperunt, quem nec in prophetis propius[2]) gnitum, iam nec in apostolis possident. age nunc vel de postolico instrumento doceant maculas carnis post baptisma espersae poenitentia dilui posse. Nos in apostolis quoque eteris legis formam salutamus, circa moechiae quanta sit emonstrationem, ne forte lenior existimetur in novitate isciplinarum, quam in vetustate. Cum primum intonuit vangelium et vetera concussit, ut de legis retinendae nece[3]) statu disceptaretur, primam hanc regulam de auctoriate spiritus sancti apostoli emittunt ad eos, qui iam ex naionibus allegi coeperant. Visum est, inquiunt, spiritui

1) Luc. 7, 37 sq. Matth. 26, 1 sqq. Io. 4, 7 sqq. 2) Ita ed. Fran., Iunius, Seml., Neander; Pamelius et Rig. proprius (i. e. nagis proprie); Gelen.: propriis. 2) necne debetur emenlatione Rigaltii; reliquae edd. nec. Cf. cap. 21.

sancto et nobis, nullum amplius vobis adiicere pondu quam eorum, a quibus necesse est abstineri, a sacrifici et a fornicationibus et sanguine. A quibus observand recte agitis[1]) vectante vos spiritu sancto[2]). Sufficit et h servatum esse moechiae et fornicationi locum honoris s inter idololatriam et homicidium. Interdictum enim sangu nis multo magis humani intelligemus. Porro qualia vide volunt apostoli crimina, quae sola in observatione de le pristina excerpunt, quae sola necessario abstinenda pra scribunt? Non quod alia permittant, sed quod haec so praeponant utique non remissibilia, qui ethnicorum caus cetera legis onera remissibilia fecerunt. Cur ergo cervice nostram a tanto iugo excusant, nisi ut illis compendia is disciplinae semper imponant? Cur tot vincula indulge nisi ut perpetuo ad necessariora constringant? Solveru a pluribus, ut nocentioribus observandis obligaremur. Co pensatione res acta est, lucrati sumus multa, ut aliqua pra stemus. Compensatio autem revocabilis non est, iisdemq revocabitur, iteratione moechiae utique et sanguinis et id lolatriae. Tota enim iam lex sumetur, si veniae condit solvetur. Sed non leviter nobiscum pactus est spiritus sa ctus, etiam ultro pactus, quo magis honorandus. Sponsi nem eius nemo dissolvet, nisi ingratus. Iam nec recipi quae dimisit, nec dimittet quae retinuit. Novissimi test menti semper indemutabilis status est, et utique recitat decreti consiliumque illud cum seculo desinet. Satis den gavit veniam eorum, quorum custodiam elegit, vindica quae non proinde concessit. Hinc est, quod neque idol latriae neque sanguini pax ab ecclesiis redditur. De q finitione sua apostolos excidisse, puto, non licet creder aut si credere quidam possunt, debebunt probare.

13. Novimus plane et hic suspiciones eorum. Reve enim suspicantur apostolum Paulum in secunda ad Cori thios eidem fornicatori veniam dedisse, quem in prima[3]) d dendum Satanae in interitum carnis pronuntiarit, impi patris de matrimonio haeredem, quasi vel[4]) ipsum post stilum verterit scribens: Si quis autem contristavit, non r

1) Act. Apost. 15, 28 sq. 2) Wouw. ms. recte agetis v tante (sic etiam in cod. Ursini) vos sp. s. Iunius emend. rec agetis. Vectante nos sp. s. sufficit etc. 3) 1 Cor. 5, 3 4) Wouw. ms. et Rig. quasique, alii quasive.

ontristavit, sed ex parte, ne vos onerem, omnes. Satis st talis increpatio, quae a multis fit; uti e contrario magis os donare et advocare, ne forte abundantiore tristitia devoretur eiusmodi; propter quod oro vos, constituatis in eum dilectionem. In hoc enim et scripsi, uti cognoscam probationem vestram, quod in omnibus obauditis mihi. Si cui utem donaveritis, et ego. Nam et ego si quid donavi, donavi in persona Christi, ne fraudemur a satana, quoniam non ignoramus iniectiones eius[1]). Quid hic de fornicatore, quid de paterni tori contaminatore, quid de Christiano ethnicorum impudentiam supergresso intelligitur? Cum proinde utique speciali venia absolvisset, quem speciali ira damnasset. Obscurius miseretur, quam indignatur. Apertior est in austeritate, quam in lenitate. Atquin facilius ira quam indulgentia obliqua est. Magis tristiora cunctantur, quam laetiora. De modica scilicet indulgentia agebatur, quae si forte nunc aestimaretur, quando maxima quaeque non soleant etiam sine praedicatione donari, tanto abest sine significatione. Et tu quidem poenitentiam moechi ad exorandam fraternitatem in ecclesiam inducens, conciliciatum et concineratum cum dedecore et horrore compositum prosternis in medium ante viduas, ante presbyteros, omnium lacinias invadentem[2]), omnium vestigia lambentem, omnium genua detinentem, inque eum hominis exitum quantis potes misericordiae illecebris, bonus pastor et benedictus Papa concionaris, et in parabola ovis capras tuas quaeris, tua ovis ne rursus de grege exsiliat; quasi non exinde iam liceat, quod nec semel licuit, ceteras etiam metu comples cum maxime indulgens. Apostolus vero sceleratam libidinem fornicationis incesto onustam tam proiecte ignovisset, ut nec hunc saltem habitum legitimum[3]) poenitentiae, quem ab ipso didicisse deberes, ab eo exegerit, nihil de postero sit comminatus, nihil de cetero allocutus? Quin imo et ultro obsecrat, constituerent in eum dilectionem, quasi satisfaciens, non quasi ignoscens. Et tamen dilectionem audio, non communicationem. Quod et ad Thessalonicenses: Si quis autem non obaudit sermoni

---

1) 2 Cor. 2, 5—11. 2) Praeter Wouwer. et Rig. edd. omnes prosternens in med. — omnium lacrimas suadentem etc. 3) Ita ex emend. Wouw.; ceteri: legatum.

nostro per epistolam, hunc notate, nec commisceamini illi ut revereatur, non quasi inimicum deputantes, sed quasi fratrem obiurgantes[1]). Adeo potuisset dicere et fornicator dilectionem solummodo concessam, non et communicationem; incesto vero nec dilectionem, quem scilicet auferr iussisset de medio ipsorum, multo magis utique de animo Sed verebatur, ne fraudarentur a satana circa eius personae amissionem, quem satanae ipse proiecerat; aut ne abundantia moeroris devoraretur, quem in interitum carni addixerat. Hic iam carnis interitum in officium poenitentiae interpretantur, quod videatur ieiuniis et sordibus et incuria omni et dedita opera malae tractationis carnem exterminando satis deo facere, ut ex hoc argumententu fornicatorem, imo incestum illum non in perditionem satanae ab apostolo traditum, sed in emendationem, quas postea veniam ob interitum, id est conflictationem carnis consecuturum, igitur et consequutum. Plane idem apostolu Hymenaeum et Alexandrum satanae tradidit, ut emendarentur non blasphemare, sicut Timotheo suo scribit[2]). Se et ipse datum sibi ait sudem, angelum satanae, a quo colaphizaretur, ne se extolleret[3]). Si et hoc tangunt, u traditos satanae ab illo in emendationem, non in perditionem intelligamus, quid simile blasphemia et incestum e anima ab his integra, imo non aliunde quam ex summ sanctitate et ex omni innocentia elata, quae in apostol colaphis, si forte, cohibebatur, per dolorem, ut aiunt, auriculae vel capitis. Incestum vero atque blasphemia toto homines in possessionem ipsi satanae, non angelo eiu tradidisse meruerunt. Et de hoc enim interest, imo et a hoc plurimum refert, quod illos traditos ab apostolo legimus satanae, apostolo vero angelum datum satanae. Postremo cum deprecaretur dominum Paulus, quid audiit Satis habe gratiam meam, virtus enim in infirmitate perficitur[4]). Hoc, qui satanae deduntur, audire non possunt Hymenaei autem et Alexandri crimen, si et in isto et i futuro aevo irremissibile est, blasphemia scilicet, utiqu apostolus non adversus terminum domini sub spe venia dedisset satanae, iam a fide in blasphemiam mersos. Und

1) 2 Thess. 3, 14. 2) 1 Tim. 1, 20. 3) 2 Cor. 12, 7
4) 2 Cor. 12, 9.

et naufragos eos iuxta fidem pronuntiavit, non habentes iam solatium navis ecclesiae. Illis enim venia negatur, qui de fide in blasphemiam impegerunt. Ceterum ethnici et haeretici quotidie ex blasphemia emergunt. Sed etsi dixit: tradidi eos satanae uti disciplinam acciperent non blasphemandi [1]), de ceteris dixit, qui illis traditis satanae, id est extra ecclesiam proiectis, erudiri haberent blasphemandum non esse. Sic igitur et incestum fornicatorem non in emendationem, sed in perditionem tradidit satanae, ad quem iam super ethnicos delinquendo transierat, ut discerent fornicandum non esse. Denique in interitum, inquit, carnis, non in cruciatum, ipsam substantiam damnans, per quam exciderat, quae exinde iam perierat baptismate amisso, ut spiritus, inquit, salvus sit in die domini [2]). Et de hoc enim quaeratur, si spiritus hominis ipsius salvus erit. Ergo salvus erit spiritus tanto scelere pollutus, propter hoc perdita carne, ut salvus sit in poena. Ergo poenam sine carne censebit contraria interpretatio. Sic [3]) resurrectionem carnis amittimus. Superest igitur, ut eum spiritum dixerit, qui in ecclesia censetur, salvum, id est integrum praestandum in die domini ab immunditiarum contagione, eiecto incesto fornicatore. Siquidem subiungit: Non scitis, quod modicum fermentum totam desipiat conspersionem [4]). Et tamen fornicatio incesta non erat modicum, sed grande fermentum.

14. Et his itaque discussis, quae intercesserant, regredior ad secundam Corinthiorum, ut probem illud quoque apostoli dictum: sufficiat eiusmodi homini increpatio ista, quae a multis [5]), non in fornicatoris personam convenire. Si enim dedendum satanae pronuntiaverat in interitum carnis, utique damnaverat eum magis, quam increpaverat. Alius ergo erat, cui voluit sufficere increpationem; siquidem fornicator non increpationem de sententia eius retulerat, sed damnationem. Nam et hoc ipsum dispiciendum tibi offero, an fuerint in epistola prima et alii qui apostolum contristaverint incondite agentes, et contristati sint ab illo increpationem referentes iuxta sensum epistolae secundae, ex quibus in ea veniam aliquis potuerit adipisci. Animadvertamus autem totam epistolam primam, ut ita dixerim,

---

1) 1 Tim. 1, 20. 2) 1 Cor. 5, 5. 3) Sic codd. Wouw. et Ursini; ceteri: Si. 4) 1 Cor. 5, 6. 5) 2 Cor. 2, 6.

non atramento, sed felle conscriptam, tumentem, indignantem, dedignantem, comminantem, invidiosam, et per singulas caussas in quosdam quasi mancipes earum figuratam. Sic enim exegerant schismata et aemulationes et dissensiones et praesumptiones et elationes et contentiones, ut et invidia onerarentur et correptione retunderentur et superbia elimarentur et austeritate deterrerentur. Et qualis invidia humilitatis aculeus? Deo gratias ago, quod neminem vestrum tinxerim, nisi Crispum et Gaium, ne quis dicat, quod in nomine meo tinxerim. Nec enim iudicavi scire aliquid in vobis, quam Iesum Christum, et hunc crucifixum. Et puto, nos deus apostolos novissimos elegit velut bestiarios, quoniam spectaculum facti sumus huic mundo et angelis et hominibus, et purgamenta huius mundi facti sumus, omnium peripsema [1]). Et: Non sum liber, non sum apostolus, non Christum Iesum dominum nostrum vidi [2]). Quali [3]) contra supercilio pronuntiare compulsus est: mihi autem in modico est, ut a vobis interroger, aut ab humano die; neque enim conscius mihi sum [4])? Et: Gloriam meam nemo inaniet. Non scitis quod angelos sumus iudicaturi [5]). Ceterum libertas quam apertae obiurgationis, quam exserta acies machaerae spiritalis? Iam ditati estis, iam saturati estis, iam regnatis [6]). Et: Si quis se putat scire, nondum scit, quemadmodum oporteat eum scire [7]). Nonne et tunc in faciem alicuius impingens? Quis enim, inquit, te discernit? Quid autem habes, quod non accepisti? Quid gloriaris, quasi non acceperis [8])? Nonne et illos in os caedit? Quidam autem in conscientia usque nunc quasi idolothytum edunt. Sic autem delinquentes percutiendo conscientias fratrum infirmas in Christum delinquent. Iam vero et nominatim: Aut non habemus potestatem manducandi et bibendi, et mulieres circumducendi, sicut et ceteri apostoli, et fratres domini et Cephas? Et: Si alii de potestate vestra consequuntur, non magis nos [9])? Aeque et illos singulari stilo figit: Propterea qui se putat stare, videat ne cadat [10]). Et: Si quis contentiosus videtur, nos talem con-

---

1) 1 Cor. 1, 14 sq. 2, 2. 4, 9. 14. 2) 1 Cor. 9, 1. 3) Edd. omnes: De quali; Latin. coni. Vide quasi. 4) 1 Cor. 4, 3 sq. 5) 1 Cor. 9, 15. 6, 3. 6) 1 Cor. 4, 8. 7) 1 Cor. 8, 2. 8) 1 Cor. 4, 7. — Wouweri ms. et Rig. Si autem accepisti, quid gl., qu. n. acceperis? 9) 1 Cor. 9, 4 sq. 12. 10) 1 Cor. 10, 12.

suetudinem non habemus, neque ecclesia domini[1]). Tali clausula maledicto detexta: si quis non amat dominum Iesum, sit anathema maranatha[2]), aliquem utique percussit. Sed illic magis stabo, ubi apostolus magis fervet, ubi ipse fornicator aliis quoque negotium fecit. Quasi non sim venturus ad vos, inflati sunt quidam. Veniam autem citius, si permiserit dominus, et cognoscam non sermonem eorum, qui inflati sunt, sed virtutem. Non enim in sermone est regnum dei, sed in virtute. Et quid vultis? veniam ad vos in virga, an in spiritu lenitatis[3])? Quid enim suberat? Auditur in vobis in totum fornicatio, et talis fornicatio, qualis nec in gentibus, ut uxorem patris sui quis habeat. Et vos inflati estis, et non luxistis potius, ut auferatur de medio vestrum, qui tale facinus admisit[4])? Pro quo lugerent? utique pro mortuo. Ad quem lugerent? utique ad dominum, ut quo modo auferatur de medio eorum[5]): non utique et extra ecclesiam detur; hoc enim non a deo postularetur, quod erat in praesidentis officio, sed ut per mortem hanc quoque communem et propriam carnis ipsius, quae iam cadaver, quae capulum[6]) esset immunditia irrecuperabili tabiosum, plenius de ecclesia deberet auferri. Et ideo, quomodo interim potuit auferri, iudicavit dedendum eiusmodi satanae in interitum carnis. Maledici enim eam sequebatur, quae diabolo proiiciebatur, ut sacramento benedictionis exauctoraretur, nunquam in castra ecclesiae reversura. Videmus itaque hoc in loco divisam apostoli severitatem in quendam inflatum et in quendam incestum, in alterum virga, in alterum sententia armatum. Virga, quam minabatur, sententia, quam exsequebatur; illam adhuc coruscantem, hanc statim fulminantem, qua increpabat, quaque damnabat. Certumque est exinde increpitum quidem sub intentatione virgae tremuisse, damnatum vero sub repraesentatione poenae perisse. Statim ille timens plagam abiit, ille luens poenam. Cum ad Corinthios eiusdem apostoli literae iterant veniam, sit plane, sed incertum, cui, quia nec persona nec caussa proscribitur. Res cum sensibus conferam. Si incestus opponitur, ibidem erit et infla-

---

1) 1 Cor. 11, 16. 2) 1 Cor. 16, 22. 3) 1 Cor. 4, 18—21. 4) 1 Cor. 5, 1 sq. 5) Ita Gelen. et Iunius; Latin.: ut quoquo modo etc. Wouweri ms. Ut quomodo auf. etc. 6) Alii captivum; Latin. corruptivum esset et immund. etc.

tus. Sane relatio [1]) satis habetur, cum inflatus increpitus est, incestus vero damnatus est. Inflato ignoscitur, sed increpito; incesto non videtur ignotum, ut damnato. Si ei ignoscebatur, cui devoratio ex moerore nimio timebatur, devorari adhuc increpitus periclitabatur, deficiens ob comminationem et moerens ob increpationem; damnatus vero et culpa et sententia iam devoratus deputabatur, qui non moerere haberet, sed pati quod ante passionem moerere potuisset. Si idcirco ignoscebatur, ne fraudaremur a satana, in eo utique detrimentum praecavebatur quod nondum perisset. Nihil de transacto praecavetur, sed de adhuc salvo. Damnatus autem et quidem in possessionem satanae, iam tunc perierat ecclesiae, cum tale facinus admiserat, nedum cum et ab ipsa eierabatur. Quomodo vereretur fraudem pati eius, quem iam et ereptum amiserat, et damnatum habere non potuerat? Postremo quid iudicem indulgere conveniet, quod pronuntiatione deciderit? an quod interlocutione suspenderit? et utique eum iudicem, qui non solet ea, quae destruxit, reaedificare, ne transgressor habeatur. Age iam, si non tot personas prima epistola contristasset, si neminem increpuisset, neminem terruisset, si solum incestum cecidisset, si nullum in caussam eius in pavorem misisset, inflatum consternasset, nonne melius suspicareris et fidelius argumentareris aliquem potius longe alium apud Corinthios tunc in eadem caussa fuisse, ut increpitus et territus et moerore iam saucius, propterea permittente modulo delicti, veniam postea ceperit, quam ut eam incesto fornicatori interpretareris? Hoc enim legisse debueras, etsi non in epistola, sed in ipsa apostoli secta a pudore clarius quam stylo eius impressum, ne scilicet Paulum apostolum Christi, doctorem nationum in fide et veritate, vas electionis, ecclesiarum conditorem, censorem disciplinarum, tantae levitatis inficeres, ut aut damnaverit temere, quem mox esset absoluturus, aut temere absolverit, quem non temere damnasset ob solam licet fornicationem simplicis impudicitiae, nedum ob incestas nuptias et impiam luxuriam et libidinem parricidalem, quam nec nationibus comparaverat, ne consuetudini deputaretur, quam absens iudicarat, ne spatium reus lucraretur, quam advocata etiam

1) Gelen.: reatio; Pamel. coni. rei ratio.

domini virtute damnaverat, ne humana sententia videretur. Lusit igitur et de suo spiritu et de ecclesiae angelo et de virtute domini, si quod de consilio eorum pronuntiaverat rescidit.

15. Si etiam sequentia illius epistolae ad intentationem apostoli extendas, nec ipsa comparabuntur ad obliterationem incesti, ne et hic suffundatur apostolus posteriorum incongruentia sensuum. Quale est enim, ut cum maxime incesto fornicatori postliminium largitus ecclesiasticae pacis statim ingesserit de aversatione immunditiarum, de amputatione macularum, de exhortatione sanctimoniarum, quasi nihil contrarium paulo ante decreverit? Compara denique, an eius sit dicere: Propterea habentes ministrationem istam, secundum quod misericordiam consecuti sumus, non deficimus, sed abdicamus occulta dedecoris, qui non dedecoris tantum, sed et sceleris manifestum dedamnaverit[1]). An eiusdem sit excusare aliquam impudicitiam, qui inter titulos laborum suorum, post angustias atque pressuras, post ieiunia et vigilias castimoniam quoque praedicarit[2]). An eiusdem sit recipere in communicationem reprobos quosque, qui scribat: Quae enim societas iustitiae et iniquitati? quae autem communicatio luci et tenebris? quae consonantia Christo et Belial? aut quae pars fideli cum infideli? aut quis consensus templo dei et idolis[3])? Nonne constanter audire debebit: et quomodo discernis, quae supra incesti restitutione iunxisti? Illo enim concorporato rursus ecclesiae, et iustitia cum iniquitate sociatur, et tenebrae cum luce communicant, et Belial consonat Christo, et infidelis cum fideli sacramenta participat. Et viderint idola, ipse templi dei vitiator in templum dei convenit. Nam et hic Vos enim, inquit, estis templum dei vivi: dicit enim, quia inhabitabo in vobis, et inambulabo, et ero deus illorum, et illi erunt mihi populus. Propter quod discedite de medio eorum, separamini et immundum ne attigeritis[4]). Hoc quoque evolvis, o apostole, ut cum maxime ipse tanto immunditiarum gurgiti manum[5]) tradis, imo et adhuc superdicis: Habentes igitur promissionem istam, dilecti, emundemus nos ab omni inquinamento carnis et spiritus, perficien-

---

1) 2 Cor. 4, 1 sq. 2) 2 Cor. 6, 5 sq. 3) 2 Cor. 6, 14 sqq.
4) 2 Cor. 6, 16 sqq. 5) Latinius: malum.

tes castimoniam in dei[1]) timore[2]). Oro te, qui talia infigit mentibus nostris, revocaverat aliquem fornicatorem in ecclesiam? an ideo scribit, ne tibi nunc revocasse videatur? Haec sicuti et praeteritis praescribere, ita et sequentibus praeiudicare debebunt. In finem enim epistolae dicens: Ne rursus cum venero, humiliet me deus, et lugeam multos eorum, qui ante deliquerunt et poenitentiam non egerunt super immunditia, quam admiserunt, fornicatione et vilitate: non utique recipiendos constituit, si poenitentiam inissent, quos in ecclesia inventurus erat, sed lugendos et sine dubio eiiciendos, ut poenitentiam perderent. Et ceterum non competit, eum de communicatione aliquid hic ostendisse, qui eam supra luci et tenebris, iustitiae et iniquitati negarat. Sed ignorant apostolum omnes isti, qui aliquid contra naturam atque propositum hominis ipsius, contra formam et regulam doctrinarum eius intelligunt, ut sanctitatis omnis etiam ex semetipso magistrum, impuritatis omnis exsecratorem et expiatorem et ubique talem, citius incesto, quam alicui humaniori reo ecclesiam reddidisse praesumant.

16. Necesse est igitur usque illis apostolum ostendi, quem ego et in secunda Corinthiorum talem defendam, qualem in omnibus literis novi; qui et in prima primus omnium templum dei dedicavit: non scitis, vos templum dei esse et in vobis dominum habitare; qui et templo sanciendo purificandoque aeditualem legem scripsit: si quis templum dei vitiaverit, vitiabit illum deus; templum enim dei sanctum est, quod estis vos[3]). Age iam, quis omnino vitiatum deo redintegravit, id est traditum satanae in interitum carnis, cum idcirco substruxerit: nemo seducat semetipsum[4]), id est, nemo praesumat vitiatum deo redintegrari denuo posse. Sicut rursus inter cetera, imo et ante cetera, moechos et fornicatores et molles et masculorum concubitores negans regnum dei consecuturos, praemisit: nec erraveritis, scilicet si putaveritis eos consecuturos; (quibus autem regnum adimitur, utique nec vita permittitur quae inest regno;) etiam ingerens: sed haec quidem fuistis, sed abluti estis, sed sanctificati estis in nomine domini Iesu Christi et in spiritu dei nostri; quanto delicta ista ante lavacrum acce-

1) Gelenius: in **fidei timore**. 2) 2 Cor. 7, 1. 3) 1 Cor. 3, 16 sq. 4) 1 Cor. 3, 18.

pto facit, tanto post lavacrum irremissibilia constituit, siquidem denuo ablui non licet. Agnosce et in sequentibus Paulum columnam immobilem disciplinarum: Cibi ventri, et venter cibis, deus et hunc et illos conficit; corpus autem non fornicationi, sed deo; (faciamus enim hominem, ait deus, ad imaginem et similitudinem nostram, et fecit hominem deus, ad imaginem et similitudinem dei fecit illum[1]);) et dominus corpori[2]); (et sermo enim caro factus est[3]),) deus autem et dominum suscitavit, et nos suscitabit per virtutem suam[4]), propter corporis scilicet nexum cum illo. Et ideo: Non scitis corpora vestra membra Christi[5])? quia et Christus dei templum: evertite templum hoc, et ego illud in triduo recuscitabo[6]). Auferens membra Christi, faciam membra fornicariae? Non scitis, quod qui agglutinatur fornicariae, unum corpus efficitur; erunt enim duo in unam carnem. Qui autem agglutinatur domino, unus est spiritus. Fugite fornicationem; (si revocabilem venia, quomodo fugiam moechus denuo futurus? nihil profecero, si eam fugero; unum ero corpus, cui communicando agglutinabor;) omne delictum, quod admiserit homo, extra corpus est; qui autem fornicatur, in corpus suum peccat. Ac ne hoc dictum in licentia fornicationis invaderes, ut in rem tuam non Domini delicturus, aufert te tibi, et Christo, sicut disposuerat, addicit[7]), et: non estis vestri, statim opponens, empti enim estis pretio, sanguine scilicet domini, glorificate et tollite dominum in corpore vestro[8]). Hoc qui praecipit, vide an ignoverit ei, qui dedecoraverit dominum, et qui deiecerit eum de corpore suo, et quidem per incestum. Si vis omnem notitiam apostoli ebibere, ut intelligas, quanta securi censurae omnem silvam libidinum caedat et eradicet et excaudicet, ne quicquam de recidivo fructicare permittat, aspice illum a iusta fruge naturae, a matrimonii dico pomo, animas ieiunare cupientem. De quibus autem scribitis: bonum est homini mulierem non contingere; sed propter fornicationem unusquisque uxorem suam habeat, vir uxori et uxor viro debitum reddat[9]). Hu-

---

1) Genes. 1, 27. 2) Ita corr. Latinius; ceteri et omittunt. 3) Ioa. 1, 14. 4) 1 Cor. 6, 10—14. 5) 1 Cor. 6, 15. 6) Ioa. 2, 19. 7) Sic emend. P. Ciacconius; alii: aufert tibi — adiicit. 8) 1 Cor. 6, 15—20. 9) 1 Cor. 7, 1 sqq.

ius boni fibulam quis illum nesciat invitum relaxasse, ut fornicationi obviam isset, quam si cui indulsit vel indulget, utique consilium remedii sui infregit. Et tenebitur iam frenandis continentiae coniugiis, si fornicatio, ob quam permittuntur, non timebitur. Non enim timebitur, quae ignoscetur. Et tamen ignovisse se profitetur matrimonii usum, non imperasse. Vult enim omnes sibi adhaerere. Si autem licita ignoscuntur, illicita qui sperant? Innuptis quoque et viduis bonum esse dicit exemplo eius perseverare. Si vero deficerent, nubere, quia praeest nubere quam uri[1]). Quibus, oro, ignibus deterius est uri, concupiscentiae, an poenae? Atquin si fornicatio habet veniam, non erit[2]) concupiscentia eius. Apostoli autem magis est poenae ignibus providere. Quod si poena est, quae urit, ergo veniam non habet fornicatio, quam manet poena. Interea et divortium prohibens, pro eo aut viduitatis perseverantiam aut reconciliationem pacis dominico praecepto adversus moechiam procurat, quia: qui dimiserit uxorem praeter caussam moechiae, facit eam moechari, et qui dimissam a viro ducit, moechatur[3]). Quanta remedia spiritus sanctus instaurat, ne id scilicet denuo admittatur, quod ignosci denuo non vult? Iam si usquequaque optimum dicit homini sic esse: iunctus es uxori, ne quaesieris solutionem, ut moechiae locum non des; solutus es ab uxore, ne quaesieris uxorem, ut opportunitatem tibi serves. Quod et si duxeris uxorem, et si nupserit virgo, non peccat, pressuram tamen carnis habebunt huiusmodi. Et hic parcendo permittit. Ceterum tempus in collecto constituit, ut et qui habent uxores, sic sint tanquam non habentes. Praeterit enim habitus huius mundi, iam scilicet non desiderantis: crescite et multiplicamini[4]). Sic vult nos praeter sollicitudinem degere, quia innupti de domino curent, quomodo placeant deo, nupti vero de mundo recogitent, quomodo placeant coniugio. Sic melius facere pronuntiat virginis conservatorem, quam erogatorem. Sic et illam beatiorem decernit, quae amisso viro fidem ingressa amaverit occasionem viduitatis. Sic haec omnia continentiae consilia ut divina commendat; puto, inquit, et ego spiritum dei habeo[5]). Quis iste est assertor audacissimus

---

1) 1 Cor. 7, 6—9. 2) Latin. et Rig. non urit. 3) Matth. 5, 32. 4) Gen. 1, 28. 5) 1 Cor. 7, 11. 27—29. 31—33. 38—40.

omnis impudicitiae, moechorum et fornicatorum et incestorum plane fidelissimus advocatus, quibus honorandis suscepit hanc caussam adversus spiritum sanctum, ut falsum testimonium recitet de apostolo eius? Nihil tale Paulus indulsit, qui totam carnis necessitatem de probis etiam titulis obliterare conatur. Indulget sane non adulteria, sed nuptias; parcit sane matrimoniis, non stupris; tentat ne naturae quidem ignoscere, ne culpae blandiatur; studet compescere benedictionis concubitum, ne maledictionis excusetur. Hoc ei supererat, carnem vel a sordibus purgare; a maculis enim non potest. Sed est hoc sollemne perversis et idiotis haereticis, iam et psychicis universis, alicuius capituli ancipitis occasione adversus exercitum sententiarum instrumenti totius armari.

17. Provoca ad apostolicam aciem, aspice epistolas eius, omnes pro pudicitia, pro castitate, pro sanctitate praetendunt, omnes in luxuriae et lasciviae et libidinis negotia iaculantur. Quid denique et Thessalonicensibus scribit? Advocatio enim nostra non ex seductione, nec ex immunditia. Et: Haec est voluntas dei, sanctimonia vestra, abstinere vos a fornicatione, scire unumquemque vas suum possidere in sanctimonia et honore, non in libidine concupiscentiae, sicut nationes, quae deum ignorant[1]). Quid Galatae legunt? Manifesta sunt opera carnis. Quaenam ista? In primis posuit fornicationem, immunditiam, lasciviam, quae praedico vobis, sicut praedixi, quod qui talia agunt, regnum dei non sunt consecuturi haereditate[2]). Romani vero quid magis discunt, quam non derelinquere dominum post fidem? Quid ergo dicemus? perseverabimus in delinquentia, ut superet gratia? Absit. Qui mortui sumus delinquentiae, quomodo vivemus in ea adhuc? An ignoratis, quod, qui tincti sumus in Christo Iesu, in mortem eius sumus tincti? Consepulti ergo illi sumus per baptismum in mortem, ut sicut Christus resurrexit a mortuis, ita et nos in novitate vitae incedamus. Si enim consati sumus[3]) simulacro mortis eius, sed et resurrectionis erimus, hoc scientes, quod vetus homo noster confixus est illi. Si autem mortui sumus cum Christo, credimus, quod et convivemus

1) 1 Thess. 2, 3. 4, 3 sqq. 2) Gal. 5, 19. 3) Sic ed. Fran., Iunius, Seml.; alii: consepulti sumus.

cum illo, scientes, quod Christus, suscitatus a mortuis, iam non moriatur, mors non iam dominetur eius. Quod enim mortuus est delinquentiae, mortuus est semel. Quod autem vivit, deo vivit. Ita et reputate vosmetipsos, mortuos quidem delinquentiae, viventes autem deo per Christum Iesum [1]). Igitur semel Christo mortuo, nemo potest post Christum mortuus delinquentiae, et maxime tantae, reviviscere. Aut si possit fornicatio et moechia denuo admitti, poterit et Christus denuo mori. Instat autem apostolus prohibens regnare delinquentiam in corpore nostro mortali, cuius infirmitatem carnis voverat. Sicut enim exhibuistis membra vestra famula immunditiae et iniquitati ad iniquitatem, ita et nunc exhibete ea famula iustitiae in sanctimoniam. Nam etsi habitare bonum in carne sua negavit [2]), sed secundum legem literae, in qua fuit, secundum autem legem spiritus, cui nos annectit, liberat ab infirmitate carnis. Lex enim, inquit, spiritus vitae manumisit te a lege delinquentiae et mortis [3]). Licet enim ex parte ex Iudaismo disputare videatur, sed in nos dirigit integritatem et plenitudinem disciplinarum, propter quos laborantes in lege per carnem miserit deus filium suum in similitudinem carnis delinquentiae, et propter delinquentiam damnaverit delinquentiam in carne, uti ius legis, inquit, impleretur in nobis, qui non secundum carnem, sed secundum spiritum incedimus. Qui enim secundum carnem incedunt, ea quae carnis sunt sapiunt, et qui secundum spiritum, ea quae sunt spiritus. Sensum autem carnis mortem affirmavit esse. Dehinc et inimicitiam et in deum, et eos qui sunt in carne id est in sensu carnis, deo placere non posse. Et: Si secundum carnem vivitis, inquit, futurum est ut moriamini [4]). Quid autem intelligimus carnis sensum et carnis vitam, nisi quodcunque pudet pronuntiare? Cetera enim carnis et apostolus nominasset. Proinde et Ephesiis pristina reputans de futuro monet: In quibus et nos conversati sumus, facientes concupiscentias et voluptates carnis [5]). Notans denique illos, qui se negassent, scilicet Christianos, eo quod se tradidissent in operationem immunditiae omnis: Vos autem, inquit, non sic didicistis Christum. Et iterum sic di-

1) Rom. 6, 1—11. 2) Rom. 7, 18. 3) Rom. 8, 2. 4) Rom 8, 3—8. 13. 5) Eph. 2, 3.

-it: Qui furabatur, iam non furetur[1]). Sed et qui moechabatur hactenus, non moechetur, et qui fornicabatur hacenus, non fornicetur. Adiecisset enim et haec, si talibus eniam porrigere consuesset vel porrigi omnino voluisset, qui nec verbo pollui volens. Omnis, inquit, sermo turpis ion procedat ex ore vestro. Item: Fornicatio autem et mmunditia omnis ne nominetur quidem inter vos, sicut de-et sanctos, (tanto abest ut excusetur,) hoc scientes, quod omnis fornicator aut immundus non habeat dei regnum. Nemo vos seducat inanibus verbis. Propter hoc venit ira lei super filios incredulitatis[2]). Quis seducit inanibus ver-bis, nisi qui concionatur remissibilem esse moechiam? non ntuens etiam fundamenta eius ab apostolo effossa, cum ebrietates et comessationes compescit, sicut et hic: Et nolite inebriari vino, in quo est luxuria[3]). Demonstrat et Colossensibus[4]), quae membra mortificent super terram, fornicationem, immunditiam, libidinem, concupiscentiam malam et turpiloquium. Concede iam tot ac talibus sententiis unum illud, quod tenes; pauca multis, dubia certis, obscura manifestis adumbrantur. Etiam si pro certo apostolus Corinthio illi fornicationem donasset[5]), esset aliud, quod semel contra institutum suum pro ratione temporis faceret. Circumcidit Timotheum solum, et tamen abstulit circumcisionem[6]).

18. Sed haec, inquit, ad interdictionem pertinebunt omnis impudicitiae et addictionem omnis pudicitiae, salvo tamen loco veniae, quae non statim denegatur, si delicta damnantur, quando veniae tempus cum damnatione concurrat, quam excludit. Sequebatur et hoc, psychicos sapere, et ideo reservavimus huic loco, quae aperte ad communicationem ecclesiasticam caussis eiusmodi negandam etiam antiquitus cauta sunt. Nam et in proverbiis Salomon, quae *παροιμίας* dicimus, specialiter de moecho nusquam expiabili: Moechus autem, inquit, per indigentiam sensuum perditionem animae suae acquirit, dolores et dehonestationes sustinet. Ignominia autem eius non abolebitur in aevum[7]). Plena enim zeli indignatio viro non parcet in die iudicii.

---

1) Eph. 4, 20. 28. 2) Eph. 5, 3. 5 sq. 3) Eph. 5, 18. 4) Coloss. 3, 5. 5) 2. Cor. 2. 6) Act. 16, 3. 7) Prov. 6, 32 sq.

Hoc si de ethnico putaveris dictum, certe de fidelibus iam audisti per Esaiam[1]. Excedite de medio eorum et separamini, et immundum ne tetigeritis[2]. Habes statim in Psalmis: Beatum virum, qui non abierit in consilio impiorum, nec in via peccatorum steterit, et in cathedra pestilentiae non sederit[3]. Cuius et postea vox: Non sedi cum consessu vanitatis, et cum inique agentibus non introibo (hoc de ecclesia male agentium) et cum impiis non sedebo. Et: Lavabo cum innocentibus manus meas, et altare tuum circumdabo, domine[4], ut solus plures[5], quoniam quidem: cum sancto sanctus eris, et cum viro innocente innocens eris, et cum electo electus eris, et cum perverso perversus eris[6]. Et alibi: Peccatori autem dicit dominus: ut quid tu exponis iustificationes meas, et assumis testamentum meum per os tuum? Si videbas furem, currebas cum eo. et cum adulteris portionem tuam ponebas[7]. Hinc igitur informatus et apostolus: Scripsi, inquit, vobis in epistola, non commisceri fornicatoribus, non utique fornicatoribus huius mundi, et reliqua. Ceterum oportebat vos exire de mundo. Nunc autem scribo vobis, si quis frater nominatur in vobis fornicator aut idololatres (quid enim tam coniunctum?) aut fraudator (quid enim tam propinquum?) et cetera, cum talibus ne cibum quidem sumere[8], nedum eucharistiam. Modicum scilicet fermentum totam desipit conspersionem[9]. Item ad Timotheum: Manus nemini cito imponas, neque communices delictis alienis[10]. Item ad Ephesios: Nolite ergo participes esse eorum; fuistis enim aliquando tenebrae. Et adhuc pressius: Nolite communicare operibus infructuosis tenebrarum, imo et revincite ea. Quae enim in occulto ab eis fiunt, turpe est edicere[11]. Quid turpius impudicitiis? Si autem et ab otiose incedente fratre denuntiat subduci Thessalonicensibus[12], quanto magis et a fornicatore? Haec enim consulta sunt Christi ecclesiam diligentis, qui se pro ea tradidit, uti eam sanctificet emundans lavacro aquae in verbo, ut sistat sibi ecclesiam gloriosam non habentem maculam aut rugam, utique pos

---

1) Rig. e ms. et alii per cassum; Latin. coni. per Esaiam
2) Ies. 52, 11. 2. Cor. 6, 17. 3) Ps. 1, 1 sq. 4) Ps. 25, 4 sqq
5) Iunius coni. et similes plures (sc. voces.) 6) Ps. 18, 26
7) Ps. 50, 16 sqq. 8) 1 Cor. 5, 9 sqq. 9) 1. Cor. 5, 6
10) 1 Tim. 5, 22. 11) Eph. 5, 7 sq. 11 sq. 12) 2 Thess. 3, 6

lavacrum, sed sit sancta et sine opprobrio, exinde scilicet sine ruga vetustatis ut virgo, sine macula fornicationis ut sponsa, sine probro vilitatis, ut emundata. Quid, si et hic respondere concipias, adimi quidem peccatoribus vel maxime carne pollutis communicationem, sed ad praesens, restituendam scilicet ex poenitentiae ambitu, secundum illam clementiam dei, quae mavult peccatoris poenitentiam quam mortem [1])? Hoc enim fundamentum opinionis vestrae usquequaque pulsandum est. Dicimus itaque, clementiae divinae si ita esse competisset demonstrationem sui etiam post fidem lapsis [2]), ita Apostolus diceret: nolite communicare operibus tenebrarum [3]), nisi poenitentiam egerint; et, cum talibus ne cibum quidem sumere, nisi posteaquam caligas fratrum volutando deterserint; et, qui templum dei vitiaverit, vitiabit illum deus, nisi omnium focorum cineres in ecclesia de capite suo excusserit. Debuerat enim quae damnaverat proinde determinasse, quonam usque et sub qua conditione damnasset, [si temporali et conditionali et non perpetua severitate damnasset [4])]. Porro cum in omnibus epistolis et post fidem talem prohibeat admitti, et admissum a communicatione detrudat, sine spe conditionis ullius aut temporis, nostrae magis sententiae adsistit, eam poenitentiam ostendens dominum malle, quae ante fidem, quae ante baptisma morte peccatoris potior habeatur, semel diluendi per Christi gratiam, semel pro peccatis nostris morte functi. Nam hoc etiam in sua persona apostolus statuit. Affirmans enim Christum ad hoc venisse, ut peccatores salvos faceret, quorum primus ipse fuisset, quid adiicit? Et misericordiam sum consecutus, quoniam ignorans feci in incredulitate [5]). Ita clementia illa dei malentis poenitentiam peccatoris, quam mortem, ad ignorantes adhuc et adhuc incredulos spectat, quorum caussa liberandorum venerit Christus, non qui iam deum norint et sacramentum didicerint fidei. Quod si clementia dei ignorantibus adhuc et infidelibus competit, utique et poenitentia ad se clementiam invitat, salva illa poenitentiae specie post fidem, quae

---

1) Ezech. 33, 11. 2) Latinius emend. si ita competisset dari restitutionem suis etiam post fidem lapsis. 3) Ephes. 5, 11. 1 Cor. 5, 11. 1 Cor. 3, 17. 4) Voc. uncis inclusa desunt in ed. Gelenii, sed a Pamelio e ms. recepta. 5) 1 Tim. 1, 16.

aut levioribus delictis veniam ab episcopo consequi poterit aut maioribus et irremissibilibus a deo solo.

19. Sed quonam usque de Paulo, quando etiam Ioannes nescio quid diversae parti supplaudere videatur quasi in Apocalypsi manifeste fornicationi posuerit poenitentiae auxilium, ubi ad angelum Thyatirenorum spiritu mandat habere se adversus eum, quod teneret mulieren Iezabel, quae se propheten dicit et docet, atque seduci servos meos ad fornicandum et edendum de idolothytis. E largitus sum illi temporis spatium, ut poenitentiam inire nec vult eam inire nomine fornicationis. Ecce dabo ear in lectum et moechos eius cum ipsa in maximam pressuram nisi poenitentiam egerint operum eius[1]). Bene autem quo apostolis et fidei et disciplinae regulis convenit. Sive enii ego, inquit, sive illi, sic praedicamus[2]). Totius itaque sa cramenti interest, nihil credere ab Ioanne concessum, quo a Paulo sit denegatum. Hanc aequalitatem spiritus sanc qui observaverit, ab ipso deducetur in sensus eius. Haere ticam enim feminam, quae quod didicerat a Nicolaitis, de cere susceperat, in ecclesiam latenter introducebat et me rito ad poenitentiam urgebat. Cui enim dubium est, haere ticum institutione deceptum, cognito postmodum casu poenitentia expiato, et veniam consequi et in ecclesiam re digi? Unde et apud nos ut ethnico par, imo et super etl nicum haereticus etiam per baptisma veritatis utroque ho mine[3]) purgatus admittitur. Aut si certus es, muliere illam post fidem vivam in haeresin postea exspirasse, non quasi haereticae, sed quasi fideli peccatrici, veniam poenitentia vindices, sane agat poenitentiam, sed in fine moechiae, non tamen et restitutionem consecutura. Hae enim erit poenitentia, quam et nos deberi quidem agnosc mus multo magis, sed de venia deo reservamus. Deniqu ea Apocalypsis in posterioribus propudiosos et fornicatore sicut timidos et incredulos et homicidas et veneficos idololatras, qui tale quid in fide fuerint, in stagnum ign sine ulla conditionali damnatione decrevit. Non enim ethnicis videbitur sapere, cum de fidelibus pronuntiari qui vicerint, haereditate habebunt ista, et ero illis deu

1) Apoc. 2, 20 sqq. 2) 1 Cor. 15, 11. 3) Latin. et Fr. I nius: utroque nomine.

t illi mihi in filios; et ita subiunxerit: timidis autem et ıcredulis et propudiosis et fornicatoribus et homicidis et eneficis et idololatris particula in stagno ignis et sulphu-is, quod est mors secunda; sic et rursus: Beati qui ex raeceptis agunt, ut in lignum vitae habeant potestatem, et ı portas ad introeundum in sanctam civitatem: Canis ve-eficus, fornicator, homicida, foras[1]), utique qui non ex raeceptis agant. Illorum est enim foras dari, qui intus uerunt. Ceterum: quid mihi eos, qui foris sunt, iudicare[2])? raecesserat. De epistola quoque Ioannis carpunt statim.)ictum est: Sanguis filii eius emundat nos ab omni deli-to[3]). Semper ergo et omnifariam delinquemus, si sem-er et ab omni delicto emundat nos ille; aut si non sem-er, non etiam post fidem, et si non ab delicto, non etiam . fornicatione. Unde autem exorsus est? Lumen praedi-:erat deum, et tenebras non esse in illo, et mentiri nos, si licamus nos communionem habere cum eo et in tenebris ncedamus. Si vero, inquit, in lumine incedamus, commu-ionem cum eo habebimus, et sanguis Iesu Christi domini ıostri emundat nos ab omni delicto[4]). Ergo in lumine in-:edentes delinquimus, et in lumine delinquentes emundabi-nur? Nullo pacto. Qui enim delinquit, non in lumine est, sed in tenebris. Unde et ostendit, quomodo emundabimur ı delicto, in lumine incedentes, in quo delictum agi non potest; adeo sic emundari nos ais, non qua delinquamus, sed qua non delinquamus. Incedentes enim in lumine, te-nebris vero non communicantes emundati agemus, non de-posito, sed non admisso delicto. Haec est enim vis domi-nici sanguinis, ut quos iam delicto mundarit et exinde in lumine constituerit, mundos exinde praestet, si in lumine incedere perseveraverint. Sed subiicit, inquis: Si dicamus nos delictum non habere, seducimus nosmetipsos, et veritas non est in nobis. Si confitemur delicta nostra, fidelis et iustus est, ut dimittat ea nobis et emundet nos ab omni in-iustitia. Numquid ab immunditia? Aut si ita est, ergo et ab idololatria. Sed aliud in sensu est. Ecce enim et rur-sus: Si dicamus, ait, nos non deliquisse, mendacem faci-mus illum, et sermo eius non est in nobis. Eo amplius:

---

1) Apoc. 21, 3. 8. 22, 14 sq. 2) 1 Cor. 5, 12. 3) 1 Ioa. 1, 7. 4) 1 Ioa. 1, 5 sqq.

Filioli, haec scripsi vobis, ne delinquatis, et si deliqueritis, advocatum habemus apud deum patrem, Iesum Christum iustum, et ipse placatio est pro delictis nostris [1]). Secundum haec, inquis, et delinquere nos et veniam habere constabit. Quid ergo fiet, quum procedens aliud invenio? Negat enim nos omnino delinquere, et in hoc plurimum tractat, ut nihil tale concedat, proponens semel a Christo delicta deleta, non habitura postea veniam, in quo nos sensus ad admonitionem castimoniae demandat. Omnis, inquit qui habet spem istam, castificat semetipsum, quia et ille castus est. Omnis qui facit delictum et iniquitatem facit et delictum est iniquitas. Et scitis quod ille manifestatus sit, ut auferat delicta, utique hactenus admittenda. Siquidem subiungit: Omnis qui manet in illo, non delinquit Omnis qui delinquit, neque vidit neque cognovit eum. Filioli, nemo vos seducat. Omnis qui facit iustitiam, iustus est, sicut et ille iustus est. Qui facit delictum, ex diabolo est, quoniam diabolus a primordio delinquit. In hoc enim manifestatus est filius Dei, ut solvat opera diaboli [2]). Nam et solvit liberans hominem per lavacrum, donato chirographo mortis [3]). Et ideo omnis, qui ex deo nascitur, non facit delictum, quia semen dei manet in illo, et non potest delinquere, quia ex deo natus est. In hoc manifesti sunt filii dei et filii diaboli [4]). In quo, nisi illi non delinquendo ex quo de deo nati sunt; isti delinquendo, quia de diabolo sunt, proinde atque si nunquam sint ex deo nati? Quod si dicit: qui non est iustus, ex deo non est [5]), qui non pudicus, quomodo rursus ex deo fiet, qui iam esse desiit? Iuxta est igitur ut excidisse sibi dicamus Ioannem in priore quidem epistola negantem nos sine delicto esse [6]), nunc vero praescribentem non delinquere omnino, et illic quidem aliquid de venia blandientem, hic vero districte negantem filios dei, quicunque deliquerint. Sed absit. Nam nec ipsi excidimus a qua digressi sumus distinctione delictorum. Et hic enim illam Ioannes commendavit, quod sint quaedam delicta quotidianae incursionis, quibus omnes simus obiecti. Cui enim non accidit, aut irasci inique, et ultra solis occasum, aut et manum immittere, aut facile ma-

---

1) 1 Ioa. 1, 8 sqq. 2, 1 sq. 2) 1 Ioa. 3, 3—8. 3) Col. 2, 14 4) 1 Ioa. 3, 9 sq. 5) 1 Ioa. 3, 10. 6) 1 Ioa. 1, 8.

edicere, aut temere iurare, aut fidem pacti destruere, aut verecundia aut necessitate mentiri? in negotiis, in officiis, in quaestu, in victu, in visu, in auditu quanta tentamur, ut si nulla sit venia istorum, nemini salus competat? Horum ergo erit venia per exoratorem patris Christum. Sunt autem et contraria istis, ut graviora et exitiosa, quae veniam non capiant, homicidium, idololatria, fraus, negatio, blasphemia, utique et moechia et fornicatio, et si qua alia violatio templi dei. Horum ultra exorator non erit Christus; haec non admittet omnino, qui natus ex deo fuerit, non futurus dei filius, si admiserit. Ita Ioanni ratio constabit diversitatis, distinctionem delictorum disponenti, cum delinquere filios dei nunc adnuit, nunc abnuit. Prospiciebat enim clausulam literarum suarum, et illi praestruebat hos sensus, dicturus in fine manifestius: Si quis scit fratrem suum delinquere delictum non ad mortem, postulabit, et dabit ei vitam dominus, qui non ad mortem delinquit. Est enim delictum ad mortem; non de eo dico, ut quis postulet 1). Meminerat et ipse Hieremiam 2) prohibitum a deo deprecari pro populo mortalia delinquente. Omnis iniustitia delictum est, et est delictum ad mortem 3). Scimus autem, quod omnis, qui ex deo natus sit, non delinquit, scilicet delictum quod ad mortem est. Ita nihil iam superest, quam aut neges moechiam et fornicationem mortalia esse delicta, aut irremissibilia fatearis, pro quibus nec orari permittitur.

20. Disciplina igitur apostolorum proprie quidem instruit ac determinat principaliter sanctitatis omnis erga templum dei antistitem et ubique de ecclesia eradicantem omne sacrilegium pudicitiae sine ulla restitutionis mentione. Volo tamen ex redundantia alicuius etiam comitis apostolorum testimonium superducere, idoneum confirmandi de proximo iure disciplinam magistrorum. Extat enim et Barnabae titulus ad Hebraeos, adeo satis auctoritatis viro, ut quem Paulus iuxta se constituerit in abstinentiae tenore: Aut ego solus et Barnabas non habemus hoc operandi potestatem 4)? Et utique receptior apud ecclesias epistola Barnabae illo apocrypho Pastore moechorum. Monens itaque discipulos, omissis omnibus initiis ad perfectionem ma-

---

1) 1 Ioa. 5, 16. 2) Ier. 7, 16. 11, 14. 14, 11. 3) 1 Ioa. 3, 4. 5, 17. 4) 1 Cor. 9, 6.

gis tendere nec rursus fundamenta poenitentiae iacere ab operibus mortuorum: Impossibile est enim, inquit, eos, qui semel illuminati sunt et donum coeleste gustaverunt et participaverunt spiritum sanctum et verbum Dei dulce gustaverunt[1]), occidente iam aevo cum exciderint, rursus revocari[2]) in poenitentiam, refigentes cruci in semetipsos filium Dei, et dedecorantes. Terra enim, quae bibit saepius devenientem in se humorem et peperit herbam aptam his, propter quos et colitur, benedictionem dei consequitur; proferens autem spinas reproba et maledictioni proxima, cuius finis in exustionem[3]). Hoc qui ab apostolis didicit et cum apostolis docuit, nunquam moecho et fornicatori secundam poenitentiam promissam ab apostolis norat. Optime enim legem interpretabatur, et figuras eius iam in ipsa veritate servabat. Ad hanc denique speciem disciplinae de leproso cautum fuit: Si autem varietas effloruerit in cutem et totam cutem texerit a capite usque ad pedes per omnem conspectum, et sacerdos cum viderit, emundabit eum, quoniam convertit in album, mundus est. Qua vero die visus fuerit in eiusmodi color vivus, inquinatus est[4]). Conversum enim hominem de pristino carnis habitu in candorem fidei, quae vitium et macula aestimatur in seculo, et totum novatum mundum voluit intelligi, qui iam non sit varius, non sit de pristino et novo aspersus; si vero post abolitionem in vetustatem aliquid ex illa revixerit, rursum in carne eius, quod emortuum delicto habebatur, immundum iudicari, nec expiari iam a sacerdote. Ita moechia de pristino recidiva et unitatem novi coloris, a quo fuerat exclusa, commaculans, immundabile est vitium. Item de domo: Si quae maculae et cavositates adnuntiatae in parietibus sacerdoti fuissent, priusquam introiret ad inspiciendam eam, iubet auferri de domo omnia, ita immunda non futura quae domus essent. Dehinc introgressus sacerdos, si invenisset cavositates viridicantes vel rubescentes, et aspectum earum humiliorem citra parietinam formam, exiret ad ianuam et secerneret domum illam septem diebus. Dehinc die septima regressus, si animadvertisset diffusum in parietibus tactum

---

1) Vocc. et participaverunt — gustaverunt desunt in ed. Gelenii. 2) Latin. assentiente Semlero: renovari. 3) Hebr. 6, 1. 4—8. 4) Lev. 13, 12 sqq.

illum, imperaret extrahi eos lapides, in quibus lepra fuisset, et abiici extra civitatem in locum immundum et sumi alios lapides politos et solidos et reponi loco pristinorum et pulvere alio illini domum[1]). Oportet enim, cum pervenitur ad summum sacerdotem patris Christum, de domo hominis nostri in tempore hebdomadis auferri omnia impedimenta prius, ut munda sit quae remanet domus, caro et anima, et ubi introierit eam sermo dei et invenerit maculas ruboris et viroris, extrahi statim et abiici foras sensus mortiferos et cruentos, (nam et Apocalypsis[2]) viridi equo mortem, russeo autem proeliatorem imposuit,) proque illis politos et in compaginem aptos et firmos substruit lapides, quales in Abrahae fiunt[3]), ut ita homo habilis deo sit. Quod si post recuperationem et reformationem rursus sacerdos animadverterit in eadem domo de pristinis caussis[4]) aliquid et maculis, immundam eam pronuntiavit, et iussit deponi materias et lapides et omnem structuram eius et abiici in locum immundum: hic erit homo caro atque anima, qui post baptisma et introitum sacerdotum reformatus, denuo resumit scabra et maculas carnis, et abiicitur extra civitatem in locum immundum, deditus scilicet satanae in carnis interitum[5]), nec amplius reaedificatur in ecclesia post ruinam. Sic et de famulae concubitu, quae homini esset reservata, necdum redempta, necdum liberata. Prospicietur, inquit illi, et non morietur[6]), quia nondum est manumissa cui servabatur. Nondum enim caro a Christo manumissa, cui servabatur, impune contaminabatur, ita iam manumissa non habet veniam.

21. Haec si apostoli magis norant, magis utique curabant; sed et in hunc iam gradum decurram, excernens inter doctrinam apostolorum et potestatem. Disciplina hominem gubernat, potestas adsignat, seorsum quod potestas, spiritus autem deus[7]). Quid autem docebat? non communicandum operibus tenebrarum[8]). Observa quod iubet. Quis autem poterat donare delicta? hoc solius ipsius est. Quis enim

---

1) Lev. 14, 36 sqq. 2) Apoc. 6, 4. 8. 3) Matth. 3, 9. 4) Latinius coni. cavis. 5) 1 Cor. 5, 4 sqq. 6) Lev. 19, 20. 7) Latinius h. l. emend. Disc. hom. gub., pot. adsignat. sed rursum quid potestas? spiritus. Spiritus autem deus est. Rigalt.: Discipl. — adsignat. Seorsum, quid potestas? spiritus. Spiritus autem? deus. 8) Ephes. 5, 11.

dimittit delicta, ni solus deus[1])? et utique mortalia quae in ipsum fuerint admissa, et in templum eius. Nam tibi quae in te reatum habeant, etiam septuagies septies iuberis indulgere in persona Petri[2]). Itaque si et ipsos beatos apostolos tale aliquid indulsisse constaret, cuius venia a deo, non ab homine, competeret non ex disciplina, sed ex potestate fecisse. Nam et mortuos suscitaverunt, quod deus solus, et debiles redintegraverunt, quod nemo nisi Christus, imo et plagas inflixerunt, quod noluit Christus. Non enim decebat eum saevire, qui pati venerat. Percussus est Ananias et Elimas, Ananias morte, Elimas caecitate[3]), ut hoc ipso probaretur, Christum et haec facere potuisse. Sic et prophetae caedem et cum ea moechiam poenitentibus ignoverant, quia et severitatis documenta fecerunt. Exhibe igitur et nunc mihi, apostolice, prophetica exempla, et agnoscam divinitatem, et vindica tibi delictorum eiusmodi remittendorum potestatem. Quod si disciplinae solius officia sortitus es, nec imperio praesidere, sed ministerio, quis aut quantus es indulgere? qui neque prophetam nec apostolum exhibens, cares ea virtute, cuius est indulgere. Sed habet, inquis, potestatem ecclesia delicta donandi? Hoc ego magis et agnosco et dispono, qui ipsum paracletum in prophetis novis habeo dicentem: Potest ecclesia donare delictum, sed non faciam, ne et alia delinquant. Quid, si pseudopropheticus spiritus pronuntiavit? Atqui magis eversoris fuisset, et semetipsum de clementia commendare et ceteros ad delinquentiam temperare. Aut si hoc secundum spiritum veritatis affectare gestivit, ergo spiritus veritatis potest quidem indulgere fornicatoribus veniam, sed cum plurium malo non vult. De tua nunc sententia quaero, unde hoc ius ecclesiae usurpes: si quia dixerit Petro dominus: super hanc petram aedificabo ecclesiam meam, tibi dedi claves regni coelestis; vel: quaecunque alligaveris vel solveris in terra, erunt alligata vel soluta in coelis[4]); idcirco praesumis et ad te derivasse solvendi et alligandi potestatem, id est ad omnem ecclesiam Petri propinquam? qualis es, evertens atque commutans manifestam domini intentionem personaliter hoc Petro conferentem? Super te,

---

1) Marc. 2, 7. 2) Matth. 18, 22. 3) Act. 5, 5. 13, 11.
4) Matth. 16, 18 sq.

inquit, aedificabo ecclesiam meam, et: dabo tibi claves, non ecclesiae; et quaecunque solveris vel alligaveris, non quae solverint vel alligaverint. Sic enim et exitus docet. In ipso ecclesia exstructa est, id est per ipsum, ipse clavem imbuit; vides quam: viri Israëlitae, auribus mandate quae dico: Iesum Nazarenum virum a deo vobis destinatum[1]), et reliqua. Ipse denique primus in Christi baptismo reseravit aditum coelestis regni, quo solvuntur alligata retro delicta et alligantur quae non fuerint soluta, secundum veram salutem, et Ananiam vinxit vinculo mortis et debilem pedibus absolvit vitio valetudinis. Sed et in illa disceptatione custodiendae necne legis primus omnium Petrus spiritu instinctus et de nationum vocatione praefatus: Et nunc, inquit, cur tentastis dominum de imponendo iugo fratribus, quod neque nos, neque patres nostri sufferre valuerunt[2])? Sed enim per gratiam Iesu credimus nos salutem consecuturos sicut et illi. Haec sententia et solvit, quae omissa sunt legis, et alligavit, quae reservata sunt. Adeo nihil ad delicta fidelium capitalia potestas solvendi et alligandi Petro emancipata. Cui si praeceperat dominus etiam septuagies septies delinquenti in eum fratri indulgere, utique nihil postea alligare, id est retinere, mandasset, nisi forte ea quae in dominum, non in fratrem quis admiserit. Praeiudicatur enim non dimittenda in deum delicta, quum in homine admissa donantur. Quid nunc et ad ecclesiam, et quidem tuam, psychice? Secundum enim Petri personam spiritalibus potestas ista conveniet aut apostolo aut prophetae. Nam et ecclesia proprie et principaliter ipse est spiritus, in quo est trinitas unius divinitatis, pater et filius et spiritus sanctus. Illam ecclesiam congregat, quam dominus in tribus posuit. Atque ita exinde etiam numerus omnis, qui in hanc fidem conspiraverint, ecclesia[3]) ab auctore et consecratore censetur. Et ideo ecclesia quidem delicta donabit; sed ecclesia spiritus per spiritalem hominem, non ecclesia numerus episcoporum. Domini enim, non famuli est ius et arbitrium, dei ipsius, non sacerdotis.

22. At tu iam et in martyras tuos effundis hanc potestatem. Ut quisque ex confessione[4]) vincula induit ad-

1) Act. Ap. 2, 22. 2) Act. Ap. 15, 10. 3) Latin. et Rig. ecclesia; ceteri: ecclesiae. 4) Ita h. l. emend. Latinius assentiente A. Neandro; alii: consensione.

huc mollia in novo custodiae nomine, statim ambiunt moechi, statim adeunt fornicatores, iam preces circumsonant, iam lacrimae circumstagnant maculati cuiusque, nec ulli magis aditum carceris redimunt, quam qui ecclesiam perdiderunt. Violantur viri ac feminae in tenebris plane ex usu libidinum notis, et pacem ab his quaerunt, qui de sua periclitantur. Alii ad metalla confugiunt, et inde communicatores revertuntur, ubi iam aliud martyrium necessarium est delictis post martyrium novis. Quis enim in terris et in carne sine culpa? quis martyr, seculi incola, denariis supplex[1]), medico obnoxius et foeneratori? Puta nunc sub gladio iam capiti librato, puta in patibulo iam corpore expanso, puta in stipite iam leone concesso, puta in axe iam incendio adstructo, in ipsa, dico, securitate et possessione martyrii: quis permittit homini donare quae deo reservanda sunt, a quo ea sine excusatione damnata sunt, quae nec apostoli, quod sciam, martyres et ipsi donabilia iudicaverunt? Denique iam ad bestias depugnaverat Paulus Ephesi, cum interitum decernit incesto[2]). Sufficiat martyri propria delicta purgasse. Ingrati vel superbi est in alios quoque spargere, quod pro magno fuerit consecutus. Quis alienam mortem sua solvit, nisi solus dei filius? Nam et in ipsa passione liberavit latronem. Ad hoc enim venerat, ut ipse a delicto purus et omnia sanctus pro peccatoribus obiret[3]). Proinde qui illum aemularis donando delicta, si nil ipse deliquisti, plane patere pro me. Si vero peccator es, quomodo oleum faculae tuae sufficere et tibi et mihi poterit? Habeo etiam nunc quo probem Christum. Si propterea Christus in martyre est, ut moechos et fornicatores martyr absolvat, occulta cordis edicat, ut ita delicta concedat, et Christus est. Sic enim dominus Iesus Christus potestatem suam ostendit: Quid cogitatis nequam in cordibus vestris? Quid enim facilius est dicere paralytico: dimittuntur tibi peccata; aut: snrge et ambula? Igitur ut sciatis, filium hominis habere dimittendorum peccatorum in terris potestatem, tibi dico paralytice: surge et ambula[4]). Si dominus tantum de potestatis suae probatione curavit, ut traduceret cogitatus, et ita imperaret sanitatem, ne non crederetur

---

1) Matth. 20, 2 sqq. 2) 1 Cor. 15, 32. 5, 3 sqq. 3) Sic Wouweri MS. et Rig.; ceteri: obediret. 4) Matth. 9, 4 sqq.

posse delicta dimittere; non licet mihi eandem potestatem in aliquo sine eisdem probationibus credere. Quum tamen moechis et fornicatoribus a martyre expostulas veniam, ipse confiteris eiusmodi crimina non nisi proprio martyrio diluenda, qui praesumis alieno. Quod si est, iam et martyrium aliud erit baptisma. Habeo enim, inquit, et aliud baptisma[1]. Unde et ex vulnere lateris dominici aqua et sanguis[2], utriusque lavacri paratura manavit. Debeo ergo et primo lavacro alium liberare, si possum secundo; ingeram usque in sinum necesse est. Quaecunque auctoritas, quaecunque ratio moecho et fornicatori pacem ecclesiasticam reddit, eadem debebit et homicidae et idololatrae poenitentibus subvenire, certe negatori et utique illi, quem in proelio confessionis tormentis colluctatum saevitia deiecit. Ceterum indignum deo et illius misericordia, qui poenitentiam peccatoris morti praevertit, ut facilius in ecclesiam redeant, qui subando, quam qui dimicando ceciderunt. Urget nos dicere indignitas. Contaminata potius corpora revocabis, quam cruentata. Quae poenitentia miserabilior, titillatam prosternens carnem, an vero laniatam? Quae iustior venia in omnibus caussis, quam voluntarius, an quam invitus peccator implorat? Nemo volens negare compellitur, nemo nolens fornicatur. Nulla ad libidinem vis est, nisi ipsa; nescit, quod libet cogi. Negationem porro quanta compellunt ingenia carnificis et genera poenarum? Quis magis negavit, qui Christum vexatus, an qui delectatus amisit? qui quum averteret doluit, an qui quum amitteret lusit? Et tamen illae cicatrices Christiano proelio insculptae, et utique invidiosae apud Christum, quia vicisse cupierunt, et sic quoque gloriosae, quia non vincendo cesserunt; in quas adhuc et diabolus ipse suspirat, cum sua infelicitate, sed casta, cum poenitentia moerente, sed non erubescente ad dominum de venia, denuo dimittetur eis qui piaculariter[3] negaverunt[4]. Solis illis caro infirma est. Atquin nulla tam fortis caro, quam quae spiritum elidit.

---

1) Luc. 12, 50. 2) Ioa. 19, 34. 3) Rig. coni. peculiariter. 4) Ita recte emendasse h. locum videtur Fr. Iunius; alii: cesserunt. In quas — venia. Denuo dimittitur — negaverunt.

DE IEIUNIIS[1]

ADVERSUS PSYCHICOS.

1. Mirarer psychicos, si sola luxuria tenerentur, qua saepius nubunt, si non etiam ingluvie ducerentur[2]), qua ieiunia oderunt; monstrum scilicet haberetur libido sine gula, cum duo haec tam unita atque concreta sint, ut si disiungi omnino potuissent, ipsi prius ventri pudenda non adhaererent. Specta corpus et una regio est; denique pro dispositione membrorum ordo vitiorum; prior venter et statim cetera saginae substructa lascivia est; per edacitatem salacitas transit. Agnosco igitur animalem fidem, studio carnis, qua tota constat, tam multivorantiae quam multinubentiae pronam, ut merito spiritalem disciplinam pro substantia aemulam in hac quoque specie continentiae accuset, proinde gulae fraenos induentem, per nullas interdum vel seras vel aridas escas, quemadmodum et libidini per unicas nuptias. Piget iam cum talibus congredi, pudet iam de eis altercari, quorum nec defensio verecunda est. Quomodo enim protegam castitatem et sobrietatem sine taxatione adversariorum? Quinam isti sint, semel nominabo; exteriores et interiores botuli psychicorum. Hi paracleto controversiam faciunt, propter hoc novae prophetiae recusantur, non quod alium deum praedicent Montanus et Priscilla et Maximilla, nec quod Iesum Christum solvant, nec quod aliquam fidei aut spei regulam evertant, sed quod plane doceant saepius ieiunare, quam nubere. De modo quidem nubendi iam edidimus monogamiae defensionem; nunc de castigatione victus secundae vel magis primae continentiae pugna est. Arguunt nos, quod ieiunia propria custodiamus, quod stationes plerumque in vesperam producamus, quod etiam xerophagias observemus, siccantes cibum ab omni carne et omni iurulentia et uvidioribus quibusque pomis, nec quid

1) De ieiunio adv. psych. hic liber inscriptus est in edd. Gelenii, Semleri all.; Rigaltius: de ieiuniis. 2) Rig. luxuria tenderentur — ingluvie lacerarentur, quod alterum legitur etiam in cod. Wouweri.

vinositatis vel edamus vel potemus; lavacri quoque abstinentiam, congruentem arido victui. Novitatem igitur obiectant, de cuius illicito praescribant, aut haeresim iudicandam, si humana praesumptio est, aut pseudoprophetiam pronuntiandam, si spiritalis indictio est, dum quaqua ex parte anathema audiamus, qui aliter adnuntiamus.

2. Nam quod ad ieiunia pertineat, certos dies a deo constitutos opponunt, ut cum in Levitico praecipit dominus Mosi decimam mensis septimi diem placationis: sancta, inquiens, erit vobis dies, et vexabitis animas vestras, et omnis anima, quae vexata non fuerit in illa die, exterminabitur de populo suo [1]). Certe in evangelio illos dies ieiuniis determinatos putant, in quibus ablatus est sponsus, et hos esse iam solos legitimos ieiuniorum christianorum, abolitis legalibus et propheticis vetustatibus. Ubi volunt enim, agnoscunt quid sapiat: lex et prophetae usque ad Ioannem [2]). Itaque de cetero indifferenter [3]) ieiunandum ex arbitrio, non ex imperio, novae disciplinae pro temporibus et caussis uniuscuiusque; sic et apostolos observasse [4]), nullum aliud imponentes iugum, certorum et in commune omnibus obeundorum ieiuniorum; proinde nec stationum, quae et ipsae suos quidem dies habeant, quartae feriae et sextae; passive [5]) tamen currant, neque sub lege praecepti neque ultra supremam diei, quando et orationes fere hora nona concludat, de Petri exemplo, quod actis refertur. Xerophagias vero novum affectati officii nomen et proximum ethnicae superstitioni, quales castimoniae Apim, Isidem et Magnam Matrem certorum eduliorum exceptione purificant; cum fides libera in Christo ne Iudaicae quidem legi abstinentiam quorundam ciborum debeat, semel in totum macellum ab apostolo admissa [6]), detestatore eorum, qui sicut nubere prohibeant, ita iubeant cibis abstinere a deo conditis. Et ideo nos esse iam tunc praenotatos in novissimis temporibus, abscedentes a fide, intendentes spiritibus, mundi seductoribus, doctrinis mendaciloquorum, inustam habentes conscientiam [7]). Quibus, oro te, ignibus? credo, quibus nuptias saepe deducimus, et coenas quotidie coqui-

---

1) Levit. 16, 29. sqq. 23, 27. 2) Luc. 16, 16. Matth. 11, 13. 3) Rig. differenter. 4) Act. 15, 10. 5) Wouweri MS. passim. 6) 1 Cor. 10, 25. 7) 1 Tim. 4, 1 sq.

mus? Sic et cum Galatis nos quoque percuti aiunt, observatores dierum et mensium et annorum[1]). Iaculantur interca et Esaiam pronuntiasse, non tale ieiunium dominus elegit, id est, non abstinentiam cibi, sed opera iustitiae quae subtexit[2]); et ipsum dominum in evangelio ad omnem circa victus scrupulositatem compendio respondisse, non his coinquinari[3]) hominem, quae in os inferantur, sed quae ex ore proferantur[4]); cum et ipse manducaret et biberet usque in notationem: ecce homo vorator et potator[5]); sic et apostolum docere, quod esca nos deo non commendet, neque abundantes, si edamus, neque deficientes, si non edamus[6]). His et huiusmodi sensibus eo iam subtiliter tendunt, ut unusquisque pronior ventri possit supervacua nec adeo necessaria existimare sublati[7]) vel deminuti vel demorati cibi officia, praeponente scilicet deo iustitiae et innocentiae opera. Et scimus, quales sint carnalium commodorum suasoriae, quam facile dicatur: opus est de totis praecordiis credam, diligam deum et proximum tanquam me. In his enim duobus praeceptis tota lex pendet et prophetae, non in pulmonum et intestinorum meorum inanitate.

3. Itaque nos hoc prius affirmare debemus, quod occulte subrui periclitatur, quantum valeat apud deum inanitas ista, et ante omnia, unde ratio ipsa processerit hoc modo promerendi deum. Tunc enim agnoscetur observationis necessitas, cum eluxerit rationis auctoritas a primordio recensendae. Acceperat Adam a deo legem non gustandi de arbore agnitionis boni et mali, moriturus si gustasset; verum et ipse tunc in psychicum reversus post ecstasin spiritalem, in qua magnum illud sacramentum in Christum et ecclesiam prophetaverat, nec iam capiens quae erant spiritus, facilius ventri quam deo cessit, pabulo potius quam praecepto annuit, salutem gula vendidit, manducavit denique et periit, salvus alioquin, si uni arbusculae ieiunare maluisset; ut iam hinc animalis fides semen suum recognoscat, exinde deducens carnalium appetitionem et spiritualium recusationem. Teneo igitur a primordio homicidam gulam tormentis atque suppliciis inediae puniendam,

---

1) Gal. 4, 10. 2) Ies. 58, 4 sq. 3) Ed. Fran. et Rig. communicari. 4) Marc. 7, 15. 5) Matth. 11, 19. 6) 1 Cor. 8, 8. 7) Sic ed. Fran. et Rig.; ceteri: dilati.

etiamsi deus nulla ieiunia praecepisset. Ostendens tamen, unde sit occisus Adam, mihi reliquerat intelligenda remedia offensae, qui offensam demonstrarat. Ultro cibum, quibus modis quibusque temporibus potuissem, pro veneno deputarem et antidotum famem sumerem, per quam purgarem mortis a primordio caussam in me quoque cum ipso genere transductam, certus, hoc deum velle, cuius contrarium noluit, satisque confidens, placituram illi continentiae curam, a quo damnatam comperissem incontinentiae culpam. Porro, cum et ipse ieiunium mandet et animam conquassatam proprie utique cibi angustiis sacrificium appellet [1]), quis iam dubitabit omnium erga victum macerationum hanc fuisse rationem, qua rursus interdicto cibo et observato praecepto primordiale iam delictum expiaretur, ut homo per eandem materiam caussae satis deo faciat, per quam offenderat, id est per cibi interdictionem, atque ita salutem aemulo modo redaccenderet inedia, sicut extinxerat sagina, pro unico illicito plura licita contemnens?

4. Haec ratio servabatur apud providentiam dei, pro temporibus omnia moderantis, ne quis ex diverso ad deiiciendam propositionem nostram, cur ergo, dicat, non statim deus aliquam victus constituit castigationem? quin imo et auxit permissionem? Nam in primordio quidem herbidum solummodo et arboreum homini pabulum addixerat: Ecce dedi vobis omne foenum sementivum seminans semen, quod est super terram, et omne lignum, quod habet in semetipso fructum seminis sementivi, vobis erit in escam [2]). Postea vero ad Noë, enumerata subiectione omnium bestiarum terrae et volatilium coeli et moventium in terra et piscium maris et omnis serpentis: erunt, inquit, vobis in escam, velut holera foeni dedi vobis universa; verum carnem in sanguine animae suae non edetis [3]); nam et hoc ipso, quod eam solam carnem esui eximit, cuius anima non per sanguinem effunditur, omnis reliquae carnis usum concessisse manifestum est. Ad haec respondemus, non competisse onerari hominem aliqua adhuc abstinentiae lege, qui cum maxime tam levem interdictionem unius scilicet pomi tolerare non potuit; remissum itaque illum libertate ipsa corroborandum. Atque post diluvium in reformatione ge-

---

1) Ps. 50, 18. 2) Gen. 1, 29. 3) Gen. 9, 2.

neris humani suffecisse unam interim legem a sanguine abstinendi, permisso usu ceterorum. Iam enim iudicium dominus ostenderat per diluvium, adhuc etiam comminatus fuerat per exquisitionem sanguinis de manu fratris et de manu bestiae omnis[1]). Itaque iustitiam iudicii praeministrans materiam libertatis emisit, per veniam supparans disciplinam, permittens omnia, ut demeret quaedam, plus exacturus, si plus commisisset, abstinentiam imperaturus, cum indulgentiam permisisset, quo magis, ut diximus, primordiale delictum expiaretur maioris abstinentiae operatione in maioris licentiae occasione.

5. Denique ubi iam et familiaris populus allegi deo coepit et restitutio hominis imbui potuit, tunc leges disciplinaeque omnes impositae, etiam quae decerperent victum ademptis quibusdam veluti immundis, quo facilius aliquando ieiunia toleraret homo perpetua in quibusdam abstinentia usus. Nam et primus populus primi hominis resculpserat crimen, pronior ventri quam deo deprehensus, cum de duritia Aegyptiae servitutis valida manu dei et sublimi brachio ereptus dominus eius visus est, et terrae lacte et melle mananti destinatus, statim autem solitudinis incopiosae circumspectu scandalizatus, saturitatis Aegyptiae detrimenta suspirans in Moysen et Aaron mussitavit: Utinam obiissemus percussi a domino in terra Aegypti, quando super ollas carnium sedebamus et panes in plenetudinem comedebamus. Quomodo[2]) eduxisti nos in haec deserta ad interficiendam synagogam istam fame[3])? Eadem ventris praelatione deploraturus erat eosdem duces suos et dei arbitros, quos desiderio carnis et recordatu Aegyptiarum copiarum exacerbabat. Quis nos vescet carne? venerunt in mentem nobis pisces, quos in Aegypto edebamus gratis, et cucumeres et pepones et porri et cepe et allia. At nunc anima nostra arida, nihil nisi[4]) manna vident oculi nostri[5]). Ita et illis xerophagiae panes angelici displicebant, allium potius et cepe, quam coelum fragrare malebant. Et ideo tam ingratis gratiora et esculentiora quaeque detracta sunt, puniendae simul gulae et exercendae continentiae caussa, ut illa damnaretur, ista erudiretur.

---

1) Gen. 9, 5. 2) Alii: quoniam. 3) Exod. 16, 2 sq.
4) Alii: sine. 5) Num. 11, 4 sqq.

6. Nunc si temere rationes castigati a deo victus et castigandi propter deum a nobis ad primordiorum experimenta revocavimus, conscientiam communem consulamus. Ipsa natura enuntiabit, quales nos ante pabulum et potum in virgine adhuc saliva exhibere consuerit rebus duntaxat sensus[1]) agendis quo divina tractantur, si multo pollentioris mentis, si multo vivacioris cordis, quam cum totum illud domicilium interioris hominis escis stipatum, vinis inundatum, decoquendis iam stercoribus aestuans praemeditatorium efficitur latrinarum, in quo plane nihil tam in proximo supersit, quam ad lasciviam sapere. Manducavit populus et bibit, et surrexerunt ludere[2]). Intellige sanctae scripturae verecundiam, lusum, nisi impudicum, non denotasset. Ceterum quotusquisque meminerit religionis, occupatis memoriae locis, impeditis sapientiae membris? Nemo ita ut decet, ita ut par est, ita ut utile est, recordabitur dei in eo tempore, quo ipsum sibi hominem excidere sollemne est. Omnem disciplinam victus aut occidit aut vulnerat. Mentior, si non dominus ipse oblivionem sui exprobrans Israëli, caussam plenitudini deputat. Incrassatus est dilectus et pinguefactus et dilatatus est, et dereliquit deum, qui fecit eum, et abscessit a domino salutificatore suo[3]). Denique in eodem Deuteronomio eandem caussam praecaveri iubens: Ne, inquit, cum manducaveris et biberis et domos optimas aedificaveris, ovibus et bubus tuis multiplicatis et argento et auro, extollatur cor tuum et obliviscaris domini dei tui[4]). Praeposuit corruptelae divitiarum edacitatis enormitatem, cui ipsae divitiae procurant. Per illas scilicet incrassatum erat cor populi, ne oculis videret et auribus audiret et corde coniiceret adipibus obstructo, quas nominatim esui abstulit, dedocens hominem saginae studere. Ceterum cui cor erectum potius inveniebatur quam impinguatum, qui quadraginta diebus totidemque noctibus supra humanae naturae facultatem ieiunium perennavit spiritali fide virtutem subministrante, et vidit oculis dei gloriam et audivit auribus dei vocem et corde coniecit dei legem iam tunc docentis, non in solo pane vivere hominem, sed in omni verbo dei[5]); cum quidem nec ipsum Moysen deo pastum inediam-

1) Gelenius: sensu. 2) Exod. 32, 6. 3) Deut. 32, 15. 4) Deut. 8, 12 sqq. 5) Deut. 8, 3. Luc. 4, 4. Matth. 4, 4.

que eius numine saginatam constanter contemplari valeret pinguior populus. Merito igitur etiam in carne se dominus ei ostendit collegae ieiuniorum suorum, non minus et Heliae[1]). Nam et Helias hoc primum, quod famem fuerat imprecatus, satis iam se ieiuniis voverat. Vivit, inquit, dominus, cui adsisto in conspectu eius, si erit ros istis annis et imber[2]). Dehinc minantem Iezabel fugiens post unicum pabulum et potum, quem ab angelo expergefactus invenerat, et ipse, quadraginta diebus et noctibus vacuo ventre, arido ore pervenit in montem Choreb, ubi cum in spelunca devertisset quam familiari congressu dei exceptus est! Quid tu Helia hic[3])? multa amicior ista vox, quam: Adam ubi es[4])? illa enim pasto homini minabatur, ista ieiuno blandiebatur. Tanta est circumscripti victus praerogativa, ut deum praestet homini contubernalem, parem revera pari. Si enim deus aeternus non esuriet, ut testatur per Esaiam[5]), hoc erit tempus, quo homo deo adaequetur, cum sine pabulo vivit.

7. Processimus itaque iam ad exempla, uti revolvamus utilitatis efficacia potestates istius officii, quod etiam iratum deum homini reconciliat. Deliquerat Israël in aquatione apud Maspha congregatus a Samuele, sed ita statim delictum ieiunio diluit, ut periculum proelii simul fugerit. Cum maxime Samuel offerebat holocaustum, in nullo magis procuratam audimus dei clementiam quam abstinentia populi. Et allophyli proelio admovebant[6]). Ibi demum[7]) dominus intonuit voce magna super allophylos, et confusi sunt et corruerunt in conspectu Israëlis, et processerunt viri Israël ex Maspha et persecuti sunt allophylos et usque Bethor ceciderunt[8]) pastos impasti, armatos inermes. Haec erunt vires ieiunantium deo; coelum pro eiusmodi militat. Habes formam praesidii etiam spiritalibus bellis necessariam. Proinde cum rex Assyriorum Sennacherib cum pluribus iam civitatibus captis Israëli per Rapsacen blasphemias et minas intentaret, nihil aliud illum a proposito in Aethiopias avertit. Dehinc quid aliud centum et octoginta

---

1) Matth. 17, 3 sqq. 2) 1 Reg. 17, 1. 3) 1 Reg. 19, 9. 4) Genes. 3, 9. 5) Ies. 40, 28. 6) Latin. et Fr. Iunius coni. Ut allophyli proelium admovebant. Scribendum fortasse: proelio admovebantur. 7) Ed. Fran. et Rig. Ibidem. 8) 1 Sam. 7, 5 sqq.

millia de exercitu eius per angelum absumpsit, quam Ezechiae regis humiliatio? Siquidem duritia hostis annunciata, vestem scidit, saccum induit, eodemque habitu seniores sacerdotum ad deum per Esaiam adire iussit, utique ieiunio preces prosequente. Neque enim cibi tempus in periculo, nec saturitatis cultus in sacco, semper inedia moeroris sequela est, sicut laetitia accessio saginae [1]). Per hanc moeroris sequelam et inediam, etiam civitas illa peccatrix Ninive de exitio praedicato liberatur. Satis enim poenitentia scelerum commendaverat ieiunium triduo functa, etiam pecudibus enectis, quibus iratus deus non erat [2]). Sodoma quoque et Gomorra evasissent, si ieiunassent [3]). Hoc remedium agnoscit et Achab. Cum illi post transgressionem et idololatriam et necem Nabuthae propter vineam interempti a Iezabel exprobrasset Helias: qualiter occidisti et haereditatem possedisti, in quo loco sanguinem Nabuthae canes delinxerant, tuum quoque delinguent; destituit semetipsum et saccum carni suae imposuit et ieiunavit et dormivit in sacco. Et tunc sermo domini ad Heliam: vidisti, ut reveritus sit Achab a facie mea; pro eo quod reveritus est, non superducam laesuram in diebus ipsius, sed in diebus filii eius superducam eam [4]), qui non erat ieiunaturus. Ita ieiunium in deum reverentiae opus est, per quod Anna quoque, ambiens uxor Helcanae, retro sterilis, impetravit facile a deo inanem cibo ventrem filio implere, et quidem propheta [5]). Sed non modo naturae mutationem aut periculorum aversionem aut delictorum obliterationem, verum etiam sacramentorum agnitionem ieiunia de deo merebuntur. Aspice Danielis exemplum. Circa somnium regis Babylonis omnes turbantur sophistae, negant ultro de praestantia humana posse cognosci. Solus Daniel deo fidens et sciens, quid ad demerendam dei gratiam faceret, spatium tridui postulat, cum sua fraternitate ieiunat, atque ita orationibus commendatis et ordinem et significationem somnii per omnia instruitur, tyranni sophistis parcitur, deus glorificatur, Daniel honoratur, non minorem dei gratiam et postea quoque relaturus anno primo regis Darii, cum ex recogitatu praedicatorum temporum ab Hieremia dedit fa-

---

1) 2 Reg. cap. 18. 19. 2) Ion. cap. 3. 3) Gen. cap. 19.
4) 1 Reg. cap. 21. 5) 1 Sam. cap. 1.

ciem suam deo in ieiuniis et sacco et cinere. Nam et angelus missus ad eum, hanc statim professus est caussam divinae dignationis: veni, inquit, demonstrare tibi, quatenus miserabilis es, ieiunando scilicet; si deo miserabilis, leonibus in lacu fuerat horribilis, ubi quidem illi sex diebus ieiunanti prandium angelus procuravit[1]).

8. Reddimus et cetera; ad nova enim nunc documenta properamus. In limine evangelii[2]) Anna prophetis, filia Phanuelis, quae infantem dominum et agnovit et multa super eo praedicavit exspectantibus redemptionem Israëlis, post egregium titulum veteris et univirae viduitatis ieiuniorum quoque testimonio augetur, ostendens, in quibus officiis assideri ecclesiae debeat, et a nullis magis intelligi Christum, quam semel nuptis et saepe ieiunis. Ipse mox dominus baptisma suum, et in suo omnium, ieiuniis dedicavit[3]), habens efficere panes ex lapidibus, etiam Iordanem vino fortasse manare, si ita vorator et potator fuisset. Imo novum hominem in veteris sugillationem virtute fastidiendi cibi initiabat, ut eum diabolo rursus per escam tentare quaerenti fortiorem fame tota ostentaret. Praestituit exinde ieiuniis legem sine tristitia transigendis[4]). Cur enim triste, quod salutare? Docuit etiam adversus diriora daemonia ieiuniis proeliandum[5]). Quid enim mirum, si eadem operatione spiritus iniquus educitur, qua sanctus inducitur? Denique, ut in centurionem Cornelium necdum tinctum dignatio spiritus sancti cum charismate insuper prophetiae festinasset, ieiunia eius legimus exaudita[6]). Puto autem, et apostolus in secunda Corinthiorum inter labores suos et pericula et incommoda post famem ac sitim, ieiunia quoque plurima enumerat[7]).

9. Principalis haec species in castigatione victus potest iam de inferioribus quoque abstinentiae operationibus praeiudicare, ut et ipsis pro modo utilibus aut necessariis. Nam exceptio eduliorum quorundam portionale ieiunium est. Inspiciamus igitur et xerophagiarum novitatem aut vanitatem, si non et in his tam antiquissimae quam efficacissimae religionis operatio est. Redeo ad Danielem et fratres eius leguminum pabulum et aquae potum ferculis et

---

1) Dan. 2. 6. 10. 14, 34 sqq. 2) Luc. 2, 37 sqq. 3) Matth. 4, 2. 4) Matth. 6. 16 sq. 5) Matth. 17, 13. 6) Act. 10, 4 7) 2 Cor. 11, 27.

oenophoris regiis praeferentes atque exinde formosiores, ne quis de specie quoque corpusculi metuat, ceterum spiritu insuper cultos. Dedit enim deus adolescentulis scientiam et intelligentiam in omni literatura et Danieli in omni verbo et in somniis et in omni sophia, qua hoc ipsum quoque saperet, quibus modis de deo impetraretur agnitio sacramentorum [1]). Anno denique tertio Cyri regis Persarum cum in recogitatum incidisset visionis, aliam formam humiliationis prospexit. In illis, inquit, diebus ego Daniel eram lugens per tres hebdomadas, panem suavem non edi, caro et vinum non introierunt in os meum, oleo unctus non sum, donec consummarentur tres hebdomades, quibus transactis angelus emissus est taliter alloquens: Daniel, homo es miserabilis, ne timueris, quoniam ex die prima, qua dedisti animam tuam recogitatui et humiliationi coram deo, exauditum est verbum tuum, et ego introivi verbo tuo [2]). Ita xerophagiarum miseratio et humiliatio metum expellunt et aures dei advertunt et occultorum compotes faciunt. Revertor etiam ad Heliam. Cum corvi illum pane et carne saturare consuessent, cur postmodum apud Bersabe Iudaeae excitato ei de somno quidam ille angelus sine dubio panem solum et aquam obtulit? Defecerant corvi, qui eum liberalius pascerent, an difficile angelo fuerat aliquem alicunde de convivio regis ministrum cum instructissimo ferculo raptum ad Heliam transferre, sicut Danieli in lacu leonum [3]) esurienti prandium metentium exhibitum est? Sed constitui oportebat exemplum docens in tempore pressurae et persecutionis et cuiuscunque circumstantiae xerophagiis esse vivendum. Tali victu David exomologesin suam expressit, cinerem quidem edens velut panem, id est, panem velut cinerem aridum et sordidum, potum vero fletu miscens, utique pro vino [4]). Habet enim et abstinentia vini suos titulos, quae et Samuelem deo voverat et Aaronem consecrarat. Nam de Samuele mater, et vinum, inquit, et ebriamen non bibet [5]); talis enim et ipsa deum orabat. Et dominus ad Aaron: vinum et siceram non bibetis, tu et filius tuus [6]) post te, si quando ingrediemini tabernaculum, vel ascende-

1) Dan. cap. 1. 2) Dan. 10, 1 sq. 12. 3) Ita corr. Latinius; alii: D a n i e l i n l a c u m l e o n u m etc. 4) Ps. 101, 10. 5) 1 Sam. 1, 15. 6) Ed. Fran. et Rig. u t e t f i l i i t u i etc.

tis ad altare; et non moriemini[1]). Adeo morientur, qui non sobrii in ecclesia ministraverint. Sic et Israëli proximo exprobrat: et potum dabatis sanctificatis meis vinum[2]). Et haec autem strictura potus xerophagiae portio est; quanquam ubi abstinentia vini aut a deo exigitur aut ab homine vovetur, illic intelligatur etiam pabuli pressura formam praestruens potui. Qualis enim esus, talis et potus. Verisimile non est, ut quis dimidiam gulam deo immolet, aquis sobrius et cibis ebrius. An autem et apostolus xerophagias norit, qui maiora celebraverat, sitim et famem et multa ieiunia[3]), qui ebrietates et comessationes recusaverat[4]), vel de discipulo Timotheo argumenti satis est, quem propter stomachum et assiduas imbecillitates modico vino monens uti[5]), quo ille non ex institutione, sed ex devotione abstinebat, (ceterum stomacho magis consuetudo prodesset,) hoc ipso abstinentiam vini dignam deo suasit, quam ex necessitate dissuasit.

10. Aeque stationes nostras ut indignas, quasdam vero et in serum constitutas, novitatis nomine incusant, hoc quoque munus et ex arbitrio obeundum esse dicentes, et non ultra nonam detinendum, de suo scilicet more. Sed quod pertineat ad interdictionis quaestionem, semel pro omnibus caussis respondebo. Nunc ad proprium huius speciei articulum de modo temporis dico, de ipsis prius expostulandum, unde hanc formam nona dirimendis stationibus praescribant: si quia Petrus et qui cum eo ad horam nonam orationis templum introgressi leguntur[6]), quis mihi probabit illos ea die statione functos, ut horam nonam ad clausulam et expunctionem stationis interpretetur? Atqui facilius invenias Petrum hora sexta capiendi cibi caussa prius in superiora ad orandum ascendisse[7]), quo magis sexta diei finiri officio huic possit, quae illud absolutura post orationem videbatur. Porro cum in eodem commentario Lucae et tertia hora orationis demonstretur, sub qua spiritu sancto initiati pro ebriis habebantur[8]), et sexta, qua Petrus ascendit in superiora, et nona, qua templum sunt introgressi cur non intelligamus salva plane indifferentia semper e

---

1) Lev. 10, 9. 2) Amos 2, 13. 3) 2 Cor. 11, 27. 4) Rom 13, 13. 5) 1 Tim. 5, 23. 6) Act. 3, 1. 7) Act. 10, 9 8) Act. 2, 15.

ubique et omni tempore orandum, tamen tres istas horas ut insigniores in rebus humanis, quae diem distribuunt, quae negotia distinguunt, quae publice resonant, ita et sollemniores fuisse in orationibus divinis? Quod etiam suadet Danielis quoque argumentum ter die orantis, utique per aliquarum[1]) horarum exceptionem, non aliarum autem quam insigniorum, exinde Apostolicarum, tertiae, sextae, nonae. Hinc itaque et Petrum dicam ex vetere potius usu nonam observasse, tertio orantem supremae orationis munere. Haec autem propter illos, qui se putant ex forma Petri agere, quam ignorant, non quasi respuamus nonam, qua et[2]) quarta sabbati et sexta plurimum fungimur; sed quia eorum, quae ex traditione observantur, tanto magis dignam rationem afferre debemus, quanto carent scripturae auctoritate, donec aliquo coelesti charismate aut confirmentur aut corrigantur. Et si qua, inquit, ignoratis, dominus vobis revelabit[3]). Itaque seposito confirmatore omnium istorum paracleto, duce universae veritatis, an dignior apud nos[4]) ratio afferatur in nonam observandi requiro, ut etiam Petro ea ratio deputanda sit, si statione tunc functus est. Venit enim de exitu domini, quem et si semper commemorari oportet sine differentia horarum, impressius tamen tum ei secundum ipsum stationis vocabulum addicimur[5]). Nam et milites nunquam immemores sacramenti magis stationibus parent. Itaque in eam usque horam celebranda pressura est, in qua a sexta contenebratus orbis defuncto domino lugubre fecit officium, ut tunc et nos revertamur ad iucunditatem, cum et mundus recepit claritatem. Hoc si magis ad religionem sapit Christianam, dum magis Christi gloriam celebrat, possum aeque serae stationis ex eodem rei ordine statum figere, ut ieiunemus ad serum, exspectantes tempus dominicae sepulturae, cum Ioseph postulatum detulit corpus et condidit. Inde et irreligiosum est ante famulorum carnem refrigerari[6]) quam domini. Sed haec[7]) ex argumentationum provocatione commiserim, coniecturas

---

1) Ita ed. Fran. et Rig.; ceteri: aliarum. 2) Cod. Wouweri: qua et; ceteri: cui et. 3) Phil. 3, 15. 4) Cod. Wouw. et Rig. vos; ceteri: nos. 5) Ita Cod. Wouw. et Rig.; reliqui edd. impressius tamen, cum eis, sec. i. st. v. addiscimus. 6) Wouwero excepto omnes: refrigerare. 7) Alii s. Sed hoc, s. ut haec.

coniecturis et tamen, puto, fidelioribus repercutiens. Videamus, an aliquid tale nobis de vetustatibus quoque patrocinetur. In Exodo habitus ille Moysis adversus Amalech orationibus proeliantis usque in occasum perseverans[1]), nonne statio fuit sera? Iesum Nave debellantem Amorrhaeos prandisse illa die existimamus, qua ipsis elementis stationem imperavit[2])? Stetit sol in Gabaon et luna in Aialon, stetit sol et luna in statione, donec ultus est populus de inimicis suis, et stetit sol medio coelo; et non[3]) accedebat in occasum et finem diei unius; non fuit dies talis retro et in novissimo, utique tam prolixus, ut, inquit, exaudiret deus hominem, parem scilicet solis, instantem tam diu in officio stationem etiam sera longiorem[4]). Certe Saul et ipse in proelio constitutus, manifeste munus istud indixit: Maledictus homo, qui ederit panem ad vesperam usque, dum ulciscar de inimico meo, et non gustavit totus populus eius, et tota terra prandebat[5]). Tantam autem deus praestitit auctoritatem edicto stationis illius, ut Ionathan, filius Saulis, quamquam ignarus ieiunationis in serum definitae gustum mellis admiserat, et sorte mox de delicto sit traductus, et vix per precem populi periculo exemptus: gulae enim licet simplicis reus fuerat. Sed et Daniel anno primo regis Darii, cum ieiunus in sacco et cinere exomologesin deo ageret: et adhuc, inquit, loquente me in oratione, ecce vir, quem videram in somnis initio, velociter volans appropinquavit mihi quasi hora vespertini sacrificii[6]) Haec erit statio sera, quae ad vesperam ieiunans pinguiorem orationem deo immolat.

11. Omnia autem ista credo ignota eis, qui ad nostra turbantur, aut sola forsitan lectione, non etiam intentione comperta secundum maiorem vim imperitorum apud gloriosissimam scilicet multitudinem psychicorum. Propterea per singulas direximus species ieiunationum, xerophagiarum stationum, ut, dum recensemus secundum utriusque testamenti paraturam, quantum proficiant recusati vel recisi vel retardati pabuli officia, eos retundamus, qui haec velut vacantia infirmant. Item dum pariter ostendimus, quo sem

---

1) Exod. 17, 8 sqq. 2) Sic Fr. Iunius, Cod. Wouweri, Rig. alii: impetravit. 3) Exceptis edd. Fran. et Rig. omnes: utautem. 4) Ios. 10, 7 sqq. 5) 1 Sam. 14, 24 sqq. 6) Dan. 9, 21

per in ordine fuerint religionis, eos revincamus, qui haec ut nova accusant; nec novum enim, quod semper, nec vacuum, quod utile. Sed et illud in medio est, quaedam ex his officiis a deo homini imperata legem constituisse, quaedam ab homine deo oblata votum expunxisse. Tamen et votum, cum a deo acceptatum est, legem in posterum facit per auctoritatem acceptatoris; exinde enim faciendum mandavit, qui factum comprobavit. Itaque et hinc in alia specie altercatio diversae partis obducitur, cum dicunt: aut pseudoprophetia est, si spiritalis vox sollemnia ista constituit, aut haeresis, si humana praesumptio adinvenit. Eam enim formam reprehendentes, qua et vetera decucurrerunt, et ex ea retorquentes, quae et adversarii veterum adversus illa poterunt retractare, aut et illa recusare debebunt aut exserta [1]) ista suscipere necessarie, maxime cum et ista, a quocunque institutore sunt, sive spiritali sive tantum fideli, eidem deo currant, cui et vetera. Indubitate enim et haeresis et pseudoprophetia divinitatis diversitate iudicabuntur apud nos omnes unici dei creatoris et Christi eius antistites, adeoque indifferenter hanc partem defendo, illis offerens, in quo velint gradum figere. Spiritus diaboli est, dicis, o psychice. Et quomodo dei nostri officia indicit nec alii offerenda quam deo nostro? Aut contende diabolum cum deo facere nostro, aut satanas paracletus habeatur. Sed hominem antichristum affirmas; hoc enim vocantur haeretici nomine penes Ioannem [2]). Et quomodo, quisquis ille est in Christo nostro, haec erga dominum nostrum officia disposuit, cum et antichristi erga deum adversum nostrum processerint Christum? Quo itaque putas laterum confirmatum apud nos spiritum, cum imperat an cum probat, quae deus noster et imperavit semper et probavit? Sed rursus palos terminales figitis deo, sicut de gratia, ita de disciplina, sicut de charismatibus, ita de sollemnibus, ut proinde officia cessaverint, quemadmodum et beneficia eius, atque ita negetis usque adhuc eum munia imponere, quia et hic lex et prophetae usque ad Ioannem. Superest, ut totum auferatis, quantum in vobis tam otiosum.

---

1) Ed. Fran. debebunt exerte; cod. Wouw. et Rig. deb. aut certe, quae probarem, si v. maxime, quod desideratur in cod. Wouw., deleretur. 2) 1 Ioa. 2, 18. 22. 4, 3. 2 Ioa. v. 7.

12. Iam enim et in ista specie ditati saturatique regnatis[1]), non delicta incusantes, quae ieiuniis elimentur, nec revelationum scientia indigentes, quae xerophagiis extorqueantur, nec bella propria metuentes, quae stationibus discutiantur. Ut ab Ioanne paracletus obmutuisset, ipsi nobis prophetae in hanc maxime caussam exstitissemus, iam non dico ad exorandam dei iram nec ad impetrandam tutelam eius aut gratiam, sed ad praemuniendam per nosmet ipsos novissimorum temporum conditionem, indicentes omnem ταπεινοφρόνησιν, cum carcer ediscendus et fames ac sitis exercendae et tam inediae quam anxii victus tolerantia usurpanda sit, ut in carcerem talis introeat Christianus, qualis inde prodisset, non poenam illic passurus, sed disciplinam, nec seculi tormenta, sed sua officia, eoque fidentior processurus ad certamen e custodia abusus, nihil habens carnis, sic ut nec habeant tormenta materiam, cum sola et arida sit cute loricatus, et contra ungulas corneus, praemisso iam sanguinis succo tanquam animae impedimentis, properante iam et ipsa, quae iam saepe ieiunans mortem de proximo norit. Plane vestrum est in carceribus popinas exhibere martyribus incertis, ne consuetudinem quaerant, ne taedeat vitae, ne nova abstinentiae disciplina scandalizentur, quam nec ille Pristinus vester non Christianus martyr attigerat, quem ex facultate[2]) custodiae liberae aliquamdiu fartum omnibus balneis quasi baptismate melioribus et omnibus luxuriae secessibus quasi ecclesiae secretioribus et omnibus vitae istius illecebris quasi aeternae dignioribus hoc, puto, oblectatum[3]), ne mori vellet, postremo ipso tribunalis die luce summa condito mero tanquam antidoto praemedicatum ita enervastis, ut paucis ungulis titillatus, (hoc enim ebrietas sentiebat,) quem dominum confiteretur interroganti praesidi respondere non potuerit amplius; atque ita de hoc iam extortus, cum singultus et ructus solos haberet, in ipsa negatione discessit[4]). Ideo sobrietatis disciplinam qui praedicant pseudoprophetae, ideo haeretici qui observant. Quid ergo cessatis paracletum, quem in Montano negatis, in Apicio credere?

---

1) 1 Cor. 4, 8. 2) Praeter Wouwerum omnes: et facultate. 3) Vulgo obligatum sive oblegatum, quod in oblectatum mutavimus. 4) Ita emend. Fr. Iunius; ceteri: digessit.

13. Praescribitis constituta esse sollemnia huic fidei scripturis vel traditione maiorum, nihilque observationis amplius adiiciendum ob illicitum innovationis. State in isto gradu, si potestis. Ecce enim convenio vos et praeter pascha ieiunantes citra illos dies, quibus ablatus est sponsus, et stationum semiieiunia interponentes, et vero interdum pane et aqua victitantes, ut cuique visum est. Denique respondetis haec ex arbitrio agenda, non ex imperio. Movistis igitur gradum excedendo traditionem, cum quae non sunt constituta obitis. Quale est autem, ut tuo arbitrio permittas, quod imperio dei non das? Plus humanae licebit voluntati, quam divinae potestati? Ego me seculo, non deo liberum memini. Sic meum est ultro officium facere domino, sicut indicere illius est. Non tantum obsequi ei debeo, sed et adulari; illud enim imperio eius, hoc arbitrio meo praesto. Bene autem, quod et episcopi universae plebi mandare ieiunia assolent, non dico de industria stipium conferendarum, ut vestrae capturae est, sed interdum et ex aliqua sollicitudinis ecclesiasticae caussa. Itaque si et ex hominis edicto et in unum omnes *ταπεινοφρόνησιν* agitatis, quomodo in nobis ipsam quoque unitatem ieiunationum et xerophagiarum et stationum denotatis? nisi forte in senatus consulta et in principum mandata coitionibus opposita delinquimus. Spiritus sanctus, quum in quibus vellet terris et per quos vellet praedicaret, ex providentia imminentium sive ecclesiasticarum tentationum sive mundialium plagarum, qua paracletus, id est advocatus ad exorandum iudicem, huiusmodi officiorum remedia mandabat, puta, nunc ad exercendam sobrietatis et abstinentiae disciplinam; hunc qui recipimus, necessario etiam quae tunc constituit observamus. Aspice ad Iudaicos fastos, et invenies nihil novum, si quae patribus sunt praecepta, omnis deinceps posteritas haereditaria religione custodit. Aguntur praeterea per Graecias illa certis in locis concilia ex universis ecclesiis, per quae et altiora quaeque in commune tractantur, et ipsa repraesentatio totius nominis Christiani magna veneratione celebratur. Et hoc quam dignum fide auspicante congregari undique ad Christum! Vide, quam bonum et quam iucundum habitare fratres in unum [1])! Hoc

---

1) Ps. 132, (133,) 1.

tu psallere non facile nosti, nisi quo tempore cum compluribus coenas. Conventus autem illi stationibus prius et ieiunationibus operati, dolere cum dolentibus, et ita demum congaudere gaudentibus norunt. Si et ista sollemnia, quibus tunc praesens patrocinatus est sermo, nos quoque in diversis provinciis fungimur in spiritu invicem repraesentati, lex est sacramenti.

14. Horum igitur tempora observantes et dies et menses et annos galaticamur[1]) plane, si Iudaicarum caeremoniarum, si legalium sollemnitatum observantes sumus; illas enim apostolus dedocet compescens veteris testamenti in Christo sepulti perseverantiam et novi sistens. Quodsi nova conditio in Christo[2]), nova[3]) et sollemnia esse debebunt; aut si omnem in totum devotionem temporum et dierum et mensium et annorum erasit apostolus, cur pascha celebramus annuo circulo in mense primo? cur quinquaginta exinde diebus in omni exsultatione decurrimus? cur stationibus quartam et sextam sabbati dicamus et ieiuniis parasceven? quamquam vos etiam sabbatum, si quando continuatis, nunquam nisi in pascha ieiunandum[4]) secundum rationem alibi redditam, nobis certe omnis dies etiam vulgata consecratione celebratur. Nec ergo apud apostolum differentiae ratio, distinguentem nova et vetera. Sed et hic inaequalitas vestra ridebitur, cum vetustatum formam nobis exprobratis, in qua caussam novitatis accusatis.

15. Reprobat etiam illos, qui iubeant cibis abstinere[5]), sed de providentia spiritus sancti, praedamnans iam haereticos perpetuam abstinentiam praecepturos ad destruenda et despicienda opera creatoris, quales inveniam apud Marcionem, apud Tatianum, apud Iovem hodiernum de Pythagora haereticum, non apud paracletum. Quantula est enim apud nos interdictio ciborum? Duas in anno hebdomadas xerophagiarum nec totas, exceptis scilicet sabbatis et do-

---

1) Gal. 4, 10 sqq. 2) 2 Cor. 5, 17. 3) Alii: in Christo sepulti perseverant, iam nova etc.; sed vocabula ista sep. pers. iam quae etiam in cod. Wouweri desunt, deleverunt Rig. et Iunius, et recte quidem. 4) Scribendum s. ieiuniis dicandum, s. quo nunquam — ieiunandum. 5) Pamelius, cui assensus est Rigalt., corr. iubebant cibis abst. — In sqq. vulgo legebatur sp. sanctus, quod in sp. sancti immutarunt Ciacconius et Rig. — 1 Tim. 4. 3.

minicis, offerimus deo, abstinentes ab eis, quae non reiicimus, sed differimus. Atqui ad Romanos scribens, vos nunc compungit detrectatores huius officii: ne propter pabulum solveritis, inquit, opus dei. Quod opus? de quo ait: bonum est carnem non edere et vinum non potare[1]). Nam qui in istis servit, placabilis et propitiabilis deo nostro est. Quidam credit omnia manducanda esse, quidam autem infirmus olere vescitur, qui manducat, ne vilificet[2]) non manducantem. Tu quis es, qui alienum servum iudicas? Et qui manducat, et qui non manducat, deo agit gratias[3]). Cnm autem humano arbitrio vetet controversiam fieri, quanto magis divino. Ita sciebat quosdam castigatores et interdictores victus incusare, qui ex fastidio, non qui ex officio abstinerent, probare vero qui in honorem, non qui in convitium creatoris. Et si claves macelli tibi tradidit permittens esui omnia ad constituendam idolothytorum exceptionem[4]), non tamen in macello regnum dei inclusit, nec enim, inquit, esus aut potus est dei regnum, et esca nos deo non commendat[5]), (non ut de arida dictum putes, sed potius de uncta et accurata,) siquidem subiiciens: nec si manducaverimus, abundabimus, nec si non manducaverimus, deficiemus[6]), tibi magis insonat, qui abundare te existimas, si edas, et deficere, si non edas et ideo ista detractas. Dominum quoque quam indigne ad tuam libidinem interpretaris passim manducantem et bibentem, sed puto, quod etiam ieiunarit, qui beatos non saturatos, sed esurientes et sitientes pronuntiarit; qui escam profitebatur, non quam discipuli existimarant, sed paterni operis perfectionem, docens operari escam, quae permanet in vitam aeternam, in ordinaria etiam oratione panem mandans postulandum[7]), non et Attalicas[8]). Sic et Esaias non negavit deum elegisse ieiunium, sed quale non elegerit enumeravit. In diebus enim, inquit, ieiuniorum vestrorum inveniuntur voluptates[9]) vestrae, et omnes subiectos vobis succutitis, aut ad convitia et lites ieiunatis et caeditis pugnis, non tale ieiu-

---

1) Rom. 14, 17. 20. 2) Ed. Fran. et Rig. mellificet. 3) Rom. 14, 2 sqq. 4) 1 Cor. 10, 25 sqq. 5) Rom. 14, 17. 6) 1 Cor. 8, 8. 7) Matth. 11, 19. 4, 2. 5, 6. Ioa. 4, 34. 6, 27. Matth. 6, 11. 8) Wouw. et Rig. Attal. divitias. 9) Ed. Fran. voluntates.

nium ego elegi[1]), sed quale subiecit, et subiiciendo no abstulit, sed confirmavit.

16. Nam et si mavult opera iustitiae, non tamen sine sacrificio, quod est anima conflictata[2]) ieiuniis, ille certe deus, cui nec populus incontinens gulae placuit, nec sacerdos, nec prophetes. Manent adhuc monumenta concupiscentiae, ubi sepultus est populus carnis avidissimus usque ad choleram ortygometras cruditando[3]). Eliditur pro templi foribus senior Heli, filii eius in acie ruunt, nurus exspirat in partu[4]); hanc enim meruerat a deo plagam domus impudens, sacrificiorum carnalium defraudatrix. Sameas, homo dei, cum exitum prophetasset idololatriae introductae a rege Hieroboam, post manum eius regis arefactam et statim restitutam, post altare diffusum, ob haec signa et satisfactione invitatus a rege plane excusavit. Prohibitus enim a deo fuerat, illic cibum in totum attingere; sed ab alio mox sene mentito prophetiam temere pastus, secundum verbum dei ibidem factum super mensam non est in paternis sepultus; leonis enim in via occursu prostratus et apud exteros conditus poenam deserti ieiunii luit[5]). Haec erunt exempla et populo et episcopis, etiam spiritalibus, si quam incontinentiam gulae admiserint. Sed nec apud inferos admonitio cessavit, ubi in divite quidem convivia cruciantur, in paupere vero ieiunia recreantur, habentia praeceptores Moysen et prophetas[6]). Nam et Iohel exclamavit: sancite ieiunium et praedicate orationem[7]), prospiciens iam et tunc, et alios apostolos et prophetas sancituros ieiunium et praedicaturos officia curantia deum; unde et qui in idolis comendis et in aris[8]) ornandis et ad singulas horas salutandis adulantur, curationem facere dicuntur. Sed et omnem ταπεινοφρόνησιν ethnici agnoscunt. Cum stupet coelum et aret annus, nudipedalia denuntiantur, magistratus purpuras ponunt, fasces retro avertunt, precem indigitant, hostiam instaurant. Apud quasdam vero colonias praeterea annuo ritu saccis velati et cinere conspersi idolis suis invidiam[9])

---

1) Ies. 58, 3 sqq. 2) Ps. 50, 18. 3) Num. 11, 4. 13. 32 sqq. 4) 1 Sam. 4, 17 sqq. 5) 1 Reg. cap. 13. 6) Luc. 16, 25. 29. 7) Gelenius: sanctificate ieiunium et orationem. 8) Ita codd. Wouweri et Ursini, in quibus post salut. etiam additum est diis. Alii: in hac re ornandis etc. 9) Alii: inediam; cf. Apolog. 40 extr.

supplicem obiiciunt, balnea et tabernacula in nonam usque cluduntur; unus in publico ignis apud aras, aquae nec in lancibus; Niniviticum credo iustitium. Iudaicum certe ieiunium ubique celebratur, cum omissis templis per omne litus quocunque in aperto aliquando iam precem ad coelum mittunt. Et licet cultu et ornatu moeroris munus infament, tamen fidem abstinentiae affectant et stellae auctoritatem demorantis suspirant. Sed bene, quod in nostris xerophagiis blasphemias ingerens, casto Isidis et Cybeles eas adaequas. Admitto testimonialem comparationem. Hinc divina constabit, quam diabolus divinorum aemulator imitatur. Ex veritate mendacium struitur, ex religione superstitio compingitur. Hinc tu eo irreligiosior, quanto ethnicus paratior. Ille denique idolo gulam suam mactat, tu deo non vis. Deus enim tibi venter est[1]), et pulmo templum, et aqualiculus altare, et sacerdos coquus, et sanctus spiritus nidor, et condimenta charismata, et ructus prophetia.

17. Vetus es[2]), vera si velimus dicere, tu qui tantum gulae indulges, et merito te priorem iactitas; semper agnosco sapere Esau venatorem ferarum; ita passim indagandis turdis studes, ita de campo laxissimae disciplinae tuae venis, ita spiritu deficis; si tibi lenticulam defruto irrufatam obtulero, statim totos primatus tuos vendes; apud te agape in cacabis fervet, fides in culinis calet, spes in ferculis iacet. Sed maioris est agape, quia per hanc adolescentes tui cum sororibus dormiunt; appendices scilicet gulae lascivia atque luxuria est. Quam societatem et apostolus sciens, cum praemisisset non in ebrietatibus nec in comessationibus, adiunxit, nec in cubilibus et libidinibus[3]). Ad elogium gulae tuae pertinet, quod duplex apud te praesidentibus honor binis partibus deputatur, cum apostolus[4]) duplicem honorem dederit, ut et fratribus et praepositis. Quis sanctior inter vos, nisi convivandi frequentior, nisi obsonandi pollucibilior, nisi calicibus instructior? Merito homines solius animae et carnis, spiritalia recusatis; talibus si placerent prophetae, mei non erant. Cur ergo non constanter praedicatis: manducemus et bibamus, cras enim moriemur[5]). Sicuti nos non dubitamus exserte mandare:

---

1) Rom. 16, 18. 2) Ed. Fran. prophetia vetus est. Vera si velimus dicere etc. 3) Rom. 13, 13. 4) 1 Tim. 5, 17 5) Ies. 22, 13. 1 Cor. 15, 32.

ieiunemus fratres et sorores, ne forte cras moriamur. Palam disciplinas nostras vindicemus. Nos certi sumus, eos qui in carne sunt deo placere non posse [1]), non utique in substantia carnis, sed in cura, sed in affectione, sed in operatione, sed in voluntate. Macies non displicet nobis; neque enim ad pondus deus carnem tribuit, sicut nec spiritum ad mensuram [2]). Facilius, si forte per angustam salutis ianuam introibit caro exilior; citius resuscitabitur caro levior, diutius in sepultura durabit caro aridior. Saginentur pugiles et pyctae olympici; illis ambitio corporis competit, quibus et vires necessariae, et tamen illi quoque xerophagiis invalescunt. Sed nostra alia robora aliaeque vires, sicut et alia certamina, quibus non est luctatio adversus carnem et sanguinem, sed adversus mundi potestates, adversus spiritalia malitiae [3]); adversus haec non carne et sanguine, sed fide et spiritu robusto oportet adsistere. Ceterum saginatior Christianus ursis et leonibus forte, quam deo, erit necessarius, nisi quod et adversus bestias maciem exercere debebit.

DE

VIRGINIBUS VELANDIS.

1. Proprium iam negotium passus meae opinionis, latine quoque ostendam virgines nostras velari oportere, ex quo transitum aetatis suae fecerint; hoc exigere veritatem, cui nemo praescribere potest, non spatium temporum, non patrocinia personarum, non privilegium regionum. Ex his enim fere consuetudo, initium ab aliqua ignorantia vel simplicitate sortita, in usum per successionem corroboratur et ita adversus veritatem vindicatur. Sed dominus noster Christus veritatem se [4]), non consuetudinem, cognominavit. Si semper Christus, et prior omnibus; aeque veritas sem-

1) Rom. 8, 8. 2) Ioa. 3, 34. 3) Eph. 6, 12. 4) Ioa. 14, 6.

piterna et antiqua res. Viderint ergo, quibus novum est, quod sibi vetus est. Haereseis non tam novitas, quam veritas revincit. Quodcunque adversus veritatem sapit, hoc erit haeresis, etiam vetus consuetudo. Ceterum suo vitio quis quid ignorat. Quod autem ignoratur, fuit tam requirendum, quam recipiendum quod agnoscitur. Regula quidem fidei una omnino est, sola immobilis et irreformabilis, credendi scilicet in unicum deum omnipotentem, mundi conditorem, et filium eius Iesum Christum, natum ex virgine Maria, crucifixum sub Pontio Pilato, tertia die resuscitatum a mortuis, receptum in coelis, sedentem nunc ad dexteram patris, venturum iudicare vivos et mortuos per carnis etiam resurrectionem. Hac lege fidei manente, cetera iam disciplinae et conversationis admittunt novitatem correctionis, operante scilicet et proficiente usque in finem gratia dei. Quale est enim, ut diabolo semper operante et adiiciente quotidie ad iniquitatis ingenia opus dei aut cessaverit aut proficere destiterit? Cum propterea paracletum miserit dominus, ut, quoniam humana mediocritas omnia semel capere non poterat, paulatim dirigeretur et ordinaretur et ad perfectum perduceretur disciplina ab illo vicario domini, spiritu sancto. Adhuc, inquit, multa habeo loqui vobis, sed nondum potestis ea baiulare; cum venerit ille spiritus veritatis, deducet vos in omnem veritatem et supervenientia renuntiabit vobis [1]). Sed et supra de hoc eius opere pronuntiavit. Quae est ergo paracleti administratio, nisi haec, quod disciplina dirigitur, quod scripturae revelantur, quod intellectus reformatur, quod ad meliora proficitur? Nihil sine aetate est, omnia tempus exspectant. Denique Ecclesiastes, tempus, inquit, omni rei [2]). Aspice ipsam creaturam paulatim ad fructum promoveri. Granum est primo, et de grano frutex oritur, et de frutice arbuscula enititur; deinde rami et frondes invalescunt, et totum arboris nomen expanditur, inde germinis tumor et flos de germine solvitur, et de flore fructus aperitur; is quoque rudis aliquamdiu et informis, paulatim aetatem suam dirigens, eruditur in mansuetudinem saporis. Sic et iustitia (nam idem deus iustitiae et creaturae) primo fuit in rudimentis, natura deum metuens; de-

---

1) Ioa. 16, 12. 2) Eccles. 3, 17.

hinc per legem et prophetas promovit in infantiam; dehinc per evangelium efferbuit in iuventutem; nunc per paracletum componitur in maturitatem. Hic erit solus a Christo magister et dicendus et verendus. Non enim ab se loquetur[1]), sed quae mandantur a Christo. Hic solus antecessor, quia solus post Christum. Hunc qui receperunt, veritatem consuetudini anteponunt. Hunc qui audierunt usque nunc non olim[2]) prophetantem, virgines contegunt.

2. Sed nolo interim hunc morem veritati deputare; consuetudo sit tantisper, ut consuetudini etiam consuetudinem opponam. Per Graeciam et quasdam barbarias eius plures ecclesiae virgines suas abscondunt. Est et sub hoc coelo institutum istud alicubi, ne qui gentilitati graecanicae aut barbaricae consuetudinem illam adscribat. Sed eas ego ecclesias proposui, quas et ipsi apostoli vel apostolici viri condiderunt, et puto ante quosdam. Habent igitur et illae eandem consuetudinis auctoritatem, tempora et antecessores opponunt magis, quam posterae istae. Quid observabimus, quid deligemus? Non possumus respuere consuetudinem, quam damnare non possumus, utpote non extraneam, quia non extraneorum; cum quibus scilicet communicamus ius pacis et nomen fraternitatis. Una nobis et illis fides, unus deus, idem Christus, eadem spes, eadem lavacri sacramenta; semel dixerim, una ecclesia sumus. Ita nostrum est, quodcunque nostrorum est. Ceterum dividis corpus; tamen hic, sicut in omnibus varie institutis et dubiis et incertis fieri solet, adhibenda fuit examinatio, quae magis ex duabus tam diversis consuetudinibus disciplinae dei conveniret. Et utique ea deligenda, quae virgines includit, soli deo notas, quibus, praeter quod a deo non ab hominibus captanda gloria est, etiam ipsum bonum suum erubescendum est. Virginem magis laudando quam vituperando confundas; quia delicti durior frons est, ab ipso et in ipso delicto impudentiam docta. Nam illam consuetudinem, quae virgines negat, dum ostendit, nemo probasset, nisi aliqui tales, quales virgines ipsae. Tales enim oculi volent vir-

---

1) Cod. Wouweri et Rig. loquitur. 2) Ita Rig. ex auctoritate codd. Wouw. et Ursini; cod. Divion., Rhen. et alii: usque non olim. Sed probabiliter Rig. vv. non olim interpretandi caussa esse adscripta, ut sola vv. usque nunc sint retinenda, coniecit.

ginem visam, quales habet virgo, quae videri volet. Invicem se eadem oculorum genera desiderant. Eiusdem libidinis est videri et videre. Tam sancti viri est suffundi, si virginem viderit, quam sanctae virginis, si a viro visa sit.

3. Sed nec inter consuetudinis dispicere voluerunt illi sanctissimi antecessores. Tamen tolerabilius apud nos ad usque proxime utrique consuetudini communicabatur. Arbitrio permissa res erat, ut quaeque voluisset, aut tegi aut prostitui, sicut et nubere, quod et ipsum neque cogitur neque prohibetur. Contenta erat veritas pacisci cum consuetudine, ut tacite sub consuetudinis nomine frueretur se vel ex parte. Sed quoniam coeperat agnitio proficere, ut per licentiam utriusque moris indicium melioris partis emergeret, statim ille adversarius bonorum multoque institutorum opus suum fecit. Ambiunt virgines hominum adversus virgines dei nuda plane fronte in temerariam audaciam excitatae, et virgines videntur, quae aliquid a viris petere possunt, nedum tale factum, ut scilicet aemulae earum, tanto magis liberae, quanto Christi solius ancillae, dedantur illis. Scandalizamur, inquiunt, quia aliter aliae incedunt, et malunt scandalizari quam provocari. Scandalum, nisi fallor, non bonae rei, sed malae exemplum est, aedificans ad delictum. Bonae res neminem scandalizant, nisi malam mentem. Si bonum est modestia, verecundia, fastidium gloriae, soli deo captans placere: agnoscant malum suum, quae de tali bono scandalizantur. Quid enim, si et incontinentes dicant se a continentibus scandalizari, continentia revocanda est? Et ne multi nobis scandalizentur, monogamia recusanda est? Cur non magis hae querantur, scandalo sibi esse petulantiam, impudentiam ostentaticiae virginitatis? Propter eiusmodi igitur capita nundinaticia trahantur virgines sanctae in ecclesiam, erubescentes, quod cognoscantur in medio, paventes, quod detegantur arcessitae quasi ad stuprum. Non minus enim et hoc pati nolunt. Omnis publicatio virginis bonae stupri passio est, et tamen vim carnis pati minus est, quia de officio naturae venit. Sed cum spiritus ipse violatur in virgine sublato velamine, didicit amittere quod tuebatur. O sacrilegae manus, quae dicatum deo habitum detrahere potuerunt! Quid peius aliquis persecutor fecisset, si hoc a virgine electum cognovisset? Denudasti puellam a capite, et tota iam virgo

sibi non est, alia est facta. Exsurge igitur veritas, et quasi de patientia erumpe; nullam volo consuetudinem defendas, nam iam et illa consuetudine, sub qua te fruebaris, expugnatur [1]), Te esse demonstra, quae virgines tegis. Ipsa scripturas tuas interpretare, quas consuetudo non novit; si enim nosset, nunquam esset.

4. Quatenus autem et de scripturis adversus veritatem argumentari consuetudo est, statim opponitur nobis nullam mentionem virginum ab apostolo [2]) factam, ubi de velamine praefinit, sed tantum mulieres nominatas, cum, si voluisset et virgines tegi, de virginibus quoque cum mulieribus nominatis pronuntiasset. Quomodo illic, inquit, ubi de nuptiis tractat, quid observandum sit etiam de virginibus, declarat? Itaque non contineri eas lege velandi capitis, ut non nominatas in hac lege, imo ex hoc revelari, qua non iubentur, quae nec nominantur. Sed et nos eandem argumentationem retorquemus. Qui enim sciebat alias utriusque generis facere mentionem, virginis dico et mulieris, id est non virginis, ex caussa distinctionis, in his, in quibus non nominat virginem, non faciens distinctionem, ostendit conditionis communionem. Ceterum potuit hic quoque constituere differentiam inter virginem et mulierem, sicut alibi dicit, divisa est mulier et virgo [3]). Igitur quas non divisit tacendo, in altera iniit [4]). Nec tamen quia illic divisa est et mulier et virgo, hic quoque patrocinabitur illa divisio, ut quidam volunt. Quanta enim alibi dicta non valent, ubi dicta scilicet non sunt, nisi si eadem sit caussa, quae alibi, ut sufficiat semel dictum. Illa autem caussa virginis et mulieris, longe divisa est ab hac specie. Divisa est, inquit, mulier et virgo. Quare? quoniam innupta, id est virgo, cogitat ea, quae sunt domini, ut sit sancta et corpore et spiritu; nupta autem, id est non virgo, cogitat quomodo placeat viro [4]). Haec erit interpretatio divisionis illius, nullum habens locum in isto capitulo, in quo neque de nuptiis neque de animo et cogitatu mulieris et virginis pronuntiatum, sed de capite velando. Cuius nullam volens esse disceptationem spiritus sanctus uno nomine mulieris etiam virginem intelligi voluit, quam proprie non nominando

---

1) Ed. Fran. et Rig. expungitur. 2) 1 Cor. 11, 5 sqq.
3) Pamel. et Rig. coni. inalteravit. 4) 1 Cor. 7, 32 sqq.

a muliere non separavit, et non separando coniunxit ei, a qua non separavit. Novum est nunc ergo principali vocabulo uti et cetera nihilominus in eo vocabulo intelligi, ubi nulla est necessitas singillatim distinguendae universitatis? Naturaliter compendium sermonis et gratum et necessarium est, quoniam sermo laciniosus et onerosus et vanus est. Sic et generalibus vocabulis contenti sumus, comprehendentibus in se specialium intellectum. Ergo iam de vocabulo ipso. Naturale vocabulum est femina, naturalis vocabuli generale mulier, generalis etiam speciale virgo vel nupta vel vidua vel quot etiam aetatis nomina accedunt. Subiectum igitur est generali speciale, quia generale prius est, et subiectivum[1]) antecessivo et portionale universali, in ipso intelligitur, cui subiicitur, et in ipso significatur, quia in ipso continetur. Sic nec manus nec pes nec ullum membrorum desiderat significari corpore nominato. Et si mundum dixeris, illic erit et coelum, et quae in eo, sol et luna et sidera et astra et terra et freta et omnis census elementorum. Omnia dixeris, quod ex omnibus constat. Sic et mulierem nominando, quicquid est mulieris, nominavit.

5. Sed quoniam ita mulieris nomen usurpant, ut non putent competere illud, nisi ei soli, quae virum passa sit, probari a nobis oportet, proprietatem eius vocabuli ad sexum ipsum, non ad gradum sexus pertinere, quo communiter etiam virgines censeantur. Cum hoc genus secundi hominis a deo factum est in adiutorium hominis[2]), femina illa, statim mulier est cognominata, adhuc felix, adhuc digna paradiso, adhuc virgo. Vocabitur, inquit, mulier[3]). Habes itaque nomen, non dico iam virgini commune, sed proprium, quod a principio virgo sortita est. Sed ingeniose quidam de futuro volunt dictum: vocabitur mulier, quasi quae hoc futura esset, cum virginitatem resignasset, quoniam et adiecit: Propterea relinquet homo patrem et matrem, et conglutinabitur mulieri suae, et erunt duo in una carne[4]). Ostendant igitur primo, ubi sit subtilitas ista, si de futuro mulier cognominata est, quod interea vocabulum acceperit? Non potest enim sine vocabulo praesentis

---

1) Rig. subcessivum. 2) Gen. 2, 18. 3) Gen. 2, 23. 4) Gen. 2, 24.

qualitatis suae fuisse. Ceterum quale est, ut, quae in futurum vocaretur nomine designato, in praesenti nihil cognominaretur? Omnibus animalibus Adam nomina imposuit et nemini ex futura conditione, sed ex praesenti institutione; cui conditio quaecunque serviret, hoc appellata, quod a primordio voluit. Quid ergo tunc vocabatur? Atquin quotiescunque in scriptura nominatur, mulier appellatur, antequam nupta, et nunquam virgo, cum virgo. Hoc nomen tum unum illi fuit, et quando nihil prophetico modo dictum est. Nam cum scriptura refert fuisse nudos duos, Adam et mulierem eius, nec hoc de futuro sapit, quasi mulierem dixerit eius, in praesagio uxoris, sed quoniam et innupta illius mulier, ut de substantia ipsius. Hoc, inquit, os ex ossibus meis et caro ex carne mea [1]) vocabitur mulier. Hinc ergo tacita conscientia naturae ipsa divinitas animae in usum sermonis eduxit nescientibus hominibus, sicut et alia multa, quae ex scriptura fieri et dici solere alibi poterimus ostendere, uti mulieres nostras dicamus uxores, quamquam et improprie quaedam loquamur. Nam et Graeci, qui magis vocabulo mulieris in uxore utuntur, alia habent propria vocabula uxoris. Sed malo hunc usum ad scripturae testimonium deputare. Ubi enim duo in unam carnem efficiuntur per matrimonii nexum, caro ex carne et os ex ossibus vocatur secundum originem mulier eius, ex cuius substantia incipit censeri facta uxor. Ita mulier non natura nomen est uxoris, sed uxor conditione nomen est mulieris. Denique mulier et non uxor dici potest, non mulier autem uxor dici non potest, quia nec esse. Constituto igitur nomine novae feminae, quod est mulier, et explicito quod prius fuit, id est nomine assignato, convertit iam ad propheticam rationem, uti diceret: propter hanc relinquet homo patrem et matrem. Adeo separatum est nomen a prophetia, quantum et ab ipsa persona, ut non utique de ipsa Eva dixerit, sed in illas feminas futuras, quas in matrice generis feminini nominarit. Alioquin non Adam relicturus erat patrem et matrem, quos non habebat, propter Evam. Ergo non ad Evam pertinet, quia nec ad Adam, quod prophetice dictum est. De maritorum enim conditione praedictum, qui ob mulierem parentes suos erant relicturi, quod in Evam

1) Gen. 2, 23.

cadere non potuit, quia nec in Adam. Si ita res est, apparet non propter futurum mulierem cognominatam, ad quam futurum non pertinebat. Eo accedit, quod ipse rationem eius nominis edidit. Cum enim dixisset: vocabitur mulier, addidit: quoniam ex viro suo sumpta est, et ipso adhuc virgine. Sed dicemus et de viri nomine suo loco. Nemo itaque nomen ad prophetiam interpretetur, quod ex alia significatione deductum est, praesertim cum appareat, ubi de futuro nomen acceperit, illic scilicet, ubi Eva cognominatur, personali iam vocabulo, quia naturale praecesserat. Si enim Eva mater viventium est, ecce ex futuro cognominatur, ecce uxor et non virgo praenuntiatur. Hoc erit vocabulum nupturae; ex nupta enim mater. Ita hic quoque ostenditur, non de futuro mulierem tunc nominatam, quae postmodum acceptura erat futurae conditionis suae nomen. Responsum satis est ad hanc partem.

6. Videamus nunc, si et apostolus formam vocabuli istius secundum Genesim observet sexui deputans illud, sic mulierem vocans virginem Mariam, quemadmodum et Genesis Evam. Scribens enim ad Galatas, misit, inquit, deus filium suum factum ex muliere [1]), quam utique virginem constat fuisse, licet Hebion resistat. Agnosco et angelum Gabrielem ad virginem missum; sed cum benedicit, illam inter mulieres non inter virgines deputat: Benedicta tu inter mulieres [2]). Sciebat et angelus mulierem etiam virginem dici. Sed et ad haec duo ingeniose quidam respondisse sibi visus est: quoniam quidem desponsata est Maria, idcirco et ab angelo et ab apostolo mulierem pronuntiatam. Desponsata enim, quodammodo nupta. Tamen inter quodammodo et verum satis interest, duntaxat hoc in loco, nam alibi ita sane habendum est. Nunc vero, non quasi iam nuptam mulierem Mariam pronuntiaverunt, sed quasi nihilominus feminam, etiamsi non sponsam, quasi hoc a primordio dictam. Illud enim praeiudicet necesse est, a quo forma descendit. Ceterum quod pertineat ad hoc capitulum, si hic desponsatae adaequatur, ut ideo mulier dicta sit Maria, non qua femina, sed qua maritata, iam ergo Christus non ex virgine natus est, quia ex desponsata, quae virgo esse desierit hoc nomine. Quod si ex virgine natus est,

1) Gal. 4, 4. 2) Luc. 1, 28.

licet et desponsata, tamen integra, agnosce mulierem etiam virginem, etiam integram dici. Hic certe nihil prophetice dictum videri potest, ut futuram mulierem, id est nuptam, apostolus nominarit, dicendo factum ex muliere. Non enim poterat posteriorem mulierem nominare, de qua Christus nasci non habebat, id est virum passam; sed illa, quae erat praesens, quae erat virgo, et mulier vocabatur per vocabuli huius proprietatem, secundum primordii formam virgini et ita universo mulierum generi defensam.

7. Convertamur ad ipsas iam rationes recensendas, per quas apostolus docet velari feminam oportere, an eaedem etiam virginibus competant, ut ex hoc quoque vocabuli communio inter virgines et non virgines constet, dum eaedem velaminis caussae in utraque parte deprehenduntur. Si caput mulieris vir est, utique et virginis, de qua fit mulier illa quae nupsit, nisi si virgo tertium genus est monstruosum aliquod sui capitis. Si mulieri turpe est radi sive tonderi [1]), utique et virgini. Proinde viderit seculum aemulum dei, si ita virgini caesum capillum decori mentitur, quemadmodum et puero permissum. Ergo cui aeque non convenit radi sive tonderi, aeque convenit operiri. Si gloria viri est mulier, quanto magis virgo, quae et gloria sibi est? Si mulier ex viro et propter virum, costa illa Adae, virgo primum fuit. Si mulier potestatem habere super caput debet, vel eo iustius virgo, ad quam pertinet, quod in caussa est. Si enim propter angelos [2]), scilicet quos legimus a deo et coelo excidisse ob concupiscentiam feminarum, quis praesumere potest, tales angelos maculata iam corpora et humanae libidinis reliquias desiderasse, ut non ad virgines potius exarserint, quarum flos etiam humanam libidinem excusat? Nam et scriptura sic suggerit: Et factum est, inquit, cum coepissent homines plures fieri super terram, et filiae natae sunt eis; conspicati autem filii dei filias hominum, quod pulchrae essent, acceperunt sibi uxores ex omnibus quas elegerunt. Hic enim nomen mulierum Graecum uxores sapit, quia de nuptiis mentio est. Cum ergo filias hominum dicit, manifeste virgines portendit, quae adhuc apud parentes deputarentur. Nam nuptae maritorum nuncupantur, cum potuerit dixisse uxores hominum, aeque

1) 1 Cor. 11, 6. 2) 1 Cor. 11, 8. 10. 3) Gen. 6, 1 sq.

non adulteros nominans angelos, sed maritos, dum innuptas sumunt filias hominum, quas natas supra dixit; sic quoque virgines significavit supra natas. At hic angelis nuptas aliud eas nescio, quam natas et dehinc nuptas. Debet ergo adumbrari facies tam periculosa, quae usque ad coelum scandala iaculata est, ut cum deo adsistens, cui rea est angelorum exterminatorum, ceteris quoque angelis erubescat, et malam illam aliquando libertatem capitis sui comprimat iam nec hominum oculis offerendam. Sed etsi contaminatas iam feminas angeli illi appetissent, tanto magis propter angelos virgines velari debuissent, quanto magis propter virgines angeli deliquisse potuissent. Si autem et naturae praeiudicium adiicit apostolus, quod honor sit mulieris redundantia capillorum, quia coma pro operimento est[1]), utique hoc maxime virgini insigne est, quarum et ornatus ipse proprie sic est, ut cumulata in verticem ipsam capitis arcem ambitu crinium contegat.

8. Horum certe omnium contraria efficiunt, ne vir caput velet, scilicet quia non sit naturaliter consecutus ambitionem capillorum, quia radi sive tonderi non sit turpe illi, quia non propter illum angeli exorbitarint, quia gloria et imago dei sit, quia caput eius Christus[2]). Itaque cum de viro et muliere apostolus tractet, cur illam oporteat velari, illum vero non, apparet, cur et virginis silentium fecerit, eadem ratione scilicet virginem in muliere intelligendam sinens, qua et puerum ut in viro deputandum non nominavit, totum ordinem utriusque sexus propriis vocabulis complexus, mulieris et viri. Sic etiam Adam adhuc integer, vir in Genesi est cognominatus, vocabitur, inquit, mulier, quia de viro suo sumpta est[3]). Sic vir Adam ante nuptiarum congressum, quemadmodum et Eva mulier. De utraque parte satis ad universam speciem cuiusque sexus apostolus pronuntiavit et breviter et plene tam instructa definitione; omnis, inquit, mulier[4]). Quid est omnis, nisi omnis generis, omnis ordinis, omnis conditionis, omnis dignitatis, omnis aetatis? siquidem omne totum est et integrum et nulla sui parte defectum. Pars autem mulieris et virgo est. Aeque et de viro non velando: omnis[5]), inquit. Ecce

1) 1 Cor. 11, 15. 2) 1 Cor. 11, 2. 7. 3) Genes. 2, 23. 4) 1 Cor. 11, 5. 5) 1 Cor. 11, 4.

duo diversa nomina, vir et mulier, omnis uterque; duae leges obnoxiae invicem, hinc velandi, inde nudandi. Igitur si eo, quod dictum sit omnis vir, commune est nomen viri, etiam nondum viri, masculi investis; commune autem cum sit nomen secundum naturam, communis est et lex non velandi eius, qui inter viros virgo est, secundum disciplinam: cur non praeiudicatum sit, proinde et mulierem virginem omnem muliere nominata contineri consortio nominis, ut contineatur et communione legis? Si virgo mulier non est, nec vir investis est. Si non operitur virgo, quia mulier non sit, operiatur investis, quia vir non sit. Eiusdem virginitatis aequa sit venia. Sicut virgines non coguntur velari, ita pueri non iubeantur revelari. Cur ex parte definitionem apostoli agnoscimus absolutam circa omnem virum, nec retractamus, quare non et puerum nominarit, ex parte autem praevaricamur, aeque absoluta ea circa omnem mulierem? Si quis, inquit, contentiosus est, nos talem consuetudinem non habemus, neque ecclesia dei [1]). Ostendit contentionem aliquam de ista specie fuisse, ad quam exstinguendam toto compendio usus est, neque virginem nominans, ut ostenderet dubitandum de velanda non esse, et omnem nominans mulierem, cum nominasset virginem. Sic et ipsi Corinthii intellexerunt. Hodie denique virgines suas Corinthii velant; quid docuerint apostoli, qui didicerunt, approbant.

9. Videamus nunc, an sicut naturae et caussae argumenta virgini quoque competere monstravimus, ita etiam disciplinae ecclesiasticae praescripta de muliere in virginem spectent. Non permittitur mulieri in ecclesia loqui, sed nec docere [2]), nec tinguere, nec offerre, nec ullius virilis muneris, nedum sacerdotalis officii sortem sibi vindicare. Quaeramus, an aliquid horum virgini liceat. Si virgini non licet, sed in omnibus eadem conditione subiicitur, et necessitas humilitatis cum muliere censetur; unde illi unum hoc licebit, quod omni feminae non licet? Quid praerogativae meretur adversus conditionem suam, si qua virgo est, et carnem suam sanctificare proposuit? Idcirco velaminis venia fit illi, ut in ecclesiam notabilis et insignis introeat, ut honorem sanctitatis in libertate capitis ostendat? Potuit

---

1) 1 Cor. 11, 16. 2) 1 Cor. 14, 34. 1 Tim. 2, 12.

dignius honorari aliqua praerogativa virilis aut gradus aut officii. Plane scio alicubi virginem in viduatu ab annis nondum viginti collocatam. Cui si quid refrigerii debuerat episcopus, aliter utique salvo respectu disciplinae praestare potuisset, ne tale nunc miraculum, ne dixerim monstrum, in ecclesia denotaretur, virgo vidua; hoc quidem portentuosior, quod nec qua vidua caput texit, utrumque se negans, et virginem, quae vidua deputetur, et viduam, quae virgo dicatur. Sed ea auctoritate illic sedet intecta, qua et virgo, ad quam sedem praeter annos sexaginta [1]) non tantum univirae, id est nuptae, aliquando eliguntur, sed et matres et quidem educatrices filiorum, scilicet ut experimentis omnium affectuum structae facile norint ceteras et consilio et solatio iuvare, et ut nihilominus ea decucurrerint, per quae femina probari potest. Adeo nihil virgini ad honorem de loco permissum est.

10. Sic nec de aliquibus insignibus. Ceterum satis inhumanum, si feminae quidem per omnia viris subditae honorigeram notam virginitatis suae praeferant, qua suspiciantur et circumspiciantur et magnificentur a fratribus; viri autem, tot virgines, tot spadones voluntarii, caeco bono suo incedant, nihil gestantes, quod et ipsos faceret illustres. Debebunt etiam et ipsi aliqua sibi insignia defendere, aut pennas Garamantum aut crobylos [2]) barbarorum, aut cicadas Atheniensium aut cirros Germanorum aut stigmata Britonum, aut ex diverso fiat, capite velati in ecclesia lateant. Certi sumus spiritum sanctum magis masculis tale aliquid subscribere potuisse, si feminis subscripsisset, cum praeter sexus auctoritatem, etiam ipsius continentiae nomine masculos potius honorari oportuisset. Quarum quanto sexus avidior et calidior in feminas, tanto continentia maioris ardoris laboratior ideoque dignior omni ostentatione, si ostentatio virginitatis est dignitas. Non enim et continentia virginitati antistat, sive viduorum, sive qui ex consensu contumeliam communem iam recusaverunt. Nam virginitas gratia constat, continentia vero virtute. Non concupiscendi, cui concupiscendo inoleveris, grande certamen

1) 1 Tim. 5, 9. 2) Rhenanus in ed. I. scrobulos; Gelenius: strobulos (στροβίλους); Salmasius et Rigalt. stropulos; ed. Franeker. et Priorius: crobylos (κρωβύλους).

est; cuius autem concupiscendi ignoraveris fructum, facile non concupisces, adversarium non habens, concupiscentiam fructus. Quomodo ergo non magis viris aliquid tale deus in honorem subscripsisset, vel quia familiariori, scilicet imagini suae, vel quia plus laboranti? Si autem nihil masculo, multo magis feminae.

11. Sed quod supra intermisimus ex parte subsecutae disputationis, ne cohaerentiam eius dispergeremus, nunc responso expungemus. Ubi enim gradum fiximus de apostoli absoluta definitione, omnem mulierem etiam omnis aetatis intelligendam [1]), responderi ex diverso habebat, ergo a nativitate et a primo nomine aetatis virginem operiri oportere. Non ita est autem, sed ex quo se intelligere coeperit et sensum naturae suae intrare et de virginis exire et pati novum illud, quod alterius aetatis est. Nam et principes generis Adam et Eva, quamdiu intellectu carebant, nudi agebant. At ubi de arbore agnitionis gustaverunt, nihil primum senserunt, quam erubescendum. Itaque sui quique sexus intellectum tegmine notaverunt. Sed etsi propter angelos velanda est, sine dubio ab ea aetate lex velaminis operabitur, a qua potuerunt filiae hominum concupiscentiam sui adducere et nuptias pati. Ex illo enim virgo desinit, ex quo potest non esse. Et ideo penes Israël illicitum est ad virum tradere, nisi post contestatam sanguine maturitatem; ita ante hunc indicem acerba res est. Igitur si tam diu virgo, quamdiu acerba est, desinit virginem, cum matura cognoscitur et ut non virgo iam legi applicatur, sicut et nuptiis. Et desponsatae quidem habent exemplum Rebeccae [2]), quae cum ad sponsum ignotum adhuc ignota perduceretur, simul ipsum cognovit esse, quem de longinquo prospexerat, non sustinuit dexterae collucta-tionem nec osculi congressionem nec salutationis communicationem, sed confessa quod senserat, id est spiritu nuptam, negavit virginem, velata ibidem. O mulierem iam de Christi disciplina! Ostendit enim etiam nuptias de aspectu et animo fieri, quemadmodum stuprum, nisi quod etiam Rebeccam quidam adhuc velant. De ceteris vero, id est quae desponsatae non sunt, viderit parentum procrastinatio ex angustiis vel scrupulositate descendens, viderit et ipsum

---

1) 1 Cor. 11, 5. 2) Genes. 24, 64 sq.

continentiae votum. Nihil pertinet ad aetatem sua spatia currentem suaque debita maturitati luentem. Alia in occulto mater, natura, et alius in latenti pater, tempus, filiam suam legibus suis maritarunt. Aspice nuptam iam illam tuam virginem, et animam exspectatione et carnem transfiguratione, cui tu secundum paras maritum. Iam et vox obsolefacta est, et membra completa sunt, et pudor ubique vestitur, et menses tributa dependunt[1]); ac tu mulierem negas, quam muliebria pati dicis? Si congressio viri mulierem facit, non tegantur, nisi post ipsam nuptiarum passionem. Atquin etiam apud ethnicos velatae ad virum ducuntur. Si autem ad desponsationem velantur, quia et corpore et spiritu masculo mixtae sunt per osculum et dexteras, per quae primum resignarunt pudorem spiritus, per commune conscientiae pignus, quo totam condixerunt confusionem: quanto magis tempus illas velabit, sine quo sponsari non possunt et quo urgente sine sponsalibus virgines desinunt esse? Tempus etiam ethnici observant, ut ex lege naturae iura sua aetatibus reddant. Nam feminas quidem a duodecim annis, masculum vero a duobus amplius ad negotia mittunt, pubertatem in annis, non sponsalibus aut nuptiis decernentes. Mater familiae vocatur, licet virgo, et pater familiae, licet investis. A nobis nec naturalia observantur, quasi alius sit deus naturae, quam noster.

12. Agnosce et mulierem, agnosce et nuptam de testimoniis et corporis et spiritus, quae patitur et in conscientia et in carne. Hae sunt tabellae priores naturalium sponsalium et nuptiarum. Impone velamen extrinsecus habenti tegumen intrinsecus. Tegantur etiam superiora, cuius inferiora nuda non sunt. Vis scire, quae sit aetatis auctoritas? Propone utramque, immature compressam in habitu mulieris, et quae maturitate progressa in virginitate duret cum suo habitu; facilius illa mulier negabitur, quam ista virgo credetur. Tanta est adeo fides aetatis, ut nec habitu obstrui possit. Quid, quod etiam hae nostrae etiam habitu mutationem aetatis confitentur, simulque se mulieres intellexerunt, de virginibus educantur a capite quidem ipso deponentes quod fuerunt; vertunt capillum et acu lasciviore

1) Hanc Ciacconii coniecturam auctoritate confirmatam cod. Ursini probavit Rigalt.; vulgo defendunt.

comam sibi inserunt, crinibus a fronte divisis, apertam professae mulieritatem. Iam et consilium formae a speculo petunt, et faciem morosiorem lavacro macerant, forsitan et aliquo eam medicamine interpolant, pallium extrinsecus iactant, calceum stipant multiformem, plus instrumenti ad balneas deferunt. Quid singula persequar? Solae autem manifestae paraturae totam circumferunt mulieritatem. Sed virginari[1]) volunt sola capitis nuditate, uno habitu negantes, quod toto suggestu profitentur.

13. Si propter homines habitu abutuntur, impleant illum etiam in hoc, ut et apud ethnicos caput velent; certe in ecclesia virginitatem suam abscondant, quam extra ecclesiam celant; timentes[2]) extraneos revereantur et fratres, aut constanter audeant et in vicis virgines videri, sicut audent in ecclesiis. Laudabo vigorem, si aliquid et apud ethnicos virginitatis nundinarint. Eadem natura foris, quae et intus, eadem institutio apud homines et apud dominum eadem libertate constat. Quo ergo foris quidem bonum suum abstrudunt, in ecclesia vero provulgant? Exposco rationem; utrumne ut fratribus suis placeant, an ut ipsi deo? si ut ipsi deo: tam idoneus est ad conspicienda, quae in occulto fiunt, quam iustus ad remuneranda, quae soli sibi fiunt. Denique praecipit, nihil debuccinemus eorum, quae apud illum mercedem merebuntur, nec ea ab hominibus compensemus. Quod si unius victoriati vel quamcunque eleemosynae operationem sinistra conscia facere prohibemur[3]), quantum tenebrarum circumfundere debemus, cum tantam oblationem deo offerimus ipsius corporis et ipsius spiritus nostri, cum illi ipsam naturam consecramus? Ergo quod non potest videri propter deum fieri, quia sic fieri deus non vult, sequitur, ut hominum gratia fiat, utique primo illicitum, ut gloriae libidinosum. Gloria enim illicitum est eis, quorum probatio in omni humiliatione constat. Et si a deo confertur continentiae virtus, quid gloriaris, quasi non acceperis[4])? si vero non accepisti, quid habes, quod datum tibi non est? Hoc ipso autem constat a deo datam tibi non esse, quod illam non soli deo prae-

---

1) Rhenani ed. I. virginali, quod ab omn. editt. in virginari (παρθενεύεσθαι) mutatum est. 2) Editt. omnes: timent. 3) Matth. 6, 2 sqq. 4) 1 Cor. 4, 7.

tas. Videamus ergo, quod humanum est, an firmum sit et verum.

14. Referunt aliquando dictum a quadam[1]) cum primum quaestio ista tentata est: et quomodo ceteras sollicitabimus ad huiusmodi opus? Scilicet felices nos facient, si plures erunt, et non dei gratia vel merita eiusque. Virgines ecclesiam, an ecclesia virgines ornat deo sive commendat? Confessa[2]) est igitur gloriam esse in caussa. Porro ubi gloria, illic sollicitatio; ubi sollicitatio, illic coactio; ubi coactio, illic necessitas; ubi necessitas, illic infirmitas. Merito itaque, dum caput non tegunt, ut sollicitentur gloriae caussa, ventres tegere coguntur infirmitatis ruina. Aemulatio enim illas non religio producit. Aliquando et ipse deus venter earum, quia facile virgines fraternitas suscipit. Nec tantum autem ruunt, sed et funem longum delictorum sibi attrahunt. Prolatae enim in medium et publicato bono suo elatae et a fratribus omni honore et caritatis operatione cumulatae, dum non latent, ubi quid admissum est[3]), tantum dedecoris cogitant, quantum honoris habuerunt. Si intectum caput virginitati adscribitur, si qua virgo exciderit de gratia virginitatis, ne prodatur, intecto permanet capite, et tunc iam alieno ambulat habitu, id est quem sibi vindicat virginitas; permanet nihilominus in habitu vel tunc saltem alieno, ne scilicet mutatione prodatur; consciae muliebritatis iam indubitate[4]) audent nudo capite ad deum adire. Sed aemulator deus et dominus, qui dixit: nihil occultum quod non revelabitur[5]); plerasque etiam in conspectum deducit. Non enim confitebuntur, nisi ipsorum infantium suorum vagitibus proditae. Quantum autem plures, non etiam de pluribus sceleribus suspectas habebis? Dicam, licet nolim, difficile mulier semel fit, quae timet fieri[6]), quaeque iam facta, potest virginem mentiri sub deo. Quanta item circa uterum suum audebit, ne etiam mater detegatur? Scit deus, quot[7]) iam infantes et perfici

---

1) Wouweri MS. et Rigalt. quadam; ceteri: quodam. 2) Iidem: confessa; ceteri: confessus. 3) Latinius coni. dummodo lateat, ubi quid admissum est. 4) Rigalt.: consciae mulieritatis iam indubitatae. Rhen. ed. I.: conscientiae muliebritatis iam indubitate etc. 5) Matth. 10, 26. 6) Rigalt. quae non timet fieri. 7) Rhenanus quot pro quod supposuit.

et perduci ad partum integros duxerit, debellatos aliquamdiu a matribus. Facillime semper concipiunt et felicissime pariunt huiusmodi virgines, et quidem simillimos patribus. Haec admittit flagitia coacta et invita[1]) virginitas. Ipsa concupiscentia non latendi non est pudica; patitur aliquid, quod virginis non sit, studium placendi, utique et viris. Quantum velis, bona mente conetur, necesse est publicatione sui periclitetur, dum percutitur oculis incertis et multis, dum digitis demonstrantium titillatur, dum nimium amatur, dum inter amplexus et oscula assidua concalescit. Sic frons duratur, sic pudor teritur, sic solvitur, sic discitur aliter iam placere desiderare.

15. Sed enim vera et tota et pura virginitas nihil magis timet, quam semetipsam; etiam feminarum oculos pati non vult, alios ipsa oculos habet; confugit ad velamen capitis quasi ad galeam, quasi ad clypeum, qui bonum suum protegat adversus ictus tentationum, adversus iacula scandalorum, adversus suspiciones et susurros et aemulationem, ipsum quoque livorem. Nam est aliquid etiam apud ethnicos metuendum, quod fascinum vocant, infeliciorem laudis et gloriae enormioris eventum. Hoc nos interdum diabolo interpretamur; ipsius est enim boni odium; interdum deo deputamus. Illius est enim superbiae iudicium, extollentis humiles et deprimentis elatos[2]). Timebit itaque virgo sanctior, vel in nomine fascini, hinc adversarium, inde deum: illius lividum ingenium, huius censorium lumen; et gaudebit, sibi soli et deo nota, sed etsi cui innotuerit, sapit, si tentationibus gradum obstruxerit[3]). Quis enim audebit oculis suis premere faciem clausam, faciem non sentientem faciem, ut dixerim, tristem? Quicunque malus cogitatus ipsa severitate frangetur. Iam se etiam mulierem negat quae virginem celat.

16. In his consistit defensio nostrae opinionis secundum scripturam, secundum naturam, secundum disciplinam. Scriptura legem condit, natura contestatur, disciplina exigit. Cui ex his consuetudo opinionis prodest, vel qui diversae sententiae color est? Dei est scriptura, dei est na-

---

2) Rhen. ed. I. et cod. Divionensis: invitata. 2) Ps. 147, 6 Luc. 1, 52. 3) Ita emend. Latinius, Rigalt., Fr. Iunius; cf. Apolog. 27; alii obtraxerit.

tura, dei est disciplina; quicquid contrarium est istis, dei non est. Si scriptura incerta est, natura manifesta est. Et de eius testimonio scriptura incerta non potest esse; si de natura dubitatur, disciplina quid magis deo ratum sit ostendit. Nihil est illi carius humilitate, nihil acceptius modestia, nihil operosius 1) gloria et studio hominibus placendi. Illud itaque sit tibi et scriptura et natura et disciplina, quod ratum deo inveneris, sicut iuberis omnia examinare et meliora quaeque sectari 2). Superest etiam, ut ad ipsas convertamur, quo libentius ista suscipiant. Oro te, sive mater, sive soror, sive filia, virgo, secundum annorum nomina dixerim, vela caput; si mater, propter filios: si soror, propter fratres; si filia, propter patres; omnes in te aetates periclitantur. Indue armaturam pudoris, circumduc vallum verecundiae, murum sexui tuo strue, qui nec tuos emittat oculos, nec admittat alienos. Adimple habitum mulieris, ut statum virginis serves; mentire aliquid ex his, quae intus sunt, ut soli deo exhibeas veritatem, quamquam non mentiris nuptam. Nupsisti enim Christo, illi tradidisti carnem tuam, illi sponsasti maturitatem tuam. Incede secundum sponsi tui voluntatem. Christus est, qui et alienas sponsas et maritas velari iubet, utique multo magis suas.

17. Sed et vos admonemus, alterius pudicitiae mulieres, quae in nuptias incidistis, ne sic a disciplina velaminis exolescatis, ne quidem in momento horae, ut, quia reiicere illam non potestis, alio modo destruatis, neque tectae neque nudae incedentes. Mitris enim et lanis quaedam non velant caput, sed colligant, a fronte quidem protectae, qua proprie autem caput est, nudae. Aliae modice linteolis, credo ne caput premant, nec ad aures usque demissis, cerebro tenus operiuntur. Misereor, si tam infirmo auditu sunt, ut per tegmen audire non possint. Sciant, quia totum caput mulier est. Limites et fines eius eo usque porriguntur, unde incipit vestis; quantum resoluti crines occupare possunt, tanta est velaminis regio, ut cervices quoque ambiantur. Ipsae enim sunt, quas subiectas esse oportet, propter quas potestas supra caput haberi debet 3); velamen

1) Rhenanus in ed. I. operosius, quod mutavit in perosius, eique assensi sunt Rigaltius et Pamelius. 2) 1 Thess. 5, 21. 3) 1 Cor. 11, 10.

iugum illarum est. Iudicabunt vos [1]) Arabiae feminae ethnicae, quae non caput, sed faciem quoque ita totam tegunt, ut uno oculo liberato contentae sint dimidiam frui lucem, quam totam faciem prostituere. Mavult femina videre quam videri. Quas propterea infelicissimas ait Romana quaedam regina, quod adamare magis quam adamari possint; cum sint vel ex alterius infelicitatis [2]) et quidem frequentioris immunitate felices, quia facilius adamari quam adamare feminae possint. Et ethnicae quidem disciplinae meracior et, ut ita dixerim, barbarior modestia. Nobis dominus etiam revelationibus velaminis spatia metatus est. Nam cuidam sorori nostrae angelus in somnis cervices, quasi applauderet, verberans: elegantes, inquit, cervices et merito nudae; bonum est, usque ad lumbos a capite veleris, ne et tibi ista cervicum libertas non prosit; et utique quod uni dixeris, omnibus dixeris. Quantam autem castigationem merebuntur etiam illae, quae inter psalmos vel in quacunque dei mentione retectae perseverant? meritone etiam quae in oratione ipsa facillime fimbriam aut villum aut quodlibet filum cerebro superponunt et tectas se opinantur? Tanti caput suum mentiuntur [3]). Aliae, quibus plane maior est palma [4]) omni fimbria et filo, non minus capite suo abutuntur, ut bestia quaedam magis quam avis, licet pennata, brevi capite, protracta cervice, cetera altegradia. Hanc aiunt, cum delitescendum habet, caput solum plane totum in condensum abstrudere, reliquam se in aperto relinquere. Ita dum in capite secura est, nuda, qua maior est, capitur tota, cum capite. Tales erunt et istae, minus quam utile est, tectae. Oportet ergo omni tempore et omni loco memores legis incedere, paratas et instructas ad omnem dei mentionem, qui si fuerit in pectore, cognoscetur et in capite feminarum. Haec cum bona pace legentibus, utilitatem [5]) consuetudini praeponentibus, pax et gratia a domino nostro Iesu redundet, [cum Septimio Tertulliano, cuius hoc opusculum est] [6]).

---

1) Rhen. ed. I. nos. 2) Rhen. ed. I. felicitatis. 3) Sic Rhen. ed. I.; alii metiuntur. 4) Rhen. coni. palla. 5) Latin. et Rig. coni. veritatem. 6) Vv. uncinis inclusa a librario quodam addita esse suspicatur Semlerus, et recte quidem.

DE
PALLIO.

1. Principes semper Africae, viri Carthaginienses, vetustate nobiles, novitate felices, gaudeo vos tam prosperos temporum, cum ita vacat ac iuvat, habitus denotare. Pacis haec et annonae[1]) otia; ab imperio et a coelo bene est. Tamen et vobis habitus aliter olim; tunicae fuere, et quidem in fama de subteminis studio et luminis concilio[2]) et mensurae temperamento, quod neque trans crura prodigae nec intra genua inverecundae, nec brachiis parae[3]), nec manibus arctae, sed nec cingulo sinus dividente expeditae[4]), quadrata iustitia beatae in viris stabant. Pallii[5]) extrinsecus habitus, et ipse quadrangulus, ab utroque laterum regestus et cervicibus circumstrictus, in fibulae morsu humeris acquiescebat. Instar eius hodie Aesculapio iam vestro sacerdotium est. Sic et in proximo soror civitas vestiebat et, sicubi alibi in Africa, Tyros. At cum secularium sortium variavit urna et Romanis deus maluit, soror quidem civitas suopte arbitrio mutare properavit, ut appulsum Scipionem ante iam de habitu salutaret, Romanum praecoqua[6]). Vobis vero post iniuriae beneficium, ut senium, non fastigium[7]) exemtis, post Gracchi obscoena omina et Lepidi violenta ludibria, post trinas Pompeii aras et longas Caesaris moras, ubi moenia Statilius Taurus imposuit, sollemnia Sentius Saturninus enarravit, cum concordia iuvat, toga oblata est. Pro! quantum circummeavit, a Pelasgis ad Lydos, a Lydis ad Romanos, ut ab humeris

---

1) Salmasius: et annona et otia. 2) Sic emendavit Salm. assententibus Rig. et Semlero; ceteri: consilio. 3) Rhen.: pare; Salm. parae, a quo adiectivo statuit ortum esse adverb. parum, ut a nimio nimium. 4) Rhen.: nec cingulo sinus dividente expedita, Salm. nec cingulo sinus expeditum etc. Rig. et Sem.: expetitum. 5) Codd. mss. Pallii, Salmas. Pallium. 6) Rhen.: salutaret, Romana (in ed. I. Romanum) praecoqua. Salm.: salutasset, Romanum praecoqua. 7) Rhen.: fastidium, Fr. Iunius e cod. Vat. fastigium, quod recepit Salmasius.

sublimioris populi Carthaginienses complecteretur. Exinde tunicam longiorem cinctu arbitrante suspenditis, et pallii iam teretis redundantiam tabulata congregatione fulcitis, et si quid praeterea conditio vel dignitas vel temporalitas vestit, pallium tamen generaliter vestrum immemores etiam denotatis. Equidem haud miror prae documento superiore. Nam et arietem (non quem Laberius reciprocicornem et lanicutem et testitrahum [1]), sed trabes machina est, quae muros frangere militat) nemini unquam adhuc libratum, illa dicitur Carthago, studiis asperrima belli [2]), prima omnium armasse in oscillum penduli impetus, commentata vim tormenti de bile pecoris caput [3]) vindicantis. Cum tamen ultimarent tempora patriae et aries iam Romanus in muros quondam suos auderet [4]), stupuere illico Carthaginienses ut novum extraneum ingenium:

Tantum aevi longinqua valet mutare vetustas [5])!

Sic denique nec pallium agnoscitur.

2. Sit nunc aliunde res, ne Poenicum inter Romanos aut erubescat aut doleat; certe habitum vertere naturae totius sollemne munus est. Fungitur et ipse [6]) mundus interim iste quem incumbimus. Viderit Anaximander, si plures putat; viderit, si quis uspiam alius ad Meropas, ut Silenus, penes aures Midae blatit, aptas sane grandioribus fabulis. Sed et si quem Plato aestimat, cuius imago hic sit; etiam ille habeat necesse est proinde mutare. Quippe si mundus, ex diversis substantiis officiisque constabit, ad formam eius quod mundus hic est; neque enim mundus, si non ut mundus proinde. Diversa in unum ex demutatione diversa sunt. Denique diversitatis discordiam vices foederant. Ita mutando erit mundus omnis, qui ex diversitatibus corporatus et vicibus temperatus. Nostra certe metatio, quod clausis vel in totum Homericis oculis liquet, totum versiforme est: dies et nox invicem vertunt; sol stationibus annuis, luna modulationibus menstruis variat; siderum

---

1) Salm.: reciprocicornem, lanicutem, testitrahum, ut Laberii versus restitueretur in integrum. 2) Virg. Ane. 1, 14. 3) Seml.: debile pecoris caput vind., sed rectius cum edd. ceteris Salmasius: de bile. Ed. Fran. de bile p. capite vim. 4) Rhen.: ultimarent — auderet; Salm. et Semler: ultimant — audet. 5) Virg. Aen. 3, 415. 6) Salm. correxit: et ipso.

distincta confusio interdum deiicit quid, interdum resuscitat; coeli ambitus nunc sub divo splendidus, nunc nubilo sordidus; aut imbres ruunt, et si qua missilia cum imbribus, dehinc substillum, et denuo sudum. Sic et mari fides infamis, dum et flabris aeque mutantibus, de tranquillo probum, de flustris temperatum, et extemplo de decumanis inquietat. Sic et terram si recenseas, temporatim vestiri amantem, prope sis eandem negare, memor viridem, cum conspicis flavam, mox visurus et canam. Ceteri quoque eius ornatus quid non aliud ex alio mutant, et montium scapulae decurrendo, et fontium venae cavillando, et fluminum viae obhumando [1])? Mutavit et totus orbis aliquando, aquis omnibus obsitus; adhuc maris conchae et buccinae peregrinantur in montibus, cupientes Platoni probare etiam ardua fluitasse. Sed et enatando rursus in forma: mutavit rursus orbis, alius idem [2]). Mutat et nunc localiter habitus, cum situs laeditur: cum inter insulas nulla iam Delos, arenae Sames (et Sibylla non mendax,) aeon in Atlantico Libyam aut Asiam adaequans quaeritur nunc, Italiae [3]) quondam latus, Hadria Tyrrhenoque quassantibus medio tenus interceptum, reliquias Siciliam facit, cum tota illa plaga discidii, contentiosos aequorum coitus angustiis retorquens, novum vitium maris induit, non exspuentis naufragia, sed devorantis. Patitur et continens de coelo aut de suo. Aspice ad Palaestinam, qua Iordanes amnis finium arbiter: vastitas ingens, et orba regio, et frustra ager est; at urbes retro, et populi frequentes, et solus audiebat: Dehinc ut deus censor est, impietas ignium meruit imbres: hactenus Sodoma, et nulla Gomorra, et cinis omnia, et propinquitas maris iuxta

---

1) Salm.: ornatus, si quid, non — obhumando? Rhen.: ornatus quid non — scopulae — venae ebullando — viae obumbrando? 2) Ita h. l. emendavit Salmasius. In ed. Rhen.: Sed et enatando rursus infirma (al. infima) mutavit, rursus orbis alius, idem mutat etc. Scribendum fortasse: Sed — in formam mutavit, rursus orbis alius. Idem mutat etc. 3) Restituimus huius loci scripturam, quam reperit in suo cod. probavitque Rhenanus. Salmasius: harenae Samos, et Sibylla non mendax: cum in Athlantico quaeritur: cum Italiae — facit: cum tota — novum vitii mari imbuit, non exspuentis etc. Ultima haec vv. in ed. Rhenani ita leguntur: nomen vitii mari induit etc. Rigaltius, ut ubique, ita et hoc in loco Salmasii vestigiis institit.

cum solo mortem vivit[1]). Ex huiuscemodi nubilo et Tuscia Vulsinios [pristinos] deusta, quo magis de montibus suis Campania speret, erepta Pompeios. Sed absit. Utinam et Asia secura iam sit de soli ingluvie! utinam et Africa semel voraginem paverit, unicis castris fraudatis expiata! Multa et alia huiusmodi detrimenta habitum orbis mutavere situsque movere. Bellis quoque plurimum licuit. Sed piget tristia[2]) non minus quam regnorum vices recensere, quotiens et ista mutaverint iam inde a Nino Beli progenie. Si tamen Ninus regnavit primus, ut autumat superiorum profanitas (ferme apud vos ultra stilus non solet), ab Assyriis [si] forte aevi historiae patescunt; qui vero divinas lectitamus, ab ipsius mundi natalibus compotes sumus. Sed laeta iam malo, quippe et laeta mutant. Denique si quid mare diluit, coelum deussit, terra subduxit, gladius detotondit, alias versura compensati redit. Nam et primitus maiorem ambitum terra cassa et vacans hominum, et sicubi aliqua gens occuparat, sibimet soli erat. Itaque colere omnia sibi, domum intelligens alibi stipantem copiam alibi deserentem, runcare atque ruscare instituit[3]), ut inde velut ex surculis et propaginibus populi de populis, urbes de urbibus per ubique orbis pangerentur. Transvolavere redundantium gentium examina: Scythae exuberant Persas, Phoenices in Africam eructant, Romanos Phryges pariunt, Chaldaeum semen in Aegyptum educatur, dehinc, cum inde transducitur, Iudaea gens est. Sic et Herculea posteritas a Temeno pariter Peloponnesum occupando producuntur[4]); sic et Iones Nelei comites Asiam novis urbibus instruunt; sic et Corinthii cum Archia muniunt Syracusas. Sed va-

---

1) Rhen.: mortem bibit, Rig.: mortem vivit, Salm. qui in cod. suo leg. mortum ibit, scripsit: mortuum ivit. Fortasse: mortua ibi; cf. carminis in Sodomam v. 138: nec mare vivit ibi. 2) Salm.: Bellis q. p. licuisse et tristitia perget n. m. q. r. v. recensere. Quoties et ista mutaverunt iam i. a N. B. progenie? si tamen Ninus regnare primus — solet. Ab Assyriis etc. 3) Salmasius cod. sui auctoritate, qui sic legit: Itaque colere omnia, si domum intelligis — runcare atque ruspare instituit, h. l. ita correxit: I. c. omnia (si demum intelligis — deserentem) runcare atque rustare instituit. Rhenanus: Itaque cogitans omnia sibi domum intelligens — ruspare instituit. 4) Rhen.: posteritas, qui (in ed. I. quae) Temeno — producunt. Salmasius: posteritas Temeno — producunt.

num iam antiquitas, quando curricula nostra coram. Quantum reformavit orbis seculum istud? quantum urbium aut produxit, aut auxit, aut reddidit praesentis imperii triplex virtus! Deo tot Augustis in unum favente, quot census transscripti? quot populi repugnati[1])? quot ordines illustrati? quot barbari exclusi? Revera orbis cultissimum huius imperii rus est, eradicato omni aconito hostilitatis, et cacto et rubo subdolae familiaritatis, consitum et amoenum[2]) super Alcinoi pometum et Midae rosetum. Laudans igitur orbem mutantem, quid denotas hominem?

3. Mutant et bestiae pro veste formam; quamquam et pavo pluma vestis, et quidem de cataclitis[3]), imo omni conchylio pressior, qua colla florent, et omni patagio inauratior, qua terga fulgent, et omni syrmate solutior, qua caudae iacent, multicolor et discolor et versicolor, nunquam ipsa, semper alia, etsi semper ipsa, quando alia, totiens denique mutanda, quotiens movenda. Nominandus est et serpens, licet pone pavum; nam et iste quod sortitus est convertit, corium et aevum. Siquidem ut senium persensit, in angustias se[4]) stipat, pariterque specum ingrediens et cutem egrediens, ab ipso statim limine erasus, exuviis ibidem relictis novus se explicat; cum squamis et anni recusantur[5]). Hyaena, si observes, sexus annalis est, marem et feminam alternat. Taceo cervum quod et ipse aetatis suae arbiter, serpente pastus, veneno languescit in iuventutem. Est et quadrupes tardigrada, agrestis, humilis, aspera[6]). Testudinem Pacuvianam putas? Non est; capit et alia bestiola versiculum, de mediocribus oppido, sed nomen grande: chamaeleontem qui audieris, haud ante gnarus, iam timebis aliquid amplius cum leone. At cum offenderis apud vineam ferme sub pampino totum, ridebis illico audaciam et Graeci iam[7]) nominis: quippe nec succus est corpori,

---

1) Salmasius, in cuius cod. legitur **repugnati**, correxit: **repurgati**. 2) Salm.: **concultus et amoenus**, quum in suo cod. invenerit **consultus et amoenus**. 3) Al. **cataclistis**. 4) Ed. Fran. in **angusta se stipat**; al. in **angustias stipat**. Sed voc. se retinendum est, et in sequ. scribendum: **novus se explicat**. 5) Codd. **recusantur**; al. **recursantur**, al. **recurantur**. 6) Cic de divin. II, 64. 7) Rhen.: **et Graeci iam**; ed. Franeker. et Semler.: **et Graeciam**, Latinius coni. **audaciam egregiam**, Salm.: **audaciam e Graecia nominis**.

qui in minutioribus multo liquet[1]). Chamaeleon, pellicula, vivit: capitulum statim a dorso; nam deficit cervix; itaque durum reflecti, sed circumspectu emissitii ocelli, imo luminis puncta vertiginant; hebes, fessus, vix se a terra suspendit; molitur incessum stupens et promovet, gradum magis demonstrat quam explicat, ieiunus scilicet semper et indefectus, oscitans vescitur, follicans ruminat, de vento cibus. Tamen et chamaeleon mutare totus, nec alius, valet. Nam cum illi coloris proprietas una sit, ut quid accessit, inde suffunditur: hoc soli chamaeleonti datum, quod vulgo dictum est, de corio suo ludere. Multa dicendum fuit, ut ad hominem praestructim perveniretur. Hunc quoquo primordio accipitis, nudus certe et investis figulo suo constitit; post demum sapientiam, haud dum licitum, praereptam potitur. Ibidem quod in novo corpore indebitum adhuc pudori erat, protegere festinans, ficulneis foliis interim circumdat. Dehinc, cum de originis loco exterminat (quippe deliquerat), pellitus orbi, ut metallo, datur. Sed arcana ista, nec omnium nosse. Cedo iam de vestro, quod Aegyptii narrant, et Alexander digerit et mater[2]) legit ea tempestate Osiridis, qua ad illum ex Libya Ammon facit ovium dives. Denique cum ipsis Mercurium autumant, forte palpati arietis mollitie delectatum, deglubasse[3]) oviculam, dumque pertentat et, quod facilitas materiae suadebat, tractu prosequente filum eliquat, in restis pristinae modum, quam philyrae tenus iunxerat, texuisse[4]). Sed vos omnem lanicii dispensationem structuramque telarum Minervae maluistis, cum penes Arachnen diligentior officina. Exinde materia: nec de ovibus dico Milesiis et Selgicis et Altinis, aut quis Tarentum vel Baetica cluet natura colorante; sed quoniam et arbusta vestiunt, et lini herbida post virorem lavacro nivescunt: nec fuit satis tunicam pangere et serere, ni etiam piscari vestitum contigisset. Nam et de mari vellera, quo muscosae lanositatis plautiores[5]) conchae co-

---

1) Salm.: corpori, et quod m. m. licet, chamaeleon, si pellicula vivit. Rig. et Seml.: quo m. m. liquet. Rhen.: qui m. m. licet. 2) Al. Afer — Ammon vasit ovium dives. 3) Salm. et Seml.: diglubasse, alii aliter. 4) Edd. vett.: in vestis pristinae modum, quam philyra tenui vinxerat, texuisse. Salm.: in restis pristini modum, quem philyrae tenus [i. e. τὸ τένος] iunxerat, exisse. 5) Al. quae — lautiores.

mant. Prorsus haud latet, bombycem [vermiculi genus est] quae per aërem liquando araneorum horoscopis idonius sedes tendit, dehinc devorat, mox alvo reddere, proinde si necaveris, animata iam stamina volves[1]). Tantam igitur paraturam materiarum ingenia quoque vestificinae prosecuta: primum tegendo homini, qua necessitas praecessit, dehinc et ornando imo et inflando, qua ambitio successit, varias indumentorum formas promulgavere. Quarum pars gentilitus inhabitantur, ceteris incommunes, pars vero passivitus omnibus utiles, ut hoc pallium, etsi Graecum magis, sed lingua iam penes Latium est: cum voce vestis instravit. Atque adeo ipse, qui Graecos praeter urbem censebat, literas eorum vocemque senex iam eruditus, idem Cato iuridicinae suae in tempore humerum exsertus, haud minus palliato habitu Graecis favit.

4. Quid nunc? si est Romanitas omni salus nec honestis tamen modis ad Graios estis[2])? Aut, ni ita est, unde gentium in provinciis melius exercitis, quas natura agro potius eluctando commodavit, studia palaestrae male senescentia et incassum laborantia, et lutea unctio et pulverea volutatio, et arida saginatio? unde apud aliquos Numidas, etiam equis caesariatos, iuxta cutem tonsor, et cultri vertex solus immunis? unde apud hirtos et hirsutos tam rapax a culo[3]) resina, tam furax e mento volsella? Prodigium est, haec sine pallio fieri; illius est haec tota res Asiae. Quid tibi, Libya et Europa, cum xysticis[4]) munditiis, quas vestire non nosti? Revera enim quale est graecatim depilari magis quam amiciri? habitum transferre ita demum culpae prope[5]) est, si non consuetudo, sed natura

1) Ita locum hunc corruptissimum emendavit Salmasius; legebatur olim: quae per aërem aliquando araneorum more scopis idonius distendit (al. se distendit), dehinc devorat, mox aeque reddere, proinde si necaveris, animata iam stamine alvo (al. volves). Alteram tamen partem periodi Salm. maluit mutare in haec verba: mox vacuo (in cod. a quo) reddere: proinde si necaveris nematam iam, stamen evolves. 2) Edd. ante Salmasium: Quid nunc, si est Romanitas omnis alia, nec vestis tamen? admodum Graeci estis. At non ita est. Unde etc. 3) Codd. et edd. vett.: a talo resina; Salm.: a culo res.; ceteri: ab ala res. 4) Ed. Rhen. I.: rusticis, Salm. xusticis, al. exoticis. 5) Cod. Salm.: culae prope est, quod alii ita correxerunt, ut scriberent: cultus probrum est.

mutetur; sat refert inter honorem temporis et religionem; det[1]) consuetudo fidem tempori, natura deo. Naturam itaque concussit Larissaeus heros in virginem mutando ille ferarum medullis educatus (unde et nominis concilium, quandoquidem labiis vacuerat ab uberum gustu), ille apud rupicem et silvicolam, monstrum eruditorem scrupea schola eruditus. Feras, si in puero matris sollicitudinem patiens; certe iam ut striculus[2]), certe iam virum alicui clanculus functus, adhuc sustinet stolam fundere, comam struere, cutem fingere, speculum consulere, collum demulcere, aurem quoque foratu effeminatus, quod illi apud Sigeum strongyla[3]) servat. Plane postea miles est; necessitas enim reddidit sexum; de praelio sonuerat, nec arma longe. Ipsum, inquit[4]), ferrum virum attrahit. Ceterum si post incentivum quoque puellam perseverasset, potuit et nubere. Ecce itaque mutatio; monstrum equidem geminum, de viro femina, mox de femina vir, quando neque veritas negari debuisset neque fallacia confiteri. Uterque habitus mutandi malus, alter adversus naturam, alter contra salutem. Turpius adhuc libido virum cultu transfiguravit, quam aliqua materna formido; tametsi adoratur a vobis, qui potius erubescendus est, scytalosagittipelliger ille, qui totam epitheti sui sortem cum muliebri cultu compensavit. Tantum Lydiae clanculariae licuit, ut Hercules in Omphale, et Omphale in Hercule prostitueretur. Ubi Diomedes et cruenda praesepia? ubi Busiris et bustuaria altaria? ubi Geryon ter unus? Cerebris adhuc eorum clava foetere malebat, cum unguentis offunderetur. Vetus iam Hydrae Centaurorumque sanguis in sagittis pumice speculi excludebatur, insultante luxuria, ut post monstra transfixa coronam forsitan suerent. Ne sobriae mulieris quidem aut viraginis alicuius scapulae sub exuvias bestiae tantae introire potuissent, nisi diu mollitas et evigoratas et exodoratas[5]), quod apud Omphalen balsamo aut telino spero factum. Credo et iubas pectinem

---

1) Edd. omnes religionem dei; consuetudo etc. Salm. religionem; det etc. Iunius: rel. dei; debet consuet. etc. 2) Al. ustriculas; Codd. vstriculus vel vistriculus; Salm. hystriculus; Iunius: ut striculus. 3) Al. statua; cod. Salmasii: strogyla. 4) Homerus in Od. 16, 294. 5) Codd. exodoratas; Salm.: exeduratas.

passas; ne cervicem enervem inureret sciria[1]) leonina; hiatus crinibus infarsus, genuini inter antias adumbrati. Tota oris contumelia mugiret, si posset; Nemaea certe, si quis loci Genius, ingemebat; tunc enim se circumspexit leonem perdidisse. Qualis ille Hercules in serico Omphales fuerit, iam Omphale in Herculis scorto designata descripsit. Sed et qui ante Tyrinthium accesserat, pugil Cleomachus, post Olympiae cum incredibili mutatu de masculo fluxisset, inter cutem caesus et ultra, inter fullones iam Novianos coronandus, meritoque mimographo Lentulo in Catinensibus commemoratus; utique sicut vestigia caestuum viriis[2]) occupavit, ita et endromidis solocem aliqua multicia synthesi extrusit. Physconem et Sardanapalum tacendum est, qui nisi insignes libidinum, alias reges nemo nosset. Tacendum autem, ne quid et illi de Caesaribus quibusdam vestris obmussitent pariter propudiosis, ne caninae[3]) forte constantiae mandatum sit, impuriorem Physcone et molliorem Sardanapalo Caesarem designare, et quidem Subneronem[4]). Nec tepidior vis vanae quoque gloriae mutandis induviis etiam viro salvo. Calor est omnis affectus; verum cum in affectationem flabellatur, iam de incendio gloriae ardor est. Habes igitur ex isto fomite aestuantem magnum regem, sola gloria minorem; vicerat Medicam gentem, et victus est Medica veste; triumphalem cataphracten amolitus, in captiva sarabara decessit; pectus squamarum signaculis disculptum, textu pellucido tegendo nudavit, et anhelum adhuc ab opere belli, ut mollius, ventilante serico exstinxit. Non erat satis animi tumens Macedo, ni illum etiam vestis inflatior delectasset[5]); nisi quod et philosophi, puto, ipsi aliquid eiusmodi affectant. Audio enim et in purpura philosophatum. Si philosophus in purpura, cur non et in baxa? Tyrium calciari, nisi auro, minime graecatur[6]). Dicet: atquin alius et sericatus et crepidam aeratus incessit: digne quidem, ut bacchantibus indumentis aliquid subtinni-

1) Rhen. ed. I. et cod. Salm.: sciria (i. e. σκιῤῥία); al. stiria. 2) Rhen.: vestigia caestuum viria occupavit — extrusit. Ed. Fran.: fastigia caestuum viriosa occ. — extruxit. In codd. pro viria leg. virus, quod Salm. mutavit in viriis. 3) Al. nec magnae. 4) Al. sub Nerone. 5) Salm. coni. deiectasset. 6) Al. in baxa Tyria calciare, nisi aurum Graecatos decet. Atquin etc.

ret, cymbalo incessit. Quod si iam tunc locorum Diogenes de dolio latraret, non coenulentis pedibus, ut tori Platonici sciunt, sed omnino totum Empedoclem in adyta Cloacinarum detulisset, ut, qui se coelitem delirarat, sorores prius suas, dehinc homines deus[1]) salutaret. Tales igitur habitus qui de natura et modestia transferunt, et acie figere et digito destinare et nutu tradere merito sit. Prorsus si quis Menandrico fluxu delicatam vestem humi protrahat, audiat penes se et comicus, Qualem demens iste chlamydem disperdit? Enimvero iam dudum censoriae intentionis episcynio disperso, quantum denotatui passivitas offert libertinos in equestribus, subverbustos in liberalibus, dedititios in ingenuis, rupices in urbanis, scurras in forensibus, paganos in militaribus: vespillo, leno, lanista tecum vestiuntur. Converte et ad feminas. Habes spectare, quod Caecina Severus graviter senatui impressit, matronas sine stola in publico[2]); denique Lentuli auguris consultis, quae ita sese exauctorasset, pro stupro erat poena: quoniam quidem indices custodesque dignitatis habitus, ut lenocinii factitandi impedimenta, sedulo quaedam desuefecerant. At nunc in semetipsas lenocinando, quo planius adeantur, et stolam et supparum et crepidulum et caliendrum, ipsas quoque iam lecticas et sellas queis in publico quoque domestice ac secrete habebantur, eieravere. Sed alius exstinguit sua lumina, alius non sua accendit. Adspice lupas, popularium libidinum nundinas, ipsas quoque frictrices. Et, si praestat oculos abducere ab eiusmodi propudiis occisae in publico castitatis, adspice tamen vel sublimis, iam matronas videbis. Et cum latrinarum antistes sericum ventilat, et immundiorem loco cervicem monilibus consolatur, et armillas, quas ex virorum fortium donis ipsae quoque matronae temere usurpassent, omnium pudendorum conscias manus inserit, impuro cruri purum aut mulleolum inducit calceum. Cur istos non spectas, vel illos item habitus, qui novitati suae stare religionem mentiuntur? cum ob cultum omnia candidatum et ob notam vittae et privilegium galeri Cereri initiantur; cum ob diversam affectionem tenebricae vestis et tetrici super caput velleris in Bellonae mentes[3]) fugan-

1) Al.: deas. 3) Cf. Taciti Annal. III, 33. 3) Salm.: mentis, al. montes.

tur; cum latioris purpurae ambitio et galatici ruboris superiectio Saturnum commendat; cum ipsum hoc pallium morosius ordinatum et crepidae graecatim[1]) Aesculapio adulantur. Quanto tunc magis arguas illud, et urgeas oculis, etsi iam simplicis et inaffectatae, tamen superstitionis reum? Enimvero cum hanc primum sapientiam vestit, quae vanissimis superstitionibus renuit, tunc certissime pallium super omnes exuvias et peplos augusta vestis, superque omnes apices et tutulos[2]) sacerdos suggestus. Deduc oculos, suadeo, reverere habitum, unius interim erroris tui renuntiatorem.

5. Tamen, inquis, ita a toga ad pallium? Quid enim, si a diademate et a sceptro? An aliter mutavit Anacharsis, cum regno Scythiae philosophiam praevertit? Nulla in melius transgressus[3]) sint signa; est habitus iste quod faciat. Prius etiam ad simplicem specta telam[4]) eius; nullo taedio constat. Adeo nec artificem necesse est, qui pridie rugas ab exordio formet, et inde deducat in tilias[5]), totumque contracti umbonis figmentum custodibus forcipibus assignet; dehinc diluculo tunica prius cingulo correpta, quam praestabat moderatiorem texuisse, recognito rursus umbone et si quid exorbitavit reformato, partem quidem de laevo promittat, ambitum vero eius, ex quo sinus nascitur, iam deficientibus tabulis, retrahat a scapulis, et exclusa dextera in laevam adhuc congerat cum alio pari tabulato in terga devoto, atque ita hominem sarcina vestiat. Conscientiam denique tuam perrogabo, quid te prius in toga sentias indutum, anne onustum? habere vestem, an baiulare? Si negabis, domum consequar, videbo, quid statim a limine properes: nullius profecto alterius indumenti expositio, quam togae gratulatur. Calceos nihil dicimus, proprium togae tormentum, immundissimam pedum tutelam, verum et falsam, quem enim non expediat in algore et ardore rigere nudipedem, quam in calceo uncipedem[6])? Ma-

---

1) Salm.: graecatum; al. graecatae graecatim; al. cretatae graecatim. 2) Salm. et Rig.: tutulos, al. titulos. 3) Salm.: transgressi (i. e. hominis). 4) Rhen in ed. I.: captat telam; Salm. quod in cod. suo reperit: captatelam; ceteri: spectatelam vel specta telam. 5) Salm. coni. talias; al. tabulas; C. A. Böttiger: tilias. 6) Codd. mss.: hunc pedem; Salm.: vincipedem; Rhen. et Gel.: unguipedem al. uncipedem.

gnum incessui munimentum sutrinae Venetiae prospexere, perones effeminatos. At enim pallio nihil expeditius, etiamsi duplex, quod Cratetis; mora nusquam vestiendo cum ponitur[1]); quippe tota molitio eius operire est solutim. Id ex uno circumiectu licet, equidem nusquam inhumano; ita omnia hominis simul contegit. Humerum velans exponit vel includit, ceteroquin humerum adhaeret, nihil circumfulcit, nihil circumstringit, nihil de tabularum fide laborat, facile sese regit, facile reficit; etiam cum exponitur, nulli cruci[2]) in posterum demandatur. Si quid interulae subter est, vacat zonae tormentum; si quid calceatus inducitur, mundissimum opus est, aut pedes nudi magis, certe viriles magis, quam in calceis. Haec pro pallio interim, quantum nomine comitiasti[3]). Iam vero et de negotio provocat. Ego, inquit, nihil foro, nihil campo, nihil curiae debeo, nihil officio advigilo, nulla rostra praeoccupo, nulla praetoria observo, canales non odoro, cancellos non adoro, subsellia non contundo, iura non conturbo, caussas non elatro, non iudico, non milito, non regno, secessi de populo. In me unicum negotium mihi est, nisi aliud non curo quam ne curem. Vita meliore magis in secessu fruare, quam in promptu. Sed ignavam infamabis; scilicet patriae, et imperio reique publicae vivendum est. Errat olim ista sententia. Nemo alii nascitur moriturus sibi. Certe cum ad Epicuros et Zenonas ventum est, sapientes vocas, totum quietis magisterium, qui eam summae atque unicae voluptatis nomine consecravere. Tamen propemodum mihi quoque licebit in publicum prodesse. Soleo de qualibet margine vel ara medicinas moribus dicere, quae felicius publicis rebus et civitatibus et imperiis bonas valetudines conferent, quam tuae operae. Quippe si pergam ad acuta tecum, plus togae laesere rempublicam, quam loricae. Atquin nullis vitiis adulor, nullis veternis parco, nulli impetigini. Adigo cauterem ambitioni, qua M. Tullius quingentis millibus numum orbem citri emit, qua bis tantum Asinius Gallus pro mensa eiusdem Mauritaniae numerat. Hem, quantis facultatibus aestimavere ligneas

---

1) Al. quod Cratetis more nusquam vestiendo componitur. 2) Al. reponitur (Salm. e MS. exponitur), nulli cippo etc. In codd. leg. nulli cevo vel cruo, quod im mutavit Salm. in cruci. 3) Rhen. ed. I. et cod. Salm.: comitasti; ceteri concitasti.

maculas! item qua lances centenarii ponderis Sulla molitur! Vereor sane, ne parva sit ista trutina, cum Drusillanus, equidem servus Claudii, quingenariam promulsidem aedificat, suprascriptis fortasse mensis necessariam, cui, si officina exstructa est, debuit et triclinium. Immergo aeque scalpellum acerbitati ei, qua Vedius Pollio servos muraenis invadendos obiectabat, nova scilicet saevitia delectatus terrenae bestiae et edentulae et exunguis et excornis: de piscibus placuit feras cogere, utique statim coquendis, ut in visceribus earum aliquid de servorum suorum corporibus et ipse gustaret. Praecidam gulam, qua Hortensius orator primus pavum cibi caussa potuit occidere; qua Aufidius Lurco primus sagina corpora vitiavit, et coactis alimentis in adulterinum provexit saporem; qua Asinius Celer mulli unius obsonium VI. HS. detulit; qua Aesopus histrio ex avibus eiusdem pretiositatis ut canoris et loquacibus quibusque centum [1]) millium patinam confiscavit; qua filius eius post tale pulpamentum potuit aliquid sumptuosius esurire; margarita namque vel ipso nomine pretiosa dehausit, credo ne mendicius patre coenasset. Taceo Nerones et Apicios et Rufos. Dabo catharticum impuritati Scauri et aleae Curii et vinolentiae Antonii. Et memento istos interim ex multis togatos fuisse, quales apud pallium haud facile [2]). Has purulentias civitatis quis eliciet et exsuppurabit [3]), ni sermo palliatus?

6. Sermone, inquit, me suasisti medicamine sapientissimo. Verum etsi eloquium quiescat, aut infantia subductum aut verecundia retentum (nam et elinguis philosophia vita contenta est), ipse habitus sonat; sic denique auditur philosophus, dum videtur. De occursu meo vitia suffundo. Quis non aemulum suum, cum videt, patitur? quis oculis in eum potest, in quem mentibus non potest? Grande pallii beneficium est, sub cuius recogitatu improbi mores vel erubescunt. Viderit nunc philosophia, quid prosit. Nec enim sola mecum est. Habeo et alias artes in publico utiles. De meo vestiuntur, et primus informator literarum, et primus enodator [4]) vocis, et primus numerorum arenarius, et gram-

1) Ed. Fran.: sexcentorum millium patinam conflavit. 2) Al. exvaporabit. 3) Salm.: quales apud pallium! Haud facile has — palliatus. 4) Rhen. in ed. I.: edonator; Cod. Salm.: enodator; ceteri: edomator.

maticus, et rhetor, et sophista, et medicus, et poëta, et qui musicam pulsat, et qui stellarem coniectat, et qui volaticam spectat. Omnis liberalitas studiorum quatuor meis angulis tegitur. Plane post Romanos equites, verum et accendones et omnis gladiatorum ignominia togata producitur. Haec nimirum indignitas erit a toga ad pallium. Sed ista pallium loquitur. At ego iam illi etiam divinae sectae ac disciplinae commercium confero. Gaude pallium et exsulta; melior iam te philosophia dignata est, ex quo Christianum vestire coepisti.

Impressit Bernh. Tauchnitz jun.

10